T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
DOKTORA PROGRAMI

DOKTORA TEZİ

TÜRK DIŞ POLİTİKASINI İLGİLENDİREN KRİZLERDE YASAMA-YÜRÜTME İLİŞKİSİ

TUĞÇE KAFDAĞLI KORU
13716018

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. FUAT AKSU

İSTANBUL
2020

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
DOKTORA PROGRAMI

DOKTORA TEZİ

TÜRK DIŞ POLİTİKASINI İLGİLENDİREN KRİZLERDE YASAMA-YÜRÜTME İLİŞKİSİ

TUĞÇE KAFDAĞLI KORU
13716018
ORCID NO: 0000-0001-6190-3199

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. FUAT AKSU

İSTANBUL
2020

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
DOKTORA PROGRAMI

DOKTORA TEZİ

TÜRK DIŞ POLİTİKASINI İLGİLENDİREN KRİZLERDE YASAMA-YÜRÜTME İLİŞKİSİ

TUĞÇE KAFDAĞLI KORU
13716018
ORCID NO: 0000-0001-6190-3199

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 13.10.2020
Tezin Savunulduğu Tarih: 20.11.2020
Tez Oy Birliği ile Başarılı Bulunmuştur

	Unvan Ad Soyad	İmza
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Fuat Aksu	
Jüri Üyeleri	: Prof. Dr. Gencer Özcan	
	Prof. Dr. Ester Ruben	
	Doç. Dr. Çiğdem Nas	
	Doç. Dr. Helin Sarı Ertem	

İSTANBUL
KASIM 2020

ÖZ

TÜRK DIŞ POLİTİKASINI İLGİLENDİREN KRİZLERDE YASAMA-YÜRÜTME İLİŞKİSİ

Tuğçe Kafdağlı Koru
Kasım, 2020

Bu çalışma Türkiye'nin müdahil olduğu dış politika krizlerinin ve uluslararası krizlerin yönetim süreçlerinde yürütme organı ile yasama organı arasındaki ilişkinin etkilerini incelemeyi hedeflemiştir. Dış politika yapım ve karar alma süreçlerinde yasamaya biçilen rolün sınırlı etkisi çerçevesinde kriz yönetim süreçlerine nasıl ve neden dahil olduğu, bu müdahilliğin kriz yönetimi ve karar alma sürecindeki etkisinin neler olduğu çalışmanın temel sorunsalıdır.

Türkiye'nin dış politikasındaki krizlerde yasama-yürütme ilişkisinin analizi neoklasik realizmin bağımsız, bağımlı ve müdahil değişkenleri temel alınarak yapılmıştır. Bağımsız değişken olarak uluslararası sistemin etkileri dikkate alınırken bağımlı değişken olan kriz yönetim sürecine yasama ile yürütmenin etkileşimi müdahil değişken etkisi olarak değerlendirilmiştir.

Bu çerçevede 1923-2017 yılları arasında Türkiye'nin müdahil olduğu dış politika ve uluslararası krizlerde yasamanın kriz yönetim süreçlerine belirli koşullarla dâhil edilmiştir. Anayasal zorunluluklar ve parlamentonun demokratik denetiminin yürütme üzerindeki etkisinin önemli olduğu görülmüştür. Kriz yönetim süreçlerinde dış politikada karar alma yapısının temeli olan yürütmenin yasama ile iletişime girmesinin de girmemesinin de kriz yönetiminin çıktıları bakımından önemli sonuçları olmuştur. Nitekim incelenen dış politika krizleri ve uluslararası krizlerde hükümetlerin karar süreçlerinde yasamaya rol vermesi ve desteğinden yararlanması hükümetlerin amaç ve hedeflerine ulaşmaları bakımından başarıyı olumlu yönde etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Kriz Yönetimi ve Analizi, Yasama-Yürütme İlişkisi, Dış Politika Krizleri, Uluslararası Krizler, Türk Dış Politikası.

ABSTRACT

LEGISLATIVE-EXECUTIVE RELATIONSHIP IN THE CRISES CONCERNING THE TURKISH FOREIGN POLICY

Tuğçe Kafdağlı Koru
November, 2020

This study has aimed to determine the impacts of the relationship between the executive body and the legislative body in the management processes of international crises and foreign policy crises that involve Turkey. The research question of the study is how and why it is included in crises management processes within the framework of the limited impact of the role assigned to legislation in foreign policy constitution and decision-making processes, and what the impact of this intervention is on crisis management and decision-making processes.

The analysis of legislative-executive relations in Turkey's foreign policy crises base on independent, dependent, and intervening variables of neoclassical realism. While considering the effects of the international system as an independent variable, the contact between the legislature and the executive on the crises management process, which is the dependent variable, was regarded as the intervening effect of variable.

Within this framework, between 1923-2017, legislative involvement in Turkey's foreign policy and international crises that were included with certain conditions of the crises management process. Constitutional obligations and democratic seizure of the parliament have been determined that have a significant impact on the executive organ. In crises management processes, the fact that the executive, which is the main authority of the decision-making structure in foreign policy, either keep in contact with the legislature or not, had important consequences in terms of the outcomes of the crises management. Thus, in the foreign policy crises and international crisis, governments' role assignments for the legislative organs in the decision-making processes and benefiting from their support positively affected the success of governments in achieving their goals and objectives.

Key words: Crisis Management and Analysis, Legislative-Executive Relationship, Foreign Policy Crises, International Crises, Turkish Foreign Policy.

ÖN SÖZ

Bu tez Türk dış politikasındaki krizlerin yönetim sürecinde yasama ve yürütme erklerinin birbiriyle olan ilişkisini neden-sonuç ilişkisi bağlamında analiz etmeyi amaçlamıştır. Türk dış politikasındaki dış politika ve uluslararası kriz örnekleri için 1923-2017 yılları kronolojik sınır olarak belirlenmiştir. Dönemsel tercih parlamenter sistem dikkate alınmakla birlikte çalışma içerisinde hükümet yapıları ile ilgili olarak sınıflandırma tercih edilmiştir.

Tez çalışması "Türkiye'de Dış Politika Krizlerinde Karar Verme ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi" başlıklı TÜBİTAK 1001 Projesi (Proje No: 112K172) desteklenmiştir. Bahsi geçen projedeki çalışmalardan önemli ölçüde faydalanılmış olup, tez çalışmasına desteği boyutuyla projede emeği geçen değerli hocalarım ve sevgili arkadaşlarıma teşekkürü borç bilirim.

Sayın danışmanım Doç. Dr. Fuat Aksu'ya yüksek lisans ve doktora sürecinde verdiği desteklere; bu tez çalışmasındaki desteği, çabası, sabrı ve tüm emekleriyle beraber yol göstericiliği için içtenlikle sonsuz teşekkür ederim. Kendisinin en basitinden en detaylısına tüm sorularımı yanıtlamaktaki sabrı, titizliği, insani ve akademik desteği olmasa tez çalışmasının bu değerde olması mümkün olmayacaktı.

Tez önerisi ile başlayan, tez izleme komiteleri devam eden ve tezin savunulması ile neticelenen süreçte Tez İzleme Komitesi üyesi hocalarım Prof. Dr. Gencer Özcan'ın ve Doç. Dr. Çiğdem Nas'ın değerli eleştirileri, katkıları ve önerileri ile desteklerine teşekkür ederim.

Bu çalışmanın tüm süreçlerinde fedakârlık noktasına varan maddi ve manevi desteğini hiç esirgemeyen hayat arkadaşım Yiğit Koru'ya minnettar olduğumu belirtmek ister, kendisine içtenlikle teşekkür ederim.

Tez çalışmamdaki olası tüm hatalardaki sorumluluğun şahsıma ait olduğunu belirtmek isterim.

İstanbul; Kasım, 2020 Tuğçe Kafdağlı Koru

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **iii**
ABSTRACT ..... **iv**
ÖN SÖZ ..... **v**
İÇİNDEKİLER ..... **vi**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **viii**
KISALTMALAR ..... **ix**
1. GİRİŞ **1**
2. KAVRAMSAL-KURAMSAL-YÖNTEMSEL ÇERÇEVE **11**
2.1. Dış Politika Tanımı, Dış Politika Analizi ve Karar Alma 11
2.1.1. Dış Politika Kavramı ve Dış Politika Analizinin Gelişimi 12
2.1.2. Dış Politikada Karar Alma 18
2.1.2.1. Karar Alma Modelleri 19
2.1.2.2. Karar Alma Birimleri 24
2.1.2.3. Karar Alma Yapısı 27
2.1.2.4. Karar Alma Süreci 28
2.1.2.5. Karar Almayı Etkileyen Faktörler 30
2.2. Dış Politikada Yasama-Yürütme İlişkisi 36
2.2.1. Hükümet Sistemlerine Göre Dış Politikada Yasama-Yürütme İlişkisi 36
2.2.1.1. Başkanlık Sistemi ve Yasama-Yürütme İlişkisi 37
2.2.1.2. Parlamenter Sistemlerde Yasama-Yürütme İlişkisi 46
2.2.1.3. Meclis Hükümeti Sistemi 53
2.2.2. Hükümet Yapısına Göre Dış Politikada Yasama-Yürütme İlişkisi 57
2.2.2.1. Tek Parti Hükümeti 58
2.2.2.2. Çoğunluk Hükümeti 59
2.2.2.3. Koalisyon Hükümeti 60
2.2.2.4. Teknokrat (Partiler üstü) Hükümet 61
2.3. Kriz Kavramı, Kriz Yönetimi ve Krizlerde Karar Alma 62
2.3.1. Kriz ve Kriz Analizi 63
2.3.2. Kriz Yönetimi, Stratejileri ve İlkeleri 69
2.4. Neoklasik Realizm ve Teorinin Çalışmadaki Sınırlılıkları 71
3. TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASINDA YASAMA VE YÜRÜTME İLİŞKİSİ **78**
3.1. 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında Dış Politikada Yasama ve Yürütme 78
3.1.1. 1924 Anayasası'nda Yasama ve Yürütme 79
3.1.2. 1961 Anayasası'nda Yasama ve Yürütme 82
3.1.3. 1982 Anayasası'nda Yasama ve Yürütme 86
3.1.4. Anayasanın Askıya Alındığı Dönemlerde Yasama ve Yürütme 90
3.2. Kriz Sürecinde Yasama-Yürütme Etkileşimi 93

4. TÜRKİYE'NİN MÜDAHİL OLDUĞU KRİZLERDE YASAMA-YÜRÜTME İLİŞKİSİ 102
4.1. Dış Politika Krizlerinde Yasama-Yürütme İlişkisi 102
4.1.1. Tek Parti Hükümetlerinde Dış Politika Krizleri 104
4.1.2. Çoğunluk Hükümetlerinde Dış Politika Krizleri 132
4.1.3. Koalisyon Hükümetlerinde Dış Politika Krizleri 173
4.2. Uluslararası Krizlerde Yasama-Yürütme İlişkisi 211
4.2.1. Çoğunluk Hükümetlerinde Uluslararası Krizler 215
4.2.2. Koalisyon Hükümetlerinde Uluslararası Krizler 235
5. SONUÇ 261
KAYNAKÇA 278
EKLER 308
ÖZ GEÇMİŞ 318

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Krizlerde TBMM - Hükümet Etkileşimi 101

Tablo 2: 1923-2017 Türkiye'nin Dış Politika Krizleri 103

Tablo 3: Tek Parti Hükümetleri ve Dış Politika Krizleri (1923-1946)..... 105

Tablo 4: Tek Parti Hükümetleri Dönemi Türk Dış Politika Krizlerinde TBMM Müdahilliği ve Müdahilliğin Türü..... 132

Tablo 5: Cumhuriyet Dönemi Çoğunluk Hükümetleri ve Dış Politika Krizleri (1923-2017)..... 133

Tablo 6: Çoğunluk Hükümetleri, Türk Dış Politika Krizlerinde TBMM Müdahilliği ve Müdahilliğin Türü..... 172

Tablo 7: Cumhuriyet Dönemi Koalisyon Hükümetleri ve Dış Politika Krizleri (1923-2017)..... 174

Tablo 8: Koalisyon Hükümetleri, Türk Dış Politika Krizlerinde TBMM Müdahilliği ve Müdahilliğin Türü..... 205

Tablo 9: Çoğunluk Hükümetleri, Uluslararası Krizlerde TBMM Müdahilliği ve Müdahilliğin Türü 235

Tablo 10: Koalisyon Hükümetleri, Uluslararası Krizlerde TBMM Müdahilliği ve Müdahilliğin Türü 260

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AGİT : Avrupa Güvenli ve İşbirliği Teşkilatı

ANAP : Anavatan Partisi

BM : Birleşmiş Milletler

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

CGP : Cumhuriyetçi Güven Partisi

CKMP : Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

DP : Demokrat Parti

DPA : Dış Politika Analizi

DSP : Demokratik Sol Parti

DYP : Doğru Yol Partisi

FIR : Flight Information Region (Uçuş Bilgi Bölgesi)

GKRY : Güney Kıbrıs Rum Yönetimi

IFOR : Implementation Force (Uygulama Kuvveti)

ISAF : International Security Assistance Force (Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti)

KDP : Karşılaştırmalı Dış Politika

KFOR : Kosovo Force (Kosova Gücü)

KRY : Kıbrıs Rum Yönetimi

MGK : Millî Güvenlik Kurulu

MONUC : United Nations Mission in the Democratic Republic of the Congo (Birleşmiş Milletler Kongo Demokratik Cumhuriyeti Misyonu)

NAEW&C : North Atlantic Treaty Organisation Airborne Early Warning and Control Force (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü Erken İkaz ve Kontrol Kuvveti)

NATO : North Atlantic Treaty Organisation (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)

NMI : North Atlantic Treaty Organisation Mission Iraq (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü Irak Misyonu)

NOTAM : Notice to Airmen (Havacılara Bildiri)

NTM-I : North Atlantic Treaty Organisation Training Mission Iraq (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü Irak'a Eğitim Desteği Misyonu)

OSCE BMO : Organization for Security and Co-operation Border Monitoring Operation (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Sınır Gözlem Misyonu)

OSCE KVM : Organization for Security and Co-operation in Europe Kosova Verification Mission (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Kosova Denetim Misyonu)

RP : Refah Partisi

RSM : Resolute Support Mission (Kararlı Destek Misyonu)

SFOR : Stabilization Force (İstikrar Gücü)

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TIPH : Temporary International Presence in Hebron (Hebron Uluslararası Geçici Mevcudiyet)

TPAO : Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı

TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri

UAD : Uluslararası Adalet Divanı

UNAMA : United Nations Assistance Mission in Afghanistan (Birleşmiş Milletler Afganistan Yardım Misyonu)

UNAMID : United Nations African Union Mission in Darfur (Birleşmiş Milletler Afrika Birliği Darfur Misyonu)

UNCLOS : United Nations Convention on the Law of the Sea (Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi)

UNIIMOG : United Nations Iran-Iraq Military Observer Group (Birleşmiş Milletler İran-Irak Askeri Gözlem Grubu)

UNIFIL : United Nations Interim Force in Lebanon (Birleşmiş Milletler Lübnan Geçici Kuvveti)

UNIKOM : United Nations Iraq-Kuwait Observation Mission (Birleşmiş Milletler Irak-Kuveyt Askerî Gözlem Misyonu)

UNMIBH : United Nations Mission in Bosnia-Herzegovina (Birleşmiş Milletler Bosna Hersek Misyonu)

UNMIK : United Nation Interim Administration Mission in Kosovo (Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu)

UNMIS : United Nations Mission in Sudan (Birleşmiş Milletler Sudan Misyonu)

UNMISET : United Nations Mission of Support in East Timor (Birleşmiş Milletler Doğu Timor Destek Misyonu)

UNOMIG : United Nations Observer Mission in Georgia (Birleşmiş Milletler Gürcistan Gözlem Misyonu)

UNOSOM : United Nations Operation in Somalia (Birleşmiş Milletler Somali Operasyonu)

UNPROFOR : United Nations Protection Force (Birleşmiş Milletler Koruma Gücü)

UNSOM : United Nations Assistance Mission in Somalia (Birleşmiş Milletler Somali Destek Misyonu)

YTP : Yeni Türkiye Partisi

1. GİRİŞ

Modern devlet gücünü yasama, yürütme ve yargı erkleri ile kullanır. Bu üç erkin birbiri ile ilişkisini temelinde belirleyen şey devletin yapılanmasındaki güçler ayrılığı veya güçler birliğidir. Güçler ayrılığına dayanan sistemlerde yasama, yürütme ve yargının başka organlar aracılığı ile kullanılırken, güçler birliğine dayalı sistemlerde yasama, yürütme ve yargının hepsi ya da en azından ikisi tek bir organ veya kişidedir. Türkiye'de 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında güçler ayrılığı ilkesi anayasal olarak benimsenmiş ve erklerin işleyişi parlamenter sisteme uygun olarak oluşturulmuştur. Parlamenter sistemler, güçler ayrılığına dayanmakla birlikte yürütmenin yasama içerisinde oluşmasıyla güçlerin yumuşak ayrılığından bahsedilir.[1] Bu bağlamda yasamanın yürütmeyi denetleme ve onay usulleri bakımından parlamenter sistemlerde devletin iç ve dış politikasının oluşturulma sürecinde ön plana yasama ve yürütme organları çıkmaktadır.

Dış politika alanı, özü itibariyle yürütme gücünün yetki alanına girmekle birlikte yasamanın da denetim ve onay süreci bakımından yaptığı katkıların olduğu görülmektedir. Gerek yürütme üzerindeki denetlemeleri gerekse dış politikada hükümetin yapmış olduğu antlaşmaların görüşme ve onay süreçleri dikkate alındığında yürütme ile yasama arasında işbirliğinin doğal ve olması gereken bir birliktelik olduğu kolaylıkla söylenebilir. Diğer yandan özellikle dış politika ve uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanma seçeneklerinin gündeme geldiği durumlarda da bu kez yasama organının savaş ilanı kararını elinde bulundurması yoluyla sürece dâhil olduğunu görmekteyiz.

Parlamenter sistemlerde yasamanın bir görevi yürütmenin demokratik denetimini sağlamaktır. Mümtaz Soysal'ın da belirttiği gibi dış politikada yasamanın yürütme üzerindeki demokratik denetiminin varlığını anlamamızı sağlayacak ilkeler yoktur ve

[1] Bu ayrım içerisinde yürütmenin yasamadan bağımsız şekilde oluşmasıyla başkanlık sistemleri sert kuvvetler ayrılığına dayanır. Kuvvetlerin ayrılığı ve birliğine dair daha ayrıntılı sınıflandırma tezin içerisinde anlatılacaktır.

bunu ancak olayları gözlemleyerek elde edebiliriz.[2] Bu tezde Türkiye'nin müdahil olduğu krizlerin yönetim ve karar almasına ilişkin yasamanın demokratik denetimin varlığı krizler özelinde yapılacak analizle ölçülmeye çalışılacaktır. Bu demokratik denetimin krizlerde olması ya da olmaması karar alıcının kriz yönetim sürecini etkileyip etkilemediğini saptamak ve analiz etmek tezin temel araştırma hedeflerinden birisidir.

Parlamentoların dış politikadaki rollerine ilişkin literatürde farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlar dış politika oluşum aşamasında parlamentonun etkisinin mümkün olduğunca sınırlandırılmış olduğu görüşü ile parlamentonun demokrasinin anahtar role sahip bir unsuru olması sebebiyle dış politika yapım sürecinde etkili olduğu görüşü şeklindeki iki uç fikir ve arasında yer alan fikirlerden oluşmaktadır.[3]

"Yaygın görüş" *(conventional wisdom)* diye adlandırılan görüşe göre parlamentonun dış politikadaki etkisi oldukça sınırlıdır. Amerika Birleşik Devletleri'ne ilişkin dış politika analizleri dışındaki örneklerde yasama organının çok fazla etkili olmadığı düşünülür. Çünkü yürütmeyi elinde bulunduranlar her zaman yasamanın rolünü sınırlandırabilirler. Büyük güçler, dış politika kararlarını alırken genellikle parlamentonun onayını almazlar ancak parlamentonun bu konuda denetleme, kontrol etme ve araştırma yetkisi vardır. Yine de buradaki katılım ve sınırlandırabilme kapasiteleri sınırlıdır.[4] Parlamenter sistemlerde hükümetler parlamentodan ortaya çıkarlar, güvenoyu alırlar ve parlamento tarafından denetlenirler. Hükümetler parlamentonun içinden çıkar ve parlamento tarafından desteklenirler. Bunun için bu görüşe göre dış politikada parlamentolar yürütme ile nadiren karşı karşıya gelirler. Bakanlıklar arasında zaman zaman dış politika konusunda farklı görüşler hâkim olabilir. Ancak bu gibi durumlarda düşmana anlaşamadıkları imajını vermek istemezler.

Yukarıda sayılan sebeplerle dış politika yapımı ve karar alma sürecinde parlamentonun rolünün oldukça sınırlı olduğunu iddia eden "yaygın görüş"e karşılık parlamenter sistem içerisinde yasamanın rolünün daha etkin olduğunu söyleyen

---

[2] Mümtaz Soysal, **Dış Politika ve Parlamento** (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1964), 8.

[3] Barış Kesgin, Juliet Kaarbo, "When and How Parliaments Influence Foreign Policy: The Case of Turkey's Iraq Decision", **International Studies Perspectives**, v. 11, n. 1 (February 2010): 22.

[4] Christopher Hill, **The Changing Poltics of Foreign Policy** (Londra: Palgrave MacMillan, 2003), 256.

görüşler ortaya atılmıştır. Bunlar "iki seviyeli oyun", "karar alma birimi ve politik muhalefet çalışmaları", "demokratik barış teorisi" etrafında şekillenmiştir.[5]

Putnam'a göre uluslararası müzakereler, uluslararası ve ulusal kısıtların kesişiminde yürütülür.[6] İç politika uluslararası alanda müzakere edenleri kısıtlar. Dış politikadaki kararlar için iç politikada etkin olan aktörlerin onayına ihtiyaç vardır. Bu onay parlamentonun işlev ve yetkileri içinde ortaya çıkar. Hill, bunu bir adım daha ileriye taşır ve parlamentonun veto yetkisini karar alıcının dış politika müzakerelerinde avantaja çevirerek pazarlığı istediği noktaya çekmek için kullanabileceğini söyler.[7]

Karar birimleri ve siyasi muhalefet ile ilgili literatürde yürütme genellikle dış politika karar verme yetkisine sahip oldukları ve dış politika karar alma yetkisinin genellikle her türlü siyasi sistemde birden çok aktör arasında yaygınlaştığı öngörülmektedir.[8] Hagan, muhalefetin hem demokratik sistemlerde hem demokratik olmayan sistemlerde dış politika için önemli olduğunu vurgular.[9] Parlamentoda tek parti bile olsa parti içinde belirgin bölünmeler varsa bu içeriden muhalefet olmasına sebep olur. Karar alma birimi hangi aktörlerin karar alma sürecinde etkili olduğunu anlatmak ister. Karar alma birimi türleri baskın lider, küçük grup ve özerk aktör koalisyonudur. Özerk aktör koalisyonu modeli dış politikada yasamanın etkisini açıklamakta kullanışlı bir yol olarak tercih edilebilir. Parlamentoların dış politikada karar alma birimine etkisi en çok başkanlık sistemine özgü olduğu savunulsa da aslında parlamenter sistemlerde de yasama organı karar alma biriminin içerisinde olduğu kabul edilir. Örneğin savaş ilanı gibi kararlarda yasama yürütme ile birlikte karar alma biriminin içerisindedir. Ancak burada karar alma birimi aktörlerinin özerkliğinin net olmadığı savunulabilir. Çünkü parlamenter sistemlerde kabinelerin parlamentolardan çıkması kabinenin üyelerinin aynı zamanda parlamento içinde de olması özerkliği sağlamadığı eleştirisi yapılsa da

---

[5] Yasamanın, dış politikada ve karar almada etkisinin sınırları çeşitli şekillerde tanımlanmış olmakla birlikte "yaygın görüş", "iki seviyeli oyun", "karar alma birimi ve politik muhalefet çalışmaları", "demokratik barış teorisi" şeklindeki derleme Kesgin ve Kaarbo'ya aittir. Bakınız: Barış Kesgin, Juliet Kaarbo, "When and How Parliaments Influence Foreign Policy: The Case of Turkey's Iraq Decision", **International Studies Perspectives**, v. 11, n. 1 (February 2010).

[6] Robert D. Putnam, "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games." **International Organization**, v. 42, n. 3 (1988): 427-460.

[7] Hill, **age**, 254.

[8] Kesgin, Kaarbo, "When and How", 8.

[9] Joe D. Hagan, **Political Opposition and Foreign Policy in Comparative Perspective** (Boulder, Co: Lynne Rienner, 1993), 26.

karar alma birimi modeli parlamenter sistemlerde yasamanın yürütme ile ilişkisini açıklayabilmek için bir çerçeve çizebilir.

Yasamanın karar alma içerisinde önemini çizen bir yaklaşım olarak demokratik barış teorisi dış politikada yasama ile yürütme ilişkisini açıklamaya çalışır. Özellikle uluslararası çatışmalarda parlamentonun barışı sağlamak da önemli bir araç olduğuna dikkat çekilir. Demokratik barış çalışmalarının bir kısmı anlaşmaların onaylanması ve savaş ilanı gibi önemli dış politika kararlarında yasamanın yürütme üzerindeki kontrolünü analiz eder.

Yukarıda sayılan yaklaşımlar birbirinden ne kadar farklı olsa da parlamentonun dış politikada karar alma içerisindeki rolünün oldukça karmaşık olduğunu göstermektedir. Dış politikanın önemli dönüm noktaları olarak krizler ise yasama ve yürütmenin rutin dışı işlevlerinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Yapılacak olan bu çalışmada önceki analizler de dikkate alınarak Türkiye'de yasama ve yürütme arasındaki ilişkinin kriz yönetim sürecinin başarısına etkisine ilişkin bir inceleme yapılacaktır.

"Türkiye'nin müdahil/taraf olduğu uluslararası krizleri ve dış politika krizlerinin yönetim sürecinde yürütmeyi elinde bulunduran hükümet ile yasama organı olan TBMM'nin birbiri ile ilişkisi nasıl olmuştur? İki erk arasındaki ilişki kriz yönetim sürecinde başarıyı nasıl etkilemiştir?" çalışmanın temel araştırma sorusu olmak üzere çalışmanın detaylandırılması için gerekli olan diğer sorular şöyledir:

- Neoklasik realizmin dış politika analizi, karar alma ve kriz yönetimi ile ilgili olarak nasıl bir çerçeve çizer?
- Neoklasik Realizm değişkenleri dikkate alındığında yasama ve yürütme ilişkisi kriz analizi bağlamında nerede durmaktadır?
- Hukuki olarak (anayasal ve diğer yasal düzenlemelerle) yasama ve yürütmenin dış politikadaki görev, yetki ve sorumlulukları nelerdir?
- Yürütme, kriz yönetim sürecine neden yasama organı olan meclisi dâhil eder?
- Hangi tür krizlerde ve hangi durumlarda iktidarlar krizleri mecliste tartışmaya açmayı; meclisin tavsiye ve görüşünü almayı tercih etmiştir?
- Hükümetin tek parti, koalisyon, çoğunluk veya partiler-üstü yapısı kriz yönetim süreçlerinde yasama-yürütme ilişkisini etkilemiş midir?
- Yasama, dış politikaya ilişkin krizlerde neden yürütmenin kriz yönetim sürecine müdahil olmak ister?

- Kriz türleri yasamanın yürütmeyi denetlemesinde etkili olmuş mudur?
- Kriz, "karar alıcının" bir olayı veya eylemi temel değer, öncelik, amaç ve çıkarlarına tehdit olarak algılamasıyla tetiklenir. Bu önermeyle krizlerdeki tehdit-çıkar algısının yasamadaki ve yürütmedeki tezahürü aralarındaki ilişkiyi nasıl etkilemiştir?
- Uluslararası sistem değişimleri kriz dönemlerinde yasama-yürütme ilişkisini etkilemiş midir?
- Lider profilleri kriz yönetim sürecindeki yasama-yürütme ilişkisini etkilemiş midir?

Araştırma sorularının yardımıyla tezin sınayacağı temel hipotez: "kriz yönetim süreçlerinde yürütme ve yasama ilişkisinin açık iletişime dayanması ve birbirini destekler nitelikte olması krizin başarılı yönetilmesini sağlar". Burada kastedilen "başarı" ise krizden herhangi bir kayba uğramadan ve şiddet içeren bir savaşa girmeden aktörün hedef ve amacına ulaşabilmesidir. [10] Bu bağlamda çalışmada sınanan diğer hipotezler şöyledir:

Hipotez-1: Hükümet sistemleri ve hükümet yapısı; krizlerde karar yapısını, kararların niteliğini, hangi araç-yöntemleri kullanılacağını ve yasama-yürütme ilişkisini etkiler.

Hipotez-2: Hükümetin alacağı dış politika kararı [savaş ilanı, asker gönderme uluslararası antlaşmaların uygun bulunması vb. durumlarda] açık bir şekilde yasamanın görev, yetki, sorumluluk alanına giriyor ise yürütme yasamayı kriz yönetim sürecine müdahil eder.

Hipotez 3: Karar biriminin liderlik özellikleri ve liderin yasama ile ilişkisi kriz yönetim sürecinde etkilidir.

Hipotez- 4: Uluslararası sistemdeki önemli değişimler kriz yönetim sürecinde yasama-yürütme ilişkisini etkiler.

Tezin konusuna ilişkin olarak Türkiye'de dış politika ve uluslararası krizlerin yönetim sürecinde yasama-yürütme ilişkisi perspektifinde literatürdeki çalışmalar oldukça kısıtlı sayıdadır. Çalışmalar temelde Türkiye'de dış politikada yasamanın rolü ve etkisine ilişkindir. Bu çalışmalara bakıldığında en temel kaynaklardan birisi olan

[10] Kriz yönetiminde başarılı olma, krizin başarıyla sonuçlanması göreceli bir kavram olmakla birlikte kriz analizi literatüründe temel olarak krizi savaşa evirilmemesidir. Tez içerisinde bu konuya ilişkin detaylı açıklama "**2.3.2. Kriz Yönetimi, Stratejileri ve İlkeleri"** başlığı altında verilmiştir.

Mümtaz Soysal'ın "Dış Politika ve Parlamento"[11] kitabı 1964 yılında yazılmış olup dünyada farklı yasama ve yürütme organlarının dış politikadaki görev ve yetkileri perspektifinde karşılaştırmalı siyaset alanına özgü bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Soysal, bu kitabında ayrıca Türkiye'deki yasama organının anayasal ve tarihsel süreçte dış politikadaki etkileri de yer almaktadır. Eserinde Soysal, Kore Savaşı ve Kıbrıs Krizi üzerine bir değerlendirme de yapmıştır ve parlamenter sistemlerde yasamanın dış politikadaki rolünün sınırlı olduğunu belirtmiştir.

Barış Kesgin ve Juliet Kaarbo'nun "When and How Parliaments Influence Foreign Policy: The Case of Turkey's Iraq Decision"[12] makalesinde Türkiye'den bir dış politika olayı örnek seçilerek yasamanın karar alma üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Hüseyin Emiroğlu "Türk Dış Politikasının Oluşturulma Sürecinde Yasama-Yürütme İlişkileri"[13] makalesinde yasama-yürütmenin siyasal sistemlere göre dünyadaki yansımalarını anlattığı ilk bölümden sonra tek partili dönem ve çok partili dönem ayrımı ile örnek olaylar üzerinden değerlendirme yapmıştır. Emiroğlu, yasama ve yürütmenin dış politikada etkin olma yarışı içinde olduğunu fakat yasamanın dış politikadaki etkisinin bilgilendirilme ve kontrol ile sınırlı olduğunu belirtmiştir.[14]

Ersin Aydın'ın "Türkiye Büyük Millet Meclisi I. Yasama Dönemi (1920-1923) ve Dış Politika, Dış Politikanın Parlamenter Denetimi ile TBMM'nin Dış İlişkileri"[15], Arda Ozansoy'un "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 11. Yasama Dönemi'ndeki (1957-1960) Dış Politikaya Katılımı"[16], Mehmet Yahya Çiçekli'nin "Türkiye Büyük Millet Meclisi XIII. Yasama Dönemi (1965-1969) ve Dış Politika: Dış Politikanın Parlamenter Denetimi ile TBMM'nin Dış İlişkileri"[17], Feyzullah Yeşil'in "Türkiye

---

[11] Bakınız çalışmanın bütünü: Soysal, **Dış Politika**.

[12] Barış Kesgin, Juliet Kaarbo, "When and How Parliaments Influence Foreign Policy: The Case of Turkey's Iraq Decision", **International Studies Perspectives,** v. 11, n. 1 (February 2010): 19-36.

[13] Hüseyin Emiroğlu, "Türk Dış Politikasının Oluşturulma Sürecinde Yasama-Yürütme İlişkileri", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, c. 54, s. 3 (1999): 41-70.

[14] **age**, 68.

[15] Ersin Aydın, "Türkiye Büyük Millet Meclisi I. Yasama Dönemi (1920-1923) ve Dış Politika, Dış Politikanın Parlamenter Denetimi ile TBMM'nin Dış İlişkileri", **Yasama Dergisi,** s. 28 (2014): 104-141.

[16] Arda Ozansoy, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 11. Yasama Dönemi'ndeki (1957-1960) Dış Politikaya Katılımı", **Yasama Dergisi**, s. 28 (2014): 66-103.

[17] Mehmet Yahya Çiçekli, "Türkiye Büyük Millet Meclisi XIII. Yasama Dönemi (1965-1969) ve Dış Politika: Dış Politikanın Parlamenter Denetimi ile TBMM'nin Dış İlişkileri", **Yasama Dergisi**, s. 27 (2014): 71-119.

Büyük Millet Meclisi XVII. Yasama Dönemi (1983-1987) ve Dış Politika: Dış Politikanın Parlamenter Denetimi ile TBMM'nin Dış İlişkileri"[18] isimli makaleleri belirledikleri dönem içerisindeki belli başlı dış politika konularında TBMM'nin faaliyetlerini içeren çalışmalardır.

Erdem Denk'in "Silahlı Kuvvet Kullanımıyla İlgili TBMM Kararları"[19] isimli kitabı hukuki bir bakış açısına sahip olmakla birlikte silahlı kuvvet kullanımının genel itibariyle kriz dönemlerine özgü olduğu düşünüldüğünde önemli bir kaynaktır. Türkiye'de silahlı kuvvetlerin kullanılmasının hukuki dayanakları ve fiili uygulamalarla örnekler verilerek yapılmış bir çalışmadır. Cüneyt Yenigün "Soğuk Savaş Sonrası TBMM ve Dış Politika: Belgeler-Yorumlar"[20] isimli kitabında Soğuk Savaş sonrası dönemde TBMM'de bütçe görüşmelerindeki dış politika tartışmalarına yer vermiştir.

Dış politikada yasama ve yürütme ile ilgili olarak diğer çalışmalar içerisinde lisansüstü tezler bulunmaktadır. Bu tezler; Gökhan Koçer'in "Türkiye'de Dış Politika ve Parlamento"[21], Çınar Bahçacı'nın "Parlamento ve Dış Politika"[22], Sebile Yıldız Aybak'ın "1950-1983 Yılları Arasında Kıbrıs Sorunu ve TBMM'deki Yankıları"[23], Hüseyin Aydın'ın "Türkiye'nin Yurtdışına Asker Gönderme Kararlarında Yasama ve Yürütmenin Rolü"[24] başlıklı çalışmalarıdır.

Diğer çalışmaların ise genel olarak meclisin dış politikadaki anayasal yetki ve görevleri hakkında bilgi veren; meclisin dış politikadaki etkisini, meclisin asker gönderme, kuvvet kullanma ve savaş ilanı ile ilgili konulardaki örnekleri analiz eden

---

[18] Feyzullah Yeşil, "Türkiye Büyük Millet Meclisi XVII. Yasama Dönemi (1983-1987) ve Dış Politika: Dış Politikanın Parlamenter Denetimi ile TBMM'nin Dış İlişkileri", **Yasama Dergisi**, s. 27 (2014): 31-70.

[19] Erdem Denk, **Silahlı Kuvvet Kullanımıyla İlgili TBMM Kararları** (Ankara: Siyasal Kibaevi, 2011).

[20] Cüneyt Yenigün, **Soğuk Savaş Sonrası TBMM ve Dış Politika: Belgeler -Yorumlar** (İstanbul: Nobel, 2004).

[21] Gökhan Koçer, "Türkiye'de Dış Politika ve Parlamento" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993).

[22] Çınar Bahçacı, "Parlamento ve Dış Politika" (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006).

[23] Sebile Yıldız Aybak, "1950-1983 Yılları Arasında Kıbrıs Sorunu ve TBMM'deki Yankıları" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017).

[24] Hüseyin Aydın, "Türkiye'nin Yurtdışına Asker Gönderme Kararlarında Yasama ve Yürütmenin Rolü" (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

çalışmalar olduğunu söyleyebiliriz. Literatür incelemesinde görüldüğü gibi doğrudan Türkiye'nin dış politika ve uluslararası krizlerinde yasamanın ve yürütmenin rolü ya da ilişkisine ilişkin çalışma oldukça sınırlıdır. Türk dış politikası üzerinde yapılan çalışmalar da TBMM'nin [genellikle parlamentoların] etki alanının sınırlı olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak bu tez, araştırma nesnesi olarak Türkiye'nin dış politikasındaki krizler almakta ve diğer çalışmaların aksine yasamanın [dış politikada] kriz yönetim süreçlerinde etkili olduğunu iddia etmektedir. Yani yürütmenin [hükümetlerin] kriz yönetim ve karar alma süreçlerini yasamanın tutumu etkilemektedir. Biraz daha ileriye giderek yasamanın etkili ol(a)mamasınında kriz yönetim süreçlerini etkilediği iddia edilmektedir.

Yapılacak bu tezde ise 1923-2017 arasında Türkiye'nin taraf veya müdahil olduğu dış politika ve uluslararası krizler araştırmanın nesnesi seçilerek dış politika konusu daraltılmıştır. Bu krizlerin yönetim süreçlerinde karar alıcı pozisyonundaki yürütmenin yasama ile ilişkisine bakılacaktır. Yasamanın dış politikadaki veya krizlerdeki anayasal olarak nasıl bir müdahalede bulunduğuna daha önceki çalışmalar değinmiş olabilir. Ancak bu tez, bu etkinin/müdahalenin yalnızca nasıl olduğunu değil kriz yönetimini ve kriz yönetiminde alınan kararları ne yönde şekillendirdiğine odaklanacaktır. Ayrıca bu ilişkiye sadece kriz yönetimi aşamasına değil dış politika olaylarına kriz anlamı yüklemeyi içeren algı kısmına da bakılacaktır. Böylece yürütme ve yasamanın bazı dış politika eylemlerini tehdit olarak adlandırıp krizleştirmek konusunda ortak paydada buluşmaları veya buluşmamalarına ilişkin yapılacak analiz bu tez için özgün bir çerçeve çizmektedir. Temel değer, amaç ve çıkarlara tehdit içeren eylem ve bunun algılanması sonucunda ortaya çıkan kriz durumu yasama ve yürütme nezdinde farklı şekilde anlam yüklenir. Bazen yasama için bir kriz niteliği taşıyan durum hükümet için kriz olarak tanımlanmaz. Hükümet bazı olaylara sessiz kalmakla devleti çıkar ve güç kaybına uğratmakla suçlanır. Bunun tersine kimi zaman da hükümet için bir tehdit algısı ile kriz anlamı yüklenen olay yasama tarafından bunun devletin temel değer, amaç ve çıkarlarına bir tehdit içermediği şeklinde görülür ve yürütmenin olaya müdahil olma arzusuyla şekillenen politikaları eleştirilir. Türk Dış Politikasındaki krizler özelinde bu parametrelerle yapılacak incelemede elde edilen verilerle yasama-yürütme ilişkisinin kriz yönetiminin başarısını nasıl etkilediğine ulaşılmaya çalışılacaktır.

Uluslararası ilişkilerin ana akım teorilerinden birisi olan realizmin bir türevi olarak neoklasik realizm çalışmanın teorik çerçevesini oluşturacaktır. Klasik ve yapısalcı realizmden ayrılarak neoklasik realizm uluslararası sistemle birlikte iç faktörlerin dış politikayı nasıl etkilediğini açıklamak ister. Neoklasik realizm olay çalışmalarını dış politika davranışlarını açıklamakta etkili bir araç olduğunu ifade eder. Bu yöntem kullanılarak araştırma konularına bağlı olarak ara değişkenlerle birlikte dış politikada karar almada hükümetlerin rasyonelliği incelenebilir. Bu tezde de ele alınacak "olaylar" Türkiye'nin dış politika ve uluslararası krizleridir. Krizlerde karar alıcının kriz yönetim sürecinde ara değişken olarak yasama organı ile ilişkilerin nasıl etkili olduğu incelenecektir. Neoklasik realizmin değişkenleri çalışmanın çerçevesini çizmemizi kolaylaştıracaktır. Neoklasik realizmde olan şekliyle bağımsız değişken olarak sistem uluslararası sistem ve bölgesel sistem olarak alınacaktır. Bağımsız değişken bu sistemsel etkilerin kriz yönetim sürecinde karar alıcı- karar alma birimi üzerindeki etkisi sebebiyle önemlidir. Sistemsel baskılar karar alıcının dış politika çıktısı üretirken ürettiği politikaya destek bulma, meşruluğunu sağlama, stratejisini belirleme gibi alanlarda önem arz eder. Karar alıcı bu sistemsel baskıları birtakım ulusal kısıtlardan da filtre eder. Neoklasik realizmin ara değişkenini olarak çalışmada yasama organı olarak belirlenmiştir. Karar alıcının daha genel kavram olarak [dış politika yapan] yürütmenin yasama ile ilişkisinin kriz yönetimindeki etkisi açıklanacaktır.

Tezin incelemeye alacağı krizler Türkiye'nin Cumhuriyet dönemi ile olarak belirlenmekle birlikte; 1923-2017 yılları aralığı tezin zaman sınırlamasıdır. Bu yıllar aralığında dış politika krizi ve uluslararası krizlerde yasama ve yürütme ilişkisine bakılacaktır. Bu krizler tespit edilirken dış politika krizlerinde doğrudan taraf olmasına uluslararası krizlerde ise Türkiye'nin krize doğrudan taraf olmasına, krizden doğrudan etkilenmesine veya krizin seyrini etkileyecek şekilde müdahil olmasına bakılacaktır.

Çalışma 5 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm tezin tanıtıldığı girişi bölümüdür. Giriş bölümünde çalışmanın amacı ve özgünlüğü, çalışmanın araştırma soruları ve hipotezler, çalışmada kullanılan teorik ve yöntemsel çerçeve hakkında genel bilgi vermektedir. İkinci bölüm olan "Kavramsal-Kuramsal-Yöntemsel Çerçeve" ile çalışmada kullanılacak kavramlar ve yönteme dair bilgiler vermek amaçlanmıştır. Öncelikli olarak dış politika kavramı ve dış politika analizinin yöntemleri ve tarihçesi açıklanacak; dış politikada karar almaya ilişkin temel bilgiler verilmiştir. Bu kapsamda

karar alma yapısı, karar alma birimi, karar alma süreci ve karar almayı etkileyen faktörler açıklanacaktır. Dış politikada yasama-yürütme ilişkisinin anayasal olarak devletin organları bağlamında hukuki ve fiilli olarak nasıl işlediği karşılaştırmalı bakış açısıyla devletlerden örneklerle hükümet sistemleri ve yapıları bağlamında anlatılacaktır. Çalışmanın temel nesnesi olan kriz ile ilgili olarak literatürde yaygın olarak kullanılan kriz tanımları, krizin analiz yöntemleri ve kriz yönetimi tartışması yapılacaktır. İkinci bölümde son olarak çalışmanın teorik çerçevesi olan neoklasik realizmin temel argümanları ile birlikte çalışmadaki sınırları çizilecektir.

Tezin üçüncü bölümü olan "Türkiye'nin Dış Politikasında Yasama ve Yürütme" başlığı altında 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları dikkate alınarak yasama ve yürütmenin dış politika bağlamında görev, yetki ve sorumlulukları anlatılacaktır. Ayrıca yasama ve yürütmenin kriz yönetim süreçlerinde etkileşiminin türü ve yoğunluğuna dair göstergelerin neler olacağına dair bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır.

Tezin dördüncü bölümü "Türkiye'nin Müdahil Olduğu Krizlerde Yasama-Yürütme İlişkisi" nihayetinde Türkiye'nin taraf veya müdahil olduğu krizlerde yasama ve yürütmenin ilişkisinin nasıl geliştiğini ve kriz sürecini nasıl etkilediğini incelemeyi amaçlamaktadır. Krizlerin niteliksel özelliklerinden dolayı dış politika krizleri ve uluslararası krizlerin analizde ayırt edici farklılık yaratacağı gerekçesiyle bölüm iki başlığa ayrılacaktır. Bu başlıklar altında hükümet yapılarına ilişkin bir alt sınıflandırma ile tezde daha önce belirtilen hipotezler bağlamında analiz yapılacaktır. Çalışmanın beşinci ve son bölümü ise "Sonuç" bölümüdür. Sonuç bölümü; çalışmanın amaçlarının ne kadarının gerçekleştirildiği, seçilen yöntemin yararlı olup olmadığı ve çalışmanın hipotezlerinin araştırma kapsamında sınanma sonuçlarına dair bir analiz içerecektir.

2. KAVRAMSAL-KURAMSAL-YÖNTEMSEL ÇERÇEVE

Türk Dış Politikasındaki krizlerde yasama-yürütme ilişkisini analiz edecek olan bu çalışmada kavramlar ve teorik çerçeve kullanma ihtiyacı bulunmaktadır. Bu kavramların çalışma boyunca ne anlamda ve neyi kastederek kullanıldığını açıklamak hem çalışmada bütünlüğü sağlar hem de çalışmanın amaç ve sonuçlarını aktarmakta kolaylık sağlar. Bu sebeple tezin bu bölümü tez yazım sürecinde kullanılacak temel kavramları, kullanılacak teori ve teorinin çizdiği yöntemi anlatacaktır. Öncelikle tezin temelde bir dış politikada karar alma analizi çalışması olması sebebiyle dış politika, dış politika analizi, dış politikada karar alma hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra çalışmada bir dış politika çıktısı olarak incelenecek olan krizden ne anladığımız ve krizlerde yönetim ve karar alma anlatılacaktır. Krizlerde özellikle incelenecek olan şey yasama-yürütme ilişkisi olması sebebiyle de yasama ve yürütmenin dış politikadaki ve kriz yönetimindeki konumlarına ait görüş ve uygulamalara yer verilecektir. Tüm bu kavramsal açıklamalardan sonra tezin hipotezlerini açıklamakta daha uygun olduğu düşünülen Neo-klasik realist teorinin kavramları, varsayımları ve yöntemleri anlatılıp bunun tezde kullanılacak kavramlarla birlikte çalışma için nasıl bir kuramsal ve yöntemsel çerçeve çizdiği gösterilecektir.

2.1. Dış Politika Tanımı, Dış Politika Analizi ve Karar Alma

Dış politika kavramının uluslararası ilişkiler ve dış politika analizi literatüründe tarihsel gelişimi ile tanımı yapılacaktır. Bu tanım politikada iç ve dış ayrım temelinde yapılacak olup, dış politika analizinde kullanılan yöntemler aktarılacaktır. Son olarak dış politika analizinde önemli yeri olan karar almaya ilişkin detaylar verilecektir. Bu detaylar karar almadan ne anladığımız, karar alma modelleri, karar almanın yapısı, karar alma birimi, karar alma süreci ve karar almayı etkileyen faktörler üzerine olacaktır.

2.1.1. Dış Politika Kavramı ve Dış Politika Analizinin Gelişimi

Devletlerin uluslararası sistem içinde yetkili organ ve temsilcileri aracılığıyla, esasen devletlere (ancak aktör tartışmaları bağlamında uluslararası aktörlerin hepsine) yönelik izledikleri siyaset ve davranışların tümüne dış politika denir.[25] Dış politika, birbirlerinin yerine kullanıldığına rastlansa da uluslararası politika ve uluslararası ilişkilerden ayrılır. Bu ayrım kavramların kapsamlarıyla ilgilidir. Uluslararası ilişkiler her iki kavramı da içerir. Uluslararası ilişkiler, uluslararası sistemdeki tüm aktörlerin (devlet-devlet dışı, egemen-egemen olmayan, organizasyonlar, örgütler vs.) siyasi, ekonomik, hukuki her alandaki ilişkileri ve etkileşimini inceleyen bir bilim dalıdır.[26] Uluslararası politika ve dış politika ise uluslararası ilişkilerin alt dallarıdır. Uluslararası politika, sistemdeki aktörlerin siyasal etkileşim süreçlerine odaklanır. Geleneksel olarak temel aktör devlet olmakla birlikte devlet merkezli olmayan aktör tartışmaları devle-dışı aktörleri de uluslararası politikanın alanına sokmaktadır. Uluslararası ilişkilerin konusu uluslararası güvenlik, uluslararası hukuk, uluslararası politika, dış politika, ekonomik ilişkiler, askeri ilişkiler olacak şekilde geniş kapsamlıdır. Ancak uluslararası politika bu konulardan siyasetle ilgili olanıyla ilgilenir. Uluslararası politika çalışması devletin ekonomiyle ilgili bir davranışına bakabilir ama bu ekonomik davranışın siyasi olan amaç, neden veya sonucuyla ilgilenir.

Uluslararası ilişkilerin diğer alt disiplini olarak dış politikanın açıklanmasında iki kelimenin yani "dış" ve "politika" kelimelerinin ayrı ayrı kavramsal olarak neye işaret ettiği tartışma konusu olmuştur. Öncelikle "dış" derken ne kastedilir ve devletin eyleminde iç ve dış arasındaki ayrım nasıl açıklanır? Devletin egemen sınırları içine yönelik olarak icra ettiği eylemler iç politikayı egemenlik sınırları dışındaki ortama yönelik olarak icra edilen eylemler dış politikayı oluşturur.[27] Bu devletin yetkili organlarının eylemlerini iç ve dış olarak ayırmaya yarar. Bunu açıklamaya çalışan bir diğer ayrım ise dış politikanın devletin güvenliğine ilişkin olması sebebiyle "yüksek siyaset" olarak adlandırılmasıdır. İçeri-dışarı ayrımına dayanan bu açıklama içerisiyle dışarının ayrımının gerçekten keskin bir şekilde mümkün olup olmayacağı tartışmasını

[25] Fatih Tayfur, "Dış Politika", **Devlet ve Ötesi**, der. Atila Eralp (İstanbul: İletişim, 2005): 73.

[26] "Uluslararası İlişkiler", **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, der. Faruk Sönmezoğlu (İstanbul: Der, 2005): 671.

[27] Tayfur, **age**, 75.

getirmiştir. Çünkü devletlerin içi ile dışarı arasındaki sınırlar sızdırmaz değildir.[28] Devletlerin içerisi ile dışarısının sınırlarını kesin olarak çizmeyi ve ikisinin birbirinin alanına girmesini engellemek mümkün değildir. Küreselleşme ile iç politika ile dış politika ayrımını yapmak güçleşmiştir.

Dış politikayı anlamaya çalışırken karşımıza çıkan diğer sorun kavramın içerisindeki "politika"nın ne anlama geldiğidir. Rosenau'ya göre dış politika yönelim olarak dış politika, planlar ve taahhütler olarak dış politika ve davranış olarak dış politika olarak üç şekilde açıklanabilir.[29] Devletlerin uluslararası ilişkilere ilişkin uygulama ve davranışlarını oluşturan temel ilkeler yönelim olarak dış politikadır. Belirlenmiş hedeflere ulaşmak için oluşturulan stratejiler planlar ve taahhütler olarak dış politikadır. Devletlerin uluslararası ilişkilerinde ortaya çıkan olaylarla ilgili olarak geliştirdiği davranışlar ise eylem olarak dış politikadır.

Dış politika ile ilgili bu görüşler çerçevesinde dış politikayı tanımlayan temel nitelikler devlet merkezli bir aktörün varlığı ve dışarıdaki ortamdaki etkinlikleri olmasıdır. Dış politika analizi (DPA) bu etkinlikleri uluslararası ilişkilerin temel yaklaşımları ile incelenmesidir. II. Dünya Savaşı sonrasında sistemli olarak başlayan DPA zaman içinde farklı yöntemler farklı bakış açıları ortaya çıkarmıştır. Dış politikayı nelerin etkilediği, dış politikada neyin nasıl analiz edileceğine ilişkin farklar yeni metotları şekillendirmiştir. DPA çalışmaları genellikle üç dönemde tasniflenir. Birincisi 1950-1970 arası dönem olan Klasik DPA, ikincisi 1970-1990 arası döneme denk gelen ikinci kuşak Klasik DPA ya da Karşılaştırmalı DPA, üçüncüsü ise çok düzeyli DPA çalışmalarını kapsayan 1990 sonrasından günümüze kadar olan dönemdir.[30] Bu dönemselleştirme kapsamında DPA yapılan çalışmalarla nasıl gelişim göstermiş bunu görmeye çalışacağız.

DPA'ni temellendiren ilk çalışmalardan olan Richard C. Snyder, H. W. Bruck ve Burton Sapin tarafından yazılan "*Decision Making as an Approach to the Study of*

---

[28] Gencer Özcan, "Dış Politika Analizi", **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler ve Süreçler**, ed. Evren Balta (İstanbul: İletişim, 2014): 326.

[29] James N. Rosenau, "The Study of Foreign Policy", **World Politics: An Introduction**, ed. James N. Rosenau ve diğ. (New York: The Free Press, 1976): 16-17.

[30] Valerie M. Hudson, "The History and Evolution of Foreign Policy Analysis", **Foreign Policy: Theories, Actors, Cases**, ed. Steve Smith, Amelia Hadfield, Tim Dunne (New York: Oxford University Press, 2008.) : 17.

Özcan, "Dış Politika", 330.

International"[31], dış politikanın temel aktörünü devlet olarak kabul etse de devletin bir alt düzeyine inerek devlet içinde karar alan birime odaklanır. Karar alıcılar iç ve dış faktörleri ilişkilendirerek karar sürecini yönetirler.[32] Karar verme sürecinin nasıl olduğu anlaşılırsa dış politikayı anlamak mümkün olur. Böylece geleneksel uluslararası ilişkilerin kara kutu devlet modelinden ayrılarak devletin içini açar. Bu açıdan bakıldığında Snyder ve diğerleri dış politika çalışmaları için yeni bir alan açacak bir modelleme girişimidir.

Klasik DPA dönemine ait ikinci çalışma James N. Rosenau tarafından kitap bölümü olarak yazılan "*Pre-theories and Theories of Foreign Policy"*, ön teori (*pre-theory*) modeli ile nicel yöntemlerin kullanılarak sistematik bir dış politika analizi yapılabileceğini savunmuştur.[33] Betimleyici çalışmaların ötesine geçmek isteyip hipotezler oluşturup bunları test ederek dış politika olaylarını analiz etmeyi amaçlayan orta düzey teori geliştirmiştir. Orta düzey teori bağlamında spesifik aktör teorisi geliştirmiştir. Spesifik aktör teorisi, belirli aktörlerin belirli koşullardaki davranışını açıklamaya çalışır ve hatta bir adım daha ileri giderek tahmin etmeye çalışır.[34] Rosenau, çalışmasını yazarken istediği türde bir orta düzey teori elde edebilmenin yönteminin istatistik çalışmalarının sonuçları ve kanıtları bir araya getirmek olduğunu düşünmüş; bunu farklı analiz seviyelerini birbirine entegre ederek yapmanın dış politikayı anlamayı kolaylaştıracağını düşünmüştür.[35]

Harold Sprout ve Margeret Sprout tarafından 1956 yılında yazılan, "*Milieu Relationship Hypotheses in the Context of International Politics"* DPA'nın temelini oluşturan üçüncü kaynaktır.[36] Harold Sprout ve Margeret Sprout, dış politika çıktılarını anlamak için karar alıcının psiko-çevresine bakıp anlamak gerektiğini söylemişlerdir. Psiko-çevre, karar alıcıların algıladığı ve algıları ile yorumladığı çevresidir. Algılanan çevre ile gerçekteki çevre farklı olabilir. Böyle olması halinde dış politikada doğru

---

[31] Richard C. Snyder, H. W. Bruck ve Burton Sapin, **Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics** (N.J: Princeton University, 1954).

[32] **age**, 53.

[33] James Rosenau, "Pre-theories and Theories of Foreign Policy", **Approaches in Comparative and International Politics**, ed. R. Barry Farrell (Northwestern University Press,1966): 88-92.

[34] Valerie Hudson, **Foreign Policy Analysis: Classic and Contemporary Theory** (USA: Rowman & Littlefield Publishers, 2006), 14.

[35] **age**, 16.

[36] Harold Sprout, Margeret Sprout, **Man–Milieu Relationship Hypotheses in the Context of International Politics** (Princeton NJ: Princeton University Press, 1956).

tercihler yapılıp kararlar alınması mümkün olmayabilir. Bunun nasıl olduğunu anlamak için genel aktör kavramından ayrılarak belirli aktörlerin belirli durumlarda olayları gerçekten nasıl algıladığını ve nasıl tepki verdiğini mümkün olduğunca tam olarak açıklamaya çalışmışlardır.[37]

DPA'yı temellendiren bu çalışmalar birinci kuşak çalışmalar olarak sınıflandırılırken 1974-1993 arasındaki DPA'ya ilişkin çalışmalar ikinci kuşak çalışmalar olarak sınıflandırılmıştır. DPA çalışmaları birinci kuşak veya ikinci kuşak ayrımı olmaksızın yeknesak olmamış dış politikayı farklı yollardan anlamaya çalışmışlardır. Hudson bu çalışmaları öne çıkardıkları değişkenler bağlamında beşe ayırmıştır:[38] Gruplara odaklanan analizler, örgütsel ve bürokratik süreçlere odaklanan analizler, karşılaştırmalı dış politika analizi, dış politika karar verme sürecinde psikolojik etkilere odaklanan analizler ve toplumsal çevreye odaklanan analizler.

Gruplara odaklanan analizler Irving Janis'in *Victims of Groupthink* (Grup Düşüncesinin Mağdurları) isimli çalışmasıyla başlamıştır.[39] Grup düşüncesi, dış politikada küçük grup içerisinde karar alma sürecinde grubun içindeki üyelerin fikirleri ile kendi fikirleri çelişmesine rağmen diğer üyelerle uyum içerisinde hareket ederek grubun düşüncesinin dışına çıkılmamasıdır. Grup düşüncesinde, karar alıcı grup içinde varlığını ve kabulünü sürdürme arzusu ile hareket ettiği için alınan kararların kalitesiz olacağı iddia edilmiştir. Margaret ve Charles Hermann grup düşüncesini geliştirerek grupların yapılarının karar almaya etkilerinin nasıl etkili olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Karar alma birimleri modeli de denen bu modele göre grupların üç tiptir[40]: Baskın lider, tek grup ve özerk aktörler koalisyonu. Nihai karar grup içinde tek bir kişi tarafından alınıyorsa karar birimi baskın liderdir. Grup içinde bilgi alışverişi ve dayanışma ile karar alınıyorsa karar birimi tek gruptur. Birden fazla bağımsız aktörün iletişimi sonucunda karar alınıyorsa karar birimi özerk aktörler koalisyonudur. Bu model grup düşüncesini içermekle birlikte örgütsel ve bürokratik süreçlere odaklanan dış politika analizinin izlerini de taşımaktadır. Örgütsel ve bürokratik dış politika

---

[37] Harold Sprout, Margeret Sprout, **The Ecological Perspective on Human Affairs with Special Reference to International Politics** (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1965), 118.

[38] Hudson, **Foreign Policy Analysis**, 19.

[39] Irving Janis, **Victims of Groupthink** (Boston: Houghton Mifflin, 1972).

[40] Margeret G. Hermann, Charles F. Hermann, Joe D. Hagan, "How Decision Units Shape Foreign Policy Behavior", **New Directions in the Study of Foreign Policy**, ed. Charles. F. Hermann, Charles W. Kegley, Jr., ve James N. Rosenau (Boston: Allen and Unwin, 1987): 311-312.

analizinin yapıldığı Hermann'ın çalışmalarının öncüsü Graham T. Allison'un *Essence of Decision* çalışması sayılabilir.[41] Allison, Küba Füze Krizini analiz ettiği çalışmasında kriz özelinde ABD'nin ve SSCB'nin dış politika karar almasını üç model ile açıklar. Birinci olan rasyonel aktör modeline göre rasyonel karar alıcı kar-zarar hesabı yaparak karar alır. Allison bu krizde karar alma sürecinin sadece rasyonel aktör modeline göre açıklamanın yetersiz olacağını söyler, örgütsel ve bürokratik siyaset olmak üzere iki farklı model daha önerir. Örgütsel karar alma modelinde karar alıcı başarısızlık riskinden kaçmak esasıyla hükümetin/karar alıcının örgütsel çıkarlarının korunması hedeflenir. Üçüncü model olan bürokratik siyaset modelinde karar alma sürecinde birden fazla bağımsız kurumlar arasındaki pazarlıklar ve iknalar sonucunda dış politika kararı alınır. Allison bu üç analiz düzeyini birbirinden bağımsız olarak ayrı kategoriler oluşturmayı hedeflememiştir. Aksine analiz düzeylerinin birbirinin tamamlayıcısı olarak düşünülmesi gerekir.[42]

Karşılaştırmalı dış politika (KDP) analizi yapanların temel amacı dış politika ile ilgili genelleştirilebilir bilgiler oluşturmaktı. Bunun için topladıkları verileri kullanarak hipotezler üretmek için ampirik araştırmalarda kullanmışlardır.[43] Rosenau'nun eğer-o halde/öyleyse *(if-then)* varsayımlarını kullanarak dış politika analizi yapılabileceğini vurguladığı "*Pre-theories and Theories of Foreign Policy"* çalışması KPD'nin başlangıcı olarak kabul edilir.[44] Rosenau, ön kuram *(pre-theory)* modelini "*Comperative Foreign Policy: One Time Fad, Realised Fantasy and Normal Field"* çalışmasında sistemli hale getirmiştir.[45] KDP'de karşılaştırma bir yöntemdir. Birden fazla devletin, birtakım değişkenler kullanılarak, dış politikadaki benzerliklerini ve farklarını saptayıp dış politika çalışmalarında genellemelere varmayı hedefler. KDP'de iki şekilde karşılaştırma yapar. Birinci sadece devletlerin dışındaki gelişmelere ilişkin iken diğeri devletlerin iç politikalarına da bakarak içerideki meydana gelen farklılaşmaların dış politikadaki etkisini değerlendirir. Modelski'nin

---

[41] Graham T. Allison, **Essence of Decision: Explaınıng The Cuban Missile Crisis**, (Bostan: Little, Brown, and Company, 1971).

[42] Hudson, **Foreign Policy Analysis**, 21.

[43] Ömer Göksel İşyar, **Karşılaştırmalı Dış Politikalar: Yöntemler-Modeller-Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası** (Bursa: Dora, 2013), 3.

[44] Tayfur, **age**, 92.

[45] James N. Rosenau, "Comparative Foreign Policy: Fad, Fantasy, or Field?", **International Studies Quarterly**, v. 12, n. 3 (1968): 296-329.

girdi-çıktı modeli, Holsti'nin *rol teorisi*, Hermann'ın kriz dönemi ile kriz olmayan dönemi birbirinden ayırt eden analizini içeren modellemesi, Putnam'ın iki seviyeli oyun modeli KDP çalışmalarında öne çıkan çalışmalardır.[46] KDP, genel bir dış politika kuramına ulaşmakta başarısız olduğu görülünce eski ilgisin kaybetmeye başlamıştır. Bunun en önemli sebepleri her ülkelerin özellikle üçüncü dünya ülkelerinin verilerine erişmekte yaşanan zorluk ve uluslararası sistemde aktör sayısının artması ile değişkenlerin artışının analizlere dâhil edilmesindeki zorluk olmuştur.

Dış politika analizi çalışmalarının diğer bir odak noktası psikolojik etkiler ve toplumsal çevre olmuştur. Dış politika analizinde mikro seviyede yapılan analizler bireye odaklanır. Bireyin psikolojik, bilişsel ve çevresine ilişkin verilerin dış politika kararında etkili olduğunu ileri süren çalışmalar bulunmaktadır. Daha önce yukarıda bahsedildiği üzere Harold Sprout ve Margeret Sprout, kültür, tarih, coğrafya, ekonomi, siyasi kurumlar, ideoloji, nüfus gibi değişkenleri içeren karar almanın çevresi *(milieu)* karar alıcıların kararlarını verdikleri ortamlardır. [47] Liderin bu ortama ilişkin algıları bilişsel bir süreçle birlikte karar aldığı varsayılır. Çünkü lider bu ortamın özelliklerinden etkilenir.

Lider kişiliğinin dış politikada karar almada etkisi ile ilgili bir diğer çalışma "operasyonel kod" kavramıyla ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Fikir ilk olarak Nathan Leites tarafından ortaya konmuş, daha olan Alexander George tarafından geliştirilmiştir.[48] Margaret G. Hermann da dış politika yönelimlerine bakarak lider tiplerini belirlemeye çalışmıştır. M. Hermann'ın temel araştırma konusu liderlerin kişilik özellikleridir.[49] İçerik analizi yöntemini benimseyen M. Hermann, liderlerin kişiliklerini, inançlarını, motivasyonlarını, karar alma stillerini ve kişiler arası ilişki

---

[46] Robert D. Putnam, "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games." **International Organization**, v. 42, n. 3 (1988): 427-460.

[47] Hudson, **Foreign Policy Analysis**, 23.

[48] Operasyonel kod çalışmalarının detayları için bakınız: Nathan Leites, **The Operational Code of Politburo** (New York: Mcgrew Hill, 1951). Nathan Leites, **A Study of Bolshevism** (New York: Free Press, 1953). Alexander L. George, The **"Operational Code": A Neglected Approach to the Study of Political Leaders and Decision-Making** (Santa Monica, CA: RAND Corporation, 1967).

[49] Margaret G. Hermann, "Leader Personality and Foreign Policy Behavior", **Comparing Foreign Policies,** ed. James N. Rosenau (New York: SAGE Publications, 1974): 201-234.

tarzlarını karşılaştırmış ve bütüncül bir lider resmi oluşturmak istemiştir. Ona göre altı ayrı dış politika yönelimi vardır ve liderlerde bunlardan birine ait olmaktadır.[50]

Karar almada psikoloji ve çevreye odaklanan bir diğer isim Kal Holsti olmuştur. Ulusal rol kavramı ile Holsti ulusun uluslararası sistemdeki rolünü nasıl gördüğünü açıklamaya çalışmıştır.[51] Holsti, ulusal rolle ilgili olarak siyasi elitlerin algılamalarının ve elitlerin algısının dış politika karar almada tercihlere nasıl yansıdığına vurgu yapmıştır.

1980'lerin sonunda dış politika yapımında devletin özerkliğinin devletin içindeki diğer gruplarla birlikte olan iletişiminin karar almadaki etkisine odaklanmıştır. Putnam'ın iki düzeyli oyunuyla ilgili çalışması temel sorularının oluşturulması bakımından önemli bir eser iken; bu alandaki ikinci dalga araştırmaları 1990'larda Kaarbo ve Hagan'ın çalışmaları yer almaktadır.[52] Karboo iç politikada lider, parti, hükümet tipleri ve birçok benzer konuda çalışmaları varken; Hagan, yürütme ve yasamaya atıfta bulunarak dış politika tercihi üzerinde siyasi muhalefetin etkilerini araştırmayı hedeflemiştir.

2.1.2. Dış Politikada Karar Alma

Marijke Breuning, dış politika analizi yapılırken *"seçenek, karar, davranış"* terimlerinin kimi zaman birbiri yerine olmak üzere sıklıkla kullanıldığını ancak bunların aynı anlama gelmediğini söyler.[53] Seçenek, karar alma sürecindeki yapılabilecekler listesindekilerdir. Karar, sıralanan seçenekler arasından nihai olarak

---

[50] Lider karakterlerine ait detaylar için bakınız: Margaret G. Hermann, "Explaining Foreign Policy Behavior Using the Personal Characteristics of Political Leaders", **International Studies Quarterly**, v. 24, n. 1 (1980): 7-46.

[51] Bakınız: Kal J. Holsti, "National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy", **International Studies Quarterly**, v. 14, n. 3 (1970): 233-309.

[52] Bu araştırmacıların çalışmalarının bazıları için bakınız:

Robert D. Putnam, "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games." **International Organization**, v. 42, n. 3 (1988): 435-436.

Juliet Karboo, "A Foreign Policy Analysis Perspective on the Domestic Politics Turn in IR Theory", **International Studies Review**, v. 17, n. 2 (2015): 189-216.

Juliet Karboo, **Coalition Politics And Cabinet Decision Making: A Comparative Analysis of Foreign Policy Choices** (USA: University of Michigan Press, 2012).

Joe D. Hagan, **Political Opposition and Foreign Policy in Comparative Perspective**. (Boulder, Co: Lynne Rienner, 1993).

[53] Marijke Breuning, **Foreign Policy Analysis: A Comparative Introduction** (New York: Palgrave Macmillan, 2007), 7.

yapılan tercihtir. Dış politika karar verme genellikle bir kişinin değil, bir grup bireyin görevi olduğundan, belirli bir dış politika kararını tam olarak anlayabilmemiz için birden çok kişinin dünya görüşünü ve bu görüşlerin birbiri ile ilişkisini anlamamız gerekebilir.

Dış politika davranışı ise seçenekler içinde yapılan tercih sonucu ortaya çıkan kararın uygulanmasıdır. Dış politika davranışı genellikle harici bir aktörün davranışını etkilemek veya ülkesine bir menfaat sağlamak için gerçekleştirilen eylemlerden oluşur.[54] Dış politika çıktısı daha ileri düzey bir anlam içerir. Dış politika davranışları sonucundaki diğer aktörler arasındaki etkileşime işaret eder. Dış politika çıktısını anlamak yalnızca bir ülkenin değil, iki veya daha fazla ülkenin etkileşim içindeki dış politika kararlarını ve davranışlarını anlamayı gerektirir. Her karar beklenen sonuçlara yol açmayabilir. Çünkü karar alınır uygulanır davranışa dönüşür ancak diğer aktör ya da aktörler tarafından gelecek tepkiler davranışın sonuçlarının ortaya çıkmasını sağlar. Dış politika davranışına dönüşen bir kararın *"hangi, nasıl, niçin, kime"* sorularına cevap ararken karar almanın bizzat kendisini anlamaya çalışırız. Ancak karar alıcının *"neden, neye"* tepki verdiğini ise dış politika çıktıları sayesinde anlarız.

2.1.2.1. Karar Alma Modelleri

Karar alıcı kararı alırken seçenekler içinden birini seçip uygular. Ancak seçeneklerin oluşturulması, seçeneklerin değerlendirilmesi ve içinden birinin tercih edilmesi farklı dinamikleri barındıran yöntemlerle olur. Karar alma modelleri, karar alma sürecinin nasıl işlediği ve süreci etkileyen dinamikleri iç politika dair unsurlara açıklamaya yarar. Bir dış politika kararı analiz edilirken karar alma yapısını ve bu yapı içerisindeki aktör, kurum ve kuruluşların karar alma sürecini nasıl yönettiklerini ve bu kararın hangi aşamalardan nasıl geçtiğini açıklar. *"Karar alıcı kim/hangi kurum"*, *"karar alıcının görev ve yetkileri neler"*, *"karar nasıl ve neden alındı"* soruları karar alma modellerini kullanarak cevaplanabilir. Karar alma modellerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

Rasyonel Aktör Modeli: Ekonomi çalışmalarında kullanılan rasyonel aktör modeli bireyin amaç ve çıkarları için doğru tercihler yapacağı beklentisi üzerine şekillenen rasyonel ekonomik karar alıcı olduğu varsayımına dayanır. Birey tercih yapması

[54] Breuning, **age** , 7.

gereken durumlarda seçeneklerin sonucunu bilir ve kişilik özelliklerinden etkilenmeyerek rasyonel davranır. 1971 yılında Graham Allison tarafından dış politikada karar alma modeli olarak uyarlanan/geliştirilen rasyonel aktör modeli uluslararası ilişkiler teorisi olarak realizmin varsayımları ile şekillenmiş devletleri üniter bir aktör olarak çıkarlarını maksimize ettiğini kabul eder.[55] Temel aktör olarak devletler amaç ve hedeflerini belirler. Realizmin varsayımları gereği devletler bütüncül ve birbirinin benzeri aktörler olarak bireylerin psikolojik ve bilişsel süreçlerinden etkilenmezler. Çıkar, değer, amaç ve hedefler bu doğrultuda belirlenir; güç ve güvenlik merkezlidirler. Belirlenen değerler ve çıkarlar işe yarar ve fonksiyonel amaçları ve hedefleri oluşturur. Amaçlar ve hedefler sistemdeki diğerlerinin beklentisiyle de şekillenir. Sistemin kısıtlarından da etkilenen amaç ve hedefler birden fazla setler halinde oluşturulur. Devletler amaç ve hedeflerine ulaşmak için birtakım karar seçenekleri oluştururlar. Bu seçenekler bir diyagram gibi oluşturulur. Seçeneklerinin hepsinin yararları ve zararları tespit edilir. Rasyonel aktör için seçeneklerin sonucunun da tüm yönleriyle bilinmesi önemlidir. Çünkü rasyonel olmak, seçip uygulayacağı kararın olumsuz etkilerinin en az seviyede olması gerektirir. Karar alıcı olarak devletlerin rasyonel davranacağı varsayılır. Rasyonellik belirli sınırlar dâhilinde sistemin de kısıtlamaları dikkate alınarak tutarlı bir değer maksimizasyonuna dayanan tutarlı tercihin tespitidir.[56] Bu seçenekler arasında amaçlarına ulaşmasını sağlayıp en iyi çıkarı elde edebileceğini ve mümkünse hiç zarar getirmeyeceğini düşündüğünü seçer.

Rasyonel aktör karar alma modeli, olası tüm alternatifleri ve sonuçlarını analiz ederek ulusal hedefe ulaşmak için doğru seçenekleri seçme sürecidir. Rasyonel karar vermede önceden belirlenmiş standart prosedürler yoktur. Daha çok kişiden kişiye ve durumdan duruma değişen bir sürece işaret eder. Kararın maliyetinin hesaplaması ve uygun kararı seçme süreci karmaşık bir süreçtir. Bu karmaşık süreçte nihai karara ulaşmayı sağlayan bilginin kaynaklarının güvenilirliği önemlidir.

Örgütsel Süreç Modeli: Yine daha çok Graham Allison'ın şekillendirdiği modellerden biri olarak organizasyonel karar alma modeli realistik bir tarzla karar alıcı

[55] Graham Allison, Philip Zelikow, **Essence of Decision: Explaining Cuban Missile Crisis** (New York: Longman, 1999).

[56] **age**, 18.

aktörü devlet kabul eder.[57] Ancak devlette yürütmeyi gerçekleştiren hükümetlerdir. Planlanmış karar alma prosedürleri hükümetler tarafından işletilir. Standart işlem prosedürleri *(standart operating procedures-SOPs)* diye anılan bu işlem akışı günlük işler olabileceği gibi önemli kararlar gerektiren işler de olabilir. Günlük sıradan işler genellikle bürokratlar tarafından uygulanırken önemli kararlar organizasyon şeması içerisinde üst düzey yetkililer tarafından alınır. Hükümet kararları nadiren belirsizlik içerir, çoğunlukla kriz kararı değildir ve bazı yönergelere veya idari kurallara dayanarak yapılır.[58] Kararlar idari kurallar ve yönergelerden oluşan standart işlem prosedürlerine dayalı olarak organizasyonların kararlarıdır. Prosedürler dahilinden belirlenmiş alternatifler mevcuttur ve yürütme örgütsel süreç bilgisi olarak rutin hareket etmektedirler. Bu yüzden hükümet hareketleri rasyonel aktör modeline göre daha az tasarlanmışlardır ve daha çok örgütlerin rutin davranış çıktılarıdır. Örgütsel süreç modeline göre dış politika kararları, karar alma birimindeki kurumların rutin eylemleridir. Bu sebeple karar almada bireyler değil kurumlar ön plana çıkmaktadır. Örgütsel süreç sonucu alınan kararlar prosedürler ve teamüller zinciriyle oluşturulur. Bu sebepledir ki yürütmenin başındaki liderler değişse de işlemler aynen devam etmektedir. Örgütsel süreç modeli karar alma sürecinde lidere kısıtlı bir alan çizmektedir. Bu sebeple örgütlerin aldığı karar ile liderin tercihi farklı olabilir. Hükümet liderleri bu örgütlerin davranışlarını tam anlamıyla kontrol edemediğinde sonuçlarından kaygı duyabilir. Kurumlar içerisinde yer alan diğer bireylerde kurumlarının prosedürleri doğrultusunda hareket etmelidir.

Örgütsel Süreç Modeli bir hükümet, yarı feodal, gevşekçe müttefik bir örgütlerden oluşan ve her birinin kendine özgü yapısı olan bir gruptan oluştuğu varsayımına sahiptir.[59] Bu modelde, karar vermenin yapısı belirli konularda uzmanlaşmış kurumlardan oluşur. İlgili kurumun ilgili makamı, verilen görevi yerine getirmek zorundadır. Kriz döneminde zaman ve kaynak sınırlamaları düşünüldüğünde, liderler en iyisini keşfetmek yerine konuyu ele alan ilk alternatif üzerinde dururlar. Ardışık hedef tercihi, çeşitli paydaşların kontrolü ve koordinasyonu sorunu ve karar verme birimlerinin standart işlem prosedürleri nedeniyle sonuç tatmin edicidir ancak rasyonel

---

[57] **age**, 143-197.

[58] Alex Mintz, Karl DeRoun, **Understanding Foreign Policy Desicion Making** (New York: Cambridge University Press, 2010), 73.

[59] Allison, Zelikow, **age,** 143-144**.**

olmayabilir. Örgütsel Süreç yaklaşımı, savaşın veya savaş sırasında, liderin kısıtlı bilgilerle hızlı bir şekilde kararlar alması gereken kriz gibi durumlarda görece hızlı karar alma modeli olarak görülebilirler. Çünkü krizin konusu ile ilgili birim harekete geçer, gerekli çalışmaları yapar ve daha önceki benzer durumları da göz önünde bulunduran standart işlem prosedürleri ile oluşturulan şablonu karar alıcı birime iletir. Karar alıcı teamüller ve prosedürler gereği önünde duran az seçenek içinden birini tercih eder ve kararı uygular.

Bürokratik Politika Modeli: Hükümet kararlarının bürokrasinin çeşitli kademelerinin pazarlıkları sonucunda alındığını savunan karar alma modeli olarak bürokratik politika modeline göre dış politikada karar alma esnasında pazarlık yapılmasının sebebi karar alma yapısı içerisinde değişik güç odaklarının bulunmasıdır. Güç odakları arasındaki müzakereler, karar alıcıların statülerini ve kendine uygun olan çıkarları korumak için yapılmaktadır.[60] Böylece karar, sadece yüksek düzeyde değil, fakat daha alt düzeydeki kişi ve birimler arasındaki uzlaşmalar sonucu ortaya çıkmaktadır. Karar alıcılar, kararlarını tek başına rasyonel seçimle değil, çıkarları doğrultusunda yaptıkları pazarlığın gerektirdiği çatışmalar ve uzlaşmalar neticesinde oluşur. Düşük veya orta seviye dış politika kararları bürokratik politika modeli ile almak mümkündür. Krizler zamanlarında bürokratik politika modeli ile karar vermek için genellikle yeterli zaman yoktur. Bunun için kriz zamanlarında bu modelle karar almak pek mümkün değildir. Bu paradigmanın temel taşı, tek bir dış politika üreticisi olmadığını ortaya koyar. Bunun yerine, politika, kendi kişisel ve örgütsel çıkarlarını geliştirerek kararları etkilemeye çalıştıkça, farklı organizasyonlar ve politik aktörler tarafından oluşturulur. Nihai kararlar aynı zamanda çeşitli katılımcılar arasında uzlaşma ve pazarlık ürünü olan siyasi sonuçlardır. Bu modelde karar verme nitelikli ve deneyimli kişiler tarafından yürütülür.

Bu modelin temeli karar almanın pazarlığa dayanmasıdır. Karar alma mekanizması içerisindekiler [güç odakları] örgütsel çıkarlarını savunmak için pazarlık ederler. Bürokratlar ve diğer çıkar grupları, örgütsel amaçlarını savunmak için kendi aralarında rekabet ederler. "Örgütün görevini gerçekleştirmek" ve "örgütün bekası" temel amaçtır. Bununla birlikte, pazarlık politikalarının yaygın kullanımı ulusal çıkarları

[60] **age,** 255**.**

tehlikeye atmaktadır. Herkes pazarlığa girdiğinde uzlaşma sağlanamaz ve somut bir karar verilemez ise devletin ulusal çıkarları zarar görebilir. Kriz anlarında böyle bir durum ortaya çıkınca farklı örgüt yapılarını ortak kararda birleştirmek zor olabilir. Bu nedenle bürokratik siyaset modeli mekanizmasında çoklu bir yapısı olması sebebiyle meşruiyeti daha az sorgulanacak kararlar üretse de ancak kriz zamanında uygulanması sorun yaratabilir. Ayrıca Allison, siyasi pazarlıkların rasyonel bir karar alma şansını en aza indireceğini ve sonunda politika sonucunda uzlaşmanın ulusal çıkarları engelleyeceğini savunmaktadır.[61]

Polihöristik Model: Dış politika analizinde özellikle karar alma çalışmalarında rasyonel ve bilişsel metotların rekabeti ortaya çıkmıştır. Laura Neack Rasyonel-bilişsel tartışmasına değinerek rasyonel modelin ve bilişsel modelin "uzlaşıdan uzak" olduğunu iddia etmiştir.[62] Polihöristik *(Poliheuristic)* metot ise bu iki modelin uzlaşmaz olduğunu iddia eden akademisyenlerin aksine bilişsel ve rasyonel yaklaşımları birleştiren bir köprü vazifesi görmeyi iddia etmektedir.[63] Polihöristik metot çevresel ve kişisel farklılıklara, karar alma biriminin şekline ve değişik karar durumlarına göre farklı kısa yollar *(heuristic)* kullanılabileceğini savunur.[64] Polihöristik model karar alıcıya kendi bilişsel bireysel özelliklerine ve değişen durum ve şartlara göre karar sürecini adapte edebilmesi için yeterli esnekliği sunan bir seçim yöntemi sunar.[65] Karar alıcılar, genellikle kararlar alırken iç siyasi faktörleri ve sonuçlarını dikkate alırlar. Bunun için kendi siyasi bekalarını olumsuz etkileyecek alternatifleri seçmek istemezler. Polihöristik model hem bilişsel süreci hem rasyonel değerlendirme sürecini içerir. Karar alıcılar dış politika oluştururken bilişsel yollarla oluşan bir dizi kullanırlar. Diğer taraftan da karar alıcılar kendilerinin siyasi birimlerdeki başarı ya da başarısızlıklarına değerlendirirler.

Polihöristik modelde karar alıcılar iki aşamalı bir süreç izlerler. İlk aşamada bilişsel kısa yolları kullanarak mevcut alternatifleri daraltırlar. İkinci aşamada kalan

---

[61] **age,** 698**.**

[62] Laura Neack, **The New Foreign Policy: Power Seeking in a Globalized Era** (USA: Rowman & Littlefield Publishers, 2008), 43.

[63] Mintz ve DeRouen, **age**, 78.

[64] Margaret G. Hermann ve Charles F. Hermann, "Who Makes Foreign Policy Decisions and How: An Empirical Inquiry", **International Studies Quarterly**, v. 33, n. 4 (1987): 373.

[65] Alex Mintz ve diğerleri, "The Effect of Dynamic and Static Choice Sets on Political Decision Making: An Analysis Using the Decision Board Platform", **American Political Science Review**, v.91, n.3 (1997): 556.

alternatifler daha basitleşerek üzerinde çalışılabilecek miktara iner. Bu sayede karar vericiler kazançları maksimize etmek ve kayıpları minimize etmek adına analitik ve fayda amacı güden rasyonel analiz yöntemlerini uygularlar.

Değerlendirme aşamasında seçenek bir boyutta düşük bir kazanç değere (örneğin siyasi olarak kabul edilemez/telafi edilemez seviyede ise) sahipse diğer boyutlar bakımından ne kadar yüksek değere sahip olursa olsun (örneğin askeri olarak yüksek bir başarı vadeden bir seviyede ise) bu seçenek elenir. Söz konusu düşük değerin başka bir boyuttaki yüksek bir değer ile telafi edilmesi yoluna gidilemez. Karar alıcı yüksek ve düşük değerler arasında dengeleme yapmaya çalışmaz. Boyutların değerlerinin birbirlerini telafi etmeleri söz konusu değildir. Bilgiyi işleme sürecinin kısıtları ve problemin karmaşası karşısında karar verici psikolojik olarak değerler arasında dengeleme yapmakta zorlanır.

Ayrıca polihöristik teori, iç politikayı "kararın özü" olarak görür.[66] Karar alıcının kararının iç politikadaki maliyetleri dış politika kararlarının ayrılmaz bir parçasıdır. Nihai olarak karar alıcılar, siyasi hayatta kalma konusundaki çıkarlarını ön planda olan siyasi aktörlerdir.[67] Bunun için karar alıcılar dış politika çıkarlarını maksimize eden bir tercih eğer siyasi bekalarını tehlikeye sokuyorsa bunu seçmezler.

2.1.2.2. Karar Alma Birimleri

Margaret Hermann ve Charles Hermann, *"dış politika kararlarını kimler alır?"* sorusunu sorarak karar birimlerini sınıflandırmak istemişlerdir.[68] Bu sınıflandırmanın hükümetlerin dış politika davranışlarının sebeplerini anlamayı kolaylaştıracağı argümanı çalışmanın motivasyonu olmuştur. Ulusal ve uluslararası birçok faktör dış politika kararlarını etkilerken karar veren grubun/hükümetin yapısı da kararın oluşturulmasında etkilidir. Kararı veren ve uygulayan ulusal kaynakları kullanma yetkisi olan nihai karar alıcıdır. Ancak karar alma birimi farklı organlardan bir araya gelebilir ya da başka organlardan etkilenebilir. Karar alma birimi Karar alma

---

[66] Alex Mintz, "How Do Leaders Make Decisions?: A Poliheuristic Perspective", **Journal of Conflict Resolution**, v. 48 N. 1 (2004): 7.

[67] Kanishkan Sathasivam, "No Other Choice: Pakistan's Decision to Test The Bomb.", **Integrating Cognitive and Rational Theories of Foreign Policy Decision Making**, ed Alex Mintz, (New York: Palgrave Macmillan, 2003): 58.

[68] Margeret Hermann, Charles F. Hermann, "Who Makes Foreign Policy Decisions and How: An Empirical Inquiry", **International Studies Quarterly**, v.3 n.4 (1989): 361-387.

birimlerindeki kişi sayısı, etkileşimde bulunduğu yapılar, kararın alınma yöntemi gibi bileşenlerin farkları bir sınıflandırma yapmayı sağlar. Dış politika karar alma analizinde karar alıcıya/alıcılara odaklanan çalışmaların lider, grup ve örgütsel-bürokratik yapı gibi sınıflandırmaları kullandığını görmek mümkündür. Bu sınıflandırmadaki türlere karar alma analizleri yapılmıştır. Ancak Margeret Hermann ve Charles Hermann bu sınıflandırmanın yapılmasıyla ilgili bir hipotez geliştirmişlerdir ve buna göre karar alan birimin türünün ne olduğunun dış politika kararlarını etkilediğini öne sürmüşlerdir.[69] Buna göre üç tip karar alma birimi vardır[70]:

Baskın lider: Karar alma birimi içerisindeki nihai karar alıcı tek bir kişidir. Domine edici bir şekilde kararların alınmasında etkilidir. Dış politika araçları ve kaynakların kullanımı tek bir liderde toplanmıştır. Karar alıcı liderin kişisel özellikleri, operasyonel kodları, dünya görüşü, eğitimi, inançları lideri bilişsel düzeyde etkiler. Bu sebeple liderin bu özellikleri karar almaya etki eder. Bu tip karar alma biriminde önemli bir nokta da liderin duyarlı (sensitive) ve duyarsız (insensitive) kategorisidir.[71] Duyarlı lider kendisine gelen bilgilere değer verir. Bu bilgileri analiz eder ve fikirlerini etrafındakilerle paylaşarak görüşüne destek bulmayı tercih eder. Duyarsız lider gelen bilgileri önemsemez ve fikirlerini ikna yoluyla kabul ettirmeye çalışır.

Tek Grup: Bir gruba ait birtakım kişilerin etkileşimde bulunarak kolektif ve uyumlu bir şekilde karar almasıdır. Tek grup karar alma biriminde bireylerin karar almada eşit ağırlığa sahip olması gerekmediği gibi doğrudan gruba yasal üyelikleri gerekli değildir. Kararın iptali ya da değiştirilmesi konusunda yetkisi olanlar da karar birimi içerisinde kabul edilir. Bahsi geçen grup karar alınması gereken anlarda karar alma sürecini işletmeye başlarlar. Karar alma sürecinde yapılan görüşmeler kısa sürer ve karar çabuk alınırsa grubun dış faktörlerden fazla etkilenmediği kabul edilir. Ancak karar alamaz ve anlaşmazlığa düşerlerse öneri ve destek için başvuracakları grup dışı yapılar grubun kararını etkilemeye başlar.[72] M. Hermann, C. F. Hermann ve J. D. Hagan, bunun tek grup karar alma biriminin kararını analiz için kilit noktası olduğu iddia ederler.[73] Çünkü karar kısa sürede alınmışsa grubun kendi özellikleri ön planda

[69] **age**, 363.

[70] **age**, 364-365.

[71] **age**, 366.

[72] Hermann, Hermann ve Hagan, "How Decision Units Shape", 315.

[73] **age**, 317.

olmuştur ve kararın analizi için iç dinamiklere bakmak gerekir, karar uzun sürede alınmışsa kararın oluşumunda grup dışından da bilgi akışı gelmiş ve grubun kendi iç dinamiklerinin yanında dış faktörlere de bakmak gerekir.

Çoklu Özerk Aktörler: Birden fazla bağımsız kurumun veya kurumu temsil eden bireylerin karar alıcı olarak yetkili olduğu karar alma birimi modelidir. Özerk aktör koalisyonları hükümetlerin koalisyon halinde iktidar olması olabileceği gibi bazı kararların alınmasında parlamentonun/yasamanın onayına ihtiyaç duyulması halinde hükümet-parlamento/başkan-parlamento ikilileri de özerk aktör koalisyonunu oluşturur. Ulusal kaynakların kullanımı için gerekli kararın verilmesi için aktörlerin aynı karar üzerinde oydaşma sağlaması gerekmektedir. Bir aktör, diğerinin tercihlerine ilişkin girişimlerini engellemek isteyebilir. Bunu resmi olarak tanımlanmış bir veto yetkisini kullanarak, iktidar koalisyonundan çekilme veya güçle devirmek suretiyle feshetmekle tehdit ederek, eylem için gerekli olan kaynakların kullanımları için gerekli onayı vermeyerek, diğer aktörlere veya hedeflerine ciddi zararlar vererek yapmak isteyebilir.[74] Karar birimini oluşturan otonom aktörler temsil ettikleri kurumun verdiği yetki ile karar biriminin içindedirler. Kurumlarının çıkarları doğrultusunda onayladıkları kararları uygulamakla yükümlüdürler. Tek grup karar birimlerindeki katılımcıların aksine, çoklu özerk aktör temsilcisi, kendi çıkarlarını değil temsil ettiği kurumun çıkarları ile hareket etmek zorundadırlar.

Hermannlar ve Hagan, bir kararın sınıflandırılmış karar alma birimlerinden hangisine uygun bir birim tarafından alındığını anlamaya çalışmak için bir yöntem geliştirirler. Sorular dizisinden oluşan akış şeması ile karar alma biriminin saptanabileceğini belirtirler.[75] Ancak birtakım varsayımları göz önünde tutmak gerekmektedir. Karar birimi bütün karar süreci boyunca aynı yapıda kalmamış olabilir, karar alma birimi karar alma işini devretmiş olabilir veya başka bir aktör görev ve yetkisi dışında *"rol çalmış"* olabilir, özellikle kriz anlarında bazı problemler belirli aktörlerin yetki alanına giriyor olabilir; nihayetinde analizi yapan kişi edindiği verilerle karar alma birimi ile ilgili olası bir tahmin yapacaktır.[76]

---

[74] Hermann, "Who Makes", 369.

[75] Akış şeması için bakınız: Hermann, Hermann ve Hagan, "How Decision Units Shape", 326.

Margaret G. Hermann, "How Decision Units Shape Foreign Policy: A Theoretical Framework", **International Studies Review**, v. 3, n. 2 (2001): 58.

[76] Hermann, "Who Makes", 369.

2.1.2.3. Karar Alma Yapısı

Dış politikada karar alma genellikle küçük bir gruba özgüymüş gibi gözükse de karar alma sürecinde birçok aktörün rol aldığı görülmektedir. Karar alma yapısı, karar alma sürecinin iç tartışma dinamiklerini şekillendiren, kurumsal çerçeve ve prosedürleri içeren bir organizasyon şemasıdır.[77] Bu şema karar alma sürecinde hangi kurumlar veya bireylerin hangi yol ve yöntemlerle sürece dâhil olacaklarını gösterir. Karar alma sürecinin içerisinde bulunan bu aktörlerin doğrudan karar alma birimi içerisinde bulunması gerekmez. Karar alma yapısı karar birimindeki aktörlerden ve karar alma sürecinde konuya özgü gerekli bilgileri toplayan, konuya ilişkin amaçları belirleyen, stratejinin belirlenmesinde destek olan diğer aktörlerden oluşur. Karar alma yapısında bulunan aktörlerin en önemli özelliği karar alıcıyı karar alma sürecinde psikolojik ve bilişsel olarak etkileyebilmesidir. Karar alma yapısı, anayasal ve yasal olarak belirlenmiş karar alma sürecine dâhil olanların içerideki müzakere sürecine ilişkin yapıya işaret eder. Bu yapının içinde danışman, bürokrat, genelkurmay başkanı, bakan, başbakan, cumhurbaşkanı gibi kişiler olabileceği gibi Bakanlık, Silahlı Kuvvetler, yasama organı gibi kurumlar da olabilir. Yasal düzenlemeler karar alma yapısı içerisinde bulunan kişi ve kurumların karar alma süreci boyunca sahip oldukları konumlarını, görev, yetki ve sorumluluklarını belirler. Karar alma biriminin türü ve liderin özelliklerine göre karar alma yapısındaki aktörlerin karar alma sürecindeki etkileri artabilir veya azalabilir. Baskın lider özelliklerine sahip bir lider var ise dış politika kararı alınırken anayasal olarak belirlenmiş karar yapısındaki diğer aktörlerin etkin olduğundan bahsetmek pek mümkün olmamaktadır.

Kriz dönemlerine bakmak gerektiğinde kararların genellikle anayasal yapıya göre alınması mümkün olmayabilir. Kriz anları karar almanın hızlı ilerlemişini gerektirebilir. Bu sebeple karar yapısı geniş ise bunu daha küçük hale getirmek kararın süratle alınması için gerekli olabilir. Kriz anlarında karar alma biriminin de çekirdek hale getirilmesinin kriz yönetim sürecini kolaylaştırdığı gibi karar alma yapısındaki anayasal ve yasal olarak bulunan aktörler de aynı sebeple kimi zaman iletişimi korumak koşuluyla süreç dışında tutulabilir. Bu noktada önemli bir istisna bulunmaktadır. Savaş kararları, asker göndermek gibi kararlar anayasal olarak genellikle yasama organlarına bırakılmıştır. Bu gibi kararları almak gerektiğinde

[77] Jonathan Renshon, Stanley A. Renshon, "The Theory and Practice of Foreign Policy Decision Making", **Political Psychology**, v. 29, n. 4 (2008): 518.

anayasal süreçleri izlemek ve bu yapıya uygun hareket etmek zorunlu hale gelmektedir.

Karar alma yapısında "uyum" ve "tektip" (conformity and uniformity) halinin var olması gerektiği savunulur.[78] Uyum ve tektip bir karar alma yapısı homojendir ve yapı içerisindeki birimler-kişiler arasında uyumu getirebilir. Ancak bu durum kararlar alınırken aynı fikirde olacakları ya da birbirlerinin görüşlerini her durumda uygun bulacakları anlamına gelmez. Uyum; karar alma kurallarını, normlarını, yasalarını uygulayarak sağlanabilir ve karar alma sürecinin işlevsel şekilde işlemesini sağlar. Karar alma yapısında özellikle karar alıcının fikirlere karşı toleranslı ve problem çözme odaklı olması da uyum için gerekli bir norm değer olarak benimsenmelidir.

2.1.2.4. Karar Alma Süreci

Dış politika oluşturmak birtakım seçenekler içinden birini seçmek ile ilişkilidir. Karar alıcılar savaştan barış halinde olmak arasındaki dizi içerisindeki seçeneklerden birini seçerler. Bu seçim bir karar alma sürecinin sonucudur. Dış politikada karar alma bir sürece işaret etmesi sebebiyle birçok faktörden etkilenerek sonuçlanır ve bir karara dönüşür. Ancak karar alma sürecini daha geniş bir perspektiften bakmak gerektiğinde sorunun ortaya çıkıp ne olduğunun anlaşılmasından ve alınan kararın uygulanmasının da ötesinde bir süreç olduğu görülmektedir. Alınan kararı uygulamak son aşama olmamaktadır. Bu aşamadan sonra kararın uygulanmasının getirdiği sonuçlar ve bu sonuçların ortaya çıkardığı yeni tepki ve kararlar da bu sürecin bir parçasıdır. Dış politikada karar alma sürecinin aşamalarını temel olarak şu şekilde sıralayabiliriz.[79]

Sorunun tanımlanması: Karar alma birimi ilk olarak üzerinde bir tercihte bulunması gereken durumun özelliklerini tanımlar. Bu süreçte sorun ve olası çözümlere dair gerekli bilgiler karar alıcıya iletilir. Sorunun tanımlanması, sorunun doğasını, sorunların derinliğini, sorunun nedenlerini ve bunun ulusal çıkarlara etkilerini araştırmayı içerir. Eğer problem doğru bir şekilde tespit edilirse önlenmesi için uygun önlemler alınabilir. Bu bilgilerin toplanıp analiz edilip işe yaradığı düşünülenlerin aktarılması genellikler istihbarat teşkilatları, danışmanlar, ilgili bakanlıklar, silahlı

[78] Alexandre L. George, **Presidential Decision Making in Foreign Policy: The Effective Use of Information and Advice** (Boulder, CO: Westview Press, 1980), 92.

[79] Cashman, Greg, **What Causes War? An Introduction to Theories of International Conflict** (New York: Lexington Books, 2014), 51-52.

kuvvetler gibi birimler tarafından sağlanır. Burada önemli olan bilginin güvenilir şekilde elde edilmesi ve bilginin doğru şekilde analiz edilip işlenmesidir.

Seçeneklerin oluşturulması: Konuyla ilgili bilgelerin toplanmasının ardından problemin çözülmesine ilişkin yapılabilecekler kapasite dâhilinde araştırılır ve bir seçenek dizisi ortaya çıkar. Bu seçenekler karar alıcı merkezde olmak üzere danışmanlar, bakanlar, askeri bürokratlar vs. tarafından oluşturulur. Seçeneklerin oluşturulması esasen iki aşamada gerçekleşir. Birincisi soruna uygun olarak amacın belirlenmesidir. Karar alınacak konunun hangi çıkarları ilgilendirdiği önemlidir. Karar alıcı konu özelinde ulusal çıkarlara dair doğru gerçekçi bir değerlendirme yapmalıdır. Çıkarların ve amaçların devletin millî amaçları veya diğer amaçları ile çelişkili olmamasına dikkat edilmelidir. İkincisi ise amacı gerçekleştirmeye uygun stratejiyi içeren seçeneklerin oluşturulmasıdır. Seçenekler konu ile ilgili amaçlara ve hedeflere erişmeyi sağlayacak uygun stratejilerdir. Seçenekler oluşturulurken karşı tarafa karşı çıkarları ideal düzeyde korumak önemlidir. Ancak çıkarları korumayı mümkün kılacak gereksinimler göz ardı edilmemelidir. Ulusal kaynakların ve devletin kapasitesinin seçenekleri gerçekleştirmek için yeterli olup olmadığına dair değerlendirme de bu aşamada yapılmalıdır. Amaçlar ve hedefler de stratejiyi içeren seçeneklerde duruma ve kapasiteye uygun gerçekçi olmalıdır.

Seçenekler arasından seçim yapılması: Karar alıcı daha önce oluşturduğu seçenek dizisinden birini içinde bulunduğu koşullara göre daha uygulanabilir olduğu sebebiyle seçer. Öncelikle seçeneklerinin her biri, ulusal hedeflere ulaşmadaki katkısı ile yararları ve olumsuzlukları, maliyetleri ve faydaları açısından kapsamlı bir şekilde değerlendirilmelidir. Bazen bazı seçenekler kısa süreli olarak faydalı olabilir, ancak uzun vadede zarar verebilir ve bunun tersi olabilir. Herhangi bir seçim yapıldığında, gelecekteki ilgili sonuçların dikkate alınması gerekir. İdeal fayda için denge sağlanmalıdır. Seçeneklerin değerlendirilmesi ve bir seçeneğin dış politika kararı olarak uygulanmak üzere seçilmesinin hangi yöntemle ve kim/kimler tarafından yapılacağı karar alma biriminin yapısına göre değişiklik gösterebilir.

Kararın uygulanması: Alınan kararla ilgili olarak yetkili kişi ve birimler kararın uygulanmasını sağlar. Burada anayasal ve yasal düzenlemelerle belirlenmiş aktörler kararın uygulanma mekanizması içerisindedirler. Hiyerarşik talimatla birlikte karar uygulanma süreci ilerler. Kararın uygulanması kararın alınma aşaması kadar önemlidir. Çünkü yerinde ve doğru alınmış bir karardan başarılı sonuçlar alabilmek

için doğru şekilde uygulamak gerekir. Bunun için kararı uygulayacak birimlere talimatlar net ve açık şekilde verilmelidir. Birden fazla birimi ilgilendiren durumlarda birimler arasındaki iletişimin iyi şekilde yürütülmesi önemlidir.

Geri bildirim ve yeniden karar alma: Kararı uygulamak karar alma sürecinin sonu değildir. Gereksinimlere uygun olarak yeniden karar almada kullanabilmek için geri bildirimi almak ve periyodik değerlendirme yapmak gerekir. Bu değerlendirme iki şekilde önem arz eder. Birincisi eğer seçenek başarısız olmuşsa ve yeniden bir karşı hamle oluşturmak gerekecektir. Bu durumda seçenek neden uygun değildi ve karar almanın hangi aşamasında hata yapıldığını anlamak, yeni seçenekleri oluştururken ve seçerken karar alıcının işine yarayacak geri bildirim bilgileri içerir. İkincisi ise karar almada devletin davranışlarının devamlılığı ve devlet hafızası oluşturmak için seçenek doğru veya yanlış sonuçlar verse bile sürecin etkilerini analiz ederek birikim oluşturmak önemlidir. Çünkü pratik bir şekilde daha önceki uygulanmış, test edilmiş stratejilere erişmek bazı zamanlarda, özellikle kriz zamanlarında önemlidir. Karar alma mekanizması ihtiyaç duyduğunda politikasını tekrar uygulamak isteyebilir. Bu sebeplerledir ki geri bildirimler, gelecekteki politikalar için kendilerini yenilemek veya hafızada tutmak üzere karar alma birimine gönderilebilir.

2.1.2.5. Karar Almayı Etkileyen Faktörler

Karar alma süreci sadece girdiler ve çıktılar şeklinde ilerlemez. Gelen bütün bilgiler karar alıcı tarafından işlenip, analiz edilirken birtakım etkilere maruz kalır. Bu etkiler hem karar alıcıyı doğrudan etkiler bazıları da karar sürecindeki yapı ve girdileri etkiler. Bu etkiler birey düzeyinde psikolojik faktörler, birim düzeyinde ulusal faktörler sistem düzeyinde de uluslararası faktörlerdir.

2.1.2.5.1. Psikolojik Faktörler

Karar alma sürecini etkileyen faktörlerden birisi olarak psikolojik faktörler karar alma birimini işaret eder. Karar alma biriminin sahip olduğu psikolojik parametreler kararın yönünü etkiler. Karar alma biriminin psikolojik etkilerine bakarken nihai karar alıcıya odaklanmakta fayda vardır. Nihai karar alıcı olarak genellikle karşımıza liderler çıkmaktadır. Liderleri karar alma sürecinde etkileyen psikolojik faktörler yaygın

olarak şöyle sıralanmıştır[80]: Bilişsel tutarlılık, belirlenmiş seçenekler seti, hisler, imgeler, inanç, geçmiş tecrübeler.

Psikolojiye ait bir teori olarak bilişsel çelişki teorisi bireylerin bilgileri, inançları, duyguları ve eylemleri arasında bir tutarlılık sağlama eğiliminde oldukları varsayımından hareket eder.[81] Karar alıcı elindeki bilgilerden imaj ve inançlarına uygun olmayanlarını önemsiz görürken imaj ve inançlarına uygun olanlarını gereğinden fazla önemseyebilir. Bu durum önemli ve işe yarar alternatifleri değerlendirmeden elemesine sebep olabilir. Ayrıca imaj ve inançlara göre işlenen bilgiler bir kalıp haline dönüşür ve katı, koşullara uyum sağlayamayan politikalar üretilmesine sebep olur.

Jervis algıların karar almada etkili olduğu bir diğer yolun "evoked set (belirlenmiş seçenekler seti)" olduğunu söyler.[82] Karar alıcı önceden belirlenmiş çıkarlarına göre gelen bilgileri değerlendirir ve karar alır. Burada öncelikli çıkarlar kimlik, algı, değerler birlikte şekillenebileceği gibi istihbarati bilgiler de etkili olabilir. Karar alıcı karar vermek ile yüzleştiğinde daha önceki deneyimlerine göre ve kurumsal mekanizma içerisinde de elinde bir seçenekler listesi vardır. Karar alıcının seçeneklerinin dışında farklı seçenekle de davranmak realitede mümkündür. Ancak karar alıcı kimlik, değer, algı ve çıkarlarına uygun olarak bir set oluşturur; hiçbir zaman bu diğer seçenekleri düşünmez ve setin içerisine almaz.

Karar alıcıların duyguları dış politika kararlarında etkili olan bir diğer etkendir. Dış politika kararları ulusal ve uluslararası olaylardan etkilenirler. Karar alıcının rakipten gelen davranışlara karşı hissettikleri kararın yönünü etkiler. Öfke, sinir, korku gibi olumsuz birtakım hisler insanların karar alma süreçlerini zora sokarken sevgi, sempati, hayranlık gibi olumlu duygular insanların karar alma süreçlerini kolaylaştırır.[83] Duyguların karar alma sürecine etkisi iki şekilde karşımıza çıkar. Birincisi karar alıcı karşı taraftan gelen davranışı ve çeşitli yollardan gelen bilgileri değerlendirirken olumlu veya olumsuz hisleriyle değerlendirir ve elindeki bilgilere değer yargısı yükler.

---

[80] Mintz, DeRouen, **age**, 98.

[81] "Bilişsel Çelişki" psikolojideki kullanımı için bakınız: Leon Festinger, **A Theory of Cognitive Dissonance** (Evanston, IL: Row & Peterson, 1957).

[82] Robert Jervis, **Perception and Misperception in International Politics**, (Princeton: Princeton University Press, 1976), 203.

[83] Mintz, DeRouen, **age**, 100.

İkincisi ise karar alma aşamasındaki bilişsel süreçte oluşturduğu seçeneklerin türünü ve seçimi ile ortaya çıkacak dış politika çıktısını etkiler.

Hislerle benzer bir şekilde imgeler de karar almayı etkiler. İmgeler bizim olayları ve insanları gruplandırmamız ile ortaya çıkan basmakalıp düşüncelerdir.[84] Kategorilendirilmiş bu bilgiler karar alma süreçlerinde olayları anlamamızda kolaylık sağlayabilir. Ancak liderdeki basmakalıp düşünceler önyargılar içerdiğinde olayları ve davranışları yanlış değerlendirmesine sebep olabilir. İmgelerin karar alma çalışmalarında önemli bir değişken sayılmasının altında bilişsel süreç, lider davranış analizi ve operasyonel kod gibi gerek niceliksel gerek niteliksel çalışmalarında imajların önemli bir girdi olarak kabul edilmesi yatmaktadır.

Karar alma sürecinde liderlerin inançları bilgilendirilme süreçlerini, bilgilerin işlenmesini, stratejilerin belirlenmesini etkiler. Liderin inançları kendi ve diğerleri hakkında birtakım çıkarımlar yapmasına sebepler olur. Karar alıcının önceki bilgilerinin oluşturduğu inanç yeni gelen bilgilerin şekillenmesine sebep olur. Bu durum rasyonalitenin sınırlı olmasına sebep olduğu çıkarımı yapılabilir.

2.1.2.5.2. Uluslararası Faktörler

Karar almayı etkileyen faktörlerden bir grubu da uluslararası faktörlerdir. Uluslararası faktörlerin ne olduğu ve nasıl tanımlanacağı önemlidir. Devletlerin birbiri ile olan ilişkileri, uluslararası örgütler, uluslararası hukuk, bir diğer devlet liderinin davranışları dış politikada karar almayı etkileyen devletin kendi dışında uluslararasına ait unsurlardır. Bunların hepsine bir düzen, yapı, süreç anlamlarını içinde barındıracak şekilde uluslararası sistem demek mümkündür. Burada da uluslararası faktörler dediğimizde devletin "dışında" ve "uluslararası"na ait olarak uluslararası sistem kastedilecektir. Ancak belirli şekilde sistemin ne olursa ne gibi sonuçlarla etkisi olacağından ziyade sistemin karar alıcı aktörleri nasıl etkilediği ve karar alma sürecindeki rolünün ne olduğuna bakılacaktır.

Uluslararası aktörlerin bir arada olduğu uluslararası sistem doğrudan ve dolaylı etkileşimlerden oluştuğu gibi karşılıklı bağımlılık da içermektedir. İster bir yapı ister bir süreç olarak ele alınsın uluslararası sistem devletlerin davranışlarını ve karar

[84] Richard Herrmann, James F. Voss, Tonya Y. E. Schooler ve Joseph Ciarrochi, "Images in International Relations: An Experimental Test of Cognitive Schemata", **International Studies Quarterly**, v.41, n.3 (1997): 404.

alıcıların seçimlerini yönlendiren kısıtlardır. Sistem belirli bir seçeneği işaret eden bir faktör olarak karşımıza çıkmaz ancak bazı seçeneklerin olmayacağını göstererek seçenekler listesini sınırlar.[85] Sistem temelli uluslararası ilişkiler teorileri dış politika teorileri dış politika belirleyicilerini değil dış politika kısıtlarını analiz ederler. Uluslararası sistem anarşik ve tahmin edilemezdir. Güç dengesi bile tahmini kolaylaştırmaz. Çünkü devletlerin gücü dengelemek için farklı strateji seçenekleri vardır. Sistem bu seçeneklerin neler olduğunu belirler, bir seçenek dizisi oluşturur ancak hangisinin seçilmesi gerektiği yönündeki davranışa zorlamaz.

Dış politika kararları rakiplerin ve müttefiklerin karar ve davranışları ile karşılıklı etkileşim içerisindedir. Silahlanma, caydırma, ittifaklar, rakiplerin rejim türleri gibi uluslararası sistemden gelen değişkenler karar alıcıların kararlarını etkiler. Ancak bu etkilenmenin tek bir biçimi yoktur. Sistemdeki "x etkisi" A devletinin "y şekilde" davranmasına sebep olabilir. Yine de her "x etkisi" olduğunda diğer devletlerin de "y şeklinde" tepki vermesi beklenemez. Yani sistemin etkilerini bir belirleyici gibi genelleştirmek mümkün değildir.

Sistemin kısıtları dediğimizde negatif etkiler olduğunu anlamak gerekir. Yani bir durumu gerçekleştirmeyi sağlamak yerine bir davranışı yapmaya zorlar. Bazen oldukça sınırlı davranışlar ortaya çıkmasına sebep olabilir. Örneğin küçük devletler uluslararası pazarda fiyat belirleyemezler ve pazarı elinde tutan gücün fiyatlarına uymak zorundadırlar.[86] Bu durum küçük devletler için kısıttır ve bunu değiştirmeleri mümkün değildir.

Dış politika analizinin klasik çalışmalarından biri James Rosenau'nun "ön teori" çerçevesinden baktığımızda da sistemin devletlerin dış politika davranışlarını nasıl etkilediğine dair veriler bulabiliriz. Rosenau bir ulus-devletin davranışını anlamanın anahtarının *"genotipini"* ortaya çıkarmak olduğunu öne sürüyor.[87] Yani, her milletin belirli faktörleri dış politikasının diğerlerine göre daha belirleyici hale getirebileceği özel nitelikler vardır. Üç değişken kullanarak (boyut: küçük / büyük; zenginlik: gelişmiş / az gelişmiş; hesap verebilirlik: açık / kapalı), Rosenau sekiz genotip

---

[85] Arthur A Stein, "Contraints and Determinants: Structure, Purpose, and Processin the Analysis of Foreign Policy", **Approaches, Levels, and Methods of Analysis in International Politics**, ed. Harvey Starr (New York: Palgrave MacMillan, 2006), 191.

[86] **age**, 192.

[87] Rosenau, "Pre-theories and Theories of Foreign Policy", 88-92.

oluşturmuştur. Bu değişkenlerin farklı kombinasyonlarından oluşan genotipler (küçük / gelişmiş / açık; büyük / gelişmemiş / kapalı, gibi) ile analizi yapılan devletin genotipi tespit edilir ve analizde bazı faktörlerin daha önemli olacağını öne sürülür. Dolayısıyla, örneğin, büyük/gelişmiş/açık devletler sistemde belirleyici olarak rol alırlar ve sistemdeki rolleri analize değerdir. Öte yandan, küçük/gelişmemiş/kapalı bir devlette sistemik faktörler en büyük öneme sahip olanlardır.

2.1.2.5.3. Ulusal Faktörler

Karar almayı etkileyen ulusal faktörler devletin yönetim şekli, hükümetin şekli ve yapısı[88], bürokrasi, basın, kamuoyu, ekonomi gibi unsurlardır. Bu unsurlar doğrudan karar birimini doğrudan etkileyebildiği gibi bazen de uluslararası sistemin girdileriyle şekillenerek de etkileyebilirler.

Yönetim şeklinin demokratik veya otokrasi olması dış politikada karar almanın yapı ve süreçlerini etkilediğini söylemek mümkündür. Bu konuda en yaygın bilinen yaklaşım demokratik barış teorisidir Bu teori temelinde devletleri demokratik olan ve olmayan şeklinde ayırır. Buna göre kuvvetler ayrılığını benimsemiş devletlerin demokratik olduğu kabul edilir. En salt haliyle demokratik devletlerin birbiri ile savaşmayacağı kabul edilir. Zeev Maoz ve Bruce Russett, uyuşmazlık ve kriz dönemlerinde demokratik devletlerin insan hakları, barışçı çözüm yolları gibi normatif değerlere öncelik vermeleri sebebiyle askeri çatışma içerisine girmekten kaçınacaklarını söyler.[89] Böylece sadece demokratik devletler değil bütün sistem kazanacaktır ve sistem istikrarlı şekilde sürecektir.[90] Demokratik olmayan askeri veya otokratik diğer devletler dış politika sorunlarının çözümünde daha saldırgan yöntemler seçecekleri için savaşma ihtimalleri daha yüksektir. Demokratik barış teorisi çalışmalarıyla bilinen Doyle'a göre, özgürlüklerin tesisi ve korunması kapsamında demokratik devletler beklentileri karşılamakta ve demokratik rejimlerin monarşik, askeri ya da komünist diktatörlüklerle arasındaki farkı ortaya koymaktadır.[91]

---

[88] Hükümetin şekli ve yapısını ile ilgili olarak kısaca değinilecek olup bir sonraki başlık içerisinde bu konuda detaylı açıklama yapılacaktır.

[89] Demokratik Barış Teorisi detayları için bakınız: Zeev Maoz and Russett Bruce, "Normative and Structural Causes of Democratic Peace 1946–1986", **American Political Science Review,** v. 87, n. 3 (1993): 624–639.

[90] Mintz, DeRouen, **age**, 127.

[91] Michael W. Doyle, "Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs", **Philosophy and Public Affairs**, v. 12, n.3 (1983): 206-207.

Demokratik devletler toplumun özgürlük ve haklarını korumak gibi sorumlulukları olduğundan ve antidemokratik devletler bu konularda hesap vermek zorunda olmadıklarından bu durum ortaya çıkmaktadır.

Karar alma süreci analizlerinde hükümet sistemleri de önem taşımaktadır. Ülkelerin benimsediği başkanlık, yarı başkanlık ve parlamenter sistemler karar almaya etkilemektedir. Başkanlık sistemlerinde yürütmenin başında olan başkanın yürütmeye ait tüm yetkileri elinde bulundurması sebebiyle dış politikada daha etkin olduğu söylenebilir. Fakat parlamenter sistemlerde devlet başkanının yetkileri sembolik olarak kalmışken hükümetin başkanı başbakanın daha fazla rolü olmaktadır. İki sistem arasında kalan melez bir sistem olarak yarı başkanlık sistemleri ise devlet başkanları aynı zamanda başbakanın yetkilerini de kullanır ancak parlamenter sistemler de olduğu gibi meclisin etkisi de önem kazanabilmektedir. Hükümet sistemlerindeki bu farklılaşma temel de karar yapısını ve biriminin nasıl oluştuğunu sonrasında ise karar sürecini etkilemektedir.

Hükümet yapısı da karar biriminin kararlarının denetlenebilirliği açısından önem kazanmaktadır. Hükümetin tek parti, çoğunluk, koalisyon gibi durumları bu noktada önem kazanmaktadır. Karar biriminin şekillenmesi açısından koalisyonlar özel-incelemeye değer örnekler oluşturmaktadır. Diğer taraftan iç muhalefetin nasıl oluştuğu ve dış politika karalarına nasıl etki ettiği ve denetlediği ise tüm hükümet yapıları için ayrı bir dikkat çekici nokta olmaktadır.[92]

Ekonomi yine dış politikada karar almayı yönlendiren ulusal faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomi öncelikli olarak güç kapasitesi anlamında karar alıcıyı etkilemektedir. Ekonomik olarak güçlü ülkeler ile zayıf ülkelerin dış politika tercihleri değişebilmektedir. Ekonomik olarak güçlü devletlerin elde ettiği avantaj nüfuz edebilme kapasitelerini arttırmaktadır. Ayrıca "hard power" içerisinde sayılan bir unsur olarak ekonomik güç aynı zamanda devletlerin "soft power" kullanabilme kapasitelerini de arttırmaktadır.[93] Ekonomi ikinci olarak, devletlerin birbiriyle etkileşimlerindeki şiddete yönelme durumunu da etkilemektedir. Birbiri ile ticari ilişkisi güçlü-bağımlı olan devletler birbirleriyle görece iyi dış politika ilişkisi kurmayı

[92] Joe D. Hagan, **Political Opposition and Foreign Policy in Comparative Perspective** (USA: Lynne Rienner Publishers 1993), 79.

[93] Joseph S. Nye, "Soft Power", **Foreign Policy,** n. 80 (1990): 153–171.

tercih ederler. Ortaya çıkan "tüccar devlet" kavramı da devletlerin artık askeri-güvenlik çıkarlarından ziyade ticari-ekonomik çıkarlara öncelik verdiği yönündedir.[94]

Bu bağlamda bir diğer ulusal etken olarak kamuoyu, kavramın ortaya çıkış aydınlanma çağı olmakla birlikte tanımı üzerinde konsensüs bulunmamaktadır. Yine de kamuoyu kavramını, halkın kamuyla ilgi konulara dair görüş ve fikirlerinin tümü olarak tanımlamak mümkündür. Kamuoyunun dış politikayı etkilemesi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazılarına göre karar alıcı ve karar alma yapısını doğrudan etkilerken bazılarına göre ancak dolaylı bir etkisi vardır. Kamuoyunun dış politikada karar alma mekanizmasına etkisinin ölçecek temel paradigmanın demokrasi olduğunu söylemek gerekir. Antidemokratik yapılar içerisinde toplumun bastırılması ve etkisinin yok sayılması gözlenirken, demokratik toplumlar temelde seçim süreçleri ve sivil toplum kuruluşları ile kamuoyu etkisini göstermektedirler.

2.2. Dış Politikada Yasama-Yürütme İlişkisi

"Devlet, bütün çağdaş anayasalar tarafından kabul edildiği yasama, yürütme ve yargı kuvvetleri ile iradesini ortaya koyar"[95] ifadesi devletin organizasyonunun erkler ile oluştuğunu belirtir. Bu başlıkta dış politika çerçevesinde yasama ve yürütmenin özellikleri, görev, yetki ve sorumluluklarının neler olduğu, iki organın birbiri ile etkileşimi anlatılacaktır. Yasama ve yürütmenin dış politikadaki birbirleri ile nasıl etkileşime girdiklerini anlatmak için temelde iki türlü sınıflandırma kullanılacaktır. Bunlardan ilki hükümet sistemleri iken ikincisi hükümet yapılarıdır. Hükümet sistemleri ve hükümet yapılarına dair sınıflandırmaların çizdiği çerçevede yasama ve yürütmenin yasal ve fiili olarak dış politikadaki etkileşimleri anlatılacaktır.

2.2.1. Hükümet Sistemlerine Göre Dış Politikada Yasama-Yürütme İlişkisi

Hükümet sistemi, devlet içerisindeki yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin görev ve yetkilerinin dağılımı ve birbiri ile olan ilişkisini içeren bir kavramdır. Devletin organlarının yetkilerinin dağılımına göre hükümet sistemlerinin türleri ortaya çıkar. Hükümet sistemleri öncelikli olarak kuvvetlerin birliğine ve ayrılığına göre

---

[94] Evren Çelik Wiltse, "Liberal, İşbirliği, Kolektif Güvenlik ve Neoliberal Kurumsalcılık", **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler ve Süreçler**, ed. Evren Balta, (İstanbul: İletişim, 2014): 141.

[95] Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku** (İstanbul: Beta, 2012), 417.

sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırma yapılırken genellikle yargı dışarıda tutulur ve yasa ve yürütmenin tek bir güçte toplanıp toplanmadığına bakılır.[96] Kuvvetlerin birliği yasamada ya da yürütmede olmak üzere iki şekilde birleşmiş olabilir. Kuvvetlerin yürütmede birleştiği sistemler "diktatörlük" veya "mutlak monarşi"; kuvvetlerin yasamada birleştiği sistemler "meclis hükümeti sistemi" olarak adlandırılmıştır.[97] Kuvvetler ayrılığı sistemleri sert ve yumuşak olmak üzere ikiye ayrılır. Sert kuvvetler ayrılığı sistemine "başkanlık sistemi", yumuşak kuvvetler ayrılığı sistemine ise "parlamenter sistem" denir.[98]

Bu bölümde yasama ve yürütmenin konumları hükümet sistemleri ayrımı yapılarak anlatılacaktır. Yasama ve yürütmenin görev, yetki ve sorumlulukları bu bağlamda anlatılacaktır. Hangi hükümet sistemlerinde yasama ve yürütmenin dış politika konularında ilişkisinin nasıl olduğuna dair bir çerçeve çizilecektir.[99]

2.2.1.1. Başkanlık Sistemi ve Yasama-Yürütme İlişkisi

Başkanlık sistemi sert kuvvetler ayrılığının uygulandığı bir hükümet sistemidir. Başkanlık sisteminde yasama ve yürütme keskin bir şekilde ayrılmıştır. Başkanlık sisteminin, yasama ve yürütmenin ayrılığına dayalı birtakım ayırt edici özellikler vardır. Bu özelliklerin bir kısmı olmazsa olmaz şekilde asli özellikler iken bir kısmı uygulamada istisnalarının olduğu tali özelliklerdir. Başkanlık sisteminin asli özellikleri şöyledir[100]:

> **"1.** Yürütme organı tekçi yapıdadır. Başkan hem devlet başkanı hem başbakan olarak yürütme erkini tek başına kullanır. Başkanlık sisteminde başkan ekibini kendisi kurmaktadır.
>
> **2.** Yürütmenin başı olarak başkan doğrudan halk tarafından belli bir zaman için seçilir. Başkan seçildiği süre boyunca görevinin başındadır. Seçimler yasama organı ve başkanlık için ayrı ayrı yapılır. Yasama ve yürütme halktan aldıkları meşruiyete ayrı ayrı sahiptir.
>
> **3.** Başkanın göreve gelişi ya da devam etmesi yasamanın güvenoyuna dayanmaz. Hükümetin

---

[96] Kemal Gözler, **Anayasa Hukukuna Giriş** (Bursa: Ekin Kitabevi, 2004), 84

[97] **age**, 84.

[98] **age,** 84.

[99] "Diktatörlük" ve "mutlak monarşi" hükümet sistemleri yasama-yürütme ilişkisinin imkânsızlığı bakımından çalışma içerisinde detaylı açıklama dışında tutulacaktır. Yasamanın ve yürütmenin tek kişide toplanmasına dayanması erklerin etkileşimini ortadan kaldırmaktadır. Çalışmanın konusu olmamakla birlikte diktatörlük zora dayalı olarak gelen bir iktidar kurma yöntemi olarak görülürken mutlak monarşi bir zümreden kuşaklar boyunca iktidarın devredilmesi şeklinde iktidarın meşruiyetinin farkı vardır. Literatürde yapılan diğer çalışmaların da bu iki hükümet sistemini dışarıda tutması da dikkate alınarak bu tezde debu yol tercih edilmiştir.

[100] Arend Lijphart, **Patterns of Democracy** (New Haven; London: Yale University Press, 2012), 106-113.

parlamentonun oyu ile atanması ya da düşürülmesi söz konusu değildir."

Tüm başkanlık sistemi uygulamalarında karşımıza çıkmayan sistemin tali özellikleri ise şöyledir[101]:

> **"1.** Yürütmenin ve yasamanın birbirini feshetme yetkisi yoktur. Yasama ve yürütme birbirinden bağımsız olarak birbirlerinin görevlerine son verme yetkileri yoktur. Başkan parlamentoyu feshedemeyeceği gibi, yürütme de güvensizlik oyu ile görevden düşürülemez.
>
> **2.** Aynı kişi hem yasama da hem yürütme de görev alamaz. Aslında bu sert kuvvetler ayrılığının doğrudan bir sonucudur. Sert kuvvetler ayrılığının sonucu olarak yürütmeyi oluşturan başkan ve sekreterleri yasamada yer alamazlar.
>
> **3.** Başkan yasamada görev alamaz, yasamanın faaliyetlerine katılamaz ve müdahale edemez. Yürütme yasamanın toplantı ve çalışmalarını engelleyecek davranışlarda bulunamazlar. Yasamanın özgürce faaliyetlerine gerçekleştirme ve toplanma hakkı vardır. Başkan ve sekreterler, yasama organının toplantılarına katılıp görüş bildiremezler ve kanun teklifinde bulunamazlar."

Başkanlık sisteminin uygulandığı ilk örnek olarak Amerika Birleşik Devletleri gelir. Zaten başkanlık sistemi ilk defa Amerika Birleşik Devletleri anayasası ile kurulmuş ve uygulanmaya başlamıştır. Bu nedenle başkanlık sistemine özgü temel kurumlar da bu ülkede oluşmuş ve başka ülkelerde bunlar üzerinde birtakım değişiklikler yapılarak uygulanmıştır. Başkanı halkın seçmesi ve görevinin devamlılığının parlamento desteğine dayanmaması sistemin ortak özellikleri olarak başkanlık sistemini benimsemiş diğer ülkelerde de geçerli ilkelerdir. Sistemin diğer özellikleri başka ülkelerde farklı olabilmektedir. Bu sebeple sistemin ortaya çıktığı Amerika Birleşik Devletleri, başkanlık sisteminde dış politikaya özgü olarak yasama ve yürütmenin görev ve yetkileri ile bu iki organın birbiri ile ilişkisinin nasıl olduğu anlatılacak örnek olarak seçilmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri anayasasına göre yasama yetkisi Kongre' ye aittir.[102] Yasama organı olan Kongre iki yapıdan oluşur: Temsilciler Meclisi ve Senato. Temsilciler Meclisi'nde, federal devletin bütünü halkı temsil edilirken, Senato'da ise federe devletlerin eşit temsili söz konusudur. Temsilciler Meclisi'nin üye sayısı eyaletlerin nüfus oranına göre belirlenmektedir. Temsilciler Meclisi'nin seçimleri iki senede bir yapılarak tüm üyeleri yenilenmektedir. Temsilciler Meclisi üyeleri, halkın temsiline dayandığı için seçim yöntemi olarak dar seçim bölgelerinden çoğunluk yöntemi kullanılır. ABD Kongresi'nin ikinci meclisi olarak Senato, 50 eyaletin ikişer

---

[101] **age**, 113-115.

[102] **ABD Anayasası**, 1787, Article 1, **Amerika Birleşik Devletleri Senatosu**, https://www.senate.gov/civics/resources/pdf/US_Constitution-Senate_Publication_103-21.pdf, Senat [30.05.2019].

temsilci göndermesiyle 100 üyelidir. Senato üyelerinin seçimleri Temsilciler Meclisi'nden farklıdır. Senatörler, seçildiklerinde altı yıl görevlerini sürdürmektedirler. Senatonun üçte biri iki yılda bir seçimle yenilenir. Başkan yardımcısı olarak seçilen kişi aynı zamanda Senato'nun da başkanıdır.[103] Ancak fiilen Kongre'nin seçtiği bir Senatör Başkanlığa vekâlet eder. Senato başkanı, yapılan oylamada verilen oylar eşit çıktığı zaman oy kullanabilmesi istisnası dışında oy kullanamaz.

Yasamanın göreve geliş usulleri ve yetkilerinden bahsettikten sonra yürütmenin temsili, görev ve yetkilerine bakmak gerekmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde yürütme organı tek bir kişiye yani Başkan'a karşılık gelir. Başkan Yardımcısı, Başkan ile birlikte seçilmektedir. Ancak yürütme içinde başkan yardımcısının resmi bir görevi bulunmamaktadır. Başkan ölürse veya istifa ederse, yerine Başkan Yardımcısı rutin seçim süresine kadar görevi devralmaktadır.[104] Başkan Yardımcısı, daha önce belirtildiği üzere Senato'nun Başkanıdır. Yürütme yetkisi tamamen Başkana aittir ve Başkan yürütmede kendisine yardımcı olmak üzere on beş "sekreter" atar. Bu atamalar Senato'nun onayıyla gerçekleşir. Bu sekreterler, "*department*" (departman) denilen idari birimlerin başında bulunurlar. Sekreterler başkanın talimatlarını yerine getirmekle görevlidirler. Başkan isterse sekreterleri görevden alma yetkisine sahiptir. Sekreterler parlamenter sistemin bakanları ile özdeşleştirilse de siyasi sorumlulukları bakımından bakanlar gibi ne sorumludur ne de bakanlar gibi yetkilidirler. Bu durum aslında başkanlık sisteminde yürütmenin sadece Başkan'a karşılık gelmesini açıklamaktadır.

ABD'de Başkan, dört yıl süreyle halk tarafından ve en fazla iki dönem seçilebilir. Başkan Yardımcısı da Başkan ile birlikte seçilir. Başkanlık sisteminin doğası gereği Başkanlar, Kongre'nin güvenoyuna tabi değillerdir; güvensizlik oyuyla düşürülemezler ve görevden alınamazlar. Yine başkanlık sisteminin ayırt edici özelliği olarak Başkan ve sekreterleri Kongre üyesi olamazlar ve yasamanın faaliyetlerine katılmazlar.

Yürütmeyi temsil eden Başkanın anayasal yetkilerine genel olarak bakacak olursak; "1) Başkomutanlık, 2) Antlaşmaları imzalama ve yüksek düzeydeki federal görevlileri,

---

[103] **age.**

[104] Cem Eroğul, **Çağdaş Devlet Düzenleri**, (Ankara: İmaj Yayınları, 1996), 92.

diplomatik görevlileri atama, 3) Kongreye bir 'yasama izlencesi'[105] sunabilme, 4) Kongreyi ya da meclisten birini toplantıya çağırma, 5) yasaları onaylama veya veto etme ve 6) yasaları uygulamaktır."[106] maddeleri halinde sıralayabiliriz.

Yasama ve Yürütmenin Etkileşim Araçları: Başkanlık sistemi, yasama ve yürütmenin katı ayrılığına dayanıyor olsa da yasama ve yürütmenin uyumlu bir şekilde görevlerini yerine getirmesi için etkileşim araçları öngörülmüştür. ABD'de uygulanan bu araçları Kemal Gözler şöyle özetlemiştir[107]:

1. Atamalar: Devletin üst düzey yetkili birimlerini (Büyükelçi atamaları dâhil) Başkanın yetkisindedir. Fakat Senatonun da onaylaması gerekmektedir.

2. Uluslararası Antlaşmaların Onayı: Dış politikanın da yürütücüsü olan Başkan uluslararası antlaşmaları imzalasa da bağlayıcı olması Senato'da onaylanmasına bağlıdır.

3. Meclis Araştırması: Kongre'nin, Başkan'ın işlemlerini araştırma komisyonları ile denetleme yöntemidir. Ancak meclis araştırması ile Başkan'ın görevden uzaklaştırılması mümkün değildir.

4. Suçlama (*Impeachment*): ABD'de Başkan'ın görevden alınmasının tek istisnası ABD Anayasasında düzenlenen "suçlama"dır. Başkan anayasada yer alan vatana ihanet, rüşvet, zimmet gibi sınırlı hukuki nedenlerle yargılanmasıyla Başkan görevden alınır. Suçlama işleminin başlatılmasında yetkili olan yasamanın bir kolu olarak Temsilciler Meclisi'dir. Ancak yargılama yetkisi Senato Başkanı'ndadır.

5. Bütçe: Başkan'ın hazırladığı bütçenin kullanılabilmesi için Kongre tarafından onaylanması gerekmektedir. Bütçesini kullanabilmek için Başkan'ın, Kongreyi ikna etmesi gerekir. Kongre çoğunluğu Başkan'ın partisinden oluşmuyorsa özellikle Senato'da Başkan'a karşı bütçeyi onaylamayarak Başkan'ı yıpratamayı deneyebilmektedir. Bu durumda yürütme gerektiği gibi işleyememektedir

6. Veto: Başkan'ın Kongre'ye karşı kullanabildiği en etkili aracı "veto" yetkisidir. Kongre'nin kabul ettiği yasanın yürürlüğe girebilmesi için, Başkan bunu on gün içinde onaylaması gerekir veya bu yasayı veto eder. Bir kere veto edilen yasa, 2/3 çoğunlukla

---

[105] Yasa izlencesi bir yasa tasarısı değildir; Başkan'ın yasa çıkmasını istediği konuları Kongre'ye ilettiği metindir.

[106] Eroğul, age, 104.

[107] Gözler, **Anayasa Hukukuna**, 94-96.

tekrar kabul edildiğinde Başkan yasayı veto edemez ve yayımlamak zorundadır. Ancak Kongrede 2/3 çoğunluğu sağlamak genelde zor olduğu için Başkan'ın uygun görmediği yasaların yürürlüğe girmesi de oldukça zordur.

7. Mesaj: Başkan yasamaya katılma, yasa önerme yetkisi olmadığı için yasalaşmasını istediği konuları Kongre'de bir bildiri gibi iletir. Buna Başkanın mesaj iletmesi denir ve en önemlisi "birliğin durumu"na ilişkin olan dönem başlarındaki mesajlardır.

Bu karşılıklı etkileşim araçlarının amacı, yasama ve yürütmenin birbirleriyle işbirliği ve uyum içinde çalışmalarını sağlamaktır. Bu nedenle, ABD'deki Başkanlık sistemine "fren ve denge" (*checks and balances system*) denmektedir.[108] Böylece ne Kongre yasama konusundaki yetkisini ne de Başkan yürütme konusundaki yetkisini kötüye kullanamazlar. Başkanlık sistemindeki kuvvetler ayrılığı, organlar arasında kendi alanlarına özgü uzmanlaşmayı ve bağımsızlığı gerektirmektedir. Fren ve denge mekanizması ise kuvvetler arasındaki eşitliği, işbirliği ve karşılıklı bağımlılığı sağlamaktadır.[109] ABD Anayasası'nın hazırlanmasında önde gelen isimlerden James Madison; devletin erklerinin [yasama, yürütme, yargı] seçilmiş olsalar dahi tek bir kişinin veya grubun elinde olmasını, tiranlık olarak tanımlamış ve ABD'nin hükümet sisteminin böyle olmayacak şekilde tasarlanması gerektiğini ifade etmiştir.[110] Bu sistemde Kongrenin temel işlevi olan yasama yetkisi, başkanın veto yetkisi ile frenlenebilmektedir. Yasamanın çalışmalarının uygulamaya geçirilebilmesi, başkanın yürütmesine ve Kongrenin bu amaçları gerçekleştirmek için sağladığı kaynaklara bağlıdır. Yürütmenin politikalarını hayata geçirebilmesi ise, Kongre'nin gerekli kaynakları tahsis etmesine, üst düzey kadroları atamaları yapmasına ve gerekli durumlarda ise antlaşmaları onaylamasına bağlıdır.

Dış Politika Oluşturmada Başkanın ve Kongrenin Rolü: ABD'de dış politikayı yürütmek daha önce belirtildiği üzere yürütmenin başı olarak Başkan'a aittir. Dışişleri Bakanlığı'nda dış politikaya dair yapılan her işlem Başkan adına yapılmaktadır.

---

[108] **age**, 579.

[109] Michael Foley ve John E. Owens, **Congress and the Presidency: Politics in a Separated System**, (Manchester, Manchester University Press, 1996), 334-335.

[110] James Madison, "The Particular Structure of the New Government and the Distribution of Power Among Its Different Parts" From the New York Packet (1788), Federalist Paper No. 47, Official Blog of the Massachusetts Trial Court Law Libraries, https://blog.mass.gov/masslawlib/legal-history/massachusetts-declaration-of-rights-article-30/ [20.08.2018]

Dışişleri Bakanlığı[111]'nın kendi başına hareket kabiliyeti bulunmamaktadır. ABD'de sert kuvvetler ayrılığına dayalı bir sistem olsa da görev ve yetkilerin kullanılması bakımından birbiri ile etkileşim halindedir. Anayasa'nın 2'nci maddesinin 2'inci bölümüne göre; başkan, Birleşik Devletler silahlı kuvvetlerinin başkomutanıdır.[112] Bu sebeple Başkanlar, askerî güç kullanımı söz konusu olduğunda münhasıran yetkili olduklarını iddia ederler.

Yasama organının anayasal olarak dış politikaya katılması ilk kez ABD'de gerçekleştiği söylenebilir. 1787'de ABD Anayasası'nda uluslararası antlaşmaların onaylanması yetkisinin yer almasıyla dış politika işlerine yasamanın müdahil olması dış politikayı *"arcana imperii"*[113] niteliğinden çıkarmış ve her yerde tartışılabilir olmasının önünü açmıştır.[114]

ABD'de yasama yetkisi Kongreye ait olmasına ve yürütmenin yasa önerememesine rağmen yasama-yürütme etkileşim aracı olarak başkan yasama sürecine "veto" yetkisiyle katılır. ABD Başkanı Kongre'den gelen yasa taslaklarını veto edebilir. Ancak Temsilciler Meclisi ve Senato'nun üçte iki çoğunluğu ile yasa taslağı Başkanın onayına yeniden sunulursa yeniden veto etme yetkisi olmamaktadır. Üçte iki çoğunluk ABD anayasasında özgün durumlar oluşturan ve dünyanın geri kalan anayasal uygulamalarına göre nadir seçilmiş bir orandır. Diğer birçok anayasada yasamalarda salt çoğunluk yeterli iken Senato'nun üçte iki çoğunluk ile karar alması dış politika konularında da belirleyici bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Federal bir yapıda olmasından dolayı ABD'de uluslararası anlaşmaların imzalanması ve onaylanması federal devletin yetkisindedir. Uluslararası anlaşmaların imzalanması ve diplomatik görevlileri atama yürütmenin yani Başkanın yetki alanında olmasına rağmen Senatonun üçte iki çoğunluk ile "rıza ve onay" sürecinden geçmesi gerekmektedir. ABD anayasasında üçte iki gibi yüksek nitelikli oy çokluğuna yer verilmesinin sebebi anayasa oluşturulurken balıkçılık ve nehirlerden faydalanma gibi konularda anlaşma imzalayan eyaletler bu hakları kaybetmeyi istememekteydi ve mevcut anlaşmalarını

---

[111] Türkçe'de Dışişleri Bakanı olarak çevirilmiş olsa da aslında ABD'deki karşılığı "The Secretary of State"dir.

[112] **ABD Anayasası**, 1787, Article 2 section 2, **Amerika Birleşik Devletleri Senatosu** https://www.senate.gov/civics/resources/pdf/US_Constitution-Senate_Publication_103-21.pdf, [30.05.2019].

[113] "Arcana imperii", "imparatorun sırları" anlamına gelen Latince bir deyimdir.

[114] Soysal, **Dış Politika**, 127.

ihlal edebilecek anlaşmaların onaylanmasını engellemek için bu oranı talep etmişlerdir.[115] 1945 yılında, Kongre'nin her iki meclisinin salt çoğunluğu ile savaşa giren devletin barış anlaşmasının onaylanmasının üçte iki çoğunluğa bağlı olduğu gerekçesiyle bu oranın değiştirilmesine yönelik yapılan girişimler başarısız olmuştur.

Uluslararası anlaşmaların onaylanmasının istisnası "yürütme anlaşmaları" (*executive agreement*) dır. Ticaret, postacılık, haberleşme gibi teknik görünen konularda Başkan Senatonun onayına ihtiyaç duymadan anlaşma imzalayabilir ve kendi onaylayabilir. Ancak Başkanlar anlaşmanın işlevsel hale gelmesi ve gereklerinin yerine getirilmesini tek başlarına sağlayamadıkları durumlarla karşılaşabilmektedirler. Teknik konuları içeren ve dış yardıma dayalı olarak diğer ülke ile işbirliği içeren anlaşmaların bütçelerinin onaylanması için yürütme yine Kongre'nin onayına muhtaçtır. Eğer Kongre ile Başkan arasında dış politika konularına ilişkin farklı fikirler mevcut ise Başkan imzalayıp onayladığı yürütme anlaşmaları yürürlüğe girememektedir.

Buraya kadar genelde Senato'nun dış politikadaki etkisinden söz edilmesine rağmen Temsilciler Meclisi'nin de dış politika da önemli etkileri vardır. Temsilciler Meclisi yürütmenin mali faaliyetlerini denetlemek konusunda oldukça geniş yetkileri bulunmaktadır. Dış yardımlar, dış askeri satışlar, savunma harcamaları gibi konular Temsilciler Meclisi'nin yetki alanındadır. ABD'de bütçeyi Başkan hazırlar ve Kongre'ye sunar. Bütçe Senato ve Temsilciler Meclisinde ayrı ayrı görüşülür. Ancak Temsilciler Meclisi'nin yetkisinin daha fazla olduğu bir durum; gelir arttırıcı yasa tasarılarının sadece Temsilciler Meclisi tarafından sunulabiliyor olmasıdır. Senato, Temsilciler Meclisi ve Başkan arasındaki tüm bu ilişki ağı Başkan'ın yürütme anlaşmaları yetkisinin sınırsız değil aksine fren ve denge mekanizması içerisinde denetlenebilir niteliği olduğunu göstermektedir. Başkanın dâhil olduğu partinin, hem Senato'da hem Temsilciler Meclisi'nde ya da ikisinden birinde çoğunluk sağlayamaması karar alma süreçlerinde tıkanmalara sebep olabilmektedir. Fren ve denge sisteminin ciddi şekilde ortaya çıktığı bu durum "bölünmüş hükümet" *(divided government)* denmektedir.[116] Bu konunun en yaygın örneği Woodrow Wilson'ın Versay Antlaşması ve Milletler Cemiyeti müzakerelerinde bizzat bulunmasına

---

[115] **age**, 133-134.

[116] Konur Alp Koçak, "ABD Başkanlık Sistemi: 'Ayrı' Ama 'Birlikte' ÇALIŞAN Organlar", **Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi**. ed. Semra Gökçimen (Ankara: TBMM Basımevi, 2017): 59

rağmen, partisinin 1918'de Kongre'de azınlığa düşünce Senato'dan geçirtememiştir.[117]

Başkanların "yürütme kararnamesi" (*executive order*) çıkarabilmesi yetkileri bakımından oldukça geniş bir alan açmaktadır. Yürütme kararnamesi, ABD Anayasası'nda veya başka bir yasal düzenlemede bulunmamakla birlikte tamamen bir teamül olarak oluşmuştur. İlk yürütme kararnamesinin 1793'te Abraham Lincoln'e ait olduğu belirtilmektedir.[118] Yürütme kararnamelerinin yasal dayanağı olarak Anayasa'nın 2'nci maddesinin yürütmenin tüm yetkilerinin Başkan'a ait olması sebebiyle bağlayıcı emir verebileceğine ilişkindir.[119] Öyle ki çok önemli ve yasa ile düzenlenmesi gereken durumlarda bile Başkan yürütme kararnamesi ile karar almada baskın şekilde etkili olabilmektedir. Bu konunun örneği, 1942'de Franklin D. Roosevelt tarafından yayınlanan 9066 sayılı kararname ile Japon asıllı yaklaşık 117.000 ABD vatandaşının zorunlu göçe tabi tutulmasıdır.[120] Daha yakın döneme ait bir diğer örnek 2014'te göçmenlere ilişkin yasa tasarısı Kongre'den geçmemesi üzerine; Obama tıkanmayı yürütme kararnamesi ile çözmüştür. Cumhuriyetçilerin, Obama'ya anayasal yetkisini aştığı yönünde eleştiri gelmesine Obama, "yasa çıkarın" yanıtını vermiştir[121]. Çünkü Başkanlık kararnamelerinin yürürlüğe girmesi Kongre onayına bağlı olmamakla birlikte Kongre tarafından çıkarılacak bir yasa ile yürürlükten kalkabilmeleri mümkündür. Böyle örneklerle kararnameler, yasamanın yetkisine müdahale etmek gibi bir durum ortaya çıkardığında Kongre'nin otoritesinin sarsılmasına sebep olmaktadır.

---

[117] "The Treaty of Versailles", **United States Senate**, https://www.senate.gov/artandhistory/history/common/generic/Feature_Homepage_TreatyVersailles.htm [30.05.2019].

[118] 1793'te ilk ABD Başkanı George Washington, Fransa ile İngiltere arasındaki savaşta Amerikan tarafsızlığını ilan eden bir kararname yayınladığı iddia edilse de Abraham Lincoln 1861'de ilk numaralandırılmış kararnameyi yayınlamıştır. Lincoln'ün kararname metni için bakınız: "Executive Order I", **Library of Congress**, loc.gov/item/scsm000433/ [07.08.2020].

[119] Koçak, **age**, 65-66.

ABD Anayasası, 1787, Article 2, **Amerika Birleşik Devletleri Senatosu** https://www.senate.gov/civics/resources/pdf/US_Constitution-Senate_Publication_103-21.pdf, [30.05.2019].

[120] Executive Order 9066: Resulting in the Relocation of Japanese. **USA National Archives**, https://www.archives.gov/historical-docs/todays-doc/?dod-date=219 [30.05.2019].

[121] "Obama yeni göçmenlik planını açıkladı", **Anadolu Ajansı**, 21.11.2014, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/obama-yeni-gocmenlik-planini-acikladi/99470 [20.06.2019].

Başkanlık kararnamelerini değiştirmek veya yürürlükten kaldırmanın bir diğer yolu yargısal denetimden geçirmektir. Yargısal denetimden geçen bir yürütme kararnamesi örneği Donald Trump dönemine aittir. Trump'ın Müslüman 7 ülkenin vatandaşlarına ABD vizesine yasak getiren kararnamenin Federal Mahkeme'nin yargı denetimi ile kaldırılmasıdır.[122] Başkanlık kararnamesini değiştirilmesinin üçüncü yolu da yeni gelen Başkan'ın aynı konuda yeni yürütme kararnamesi çıkarmasıdır. Yeni başkan, kendi çıkaracağı kararname ile seleflerine ait kararnamenin yürürlüğüne son verebilir. Görüldüğü üzere, ABD Başkanları'nın en güçlü yetkisi olarak görülen yürütme kararnamelerinin denetlenmesi bakımından üç yolu vardır. Bu üç yol yasama, yürütme ve yargı olmak üzere her erk arasında paylaştırılarak denge ve denetlemenin her alanda eşit uygulanabilirliği sağlanmaktadır.

Fren ve denge sistemi içerisinde yürütmenin denetlenmesinde araştırma ve suçlama gibi süreçlerin sonunda Kongre'nin yargılama ve cezalandırma yetkisi bulunmaktadır.[123] Kongre bu yetkisi ile 1868'de Başkan Andrew Johnson ve 1999'da Başkan William J. Clinton, Temsilciler Meclisi'nin soruşturması üzerine yargılanma süreci başlamışsa da Johnson da Clinton da suçsuz bulunmuştur. Watergate Skandalı sebebiyle yargılanma süreci başlatılan Başkan Nixon süreç tamamlanmadan Başkanlık görevinden istifa edince dava düşmüştür. Bu denetleme örnekleri, yasama ve yürütme arasındaki uyumlu ve dengeli çalışmanın sistemin tıkanmadan düzenli çalışmasının önemini gösterir. Güçler arasındaki bir anlaşmazlık, karar alma mekanizmasının sorunlu işlemesine sebep olacaktır. Barack Obama döneminde ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'ne "Ermeni soykırımı" iddialarını benimsemeyen Francis J. Ricciardone'nin atanmasını Senato uygun bulmamaktaydı. Fakat Obama Kongre'nin tatilde olduğu zamanda Ankara'ya Ricciardone'yi geçici olarak atamıştır. Büyükelçi'nin bu yöntemle atanması yasamanın denetim mekanizmasına takılmış; Obama bu konuyla ilgili olarak[124] Senatonun Dış İlişkiler Komisyonu'nda senatörlerin

[122] "ABD'de Federal Yargıç, Trump'ın Yasağını Askıya Aldı", **BBC**, 29.01.2017, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38787555 [20.06.2019].

[123] Koçak, "ABD Başkanlık Sistemi", 49.

[124] "Senato Atamasını Onayladı", **Habertürk**, https://www.haberturk.com/dunya/haber/676778-senato-atamasini-onayladi [07.10.2020].

sorularını cevaplandırmıştır. Fakat nihayetinde Senatoda yapılan yeni oylama ile geçici statüsü biten Ricciardone Eylül 2011'de Senato tarafından atanmıştır.[125]

Yürütmenin Ayrıcalığı Fikri: Anayasa'da yer almayan ve "Yürütmenin ayrıcalığı" (*executive privilege*) olarak adlandırılan kavram Nixon davası ile teamül oluşturmuştur. Dava, başkanın yetkilerinde iç politika-dış politika ayrımını benimseyerek dış politikaya ilişkin yetkilerinin iç politikaya ilişkin yetkilere göre daha güçlü olduğunu belirterek; böylece güvenlik, askeri ve istihbarat gibi konularda yürütmenin daha fazla ayrıcalıklı olabileceğini göstermiştir.[126]

Bu bağlamda Aaron Wildavsky, "ABD'nin bir başkanı vardır; ama iki ayrı başkanlığı vardır: Biri içişleri diğeri de dışişleri ve savunma ile ilgilenmektedir"[127] diyerek "iki başkanlık fikri"ni teorikleştirmiştir. Buna göre Başkanlar iç politikayla kıyaslanınca dış politikadaki yetki ve hareket alanları daha fazladır. Başkanlar, dış politika kararlarında daha baskın olup karar sürecinde daha etkili olmaktadırlar.

Bunun sebebi İkinci Dünya Savaşı sonrası sonrasındaki sistemde güvenlik ile ilgili değişimin getirdiği zorunluluklardır. 1945'te Yalta ve Potsdam Antlaşmaları yürütme antlaşması statüsü ile yürürlüğe girmişler ve genellikle teknik konular için uygun görülen yürütme anlaşmalarının alanlarını genişletmiştir.

2.2.1.2. Parlamenter Sistemlerde Yasama-Yürütme İlişkisi

Yumuşak kuvvetler ayrılığına dayanan hükümet sistemi olarak parlamenter sistemde yasamanın ve yürütmenin görev-yetkileri iki ayrı organa verilmiştir. Ancak bu iki organın görev ve yetkileri birbirinden bağımsız değildir ve bazı noktalarda içiçe geçmiştir. Aynı zamanda her iki organ karşılıklı olarak birbirini feshedebilirler. Parlamenter sistemin özelliklerine dair konsensüs olmamasına rağmen yürütmenin yasamadan kaynaklanması ve yürütmenin yasamaya karşı sorumlu olduğu kabul edilir.[128] Arend Lijphart, parlamenter sistemi diğer hükümet sistemlerinden ayırt edici

---

[125] "Ricciardone'nin ataması Senato'da kabul edildi", **Cumhuriyet**, 14.09.2011, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/281942/Ricciardone_nin_atamasi_Senato_da_kabul_edildi.html [19.06.2019].

[126] Michael A. Genovese ve Robert J. Spitzer, **The Presidency and the Constitution: Cases and Controversies** (New York: Palgrave Macmillîan, 2005), 99-103.

[127] Aaron Wildavsky, "The Two Presidencies: Presidential Power is Greatest When Directing Military and Foreign Policy," **Society**, v. 4, n. 2 (1966): 7.

[128] Jose Antonio Cheibub, **Presidentialism, Parliamentarism, and Democracy. (**Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 35.

"asli özellikler" ve "tali özellikler" belirlemiştir.[129] Buna göre parlamenter sistemin asli özellikleri şunlardır[130]:

> " **1.** Hükümet parlamentoya karşı sorumludur ve güvensizlik oyuyla düşürülebilir.
>
> **2.** Parlamenter sistemde, hükümet parlamento üyeleri tarafından seçilir.
>
> **3.** Parlamenter sistemde yürütme organının kolektif bir niteliğe sahiptir. Parlamenter sistemlerde bütün önemli kararlar bir bütün olarak hükümet tarafından alınır."

Lijphart, parlamenter sisteme ait asli farklardan sonra üç tali farktan bahsetmektedir.[131] Bunların tali olarak anılmasının sebebi bazı parlamenter sistemlerde bu özellikler varken bazılarında olmamasıdır.[132] Lijphart'a göre tali farklılıklar şunlardır[133]:

> **"1.** Bir kişi yasama ve yürütme organında görev alabilir. Parlamenter sistemlerin çoğunda kabine üyeleri aynı zamanda parlamentoda da görev yaparlar.
>
> **2.** Yürütmenin yasamayı feshetme yetkisi vardır. Parlamenter sistemde, yasama yürütmeyi görevden alabildiği gibi bir denge unsuru olarak, yürütme de yasama organını feshedebilir.
>
> **3.** Yürütme organının çift başlıdır; devlet başkanı ve hükümet başkanı vardır. Devlet başkanı daha çok sembolik yetkilere sahipken, hükümet başkanı yürütme yetkisinin asıl sahibidir."

Parlamenter sistemde yürütme organı "devlet başkanı" ve "hükümet/bakanlar kurulu" olmak üzere iki başlıdır. Devlet başkanının isimlendirilmesinde ayrım bulunmaktadır. Monarşik parlamenter sistemlerde devlet başkanı, kral/taç olarak adlandırılırken cumhuriyete dayalı parlamenter sistemlerde cumhurbaşkanı olarak adlandırılır.[134] Devlet başkanının sorumsuz olması yetkisiz denebilecek kadar sınırlı yetkileri olmasını getirmiştir. Yetkileri sınır olan devlet başkanı imza işlemini başbakan veya ilgili bakanın imzasının da bulunduğu karşı imza kuralı ile yapar.[135] Karşı imzada devlet başkanının yanındaki imza kime ait ise siyasi sorumlu da odur. Yürütme organının diğer kanadında ise bakanlar kuruludur. Bakanlar kurulu yasama organı karşısında sorumludur. Bakanlar kurulunun genel olarak yasaları uygular ve iç-dış politikada devlet politikalarını belirler. Bakanlar kurulunun yapısı başbakan ve bakanlardan oluşur. Başbakan, başkanlık sisteminden farklı olarak devletin değil

---

John M. Carey, "Presidential versus Parliamentary Government", **Handbook of New Institutional Economics**, ed. Claude Menard ve Mary M. Shirley (Netherlands: Springer, 2005): 91.

[129] Lijphart, **age**, 106.

[130] **age**, 106.

[131] **age**, 106.

[132] **age**, 106.

[133] **age,** 106.

[134] Mehmet Turhan, **Hükümet Sistemleri** (Ankara, Gündoğan Yayınları,1993), 51.

Gözler, **Anayasa Hukukunun**, 589.

[135] Gözler, **Anayasa Hukukunun**, 590

bakanlar kurulunun yani hükümetin başıdır.[136] Başbakan hükümetin başıdır ancak hukuki statüsü itibariyle *primus inter pares* (eşitler arası birinci)'dir; diğer bakanlarla aynı statüdedir. Günümüzdeki uygulamalara baktığımızda parlamenter sistemlerde, başbakan ile bakanlar arasında tam bir eşitlikten söz etmek mümkün olmamaktadır. Başbakanın siyasi konumu hiyerarşik olarak bakanlar üzerinde gibi görünür.[137] Örneğin bakanların atanması görevden alınması tamamıyla başbakanın iradesindedir. Ne başbakan hiyerarşik olarak tepede olsa da bakanlar kurulu bir bütün olarak kolektif şekilde karar almalıdır. Bakanlar kurulu üyelerinden bazılarının toplantıda bulunmayışı ya da muhalif olması kurulun karar almasında engeldir.

Parlamenter sistemde yürütmenin sorumluluğunun önemli bir özelliği başbakan ve bakanların, yasama organına karşı hem tek tek, hem de birlikte bütün bir yapı olarak sorumlu olmasıdır.[138] Tek tek sorumlukta bakanlar birey olarak yasamaya karşı sorumludur, yapı olarak bütüncül sorumlulukta ise bakanlar kurulu "kabinenin birliği, kabinenin homojenliği, kabinenin dayanışması ilkesi"[139] gereği kolektif olarak yasamaya karşı sorumludur. Yürütmenin sorumluluğunu oluşturan bu ilkeler karar alma açısından önemli ipuçları verdiği için bunlardan kısaca bahsetmek gerekmektedir. Kabinenin birliği ilkesi gereği başbakanın yönetimi altında bakanlar kurulunun bir bütün şeklinde karar aldığı kabul edilir. Bir veya birkaç bakan bir araya gelip karar almaz, tüm bakanlar birlikte karar alırlar. Kabinenin homojenliği ilkesine göre bakanlar kurulu ortak siyasal fikre sahip üyelerden meydana gelir. Bunun en temel sebebi iktidar parti üyelerinden oluşan bir bakanlar kurulu olmasından kaynaklanır. Ancak koalisyon hükümetlerinde bu durum daha az gözlenir. Ancak koalisyonun devamlılığını sağlamak için bu ilke doğrultusunda hareket etmeyi tercih ederler. Kabinenin dayanışma ilkesi ise alınacak kararı benimsemeyen bakanın karşı görüşü bildirmesine rağmen kararı onaylamasıdır. Aksi halde bakanın istifa etmesi beklenir. İstifa etmeyen bakan karara imza verdiği gibi kamuoyunda da kararı savunmalıdır. O halde parlamenter sistemlerde kabinenin kolektifliği gereği bakanlar kurulunun görevine yasama tarafından güvensizlik oyu ile son verilebilir. Diğer

[136] Lijphart, **age**, 115.

[137] Turhan, **Hükümet,** 53.

[138] Gözler, **Anayasa Hukukunun,** 591

[139] **age,** 592.

taraftan bakanların bireysel sorumluluğu gereği yasama sadece tek bir bakanı da güvensizlik oyu ile görevden alabilir.

Parlamenter hükümet sistemlerinde yürütme organının ilk kanadı olan devlet başkanı, monarşiye dayalı parlamenter sistemlerde veraset usulü ile belirlenirken, cumhuriyet tipi parlamenter sistemlerde yasama organı tarafından seçilir.[140] Yürütmenin diğer kanadı kabine parlamento üyeleri içinden seçilir. Kabinenin göreve gelişi yasama organından alacağı güvenoyuna dayanmaktadır.

Tarihsel olarak parlamenter sistemin doğuşu 1215 yılında İngiltere'de soylular ile Kral I. John arasındaki dünyanın ilk yazılı anayasal belgesi olarak geçen *"Magna Carta"*nın imzalanmasına gitmek gerekir.[141] *"Magna Carta"*yla oluşturulan, Kral'ın danışması amacıyla soylulardan oluşan Büyük Konsey *(Magnum Concilium)* sonraları kiliseden de temsilcilerin katılmasıyla parlamentoya dönüşmüştür.[142] Baronlar ve yüksek rütbeli din adamları bir grupta "yukarı meclis"i şövalyeler ile burjuvalar diğer grupta "aşağı meclis"i oluşturmuştur.[143] Bu meclisler Lordlar Kamarası ile Avam Kamarası'nın ilk versiyonlarıdır. Böylece parlamenter sistemin temelleri İngiltere atılmış ve zaman içerisinde günümüzdeki şeklini almaya başlamıştır. İngiliz Parlamenter sistemi, güncel gelişmelerle zaman içinde yenilenerek oluşturulmuş ve günümüzde köklü bir sistem haline gelmiştir.

Parlamenter sistem, İngiltere'de tarihsel koşullar içinde toplumsal ve siyasi ihtiyaçlarla 17. yüzyılda biçimlenmeye başlarken, 19. yüzyılda Fransa'da ve tarihsel gelişmelerle birlikte 20. yüzyıl itibariyle de diğer Avrupa monarşilerinde uygulanmaya başlanmıştır. Tarihsel gelişimi, temel özellikleri ve hangi ülkelerin benimsediği üzerine verilen bilgilerden sonra parlamenter sistemin doğduğu İngiltere örneği üzerinden sistemin daha detaylı özellikleri yasama ve yürütme ilişkisi açısından anlatılacaktır.

---

[140] **age**, 593.

[141] Halit Tunç Kaşık, "Parlamenter Sistem: Teori, Pratik ve Tartışmalar", **Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Parlamenter Sistem**, ed. Semra Gökçimen (Ankara: TBMM Basımevi, 2017): 17.

[142] Murat Bilgin, "Parlamenter Sitemin Doğduğu Ülke: İngiltere", **Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Parlamenter Sistem**, ed. Semra Gökçimen (Ankara: TBMM Basımevi, 2017): 193.

[143] Fahri. Bakırcı, "Başkanlık Sistemi, Parlamenter Sistem, Meclis Hükümeti Sistemlerinin Karşılaştırılması ve Türkiye Örneği" (Ankara: TBMM Uzmanlık Tezi, 1994), 25.

İngiltere'de yasama yetkisi parlamentonundur. Parlamento Taç, Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası'ndan oluşur.[144] Yasama gücünün merkezinin Avam Kamarası olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Lordlar Kamarası, tümüyle yetkisiz olmamakla beraber sembolik ve bazen uyarı faaliyetlerinde bulunan bir organ niteliğindedir. Avam Kamarası 646 üyeden oluşur. Milletvekillerinin kürsü dokunulmazlığı dışında ayrıcalıkları olmamakla birlikte millî sırların paylaşılması ve hakaret gibi konularda suçlanmaları da söz konusu olmamaktadır. Avam Kamarası'nın başkanı *Speaker*'dır. Parlamentonun temel görevi parlamenter sisteme uygun olarak yasama ve yürütmenin denetimine dayanmaktadır. Parlamento'dan geçen kanun önerileri yasalaşmak için kraliçeye onaylamak üzere gönderilmesi gerekse de kraliçenin onaylamamak gibi bir seçeneği yoktur. Yani Kraliçe'nin yasaları onaylama yetkisi tümüyle semboliktir.

İngiltere'de yürütme Taç'a aittir. Mümtaz Soysal'ın ifade ettiği gibi "Taç" sadece kral veya kraliçeyi ifade etmez, yürütmenin bütünüdür.[145] Yürütme yani Taç, bakanların tavsiyesi ile karar alan hükümdara karşılık gelse de sorumluluk hükümdar da değil tavsiye veren bakandadır.[146] Avam Kamarası'nda çoğunluğa sahip parti lideri başbakan olmaktadır. Yürütmenin diğer aktörleri olarak Bakanlar Parlamento üyelerinden olabilir ve her bakan kabinede yer almayabilir. Kabine üyeleri genellikle Avam Kamarası'ndan oluşturulur, birkaç bakanlık Lordlar Kamarası'ndan seçilir. Kabine üyeleri kendi içerisinde tartışmalar yapıp görüş ayrılığına düşse de Parlamento ve kamuoyu önünde, daha önce bahsedildiği üzere, "kolektif sorumluluk" gereği başbakanı desteklerler. Bir bakanın önemli bir fikir ayrılığını sürdürmesi halinde genelde istifa etmesi gerekir.

İngiltere'de kraliçenin ülkeyi bir arada tutmaya yarayan sembolik görevleri yerine getirmek dışında işlevi yoktur.[147] Kraliçenin kesin ve sınırsız dokunulmazlığı olması sebebiyle kraliçeye karşı dava açılması söz konusu değildir.

İngiltere'de başbakan siyasi yetki ve otorite sahibi kişidir. Başbakanın yetkisi ve otoritesi yasal düzenlemeyle değil geleneksel olarak oluşmuştur. Başbakan kraliyete ait olan yetkileri tarihsel ve geleneksel olarak kullanır. Başbakanın yetkilerini

---

[144] Eroğlu, **age**, 4.

[145] Soysal, **Dış Politika**, 157.

[146] **age**, 157

[147] Eroğlu, **age,** 4.

kullandığı alanlar; bakanları ataması-görevden alması, kabineye başkanlık etmesi, diğer kamu görevlileri üzerindeki yetkileri ve lordluk gibi unvanların dağıtımıdır.[148]

Parlamenter sistemlerde yasamanın ve yürütmenin birbirini denetleme yolları bulunmaktadır. Parlamenter sistemlerde yaygın olarak kullanılan yasama ve yürütme arasındaki etkileşim araçlarını Gözler şöyle sıralamıştır[149]:

1. Kanun yapımına yürütmenin katılması: Yürütme organının yasama sürecine katılması iki şekilde olmaktadır. Birincisi hükümetin kanun önerisi hazırlama ve sunma hakkına sahip olmasıdır. İkincisi ise yasama organından geçen kanunların devlet başkanı tarafından ısdar[150] edilmesidir. Yani devlet başkanları "geciktirici veto" niteliğinde, kanunları "bir kez daha görüşülmek üzere geri gönderme" [151] yetkisine sahiptir.

2. Bütçenin hazırlanması: Parlamenter sistemlerde bütçe yürütme tarafından hazırlanır ve yasama organı tarafından onaylanır.

3. Uluslararası antlaşmaların durumu: Uluslararası antlaşmalar yapma yetkisi yürütme organına aittir. Ancak yasamanın onaylamadığı uluslararası antlaşmalar yürürlüğe girmez. Hükümet imzaladığı antlaşmaları onaylanması için yasamayı ikna etmek durumundadır.

4. Yasamanın yürütmeyi denetim yolları: Yasama, yürütmeyi meclis araştırması, meclis soruşturması, gensoru, soru, gibi yollarla denetlemek üzere yetkilidir.

Yasama-Yürütme İlişkisi ve Dış Politika: İngiltere'nin anayasal metinleri sayılabilecek fermanlar, metinler, kanunlar ve geleneklere bakıldığında görülür ki dış politikayı saptama ve yürütme yetkisi, hukuken "Taç" a aittir.[152] Yalnız, dikkat edilmesi gereken önemli bir husus bulunmaktadır ki yürütme yetkilerinin "Taç'tan

---

[148] **age**, 4.

[149] Gözler, **Anayasa Hukukunun**, 596-597.

[150] " 'Isdar' veya 'promulgation' bir kanunun resmî bir ilân ile yürürlüğe konulmasıdır. Bu iş, yani, kanunun yürürlüğe konulması amacıyla yapılan resmî ve alenî bildirim, cumhurbaşkanının bir işlemi ile yapılır. Dolayısıyla ısdar işlemi, bir yasama işlemi değil, bir idarî işlemdir. Genellikle 'ısdar' (promulgation) işleminin şekli şudur: Isdar edilecek kanun metninin üstüne ve altına bir iki cümle yazılmakta son cümlenin altı da Cumhurbaşkanı tarafından imzalanmaktadır. Parlâmenter hükümet sistemlerinde cumhurbaşkanının imzasının altına başbakan ve/ya ilgili bakan da karşı imza atar." Kemal Gözler, "Türkiye'de Bir Bilinmeyen: Isdar", **Prof. Dr. Erdal Onar'a Armağan Cilt II**, haz. A. Merih Öden ve diğ. (Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2013): 904.

[151] Gözler, **Anayasa Hukukunun**, 596.

[152] Soysal, **Dış Politika**, 157.

ayağa düşüşü"[153], yani fiilen parlâmentodaki çoğunluk partisine geçişi sırasında, en sonra el değiştiren yetki, dış politika görevini yürütme yetkisi olmuştur.[154] Dış politikanın en önemli konusu sayılacak savaş ilan etme yetkisi "Taç"a ait iken bunun bütçesinde yetkili olan organ Parlamento'dur. Sadece İngiltere'de değil tüm parlamenter sistemlerde Savaşın, bütçe dolayısıyla önemli bir evresi parlamentoda olsa da savaşın teşebbüsünü gerçekleştiren ve icracısı olan hükümettir. İngiltere'de de Parlamento gerekli kaynakları sağlamadıkça veya hükümetin genel politikasını desteklemedikçe, "Taç" tarafından alınmış bir savaş kararının pek bir şey ifade etmeyeceği gibi Parlamento'daki çoğunluğun uygun bulmayacağı bir adım atmaya çalışan hükümetin iktidarını zedeler.

Diğer parlamenter sistemlerin aksine İngiltere'de uluslararası antlaşmaların uygun bulunması işleminin yetkisi parlamentoda değil "Taç"tadır. Bu durum İngiltere'de uluslararası antlaşmaların İngiliz vatandaşlarını bağlayıcı hukuki norm haline gelmemesinden kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle uluslararası antlaşmanın taraflarını bağlayıcı bir hüküm normu olması için parlamento onayına ihtiyaç yoktur, ancak İngiltere'de geçerli bir norma dönüşmesi için parlamento onayına ihtiyaç vardır.

Tüm bu genel kurallara rağmen dış politikayı belirlemek ve yürütmek Başbakan ve kabinesine bırakılmış bir görevdir. Başka bir deyimle, bu görevin yasama organıyla paylaştırılması yolları aranmamıştır. Mesela, mali konularda görülen katılmanın ve o konularda Parlâmentoya tanınmış olan yetkilerin benzerini dış politika alanında bulmak mümkün değildir. Dış politika tam anlamıyla bir "hükümet etme görevi" sayılmakta ve bu görevin ağırlık merkezi Parlamento içindeki dağılımda da yürütmededir.

Kabine, dış politika alanındaki yetkilerini Parlamento'daki çoğunluk tarafından çizilmiş sınırlar içinde kullanabilir. Bu anlamıyla esasen iç politika ve dış politika "kabine sorumluluğu"ndadır. Parlamento alınan kararları tartışmak ve denetlemek ile yükümlüdür, kararın alınması ve yürütülmesi kabinenin yetki alanına girmektedir. Parlamentonun bir karar organı olarak değil de, denetleme ve tartışma organı olarak çalışması, dış politikada bu organ tarafından oynanabilecek rolün de daha kesin şekilde ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yürütme organının dış politika konularını

---

[153] Mümtaz Soysal'a ait bir kullanım şeklidir. **age**, 157.

[154] **age**, 157.

Parlamento önüne getirişi, alınacak kararlara Parlamento'yu da müdahil etmek amacı taşımamaktadır. Muhalefet dış politika konularını Parlamento önüne getirilmesini istediği zaman, bunu dış politika kararlarına önceden veya sonradan katılmak için yapmamaktadır. Hükümetin amacı, Parlamento'da tartışmak ve Parlamento'nun ilgili kararı destekleyip desteklemediğini bilmektir. Muhalefet de dış politikanın Parlamento'da tartışılması sırasında dış politika konusuna özgü olarak görüşünü bildirmek ve kendi stratejisini savunarak gelecekte kendisine iktidar olabilme fırsatı yaratmayı amaçlamaktadır.

Önemli dış politika konuları genellikle Avam Kamarası'nda görüşülse de Lordlar Kamarası diğer konulara göre dış politika konularında daha aktif bir role sahiptir. Bunun temel sebebi Lordlar Kamarası'nın üyelerinin genellikle diplomatik veya bürokratik görevlerde yer almış olmasıdır. Ancak hukuki olarak hükümet üzerinde etkili olmayan Lordlar kişisel nüfuzları ile dış politikada etkili olmaktadırlar.

İngiltere'de dış politikanın doğrudan hükümetin işi olmasının en önemli nedeni, dış politika konularını görüşmek üzere yasamada bir komisyonun olmayışıdır. Yasama-yürütme ilişkileri bakımından belki de evrensel bir kural olarak kabul edilebilecek bir nokta varsa, o da, belli konulardaki komisyonların o konular üzerindeki parlamento üstünlüğünü arttırıcı bir rol oynadıklarıdır.[155] Ancak, İngiltere'de uzmanlaşmış bir komisyonun bulunmayışı dış politikada parlamentoyu konunun dışında bırakıp hükümetin yetki ve sorumluluğuna bırakmaktadır.

İngiltere'de dış politika konusundaki yasama-yürütme ilişkileri bakımından dikkat çekici noktalardan biri de, Başbakan'ın bu konuya karşı gösterdiği yakın ilgidir. Ortada bu alandan sorumlu bir Dışişleri Bakanının bulunması, Başbakanın parlamentoya karşı dışişleri konularında sorumlu olmasına ve hesap vermesine engel oluşturmamıştır.

2.2.1.3. Meclis Hükümeti Sistemi

Meclis hükümeti sisteminin teorik olarak J.J.Rousseau'nun "Toplum Sözleşmesi"ne dayandığı; eserinde belirttiği üzere egemenliğinin bölünmezliği ilkesinden hareket edildiği iddia edilir.[156] Egemenlik ve milli irade bölünmez bir bütün ise, egemenliğin

---

[155] **age**, 166.

[156] Fahri Bakırcı, "Başkanlık Sistemi, Parlamenter Sistem, Meclis Hükümeti Sistemlerinin Karşılaştırılması ve Türkiye Örneği" (Ankara: TBMM Uzmanlık Tezi, 1994), 76.

temsil edilmesi de bölünemez. Bu sebeple yasama yetkisi; hükümet etme görevlerini de içeren ve milletin iradesinin temsil edildiği tek bir meclise verilir. Fakat uygulamada yasama meclisi, aldığı kararları ve çıkardığı kanunları hayata geçirmek için bir yürütme kurumuna ihtiyaç duyar. Fransız İhtilali'nden gelen deneyimle, yürütme, meclisin görevlisi statüsündedir ve yetkilerini ancak meclisten alır ve meclis adına kullanır. Böylelikle meclis hükümeti sistemi, parlamenter sistem ve başkanlık sisteminde uygulanan kuvvetler ayrılığı fikrinden farklı olarak kuvvetler birliğinin uygulandığı bir sistem olmaktadır.

Meclis hükümeti sistemi, istisnaları olmakla birlikte genellikle yasama organı tek meclislidir. Aksi, yürütmeyi bile tek organda toplayan egemenliğin bölünmezliği ilkesine aykırı olacaktır. Her yetkinin bünyesinde toplandığı Meclis kendi kendini toplantıya çağırma yetkisine de sahiptir. Meclis kendi kendini feshetme hakkına sahiptir. Yürütmenin kararlarını, meclis değiştirebilmekte veya iptal edebilmektedir. Meclis hükümeti sisteminde kuvvetler ayrılığı yoktur, ancak organların görevinde uzmanlaşması vardır.

Hükümetin, meclisten ayrı varlığı veya girişiminden bahsetmek mümkün değildir. Hükümet bir idareci gibi Meclis'in aldığı kararları uygulamakla görevlidir. Hükümet, Meclis'in kararları üzerinde etki edebilmesini sağlayacak bir araç veya denetleme mekanizması yoktur. Meclis hükümetlerinde genellikle devlet başkanı ya da başbakanlık makamı bulunmamaktadır. Ancak uygulamada devlet başkanının olduğu görülmektedir. Meclis hükümete karşı sorumlu değildir ama hükümet Meclis'e karşı sorumludur. Bu sorumluluk kolektif değildir, üyeler bireysel olarak sorumludur. Hükümet üyeleri halkın seçimi ile değil, meclis üyeleri içerisinden meclis tarafından seçilmektedir. Meclis, hükümete ve hükümet üyelerine emir ve talimat verebilme yetkisine sahiptir.

Meclis hükümetleri yaygın olarak; savaşlar, büyük devlet içi krizler, devrimler gibi belirli süreçler sonrasında ortaya çıkan ve sürekliliği olmayan sistemlerdir.[157] Günümüzde meclis hükümeti sisteminin uygulamada sadece İsviçre'deki sınırlı bir örneği bulunmaktadır. Daha geriye gidildiğinde 1917'den sonra SSCB'nin hükümet sistemi de meclis hükümeti olarak adlandırılmıştır. İsviçre'deki uygulamada yasama

[157] Mehmet Turhan, "Meclis Hükümeti (Konvansiyon Kuramı)", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, c. 46, s. 1 (1991): 459.

“Millî Konsey” ve “Devletler Konseyi” olmak üzere iki meclisten oluşmaktadır. İki meclisten oluşması hali meclis hükümeti sisteminin doğrudan uygulaması olmadığına dair bir emaredir. Çünkü meclis hükümeti sisteminde meclisin tekliği önemli bir konudur. İsviçre’de yürütme organı “Federal Konsey” her iki yasama organının tarafından ortak kararla belirlenir. İsviçre örneğinin, meclis hükümeti sisteminden bir sapma da yürütme organı Federal Konsey’in otoritesine ilişkindir. İsviçre’de Federal Konsey, yasamanın emirlerini yerine getirme zorunluluğundadır. Buna rağmen uygulamada, Federal Konsey Meclis tarafından seçildikten sonra yasamadan ayrı bir otorite haline gelerek fiilen gücün bölünmesi gerçekleşir. Daha saf örneği olarak Sovyetler Birliği'nde uygulanmış olan meclis hükümeti sistemde bile yürütme görevini üstlenen “Yüksek Sovyet”, yasamanın dışında ayrı bir güç olarak otorite haline gelmiş ve meclis hükümeti sistemi yumuşatılarak uygulanmıştır.

Yasama-Yürütme İlişkisi ve Dış Politika: Meclis hükümeti sisteminin en önemli özelliği meclisin, tüm güçleri içinde barındırarak en üst konumda olmasıdır. Bu sistemin uygulamaya dönük olarak ortaya çıkış şekli tek kişinin otoriter yönetimine tepki sebebiyledir. Teorik olarak ise halkın temsilcisi konumundaki meclisin dengelenmesi ve/veya başka bir güç tarafından kontrol edilmesi söz konusu değildir. Meclis dışında yürütme ve yargı olmadığı için meclisin üstünlüğünün ve egemenliğinin tartışılması da söz konusu değildir. Böylece egemenliğin toplandığı meclisin başka bir kuvvet tarafından denetlenememesi ve meclisin fesih edilememesi gerekir. Tüm bu gerekliliklerle beraber meclis doğası gereği ancak kendi kendini feshedebilir.

Meclis hükümetinde yasama dışında bir yürütme organından söz etmek mümkün değildir. Ancak meclisin tüm üyeleri ile birlikte yürütme yetkisini kullanabilmesi söz konusu değildir. Meclis, yürütme işlemlerinin yerine getirilmesi için bir heyet seçmek zorunda kalır. Genelde icra heyeti olarak adlandırılan meclisin yetkilendirdiği grup, yürütme görevini ancak meclis adına yerine getirmektedir. İcra heyeti olarak isimlendirmek yaygındır. Çünkü parlamenter sistemlerde olduğu gibi karar alma mekanizmasını tek başına kullanamaz. Meclis kararı alır ve icra heyeti bürokratik mekanizma gibi işlemleri “icra” eder. Meclis, icra heyetinin üyelerini, kendi üyeleri arasından seçer ve onları istediğinde görevden alabilme yetkisine sahiptir. Bu sebeple bu sistemde, parlamenter sistemdeki güvenoyu mekanizması bulunmamaktadır. Bu durum yasama ve yürütme oranı arasındaki denge ve denetleme mekanizması

bakımından önemlidir. Meclis egemenliğin millet iradesi adına tek temsilcisi olması sebebiyle denetleme mekanizmasını otomatik ve istediği zaman işletebildiği için ve özellikle yürütme içerisindeki her üyeyi kendi atadığı için güvenoyu gibi bir mekanizmaya ihtiyaç duymamaktadır. Her vekil bireysel olarak meclise karşı sorumlu olmakla birlikte, meclisin vekillerin birini, hepsini veya birkaçını görevden alma ve yerlerine yenilerini atama yetkisi vardır.

Meclis hükümeti sisteminin doğasında Devlet Başkanı bulunmamaktadır. Yine de uluslararası temsil bakımından meclis hükümeti sistemlerinin çoğunun uygulamasında, Devlet Başkanı gibi bir makam bulunmaktadır. Meclis hükümeti sisteminin uygulama kısmında farklılaşan bir başka konu da bazen bir başbakanın da olabilmesidir ve bu genelde meclisin başkanı olur. Başkan yürütme görevini yerine getirmeyi kolaylaştırmak için kabine oluşturabilir ki bu sistemin ciddi bir istisnasıdır.[158] Kaldı ki bu tam bir kabine değil icra heyeti benzeri bir uygulamadır. Örneğin, meclis hükümeti sistemi özelliklerini taşıyan 1921 Anayasa'sında "meclis başkanı İcra Vekilleri Heyeti'nin de doğal başkanıydı"[159]. Cumhuriyetin ilanından sonra, Cumhurbaşkanı bir başbakan seçmekle görevlendirilmiştir ki bu değişiklik 1924 Anayasası'na girerek yürürlüğe girmiştir.[160] Fakat bu uygulamalar meclis hükümeti sisteminin teorisinde olmayıp sistemden sapmalar olarak değerlendirilmektedir. Çünkü kuvvetler birliği ilkesine aykırı olan durumlardır.

Devlet sistemi içerisinde dış politika konusundaki yasama-yürütme ilişkilerinin nasıl olduğu, dış politikayı yürüten organların, devlet sistemi içindeki görevin niteliği ile ilgidir. Meclis hükümeti sisteminin uygulama örneği olarak SSCB'nin dış politikasında, yasama-yürütme ilişkileri konusuyla ilgili olarak önemli bazı noktalar vardır. Öncelikle, Sovyet devlet sistemi içinde iki ayrı piramidin bulunduğunu dikkate almak gerekir. Bunlardan biri "devlet" piramidi, diğeri de "parti" piramididir. Sistemin işleyişini ve bunun dış politika üzerindeki etkilerini iyice anlayabilmek için, her iki piramidin ve özellikle aralarındaki bağlantının niteliğini tam olarak görmek gerekir.

Sovyetler'de temelde en yetkili organ olarak, "Yüce Sovyet" bulunmaktadır. İki meclisiyle hem halkı, hem de federe cumhuriyetleri temsil eden Yüce Sovyet, kural

---

[158] Bakırcı, "Başkanlık Sistemi…", 85.

[159] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1921, Md. 9.

[160] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1924, Md. 44.

olarak her zaman toplantı hâlinde değildir; toplanmadığı zamanlar, yetkileri kendi içinden Yüce Sovyet *Presidium*'u tarafından kullanılır. Yüce Sovyet'in *Presidium*'u ayrıca, başka rejimlerde devlet başkanları tarafından yerine getirilen sembolik görevler de görür. Hükümet işleri, Yüce Sovyet veya onun *Presidium*'u tarafından seçilen Bakanlar Kurulu vasıtasıyla görülmektedir. Bakanlar Kurulu da, oldukça geniş bir kuruluş olduğu için, kendi çalışmalarında kolaylık sağlamak üzere bir başka küçük komite meydana getirmiştir. Parti piramidinde de en yetkili organ, bütün ülkedeki parti örgütünün temsilcilerini bir araya getiren Parti Kongresi'dir. Kongre toplantıları arasında, parti işlerini yönetmekle görevli temel organ Parti Merkez Komitesidir. Bu da hayli kalabalık bir kuruluş olduğu için, daha küçük ve daha devamlı bir organ, Merkez Komitesi Presidium'u parti işlerini fiilen yönetir. Fakat parti örgütüyle asıl temas hâlinde olan ve parti görevlilerinin çalışmalarını izleyen Parti Sekretaryasıdır. İlk bakışta birbirinden ayrıymış gibi duran bu iki piramitten birincisi devletin temel mekanizmasını, ikincisi de, partinin temel mekanizmasını temsil etmektedir. Ama şurasını da unutmamak gerekir ki, Sovyet sisteminin iyi çalışması, bu iki mekanizmanın birlikte işlemesine, daha doğrusu parti mekanizmasının devlet mekanizmasına hâkim olmasına bağlıdır. SSCB'de, Komünist Parti'nin dış politikayı oluşturması iki boyutludur. Birincisi yatay olarak devlet piramidi içindeki organlarla parti organları arasındadır. İkincisi ise dikey olarak Parti'nin hâkimiyeti ile yukarıdan aşağıyadır.

Mümtaz Soysal'a göre; Sovyetler Birliğinin dış politikası bakımından yasama-yürütme ilişkilerini, hatta Parti ve devlet kuruluşları arasındaki denetleme yollarını aşmakta, Marksist-Leninist ideolojinin esaslarına ve bu esaslara göre yapılacak esaslara göre olmaktadır.[161] Bu sebeple de ideolojik doktrinin dış politikada çıkarların korunması ve pratik uygulamaların kolaylaşması için sağlam şekilde kurulması gerekmektedir.

2.2.2. Hükümet Yapısına Göre Dış Politikada Yasama-Yürütme İlişkisi

Hükümet, Türk Dil Kurumu sözlüğünde kelime anlamı olarak "bir ülkenin yönetim kuruluşları"[162], "devlet yönetimi"[163] şeklinde tanımlanan dar anlamının yanında

---

[161] Soysal, **Dış Politika**, 123-124.

[162] "Hükümet", **Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük**, https://sozluk.gov.tr/ [10.08.2020].

[163] **age.**

aslında daha geniş bir açıklamaya ihtiyaç duymaktadır. Kimi zaman "iktidar" olarak da adlandırılan hükümetler iç politikayı ve dış politikayı anayasal görev, yetki ve sorumlulukları çerçevesinde icra ederler. Hükümet sistemine bağlı olarak tek başına yürütme organının karşılığı olabilir ya da bir devlet başkanı ile bu görevi paylaşabilirler. Hükümet yapısı dediğimizde ise hükümetin nasıl bir araya geldiğini anlamamız gerekir. Seçimler veya atanarak oluşturulan hükümet (bakanlar kurulu, icra vekilleri heyeti olabilir) üyelerinin bağlı oldukları siyasi partiler üzerinden bakmak gerekmektedir. Hükümet üyelerinin temsil ettikleri farklılık veya aynılık üzerinden tek parti, çoğunluk, koalisyon, teknokrat (partiler üstü) hükümetleri bulunmaktadır. Hükümetin içerisindeki temsil durumuna göre oluşan bu yapı karar almanın yapısını, birimini ve sürecini de etkilemektedir.

2.2.2.1. Tek Parti Hükümeti

Siyaset biliminde yarışmacı olan ve olmayan parti sistemleri ayrımında yarışmacı olmayan tek parti sisteminde hukuken ve/veya fiilen tek bir parti bulunur. Yarışmacı olmayan tek parti sistemlerinde hükümetler partiler arasında değişmez ve sürekli aynı parti iktidardadır.[164] Bu durum uygulamada iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Hukuki olarak birden fazla parti olabilir ancak fiilen iktidar olabilecek tanımlanmış tek bir parti vardır. Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki gibi tek partinin iktidarda olması diğer uydu partilerin uydu partiler olarak devletin bürokratik mekanizmasında işlevi olması durumudur. Diğer tarafta var olan tek bir partinin dışında bir parti kurulmasının yasak olduğu uygulama bulunmaktadır. Hukuki ve fiili olarak yasama organına girebilecek ve iktidara gelebilecek tek bir parti vardır. Türkiye'deki 1946'ya kadar uygulanan sistem bunun örneğidir.

Tek parti hükümetlerinde yasama organına girebilen tek partinin kurmuş olduğu iktidar hükümetlerini tek parti olarak adlandırmak mümkündür. Tek parti hükümetlerinin başka seçenek sunmaması dolayısıyla muhalefet oluşturmadığı yaygın bir görüştür. Hatta antidemokratik özellikleri ile eleştirilir. Ancak yasamada tek parti olması parlamentonun homojen fikirlerden oluştuğu anlamı taşımamaktadır. Parlamentoda gündeme getirilmiş tartışılan konularda parlamenterler fikirlerini beyan ettiklerinde farklı görüşler ortaya çıkabilir. Hatta aynı fikri paylaşanlar parlamento içerisinde gruplaşıp hükümet üzerinde etkili olabilirler. Burada önemli bir nokta parti

[164] Şeref İba, **Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku** (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2015), 33.

üyesi parlamenterlerin farklı bölgeleri/eyaletleri/şehirleri temsil etmesi sebebiyle kamuoyu baskısını da meclise taşıyabiliyor olmasıdır. Parlamenterler dış politikaya ilişkin krizlerin hükümet tarafından bilgilendirme talebinde bulunarak meclis gündemine taşınmasını ve tartışılmasını sağlar. Parlamentolar bu noktada dış politika konularının tartışıldığı demokratik bir ortam oluşturmaktadır. Böylece dış politika konuları meclis fitresinden/ara değişkeninden geçer. Karar birimi ile meclis arasındaki bilgi alışverişi meclisin karar alma süreci içerisinde yer alarak dış politika olaylarında ve krizlerde karar almaya tesir etmesi mümkün olmaktadır.

2.2.2.2. Çoğunluk Hükümeti

Yarışmacı olan parti sistemlerinde ortaya çıkan hükümetler olarak çoğunluk hükümeti, parlamentoda iki veya daha fazla parti olması halinde hükümeti kurmaya yetkili ve yeterli olan tek bir partinin kurduğu iktidarlardır. Parlamentoda tek bir parti hükümet kurmak için yeterli çoğunluğa sahiptir ve parlamenter sisteme uygun olarak yasama organından güvenoyunu alabilmiştir. Parlamento içerisinde kaç parti bulunduğunun önemi yoktur; birden fazla olması yeterlidir. İktidar partisinin mecliste salt çoğunluğa sahip olması gerekir. Çoğunluk hükümetlerinin dış politika karar almada meclisin etkisine bakacak olursak farklı senaryoların oluşması mümkündür. Öncelikli olarak salt çoğunluğun yeterli olduğu kararların iktidar lehine alınabilmesi mümkündür. Dış politika bütçe görüşmeleri ya da savaş ilanı gibi meclisin onayının doğrudan gerekli olduğu durumlarda çoğunluk hükümetleri muhalefet partilerine karşı istedikleri sonucu almaya daha yakındırlar. İktidar partisi içerisinde üzerinde uzlaşılmış hemfikir olunan durumlarda parlamentolar dış politika olayları ve krizlerde hükümetin istek ve taleplerinin onaylandığı yer olabilir. İktidar partilerinin mecliste çoğunluğa sahip olmaları her zaman meclisi onayından geçmesi gereken kararların sorunsuzca geçeceği anlamına gelmeyebilir. Çünkü parti içi demokrasinin var olması ya da parti içerisinde ikna edilemeyen grupların olması parlamentoları demokrasilerdeki göz ardı edilemez unsur olarak karşımıza çıkarır. İktidar partisinin demokrasiyi temel ilkelerinden biri olarak benimseyip buna uygun olarak hareket edebilir. Eğer parti üyeleri içerisinde farklı görüşe sahip parlamenterler varsa iradelerini mecliste ortaya koyarlar. Bunun gerçekleşmesinin muhtemel diğer iki sebebi de ya partinin kuruluş aşamasında farklı mozaiklerden oluşarak aslında gizli bir koalisyon olarak meydana gelmesi ve farklı görüşten grupların parti içinde var olması ya da zaman geçtikçe parti içerisinde fikir ayrılıklarının ortaya çıkması olabilir. Dış politika krizlerinin mecliste gündeme

getirilmesi ve tezkere gibi parlamentonun onayının alınması gereken konularda iktidarın çoğunluk hükümeti şeklinde olması yürütmenin yasamayı etkisiz hale getirmesini her zaman için sağlamamaktadır.

2.2.2.3. Koalisyon Hükümeti

Hükümet kurulurken tek partinin değil iki veya daha fazla siyasi partinin iştiraki ile oluşturulan hükümetler olarak kurulan koalisyon hükümetlerinin yapıları karar alma sürecini etkilemektedir. Koalisyonlar sadece parlamentoda sayıca üstünlük sağlamak için yapılmadığı kendi fikir ve ideolojileri doğrultusunda gerek iç politikada gerek dış politikada karar alma sürecine etki edebilme arzusu ile yapılır. Koalisyon hükümetlerinde karar alma birimi, koalisyonu oluşturan partiler özerk aktörlerden oluşur.[165] Dış politikada diğer devletler ile yapılan müzakerelerde hükümetin koalisyon özelliği yeknesaklığı bozmakta ve karar almayı kendiliğinden özerk aktör karar alma modeline götürmektedir. Koalisyondaki her parti kendi fikir, ideoloji, inanç, çıkar ve algıları karar alma sürecinde bağımsız/özerk aktör olarak temsil ederler. Koalisyondaki partiler ya da *koalisyon unsurları*[166] dış politika konularını kendi tanımladığı çıkarlarına uygun olup olmadığına dair bir süzgeçten geçirdikten sonra dış politika çıktısı oluşturmak ister. Koalisyondaki partiler seçim süreçlerinde birbirleri ile yarış içerisinde olmuşlardır ve yarıştıkları konulardan biri olarak dış politikadaki görüş ve yaklaşımları da birbirinden farklıdır.[167] Eğer koalisyon parçası aktörler ortak bir çıkar algısına sahip değillerse dış politika krizlerinde karar almakta zorlanabilmektedirler. Bu gibi durumlar iç kamuoyunda anlaşamayan ve istikrarsız bir hükümet algısı yaratabileceği gibi dış dünyada da bu algı oluşabilir. İstikrarsız koalisyon hükümetler, devletlerin içinde olduğu dış politikaya ilişkin kriz dönemlerinde rakip tarafta zayıf hükümet algısı yaratır ve kolay taviz verebileceği şeklinde değerlendirilebilir.

Koalisyon hükümetlerinin, meclis ile ilişkisine bakacak olursak koalisyon hükümetinin hemfikir olduğu konularda mecliste sayıca çoğunluğa sahip olmaları sebebiyle genellikle sorunsuz şekilde istedikleri kararların meclisten çıkmasını

---

[165] Mintz, DeRoun, **age**, 24.

[166] Koalisyon her zaman meclis içerisinde bir partinin temsili oluşmayabilir. Nadiren de olsa parlamento içerisinde yer alan bir grup bağımsız parlamenter ile de kurulması mümkündür.

[167] Juliet Kaarbo, **Coalition Politics and Cabinet Decision Making: A Comparative Analysis of Foreign Policy Choices** (USA: The University of Michigan Press, 2012), 4.

sağlayabilirler. Diğer istisnai durumlarda ya da farklılaştıkları noktalarda daha önce bahsedilen çoğunluk hükümetlerinin karşılaştığı durumlarla karşılaşmaları mümkün olur. Kısaca tekrar etmek gerekirse meclisteki muhalefet partilerinin eleştiri ve soruları ile karşı karşıya kalırlar. İkinci olarak koalisyonu oluşturan partilerin parti içi muhalefete sahip olması durumunda bu iradenin mecliste ortaya çıkması halidir. Bu durum elbette çoğunluk hükümetlerine göre koalisyon hükümetlerinde daha karmaşık bir hal almaktadır. Çünkü hükümet birden fazla partiden oluşmaktadır ve her partinin her üyesinin ikna süreci vardır. Koalisyon içerisinde alınan kararları koalisyon aktörleri mensubu oldukları gruplara/parti üyelerine benimsetmek ve ikna etmek durumundadırlar. Koalisyon aktörleri, kimi zaman koalisyonun bozulmaması istikrarın devamı için kendi çıkarlarından fedakârlık ederek karar alma sürecine etki etmekte zorlanmış ve diğer aktörün dayattığı kararı onaylamak zorunda kalmış olabilirler. Bu durumlarda çekinik kalan koalisyon aktörü parti üyelerini ikna etmek için zorlanabilir. Böylece mecliste muhalefet partilerinin dışında kendi partilerinden de muhalif parlamenterlerle karşılaşabilirler.

2.2.2.4. Teknokrat (Partiler üstü) Hükümet

Teknokrat hükümet; bir partiden olmayan uzman bakanlardan oluşan ve yeterince uzun bir süre iktidarda olan ve statükoyu değiştirmek için yeterince geniş yetkiye sahip partisiz başkan tarafından kurulmuş hükümet yapısıdır.[168] Yürütmenin karar alma süreçleri teknik olarak bilgili uzmanlardan oluşan kabinededir. Teknokrasi hükümet veya yönetimlerin ilk olarak ekonomi ve mühendislik ilişkisi bağlamında Thorstein Veblen öne sürmüştür.[169] 1929'da Büyük Buhran'dan sonra teknokrat hükümet kavramı daha fazla gündeme gelmiştir. Çöken ekonomilerde reform yapmak için seçilmiş politikacılardan ziyade "işin ehli" ekonomistlerin yönlendirmelerinin daha faydalı olacağı düşünülmüştür. Ayrıca hükümet krizleri sonrasında da tercih edilen bir yöntemdir. Bu haliyle uygulandığında ise her zaman alanında uzman tecrübeli

---

[168] Guilia Pastorella, "Technocratic Governments İn Europe: Getting The Critique Right", **Political Studies**, v. 64, n.4 (2016): 949.

Teknokrat partinin diğer sınıflandırmaları için bakınız: Duncan McDonnell, Marco Valbruzzi, 'Defining and Classifying Technocrat-Led and Technocratic Governments', **European Journal of Political Research**, v. 53, n. 4 (2014): 654-671.

[169] Detayları için bakınız: Don R. Stabile, "Veblen And The Political Economy Of Technocracy: The Herald Of Technological Revolution Developed An Ideology Of 'Scientific' Collectivism", **The American Journal Of Economics And Sociolagy**, v. 46, n. 1 (1987): 35-48.

kişilerden kurulan hükümetlerden oluşmayabiliyor. Hükümetlerin güvenoyu alamaması, yönetimsel başarısızlıkla ardı ardına başbakan, bakan veya hükümetin istifa etmesi sonrasında genellikle "silahlı kuvvetler" gibi bir otorite tarafından ya da devlet başkanı tarafından hükümet başkanı "atanarak" bir hükümet oluşturulur. Bu durumlarda her zaman bakanlıklara uzman kişiler getirilmemektedir. Bu durumda bakanlığa gelecek isimin siyasi görüş dikkate alınarak partisiz olması daha önem kazanmaktadır. Bu hükümetler "atanmış" hükümetler olduğu için demokratik durumları tartışmalıdır. Parlamenter sistemlerde güvenoyu alırlar. Bu bakımdan uygulamada demokratiktir. Fakat daha önce belirtildiği gibi genelde bir hükümet krizi veya iç politikada sarsıntılı bir dönemde [darbe gibi] iktidar olduklarından meclisten aldıkları güvenoyu tartışmalıdır. Milletvekilleri siyasi geleceklerinin devamı için veya darbe baskısı altında hükümete güvenoyu vermektedirler.

Teknokrat hükümetlerle ilgili olarak literatürdeki bir diğer tartışmada seçilmiş politikacılara göre daha başarılı olup olmadıklarıdır. Çünkü örneğin Sağlık Bakanı, sağlık sektöründen gelen bir doktordur, Ekonomi Bakanı ekonomisttir, Millî Eğitim Bakanı ise eğitimcidir. Mesleklerinde iyi kariyer sahibi olmaları bu konuda politikacılara göre daha iyi devlet politikaları üretebilecekleri anlamına gelir mi sorusu günümüzde hala tartışmalıdır.[170] Diğer taraftan politikacılar, seçilerek iktidar sahibi olduklarında politik hayatlarının devamlılığı için seçmen baskısını üzerlerinde hissetmektedirler. Bu durumda ulusal çıkar ve kamuoyu taleplerini daha fazla dikkate almaktadırlar. Ancak teknokrat hükümetler halk tarafından iktidara getirilmediği için ulusal sorumluluğu taşımazlar. Bu durum kararlarını daha hoyratça almalarına sebep olabilmektedir.

2.3. Kriz Kavramı, Kriz Yönetimi ve Krizlerde Karar Alma

Dış politika analizi ve karar almaya ilişkin kavramsal bilgilerin ardından tezin inceleme nesnesi olan kriz kavramını tanımlamak gerekmektedir. Bu başlık altında

---

[170] Yakın dönemde Avrupa'daki uygulamalara ilişkin tartışmalar için bakınız:

James Taylor, "Technocrats or Politicians -Who Should Be Governing Our Economy?", **Varsity**, https://www.varsity.co.uk/comment/6954 [29.08.2020].

Pastorella, **age**.

"Who, What, Why: What Can Technocrats Achieve That Politicians Can't?", **BBC**, https://www.bbc.com/news/magazine-15720438 [29.08.2020].

krizin kavramsal olarak literatürdeki tanımları ve çalışmanın tercih ettiği kriz tanımı yapılacaktır. Sonrasında kriz analizi, kriz yönetmek, kriz yönetirken kullanılan stratejiler hakkında bilgi verilecektir.

2.3.1. Kriz ve Kriz Analizi

Kriz kelime anlamı olarak "bir ülkede veya ülkeler arasında, toplumun veya bir kuruluşun yaşamında görülen güç dönem, bunalım, buhran"[171] şeklinde tanımlanmıştır. Tıp, ekonomi, işletme gibi birçok disiplinde kullanılan kriz kelimesinin uluslararası ilişkiler disiplininde dış politika çalışmalarında farklı tanımlarla karşımıza çıktığını görmekteyiz. Bu farklılıklar temelde krizin analiz edildiği seviye ile ilişkili olsa da krizin bileşenlerinin farklı olarak ele alınmasından da kaynaklanmaktadır. Sistem yaklaşıma göre yapılan kriz tanımları, kriz sırasındaki dış politika çıktılarının sistem üzerindeki etkilerine odaklanırlar.

Marc Houben, krizin uluslararası politika literatürüne "*jenseits von krieg und frieden"* (savaşın ve barışın dışında/ötesinde) şeklinde girdiğini söyler.[172] Uluslararası ilişkilerde kriz bir durumdur ve savaş içermez ancak barış da değildir. Krizi savaş halinden ayıran bir açıklamadır. Dış politikada kriz yönetimi devletin savaş halinde olmasından farklıdır. Kriz yönetiminde genellikle olağanüstü bir hal yoktur fakat rutinin dışında da bir işleyiş ve karar alma mekanizması vardır. Dış politika ya da uluslararası politikanın rutini dışındaki kriz tanımına üç farklı açıdan yaklaşılmıştır. Bunlar karar alma, sistem ve karma yaklaşımdır. Karar alma yaklaşımı hükümetlerin ve karar alıcıların kriz ile ilgili algı, niyet, strateji, etkileyenler gibi yönetim süreçlerine odaklanır. Karma yaklaşıma göre kriz ne yalnızca karar alma yaklaşımı gibi sadece algı ve sürece odaklanarak ne de yalnızca krizin sistemdeki etkilerine odaklanarak açıklanamaz. Karma yaklaşım her ikisinin krizi tanımlamak için gerekli olduğunu ileri sürer. Bazı araştırmacılar tek bir türden kriz tanımı yaparken bazıları analizin seviyesine ve koşullarına göre uyum sağlayabilecek birden fazla kriz tanımı yapmışlardır.

---

[171] "Kriz", **Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük**, https://sozluk.gov.tr/ [10.08.2020].

[172] Marc Houben, **International Crisis Management: The Approach of European States** (London and New York, Routledge) 2005, 12.

Karar alma yaklaşımına uyan kriz tanımı R. Lebow'a aittir. R. Lebow, üç fonksiyonel kriterin krizi tanımlamak için gerekli olduğunu söyler:[173]

> "1. Karar alıcı ciddi bir şekilde somut ulusal çıkarlarını, itibarını ya da onun güçte kalma yeteneğini zarar veren bir başka uluslararası aktörün hareket ya da tehdidini algılar.
>
> 2. Karar alıcı tehdidin ciddi bir savaş olasılığı doğuracağını algılar.
>
> 3. Karar alıcı sınırlı zamanda hareket etme zorunluluğunda olduklarını algılar."

C. Hermann'ın genel olarak yaptığı kriz tanımı karar verme yaklaşımına uygun olarak, "karar alıcı(lar)ın[174] yüksek öncelikli amaçlarını tehdit eden, yanıt verme süresini sınırlayan ve karar alma birimine sürpriz teşkil eden bir durum"[175] olarak tanımlanmaktadır. Hermann uluslararası kriz tanımında üç özelliği vurgular[176]: "Yüksek tehdit, kısa zaman, sürpriz". Krizin aslında bu üç özelliğin bir kombinasyonu olduğunu belirtir. Hermann bu üçünün bir kriz doğması için koşullar olduğunu söylese de buna ek olarak bunlarının üçünün bir arada bulunma durumunun nadir olduğunu belirtir. Aynı zamanda bu üçünün bir arada bulunmamasının krizin vahametini azaltmadığını da ekler.[177]

Hermann'a göre krizin uluslararası politika açısından birçok tanımı yapılsa da krizi üç farklı şekilde ele almak mümkündür. Bunlar kavramsal, analiz seviyesi, teorik alt yapısı ve kullanılışı bakımından farklı krizleri işaret eder.[178] Hermann sistem krizi, uluslararası kriz ve karar alma krizi olarak üç farklı kriz tanımı yapmıştır. Uluslararası sistemde aktörler belirli normların, kısıtların, fırsatların ve kapasitenin olduğu bir yapı içerisinde etkileşimdedirler; bu etkileşimin istikrarındaki bozulma sistem krizidir.[179]

---

[173] Richard Ned Lebow, **Between Peace and War: The Nature of International Crisis**, (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1981), 10-12.

[174] Parantez bize aittir.

[175] Charles F. Hermann, **Crises in Foreign Policy: A Simulation Analysis** (Indianapolis: The Bobbs-Merrill Company, 1969), 29.

[176] Charles F. Hermann, "International Crisis as a Situational Variable", **International Politics and Foreign Policy**, ed. James N. Rosenau (New York, N.Y.: Free Press, 1969): 414.

[177] **age**, 414-415.

Hermann'ın kriz üç unsuru olarak tehdit, zaman ve tehdit arasındaki korelasyonun kriz ve kriz yönetimi üzerindeki etkilerine dair çalışması için bakınız: Charles F Hermann, "Threat, Time and Surprise: A Simulation of International Crisis", **International Crises: Insights from Behavior Research**, ed. Charles F. Hermann (New York: Free Press 1972): 187-211.

[178] Charles F. Hermann, "Crisis", **The Oxford Companion to Politics of the World**, ed. Joel Krieger (New York: Oxford University Press, 1993): 205.

[179] Hermann, "International Crisis as a Situational", 411.

Hermann'ın ikinci kriz kavramı; bir aktörün diğer aktör tarafından statükonun tehdit edilmesiyle ortaya çıkan durumdur ve bunu uluslararası kriz olarak adlandırır.[180] Durumu tetikleyen ilk tırmanmadan sonraki süreç kapalı ya da doğrudan pazarlık içerir. Genellikle iki taraflı olarak düşünülse de zorunlu değildir. Hermann'ın üçüncü kriz tanımı devletin içine ilişkindir; yürütme/hükümet krizi ya da karar alma krizi olarak kavramsallaştırılan kriz tek bir devlete odaklanır; karar alıcılar için sorun olan olaylar bütünüdür.[181] Genellikle karar alıcı olarak adlandırdığımız dış politika politika yapıcının karar alma sürecinde karşılaştığı zorluklardır. Karar alma krizi uluslararası bir problem içermezler, olası bir savaşa sebep vermezler ve iç politikada hükümeti tehdit eden bir unsur olarak kalırlar.[182]

Brecher, *"Kriz anını kriz olmayan dönemden ayıran nedir?"* sorusu üzerinden giderek kriz tanımı yapmıştır. Bu soru üzerine iki farklı tanımının olduğunu görmekteyiz. Birincisi dış politika krizi, ikincisi ise uluslararası krizdir. Dış politika krizi karar alma yaklaşımına uygun bir tanım iken uluslararası kriz ise seviyesi itibari ile sistem yaklaşımına uygundur. Dış politika krizi, bir devletin kendi iç veya dış çevresinden kaynaklanan üç gerekli koşulun var olması ile oluşan durumdur. Devletin karar alıcısının algılarıyla ilgili olan bu koşullar şunlardır[183]:

> "1. Temel değerlere tehdit (eş zamanlı ya da ardı ardına)
> 2. Askeri saldırı olasılığı,
> 3. Dış tehdide karşılık verme için kısıtlı zamanın olduğunun farkında olma."

Bu üç koşulla tetiklenen dış politika krizi, devletin iç veya dış çevresinde meydana gelen istikrarsızlıklar ve değişiklikten kaynaklanan bir durumdur. Üç koşulun var olup olmamasının değerlendirmesi ise tamamen devletin karar alıcısının algılarıyla ilgilidir. Dış politika krizi açısından Hermann ve Brecher'ın tanımları benzer gözükse de Brecher'ın da belirttiği gibi farklar bulunmaktadır[184]:

---

[180] Hermann, "Crisis", 206.

[181] **age**, 206.

[182] **age**, 206.

[183] Michael Brecher, Jonathan Wilkenfeld, **A Study of Crisis** (Michigan: The University of Michigan Press, 2003), 3.

[184] 1. Sürpriz faktörü: Hermann sürprizi krizi oluşturan kombinasyonun bir elemanı olarak görür. Hermann'ın çalışmalarına tarihsel olarak bakacak olursak ilk çalışmalarında Hermann sürpriz unsurunu krizin ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir. Daha sonra krizi oluşturan öğelerin sekiz farklı kombinasyonunu oluşturduğu çalışmasında sürprizin şart olamadığını fakat krizi ve krizdeki zaman baskısını arttıran önemli bir unsur olduğunu belirtmektedir. Buna rağmen Hermann için krizin öğesi olarak sürpriz önemini yitirmemiştir. Brecher'a göre ise krizin karar alıcı için her zaman her

Brecher'ın uluslararası kriz tanımı sistem yaklaşımına uygun bir tanımdır. Buna göre iki koşulun gerekli olduğu iddia eder[185]: "1. Askeri saldırı olasılığının artması ile iki veya daha fazla devlet arasındaki ilişkilerin değişimi ve/veya ilişkilerdeki yıkımın yoğunluğunun artışı, 2. Küresel veya bölgesel alt sistemin yapısını ve ilişkileri bozma." Uluslararası kriz, sistemde yıkıcı ve dönüştürücü bir eylem ile tetiklenir. Bu durum aynı zamanda bir veya daha fazla devlet için dış politika krizi yaratır.[186]

Sistem yaklaşımına göre Oran Young krizi, "uluslararası sistemin bütünü veya herhangi bir alt sistemindeki istikrarsızlığı ve şiddetin ortaya çıkma ihtimalini arttıran olaylar"[187] olarak görmektedir. Uluslararası ilişkilerde sistem seviyesinde bir olayın kriz olması için en azından ikili ilişkilerde bozulma meydana getirmesi gerekliliği açıktır. Uluslararası politikada krizin aktörler arasındaki ilişkilerde ve/veya çevrelerinde algılanan dönüm noktası olarak kriz tanımı ise Evans ve Nevham'a aittir.[188]

Snyder-Diesing hem sistemin durumunu hem de algı ve karar alma sürecini içeren bir kriz tanımı yapar[189]: "Bir uluslararası kriz iki ya da daha fazla devletin hükümetleri

---

zaman sürpriz olması mümkün olmakla birlikte sürpriz kriz tanımında göz ardı edilmesi gereken bir unsurdur.

2. Kısa/Kısıtlı Zaman: Hermann için karar alıcının kriz anında seçim yapması için kısa zamanı vardır. Brecher bunun doğru olmadığını karar alıcının kısa değil kısıtlı zamanının olduğunu belirtir. Karar alıcının zamanının uzun ya da kısa olması gibi bir durum yoktur. Sadece zaman bir şekilde sınırlandırılmıştır.

3. Tehdit: Brecher için krize sebep olan tehdit dışarıdan bir diğer ülkeden gelebileceği gibi içten de gelebilir. Karar alıcının tehdit algılamasına sebep olan olay içerde de yaşanabilir. Bunun için üçüncü dünya ülkelerinde yaşanan rejim değişikliklerinin dış politika krizine sebep olması örneğini verir.

4. Tehdidin Türü: Hermann'ın kriz tanımında tehdit yüksek öncelikli amaçlaradır. Brecher algılanan tehidit nesnesinin temel değerler olduğunu söylemiştir.

5. Kuvvet kullanma: Brecher Hermann'ın tanımına ek olarak askeri güç kullanma olasılığından bahsetmiştir. Güç kullanma krizin evrelerine paralel olarak sabit bir seviyede değildir. Algıya ve tehdidin yoğunluğuna bağlı olarak normalden artan bir seviyededir.

Brecher ve Wilkenfeld, **age**, 3.

[185] **age**, 4-5.

[186] Bu konunun detayları ve örnek analizleri için bakınız: Michael Brecher, **International Political Earthquakes** (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2008).

[187] Oran R. Young, **The Intermediaries: Third Parties in International Crisis** (Princeton: Princeton University Press, 1967), 10.

[188] Graham Evans and Jeffrey Newnham, **The Penguin Dictionary of International Relations** (London: Penguin, 1998), 101-102.

[189] Snyder and Diesing, Glenn H. Snyder and Paul Diesing, **Conflict Among Nations: Bargaining Decision Making and System Structure in International Crises** (Princeton University Press,1977), 3-4.

arasında, gerçek savaştan başka ancak ciddi bir anlamda yüksek seviyede savaş algısını içeren, şiddetli uyuşmazlıktaki etkileşimlerinin dizilimidir".

"Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri grubu"[190] nun kriz tanımı ise görece esnek bir çerçeve çizmektedir.[191]:

> "Krizin tetikleyicisi olarak kabul edilen gelişme;
>
> • Karar alıcının dış politika gündemini meşgul edebilecek herhangi bir konuda ortaya çıkar,
>
> • Zamanlama bakımından aniden ortaya çıkabileceği gibi belli bir zaman dilimi içerisinde de gelişebilir,
>
> • Karar alıcının algısında ve/ya gerçekliğinde temel değer ve önceliklerinde bir değişiklik yapmaya zorlar,
>
> • Bu durum karar alıcı bakımından risk, tehlike, tehdit, saldırı olarak algılanır,
>
> • Bu algısal durum dolayısıyla karar alıcı mevcut kısıtlı seçenekler arasında bir tercih yapmak ve karar almak zorundadır,
>
> • Karar alıcının alacağı karar dolayısıyla doğrudan muhatabı olan aktör ve/ya aktörlerle bir askeri çarpışma-savaşa girme olasılığı bulunmakla birlikte bu durum her zaman ortaya çıkmaz."

Farklı yaklaşımlarla yapılmış kriz tanımlarını ve birbiriyle olan benzerlik ve farklılıklarına baktıktan sonra kriz analizlerinin hangi yaklaşım ve yöntemlerle yapıldığına bakmak gerekir. Krizi makro ve mikro seviyelerde incelemek mümkündür. Makro seviye sistem analizi iken mikro seviye aktör analizidir. Kullanılan seviye farklılığı ile karşılaşmanın temeli araştırmanın iki metodunun olmasıdır: Olay incelemesi ve oyun teorisi. Olay incelemesine daha çok aktörün davranışını açıklamak için başvurulmaktadır. Olaydaki tüm etkenler göz önüne alınarak bir analiz yapmak mümkün olabiliyor. Kriz incelemelerinde olay çalışmalarının tercih edilmesinin sebebi strateji, üçüncül müdahiller ve kriz yönetim çeşidine odaklanılabilmesinin mümkün olmasıdır. Oyun teorisi ile genellikle krizlere belirli koşullar altında sabit çözümler bulunabilir. Oyun teorisi genellikle krizlere belirli koşullar altında sabit çözümler bulunabilir. Olay çalışmalarına strateji, üçüncül müdahiller ve kriz yönetim çeşidi için odaklanılır.

Krizi makro ve mikro seviyelerde incelemek mümkündür. Makro seviye sistem analizi iken mikro seviye aktör analizidir. Kullanılan seviye farklılığı ile karşılaşmanın temeli

---

[190] "Türkiye'de Dış Politika Krizlerinde Karar Verme ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi", TÜBİTAK /SOBAG 1001 Projesi / Proje No. 112K172, **Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri**, http://tdpkrizleri.org/index.php/about [20.08.2020].

[191] Fuat Aksu, **Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Süreç Analizi** (Dış Politika ve Kriz İncelemeleri Yay.: İstanbul, 2017), 31-32.

araştırmanın iki metodunun olmasıdır: Olay incelemesi ve oyun teorisi.[192] Olay incelemesine daha çok aktörün davranışını açıklamak için başvurulmaktadır. Olaydaki tüm etkenler göz önüne alınarak bir analiz yapmak mümkün olabilir. Kriz incelemelerinde olay çalışmalarının tercih edilmesinin sebebi strateji, üçüncül müdahiller, krizin özellikleri, kriz yöneten karar alıcıların algıları gibi etkenlere odaklanılabilmesinin mümkün olmasıdır. Böylelikle kriz yönetim sürecinin hem her aşaması hem de kriz yönetim sürecindeki tüm nesne ve özneler analiz edilebilir. Bu ise bize bazı genellemelere varabilmemizi ve krizlere belirli koşullar altında sabit çözümler bulmamızı kolaylaştırabilir.

Mikro seviyede krizin öznesi karar alıcıdır. Aktörün kriz ile ilgili bazı algıları vardır. Öncelikle karar alıcı krizin oluşmasına sebep olan tetikleyici eylemi tehdit olarak algılamıştır. Var olmaya, iç rejimine, ekonomik düzenine, iktidarına vb. yönelen temel ve öncelikli değerlerine karşı bir tehdittir. Bu durum karar alıcının tamamen algısına bağlıdır. Yani tümüyle özneldir. Mikro seviyede yapılan analizlerde karar alıcının bu öznel durumu değerlendirilir. Krizin taraflarının karar alıcılarının etkileşimi de önemlidir. Bunlar göz önünde bulundurularak analiz şunlar üzerine yapılır[193]:

> "Etkileşimi başlatan devletin uyarıcısı,
> Uyarıyı alan devletin karar alıcısının algısı ve algısı doğrultusunda cevabı,
> Etkileşimi başlatan devletin aldığı cevapla ilgili algısı."

Sistem seviyesi analizlerde krizin sistemi, alt sistem ya da sistemin bir parçasını değiştirdiği varsayımı vardır. Kriz sistemin temel değişkenlerinde değişikliğe sebep olmuştur. Sistemin istikrarlı bir hali vardır ve bu istikrar kriz hali ile ortadan kalkar. Sistemin istikrarı tehlike altındadır. Bu değişim ve tehlikenin kaynağı aktörler arasındaki etkileşimden kaynaklanır. Etkileşimin yoğunluğu ve şiddet seviyesi sistemdeki değişimi belirler.

Kriz genellikle dört evrede gelişir. Birincisi kriz öncesi evredir. Bu evre ilk uyaranların algılandığı evredir. Fakat krizin uyaranlarını oluşturan söylem ve/ya eylemler henüz savunmacı tarafın çıkar ya da değerlerini etkilememiştir. İkinci evre tırmanma evresidir. Bu evrede kriz tam anlamıyla başlamıştır. Krize sebep olan olayı tehdit olarak algılayan tarafın karar alıcısı bir davranışta bulunur. Bu davranış karşı taraftan

---

[192].Hermann, "Crisis", 206.

[193] Hermann, "International Crisis as a Situational", 414.

gelen tehdide yöneliktir. Tırmanma evresinde tehdit algılanmış kriz yönetimi için stratejiler belirlenmektedir. Bu evrede karar alıcılar için baskı fazladır. Tırmanma evresi stratejilerin uygulandığı evredir. Bu sebeple kriz yönetiminin en belirgin görüldüğü evredir. Tehdidin yoğunluğunda ve baskıdaki düşüşün başlaması ile kriz üçüncü bir evreye girer. Bu evre yumuşama evresidir. Krizin yönetilmesi sürecindeki uygulanan stratejiler sonucunda krizin tırmanması durmuştur. Tehdit algısı, zaman baskısı ve kuvvet kullanma olasılığı düşüşe geçmiştir. Krizin taraflar arasındaki etkilerinin görüldüğü ve krizin son evresi olan evre kriz sonrası evredir. Kriz süresi boyunca kriz yönetimine bağlı olarak aktörlerin birbiri üzerindeki algılarının oluştuğu etki görülür. Kriz sonrası evredeki tarafların davranışlarını belirleyen en önemli etken krizin sonucudur. Kriz doğru yönetilip sorun çözülmüş ise bu evre sorunsuz devam eder. *Status qou ante'*ye dönülmemiş veya krize neden olan sorun çözülmemiş ise kriz sonrası evredeki algılar neticesiyle yeni krizler yaşanabilir.

2.3.2. Kriz Yönetimi, Stratejileri ve İlkeleri

Kriz yönetim sürecinde amaç en az risk ve zararla isteneni elde etmek ya da bazen de elde olanı korumaktır. Bu krizin doğru yönetilmesi ile ilgilidir. Karar alıcı her şeyden önce her krizin kendine özgü dinamikleri olduğunun farkında olmalıdır. Aynı rakip ile aynı uyuşmazlık/çatışma konusunda birden fazla kriz yaşanabilir. Ancak bunu Krizin doğru yönetilebilmesi için karar alıcıların dikkat etmesi gereken bazı unsurlar bulunmaktadır. A. George kriz yönetiminde karar alıcıların dikkat etmesi gereken ilkeler olduğunu belirtmiştir. Bu ilkeler genellikle askeri-diplomatik dengenin sağlanması üzerinedir. Ayrıca bu süreçte karşı tarafla iletişimin önemini vurgulayarak yanlış anlaşılmaları önleyici davranışların başarılı bir kriz yönetimi sağlayacağını belirtmektedir.

Alexander L. George'ye göre kriz yönetiminin başarısını sağlayacak yedi ilke şu şekildedir[194] :

1. Askeri güç kullanımına ilişkin seçeneklerin siyasi karar alıcı tarafından kullanılabilir ve denetlenebilir olması gerekir. Amaç krizin çatışmaya evirilmemesini sağlamak maksadıyla kazara istenmeyen çatışmalara girilmemesidir.

---

[194] Gordon Craig, Alexander L. George, **Güç ve Devlet Yönetimi: Günümüzün Diplomatik Sorunları**, çev. İhsan Dağı ve Emir Yüksel (Ankara: Dış Politika Enstitüsü, 1997), 199-200.

2. Askeri güç kullanılıyorsa veya güç kullanma tehdidine yönelik girişimler varsa bunların zaman zaman azaltılması gerekir. Çünkü iletişim kanalının işler hale gelip karşı tarafın cevabının anlaşılması için rakibe alan ve zaman tanımak önemlidir.

3. Diplomatik hamleler ve askeri hamleler koordineli olacak şekilde yapılmalıdır. Askeri hamlelerde aşırıya kaçılmamalıdır. Çünkü kriz yönetiminde temel amaç savaştan kaçınmaktır.

4. Askeri stratejiler uygulanırken kararlılık uyumluluğu kontrol edilmeli ve kriz yönetiminde hedefe götürmek için yeterli mi/uygun mu kontrolü yapılmalıdır.

5. Rakibe topyekûn savaşa girileceği algısı verilmemeli ki rakip ön alıcı eylemde bulunmasın.

6. Müzakere sürecinin tercih edildiği rakibe hissettirilmelidir. Bunun için askeri stratejiler diplomatik yöntemlerle desteklenmelidir.

7. Rakibe, temel çıkarlarıyla örtüşen krizin yumuşayabileceği bir formülün olduğu hissettirilmelidir.

Kriz yönetiminin başarısını etkileyen faktörleri A. George yukarıdaki gibi sıralarken "başarının" tanımı oldukça karmaşıktır. Krizde elde edilen başarı karar alıcıya göre değişebildiği gibi karar yapısı içerisindeki aktörler arasında ve hatta toplum ile karar alıcılar arasında bile farklılık arz etmektedir. Bu farklılık kriz ve kriz yönetiminin tümüyle "algı" ya ilişkin olması sebebiyledir. Kriz yönetim sürecinde karar alıcı hedeflediği tüm çıkarları elde etmiş olsa bile devletin diğer kurumları ve toplum tarafından yetersiz görülebilir. Çünkü aktörler arasında çıkar ve tehdit algılaması bakımından farklılık vardır. Bu farklılık ortaya çıktığında siyasi karar alıcı kendi hedeflerini gerçekleştirse bile kriz yönetimi diğerleri tarafından başarısız kabul edilir. Bu bağlamda kriz yönetimi için temel başarı krizin askerileşmemesi ve savaşı evirilmemesidir. Ancak çalışmada bu kritere ek olarak siyasi karar alıcının asgari hedeflerine ulaşması veya ulusallaşmış çıkarın korunabilmesi de kastedilmektedir.

Kriz analizinde krizin tırmanma ve yumuşama evreleri krizin yönetim evreleri olarak görülebilir. Karar alıcılar bu evrede tehditle başa çıkabilmek için karşı söylem ve eylemlerini bir stratejiye oturtarak uygulamaya yönelebilirler. Bu stratejilerde taraflar açısından aktiflik ve reaktiflik bağlamında iki ayrım ortaya çıkmaktadır. Birincisi statükoyu değiştirmek veya yeni statüko kurmak maksadında olan tarafın kullandığı

stratejiler "saldırgan amaçlı stratejiler"dir.[195] Diğeri ise krizi tetikleyen eylemin gerçekleşmesi sonrasında tehdidi algılayıp krizde reaktif eylem sergilenmesine olanak tanıyan "savunma amaçlı stratejiler"dir.[196]

Statükodan memnun olmayan aktör statükoyu değiştirmek ya da yeni bir statüko kurmak için stratejiler kullanabilir. Amaç karşı tarafa riskleri en aza indirerek isteklerini kabul ettirmektir. Bu stratejiler A. George tarafından şöyle sıralanmıştır[197]: *"1.Şantaj Stratejisi, 2. Sınırlı-Tersine Çevrilebilir Ölçüm, 3. Kontrollü Baskı Stratejisi, 4. Oldu-Bittiye Getirme Stratejisi, 5. Yıpratma Stratejisi."*

Saldırgan tarafın krizi tetikleyen eylemi gerçekleştirmesiyle birlikte saldırganın taleplerini yerine getirmek istemeyen savunmacı uygulayabileceği stratejiler bulunmaktadır. Krizde savunan durumda olan tarafın amacı krizde tehdidi en az düzeye düşürmek, çıkarlarını en üst seviyede korumak ve en önemlisi krizin askeri güç kullanımına varmasını engellemektir. George savunma amaçlı olan stratejileri şu şekilde sıralamıştır[198]: *"1. Zorlayıcı Diplomasi, 2. Sınırlı Tırmandırma Stratejisi, 3. Misilleme Stratejisi, 4. Kapasite Testi Stratejisi, 5. Kırmızı Hat Stratejisi, 6. Taahhütlerin Yerine Getirilmesi Stratejisi, 7. Uzlaşma Zeminine Varmak İçin Zaman Kazanma Stratejisi."*

2.4. Neoklasik Realizm ve Teorinin Çalışmadaki Sınırlılıkları

Neoklasik realizm, E. H. Carr ve Hans Morgenthau'nun klasik realizmi ile Kenneth Waltz ve Robert Gilpin'in yapısalcı realizmi üzerine yeni bir eklektik[199] uluslararası ilişkiler teorisi olarak ortaya çıkmıştır. Neoklasik realizm teorisyenleri arasında Gideon Rose, Fareed Zakaria, Randall Schweller, Thomas Christensen, Jack Snyder, William Wohlforth ve Aaron Friedberg gibi teorisyenler gösterilebilir.[200] Neoklasik

---

[195] Alexander L. George, "Strategies for Crisis Management", **Avoiding War,** ed. Alexander L. George (USA: Westwiev Press, 1991): 378.

[196] **age**, 378.

[197] **age**, 379.

[198] **age**, 384.

[199] Eklektik kavramı burada olumsuz değil olumlu anlam ile kullanılmıştır. Dış politikanın analizinde realist teori ve türevlerinde, hatta biraz *innenpolitik* kuramların birbirini dışlamadan eksik kalan yanları ile birbirini tamamlamıştır.

[200] Balkan Devlen, Özgür Özdamar, "Neoclassical Realism and Foreign Policy Crises", **Realism Today: A Paradigmatic Inventory,** ed. Annette Freyberg-Inan, Ewan Harrison, and Patrick James (Baltimore: John Hopkins University Press, 2009): 137.

realist teori, Gideon Rose'un *World Politics*'de yayınlanan "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy" isimli çalışması ile uluslararası ilişkiler literatüründe yerini almıştır.[201]

Neoklasik realizm, dış politika analiz seviyesi bağlamında devlet ve sistem düzeylerini birlikte kullanır. Devletlerin dış politika kararları ve davranışları uluslararası sistemin etkileriyle şekillenir ve hatta karşılıklı etkileşime sebep olur. Uluslararası sistemin etkileri devletlerin neden farklı zamanlarda benzer davranışlar ortaya çıkardığını açıklamayı sağlar. Böylece Neoklasik realist yaklaşım, sistemsel değişkenlerin bazen kısıt bazen fırsata dönüşen belirleyici etkisi olduğunu kabul eder. Bununla birlikte sistemin etkilerinin dış politikada karar alma sürecini nasıl etkilediğini açıklayabilmek için güç dağılımına bakar. Dış politikayı anlamak için güç dağılımına odaklanmak neoklasik realizmin "realist" özelliğidir. Neoklasik realizm yapısalcı özelliği gereği, devletlerin dış politika davranışının devletin gücüne ve gücün anarşik sistemdeki dağılımına göre şekillendiğini ifade eder. Devletler gücünü kendi dış çevrelerine yani diğer devletleri etkilemek ve kontrol etmek için kullanırlar. Böylece aktörlerin, diğer devletleri veya uluslararası sistemi etkileyebilme kapasitesi sistemdeki güç dağılımındaki yerini gösterir. Neoklasik realistler de yapısalcı realistler gibi, uluslararası sisteme ve güç dağılımının önemine vurgu yapmaktadırlar.[202] Fakat yapısal realizmden bir farkla ayrılır. O da gücün sadece sistemin yani dış girdilerle değil iç girdilerle de şekillendiğini hatta birbirini etkilediğini iddia eder; fakat bunu yaparken "realist" ekolün yapmadığı şekilde devletin "kara kutu" sunu açar. Böylece analiz yönteminde kullandığı müdahil değişken olarak ulusal faktörlerin etkisine odaklanır. Çünkü müdahil değişkenler uluslararası sistemin getirdikleri kadar dış politika oluşumunda belirleyici unsurlardır. Yani neoklasik realist teori, devletlerin dış politika davranışlarını açıklarken realizmde olduğu gibi sadece sistem seviyesinde bir analizle yetinmez.

Neoklasik Realistler, realizmin devletleri tek aktör kabul eden varsayımından uzaklaşmışlardır. Analizlerini sistem baskılarının (fırsat ve kısıt) esas belirleyicileri olduğu aracılığı ile yaparlar. Sistemden gelen bu baskılar devleti yani devleti oluşturan

---

[201] Gideon Rose, "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", **World Politics**, 1998, v. 51, n. 1 (1998): 144-172.

[202] Jeffrey W. Taliaferro, Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, "Introduction: Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy, **Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy**, ed. Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro (Cambridge: Cambridge University Press, 2009):7.

birçok unsuru etkiler. Hatta sistemden gelen baskılar içeriye ilişkin değişkenlerle etkileşime girerek etki eder. Bu noktada Neoklasik realizme özgü değişken olarak "iç değişkenler" devreye girer. İç değişkenler, sistemin fırsat ve kısıtlarına karşılık devletlerin dış politika karar ve davranışlarına giden ulusal sürecin açıklanmasını sağlar. Bu durumda yapısalcı realizmden ayrılarak Brian Rathbun'un vurguladığı gibi, Neoklasik realizm yapısal realizme gerekli ve mantıklı ekleri getirilmiş hali olarak ortaya çıkar.[203] İç faktörler, devletleri dış politikada ideal olandan saptıran unsurlardır. Diğer bir taraftan, Rose'un neoklasik realizme uygun dış politika analizi olarak daha detaylandırdığı dış politika parçalarının açıklanmasını içerebilen bir varsayımdır.[204]

Neoklasik realistler sistem baskısı çalışmaları ve aktör seviyesi değişkenleri analiz etmeye meyillidirler.[205] Karar alıcıların algıları da bu analize dâhil edilmektedir. Neoklasik realizm ulusal gücü kullanan karar alıcı olarak lidere/devlet adamına işaret eder.[206] Neoklasik realistler politik elitlerin algısının uluslararası sistemden nasıl etkilendikleri ve sistemi nasıl algıladıklarına odaklanır.[207] Analizin merkezinde yapısalcı teoriden gelen kurumlar da bilinçli olarak dâhil edilir. Lider ve onun inançları, uluslararası sistem ve iç politikaya odaklanabilir. Bu bağlamda Neoklasik Realizm ayrıntılı yapısal realist versiyonlar içeren, içyapının etkilerini de alarak dış politika seçimlerinin analizine yardımcı olur.

Neoklasik realizmde karar sürecinin ve karar almanın rasyonelliğine dair açıklaması vardır. Fakat bu rasyonalite sınırlıdır. Ulusal gücü kullanan karar alıcı olasılık sırasıyla davranır. Bunu yapabilmesi için rasyonel davranmak zorundadır. Ancak karar alıcılar uluslararası sistemin baskısının yarattığı ortam içinde davranırlar. Seçenekler sıralamasında devletler çıkarlarını maksimize etmeyi amaçlarlar ve bunu en uygun yolu kullanarak yapmak isterler ki rasyonellik bunu gerektirir. Karar alıcılar olasılık listesinden en uygun yöntemi seçerken sadece kendi istedikleri gibi kendi seçtikleri koşullarda değil, geçmişten gelen verili kısıtlanmış koşullar ve uluslararası sistemin

---

[203] Brian Rathbun, "A Rose by Any Other Name: Neoclassical Realism as the Logical and Necessary Extension of Structural Realism", **Security Studies**, s. 17 (1994): 294-321.

[204] Rose, **age**, 152.

[205] Devlen, Özdamar, **age**, 138.

[206] Steven E. Lobell, "Threat Assessment, the State, and Foreign Policy: A Neoclassical Realist Model", Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy, ed. Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro (New York: Cambridge University Press, 2009): 56.

[207] Devlen, Özdamar, **age**, 138.

kısıtları altındadırlar. Yani Fox'un dediği gibi gelecek yarı karar verilmiştir.[208] Güç kapasitesinin getirdiği koşullar içinde rasyonel kararlar almak mümkündür. Karar alıcının kararını etkileyen sistemsel girdiler ulusal faktörler, karar alıcının operasyonel kodları gibi diğer içeriye ilişkin girdilerden süzülür ve karar alıcının kararını etkiler.[209] Bu sebeple karar alıcı kararlarını sadece kar maksimizasyonu baskısı altında değil tüm bu girdiler ışığında alır. Bu bağlamda neoklasik realizmde rasyonalite var olmakla birlikte sınırlıdır. Bahsedilen bu sınır devletin kapasitesinin sınırlarıdır. Rasyonellik varsayımı olmasına rağmen kapasitenin getirdiği koşullar içinde salt bir şekilde rasyonel kararlar almak mümkün değildir. Yani koşulların getirdikleri çerçevesinde ancak rasyonalite geçerli olur. Rasyonellik olaylara ve olayların içerisinde bulunduğu tüm koşullarla ilişkilidir. Bu sebeple karar almanın ve dış politika yapımının analizi olay çalışmaları üzerinden anlatmak mümkündür. Bu yüzden çoğu araştırma konularına bağlı olarak müdahil değişkenlerle birlikte dış politikada karar almada hükümetlerin rasyonelliği incelenebilir.

Neoklasik realizme göre, karar alıcılar/liderler uluslararası sistemden olduğu kadar iç politik ortam tarafından da etkilenirler. Siyasetçiler, bürokratlar ve askeri liderler dış politika seçeneklerini oluşturur ve nihai kararlarını alırken kendi algılamalarından, güç dağılımından ve diğer devletlerin niyetlerinden etkilenmektedir.[210] Siyasi liderlerin ve karar sürecinde yer alan siyasi elitin algısının oluşması uluslararası sistem ve iç politika gelişmelerinden doğrudan etkilenir. Sistemin baskıları müdahil değişken olan iç politik etkenlerden süzülerek etki eder.[211] Böylece sistemik baskı olan gücün neden öncelendiği ancak hangi değişkenin daha etkili oluğunu anlamanın güçlüğü de burada yatmaktadır. Güç dağılımı ve diğer sistemik baskılar doğrudan sadece karar alıcıyı değil diğer iç politikaya ilişkin tüm etkenleri etkiler.

Dış politika kararları, siyasi elitin olayları algılayış ve değerlendiriş biçimine göre alındığı için bu algıyı etkileyen değişkenler de önemlidir.[212] Liderlerin dış dünyayı,

---

[208] William T.R. Fox, "E.H. Carr and Political Realism: Vision and Revision," **Review of International Studies,** n. 11 (1985): 1-16.

[209] Jeffrey W. Taliaferro, "State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource Extractive State", **Security Studies**, v. 15, n. 3 (2006): 485.

[210] Taliaferro, **Neoclassical Realism**, 485.

[211] Norrin M. Ripsman, "Neoclassical Realism And Domestic Interest Groups", **Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy**, ed. Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro (New York: Cambridge University Press, 2009): 174.

[212] Rose, **age**, 147.

içerideki ulusal gelişmeleri algılayışı ve devletlerin dış politika davranışları arasında ilişki bulunmaktadır. Bu ilişkiye göre liderlerin dış politika sorunlarına yaklaşımlarında iç faktörlerin belirleyici etkisi altında oldukları iddia edilir.[213] İç politikada karar alıcıyı en çok etkileyebilecek girdilerden birisi siyasi görevini sürdürebilme endişesidir. Bunun için liderler seçmenin ve kamuoyunun taleplerini dikkate alarak dış politika davranışı ortaya koyarlar.

Neoklasik Realizm dış politika çıktılarını analiz ederken üç değişken kullanır. Birincisi bağımsız değişkendir. Bu anarşik sistemde ülkenin görece gücüdür. İkincisi ara değişken olarak sistem baskısından etkilenen karar alıcının algısı ve ülkenin araçlarının dayanıklılığıdır. Bunlar sistemden etkilendiği için bu değişken iç ile dış arasındaki bağa vurgu yapar.[214] Üçüncüsü, bağımlı değişken olarak dış politika çıktısıdır. Bu üç değişken neoklasik realizmde nedensellik zincirini açıklamak maksadıyla birbirine bağlıdırlar. Neoklasik realizm özünde üç nedensellik zinciri oldukça önemlidir.[215] Eğer "güç" göz ardı edilirse ya da önemsiz görülürse analiz realist değildir. Eğer dış politika analizinde ara değişkenler ihmal edilmişse analiz realist olabilir fakat "neoklasik" olmamıştır. Üçüncü olarak ise dış politika çıktıları yeterli detaylara sahip değilse analiz yapmak zorlaşır.

Neoklasik realistler için değişkenlerin dinamik özellikleri önemlidir. Çünkü her değişkenin nedensellik zincirinde geribildirim etkisi ve birbirini dönüştürme/değiştirme etkisi vardır.[216] Örneğin, güç değişkendir ve devlet davranışları da belirli –önceden tahmin edilebilir- ya da statik değildir ve değişir. Yani, bir müdahil değişken diğerini etkileyebilir hatta zincirin dinamiğini değiştirebilir. Nedensellik zincirindeki üç adım arasında bağımlılık vardır. Birinin değeri değiştiği zaman diğerlerini de etkiler.

Güç kapasitesi ile ilgili Neoklasik realizmin oldukça orijinal bir yaklaşımı vardır. Dış politikanın temel belirleyicilerinden olan güç müdahale edilemeyen bağımsız değişkendir. Neoklasikler "bağımsız değişken mi ara değişken mi dış politika çıktılarında daha belirleyici konumdadır?" sorusunun sabit teorik bir cevabı

---

[213] Devlen, Özdamar, **age**, 137.

[214] Rose, **age**, 150.

[215] **age**, 153.

[216] Norrin M. Ripsman, Steven E. Lobell, Jeffrey W. Taliaferro, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, (Oxford University Press, 2016), 34.

olmadığını söyleseler de bağımsız değişken olarak güç onlar için *"primus inter pares"tir.* Verili müdahil değişkenin dış politikadaki etkisi güç kapasitesi ile ilişkilidir. Bu sebeple nedensellik zincirinde gücün etkisi farklı bir statüye sahip olur.

Neoklasik realizm yapısalcı özelliği ile sistemin belirleyiciliği üzerinde durmuşsa da bazı koşullar altında içsel faktörlerin dış politikayı etkilemesinin daha olası olduğunu söyler. Ancak yine de dış politika kararlarında bağımsız değişkenin mi müdahil değişkenin mi daha belirleyici olduğunu söylemek mümkün değildir. Bunun için Neoklasik realizm yöntem olarak olay incelemelerine başvurur. Neoklasik realizmin metodolojik olarak yenilik getirdiğini söylemek pek mümkün değildir. Realizmin yöntemleri ile yetinmiştir. Fakat aynı realist metotlara yeni araçlar eklemiştir. Neoklasik realizm araç olarak ise olay incelemesi, süreç takibi ve analitik anlatımı kullanır.[217] Olay çalışmaları, dış politika davranışlarını açıklamak için nedensellik zincirinin detaylarla analiz edilmesine yardımcı olur. Olay çalışması, analize teorik çerçeve oluşturmak için temel kuralları şekillendirmek ve varsayımları çıkarmak için kullanılabilir bulurlar.

Neoklasik realizmin metot seçiminin aksine ontolojik ve epistemolojik yaklaşımı yapısal realistlerden farklıdır. Neoklasik realizm uluslararası politikanın alanına bakar ve detaylandırır. Güç kesin değil ve değişkendir. Çünkü devlet için fırsatlar belirsiz ve değişkendir. Devletler uluslararası politikanın temel aktörüdür. Fakat iç faktörlerin çeşitliliği göz ardı edilmez. Dış politika ise uluslararası ve iç sebeplerle ilerletilen bir sürecin sonucudur. Devletler zaman ve duruma göre amaçlarını değiştirler ve amaçları tek bir şeye indirgemek mümkün değildir. Realizmin devletlerin amacının her zaman karın/gücün maksimizasyonuna dayanan kabulü yerine; neoklasik realizme göre amaç gücün, güvenliğin, refahın hatta prestijin bile maksimizasyonu olabilir. Hatta devletin değil belki liderin kendi çıkar maksimizasyonu bile olabilir. Neoklasik realizmin analiz seviyesindeki çeşitlilik bu durumu yani lider/birey seviyesi incelemeyi de mümkün kılmaktadır.

Neoklasik realizm, özellikle müdahil değişken seçiminde, sadece verilen olayın ihtiyaçları temelinde açıklayıcı faktörü uygun hale getirir. Değişkenler ve teoriler sadece çalıştığın konunun temelinde şekillenmelidir. Neoklasik realizm bu eklektik

---

[217] Thomas Juneau, **Squandered Opportunity: Neoclassical Realism and Iran's Foreign Policy** (USA: Stanford University Press, 2015), 13.

düşünceye farklı bir açıdan bakar. Tek nedenli hesabı ve parsimoniyi reddettiği gibi karmaşık çok nedenli hesapları seçmeyi de reddeder. Bu bağlamda neoklasik realizm tek neden ile çok nedenli açıklama arasında durmayı tercih eder. Tek bir teori her şeyi açıklayamaz farklı teorilerin bileşenleri olayın farklı yönlerini kolayca anlatabilir. Birini öne çıkarmaya gerek yoktur, fakat güçlü ve zayıf yanlarını tespit edip ona göre kullanmalıyız. Bu bağlamda, en uygun epistemolojik yaklaşım yumuşak post-davranışsalcılık ya da neo-pozitivizmdir.[218] Araştırma yapmanın amacı dünya hakkındaki bilgileri açıklanabilir hale getirmektir. Neoklasik realizm, pozitivist bilimsel standartlardan ötede durmaktadır. Sonuç olarak büyük teoriler ve yaklaşım reddedilerek araştırma çerçevesi oluşturmayı tercih ederek temelleri atılmış aslında bir dış politika teorisidir.[219] Fakat zaman içerisinde değişkenlerin diğer değişkenlere olan geribildirim etkisi dikkate alınarak uluslararası ilişkiler teorisi olmaya doğru geliştirilmiştir.[220]

Bu tezde de ele alınacak örnek olaylar Türkiye'nin dış politika ve uluslararası krizleridir. Bu krizlerde karar alıcının kriz yönetim sürecinde müdahil değişken olarak yasama organı ile ilişkilerin nasıl etkili olduğu incelenecektir. Neoklasik realizmin değişkenleri çalışmanın çerçevesini çizmemizi kolaylaştıracaktır. Neoklasik realizmin varsayımları dâhilinde bağımsız değişken olarak sistem uluslararası sistem ve bölgesel sistem olarak alınacaktır. Bağımsız değişken bu sistemsel etkilerin kriz yönetim sürecinde karar alıcı-karar alma birimi üzerindeki etkisi sebebiyle önemlidir. Sistemsel baskılar karar alıcının dış politika çıktısı üretirken ürettiği politikaya destek bulma, meşruluğunu sağlama, stratejisini belirleme gibi alanlarda önem arz eder. Karar alıcı bu sistemsel baskıları birtakım ulusal kısıtlardan da filtre eder. Neoklasik realizmin ara değişkenini olarak çalışmada yasama organı ulusal kısıt/fırsat olarak belirlenmiştir. Karar alıcının daha genel kavramıyla yürütmenin yasama ile ilişkisinin uluslararası sistemin etkilerini nasıl filtre ederek kriz yönetimini etkilediği analizin çerçevesini oluşturacaktır.

---

[218] **age**, 18.

[219] Jeffrey W. Taliaferro, "Neoclassical Realism: Psychology of Great Power Intervention", **Making Sense of International Relations Theory,** ed. Jennifer Sterling Folker (Boulder, CO: Lynne Rienner, 2006), 38–53.

[220] Ripsman, Lobell, Taliaferro, **Neoclassical Realist**, 1-12.

3. TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASINDA YASAMA VE YÜRÜTME İLİŞKİSİ

Türkiye'nin dış politika ve uluslararası krizlerdeki yasama ve yürütmenin birbiri ile olan ilişkisini analiz etmeyi amaçlarken yasamanın ve yürütmenin dış politikadaki sınırlarını çizmeden bu amaca ulaşmak mümkün olmaz. Bunun için çalışmanın odakları olan her iki erkin; hem yasamanın hem de yürütmenin Türkiye'de nasıl yapıda olduğuna bakmak gerekir. Devletin temel organları olan yasama ve yürütmenin yapısı ise anayasalarda açıklanmaktadır. Yasama organı olarak TBMM'nin yürütme organı olarak cumhurbaşkanı, başbakan ve bakanlar kurulunun dış politikaya özgü olarak görev, yetki ve sorunluluklarına dair anayasal düzenlemeler bu bölümde açıklanacaktır. Anayasal düzenlemelere ilişkin yapılacak açıklamadan sonra parlamenter sistemler özgü olarak Türkiye'de kriz dönemlerinde yasama ve yürütmenin etkileşimlerinin türleri ve bunun yoğunluğuna dair açıklama yapılacaktır. Bu etkileşim türleri parlamenter sistemlerde yasamanın yürütmeyi denetleme yolları ve yürütmenin yasamadaki faaliyetleri dikkate alınarak tanımlanacaktır.

3.1. 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında Dış Politikada Yasama ve Yürütme

Türkiye'de genel olarak dış politika karar alma sürecinin anayasal bürokratik yapısını yasama ve yürütme erklerinin hukuksal zemini üzerinden analiz etmek mümkündür. Dış politika, özü itibariyle yürütme gücünün ilgi alanına girmekle birlikte yasamanın da denetim ve onay süreci bakımından yaptığı katkıların olduğu görülmektedir. Gerek yürütme üzerindeki denetlemeleri gerekse dış politika ve uluslararası ilişkilerde hükümetin yapmış olduğu antlaşmaların görüşme ve onay süreçleri dikkate alındığında yürütme ile yasama arasında işbirliğinin doğal ve olması gereken bir birliktelik olduğu kolaylıkla söylenebilir. Türkiye'de anayasal düzenlemelerde yasamanın ve yürütmenin dış politikaya özgü olarak görev, yetki ve sorumluluklarının neler olduğunu bu organların kurumsal yapıları ile birlikte anlamak için anayasalara bakmak gerekir. Türkiye'de 1921, 1924, 1961 ve 1982 tarihli anayasalar olmak üzere 4 anayasa bulunmakla birlikte zaman içerisinde bu anayasalarda bazen küçük bazen köklü değişiklikler yapılmıştır. 1921 Anayasası olağanüstü dönemde oluşturulmuş olması ve

çalışmada cumhuriyetin ilanı temel alınarak bir kriz listesi oluşturulmasına bağlı olarak 1924 Anayasası bu konuda dikkate alacağımız ilk anayasa olacaktır ve 1961 ile 1982 Anayasaları dikkate alınacaktır. 1982 Anayasası ile ilgili olarak ise yine tezin sınırları içerisinde parlamenter sistem temel alınması sebebiyle Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesi için yapılan anayasa değişikliği ile gelen süreç çalışma içerisine dâhil edilmeyecektir. Ayrıca anayasanın askıya alındığı dönemlerde yürütme ve yasama işleyişine dair açıklamaların olacağı bir başlık da bu bölüm içerisinde yer alacaktır.

3.1.1. 1924 Anayasası'nda Yasama ve Yürütme

Kurtuluş Savaşı sürerken oluşturulan 1921 Anayasası'nda, meclis hükümeti sisteminin örneği olarak kuvvetler birliği esas alınarak egemenlik yetkilerinin hepsi TBMM'de toplanmıştır. Yasama organının yetkileri de yürütme organının yetkileri de TBMM'ye ait olmuştur. 1921 Anayasası'nda, hükümetin Meclisin seçtiği vekiller aracılığı ile yönetileceği ve vekillerin Meclis tarafından görevden alınacağı belirtilmiştir.[221] Ayrıca meclis hükümeti sisteminin ayırt edici unsuru olarak devlet başkanına da yer verilmemiştir. Devlet başkanlığı makamına ait olması gereken yetkiler ve görevler Büyük Millet Meclisi Başkanı'na aittir; Meclis Başkanı, sistem özelliğine uygun olarak, Vekiller Heyeti'nin de başkanıdır.[222]

Cumhuriyetin ilanından sonra anayasada değişiklikler yapılması gerekmiştir. Bunun üzerine, ikinci Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 1924 Anayasası hazırlanmıştır. 1924 Anayasası'nın hükümet sistemi, meclis hükümeti ve parlamenter sistem arasında karma bir sistem kurmuştur.[223] Karar alma mekanizmasının nasıl işlediğini anlayabilmek için sistemin meclis hükümeti ve parlamenter hükümet özelliklerini yansıtan yönlerine bakmak gerekmektedir.

1924 Anayasası'na göre TBMM, egemenlik yetkisini tek başına kullanmak üzere yasama ve yürütme yetkisine sahiptir.[224] TBMM, anayasada belirtilen özellikleri taşıyan ve belirli sayısındaki vekilden oluşur. TBMM'nin yetkisinde bulunan kanun yapma süreci Cumhurbaşkanı'nın onayı ile sonuçlanır. Fakat Cumhurbaşkanı'nın

---

[221] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1921, Md. 8.

[222] Gözler, **Türk Anayasa Hukuku,** 25.

[223] Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku,** (Ankara: Yetkin, 2017), 9.

[224] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1921, Md. 5.

kesin bir veto yetkisi bulunmamaktadır. Cumhurbaşkanı'nın onaylama süreci şöyle yürür[225]:

> "…meclisin kabul ettiği kanunları on gün içinde ilân eder. Cumhurbaşkanı, uygun bulmadığı kanunları bir daha görüşülmek üzere gene on gün içinde gerekçesi ile birlikte Meclise geri verir… Meclis geri verilen kanunu gene kabul ederse Cumhurbaşkanı onu ilân etmek ödevindedir."

1924 Anayasası'na göre, yürütme organı ikili yapıdadır. İkili yapı Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu/İcra Vekilleri Heyeti'nden oluşmaktadır. Anayasasının 31'inci maddesine göre, Cumhurbaşkanı 4 yıl süreyle Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından Meclis üyeleri içinden seçilir.[226] Yetkileri sınırlı ve sembolik olan Cumhurbaşkanının tekrar seçilebilmesi mümkündür.[227] Cumhurbaşkanının sınırlı yetkisini en önemli göstergesi "ısdar"ın yöntemidir. Anayasanın 39'uncu maddesine göre, Cumhurbaşkanının bütün kararlarının Başbakan ve ilgili bakan tarafından imza edilmesi gerekmektedir.[228] Cumhurbaşkanı ısdar işlemini tek başına değil sorumluluğu bulunan makam olan başbakan veya ilgili bakanın imzası ile yapabilmektedir. Yani 1924 Anayasası Cumhurbaşkanı'nın işlemleri için karşı-imza kuralını mutlak olarak kabul etmektedir. Anayasaya göre Cumhurbaşkanı sadece "hıyanet-i vataniye halinde Büyük Millet Meclisine karşı mesuldür"[229] ve ısdar ettiği kararın sorumluluğu başbakan ve imzası bulunan bakana aittir.[230]

1924 Anayasası ile kurulan hükümet sistemi, karma yapısından dolayı "kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı" olarak da isimlendirilmiştir.[231] Yasama ve yürütme erkinin TBMM'de toplanması ve meclisin hükümeti denetleyip, düşürebilme yetkisinin olmasına karşılık yasamanın yürütme tarafından fesih edilememesi meclis hükümeti sistemini benimsediğinin göstergesidir.[232] Fakat Anayasa'nın 6. maddesi "TBMM'nin yasama yetkisini doğrudan doğruya"[233] kullandığını belirtirken, 7. maddesi "yürütme

---

[225] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1924, Md. 35.

[226] **age**, Md. 35.

[227] **age**, 39.

[228] **age**, Md. 39.

[229] **age**, Md. 41.

[230] **age**, Md. 41.

[231] Özbudun, **Türk Anayasa…**, 31-32.

[232] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1924, Md. 4 ve 5.

[233] **age**, Md. 6.

yetkisini cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu eliyle kullanır"[234] ifadeleri parlamenter hükümet sistemi özellikleri taşıdığını da gösterir. Yukarıda bahsedilen karşı imza kuralı da 1924 Anayasasının benimsediği hükümet sisteminin parlamenter sistem özelliklerinden birisidir. Anayasanın 39. maddesine göre "cumhurbaşkanının çıkaracağı bütün kararlar başbakanla birlikte ilgili bakan tarafından imzalanır"[235]; bu hüküm parlamenter sistemin temel özelliklerinden biri olarak cumhurbaşkanının sorumsuz olduğunu gösterir. Böylelikle alınan kararlardan yürütmenin sorumsuz kanadı olarak cumhurbaşkanı değil, başbakan ve bakanlar kurulu sorumludur. Cumhurbaşkanının işlemlerinin geçerli olması için başbakanın ve ilgili bakanın imzasına ihtiyaç olması, uygulamada yürütmenin başbakan ve bakanlar kurulu tarafından yerine getirildiğini göstermektedir. 1924 Anayasası'nın hükümet sisteminin bir diğer parlamenter sistem özelliği de hükümetin kurulma şekli ile ilgilidir. Hükümet kurulurken cumhurbaşkanı, başbakanı meclis üyeleri arasından seçmektedir.[236] Diğer bakanlar başbakanın meclis üyeleri arasından seçtiği kişilerden oluşur ve cumhurbaşkanın onayından sonra meclise sunulur. Hükümet, siyasi görüşünü, izleyeceği yolu, politikalarını meclise bildirir ve güvenoyu talebinde bulunur.

Bu dönemki hükümet sistemini meclis hükümeti sistemine yaklaştıran anayasal özelliklere rağmen uygulamada Türkiye'de tek parti döneminden çok partili siyasal hayata geçene kadar devlet başkanının egemen olduğu ve yürütmenin yasamaya göre daha etkin olduğu bir dönem yaşanmıştır.[237] Kuvvetlerin bir olduğu ancak görevlerin ayrı olduğu bir sistemden söz etmek mümkündür.

Parlamentonun özelliklerine bakacak olursak 1924 Anayasası'nın yürürlükte olduğu süreçte uzun yıllar, egemenliğin kullanıcısı olarak TBMM, tek partili yapıda olmuştur. Çok partili hayata geçiş denemeleri 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurulması ile olmuşsa da çok partili yaşama geçiş, 1945'te Nuri Demirağ tarafından kurulan Millî Kalkınma Partisi ile başlamış ancak Türk siyasal hayatında belirgin bir iz bırakmamıştır.[238] Tek partili Cumhuriyet,

---

[234] **age**, Md. 7.

[235] **age**, Md. 38.

[236] **age**, Md. 44.

[237] Şadiye Ay, "Türkiye'de Parlamenter Sistem ve Hükümet Sistemi Tartışmaları", **Mevzuat Dergisi**, s. 77 (2004): 5.

[238] Yusuf Tekin ve M. Çağatay Okuyan, **Türk Siyasal Hayatı,** (Ankara: Orion Kitabevi, 2015), 108.

1924 Anayasası'nın gerekliliği değildir. 1924 Anayasası döneminde siyasal hayatın tek partili ya da çok partili olarak sürmesi toplumsal yaşamdaki gelişmeler ve uluslararası sistemdeki gelişmeler doğrultusunda siyasi liderlerin tutumları ile şekillenmiştir.[239]

1924 Anayasası'nın çizdiği çerçevede devletin dış ilişkilerini yürütme Bakanlar Kurulu'nun görev, yetki ve sorumluluğundadır. Bunun yanında dış politika kararlarını alınması ve uygulanmasına yönelik olarak karar alma sürecinde kamu bürokrasisine dair aktörler de bulunmaktadır. Hariciye Vekâleti (Dışişleri Bakanlığı) dış politikada siyasi ve diplomatik olarak destekleyici roldeyken, Millî Müdafaa Vekâleti (Savunma Bakanlığı), Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (Genelkurmay Başkanlığı) dış politikanın güvenlik ile ilgili konularındaki rolüyle karar alma yapısı içinde dış politikanın oluşumunda yardımcı olurlar. Bu dönemde çok yaygın olarak karşımıza çıkmasa da istihbarat ile ilgili olarak Millî Amele Hizmet Teşkilatı (Millî İstihbarat Teşkilatı) karar yapısı içinde yerinden bahsetmek gereklidir.

1924 Anayasası'nın 26'ncı maddede yasamanın görevleri arasında uluslararası antlaşma ve barış yapmak, savaş ilanı gibi dış politikaya özgü yetkiler sıralanmıştır.[240] Ancak 1924 Anayasası'nın Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesine ilişkin bir düzenlemesi bulunmamaktadır. Bu durum tezin ilerleyen bölümlerinde bahsedileceği üzere Kore Krizinde hükümetin ciddi anlamda eleştirilmesine sebep olacak tartışmaları getirmiştir.

3.1.2. 1961 Anayasası'nda Yasama ve Yürütme

27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra Kurucu Meclis tarafından yürürlüğe giren 1961 Anayasası, hükümet sistemi olarak parlamenter sistemi benimsemiştir. Parlamenter sistemin devamlılığının sağlandığı 1961 Anayasası, 1924 Anayasasından farklı olarak yasama organının yapısı farklılaşmış ve iki meclis sistemini kabul etmiştir. 1961 Anayasasına göre "yasama yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nindir"[241]. TBMM'nin yapısı 1924 Anayasası'ndan farklı şekilde "Cumhuriyet Senatosu" ve "Millet Meclisi" olmak üzere çift meclisten oluşmaktadır.

---

[239] Bihterin Dinçkol, "1924 Anayasası Döneminde Siyasal Muhalefet", **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi-Hukuk Araştırmaları Dergisi**, c. 21, s. 2 (2015): 344.

[240] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1961, Md. 26.

[241] **age**, Md. 5.

Millet Meclisi, 450 milletvekilinden oluşmaktayken, Cumhuriyet Senatosunun üyeleri üç farklı grup üyeden oluşmaktadır. Cumhuriyet Senatosu'nun birinci grup üyeleri halk tarafından seçilen 150 kişidir. İkinci grup üyeler 15 kişiden oluşur ve Cumhurbaşkanı tarafından seçilir. Bu iki grubun üyelerinin görev süresi altı yıl olarak belirlenmiştir. Fakat Cumhuriyet Senatosu'nun bu üyelerinin seçimleri altı yılda bir değil, iki yılda bir yapılmaktadır; her iki yılda bir Cumhuriyet Senatosu üyelerinin üçte biri yenilenir.[242] Üçüncü grup üyeler ise "tabii üyeler" diye adlandırılırlar ve ömür boyu görevlerini sürdürürler. Tabii üyeler de kendi içinde iki gruptan oluşur. Birinci grup tabii üyeler 13 Aralık 1960 tarih ve 157 sayılı Kanununda isimleri geçen Millî Birlik Komitesi başkan ve üyeleridir.[243] İkinci grup Cumhuriyet Senatosu üyeleri ise eski cumhurbaşkanlarından oluşmaktadır. Cumhuriyet Senatosuna üye seçilme koşulu "kırk yaşını doldurmuş olmak ve yükseköğrenim tamamlamış olmak"[244] şartı aranmıştır. Millet Meclisi'ne "milletvekili seçilebilmek için otuz yaşını bitirmiş olmak ve Türkçe okuyup yazabilmek şartı"[245] aranmıştır. Millet Meclisinde milletvekillerinin görev süresi 1961 Anayasasında dört yıl olarak belirlenmiş ve tüm vekiller için aynı zamanda seçim yapılmasını öngörmüştür.[246]

Yasama-yürütme ilişkisi açısından bakılırsa Millet Meclisinin yetkilerinin, Cumhuriyet Senatosunun yetkilerine oranla daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Parlamenter sistemlere uygun olarak yürütmenin yasamaya karşı sorumluluğu bağlamında hükümet Cumhuriyet Senatosu'na değil, Millet Meclisi'ne karşı sorumludur. Hükümet programı her iki mecliste de okunsa da güven oylaması Millet Meclisi'nde yapılmaktaydı. Ayrıca güvensizlik oyu ile hükümeti düşürebilecek yasama kanadı Cumhuriyet Senatosu değil Millet Meclisi'ydi. Yasamanın yürütmeyi denetleme mekanizmalarından önemli bir araç olan bütçe kanununun kabulünde, yetkili olan taraf Millet Meclisi'dir. Anayasanın değiştirilmesi söz konusu olduğunda ise TBMM'nin iki kanadı da eşit yetkilere sahiptir. 1961 Anayasanın 155'inci

---

[242] **age**, Md. 73.

[243] "1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki 12 Haziran 1960 tarihli ve 1 sayılı Geçici Kanuna ek «Kurucu Meclis Teşkili» hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 16 Aralık 1960, 10682.

[244] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1961, Md. 72.

[245] **age**, Md. 68.

[246] **age**, Md. 69.

maddesine göre, "Anayasa değişikliği teklifinin kabulü için Meclislerin ayrı ayrı üye tamsayılarının üçte iki çoğunluğunun oyu gerekmektedir" [247].

1961 Anayasası yasama ve yargı için "yetki" olarak bahsederken, yürütme "görev" tanımlanmıştır.[248] Anayasaya göre, "Yürütme görevi, kanunlar çerçevesinde, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirilir"[249]. "Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce, kırk yaşını doldurmuş ve yükseköğrenim yapmış TBMM üyeleri arasından, üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile ve gizli oyla yedi yıllık bir süre için seçilir; ilk iki oylamada bu çoğunluk sağlanamazsa, salt çoğunlukla seçilir."[250] Seçilen bir Cumhurbaşkanı sadece bir kez görev yapabilir ikinci kez seçilmesi mümkün değildir. Bakanlar Kurulu ise Başbakan ve Bakanlardan oluşur. Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından TBMM üyeleri içinden atanır.[251] Anayasaya göre; "Bakanlar, TBMM üyeleri veya milletvekili seçilme yeterliğine sahip olanlar arasından Başbakanca seçilir ve Cumhurbaşkanı tarafından atanır"[252]. Bakanlar Kurulu göreve başlayabilmek için parlamenter sistemin özelliği gereği güvenoyu almak zorundadır ki bu güvenoyu Millet Meclisi tarafından verilir.

1971-1973 ara rejim döneminde 1961 Anayasasında iki önemli değişiklik yapılmıştır.[253] 20 Eylül 1971 tarih ve 1488 sayılı Kanunla 1961 Anayasası'nın 34 maddesi değiştirilmiş ve Anayasa'ya yedi geçici madde eklenmiştir.[254] 15 Mart 1973 tarih ve 1699 sayılı Kanunla 1961 Anayasa'nın 4 maddesi değiştirilmiş ve Anayasa'ya 2 geçici madde daha eklenmiştir.[255] Söz konusu anayasa değişiklikleri temel hak ve özgürlükler ile ilgili olanların yanında yürütmeyi güçlendiren nitelikleri bulunmaktadır.[256] Yürütmeyi güçlendiren en önemli yetki bakanlar kuruluna verilen

---

[247] **age**, Md. 155.

[248] Gözler, **Türk Anayasa..,,** 87.

[249] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1961, Md. 6.

[250] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1961, Md. 95.

[251] **age**, Md. 102.

[252] **age**, Md. 102.

[253] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri: 1789-1980,** (İstanbul: Der Yayınları, 1995), 413.

[254] "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının bazı maddelerinin değiştirilmesi ve geçici maddeler eklenmesi hakkında Anayasa Değişikliği", **Resmî Gazete**, 22 Eylül 1971, 13964.

[255] "T.C. Anayasasının 30, 57, 136, 138 ve 148 inci Maddelerinin Bazı Fıkralarının Değiştirilmesi ve 2 Geçici Madde Eklenmesi Hakkında", **Resmî Gazete**, 20 Mart 1973, 14482.

[256] Bakınız: **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1982, Md. 11-32-61-64-119-120-121-132-136-149.

kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisidir.[257] Askeri otorite ile sivil yönetim arasında dengeyi değiştiren önemli bir değişim de askeri kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlerin yargısal denetiminin yetkisi önceden Danıştay'da iken artık yeni kurulan Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'ne verilmiştir.[258]

Yürütmenin bir kanadı Cumhurbaşkanı "devletin başı" sıfatıyla dış politikaya ilişkin görev ve yetkileri şöyle belirtilmektedir[259]:

> "Bu sıfatla, Türkiye Cumhuriyetini ve Milletin birliğini temsil eder. Cumhurbaşkanı, gerekli gördükçe, Bakanlar Kuruluna başkanlık eder; yabancı Devletlere Türk Devletinin temsilcilerini gönderir ve Türkiye'ye gönderilen yabancı Devlet temsilcilerini kabul eder; milletlerarası andlaşmaları onaylar ve yayınlar."

Cumhurbaşkanı ayrıca dış politikanın önemli bir parçası olarak TBMM'nin manevi varlığından ayrılamayacak olan Başkomutanlık makamının temsilcisidir.[260] Fakat "Millî güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı Kuvvetlerin savaşa hazırlanmasından, Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı, Bakanlar Kurulu sorumludur" [261]. Bakanlar Kurulu'nun dış politikadaki bir yetkisi de "milletlerarası andlaşmaların yapılması, yürürlüğü ve yayınlanması ile bazı andlaşmaların yapılması"[262]dır. Bu andlaşmalarla ilgili belgelerin hazırlanması ise Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılır. "kanun tasarılarını ve kararname tasarılarını Cumhuriyet Senatosu ile Millet Meclisinin bilgisine sunulacak olan andlaşmaların bu Meclislerin Başkanlıklarına sunma yazılarını hazırlamak görevi, Dışişleri Bakanlığınca yerine getirilir. TBMM'ye sunulacak antlaşmalarla ilgili metinleri hazırlamak, uluslararası belgeleri hazırlamak, yapılan antlaşmaların resmi kayıtlarını tutmak gibi dış politikanın bürokratik işlemleri de Dışişleri Bakanlığı'nın sorumluluğundadır.[263]

---

[257] **age**, Md. 61.

Murat Sezginer, "Güçlü Yürütme Anlayışı ve Türkiye'deki Görünümü", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, c. 3, s. 1 (1990): 83.

[258] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1961, Md.140.

[259] **age**, Md. 97.

[260] **age**, Md. 110.

[261] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1961, Md. 110.

[262] "Milletlerarası Andlaşmaların Yapılması, Yürürlüğü ve Yayınlanması ile Bazı AndlaşmalarınYapılması İçin Bakanlar Kuruluna Yetki Verilmesi Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 11 Haziran 1963, 11425.

[263] "Milletlerarası Andlaşmaların Yapılması, Yürürlüğü ve Yayınlanması ile Bazı AndlaşmalarınYapılması İçin Bakanlar Kuruluna Yetki Verilmesi Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 11 Haziran 1963, 11425.

1961 Anayasası'nda TBMM'nin dış politikaya ilişkin yetkileri uluslararası antlaşmaların uygun bulunması ile savaş ilanı, yurtdışına asker gönderme ve ülkeye yabancı asker kabul etmektir. Anayasa'nın 65. maddesine göre; "Türkiye Cumhuriyet adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kurullarla yapılacak andlaşmaların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onaylamayı kanunla uygun bulması ile gerçekleşir"[264]:

> "İktisadî, ticarî veya teknik münasebetleri düzenleyen ve süresi bir yılı aşmıyan andlaşmalar, Devlet maliyesi bakımından bir yüklenme gerektirmemek, kişi hâllerine ve Türklerin yabancı memleketlerdeki mülkiyet haklarına dokunmamak şartıyla, yayınlanma ile yürürlüğe konabilir. Bu takdirde, bu andlaşmalar, yayımlarından başlıyarak iki ay içinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin bilgisine sunulur. Milletlerarası bir andlaşmaya dayanan uygulama andlaşmaları ile kanunun verdiği yetkiye dayanılarak yapılan iktisadî, ticarî, teknik veya idarî andlaşmaların Türkiye Büyük Millet Meclisince uygun bulunması zorunluğu yoktur; ancak, bu fıkraya göre yapılan iktisadî, ticarî veya özel kişilerin haklarını ilgilendiren andlaşmalar, yayımlanmadan yürürlüğe konulamaz."

TBMM'nin yetki alanında olan diğer konu olarak savaş ilanı 1961 Anayasası 66. maddesine yasama organına aittir[265]:

> "Milletlerarası hukukun meşru saydığı hallerde savaş hâli ilânına ve Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası andlasmaların veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği haller dışında, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nindir."

TBMM'nin bu izni verebilmesi için Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'nun ortak birleşimde karar vermesi gerekmektedir. Ayrıca bu madde 1961 Anayasası'nı 1924 Anayasasından ciddi ölçüde farklı kılmaktadır. Çünkü TBMM'ye savaş ilanı yetkisini TBMM'ye verirken bu görevden yetkiye dönüşmüş hem de uluslararası meşruiyet koşulu sunmuştur. 1961 Anayasası, 1924 Anayasası'nda yer almayan "Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunması"[266] ifadeleri eklenmiştir. Türk siyasal hayatında Kore'ye asker gönderilmesi konusunda iktidar ile muhalefet arasında yaşanan tartışmanın bu konuda önemli bir etki olduğunu söylemek mümkündür.

3.1.3. 1982 Anayasası'nda Yasama ve Yürütme

1982 Anayasası[267] parlamenter sistemin benimsendiği bir anayasadır. Kuvvetler ayrılığına bağlı olarak yasama TBMM'ye, yürütme Bakanlar Kurulu ve

---

[264] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1961, Md. 65.

[265] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1961, Md. 66.

[266] **age**, Md. 66.

[267] 16 Nisan 2017 referandumu öncesindeki Anayasa metni esas alınmıştır.

Cumhurbaşkanı'na aittir. Yasamanın ve yürütmenin özellikle dış politikada karar alma yapısı içerisindeki görev, yetki ve sorumlulukları 1982 Anayasası'nda belirtildiği şekilde aktarılacaktır.

Yasama organı olarak TBMM, dış politikanın oluşturulması ve karar alma yapısı içerisinde anayasal olarak yer almaktadır. Yürütme ile ilişkisi açısından bakılacak olursa da hükümet genellikle meclis içindendir ve yürütme organı güvenoyunu TBMM'den almaktadır.[268]Ayrıca yürütmenin denetlenmesini yasama organı olarak TBMM bazı usullerle yapmaktadır.[269]

TBMM'nin görevleri Anayasa'nın 87. maddesinde şu şekilde belirtilmiştir[270]:

> "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin görev ve yetkileri kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak, Bakanlar Kurulu ve Bakanları denetlemek, Bakanlar Kurulu'na belli konularda Kanun Hükmünde Kararname çıkarmasına yetkisi vermek, bütçe ve kesin hesap yasa tasarılarını görüşmek ve kabul etmek, para basılmasına ve savaş ilanına karar vermek, milletlerarası andlaşmaların onaylanmasını uygun bulmak, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tam sayısının beşte üç çoğunluğunun kararı ile genel ve özel af ilanına karar vermek ve Anayasa'nın diğer maddelerinde öngörülen yetkileri kullanmak ve görevleri yerine getirmektir."

Meclis'in dış politikaya ilişkin temel olarak etkin olduğu iki durum vardır. Bunlardan biri uluslararası antlaşmaları onaylamaktır. Diğer durum ise savaş ilanı ve silahlı kuvvet kullanıma izin vermeye ilişkindir. Anayasa'ya göre, Türkiye Cumhuriyeti adına yapılan ya da yapılacak "antlaşmaların onaylanması TBMM'nin bir kanunla uygun bulmasına"[271] ya da Bakanlar Kurulu kararnamesine bağlıdır. Meclisin yasasına ihtiyaç duyulan uluslararası antlaşmayı uygun bulma kanunu Cumhurbaşkanı'nın onayına sunulur.[272] Anayasa'ya aykırılık söz konusu olduğunda ise, aykırılık iddiası ile yargı yoluna gidilememekte ve yasa ile değiştirilememektedir.[273] Meclis'in antlaşmaları onaylamasına gerek olmayan istisnalar bulunmaktadır. Buna göre; "Ekonomik, ticari veya teknik ilişkileri düzenleyen ve süresi bir yılı aşmayan andlaşmalar, Devlet Maliyesi bakımından bir yüklenme getirmemek, kişi hallerine ve Türklerin yabancı memleketlerdeki mülkiyet haklarına dokunmamak şartıyla,

---

[268] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**,1982, Md.110 ve Md. 111.

[269] Bkz. **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1982, Md. 98, 99, 100.

[270] **age**, Md. 87.

[271] **age**, Md. 90.

[272] **age**, Md. 104.

[273] **age**, Md. 90.

TBMM'nin onayına gerek olmadan yayımlanma ile yürürlüğe konabilir" [274] ve yayımlandıkları tarihten itibaren iki ay içinde TBMM'ye bilgi verilir.[275]

TBMM'nin dış politikada etkin olduğu diğer alan, savaş hali ilanıdır. Anayasa'nın 92. maddesine göre; milletlerarası hukukun meşru gördüğü hallerde TBMM, savaş hali ilanına karar verebileceği gibi TSK'nın yabancı ülkeye gönderilmesi ve yabancı askeri kuvvetlerin ülkeye kabulü de TBMM'nin yetkisindedir. [276] Anayasa bir istisna ekleyerek "TBMM, tatilde ya da ara vermedeyken ülke ani bir saldırıya uğramışsa, Cumhurbaşkanı da Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kullanılmasına karar vermektedir" [277].

1982 Anayasası'na göre yürütme iki kanatlı olarak Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'ndan oluşmaktadır. Cumhurbaşkanı, cumhuriyetle yönetilen parlamenter sistemlerdeki devlet başkanıdır.[278] Cumhurbaşkanları devletin ve milletin birliğini temsil ettiği gibi yürütmenin de temsilini sağlar. Türkiye Cumhuriyeti'nde Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisi ve görevini Bakanlar Kurulu'yla birlikte kullanır.[279] Buna göre yürütmenin iki başlı bir yapıya sahip olduğu görülür. 1982 Anayasası'yla, devlet başkanı olarak Cumhurbaşkanlığı makamı Cumhuriyet ve milletin birliğini temsil ederek Anayasa'yı uygular, devlet organlarının düzenli çalışmasını denetler.[280] Cumhurbaşkanının dış politikayla ilgili görev ve yetkilerine baktığımızda 1982 Anayasası Cumhurbaşkanına "…yabancı devletlere temsilci göndermek ve kabul etmek, milletlerarası antlaşmaları onaylamak ve yayımlamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Türk Silahlı Kuvvetlerinin Başkomutanlığını temsil etmek, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kullanılmasına karar vermek…" [281] yetkisi tanımıştır.

Cumhurbaşkanının yürütmeye ilişkin görevleri arasında uluslararası antlaşmaların onaylanması ve yayımlanması yer almaktadır. Antlaşmaların geçerlilik kazanması TBMM'nin uygun bulma yasası çıkarması veya Bakanlar Kurulu kararnamesi gerekmektedir. TBMM'nin antlaşmayı uygun bulma yasası ile bağlayıcılık kazanacak

---

[274] **age**, Md. 90.

[275] **age**, Md. 90.

[276] **age**, Md. 92.

[277] **age**, Md. 92.

[278] Necmi Yüzbaşıoğlu, **Anayasa Hukuku El Kitabı** (İstanbul: Beta,2007), 121.

[279] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1982, Md. 8.

[280] **age**, Md. 104.

[281] **age**, Md.104.

olan antlaşmaların uygun bulma yasalarını Cumhurbaşkanı onaylar. Sonrasında Resmî Gazete'de yayınlanır fakat işlemler tamamlanmış sayılmaz.[282] 244 sayılı kanuna göre milletlerarası antlaşmaların onaylanması Bakanlar Kurulu kararnamesi ile olduğunu söylemektedir.[283] Bu sebeple Dışişleri Bakanlığı bir Bakanlar Kurulu kararnamesi hazırlar ve Başbakanlık aracılığı ile Bakanlar Kurulu'na sunulur.[284] Kabul edilen kararname antlaşma metni ile birlikte Resmi Gazete'de yayımlanır. Böylece TBMM'nin onaylama yetkisine giren bir antlaşmanın onaylama işlemi tamamlanmış olur. Bakanlar Kurulu kararnamesi ile bağlayıcılık kazanacak olan antlaşmalar ise ilgili kararnamenin Cumhurbaşkanı tarafından imzalanması sonrasında antlaşmanın onaylanması ile iç hukuk açısından tamamlanmış olur.[285]

Cumhurbaşkanı'nın dış politikaya ilişkin önemli bir yetkisi de savaş ilanına karar vermektir. Bu durum istisnai durumlar için bir düzenlemedir. Anayasaya göre; "Türkiye Büyük Millet Meclisi tatilde veya ara vermede iken ülkenin ani bir silahlı saldırıya uğraması ve bu sebeple silahlı kuvvet kullanılmasına derhal karar verilmesinin kaçınılmaz olması halinde Cumhurbaşkanı da, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verebilir."[286]

Cumhurbaşkanı, ayrıca TBMM adına TSK'nın Başkomutanlığı'nı temsil etmesi önemli bir düzenlemedir.[287] Ancak Cumhurbaşkanı'nın bu görevinde TSK'nın hazırlığı ve düzeninden Bakanlar Kurulu sorumludur.[288]

Parlamenter sistemlerde yürütmenin ikinci kanadı Bakanlar Kurulu, Başbakan ve Bakanlardan oluşur.[289] 1982 Anayasası da Bakanlar Kurulu'nu Başbakan ve Bakanlardan oluşan parlamenter sisteme uygun olarak düzenlemiştir. "Bakanlar

---

[282] Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk,** (Ankara: Turhan Kitabevi, 2008), 75.

[283] "Andlaşmaların Yapılması, Yürürlüğü Ve Yayınlanması İle Bazı Andlaşmaların Yapılması İçin Bakanlar Kuruluna Yetki Verilmesi Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 11 Haziran 1963, 11425.

[284] Pazarcı, **age**, 76.

[285] Pazarcı, **age**, 75.

[286] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1982, Md.92.

[287] **age**, Md. 104.

[288] **age**, Md. 117.

[289] Yüzbaşıoğlu, **age**, 128.

Kurulu, Başbakan ve Bakanlardan kurulur. Başbakan, Cumhurbaşkanınca, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri arasından atanır."[290]

Meclis'in güvenoyunu alan Başbakan Türk dış politikasında yürütmenin esas uygulayıcısı ve genellikle karar almanın merkezindedir. Başbakanının görevleri anayasada şu şekilde belirlenmiştir[291]:

> "Başbakan, Bakanlar Kurulu'nun başkanı olarak, Bakanlıklar arasında işbirliğini sağlar ve Hükümet'in genel siyasetinin yürütülmesini gözetir. Bakanlar Kurulu bu siyasetin yürütülmesinden birlikte sorumludur. Her Bakan, Başbakan'a karşı sorumlu olup, ayrıca kendi yetkisi içindeki işlerden ve emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden de sorumludur. Başbakan, Bakanların görevlerinin Anayasa ve kanunlara uygun olarak yerine getirilmesini gözetmek ve düzeltici önlemleri almakla yükümlüdür."

Bakanlar Kurulu [ya da yaygın kullanımı ile hükümet] Başbakan ve Bakanlardan oluşur ve yürütmenin sorumlu kanadıdır. Başbakanlar, "TBMM üyeleri veya milletvekili seçilme yeteneğine sahip olanlar arasından Bakanlar Kurulu üyelerini seçer ve bu üyeler, Cumhurbaşkanı tarafından görevlerine atanırlar" [292]. Bakanların milletvekili olması zorunluluğu bulunmamaktadır. Cumhurbaşkanının atadığı bakanların gerekli olması halinde "Başbakan'ın önerisi üzerine Cumhurbaşkanınca görevlerine son verilirler" [293].

Bakanlar Kurulu, devletin yürütmeye ilişkin kararların alındığı ve siyasi-hukuki sorumluluğunun olduğu yapıdır. Özellikle anayasal zorunluluklar gerektirdiğinde dış politika kararları Bakanlar Kurulu'nda oluşmaktadır. Ayrıca dış politikayı yürütmenin bürokratik sorumluluğu da Dışişleri Bakanı'nın görevidir. Bu sebeple dış politika ve karar alma yapısı içerisinde Bakanlar Kurulu'nun ve Dışişleri Bakanlığı'nın yeri olmakla birlikte ağırlığı ancak örnek olaylarda değişmektedir.

3.1.4. Anayasanın Askıya Alındığı Dönemlerde Yasama ve Yürütme

Türkiye'de 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1982 tarihlerinde olmak üzere TSK'nın ülke yönetimine el koymasıyla birlikte hükümet düşürülmüş, meclis feshedilmiş ve anayasa askıya alınmıştır.[294] Darbelerin sonrasında, seçimler yapılıp demokratik anayasal

---

[290] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1982, Md. 109.

[291] **age**, Md. 112.

[292] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1982, Md.109.

[293] **age**, Md. 109.

[294] TSK'nın ülke yönetimine müdahalesi olarak nitelendirilen 12 Mart Muhtırası, 28 Şubat Postmodern Darbe ve 27 Nisan 2007 E-Muhtıra gibi olaylar yaşanmıştır. Bu müdahaleler yasama-yürütme

düzene geçilene kadar kurucu meclisler ve yönetici yapılar (Milli Birlik Komitesi ve Milli Güvenlik Konseyi) kurulmuştur.

27 Mayıs darbesini gerçekleştiren yapı Milli Birlik Komitesi (MBK) hem yürütme hem yasamanın yetkilerini kullanmaktaydı. Cemal Gürsel başkanlığında 27 Mayıs 1960-5 Ocak 1961 tarihleri arasında Birinci MGK Hükümeti, 5 Ocak 1961-27 Ekim 1961 tarihleri arasında İkinci MBK Hükümeti, tarihleri arasında olarak seçilmemiş ve sivil olmayan hükümetler olarak iktidar işlevini yerine getirmişlerdir. [295] Yürütmede karar alma MBK'de iken, yetkinin icrası atanan bakanlar aracılığı ile gerçekleştirilmekteydi. Birinci MGK Hükümeti'nde Devlet Başkanlığı, Başbakanlık ve Başkomutanlık yetkisini [hatta Savunma Bakanlığını da] MBK başkanı olarak Cemal Gürsel yürütmekteydi.[296] İkinci MGK Hükümeti'nde Devlet Başkanı ve Başbakan yine Cemal Gürsel olmuştur.

Yasamanın görev ve yetkisi MBK'de olsa da İsmet İnönü'nün ısrarı ile kurulduğu iddiasıyla birlikte Ocak 1961'de Kurucu Meclis kurulmuştur.[297] MBK ve Temsilciler Meclisi'nden oluşan Kurucu Meclis yeni anayasayı hazırlamakla ve yürütmeyi denetlemekle görevliydi.[298] Zaten demokratik yöntemlerle iktidar olmamış hükümetin demokratik denetiminin ol(a)mayacağı oldukça açıktır. Kurucu Meclis içerisindeki Temsilciler Meclisi danışma organı gibi tasarlanmışken, MBK karar almanın merkezindeydi.[299]

Kurucu Meclis'in temel görevi olan yeni anayasanın çalışmaları İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin öğretim üyelerinin ayrı iki taslağı üzerinde şekillenmiştir. Çalışmalar sonucunda Temsilciler Meclisi'nde "Ankara Tasarısı"na yakın olan bir anayasa taslağı oluşturulmuştur. Son aşamada MBK'de görüşülen Anayasa Tasarısı halkoyuna sunulmasının ardından 9

---

ilişkisini anayasal düzlemde etkilememiştir. Bu sebeple çalışma içerisinde yeri geldikçe değinilecektir fakat yeni bir hukuki düzen getirmediği için ayrıca açıklama yapma ihtiyacı olmamaktadır.

[295] Hüner Tuncer, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası,** (İstanbul, Kaynak Yayınları: 2014), 17.

[296] Yıldız Atmaca, Eray Göç, "Türkiye'de 1960 ve 1980 Kurucu Meclisleri: Demokratik Nitelikleri Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, c.16, s. 28 (2020): 1530.

[297] **age**, 17-18.

[298] "1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki 12 Haziran 1960 tarihli ve 1 sayıh Geçici Kanuna ek 'Kurucu Meclis Teşkili' hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 16 Aralık 1960, 10682.

[299] Atmaca, Göç, **age**, 1528.

Temmuz 1961'de yüzde 61,7 oranı ile kabul edilmiştir.[300] Ardından yapılan genel seçimle sivil hükümet kurulmuş ve Anayasal düzen işlemeye başlamıştır.

12 Eylül darbesi sonrasında da aslında yürütme ve yasamanın durumu 27 Mayıs sonrası döneme benzerdi. Ülke yönetimine el koyan yapı olan Milli Güvenlik Konseyi hem yürütmeyi hem yasamayı elinde tutmaktaydı. Milli Güvenlik Konseyi'nin Başkanı olarak Kenan Evren aynı zamanda Genelkurmay Başkanı olarak Devlet Başkanlığını da temsil etmekteydi. Partiler üstü bir hükümet kurularak Başbakanlık görevi Bülend Ulusu'ya verilmiştir. Ancak Başbakan ve hükümet sadece icracı konumda olmuştur. Örneğin; 14 Kasım 1980 tarihinde sıkıyönetim kanununda yapılan değişiklikle Başbakana karşı sorumlu olan Sıkıyönetim Komutanı artık Genelkurmay Başkanı'na karşı sorumlu olmuştur.[301]

Yeni anayasanın hazırlanması temel görev olmak üzere 29 Haziran 1981'de Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi'nden oluşan iki yapılı Kurucu Meclis oluşturulmuştur.[302] Yasama yetkisi Danışma Meclisi'nde olsa da "gerekli görülen haller"de Milli Güvenlik Konseyi de yasama işlevini yerine getirebilmekteydi. Ayrıca yürütmeyi denetleme yetkisi de sadece Milli Güvenlik Konseyi'ne aitti. Bu ayrıntılar dikkate alındığında karar almanın merkezinde Milli Güvenlik Konseyi'nin olduğu görülmektedir. Danışma Meclisi'nin öne çıkan en önemli özelliği üyelerinin 12 Eylül 1980 öncesinde siyasi parti üyesi olmaması esasıydı. Bu durumda anayasanın hazırlanmasına katılım oldukça sınırlı tutulmak istenmiştir. Sonuç olarak 1982 Anayasası, 7 Kasım 1982' de halkoylamasında yüzde 91 oranı ile kabul edilmiştir. Anayasanın halkoylamasında Cumhurbaşkanı'na dair bir seçimde yapılmıştır. 1982 Anayasası'nın geçici birinci maddesine göre "Anayasanın, halkoylaması sonucu, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası olarak kabul edildiğinin usulünce ilânı ile birlikte, halkoylaması tarihindeki Millî Güvenlik Konseyi Başkanı ve Devlet Başkanı, Cumhurbaşkanı sıfatını kazanarak, yedi yıllık bir dönem için, Anayasa ile Cumhurbaşkanına tanınan görevleri yerine getirir ve yetkileri kullanır"[303] ifadesi de kabul edilmiş ve böylece Kenan Evren Cumhurbaşkanı olarak göreve gelmiştir.

---

[300] Kemal Gözler, **Türk Anayasaları** (Bursa: Ekin,1999), 117.

[301] "1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Kanuna Bir Ek ve İki Geçici Madde Eklenmesi Hakkında Kanun", **Resmi Gazete,** 15 Kasım 1980, 17161.

[302] "Kurucu Meclis Hakkında Kanun", **Resmi Gazete,** 30 Haziran 1981, 17386,

[303] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1982, Geçici 1. Madde.

Bundan sonraki süreçte bir süre iktidarlar seçimle göreve gelse de darbenin gölgesi devam etmiştir.

Anayasanın askıya alındığı her iki dönemde de yürütme ve yasama darbeyi gerçekleştiren yapının elinde olmuştur. Bu durumda dış politika karar alma sürecinin de tek yetkilisi 27 Mayıs darbesinde Milli Birlik Komitesi, 12 Eylül darbesinde ise Milli Güvenlik Konseyi olmuştur. Demokratik sistemlerde parlamentolarda olan denetleme mekanizması Kurucu Meclisler'e verilmiş olsa da nihayetinde denetim Milli Birlik Komitesi ve Milli Güvenlik Konseyi'nin olmuştur.

3.2. Kriz Sürecinde Yasama-Yürütme Etkileşimi

Yasama ve yürütmenin, Türkiye'de tarihsel süreçte anayasalar bağlamında görev ve yetkileri ile ilgili detaylı bilgi verilmiştir. Ancak kriz sürecinde anayasal ve yasal prosedürler içerisinde yasama ve yürütmenin ilişkisinin ortaya çıkmasının şekilleri vardır. Yasama bazen yürütmenin talebiyle bazen ise kendi inisiyatifi ile kriz sürecine müdahil olur. Bu müdahillik şekilleri Tablo 1'de listelendiği gibi tepkisizlik ile başlayıp ve savaş ilanına uzanan en sert müdahillik şekline kadar gitmektedir. Bu çalışma içerisinde Türkiye'nin dış politika ve uluslararası krizlerde yasamanın sürece müdahilliğinin ölçüleceği parametre olarak müdahillik şekilleri temel alınacaktır. Kriz yönetim süreçlerinde yasama ve yürütmenin müdahilliğinin şekli ve müdahilliğinin yoğunluğunu derecelendirmeyi amaçlayan etkileşimin detayları şöyledir[304]:

Tepkisizlik: Yasama organı olarak TBMM kriz yönetim sürecinde hiçbir faaliyette bulunmamıştır. Yürütme tarafından TBMM'nin krizlere müdahil olması yönünde talep gelmediği gibi TBMM'de herhangi bir sebeple krizin yönetim sürecine etki edecek bir eylem içerisine girmeyi tercih etmemiştir. Yürütmenin Meclisi bu sürecin dışında tutmasının temel sebebi genel olarak yasama kararına ihtiyaç duyacağı bir dış politika eyleminde bulunmamasıdır. Anayasal olarak asker gönderme kararı, uluslararası antlaşmaların uygun bulunması gibi TBMM'nin yetki alanına giren bir durumla karşı karşıya kalınmadığında hükümetler krize özgü olarak konuyu TBMM'ye getirmezler. Bu ilk sebebi olmakla birlikte dış politika konularının hükümete hasretme eğilimi, krizin güvenlik seviyesinin yüksek olması gibi siyasi sebeplerle de bu tercih

[304] Müdahillik türlerinin yoğunluk dereceleri için bakınız: Tablo 1: Krizlerde TBMM-Hükümet İlişkisi.

yapılabilir. Yürütme yasamanın müdahil olmasını istemezken bu esnada TBMM'deki milletvekilleri de denetleme mekanizmalarını işletmezlerse tepkisizlik ortaya çıkar.

Genel Görüşme: "Toplumu ve devlet faaliyetlerini ilgilendiren belli bir konunun TBMM Genel Kurulunda görüşülmesi"[305], Anayasa'da genel görüşme olarak tanımlanmıştır. Parlamenter sistemin önemli denetim yollarından biri olan genel görüşme, 1924 Anayasası'nda yer almamışa da 1961 ve 1982 Anayasalarında parlamentonun yürütmeyi denetleme yolları arasında sayılır.[306] Önemli toplumsal, siyasal, ekonomik sorunlar ve dış politika konuları üzerinde genel görüşme açılabilmektedir. En az 20 milletvekili, bir siyasi parti grubu ya da Bakanlar Kurulu genel görüşme yapılmasına ilişkin talepte bulunabilir ve genel görüşmenin açılmasına Meclis Genel Kurulu karar verir.[307] Dış politika ve kriz yönetimi açısından genel görüşme pratikte hem denetleme hem bilgi edinmeyi içerir. Anayasa'da ne kadar genel görüşmeyi bilgi edinme değil denetleme yolları arasında saymışsa da dış politikada kriz yönetiminde muhalefet kriz ve hükümetin kriz ile ilgili eylemleri hakkında bilgi almak için de genel görüşme açılmasını talep edebilmektedir. Genel görüşme denetleme derecesi arasında gensoru ile sözlü-yazılı sorular arasında durmaktadır.[308]

Açık-Kapalı Oturumlarda Tartışma: TBMM Genel Kurul birleşimleri kural olarak kamuoyuna açıktır ve birleşimin zabıtları TBMM Tutanak Dergisinde yayımlanır.[309] Fakat istisna olarak TBMM Genel Kurulu, bir siyasi parti grubunun ya da yirmi milletvekilinin yazılı istemi üzerine kapalı oturum yapabilir. Kapalı oturumlarında tutanakları tutulur fakat yayımlanmazlar. Yine de şunu da eklemek gerekir; 1982 Anayasası'nın 97. maddesine göre açık oturum tutanaklarını Meclis divanı önerisi ve TBMM kararı ile yayımlanmama hakkı bulunmaktadır.[310]

Kapalı oturum önergesi verilince eğer kapalı oturuma geçilmişse toplantıda bulunabilecekler dışındakiler toplantı salonundan çıkarılmaktadır. Kapalı oturumda

---

[305] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1982, Md. 98.

[306] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1961, Md. 88.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, Md. 98.

[307] Şeref İba, **Osmanlı'dan Günümüze Meclis İç Tüzük Metinleri,** (Ankara: TBMM Basımevi Müdürlüğü, 2007), 30-31.

[308] Özbudun, **Anayasa…**, 273.

[309] Şeref İba, "TBMM'nin ToplanIı Düzeni Yönünden Kapalı (Gizli) Olurum Kavramı", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, c. 59, s. 3 (2004): 13.

[310] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1982, Md. 97.

bulunanlar oturumdaki görüşmeler hakkında açıklama yapamazlar. Bu görüşmedeki konuşmalar arşiv belgeleri açılana kadar devlet sırrı olarak saklanır. Kapalı oturumda konuşma tamamlanınca Başkan açık oturuma geçilmesini talep eder ve Genel Kurul oyuyla karar verilir.

Açık oturum olağan bir durumken kapalı oturumlar dış politika ve kriz dönemleri için oldukça önemlidir. TBMM'de krize ilişkin konuların tartışılması sırasında hasıma herhangi bilgi sızmaması veya kriz yönetiminde tercih edilecek yöntemin hasım tarafından izlenmemesi bakımından kapalı oturumlar tercih edilmektedir. Kapalı oturumlar diğer taraftan hükümetin krizlerde güvenlik gerekçesiyle konuyu TBMM'ye getirmeme gerekçesini de ortadan kaldırmaktadır.

Milletvekillerinin yazılı ve sözlü soru önergeleri: TBMM iç tüzüğüne göre yasamanın yürütmeyi denetim yolları içerisinde yer alan soru[311];

> "Gerekçesiz ve kişisel görüş ileri sürülmeksizin; kişilik ve özel yaşama ilişkin konuları içermeyen bir önerge ile Hükümet adına sözlü veya yazılı olarak cevaplandırılmak üzere, Başbakan veya bir bakandan açık ve belli konular hakkında bilgi istemekten ibarettir"

şeklinde tarif edilmiştir. Soru önergeleri sözlü ve yazılı olabilirler. Soru önergesi, Meclis Başkanlığı'na sunulmak üzere tek bir milletvekili tarafından imzalanır. Başkanlık soru önergesini muhatabı olan Başbakan ya da ilgili bakanlığa iletir. Sözlü soruların cevabını muhatabı Genel Kurul'un onayı ile birleşim sırasında cevaplayabilirken, üç birleşim cevaplanmamış sorular TBMM Başkanlık Divanı tarafından yazılı soruya çevrilir. Yazılı sorular 15 gün içerisinde cevaplanmalıdırlar ve cevabı TBMM Başkanlık Divanı'na iletilerek o günkü TBMM tutanak metnine eklenir. Kriz süreçlerinde, krizin durumu ile ilgili olarak yazılı ve sözlü sorular özellikle muhalefet tarafından hükümete yöneltilmektedir. Sorular doğrudan krizdeki gelişmeler hakkında bilgilendirme talebi içerebildiği gibi bazen krizin işaretlerinin fark edilmesi noktasında hükümete uyarıcı amaçla da kullanılabilmektedir.

İrade Beyanı: İrade beyanı, ulusal veya uluslararası meydana gelen durum veya eylem karşısında TBMM'nin tutumunun deklare edilmesidir. Genellikle TBMM ortak bildirisi veya deklarasyonu adı altında yayınlanır. İçtüzükte bildiri ya da deklarasyonun görüşülmesi, kabulü ve yayınlanma yöntemiyle ilgili hüküm olmadığı

[311] İba, **Osmanlı'dan Günümüze**, 37.

için farklı uygulamalar yapılmış ve günümüzde sadece bir teamül oluşmuştur.[312] Örneğin oylama yapılıp yapılmaması konusunda herhangi bir genel kabul yoktur. Dış politikada meydana gelen krizlerde de TBMM, düşmanın veya [Türkiye'nin doğrudan taraf olmadığı bir kriz ise] krizde istenmeyen davranışı gerçekleştiren tarafın eylemlerinin uluslararası topluma, krizin taraflarına veya Türkiye'ye verdiği zarardan bahsedilerek başlanır. Uluslararası hukuk bağı kurularak Türkiye'nin dış politika eylemine ilişkin ipucu verecek ya da aleni bir yönelim ifade edilir. TBMM'nin genellikle bütün parti grupları adına bir temsilci bu irade beyanına ait metni imzalar. Bu kriz yönetiminde yürütmenin yasama tarafından desteklenmesi noktasında önemli bir göstergedir. Krizlerde hükümetin krize ve krize ilişkin çıkara yüklediği anlamın TBMM'de karşılık bulduğunu göstermektedir. Bu durumda hükümetin TBMM'ye başvurduğu/başvuracağı anayasal zorunluluklar gereği alınması gereken kararlarda destek mekanizmasının daha iyi çalışması mümkün olabilmektedir. Ayrıca krizde hasım olan karşı tarafa krize ilişkin olarak ulusal desteğin hükümete verildiği izlenimi verilir. Böylece hasım taraf kriz yönetiminde güçlü bir hükümet olduğu ve ulusal destekle çıkarı daha iyi savunabileceği, daha az taviz verme eğilimine gideceği algısı ortaya çıkabilir.

Kınama: Uluslararası hukukta "kınama, bir hukuk kişisinin belirli bir durumu, bir davranış ya da bir iddiayı yasal bulmadığını belirten ve bu yolla kendi çiğnenen ya da tehdit edilen haklarını saklı tutmayı amaçlayan bir tek taraflı hukuksal işlemdir"[313] . Kınama eyleminin/işleminin doğurduğu hukuki sonuç, hakları saklı tutma, koruma anlamı ifade etmektedir. Kınama devletlerin yetkili organları tarafından ilan edilebilecek tek taraflı uluslararası hukuk eylemi ilan kınamayı hükümet ve dışişleri bakanlığı tarafından yapıldığı gibi geniş meşruiyet alanı oluşturmak adına parlamento kararı olarak da gerçekleşmektedir. Kınama, yukarıda bahsedilen irade beyanının bir parçası olabilmektedir. TBMM'de iktidar ve muhalefet tüm partilen konsensüs ile bir başka devletin eyleminin tanınmadığı ya da uluslararası hukuka uygun olmadığını belirtmek amacıyla bir kınama kararı çıkarılabilmektedir.

Gensoru ve Soruşturma: Sadece dış politika ve kriz süreçlerinde olmamak üzere parlamenter sistemlerde yasamanın yürütmeyi denetlediği en önemli araçlar gensoru

---

[312] Fahri Bakırcı, **TBMM Genel Kurulu'ndaki Yerleşik Uygulamalar** (Ankara: TBMM Basımevi, 2015), 45.

[313] Pazarcı, **age**, 127.

ve meclis soruşturmasıdır. Özellikle gensoru hükümetin veya gensoru teklifi verilen ilgili bakanın görevinden uzaklaşması ile sonuçlanabilmesi bakımından önemlidir. Burada dikkat edilmesi gereken husus hükümetin veya hükümetin üyesi olarak ilgili bakan adına gensoru açılabilmesidir. Parlamenter sistemdeki hükümet sorumluluğuna uygun olarak hükümet hem kolektif hem bireysel olarak sorumludur. Gensoru 1961 ve 1982 Anayasasında benzer şekilde düzenlenmişken 1924 Anayasası'nda biraz daha farklıdır. 1924 Anayasası'nın 22. maddesi, "Soru, gensoru ve Meclis soruşturması, Meclisin yetkilerinden olup bunların nasıl yapılacağı İçtüzükte gösterilir."[314] der. Fakat İçtüzük'te gensoru teklifinin işleme alınması TBMM'de genel görüşme yapılmadan Başkanlık Divanı'nca uygun bulunur veya bulunmaz.[315] Bu yüzden uygulamada pek işlevsel olamamıştır. 1961 ve 1982 Anayasaları ise gensoru ile ilgili detaylı düzenleme yapmış ve gensoru talepleri için bir görüşme açılması öngörülmüştür.[316]

Soruşturma ise "Başbakan ve ilgili bakanların görevleriyle ilgili olarak cezaî sorumluluklarının araştırılmasını sağlayan bir denetim aracıdır"[317]. 1982 Anayasası'nın 100. maddesine göre düzenlenen soruşturma; "Başbakan veya bakanlar hakkında, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının en az onda birinin vereceği önerge ile soruşturma açılması istenebilir. Meclis bu istemi en geç bir ay içinde görüşür

---

[314] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1924, Md. 22.

[315] Koçer, "Türkiye'de Dış Politika ve Parlamento", 163.

[316] Gensoru'nun usulüne ilişkin detaylar:

"Gensoru önergesi, bir siyasî parti grubu adına veya en az yirmi milletvekilinin imzasıyla verilir. Gensoru önergesi, verilişinden sonraki üç gün içinde bastırılarak üyelere dağıtılır; dağıtılmasından itibaren on gün içinde gündeme alınıp alınmayacağı görüşülür. Bu görüşmede, ancak önerge sahiplerinden biri, siyasî parti grupları adına birer milletvekili, Bakanlar Kurulu adına Başbakan veya bir bakan konuşabilir.

Gündeme alma kararıyla birlikte, gensorunun görüşülme günü de belli edilir; ancak, gensorunun görüşülmesi, gündeme alma kararının verildiği tarihten başlayarak iki gün geçmedikçe yapılamaz ve yedi günden sonraya bırakılamaz.

Gensoru görüşmeleri sırasında üyelerin veya grupların verecekleri gerekçeli güvensizlik önergeleri veya Bakanlar Kurulunun güven isteği, bir tam gün geçtikten sonra oylanır.

Bakanlar Kurulunun veya bir bakanın düşürülebilmesi, üye tamsayısının salt çoğunluğuyla olur; oylamada yalnız güvensizlik oyları sayılır.

Meclis çalışmalarının dengeli olarak yürütülmesi amacına ve yukarıdaki ilkelere uygun olmak kaydıyla gensoru ile ilgili diğer hususlar İçtüzükte belirlenir." **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1982, Md. 99.

[317] Özbudun, **Türk Anayasa…**,274.

ve karara bağlar."[318] Kemal Gözler, meclis soruşturmasının iki fonksiyonunu olduğunu belirtir; birincisi başbakan ve bakanları yargıya karşı düzmece suçlardan korumak, ikincisi ise başbakan ve bakanları suç teşkil edecek eylemlerini denetlemektir.[319]

Dış politikada krizlerde gensoru ve meclis soruşturmasına baktığımızda TBMM'nin önemli derecede etkili olabileceği bir alan olarak görmek gerekir. Kriz yönetiminde müzakere yürüten bir aktör olarak Başbakan veya ilgili bakan bir anda gensoru ile görevinden düşürülmüş artık temsil yetkisi olmayan biri haline gelebilir. Bu durumda krizin ilgili tarafında [hasımda], iç politikanın çalkantılı olduğu imajıyla müzakere de baskı kurma güveni artmaktadır. Bir anda karşısındaki devlet kendi siyasi temsilcisi olmayan, istikrarsız ve ulusal desteği sağlayamamış aktör olmaktadır. Kriz yönetiminde sadece askeri deşil destek-moral anlamda ulusal gücün önemi yadsınamaz bir unsur olduğu düşünüldüğünde müzakere sürecini hasım devlet lehine döndürecek bir durum haline gelir.

Meclis soruşturmasının etkisi gensoru kadar yüksek olmayabilir. Meclis soruşturması, gensoruya göre daha uzun bir süreç istemektedir. Doğrudan krizde etkisi gensoru gibi olabileceği gibi sadece kriz sonrası dönemde Başbakan veya bakanın krize dönük eylemleri üzerinde bir soruşturma açılabilir. Bu da ancak kriz sonrası evreyi etkileyecektir.

Uluslararası Antlaşmaların Uygun Bulunması: Uluslararası antlaşmaların imzalanması sürecinde yetki münhasıran yürütme organındadır. Parlamenter sistemlerde devlet başkanı, başbakan, ilgili bakan olabilmektedir. Ancak meclisler, andlaşmaların geçerli olması için kullandığı denetleme yetkisi ile bu sürece dâhil olurlar. Uluslararası antlaşmaların uygun bulma kanunu ile TBMM tarafından uygun bulunması ve ardından Cumhurbaşkanı tarafından yayınlanması gerekmektedir. 1961 ve 1982 Anayasalarının ilgili hükümleri bazı değişikliklere rağmen benzer olsa da 1924 Anayasası bu yetkiyi TBMM'ye vermektedir. 1924 Anayasasındaki "Devletlerle mukavele, muahede ve sulh akdi (...)gibi vezaifi bizzat kendi ifa eder"[320] şeklindeki

[318] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1982, Md. 100.

[319] Gözler, **Türk Anayasa…**, 420.

[320] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1924, Md. 18.

ifade fiili olarak uygulamada zorluk yaratacak bir durumdur.[321] Ancak dönemin koşulları ve daha önce belirtildiği gibi 1924 Anayasası'nın parlamenter sistemin yanında meclis hükümeti sisteminin de özelliklerini barındırıyor olması buna açıklık getirir. Çünkü 1924 Anayasası yasama erkinin de yürütme erkinin de TBMM bünyesinde olduğunu belirtmektedir. O halde uluslararası antlaşmaların imzalanması noktasında TBMM'nin yetkili olması olağan bir durumdur. Uluslararası antlaşmalara ilişkin olarak hüküm 1961 Anayasası'nın 65. maddesi olarak kabul edilmiş, 1982 Anayasası'na da, anlam farkına sebep olmayan küçük değişikliklerle 90. Madde olarak yer almış ve 2004 yılına kadar da yürürlüğünü sürdürmüştür.[322] 2004 yılında yapılan değişiklik ile 1961 Anayasası'ndaki ifadeden farklılaşmıştır. 1982 Anayasası'nın 90. maddesine "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır"[323] ifadesi getirilmiştir. Bu ifade o dönem egemenliğin kısıtlanması olarak tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Yürütmenin imzaladığı uluslararası antlaşmalar anayasal kısıt ile yargısal denetime kapatılmıştır. 1961 ve 1982 Anayasaları'na göre "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz."[324] Böylece yürütmenin bu konudaki tek denetleyicisi TBMM'dir. Ancak TBMM'nin denetiminin sınırlı olduğu antlaşmalar anayasal olarak vardır. Anayasa'ya göre bu istisna iki şekildedir. Birincisi[325]: "Devlet maliyesi bakımından bir yüklenme gerektirmemesi, kişi hallerine ve Türklerin yabancı memleketlerdeki mülkiyet haklarına dokunmaması ve süre olarak bir yılı aşmayan; ekonomik, ticari veya teknik ilişkileri düzenleyen antlaşmalar yayınlanma ile yürürlüğe konulabilir." İkincisi ise; "daha önce taraf olunmuş bir uluslararası antlaşmaya dayanan uygulama antlaşmaları ile kanunun verdiği yetkiye

---

[321] Rona Aybay, "Uluslararası Antlaşmaların Türk Hukukundaki Yeri", **TBB Dergisi**, s.70 (2007): 188.

[322] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1961, Md. 65.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, Md. 90.

[323] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1982, Md. 90

[324] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1961, Md. 65.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, Md. 90.

[325] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1982, Md. 90.

dayanılarak yapılan ekonomik, ticari, teknik ve idari antlaşmaların TBMM'nce uygun bulunması zorunluluğu yoktur."[326] Fakat bu istisnalar dâhilinde TBMM tamamen etkisiz değildir. TBMM, hükümete verdiği "yetkilendirme kanunu" ile bu yetkiyi yürütmeye vermiş olur. Ayrıca bu anlaşmalar yayınlandıktan sonra 2 ay içerisinde TBMM'ye sunulmak zorundadır. TBMM'ye sunulan bu antlaşmalar eğer meclis tarafından kabul görmez ise yürütmeyi denetlemenin diğer yolları [gensoru, soruşturma gibi] kullanılabilir.

Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Ülkeye Kabulü, Silahlı Kuvvetlerin Kullanılması ve Savaş İlanı: Krizler askeri kuvvet kullanma riskinin yüksek olduğu durumlardır. Krizin artık askeri çatışma oranının artması ile savaşın meydana geldiğini söyleyebiliriz. Parlamenter sistemde savaşın ilan edilmesi yetkisi parlamentoya aittir. Ancak bunu talep edecek olan yürütme organı olarak hükümettir. Parlamentolar kendi başlarına bir diğer devlete savaş ilan etme yetkisine sahip değillerdir. T.C. Anayasası'nın 92'nci maddesine göre; "yabancı devlete karşı veyahut belli bir devleti hedef tutmayıp Türkiye için savaş hukukunun yürürlüğe girmesini gerektiren hallerde savaş hali ilanına, Bakanlar Kurulunun istemi üzerine, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce karar verilir."[327] Bu kararı, yürütmenin diğer kanadı olan Cumhurbaşkanı uygular. Savaş ilanı ile ilgili olarak bir istisna bulunmaktadır. Anayasa'nın yine 92. maddesi'ne göre;

> "Türkiye Büyük Millet Meclisi tatilde veya ara vermede iken ülkenin ani bir silahlı saldırıya uğraması ve bu sebeple silahlı kuvvet kullanılmasına derhal karar verilmesinin kaçınılmaz olması halinde Cumhurbaşkanı da, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verebilir." [328]

Anayasa'nın 92. maddesinde TBMM'ye verilen bu yetkilerin krizlere etkisi eşit değildir. Yasamanın yürütmenin krizlerde karar alma durumunu etkilemesi ve krizdeki etki oranı bağlamında askeri şiddet kullanımının ölçüsü de dikkate alınarak etkinin yoğunluk sıralaması şöyledir[329]:

1)Ülkeye yabancı asker kabulü,

2)Silahlı kuvvetlerin yurt dışına gönderilmesi,

3) Savaş ilanı.

---

[326] **age**, Md. 90.

[327] **age**, Md. 92.

[328] **age**, Md. 92.

[329] Krizlerde yasama-yürütme etkileşim yoğunluğu bakımından diğer müdahillik şekillerinde yoğunluk ölçüsü farklıdır. Bakınız: Tablo-1 Krizlerde TBMM - Hükümet İlişkisi.

Silahlı kuvvetlerin kullanılmasında her zaman TBMM kararı gerekmeyebilir.[330] Bunun birinci istisnası yukarıda belirtildiği üzere yine Anayasa'nın 92. Maddesinin belirlediği durumlarda bu yetkinin Cumhurbaşkanınca kullanılabilmesidir. Fakat Cumhurbaşkanı'nın bu yetkiyi kullanması TBMM kararının tamamen gerek olmadığı anlamı taşımaz. TBMM İçtüzüğü'nün 129. Maddesine göre "Anayasanın 92 nci maddesinin ikinci fıkrasında belirtilen hallerde Cumhurbaşkanı da, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verebilir ve derhal Türkiye Büyük Millet Meclisini toplantıya çağırır." ifadesi önemlidir. İkinci istisna ise 1982 Anayasası'nda 92. maddede yer alan "…Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası andlaşmaların… gerektirdiği haller dışında Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nindir"[331] ifadesidir. Son istisna ise "…milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği haller dışında Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nindir."[332] "Milletlerarası nezaket kurallarından" doğal afetler, yardım götürme, uluslararası ziyaretler, davet edilme gibi herhangi bir devletin egemenlik haklarına aykırı bir davranış içermeyen barışçıl eylemleri anlamak gerekir.[333]

Tablo 1: Krizlerde TBMM - Hükümet Etkileşimi

Yoğunluk	Müdahilliğin Şekli
0	Tepkisizlik
1	Açık-Kapalı Oturumlarda Tartışma
2	Genel Görüşme
3	Yazılı, Sözlü Soru Önergeleri
4	İrade Beyanı
5	Kınama
6	Gensoru, Soruşturma
7	Uluslararası Antlaşmaların Uygun Bulunması
8	Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Ülkeye Kabulü
9	Silahlı Kuvvetlerin Yurtdışına Gönderilmesi
10	Savaş İlanı

Tez çalışması kapsamında araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

[330] Silahlı kuvvetlerin kullanımına ilşkin istisnalarla ilgili detaylı bilgi için bakınız: Denk, **age**, 157-178.

[331] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1982, Md. 92.

[332] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1982, Md. 92.

[333] Denk, **Silahlı Kuvvet…**, 177.

4. TÜRKİYE'NİN MÜDAHİL OLDUĞU KRİZLERDE YASAMA-YÜRÜTME İLİŞKİSİ

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren birçok dış politika ve uluslararası krizlere taraf olmuştur. Türkiye'nin *hangi krizlere, nasıl taraf olduğuna* baktığımızda ise dış politika krizlerinin iki taraflı olması sebebiyle daha açık şekilde anlaşılabilirken uluslararası krizlerde bu ayrım biraz daha zor olabilmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde tanımlandığı üzere dış politika krizleri iki aktör arasında tetiklenen krizlerdir; bu sebeple çalışma içerisinde iki tarafı olan ve bu taraflardan birinin doğrudan Türkiye olduğu krizler çalışmanın konusu edilecektir.[334] Uluslararası krizlerde ise müdahillik, doğrudan taraf olmayı ya da uluslararası ittifaklar çerçevesinde yükümlülüklerin yerine getirilmesi sonucunda krize dâhil olmayı ifade eder. Fakat her kriz tezin konusu olmayacak, yasama ve yürütmenin krizdeki durumuna/ilişkisine bakılacaktır. Öncelikli olarak yasama ile yürütme arasında bir etkileşim olmuş mu sorusu ile hareket edilecek olup bu etkileşimin niteliği tartışılacaktır. Bazen bir etkileşim olmamışsa da bu durum yürütmenin bilinçli bir tercihi olabilmektedir. Yine bu krizler incelemeye değer özgün araştırma nesnesi olduğu için çalışmaya dâhil edilecektir. Tezin bu bölümünde Türkiye'nin müdahil olduğu dış politika ve uluslararası krizlerde yasama ve yürütmenin birbiri ile olan ilişkisinin kriz yönetim sürecine etkileri tezin hipotezleri çerçevesinde analiz edilecektir.

4.1. Dış Politika Krizlerinde Yasama-Yürütme İlişkisi

Tez çalışmasının sınırlarını belirlediğimiz 1923-2017 yılları arasında Türkiye "37 dış politika krizine"[335] doğrudan taraf olmuştur. Türkiye'nin yönettiği dış politika krizlerinde yasama ve yürütmenin ilişkisini analiz edebilmek için bir ayrım yapmak

[334] Detaylı kriz tanımları için tezin "2.3. Kriz Kavramı, Kriz Yönetimi ve Krizlerde Karar Alma" başlığına bakınız.

[335] Türkiye'nin taraf olduğu dış politika krizlerinin detaylı listesi için "Tablo 2: 1923-2017 Türkiye'nin Dış Politika Krizleri" tablosuna bakınız.

ihtiyacı doğmuştur. Aslında bu ayrım çalışmanın doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Tablo 2: 1923-2017 Türkiye'nin Dış Politika Krizleri

Tek Parti Hükümetleri Döneminde	Koalisyon Hükümetleri Döneminde	Çoğunluk Hükümetleri Döneminde
1924 Musul Krizi	1964 Johnson Mektubu Krizi	6-7 Eylül Olayları Krizi
1926 Lotus-Bozkurt Krizi	1964 Kıbrıs Krizi	1957 Suriye Krizi
1929 Küçük Ağrı Krizi	1968-1974 Afyon Krizi	1967 Kıbrıs Krizi
1935 Bulgaristan Krizi	1973-1976 Kıta Sahanlığı Krizi	1968-1974 Afyon Krizi
1936 Sancak Krizi	1974 Kıbrıs Krizi	1982 Limni Krizi
1942 Struma Krizi	1974-1979 NOTAM-FIR Krizi	1984-1990 Batı Trakya Krizi
1945 Sovyet Talepleri Krizi	1991 Nahcivan Krizi	1987 Kıta Sahanlığı Krizi
	1992 Muavenet Krizi	1989 Bulgaristan Göçü Krizi
	1995 Ege Denizi Krizi	1991 Nahcivan Krizi
	1996 Kardak Krizi	1988-1991 Iraklı Sığınmacılar Krizi
	1997 S-300 Füze Krizi	2003 Doğu Akdeniz MEB Krizi
	1998 Suriye-Öcalan Krizi	2003 Süleymaniye Çuval Krizi
		2010 Mavi Marmara Krizi
		2011 Suriye Krizi
		2012 RF-4 Krizi
		2014 Işid Rehine Krizi
		2015 Süleyman Şah Türbesi Krizi
		2015 SU-24 Krizi

Fuat Aksu, **Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Süreç Analizi,** (Dış Politika ve Kriz İncelemeleri Yay.: İstanbul, 2017)'den faydalanılarak oluşturulmuştur.

Hem literatüre baktığımızda hem de tez çalışması esnasında görüldü ki hükümetin yapısı yürütmenin yasama ile ilişkisini etkilemektedir. Hükümetin yapısının ne olduğunun parlamento ile hükümetin kriz yönetim sürecinde kurulan ilişkide etkili olduğu hâlihazırda tezin temel hipotezlerinden biri olmaktadır. O halde bu başlıkta Türkiye'nin dış politika krizlerinde yasama-yürütme ilişkisine bakarken yapılacak temel ayrım hükümet yapıları olacaktır. Türkiye'de ortaya çıkmış hükümet yapılarına baktığımızda tek parti hükümetleri, koalisyon hükümetleri ve çoğunluk hükümetleri

olduğunu görmekteyiz.[336] Hükümet yapılarının krizlerde yasama-yürütme ilişkisini etkilediği temel hipotezi ile bu başlık altında Türkiye'nin dış politika krizlerinin yasama-yürütme ilişkisi analiz edilecektir.

4.1.1. Tek Parti Hükümetlerinde Dış Politika Krizleri

Tek parti hükümetlerinden anayasal gereklilik olarak yasama organına sadece tek bir partinin girebildiği yapıları anlamamız gerektiğini tezin ilgili bölümde belirtilmişti.[337] Türkiye'nin, 21 Temmuz 1946'da yapılan seçimlerle beraber parlamentoda birden fazla partinin girmesine kadarki dönemde kurulan hükümetler tek parti hükümetleridir. Çalışmanın sınırlılıkları içerisinde kronolojinin cumhuriyetin ilanı ile başlaması sebebiyle bu başlıkta 29 Ekim 1923 ile 21 Temmuz 1946 tarihleri arasındaki dış politika ve uluslararası krizlerin kriz yönetim süreçlerinde yasama ve yürütme organlarının birbiri ile olan ilişkisi analiz edilecek.

Tek parti hükümetlerinin yasama ile ilişkisi dendiğinde genellikle yürütmenin ve yasamanın aynı parti üyelerinden oluşması sebebiyle; yasamanın hükümeti onaylayıcı şekilde davrandığı yaygın kanıdır. Tek parti hükümetlerinde yasamada ve yürütmede tek bir partinin üyeleri yer alsa da yasamanın her zaman sadece yürütmeyi destekleyen bir yapı olarak karşımıza çıkmadığını görmekteyiz. Yasama organı her zaman demokrasinin ve halkın denetiminin –bazen eksik de olsa- mevcut olduğu bir yerdir. Diğer taraftan da çok partili ya da tek partili meclis olması fark etmeksizin parti içi muhalefetin yansımalarını parlamentolarda görmek mümkündür. Parti gruplarında ikna edilemeyen parlamenterler meclis içerisinde iktidara karşı muhalefet oluşturabilmektedir. Aynı zamanda yürütmenin yasamaya karşı sorumluluğu dâhilinde oluşan denetleme mekanizmaları da yasama ile yürütme arasındaki etkileşimi gerekli kılmaktadır. Parlamentolar, muhalefet içerme ve denetleme mekanizmaları ile dış politikaya dair krizlerde karar alma sürecine müdahil; karar alma yapısı içerisinde yeri olan aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

[336] Azınlık hükümetleri diye bir kavram olmakla birlikte aslında dışarıdan desteklenirler ve koalisyon gibi kurulurlar. Çalışma içerisinde ayrıca başlık içinde verilmeyecek olup azınlık hükümeti olma halinin önemli olması durumda ilgili yerde belirtilecektir.

[337] Detaylar için tezin "2.2.2 Hükümet Yapısına Göre Dış Politikada Yasama-Yürütme İlişkisi" başlığına bakınız.

Tablo 3: Tek Parti Hükümetleri ve Dış Politika Krizleri (1923-1946)

HÜKÜMET SAYISI	BAŞLANGIÇ TARİHİ	BİTİŞ TARİHİ	BAŞBAKAN	PARTİSİ	CUMHURBAŞKANI	MECLİSİN MÜDAHİLLİĞİ DIŞ POLİTİKA KRİZLERİ
1. HÜKÜMET	1 Kasım 1923	6 Mart 1924	İSMET İNÖNÜ	HALK FIRKASI	MUSTAFA KEMAL ATATÜRK	1924 MUSUL KRİZİ
2. HÜKÜMET	6 Mart 1924	22 Kasım 1924	İSMET İNÖNÜ	HALK FIRKASI	MUSTAFA KEMAL ATATÜRK	1924 MUSUL KRİZİ
3. HÜKÜMET	22 Kasım 1924	3 Mart 1925	ALİ FETHİ OKYAR	CHF	MUSTAFA KEMAL ATATÜRK	1924 MUSUL KRİZİ
4. HÜKÜMET	4 Mart 1925	1 Kasım 1927	İSMET İNÖNÜ	CHF	MUSTAFA KEMAL ATATÜRK	1924 MUSUL KRİZİ; 1926 BOZKURT LOTUS KRİZİ
5. HÜKÜMET	1 Kasım 1927	27 Eylül 1930	İSMET İNÖNÜ	CHF	MUSTAFA KEMAL ATATÜRK	1929 KÜÇÜK AĞRI KRİZİ
8. HÜKÜMET	1 Mart 1935	25 Ekim 1937	İSMET İNÖNÜ	CHP	MUSTAFA KEMAL ATATÜRK	1935 BULGARİSTAN KRİZİ; 1936 SANCAK KRİZİ
9. HÜKÜMET	25 Ekim 1937	11 Kasım 1938	MAHMUT CELAL BAYAR	CHP	MUSTAFA KEMAL ATATÜRK	1936 SANCAK KRİZİ
10. HÜKÜMET	11 Kasım 1938	25 Ocak 1939	MAHMUT CELAL BAYAR	CHP	İSMET İNÖNÜ	1936 SANCAK KRİZİ
11. HÜKÜMET	25 Ocak 1939	3 Nisan 1939	REFİK SAYDAM	CHP	İSMET İNÖNÜ	1936 SANCAK KRİZİ
12. HÜKÜMET	3 Nisan 1939	8 Temmuz 1942	REFİK SAYDAM	CHP	İSMET İNÖNÜ	1936 SANCAK KRİZİ; 1942 STRUMA KRİZİ
14. HÜKÜMET	9 Mart 1943	7 Ağustos 1946	ŞÜKRÜ SARAÇOĞLU	CHP	İSMET İNÖNÜ	1945 SOVYET TALEPLERİ KRİZİ
15. HÜKÜMET	7 Ağustos 1946	10 Eylül 1947	MEHMET RECEP PEKER	CHP	İSMET İNÖNÜ	1945 SOVYET TALEPLERİ KRİZİ

Fuat Aksu, **Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Süreç Analizi** (Dış Politika ve Kriz İncelemeleri Yay.: İstanbul, 2017), 87.

Türkiye'de tek parti hükümetlerinin olduğu dönemde 1924 Musul Krizi, 1926 Bozkurt-Lotus Krizi, 1929 Küçük Ağrı Krizi, 1935 Bulgaristan Krizi, 1936 Sancak Krizi, 1942 Struma Krizi ve 1945 Sovyet Talepleri Krizi Türkiye'nin dış politika krizleri olarak yer almaktadır. Bu dönemde krizlerin bazılarında kriz yönetim süreçlerinde yasama organı olarak TBMM'nin müdahilliğini görmekteyiz. Çalışma sonucunda 1924 Musul Krizi, 1929 Küçük Ağrı Krizi, 1935 Bulgaristan Krizi, 1936 Sancak Krizi ve 1945 Sovyet Talepleri Krizi'nde meclisin müdahilliği çeşitli ölçeklerde görülmüştür. Müdahilliğin türü ve kriz yönetim sürecine etkilerini neler olduğuna krizlerin önemli noktaları ile birlikte bakmak gerekmektedir.

Hipotez-1: Hükümet sistemleri ve hükümet yapısı; krizlerde karar yapısını, kararların niteliğini, hangi araç-yöntemleri kullanılacağını ve yasama-yürütme ilişkisini etkiler.

Tek parti hükümetleri döneminde yasama-yürütme ilişkisinin kriz yönetimindeki ortaya çıkış şekilleri ve kriz yönetimine yansımaları farklılık göstermektedir. Tek parti hükümetleri, yasamanın içerisindeki diğer muhalefet partilerinin bulunmamasına rağmen krizlere ilişkin konuyu TBMM'de tartışmaya açmışlardır. Bu tür hükümetlerde kriz konularının TBMM gündemine gelmesi, bazı krizlerde bilgilendirme kadar sınırlı iken bazı krizlerde TBMM üyelerinin dış politika kararı konusunda ikna edilmesi şeklinde olmuştur. Hükümet kriz yönetiminde uluslararası pazarlık/müzakere sürecini yürütürken benzerini içeride ulusal seviyede TBMM ile yürütmüştür. Böylece hükümet izlediği strateji ve aldığı kararları kriz yönetiminde "iki seviyeli oyun"[338] yöntemini kullanarak uygulamaya geçirmeyi tercih etmiştir. Karar alma birimi çıkarın maksimizasyonunu sağlarken ulusal düzeyde bir grup veya kurumu çıkarın sınırları ve korunmasına dair yöntemler üzerine ikna etmek ister. Tek parti hükümetlerinde yürütme, kriz yönetiminin amaçlarını ve araçlarını yasama organı olan TBMM ile paylaşarak çıkarın ulusallaşma sürecine önem vermişlerdir.

Tek parti hükümetlerinde, yürütmenin krize ilişkin amaç ve çıkarı ulusallaştırmasına dair örneklerden biri olarak 1924 Musul krizi, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dış politika krizidir. Lozan görüşmelerinde karara bağlanamayan bir uyuşmazlık olarak zaman içerisinde krizleşmiştir. Kriz sürecinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Başbakan ise İsmet İnönü ve Ali Fethi Okyar'dır.[339] Krizin tetiklendiği dönem

[338] İki seviyeli oyun detayları ile ilgili bilgi tezin giriş bölümünde verilmiştir.

[339] Tablo 3'te hükümetlerin görev süreleri yer almaktadır. Hükümetin hakkında detaylı bilgiler için Tablo 3'e bakınız.

itibariyle hem içeride hem dışarıda özel ve hassas dengelerin oldukça etkili olduğu bir kriz yönetim süreci görülmektedir. İngilizlerin, Mondros Mütarekesi'ne rağmen işgal ettiği Musul'un durumu Lozan görüşmelerinin en hararetli konusu olmuş ve daha sonra görüşmek üzere Lozan dışına bırakılmıştır. Musul sadece Lozan görüşmelerinde uluslararası müzakerelerde değil aynı zamanda parlamentonun da gündemine getirilerek tartışma konusu olmuştur.

İngiltere ve Türkiye arasında çatışmaların yaşanması ve Türkiye'nin 10 Ekim 1924'te sınırın ihlali konusunda MC'ye başvurması sonrasında Türk Başbakanı İsmet İnönü 18 Ekim 1924 tarihinde konuya ilişkin olarak TBMM'de şu konuşmayı yapmıştır[340]:

> "… 25 Eylül tarihli kendilerinden bir nota aldık ve 29 Eylülde de bir nota aldık. Bu notaların esası, muhafazası iktiza eden statüko vaziyetini ihlâl etmek bilâkis bize atfolunuyor ve kıtaatımızın girmiş olduğu yerlerden çıkması isteniyordu. 25 ve 29 Eylül tarihlerinden bahsederken, azayikiram bu esnada Cenevrede müzakerat cereyan ettiğini derhatır buyururlar."

İnönü, Lozan sürecinde de çokça tartışılan bir konu olması sebebiyle Musul ile ilgili olarak meclisin bilgilendirilmesini önemsemektedir.[341] Askeri ve güvenlik riski yüksek olmasına karşın millî mücadelede önemli rolü olan TBMM'nin konu dışında bırakılmamasını sağlamıştır ve TBMM'de gizli oturumlarla Musul konusu tartışılmıştır. Zaten dönemin vekilleri de konuyu gündeme getirmekten geri durmamış; konu ile ilgili fikirlerini meclis konuşmaları ile beyan ederken hükümetten sürekli izahat beklemiştir.

19 Mart 1924 tarihli oturumda II. TBMM'nin ilk kez gündemine gelmiştir. Dışişlerinin bütçesinin de konu edildiği oturumda, Ergani Milletvekili İhsan Hamid Bey Musul meselesini gündeme getirmiş; hükümeti ve hükümetin meseleye özgü politikalarını şu sözlerle sert bir şekilde eleştirmiştir[342]:

> "Bundan birkaç ay evvel Musul meselesi bir dereceye kadar lehimizde iken, Hükümetin maalesef bu meseleyi layıkıyla mühimsememesi yüzünden gittikçe aleyhimize dönmekte ve bu yüzden

---

[340] **İsmet İnönü'nün TBMM Konuşmaları (1920-1973) I. Cilt**, (Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 56, 1992), 185.

[341] Musul krizi tetiklenme tarihi itibariyle II. TBMM'nin gündemine denk gelmiştir. Musul'un durumu ise I. TBMM'nin en hararetli tartışma konusu olmuştur. I. TBMM içerisinde muhalefet oluşturan İkinci Grup üyeleri Lozan görüşmelerinde Musul konusunda daha katı bir görüşte oldukları ve gerekirse savaşa devam edilmesi yönünde bir muhalefette oldukları iddia edilmektedir. Ancak bu tonda muhalif sesler olsa da İkinci Grup'un muhalefetinin temelde Meclisin işleyişi üzerinde olduğunu söylemek mümkündür. Bakınız: Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003).

İkinci Grup milletvekillerinin büyük çoğunluğunun, II. TBMM'de olmayışı doğal olarak kriz özelinde de muhalefetin az olmasına sebep olmuştur.

[342] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem II, Birleşim 16, c.7 (19 Mart 1924): 743-744.

> Musul'da bizi isteyen Türkler ve onlarla beraber daima hareket etmiş Kürtler aleyhine dehşetli bir tazyik icra edilmektedir… Arkadaşlar Musul meselesi yalnız Musul meselesi değil, Musul meselesi bir Türkiye meselesidir. Musul meselesinin fena bir şekilde halli bütün Türkiye'yi, bütün Türk istikbalini tehlikeye sokacak bir vaziyettedir, Hariciye Vekili ve Başvekil İsmet Paşa Hazretlerinden çok rica ederim, Musul meselesi ne safhaya girmiştir? Muahedelerin tehiri, tasdikinin esbabı nedir? Bir de Süleymaniye'nin bombardımanı meselesi vardır. Süleymaniye niçin bombardıman ediliyor? Ve Hükümet buna karşı ne gibi protestoda bulunmuştur? İngilizlerin statükoyu hiç olmazsa sulhun takarrürüne kadar ve Musul meselesinin halline kadar muhafaza etmeyerek yaptıkları hareketleri niçin protesto etmemişlerdir? Bu hususları lütfen izah buyursunlar."

MC Komisyonu Musul'da görevini icra ederken komisyon çalışmalarını yerinde takip etmek için Musul'a giden Türk Heyet'in İngilizler tarafından taciz edildiği duyumları üzerine Rize milletvekili Ekrem Rize Dışişleri Bakanlığı'na soru önergesi sunarak bilgilendirme istemiştir.[343] Dönemin Dışişleri Bakanı Şükrü Kaya heyetin tayini, İngilizlerin heyet hakkındaki tutumlarını da içeren bir meclis konuşması ile soru önergesine detaylıca cevap vermiştir. Musul'daki Türk heyetinden Cevat Paşa tercümanların Musul'a alınmadığı yönündeki telgrafı üzerine Türkiye durumu MC nezdinde protesto etmiş ve tercümanların serbest bırakılmaması halinde MC Komisyonu'nun tahkikatını tanımayacağını iletmiştir. Bunun üzerine Türk heyet Irak memurları eşliğinde Musul'a varmışlardır ve İngilizlerin tahmini ile bir nümayişle karşılaşmış ancak bu nümayiş vatanperver duygular içeren bağlılık ve memnuniyeti gösteren bir nümayiş olduğunu Dışişleri Bakanı Şükrü Kaya vurgulamıştır.[344] Bu açıklama üzerine soruyu yönelten milletvekili Ekrem Rize, bakanın açıklamaları üzerine aldığı sözle hükümetin aldığı tavrı yerinde bulmuş ve İngiltere'yi MC'nin işini engellemek konusunda eleştirmiş ve MC Komisyonu üzerinde etki kurmaya çalışacağı konusuna dikkat çekmiştir.[345]

9 Ocak 1926 tarihinde Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras meclis kürsüsünde milletvekillerini bilgilendirmek için Musul meselesi hakkında yaşanan gelişmeleri aktarıyordu. Anlaşma gereği mesele Milletler Cemiyeti'ne havale edilmişti. Tevfik Rüştü Bey süreç hakkında gerekenleri anlattıktan sonra İngiltere ve Cemiyet-i Akvam'ı sert bir şekilde eleştirdi. Cemiyeti istediği gibi kontrol eden İngiltere ile bu cemiyete girmemiş olan Türkiye arasındaki bir davada adil bir karar verilmesinin imkânı olmadığını söyledikten sonra açıklamasına şöyle devam etmiştir[346]:

---

[343] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Dönem II, Birleşim 46, c. 4 (4 Şubat 1925): 94.

[344] **age**, 211-213.

[345] **age**, 214.

[346] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem II, Birleşim 38, c.21 (9 Ocak 1926): 92.

> "Cemiyet-i Akvam Meclisi nihayet hakikaten mühim ve ciddi bir rol ifa eder gibi şu kararı verdi: İngiltere lütfen 25 sene Irak'ı idare etmek zahmetine katlanırsa hukuken Türklere ait olan Musul'un Irak'a yani İngilizlere verilmesi muvafıkmış, eğer İngiltere bu zahmete katlanmazsa o zaman Musul Türklere verilebilirmiş. Bir milleti ve cihan efkar-ı umumiyesini aldatmak için bu kadar basit yapılan muameleye karşı insan gülmekten kendisini alamıyor."

TBMM'de tartışmalar devam ederken MC Komisyonu bazı şartlarla daha önce geçici sınır olarak belirlenen Bruxellese Hattının güneyinin Irak'a ilhakını uygun bulan bir rapor hazırlamıştır.[347] Komisyonun 16 Temmuz 1925'te tamamladığı raporda Türkler'in 11. yüzyıldan beri egemenlikleri kabul edilse de Kürtler'in ne Arap ne Türk olduğu, halkın net bir tercihi olmadığı ve aşiret reislerinin Türkiye'ye karşı olduğu için Bruxelles Hattı'nın doğal sınır olarak kabul edilmesi gerektiği yer almaktaydı. İngiltere'nin kabul ettiği rapor Türkiye tarafından Lozan'ın MC'ye bağlayıcı karar alma yetkisi vermediği için itiraz edilmiştir. MC Meclisi Adalet Divanı'ndan Lozan Antlaşması'nın 3. Maddesi gereğince MC Meclisi'nin vereceği kararın niteliğinin (hakem kararı, tavsiye kararı veya arabuluculuk) ne olduğu, karar için oybirliği mi oy çokluğu mu gerektiği ve ilgili tarafların oy kullanıp kullanamayacağı konularında görüş istemiştir. Adalet Divanı 21 Kasım 1925'te Lozan Antlaşması'na atıfla kararın bağlayıcı olacağı, oybirliği ile alınacağı ve ilgili tarafların oy kullanamayacağı kararını alır. 16 Aralık 1925'te ise MC Meclisi oybirliği ile komisyon raporunu kabul eden kararı almıştır. Türkiye bu durumu Lozan'a aykırı olduğu şeklinde yorumlamış ve karara tepki göstermiştir. Ancak 5 Haziran 1926'da Türkiye ile İngiltere arasında "Türkiye ile İngiltere ve Irak Arasında Türk Irak Sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması" imzalanmıştır.[348] Antlaşma ile Musul Irak'a bırakılmış ve Bruxelles Hattı sınır olarak kabul edilmiş, Irak Hükümeti 25 yıl süre ile bazı petrol şirketlerinin gelirlerini Türkiye'ye ödemesi maddesi de yer almaktadır.

Türkiye ve Irak arasında imzalanan Ankara Antlaşması sonrası 7 Haziran 1926'da anlaşma ile ilgili mecliste konuşmalar yapıldığı görülmektedir. Kazım Karabekir Paşa geçmiş dönemlerde bu konuyla ilgili yaptığı uyarıların dikkate alınmadığını, yine de hükümetin bu meseleden muvaffakiyetle çıkmasını temenni ettiklerini belirtip;

---

[347] Bu şartlar şöyledir: 1. Ülke 25 MC mandasında kalacaktır, 2. İdarede Kürtler de görev alacak ve Kürtçe resmi dil olacaktır, 3. Manda sona ererse Kürtlere özerklik sağlanamazsa bölge Türkiye'ye devredilecek, 4. Bölgenin taksimine karar verilirse Küçük Zap Suyu sınır olacaktır; böylelikle Kerkük Irak topraklarında Musul ise Türkiye toraklarında kalacaktır. Uzgel ve Kürkçüoğlu, "İngiltere ile İlişkiler", 263.

[348] İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları** 1. Cilt (Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara, 1989), 317.

Musul'un bu günkü vaziyetinden duyduğu üzüntüyü meclis kürsüsünden ifade etmekten başka yapılacak bir şey kalmadığını söyleyerek konu hakkındaki düşüncelerini hükümeti sınırlı şekilde eleştirerek beyan etmiştir.[349] Karabekir Paşa'nın ardından kürsüye gelen Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Beyin konuşmasının bir bölümünde ifade ettiği cümleler dikkat çekicidir:[350]

> "Şurasını da derhal arz etmeye mecburum ki hudut üzerinde bize bin kilometre murabbaı miktarında lehimize tahsisat ilavesini teklif ettiler, esas davamızın böyle bir veyahut iki bin kilometrelik arazi davası olmadığını söyleyerek bu teklif olunan araziden de sarfı nazarla bütün Musul Vilâyetinden müstakil Irak Devleti lehine feragati prensiplerimize daha uygun bulduk… Cihanın ve şark-ı karibin sulh ve huzuru ve Irak'ın istiklâl ve saadeti namına ve Büyük Britanya İmparatorluğuyla münasebetimizi normal bir hale getirmek için yegâne muallak kalan bu arazi meselesinde fedakârlıklara katlandık"

Tevfik Rüştü Aras'ın konuşmasından Türkiye'nin kriz yönetim sürecindeki çıkar algısının Musul'u elde etmenin güvenlik ve prestij temelli olduğunu göstermektedir. Dışişleri Bakanı müzakerelerde ısrarcı olunup elden gelenin yapıldığını TBMM'de açıklayarak mecbur kalınan Ankara Antlaşmasının meşruiyetini sağlamak istemiştir.

Yapılan konuşmaların ardından antlaşmanın uygun bulunması için oylama yapılmıştır. O dönemde TBMM'de 333 milletvekili varken, 7 Haziran günü oylama esnasında 145 milletvekili bulunmaktaydı ve bunlardan 142 kişi "kabul", 2 kişi "ret" ve 1 kişi de "çekimser" oyu vermiştir.[351] Oylamaya sadece 145 milletvekilinin katılıp 188 milletvekilinin mecliste oylamaya katılmaması önemli bir detaydır. Meclis'teki oylamanın ardından antlaşmanın uygun bulunması ile birlikte Türkiye-Irak sınırı kesin olarak çizilmiş ve Misak-ı Millî sınırları içerisindeki Musul'u Türkiye bırakmak zorunda kalmıştır.

Musul kadar Türk Dış Politikasında ses getirmemiş olsa da bir diğer sınır uyuşmazlığı ile tetiklenen kriz de 1930 Küçük Ağrı Krizi'dir. Diğer tarafı İran olan dış politika krizinin tetiklenmesine sebep olan olaylar Ağrı İsyanları ile başlamıştır. Şeyh Sait ayaklanması bastırılırken İran'a kaçan Kürt grupların yeniden sınırdan geçerek Türkiye'ye girip saldırı düzenleyip tekrar İran'a geri dönmeleri şeklinde bir süreç olan Ağrı İsyanları üç süreçte gelişmiştir[352]: "I. Ağrı İsyanı 16 Mayıs-17 Haziran 1926, II. Ağrı İsyanı 13-20 Eylül 1927 ve III. Ağrı İsyanı 7-14 Eylül 1930." I. Ağrı İsyanı ile

---

[349] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem II, Birleşim 115, c.26 (7 Haziran 1926): 164-165.

[350] **age**, 165

[351] **age**, 176.

[352] Bülent Şener, "Ağrı İsyanı (1926-1930) ve Türkiye-İran Krizi (1930):Türk Dış Politikası Tarihinde Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması", **International Journal of History**, c. 4, s. 4 (2012): 387.

Türkiye'ye saldırıp İran'a kaçan isyancı grupların sınırdan kolaylıkla geçmesi konusunda Türkiye İran'ı önlem almaya davet etmiştir. Ancak II. Ağrı İsyanı'nda Türkiye yaptığı operasyonda başarılı olamayıp isyancıların yeniden İran'a kaçmaları sonucunda İran'a nota verilerek kaçan isyancıların iadesi istenmiş aksi halde diplomatik ilişkilerin kesileceği bildirilmiştir. Bu sefer durum ilk isyandan daha ciddidir. Çünkü isyancı gruplar sadece kendileri kaçmamış kaçarken Türk subay ve erlerini de rehin alarak kaçırmışlardır. İran bu konuda sorumluluk kabul etmemişse de Türk askerlerini Türkiye'ye iade etmiş fakat sınırların güvenliği konusunda bir girişimde bulunmamıştır. Bunun üzerine, Türkiye notasına uygun şekilde İran büyükelçisini geri çekerek kararlılık göstermiştir. İran bu süreçte ilişkileri yumuşatmak için adımlar atmışsa da yeni bir isyan ile krize giden yol açılmıştır.[353] Buraya kadar uyuşmazlık düzeyinde ve diplomatik yöntemlerle ilerleyen süreç III. Ağrı İsyanı'nda İran'ın tutumunu devam ettirmesi ile sınır uyuşmazlığı dış politika krizine dönüşmüştür.[354] Türkiye, sınır güvenliği ile ilgili olarak yeterli sorumluluk almadığı ve isyancılara erzak ve silah yardımı yaptığını belirterek İran'ı bir nota ile uyarmıştır.[355] İran ise buna cevaben İran topraklarında Türkiye aleyhinde gelişecek bir duruma müsaade edilmeyeceğini bildirmiştir.[356] 27 Temmuz 1930 tarihinde Türkiye'nin İran'a gönderdiği ikinci notada sorunun çözümü ile ilgili iki talepte bulunmuştur[357]: Birincisi Küçük Ağrı Dağı'nın Türkiye'ye bırakılması yönünde sınır düzenlemesi yapılması ve bunun karşılığında Türkiye'nin başka bir toprağının İran'a verilmesi iken ikincisi ise Türkiye'ye İran topraklarındaki isyancıları takip edebilme imkânı sağlanmasıdır. Bu esnada 1926 yılından 1930'a kadar Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi olan Memduh Şevket Esendal 29 Temmuz 1930'da istifa etmiş ve yerine Hüsrev Gerede atanmıştır. Esendal'ın yumuşak karakteri dolayısıyla süreci yönetemediği ve yerine daha sert duruşu olan Hüsrev Gerede'nin atanması

[353] İran ile Türkiye arasında yapılan görüşmeler sonucunda 1926 Antlaşması'na ek olarak bir protokol imzalanmıştır. Ek protokolün içeriği özetle şu şekildedir: "Bağıtlı taraflardan biri (…) bir veya birkaç devletin düşmanca bir eylemiyle karşılaşırsa, öteki taraf duruma çare bulmak için elinden gelen çabayı gösterecektir. Eğer bu çabaya karşın savaş bir oldubitti olursa, bağıtlı taraflar (…) durumu aralarında (…) yeniden incelemeyi yükümlenirler". Soysal, **Türkiye'nin Siyasal**, 278-80.

[354] Laçin İdil Öztığ, "Küçük Ağrı Krizi: Türkiye-İran İlişkilerinde Bir Kriz Yönetimi Örneği", **Avrasya Etüdleri**, c. 54, s. 2 (2018): 154-155.

[355] "İran Hükümetine Nota Verdik", **Akşam**, 6 Temmuz 1930, 1.

[356] "Komşu Devlet Şakilere Karşı Tedbir Almıştır", **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1930, 2.

[357] Şener, "Ağrı İsyanı (1926-1930)", 398.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından özellikle istenmiştir.[358] Bu noktada yürütme içerisinde cumhurbaşkanı ve başbakan arasındaki tutum farkına değinmekte fayda bulunmaktadır. Atatürk Gerede'ye sınır meselesinin barış ve dostluk siyasetiyle başarı beklentisi içerisinde olduğunu söylemiştir.[359] Başbakan İnönü ise Gerede'ye İran ile görüşmeleri esnasında koşullara uygun davranırken ordunun arkasında hazır bulunduğunu unutmaması gerektiğini söylemiştir.[360] Bu söylem farkı bir kesim tarafından ılımlı Memduh Şevket Esendal'ın görevden alınarak yerine sert mizaçlı Hüsrev Gerede'nin Tahran Büyükelçisi olarak atanması konusunda "şahinler grubu" olarak bilinen İnönü'nün ve Dışişleri Bakanı Tevfik Aras'ın etkili olduğunu iddia edilmektedir.[361]

30 Temmuz 1930'da ise Türkiye İran'a verdiği nota ile söylemini sertleştirir; isyancıların İran sınırından geçmesi halinde Türkiye'nin meşru savunma hakkıyla İran topraklarına girebileceğini belirtilmiştir.[362] İran Türkiye'nin tepkisi neticesinde isyancılara karşı önlemler almış; isyancılara yardım için gelen gruplara müdahale etmiştir. 14 Ağustos'ta ise Türkiye'nin İran sınırı içinde isyancılara sıcak takip yapma talebinin kabul edilmemesine rağmen Türkiye İran topraklarına girmiştir. Türkiye daha önceki notasına dayanarak meşru müdafaa kapsamında gerçekleştirdiği operasyon yurtdışına asker gönderme/operasyon icra etme niteliğindedir. Yurt dışına asker gönderme genelde yasama organının tezkereleri ile gerçekleşse de krizin yaşandığı dönemde 1924 Anayasası geçerlidir. 1924 Anayasası'na göre yasama organının görev, yetki ve sorumlulukları arasında savaş ilanı yer alsa da yurtdışına asker gönderilmesine dair bir düzenleme bulunmamaktadır. Karar alma süreci içerisinde operasyonun sınır ötesinde de devam ettirilmesi krizi yöneten hükümet tarafından alınmış olduğunu söylemek mümkündür. Operasyon Türkiye tarafından başarılı şekilde gerçekleştirilmiş ve isyan bastırılmıştır. İran ile ise 1931 yılında sınırın düzenlenmesine ilişkin görüşmeler başlatılmıştır. Görüşmeler sırasında İran MC'den hakemlik talep edilmesini teklif etmiştir. Ancak Türkiye MC'ye taraf olmadığı için bu teklifi reddetmiştir. Görüşmelerin devamında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras

---

[358] Bilal N. Şimşir, **Bizim Diplomatlar** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996), 100.

[359] Hüsrev Gerede, **Siyasi Hatıralarım I: İran (1930-1934)** (İstanbul: Vakit Basımevi, 1952), 17.

[360] **age**, 20.

[361] Gökhan Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)", **Avrasya Dosyası**, c. 5, s. 3 (1999): 163.

[362] "İran'a Şiddetli Bir Nota Verdik", **Akşam**, 30 Temmuz 1930, 1.

İran'a giderek görüşmeleri sürdürmüştür. Atatürk bu süreçte Rıza Şah'ın hakem olarak konuya dâhil olmasını istemiştir.[363] Rıza Şah da sınır sorununun biran evvel barış yoluyla çözülmesini istediği için hakemliği kabul etmiştir.[364] Sonuç olarak, 23 Ocak 1932 tarihinde Türkiye ile İran sınırın belirlenmesini sağlayan antlaşama imzalamıştır. Antlaşma ile[365];

> "Aras Nehri ile Karasu ırmağının birleştiği yerden başlayarak Bora- lan Gölü'ne kadar Karasu'nun talvegini takip ettikten sonra Küçük Ağrı Dağı, Tendürük Dağı, Kâzım Paşa, Başkala, Şemdinan ve Gelişin Dağı Türkiye'ye bırakılır; Ovacık, Çaldıran, Somay, Terguvar, Merguvar, Süldüz, Lâheycan, Şehri Viran, Mukri, Serdeşt, Bane, Makû, Karaayni, Kotur, Selmas ve Bajirge ise İran'a bırakılmıştır… belirtilen sınır çizgisini arazi üzerinde işaret etmek üzere bir çizim komisyonu kurulacaktır. Bu komisyon, ikisi Türkiye Hükümeti, ikisi de İran hükümeti tarafından atanacak dört temsilciden oluşacaktır. Çizim Komisyonu, 1932 Haziranı içinde toplanacak ve çalışmalarına işbu anlaşmadaki tanımları en yakından izlemeye gayret edecektir."

İran ile Türkiye arasında imzalanan antlaşma 1924 Anayasası'na uygun olarak yasamanın görev ve yetkileri dâhilinde TBMM'de görüşülmüş ve uygun bulunarak onaylanmıştır.[366]

Kriz, TBMM gündemine iki şekilde taşınmıştır. Bunlar krizin durumu hakkında meclis konuşmaları ve kriz sürecinde imzalanan uluslararası antlaşmaların TBMM tarafından uygun bulunması şeklindedir. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras antlaşma ile ilgili konuşurken krize ait uyuşmazlık konusunun süregeliş sebebini taraflar arasındaki yanlış anlama ve anlaşamamazlık olarak değerlendirmiştir.[367] Ayrıca Tevfik Rüştü Aras krizin sonucunu şu şekilde değerlendirmiştir[368]:

> "…Türkiye ile İran, hiçbir vakit silahlı bir ihtilâfa gitmiyecektir. Ve mesele de bu suretle hallolunmuştur. Bunu huzurunuzda arzetmeyi kendim için bir vazife ve bir zevk bildim. İşte bu fıkra belâgatinin tarif ettiği hava içinde her iki taraf tatmin edilerek ve ayrılmamak üzere birleşmek yolundaki en esaslı bir adım atmak suretile hudut ihtilâfı hallolunmuştur…"

Bu söylem krizin sonucunun taraflar üzerindeki etkisi açısından önemlidir. Bir dış politika krizi sona erip kriz sonrası evrenin etkilerine baktığımızda ya kriz bitmiştir ama uyuşmazlık hali devam ediyor olabilir ya da kriz biterken uyuşmazlık da çözülmüş ve *status quo ante'ye* dönülmüştür.[369] Dışişleri Bakanlığı net bir şekilde Türkiye ile

---

[363] Efdal As, "XVI. yy.'dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü", **Atatürk Yolu Dergisi**, s. 12 (2010): 244.

[364] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem IV, Birleşim 65, c. 9 (18 Haziran 1932): 163.

[365] **age**, 4-7.

[366] **age**, 163-168.

[367] **age**, 163.

[368] **age**, 163.

[369] Bu konuyla ilgili bir diğer alternatifte kriz sonlanmış ancak uyuşmazlık bitmemiş olabilir ve kriz ikili ilişkilerde maraz bırakmıştır; ilişkiler kriz öncesi gibi değildir. Krizin bıraktığı etki ile ikili ilişki

İran arasındaki krizin dostane şekilde neticelendirilmesinin yanında ikili ilişkide bir gerginlik konusu olmadığı ve açıkça yeni statü belirlenerek *status quo ante*'ye dönüldüğü vurgulanmıştır. Bu özellikle TBMM'de açıkça bildirilmiştir. Diğer taraftan Tevfik Rüştü Aras konuşmasını şu şekilde tamamlamıştır[370]:

> "Bu işlerin her tarafına Büyük Millet Meclisinin öteden beri muhtelif vesilelerle vâkıf olduğunu bildiğim için sözü uzatmaktan çekinerek sözlerime nihayet verirken bunu tekrar arzetmek isterim ki Büyük Meclisiniz bu vesikayı tasdik ederken iki memleket arasında bir kardeşlik havası açıyor ve mazinin fena tecrübelerini sureti katiyede kapatıyor."

Tevfik Rüştü Aras TBMM'nin kriz sürecinde bilgilendirildiğini ve tüm bu bilgiler dâhilinde yine hükümete güvenerek anlaşmanın uygun bulunarak onaylanmasını talep etmiştir. İran ile yaşanan kriz yönetim sürecinde hem Başbakan İsmet İnönü hem Dışişleri Bakanı İsmet İnönü tarafından çeşitli zamanlarda TBMM'nin bilgilendirilmesi ise daha önce dediğimiz krizin meclise taşınmasının ikinci şeklidir. İnönü meclis nutukları içerisinde, Aras ise kriz sürecinde İran ile krizi önleme çabaları içerisinde imzalanan protokollerin izah edilmesi ve onaylanması sürecinde yaptığı konuşmalarla hem Ağrı İsyanları hem de İran ile yaşanan sınır uyuşmazlığının boyutları hakkında TBMM'yi bilgilendirmiştir. Kriz yönetim sürecinde yasama ve yürütme arasında iletişim kanalları açık olmuştur. Hükümet, kriz yönetim prensiplerine uygun olarak uyuşmazlık gündeme geldiğinde krizi önlemeye çalışmış ancak talepleri rakip tarafından kabul edilmemiştir. Kriz yönetim sürecinde yürütme rakipten taleplerini ve kriz yönetim yöntemlerini yasama ile açıkça paylaşmıştır. Türkiye İran'a karşı hasmane tutuma girmekten kaçındığı ancak isyanlarla karşı karşıya olmaktan ve İran'ın isyanı destekleyecek şekilde davranış sergilenmesinin ise çıkarları ile çatıştığı noktasında kararlı tutumunu TBMM nezdinde defalarca tekrarlamıştır. Tek başına yeterli olduğunu söylemek mümkün olmasa da yürütme ile yasama arasındaki uyum kriz yönetim sürecindeki başarıyı desteklemiştir. Kriz yönetim sürecinin başarıyla yönetilmesi TBMM'de ayrıca vekiller tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Sınır antlaşmasının görüşüldüğü oturumda Kocaeli Milletvekili H. Sırrı Bellioğlu hükümete desteğini ve krizin sonucundan duyulan memnuniyeti şu ifadelerle belirtmiştir[371]:

---

gergindir ve bu durum *status quo ante plus* olarak tanımlanabilir. Ancak bu krizde tümüyle uyuşmazlığın ortadan kalktığını söylemek mümkündür. Küçük Ağrı Krizi sonrasında anlaşarak yeni statü oluşturulmuş ancak uyuşmazlık durumu *status quo ante* halidir. Detaylar için bakınız: Aksu, **Türk Dış Politikasında,** 47 ve 121.

[370] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem IV, Birleşim 65, c. 9 (18 Haziran 1932): 164.

[371] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem IV, Birleşim 65, c. 9 (18 Haziran 1932): 164-165.

> "Muhterem Hariciye vekilimizin vukubulan beyanatı beni ikinci defa kendilerine teşekküre mecbur ediyor. Ben kendi hesabıma bu mukavelenin, bu itilâfnamenin akti esnasında cereyan eden muamelâta müessir olan ahvale muttali olduğumdan dolayı beni buna muttali eden zata buradan tekrar arzı teşekkür ederim."

Küçük Ağrı Krizi'nde iki seviyeli oyunun oynanmasıyla TBMM'nin hükümete desteği gerçekleşmiştir. Fakat Musul ve Sancak Krizlerinden farklı olarak bu durum daha çok antlaşmanın kabulü gibi anayasal gereklilikler ile sınırlı kalmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün krizdeki baskın aktör rolü de krizin yönetiminde önemli değişken olmuştur.

Sancak'ın durumu 1921 Ankara Antlaşması imzalanırken TBMM'de sıklıkla tartışılmıştı.[372] Meclisin bu konudaki hassasiyetini ve bu hassasiyetin önemini bilen Atatürk konunun özellikle mecliste konuşulmasını arzu etmiştir. Ayrıca Fransa'ya karşı kararlılık göstergesi olarak TBMM'nin desteğini vurgulamak ve konunun millî bir mesele olduğunu belirtmek için bu yöntem oldukça etkili olmuştur. Millî mesele söylemi kriz yönetiminde içeride ulusal çıkarın inşası açısından önemli olduğu gibi dışarıya verilen birlik görüntüsü ve çıkarın millî olması sebebiyle her kesimden destek aldığı oldukça önemlidir. Özellikle ulusal çıkarların savunucuları olan hükümetlerin halkın yansıması olan meclis tarafından desteklenmesi rakipte yarattığı algı hükümetin çıkar uğruna her koşulda desteklenen güçlü iktidarlar olduğudur. Sancak krizi de bu durumun doğrudan bir örneğidir.

10 Kasım 1936'da Fransa, Türkiye'nin isteklerinin Suriye'nin bölünmesine sebep olacağı için kabul edilemeyeceğini ve konunun MC'ye götürülmesini teklif etmiştir.[373] Türkiye'nin de onayı ile sorun MC'ye götürülmüştür. Yürütme yasama organının desteğini aldığında hem ulusal hem uluslararası alanda krize ilişkin yöntem ve araçlarını hem uluslararası [hem de ulusal düzlemde] meşrulaştırmaları daha kolay olduğu çalışmanın temel hipotezleri arasındadır. Hükümetin Sancak Krizine ilişkin olarak MC'nin hakemliğine başvurması kararı meclis tarafından desteklenmiştir. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras 27 Kasım 1936 tarihinde TBMM'ye bir beyanat sunmuştur. Bu beyanatta Türkiye tarafından Fransa'ya 9 Ekim 1936'da verilen nota

---

[372] Lozan Konferansı görüşmeleri sürerken İskenderun Sancağı'nın statüsü, TBMM'nin gizli oturumlarında ciddi şekilde tartışılmış ve milletvekilleri tarafından dönemin hükümeti olan IV. İcra Vekilleri Heyeti sert bir şekilde eleştirilmiştir. Eleştirilerin sebebi İskenderun sancağının statüsünü tayin eden Ankara Antlaşması'nın geçici niteliğiydi. Çünkü Ankara Antlaşması TBMM'de onaylanırken, geçiciliğine atıfta bulunularak barış görüşmeleri sırasında yeniden ele alınacağı konuşulmuştu. Konu özelinde Lozan görüşmelerinin de benzer şekilde seyretmesi TBMM'deki bazı kesimi tedirgin etmiştir.

[373] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem V, Birleşim 8, c. 13, (27.11.1936): 79.

ve 10 Kasım 1936'da Fransa'nın cevabi notasının içeriğine değinilirken süreç hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Aras, beyanının devamında millî bir mesele olarak Sancak sorununun MC'ne tetkik ve mütalaası için başvurulduğunu ve bu konuda TBMM'nin hükümete güven ve iznini talep etmektedir.[374] Aras'ın beyanatı TBMM'de oylanmış ve oy birliği ile meclis kararına dönüşmüştür.[375] Ancak şunu söylemek gerekir ki Dışişleri Bakanlığı konuyu, önce parti grubu içerisinde tartışmış ve sonrasında TBMM'ye getirilmiştir.[376]

MC, konu ile ilgili olarak İsveçli Rickard Sandler'i raportör olarak görevlendirmiş ve gözlemci heyet İskenderun'a gönderilmiştir. Sandler, 27 Ocak 1937'de MC'ye konu ile ilgili bir rapor sunmuştur. Bu rapora göre İskenderun sancağı ile ilgili şu koşullar belirlenmiştir[377] :

> "İçişlerinde bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağlı olacak,
>
> Kendine ait anayasayla idare edilen "entite distincte-ayrı bir varlık" olacak;
>
> Suriye, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin izni olmaksızın Sancak'ın bağımsızlığı ile ilgili karar alamayacak
>
> Sancak'ın resmî dili Türkçe olacak,
>
> Sancak'ın statüsü ve anayasasına uyulmasını Milletler Cemiyeti Konseyi adına denetlemek bir Fransız temsilci denetleyecek,
>
> Milletler Cemiyeti Konseyi'nde Sancak ile ilgili kararlar 2/3 çoğunlukla alınabilecekti."

7 Nisan 1937'de TBMM'de yapılan oturumda Suriye sınırındaki kaçakçılık ve eşkıyalık olayları gündeme gelirken milletvekilleri bunun Sancak sorunu nedeniyle Fransa'nın kışkırtmaları neticesinde olduğunu belirtmişlerdir. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya milletvekillerini bu konuda desteklemiş Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nde varılan sonuçtan memnun olduğu ve Türkiye aleyhine yapılan girişimlerle Milletler Cemiyeti'nden aldığı sonuçtan vazgeçmeyeceğini belirmiştir.[378] Kaya konuşmasını bölgedeki asayişi sağlamaya yönelik hem içerideki alınacak önlemler konusunda hem de dış politikada alınacak önlemler konusunda TBMM'nin mutlaka bilgilendirileceği

---

[374] **age**, 79.

[375] "Antakya ve İskenderun meselesi hakkında Hariciye vekili Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın beyanatının tasvib edildiğine dair karar", TBMM Karar No: 958, **Resmî Gazete**, 3 Kasım 1936, 3475.

[376] Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II: Tek Partili Cumhuriyet** (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 265 ve 268.

[377] Milletler Cemiyeti, "League of Nations Collection of Text Concerning The Sanjak of Alexandretta" (C.282.M.183.1937), Genave, 21 Temmuz 1937: 3. **Birleşmiş Milletler**. https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-282-M-183-1937_EN.pdf [08.09.2020].

[378] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem V, Birleşim 45, c.17 (7 Nisan 1937): 19.

şeklinde tamamlamıştır.[379] Kriz yönetimi sürecinde hükümet mümkün olduğunca TBMM'yi bilgilendirerek iletişim kanallarının açık olmasını sağlamıştır. İki seviyeli oyun kriz sürecinde kurallarına uygun şekilde işletilmeye çalışılmıştır. Konunun Lozan görüşmelerinde de ciddi şekilde tartışılmış olması ve millî bir çıkar üzerine oturtulmuş bir uyuşmazlık olması uluslararası düzlemde hükümetin kararlı duruşunun yansıtılması önemliydi. Ayrıca kriz sürecindeki taleplerin içeride de müzakere edilip konsensüsle alındığı ve hükümetin içeriden de desteklendiği Fransa ile yapılan müzakerelerde Türkiye'nin güçlü görünmesini sağlamıştır. Şükrü Kaya'nın yukarıda bahsi geçen konuşması üzerine Manisa milletvekili Refik İnce ve Çanakkale milletvekili Ziya Gevher Etili söz alarak hükümetin kriz yönetim sürecindeki başarısını teslim etmişlerdir.[380]

Tek parti hükümetlerinde Parlamento içerisinde tek parti olmasına rağmen muhalefetin de varlığı görülmekte ancak etkisi sınırlı olmaktadır. Tek parti hükümetlerinde, yasamanın içerinde sadece tek bir parti olması mecliste tek seslilik olacağı yargısını ilk olarak akıllara getirir. Ancak Türkiye'de kriz yönetim süreçlerinde tersi bir durum görülmektedir. Krizlerin içeriklerine bağlı olmak koşuluyla yasama içerisinde muhalefet oluştuğu görülmektedir. Yasamada tek bir partinin temsil edilmesine rağmen parti-içi muhalefetin yasama-yürütme ilişkisine yansıdığı görülmektedir.

Musul Krizinin yönetim evresinde Meclis'te önemli tartışmaların ve muhalif görüşlerin olduğu bilinmektedir. Öncelikli olarak kriz öncesi uyuşmazlık evresinin dönemine denk gelse de Lozan'da çözülememesinin TBMM'deki yansımalarına genel olarak bakmakta parlamentonun kriz üzerindeki eğilimini anlamak açısından yarar görülmektedir.

Musul sorununun Lozan sonrasına bırakılmış olması TBMM'de iki şekilde değerlendirilmiştir. Bir taraf Lozan sonrası ikili görüşmelere bırakılmasını olumlu değerlendirirken bir taraf bunu Türkiye'yi ilerleyen süreçte zora sokacak bir durum olarak tarif etmekteydi. Sorunun Lozan'da çözülmesi gerektiğini düşünenler İngilizlerin bölgede Kürt aşiretlerini Türklere karşı kışkırtacak girişimlerde bulunacağının ve Türkiye'yi Musul konusunda zor durumda bırakacağı

[379] **age**, 19.

[380] **age**, 20-22.

görüşündeydi.[381] Ayrıca Musul'un Lozan'da alınmamasının bir daha hiç alınamayacağı anlamına geldiğini de belirtmişlerdir. Bu vekillerin tahminleri doğru çıkmış hatta Türkiye kendi sınırları içerisinde İngiliz destekli Şeyh Sait ve Nasturi ayaklanmaları ile karşı karşıya kalmıştır. Bir diğer kısım milletvekili ise Lozan sonrasına ertelenmesi sayesinde süreç rasyonel şekilde yönetilerek Türkiye'nin lehine çevrilebileceğini savunuyordu. Örneğin; Van milletvekili Haydar Bey İngiltere'nin niyetinin Türkiye ile Irak arasından bir Kürt bölgesi oluşturarak bölgede Türk nüfuzunu kırmak olduğunu ancak Kürtleri "İslam şemsiyesi" altında birleştirilerek Türkler ile entegre etmenin İngiltere'nin politikalarının boşa çıkmasına sebep olmuştur.[382]

Meclis'te Musul'un durumunun hangi çıkarları ilgilendirdiği ise meclisteki başka bir tartışma olmuştur. Musul'un bırakılmamasının gerekçelerini bazı vekiller ekonomik açıdan bazıları güvenlik açısından değerlendirmiştir. Bu farklılık kriz yönetimi açısından krize yüklenen anlam ve krizin tehdit seviyesindeki algıyı etkiler. Devletlerin ekonomik çıkarlara yükledikleri anlamlar ile güvenlikle ilgili hayati veya var olmaya ilişkin çıkarlara yükledikleri anlamlar farklı olmaktadır. Savaştan henüz çıkmış ve yeni kurulan bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti için ekonomi de güvenlik de oldukça önemliydi. Ahmet İzzet Paşa, Sultan II. Abdülhamid'in Musul petrollerini kendi mülküne alması olayının iyi değerlendirilmesi durumunda Musul petrollerinden ekonomik imtiyaz elde edilebileceği yönünde görüşünü bildirmiştir.[383] Ancak Musul'un genel olarak petrol kaynaklarına sahip olması sebebiyle ekonomik sebeplerden ziyade güvenlik için önemli bir toprak olduğu fikri daha çok ön plandaydı. Rauf Bey, "Bunun maden ve toprağından ziyade vilayeti şarkiyemiz nokta-i nazarından çok mühim ve çok hayatidir."[384] diyerek meselenin güvenlikle ilişkisine dikkat çekmiştir.

Taraflar arasında Lozan'dan sonraki ilk görüşme 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da Haliç Konferansı (diğer adıyla İstanbul Konferansı) ile gerçekleşmiştir. Fethi Bey'in başında bulunduğu Türk heyeti, Musul bölgesinin Türklere bırakılmasını savunurken; Musul,

---

[381] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Dönem I, Birleşim 5, c.4 (5 Mart 1923): 111-112.

[382] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Dönem I, Birleşim 6, c.4 (6 Mart 1923): 176-180.

[383] Mehmet Pınar, "TBMM Gizli Celse Zabıtlarında Musul Meselesi", **Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi**, s. 61 (2017): 176.

[384] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Dönem I, Birleşim 177, c.4 (20 Ocak 1923): 1200-1202.

Kerkük ve Süleymaniye kentlerinin Türkiye sınırları içerisinde kalması koşuluna karşılık petrollerden pay vermeyi içeren bir öneri ile getirmişti.[385] İngiliz heyetin başındaki Irak Yüksek Komiseri Percy Cox ise beklenmedik bir şekilde Türk sınırları içindeki Hakkari'yi de Nasturiler için istemekteydi. İngilizler, Türk heyetinin bunu kabul etmeyeceğini biliyorlardı ve amaçları Konferansın çözümsüz dağılmasını sağlayarak sorunu Milletler Cemiyeti'ne taşımaktı. Sonuç İngilizlerin beklediği gibi olmuştu ve 5 Haziran 1924'te çözüm bulunamadan konferans bitirilmiştir. İngiltere tek taraflı olarak 6 Ağustos 1924'te MC'ye sorunun çözümü için başvururken 7 Ağustos'ta ise Hakkâri'de Nasturi ayaklanması başlamıştı.[386]

Sorunun MC'ne götürülmesi de TBMM'de tartışma sebebi olmuştur. Milletvekilleri genel olarak Türkiye'nin üye olamaması ve İngiltere'nin üye olması temelde eşitsiz bir durum yaratacağı ve doğal olarak İngiltere'nin MC üzerinde kuracağı baskı ile kendi lehine sonuçlanmasını sağlayacağı için çeşitli milletvekilleri tarafından dile getirilmiştir.[387]

Ancak TBMM'de itirazlara rağmen Musul sorunu 20 Eylül 1924'te MC'de görüşülmeye başlanmıştır. İngilizler MC içerisinde bir komisyon kurulmasını isterken Türkler halkın isteklerinin de dikkate alınması için plebisit yapılmasını istemekteydi. Ancak sonuç İngilizlerin istediği gibi olmuş ve tarafsız devletlerden üç kişilik bir komisyon oluşturulmuştur.[388] İngilizlerin, MC nezdindeki gelişmelere rağmen sınırı kuzeye doğru genişletme hamleleri içerisindeydi ve bu nedenle taraflar arasında çatışma yaşanmaktaydı. Bu durum krizin seyri açısından önem kazanmaktadır. Çünkü çatışmalarla birlikte İngiltere, Türkiye'yi suçlamış; 25 Eylül ve 29 Eylül 1924'te Türkiye'ye statükoyu ihlal ettiği ve geri çekilmesi yönünde verdiği nota ile taraflar arasındaki krizi tetiklemiştir. İngilizlerin sınırı kuzey doğru genişletme hamleleri nedeniyle taraflar arasında çıkan çatışmaların önlenmesi için ise MC Meclisi, 29 Ekim 1924'te Musul ile Hakkâri arasında "Bruxelles Hattı" olarak anılan geçici bir hat

---

[385] İlhan Uzgel ve Ömer Kürkçüoğlu, "Batı Avrupa'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. I**, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim, 2014): 263.

[386] Bilal N. Şimşir, "Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-Irak İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c. 21, s. 63 (2005): 864.

[387] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Dönem I, Birleşim 6, c.4 (Mart 1923): 153- 154.

[388] Komisyon üyeleri şu şekildedir: Macaristan eski Başbakanı Kont Paul Teleki, İsveç'in Bükreş Büyükelçisi Auf De Wirsen ve Belçikalı Albay A. Paulis.

çekilmiştir. TBMM'deki itirazlara rağmen MC'ye gidilerek neticelendirilen Musul Krizinde görülmektedir ki meclis içinde muhalefetler etkili olamamış ve krizin yönetimi hükümetin önde gelen isimleri tarafından şekillendirilmiştir.

Muhalefetin ciddi şekilde bastırıldığı tek parti hükümetinın dış politika krizi de 1945 Sovyet Talepleri Krizi'dir. Türkiye'nin aktif tarafsızlık stratejisi takip ettiği İkinci Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'nin tarafsızlığından memnun olmayan Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında savaşın son dönemlerinde bir dış politika krizi tetiklenmiştir. Kriz sürecinde yürütme erki içerisinde Cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü, Başbakan olarak ise Şükrü Saraçoğlu ve Recep Paker görev almıştır.

24 Şubat 1945'te SSCB Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper ile yaptığı görüşmede Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde değişiklikler yapılmasını talep etmiştir.[389] 19 Mart 1945 tarihinde ise 7 Kasım 1945'te süresi dolacak olan 1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın II. Dünya Savaşı sonrası koşullarına uymadığı gerekçesiyle yenilenmeyeceğini bildirmiştir.[390] Türkiye yeni bir anlaşma yapılmasını arzu etmiş ve girişimler de bulunmuştur. Bu girişimlerin neticesi olan 7 Haziran 1945'teki Sarper-Molotov görüşmesi iki taraf arasındaki krizin tetiklenmesi ile sonuçlanacaktır. Bu görüşmede Sovyetler Birliği 1921 Moskova Antlaşması ile Türkiye'ye bırakılan bazı toprakların (Kars ve Ardahan) geri verilmesini, Boğazların ortak savunulması ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesi antlaşma yapmak için ön koşul olarak Türkiye'den talep edilmiştir.[391] Selim Sarper, Ankara'dan gelen talimat ile taleplerin kabul edilemeyeceğini 22 Haziran 1945'te Sovyetler Birliği'ne iletmiştir.

Bu süreçte Türkiye hem İngiltere hem ABD'yi bilgilendirmekte ve destek arayışı içindeydi.[392] Postdam Konferansını müteakip 1945 yazından sonra ABD, İngiltere,

---

[389] Faruk Sönmezoğlu, **İki Savaş Sırasında ve Arasında Türk Dış Politikası** (İstanbul: Der, 2011), 479.

[390] "Türk-Sovyet Muahedesi Uzatılmayacak", **Cumhuriyet**, 22 Mart 1945, 1.

[391] Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)** (Ankara: Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Serisi, 1973), 263-265.

[392] Sovyet talepleri Postdam Konferansı'nda gündeme gelmiştir. Burada Stalin Churchill'den Türkiye ile Sovyetler arasındaki anlaşmazlığın çözülmesinin Montreux'nün feshedilerek Boğazlar'dan Sovyetlere üs verilmesi ve Kars ile Ardahan'ın Sovyetlere geri verilmesine bağlı olduğunu söylemiştir. Churchill Montreux konusunda açık kapı bırakmış ancak toprak ve Boğaz'da üs taleplerinin Türkiye'nin toprak bütünlüğünü zedeleyeceği için reddetmektedir. Konferans'ın sonunda kabul edilen protokolde Montreux'nün günün koşullarına uygun olarak yeniden gözden geçirilebileceği ve konunun taraflarının Türkiye yapacağı ikili görüşmeler ile çözüleceği

SSCB ve Türkiye arasında "notalar savaşı" başlamıştır.[393] İlk olarak 2 Kasım 1945'te ABD 21 Kasım 1945'te ise İngiltere temelde Montruex'nün revize edilmesi gerektiğini içeren notalar göndermişlerdir. SSCB'nin notası ise 8 Ağustos 1946 tarihlidir ve sadece Montreux hakkındaki Sovyet görüşünü içermez; Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı sürecinde Montreux'yü ihlal etmiş olmakla suçlar.[394] Türkiye 22 Ağustos 1946'da bu suçlamayı reddeder. 24 Eylül 1946'da SSCB bir önceki notasını tekrarlar ve Boğazların Türkiye ve SSCB tarafından güvenliğinin sağlanmasını talep eder.

İngiltere ve ABD, SSCB'nin bu notasına talepleri reddederek cevap verir ve Boğazlar'a karşı herhangi bir saldırıya girişmemesi konusunda uyarmıştır.[395] Sonrasında gelen süreç ise 1947'de Truman doktrininin açıklanması ve 1948'de Marshall planına Türkiye'nin dâhil edilmesi ile gelen ABD yardımları ile Türkiye ABD desteğini hissetmiş ve 1952'de Türkiye'nin NATO'ya üyeliği ile devam etmiştir. İngiltere ve ABD desteği ile Sovyetlerin dengelenerek Türkiye'nin krizi yönettiği algısının aksine Türkiye krizin en şiddetli yılları olan 1945-1946 yıllarını İngiltere ve ABD desteğini net olarak hissetmeden Sovyetlere karşı direnmiştir.[396] Postdam Konferansı'nda Sovyetlerin Türkiye'ye karşı iyi niyet dilekleri beyanını bir süre esas alan ABD ve İngiltere, Türkiye'yi ciddi bir güvenlik tehdidi olmadığı konusunda telkinde bulunmuşlardır.[397] NATO'ya üyeliği ile Türkiye Sovyet tehdidine karşı kendini güvende hissedip krizin gergin seviyesinin azalmasına rağmen krizin tamamen

---

kararlaştırılmıştır. Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. I**, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim, 2014): 503. Bu süreçte ABD'nin tutumu İngiltere'den biraz daha farklıydı. Truman, Boğazların bütün dünyayı ilgilendirdiğini ve Montreux'nün değişmesini uygun bulurken Churchill'in Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yaptığı vurgunun aksine toprak paylaşımı sorunun tarafların kendi aralarında çözmesi gerektiğini düşünmekteydi.

ABD'nin görüşleri ve Türkiye-ABD yazışmalarının detayları için bakınız: "Attitude of the United States toward the demands of the Soviet Union for revision of the regime of the Turkish Straits and other matters affecting Turkish-Soviet relations", **Foreign Relations of The United States: Diplomatic Papers, 1945, The Near East And Africa, V. VIII,** https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945v08/ch42 [10.02.2020].

[393] Tellal, **age**, 504-505.

[394] Alman ve İtalyan yardımcı harp gemilerinin İkinci Dünya Savaşı esnasında Boğazlardan geçişi kastedilmektedir. Detaylar için bakınız: Faruk Sönmezoğlu, **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası** (İstanbul: Der Yayınları:2006), 122-123.

[395] Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi** (Ankara: Başnur Matbaası, 1968), 310.

[396] Tellal, **age**, 508.

[397] Selim Deringil, **Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası** (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010), 261.

sönümlenmesi ise 1953'te Stalin'in ölümünden sonra Türkiye'ye Sovyetler tarafından iletilen üs ve toprak talebinin artık olmadığına ilişkin nota ile gerçekleşmiştir.

Krizi tetikleyen eylem gerçekleştikten sonra, 1 Kasım 1945'te Başbakan İsmet İnönü'nün meclisin açılış konuşmasında kriz TBMM'de ilk kez gündeme gelmiştir. Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik suçlama ve taleplerini kesin olarak reddetmiştir.[398] 20 Aralık 1945 tarihinde TBMM'de hem Dışişleri Bakanı Hasan Saka hem Kazım Karabekir Dışişleri Bakanlığı'nın bütçe görüşmeleri sırasında konu hakkında konuşmuştur. Saka, Ruslar ile yeni bir antlaşma arayışı içinde olunduğu ancak bunun Sovyetler tarafından reddedildiğini açıklamıştır.[399] Saka'nın bu açıklaması aslında Kazım Karabekir'in Türk-Sovyet ilişkilerindeki durumu yabancı basından takip ettiklerini, hükümetin durumdan TBMM'yi bilgilendirmesi gerektiği yönünde eleştirisi üzerine gelmiştir.[400] Bu yönde eleştiri de bulunan, genel olarak dönem içerisinde muhalifliği ile bilinen Karabekir, Sovyetlerle ilişkilerin düzeltilmesi gerektiğinin Türkiye'nin güvenliği açısından önemli olduğunu konuşmasında belirtmiştir: "Türk dostluğu Ruslara da kuvvet verir. Türklere güvensinler. Fakat Türk dostluğunun yolu da ancak milletimizin iradesinin tecelli edebileceği bu Büyük Millet Meclisi'nden ve onun kurduğu Devlet manzumesinden geçer."[401] Hem hükümet tarafından yapılan açıklamalar hem Karabekir'in konuşması Sovyet taleplerinin güvenlik tehdidi yarattığı konusunda TBMM'yi birleştiriyordu. Ayrıca Karabekir aynı konuşmada taraflar arasındaki meselelerin Moskova ve Kars Antlaşmaları ile neticelendiğini ve bir daha gündeme getirilmemesi gerektiğini belirterek taleplerin kabul edilemez olduğunu vurgulamış ve hükümetin mevcut politikasını desteklemiştir.

Sovyet Talepleri krizinin yoğun şekilde TBMM'de tartışılmadığını söylemek mümkündür. Ancak krizin etkileri açısından baktığımızda yasama ve yürütmeyi önemli ölçüde etkileyen özgün bir Türk dış politikası krizi olduğunu söylemek yanlış

---

[398] Sovyetler, İkinci Dünya Savaşı'na Türkiye'nin katılmasını ve Almanya ile derhal iletişimini kesmesini uzun bir süre istemiştir. Türkiye, Hitler ile iletişimini kestiğini bildirse de Sovyetler Türkiye savaşa geç girdiği için eleştirilmiş ve bunun kızgınlığının yansıması olarak Alman ajanlarla iletişimi kesmediği yönünde suçlanmıştır. Detaylar için bakınız: Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **İkinci Dünya Savaşı**, 240.

İsmet İnönü'nün TBMM konuşması için bakınız: **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem VII, Birleşim 1, c. 20 (1 Kasım 1945): 3-9.

[399] **age**, 260.

[400] **age**, 256-257

[401] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem VII, Birleşim 1, c. 20 (1 Kasım 1945): 259.

olmayacaktır. Yasama-yürütme ilişkisi kriz yönetim sürecindeki etkisi oldukça sınırlı olmasına rağmen yaşanan kriz, Türkiye'nin çok partili hayata geçişini hızlandırmış ve yasamanın da yürütmenin de yapısını değiştiren bir süreç başlamıştır. Çok partili hayata geçilmesiyle TBMM'de hükümetin demokratik denetiminin daha açık ve olmasının önü açılmıştır. Ayrıca hükümetlerin yapısı bakımından da dönem dönem kurulması mümkün olan koalisyon hükümetleri de hem Türk siyasal hayatında hem Türk dış politikasında özgün yapılar olarak yerini alacaktır.

Türkiye'nin çok partili hayata geçişi bu çalışmanın temel konularından olmaması sebebiyle fazlaca detay verilmeyecektir. Ancak Cumhurbaşkanı İnönü'nün uluslararası alanda ABD ve İngiltere'nin desteğini alabilmek ve İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulacak yeni düzende yerini alabilmek için demokratik adımlar atılması gerektiğini biliyordu. Bu bilinçle savaş sonrası konferanslardan olan ve sonucunda BM'nin kurulduğu 25 Nisan 1945'teki San Francisco Konferansı'na giden Türk heyete ABD'nin sorması halinde en yakın zamanda demokrasiye geçileceğinin söylenmesi tembihlenmişken ve 19 Mayıs 1945'te İsmet İnönü, şartlar dâhilinde demokrasinin var olduğu ve daha da demokratikleşileceğini şu sözlerle ifade ederek toplumsal zemini oluşturmanın ilk adımlarını atmıştır.[402]:

> "…Memleketimizin siyasi idaresi; Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlariyle, gelişmeğe devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi müessesemiz olan Büyük Millet Meclisi, ilk günden itibaren idareyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemadiyen ilerletmiştir. Büyük Meclisin şimdiye kadar parlak bir surette ispat ettiği hakikat; halk idaresinin memleketi serbest düşüncelere ve hürriyet hayatına alıştırıp eriştirmesi ve geçmişte olan otoriter idarelerden daha kuvvetli olarak vatanda anarşiyi ve sözü ayağa düşürmeyi kaldırması olmuştur. Büyük Meclis, az zaman içinde büyük inkılâplar geçirmiş bir memleketin, sarsıntılara uğramadan, daha ziyade ilerlemesini temin edecektir. Harp yıllarında biz de, birçok memleketler gibi, fena hastalıklar geçirdik. Yabancı propagandaları ve yabancı fikirler bizde de yuvalar bulmak istidadını gösterdi. Harp zamanlarının haksız kazanç hırsları memlekete çok ıstırap çektirdi. Yabancı siyasetlerin inip çıkışları, bazı kimselerde kötü taklit hevesleri uyandırdı. Bütün bu fenalıklara karşı, Türk milleti kendi varlığını dikkat ve metanetle korumuştur. Harp kazançlarının kirleri ise, hiç bir suretle, idare ve iktidar başında bulunanlara bulaşmamıştır.
>
> Türk Milleti, İkinci Cihan Harbinde siyasi ve manevi bakımdan, temiz ve başarılı bir imtihan geçirmiştir. Büyük Millet Meclisinin kudretli elinde olan millet idaresi, demokrasi yolunda olan gelişmesinde devam edecektir."

Çok partili hayatın ilk seçimi olan 1946 seçimlerinden sonra kurulan yeni hükümet programının TBMM'de açıklanması sırasında Başbakan Recep Paker Sovyetler ile olan ilişkilere değinmiş ve konuşmanın teması ilişkilerin dostane yürütülmesi iken alt

---

[402] İlhan Turan, **İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1944 – 1950** (Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları: 99, 2003), 31-32.

zemini Türkiye'nin egemenlik ve güvenliğidir. Paker'in konuşma metninde ilgili bölüm kısaca şöyledir[403]:

> "Türkiye'nin Uluslararası manzumede idame ettiği özel münasebetlerden Sovyetlere herhangi bir zarar gelebileceğini katiyen kabul etmiyoruz. Türkiye'nin bütün milletlerle, bilhassa komşu memleketlerle dostluk bağlarından ve kendi egemenliğine ve toprak bütünlüğüne riayetten başka hiçbir isteği yoktur.
>
> Arkadaşlar, Sovyetler Birliği Ankara Sefareti sekiz Ağustos günü Dışişleri Bakanlığına bir nota tevdi etmiş ve Sovyetler Birliği bakımından boğazlar rejiminde arzu edilen tadillerin ne gibi esaslardan ibaret olduğunu izah eylemiştir…"

Peki, yukarıda bahsedilen İnönü'nün 19 Mayıs 1945 tarihinde yaptığı konuşmaya geri dönecek olursak Türkiye, İnönü'nün dediği gibi gerçekten demokratik yöntemlerle mi yönetiliyordu? Bu soru sıkça sorulup sıkça cevaplanarak literatürde farklı çalışmalara esin kaynağı olmuştur. Burada krizdeki yasama-yürütme ilişkisini anlamak açısından krizin çerçevesinden de çıkmadan yasamanın demokratik denetimi ve yürütmede öne çıkan aktörler üzerinden bir açıklama yapma gerekliliği bulunmaktadır. Türkiye'de iktidarın o dönemki görünümü merkeziyetçiydi. Selim Deringil'in tarif ettiği şekilde yönetim piramidinin temeli TBMM, ortası CHP'nin meclis grubu ve kabine, en üst kademesi İnönü'den oluşmaktaydı.[404] Bu dönem hem iç hem dış politikada başbakanın değil Cumhurbaşkanı İnönü'nün baskın olduğunu söylemek mümkündür. TBMM'deki toplantılar açık oturumdu ancak meclis içerisinde esas etkin olan CHP parti grubu kapalı görüşme şeklinde toplantı gerçekleştirmekteydi.[405] Cumhurbaşkanı aynı zamanda CHP Umumi Reislik Divanı'nda başkanıydı.[406] Böylece iktidar bu aşamada bir halka daha küçülüyordu. Ancak bu iktidar çevresi de İnönü için oldukça fazlaydı. İnönü liderlik özellikleri gereği çevresini oldukça sınırlı tutmuş ve çevresindeki kişileri gerektiğinde değiştirilebilir olarak gören bir pragmatizme sahip olmuştur. İkinci Dünya Savaşı süresince dengelerin çok hassas olduğunu düşünen İnönü, içeride muhalefeti de oldukça kısıtlamış ve bu da otoriterliği arttırmıştır. Ancak kriz sürecinde karar alma yapısının küçültülmesi oldukça yaygın bir durumdur. Hatta bazen gizliliği korumak ve hızlı karar alabilmek için kriz yönetiminde önemli bir

---

[403] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem VIII, Birleşim 3, c. 1 (14 Ağustos 1946), 29-30.

[404] Deringil, **age**, 38.

[405] Bu süreçte demokratikleşme adımı olarak bu toplantılarda açık hale getirilmiştir. Ancak bu kendiliğinden değil aynı zaman da parti içinden gelen tepki ve baskıların etkisiyle de olmuştur. Detayları için bakınız: Cemil Koçak, **İkinci Parti: Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)** Cilt I (İstanbul: İletişim, 2010), 144-156.

[406] Umumi Reislik Divanı, dönemin seçim kanununa göre TBMM'nin aday adaylarını belirleyen yapıydı.

prensip olarak görülür. İnönü'nün baskın lider profiline giden bir şemayla birlikte kriz yönetilmiştir. Bu sebeple TBMM'nin de birkaç görüşme dışında kriz sürecine etkisi olmadığı görülmektedir. Fakat TBMM'deki konuşmalardan krizin tetikleyicisinin karar alıcıdaki yarattığı güvenlik algısını anlayabilmekteyiz.

Bu süreçte bir diğer gelişme olarak da 4 Aralık 1945'te gerçekleşen Tan matbaası olayıdır. Bu süreçte Tan ve Vatan gazeteleri muhalif yazılar içermekteydi. Tan gazetesi özellikle dış politikada eleştirel yazılarla sakınmadan muhalif tutumunu sergilemekteydi. Tan gazetesinin sosyalist çizgisi Sovyetlerle yakın ilişki kurulması gerektiğini söylerken diğer taraftan CHP içerisinde ortaya çıkan muhalefet "dörtlü grup"[407] ile iyi ilişkiler kurmaktaydı. Ancak 4 Aralık günü Beyazıt'tan Cağaloğlu'na yürüyen bir grup Tan matbaasına ve bazı kitapevlerine saldırmıştır. Bu olay içeride muhalefetin bastırılması olarak değerlendirilirken dışarıdaki yansımaları da kriz özelinde oldukça önemlidir. Göstericiler, Sovyet karşıtlığını da ön plana çıkarmış ve saldırdıkları kitabevlerinde Rusça kitapları yakmışlardır. Sovyetler bu durumu Türkiye'ye bir nota göndererek kınamıştır.[408] Tan matbaası olayı, gösterilere polisin müdahale etmemesi hem muhalefetin durumu hem de Türkiye'nin dış politikadaki yönelimi hakkında önemli işaretler içeren bir olay olarak tarihe geçmiştir.

Tek partili dönemde tetiklenmiş olan 1935 Bulgaristan, Lotus Bozkurt ve Struma krizleri yasamanın gündemine gelmemiştir. 12 Mart 1935 tarihinde Türkiye'nin 1923 Lozan Antlaşması ile askersizleştirilmiş olan Trakya bölgesini İtalya'nın saldırgan bir dış politikaya yönelmesine karşı önlem olarak silahlandırmasını Bulgaristan kendisine yönelik bir hamle olarak algılaması neticesinde tetiklenen bir dış politika krizidir.[409] Bulgaristan ile yaşanan krizin aslında Türkiye için bir kriz olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Çünkü Türkiye'nin eylemi Bulgaristan tarafından güvenlik tehdit olarak algılanmış ancak kriz tırmanmadan sonuçlanmıştır. Türkiye'de ise karar alıcının

---

[407] 7 Haziran 1945 tarihinde CHP Meclis Grubu Başkanlığı'na, Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuad Köprülü CHP'nin kuruluş amacının demokrasi olduğunu hatırlatan, millet hâkimiyeti ve hürriyetlerinin tesisi ile Meclis denetiminin özgürlüğü ve serbestliğini talep eden; daha sonra "Dörtlü Takrir" ismiyle anılacak olan bir önerge sunmuşlardır. Bu önergenin sunulduğu gün Sovyet taleplerinin dillendirildiği Sarper ve Molotov görüşmesi vardı. Ancak önerge sahipleri bu bilgiden yoksundu. Belki bunu bilselerdi önergeyi vermeyi erteleyebilirlerdi. Bu süreçten sonra dörtler grubu diye anılmaları bu yüzdendir. Zamansal olarak Sovyetlerin talepleri ile yaşanan krize denk gelmesi de Sovyet destekli bir muhalefetler mi suçlamasına da maruz kalmalarına sebep olmuştur. Detaylar için bakını: Koçak, **age**, 313-330.

[408] Tellal, **age**, 503.

[409] Laçin İdil Öztığ, "1935 Bulgaristan Krizi", **Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri**, http://tdpkrizleri.org/index.php/1935-bulgaristan-krizi [28.08.2020].

algısında krizleşmeden sonuçlanmıştır. Hatta Türkiye Balkanları güvenli hale getirmek için önemli hamlelerde bulunmasında karşın Bulgaristan'da oluşan güvensizlik algısına anlam verememiştir. Bu yüzdendir ki yürütme bu konuyu TBMM gündemine getirme ihtiyacı duymamıştır.

TBMM müdahilliği bulunmayan diğer kriz Lotus-Bozkurt ise oldukça teknik ve hukuki bir konudadır. Midilli açıklarında Türk gemisi Bozkurt ile Fransız gemisi Lotus çarpışmış, Bozkurt gemisi batmış ve 8 Türk gemici hayatını kaybetmiştir. Fransız gemisi Lotus İstanbul'a gelince adli süreç başlatılmış ve yapılan yargılama sonucunda her iki geminin kaptanı da kazadan sorumlu tutularak cezalandırılmıştır.[410] Dava sırasında Fransız kaptanın avukatının, Türkiye'nin Fransız vatandaşını yargılama yetkisi olmadığına yönündeki itirazı Türkiye ile Fransa arasında krizi tetiklemiştir. Kriz sırasında taraflar anlaşarak sorunu Uluslararası Adalet Divanı'na götürmüştür. Kapitülasyonlar gibi önemli bir "bamteline" dokunan yanı olsa da krizin çözümünde MC UAD'a başvurularak ve hukuki argümanların kullanımıyla kriz yönetimi Mustafa Kemal Atatürk tarafından Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'a emanet edilmiştir. Atatürk'ün Bozkurt'u Türkiye'yi temsilen Divan'a gönderirken "Güle güle git. Kazanacaksın. Kazanmasan da memleket seni bağrına basacaktır"[411] sözleri bunun önemli bir kanıtıdır. Krizin, Musul krizi ertesinde yaşanmış olması belki de ikinci planda kalmasına sebep olmuş da olabilir.

Bu dönem TBMM'de konu edilmemiş bir diğer kriz de 1942 Struma krizidir. 12 Aralık 1941'de Nazilerden kaçan Yahudileri Filistin'e götürmek üzere Romanya'dan yola çıkan Struma gemisi İstanbul'a ulaşmış ve 9 hafta burada kalmıştır. Türkiye savaş süresinde tarafsızlığını korumak için gemiye nasıl bir prosedür uygulayacağından emin olamamıştır. 23 Şubat 1942'de Şile açıklarına çektirilen gemi ertesi gün Sovyet denizaltısı tarafından batırılmıştır. Struma olayına dair kaynaklar oldukça sınırlıdır. Neden hükümet gemiyi Şile'ye yönlendirdi gemi neden batırıldı bu konuda net bilgiler bulunmamaktadır. Türkiye için kriz olması geminin batırılma süreci değil gemi geldikten sonra ne yapılacağına ilişkin olmuştur. Türkiye tarafsızlığı devam ettirmek

---

[410] Süleyman Güder, "Lotus-Bozkurt Davası", **Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri**, http://tdpkrizleri.org/index.php/1927-bozkurt-lotus-crisis/item/210-ana-sayfa-192-1927-bozkurt-lotus-krizi [29.08.2020].

[411] Atatürk ve Bozkurt arasındaki konuşmayı M. Esat Bozkurt'un aktardığı haliyle detayları için bakınız: Tarık Ziya Işıtman, **Mahmut Esat Bozkurt: Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri** (İzmir: Güneş Basım ve Yayınevi, 1944) 19-20.

için gemi ile ilgili ne karar alacağını bilememekteydi. Türkiye'nin bu konudaki tek dayandığı nokta "Alman, Macar ve Rumen uyruklu Yahudi ırkından kişilerin Türkiye'ye girişlerinin yasaklanmasıyla ilgili" 2/9498 sayılı kararnameyle Yahudilerin ülkeye girişlerine dair alınacak tedbirlerle ilgili" 2/15132 sayılı kararnameye dayanarak insanların gemiden karaya çıkmalarına müsaade etmemek olmuştur. [412] Sonuç olarak geminin batırılması bir insanlık dramı olarak tarihte yerini almış ancak Türkiye için ise kriz sonuçlanmıştır. Ancak bu kriz TBMM'de gündem olmamış ve yasama-yürütme ilişkisine rastlanmamaktadır. İkinci Dünya Savaşı yürütülen politikalar gereği böyle bıçak sırtı bir olay hükümet tarafından mümkün olduğunca dillendirmemenin tercih edilmiş olması ihtimali dikkate alınmalıdır.

Hipotez 3: Karar biriminin liderlik özellikleri ve liderin yasama ile ilişkisi kriz yönetim sürecinde etkilidir.

Tek parti döneminde baskın lider özelliğini genel olarak gözlemlenmesine rağmen Sancak Krizi Atatürk'ün baskın lider olarak kriz yönetimi ve karar alma sürecini yönettiği en bariz örnektir. 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması ile İskenderun Sancağı (Antakya) Fransız mandasındaki Suriye'de kalmıştır. Ankara Anlaşması'nın 7. maddesi İskenderun bölgesinin özel statüde olacağını belirtmiştir.[413] 1926 yılında imzalanan Türkiye-Fransa Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi de Ankara Antlaşması'nın 7. maddesinin göz önünde bulundurulacağına değinir.[414]

1932'de Irak'ın bağımsızlığını kazanması ile Suriye'nin de bağımsızlık talebi olacağı gündeme gelmişken 1934'te Gaziantep valisinin Sancak ziyaretinin Sancaklı Türkler tarafından coşkuyla karşılanması bölge halkının farklı talepleri olduğunun işaretini vermiştir. 1936'ya gelindiğinde Fransa'nın içinde bulunduğu hem ulusal hem de uluslararası birtakım sebepler Suriye ile Fransa arasında manda yönetimini bitiren ön anlaşmanın imzalanmasına sebep olmuştur.[415] Anlaşma Sancak'ın statüsüne bir

---

[412] Sözkonusu iki kararnamenin içeriği günümüzde hala erişime kapalı ve içeriği açıkça bilinmemektedir. Çağrı Erhan, "Sayın Başbakanım Arşivleri Açınız!", **Türkiye Gazetesi**, https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/prof-dr-cagri-erhan/514806.aspx [07.10.2020].

[413] Sönmezoğlu, **İki Savaş Sırası…**, 383.

[414] Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **Montreux ve Savaş ve Öncesi Yılları** (1935-1939) (Ankara: Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Serisi, 1973), 158.

[415] Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık vermesine yol açan gelişmeler için bakınız: Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Fransa'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. I**, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim, 2014): 283.

düzenleme getirmemekteydi. Fakat antlaşma, Fransa'nın imzaladığı ve Suriye'yi ilgilendiren antlaşmaların tasarrufunu Suriye'ye bırakıyordu. Bu durum Sancak'ın statüsü ve Sancak'taki Türkler ile ilgili olarak Türkiye'yi endişelendirmişti. Taraflar arasında krizi tetikleyen eylem Türkiye'nin İskenderun Sancağı'na Suriye ve Lübnan'a verildiği gibi bağımsızlık verilmesini talep eden bir notayı Fransa'ya 9 Ekim 1936'da iletmesi olmuştur.[416] Krizi bir seviye daha tırmandıran eylem ise Fransa'ya verilen notanın ardından Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk 1 Kasım 1936'da TBMM açılış konuşmasında konu ile ilgili şu sözleri söylemiştir[417]:

> "...Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun-Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok önem verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alakamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler."

Bu konuşma ile krizde Türkiye tutumunu belli ettiği gibi Fransa da Türkiye'nin istemindeki kararlılığı net olarak anlamıştır. Çünkü Atatürk'ün konuşması milletvekilleri tarafından ayakta alkışlanırken toplantıyı izleyen Fransa Büyükelçisi de yanındaki Yunanistan Büyükelçisi'ne "Bu nutuk değil, bir ültimatom" demiştir.[418]

Sancak sorununu TBMM'deki konuşmasıyla bir anda uluslararası gündeme taşıyan Atatürk; 2 Kasım'da Tayfur Sökmen ile görüşerek teşkilatlanmaları noktasında uyarmış, Antakya ve İskenderun çevresine "Hatay" adını vermiştir. Merkezi İstanbul'da olan Antakya'da şubesi olan "İskenderun-Antakya ve Havalisi Müdaafa-i Hukuk Cemiyeti"nin adı "Hatay Egemenlik Cemiyeti" olarak değiştirilmiş; cemiyetin Mersin, Dörtyol, Hassa ve Kilis şubeleri açılmıştır.

Atatürk, 5 Aralık gecesi Ankara'da Fransız Büyükelçisi Ponsot ile uzun süren bir görüşme gerçekleştirmiş; Hatay sorununun daha da alevlenmesine sebep olan bu görüşmede Atatürk Büyükelçiye şunları söylemiştir[419]:

> "…Türk-Fransız dostluğu korunmalıdır. Sancak işine bir çözüm bulunması için yaptığım çağrı Fransız Hükümetine iyi anlatılmalıdır. Çözüm, Fransa ve Türkiye'nin onurlarını korumalıdır. Bir toprak değişikliği düşünmüyoruz. 1921 Antlaşması bir strateji sınırı değil, bir dostluk sınırıdır. Bulunacak çözüm Türkiye ile Suriye'nin iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmesine uygun olmalıdır.

Sönmezoğlu, **İki Savaş Sırası…,** 384.

[416] "Türkiye Fransız Hükümeti'ne Bir Nota Verdi", **Cumhuriyet**, 10 Ekim 1936, 1.

[417] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem V, Birleşim 1, c.13 (01.11.1936): 6.

[418] S. Esin Dayı, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s. 19 (2002): 334.

[419] İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri", **Belleten**, c. 49, s. 193 (Nisan 1985): 82.

> Görüşmelerde üçüncü tarafları aramıza almayalım. Ben 1921'de meclis önünde Ankara Antlaşması'nın sorumluluğunu yüklenmiş, pek çok muhalefeti göğüslenmiştim. …Şimdi benim onurum söz konusudur. İktidarı bırakmak ya da çare bulmak durumundayım. Ben Sancak meselesinin her iki tarafın vaziyetini kurtaracak bir şekilde hallini istiyorum. İlhak talep etmiyorum. Türkiye ve Fransa'nın müşterek kontrolünde olur, hatta ordusu da bulunmasın jandarma ve polis teşkilatı kâfi gelebilir."

Atatürk'ün bu konuşmayla büyükelçiye verdiği mesaj, aslında 1921'den beri Türkiye'nin Hatay sorununa verdiği önemi özetlemekteydi. Aynı şekilde bu sorunun Atatürk'ün kendisi için hayati bir mesele olduğunu da açıkça ortaya koymuştur. Atatürk'ün Hatay meselesine verdiği önem 21 Aralık 1936'da Suriye Başbakanı Cemil Mardam ile Ankara'da yaptığı görüşmeye bakılınca bir kez daha ortaya kanıtlanmaktadır. Atatürk, bu görüşmede Hatay'da Türklere eziyetler yapılmaya başlanması üzerine Fransızlara yönelik eleştirilerini sert bir üslupla dile getirerek bu konudaki kararlılığını da Suriye Başbakan'ı Mardam'a şu cümlelerle ifade etmiştir[420]:

> "…Fransız Hükümeti aklını başına toplasın. Namusum üzerine söylüyorum. Bırakmam…Türkiye Cumhuriyeti'nin arzu ettiği şey, Suriye'nin müstakil bir İslam devleti olmasıdır. Fakat Fransızlar bunu istemiyorlar Suriye'yi kıskıvrak ellerine almak istiyorlar… Fransızlar Suriye'yi adam yapmak istiyorlar fakat evvela kendileri adam olsunlar…Bu mesele benim için bir namus meselesidir. Biz orayı bir muharebe ile kaybetmedik. Bize verin demiyorum. İhtiyacımız yoktur… Bu namus meselesi için en büyük tehlikeyi bile göze aldım."

27 Ocak'ta MC'ye, Sandler Raporu sunulduktan sonra TBMM 29 Ocak 1937'deki toplantısında başarılarından dolayı Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ile Başbakan İsmet İnönü ve hükümetine meclis adına teşekkür edilmesi kararı alınmıştır.[421] Bu detay yasamanın kriz sürecindeki gelişmeleri takip ettiklerini ve hükümete verilen desteği göstermektedir. Bu teşekkürün mecliste okunmasından sonra Başbakan İsmet İnönü kriz sürecine ilişkin bir konuşma yapmıştır. İnönü Milletler Cemiyet'indeki gelişmelerin ve Türkiye'ye destek veren Romanya gibi ülkelerin desteğinin öneminden bahsederken krizin gidişatını etkileyen sistemik değişkenler üzerine yaptığı değerlendirme oldukça önemlidir. Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı düzenin bozulacağının emarelerinin ortaya çıktığı bir döneme girilmişti. İtalya Habeşistan'ı işgal etmiş, Almanya'da Hitler iktidara gelmiş ve silahlanmaya başlamıştı.[422] Ayrıca İspanya'da yaşanan iç savaş da Avrupa'daki barışı tehdit eden bir gösterge olarak değerlendirilmiştir. İngiltere'nin Fransa ve Türkiye arasındaki sorunun çözümlenmesine yönelik girişimleri de uluslararası sistemdeki çatlakların

---

[420] Bilal Şimşir, "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamları ile Görüşmeleri", **Belleten**, c.45/1, s.177 (Ocak 1981): 202-207.

[421] **TBMM Zabıt Ceridesi**. Dönem V, Birleşim 30, C. 15. (29 Ocak 1937): 160.

[422] Fırat ve Kürkçüoğlu, "Fransa'yla İlişkiler", 283.

belirtisiydi ve İngiltere'nin taraflar arasındaki meselenin çözülmesindeki çabası İnönü'nün konuşmasında yer almıştır.[423]

Yürütmenin bir kanadı olarak cumhurbaşkanına baktığımızda Mustafa Kemal Atatürk baskın lider olarak kriz yönetim sürecinde etkili olmuştur. Mustafa Kemal'in kriz yönetim süreci içerisinde bizzat yer alarak Türkiye'nin kararlılığını destekleyici etkisi krizde başarıyı getiren önemli bir etken olmuştur. ile yasamanın ilişkisine baktığımızda yasamanın bu durumdan memnun olduğunu ve kriz yönetim sürecinde liderin başarılı rolüne milletvekillerince atıf yapılmıştır. Manisa milletvekili Refik İnce, Sancak krizinin konuşulduğu bir oturumda söz alarak aşağıdaki konuşmayı gerçekleştirmiştir[424]:

> "Bütün bu kanaatlerimizin en eyisi, en vecizi ve en lazımı ismi söyleyen Hükümete, hepimize, Hükumete en doğru yolu gösteren Atatiirk olduğuna göre biz, bundan evvelki davalarda olduğu gibi, bu davada da en ufak bir vak'fei tereddüd göstermeksizin itimadla, emniyetle ve kemali kuvvetle onlara bağli olduğumuzu ve milletin dahi bu bağlılıkta müşterek bulunduğunu ve bizimle beraber olduğunu ifade etmeyi vicdani ve vatan-i borçlarımızın en büyüğü tanımakla sözüme nihayet veriyorum"

20 Şubat 1937'de Sandler raporu gereği MC'nin oluşturduğu uzmanlar komitesi ile Sancak için bir anayasa taslağı oluşturulmuş ve seçim yöntemi belirlenmiştir. Sandler raporu sonucunda oluşturulan Sancağın statüsü, sınırları ve anayasasını belirleyen metinler 29 Mayıs 1937'de MC'de onaylanırken Türkiye ve Fransa Cenevre'de "Türkiye-Suriye Sınırını Garanti Altına Alınmasına İlişkin Antlaşma"yı imzalamıştır.[425]

Sancak'ta seçim sürecini MC tarafından belirlenen İngiliz yetkili Thomas Reid başkanlığındaki Seçim Komitesi yürütmekteydi. Komitenin Fransız yetkililerle birlikte hazırladığı düzenlemeler Türkiye'ye danışılmadığı için Türkiye tarafından MC'ye bildirilerek reddedilmiştir. Ayrıca Türkiye 1930 yılında Fransa ile imzaladığı antlaşmayı iptal ettiğini 29 Aralık 1937'de Fransa'ya bildirmiştir. Türkiye verdiği tepkilerle krizi tırmandırmıştır. Ancak Fransa bu gergin durumun daha fazla devam

---

[423] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem V, Birleşim 30, c. 15, (29 Ocak 1937): 161.

İngiltere uluslararası sitemde meydana gelen gelişmelerle birlikte Türkiye ile iyi geçinmenin önemini fark etmiştir. Türkiye, bu dönemde çizerek İngiltere ile hem siyasi alanda hem ekonomik alanda yakın ilişkiler kurmuştur. Bu kapsamda Türkiye'de inşa edilecek bazı demir çelik üretim fabrikalarının İngiliz şirketlerine verilmesiyle alakalı anlaşmalar yapmıştır. Bu sebeple Sancak krizi sürecinde İngiltere Türkiye'yi küstürmeyecek şekilde bir rol üstlenmiştir. Detaylar için bakınız: Figen Atabey, **1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı** (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık 2014), 22-26

[424] **age**, 21.

[425] Sönmezoğlu, **İki Savaş Sırası**, 387.

etmesini istememekteydi. MC Konsey'i 31 Ocak 1938'de seçimlerin usulü ile ilgili düzenlemelerin yapılabilmesi için Cenevre'de toplantı yapılması kararını almıştır. Bunun üzerine İsveç başkanlığında Türkiye, İngiltere, Fransa ve Belçika'nın katıldığı toplantı 7 Mart 1938'de gerekli düzenlemeleri yapmış ve karara bağlanmıştır. Sonuçta seçmen listesindeki Türk oranı %47 olarak belirlenmiştir. Bu durum Sancak'ın plebisit ile Türkiye'ye bağlanma ihtimali sebebiyle Fransa ve İngiltere'yi endişelendirmiştir. Bu süreçte Türkiye ve Fransa, MC'ye Seçim Komisyonu'nun çalışmalarını durdurmasını istemiştir. Seçim Komisyonu işlevini durdurunca seçimlerin güvenliği Türkiye ve Fransa arasındaki gerginlik seviyesini arttırmıştır. Türkiye bölgeye 30.000 asker yığmıştır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk Adana ve Mersin'de askeri birlikleri denetlemeye gitmiş ve Türkiye kararlılığını açık şekilde ifade etmiştir.4 Temmuz 1938'de Fransa ve Türkiye arasında imzalanan askeri anlaşma ile gerginliğin seviyesi düşürülmüş ve antlaşma gereği bölgeye eşit oranda Fransız ve Türk askeri personel girişi yapmıştır. Bu süreçle beraber seçimler tamamlanmış ve 2 Eylül 1938'de açılan ilk meclis Abdülgani Türkmen'i meclis başkanı, Tayfur Sökmen'i cumhurbaşkanı ve Abdurrahman Melek'i başbakan seçmiştir. Aynı gün Türk bayrağına benzer bir bayrak tespit ederken o güne kadar Sancak olarak anılan ismini Hatay olarak değiştirmiştir.[426] Fransa'nın tavrı Hatay'ın Türkiye'ye katılma kararı almasını kabul etmeyeceği yönündeydi. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ayak sesleriyle beraber özellikle İngiltere'nin Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak istemesi ve yapılan ikili görüşmelere Fransa'nın katılmak istemesi, Fransa'nın tavrının değiştirmesinde belirleyici olmuştur. Çünkü Türkiye görüşmelere Fransa'nın katılmasını Hatay'ın durumuna bağlamıştır. Fransa'nın Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını açıkça kabul ettiği metin ise Fransa ve Türkiye arasında imzalanan 23 Haziran 1939 tarihli "Türkiye ile Suriye Arasında Toprak Sorununun Kesinlikle Çözümüne İlişkin Anlaşma" olmuştur. Bu anlaşmaya göre Fransa Hatay'ın Türkiye'ye katılımını kabul etmiş ve Hatay vatandaşlarının Türkiye'ye katılımı ile kendiliğinden Türk vatandaşı olduğunu kabul etmiştir.[427] 23 Haziran 1939 tarihinde Hatay Meclisi yaptığı toplantıda Türkiye'ye katılma kararı almıştır. TBMM, Hatay'ın Türkiye'ye katılma kararını 7 Temmuz 1939'da yaptığı görüşme sonucunda çıkardığı kanun ile

[426] Fırat, Kürkçüoğlu, "Fransa'yla İlişkiler", 288.

[427] Bahsi geçen antlaşmanın maddeleri için bakınız: Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **Montreux ve Savaş ve Öncesi Yılları** (1935-1939) (Ankara: Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Serisi, 1973), 183-186.

kabul etmiştir.[428] Fransa ile Türkiye arasında tetiklenen kriz Hatay'ın Türkiye'ye katılması ve Fransa'nın kabul etmesi ile sona ermiştir.

Tablo 4: Tek Parti Hükümetleri Dönemi Türk Dış Politika Krizlerinde TBMM Müdahilliği ve Müdahilliğin Türü

KRİZLER	TBMM MÜDAHİLLİĞİ	TBMM MÜDAHİLLİĞİNİN TÜRÜ
Musul Krizi	Var	Açık oturum, Kapalı Oturum, Antlaşmanın uygun bulunması
Lotus-Bozkurt Krizi	Yok	-
Küçük Ağrı Krizi	Var	Açık Oturum, Antlaşmanın uygun bulunması
1935 Bulgaristan Krizi	Sınırlı	Meclis konuşması
Sancak Krizi	Var	Açık Oturum, Antlaşmanın uygun bulunması, Meclis Kararı
Struma Krizi	Yok	-
1945 Sovyet Talepleri Krizi	Var	Açık Oturum

Tez çalışması kapsamında araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

4.1.2. Çoğunluk Hükümetlerinde Dış Politika Krizleri

Çoğunluk hükümetleri meclisteki milletvekili sayılarının elvermesi sonucunda tek bir partinin bakanlar kurulunu belirleyip hükümet kurabildiği hükümetlerdir. Türkiye'de 17 çoğunluk hükümetlerinde yaşanan krizler Tablo 5'de ve Tablo 6'de listelendiği gibidir.[429] Türk dış politikasındaki bu krizlerde yürütmenin kriz yönetim sürecinde yasama ile kurduğu ilişkinin sebep ve sonuçları hipotezler dâhilinde bu başlık içerisinde analiz edilecektir

[428] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Dönem VI, Birleşim 37, c. 4 (7 Temmuz 1939) ; "Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanun", **Resmî Gazete**, 11 Temmuz 1939, 4255.

[429] Hükümetlerin partileri, tarihleri ve başbakanları bilgilerinin detayları için bakınız: Tablo 7.

Tablo 5: Cumhuriyet Dönemi Çoğunluk Hükümetleri ve Dış Politika Krizleri (1923-2017)

HÜKÜMET SAYISI	BAŞLANGIÇ TARİHİ	BİTİŞ TARİHİ	BAŞBAKAN	PARTİSİ	CUMHURBAŞKANI	DIŞ POLİTİKA KRİZLERİ
21. HÜKÜMET	17 Mayıs 1954	9 Aralık 1955	ADNAN MENDERES	DP	CELAL BAYAR	6-7 EYLÜL 1955 OLAYLARI KRİZİ
22. HÜKÜMET	9 Aralık 1955	25 Kasım 1957	ADNAN MENDERES	DP	CELAL BAYAR	1957 SURİYE KRİZİ
23. HÜKÜMET	25 Kasım 1957	27 Mayıs 1960	ADNAN MENDERES	DP	CELAL BAYAR	1958 IRAK KRİZİ
30. HÜKÜMET	27 Ekim 1965	3 Kasım 1969	SÜLEYMAN DEMİREL	AP	CEMAL GÜRSEL CEVDET SUNAY	1967 KIBRIS KRİZİ
31. HÜKÜMET	3 Kasım 1969	6 Mart 1970	SÜLEYMAN DEMİREL	AP	CEVDET SUNAY	1968-1974 AFYON KRİZİ
32. HÜKÜMET	6 Mart 1970	26 Mart 1971	SÜLEYMAN DEMİREL	AP	CEVDET SUNAY	
45. HÜKÜMET	13 Aralık 1983	21 Aralık 1987	TURGUT ÖZAL	ANAP	KENAN EVREN	1982 LİMNİ KRİZİ
46. HÜKÜMET	21 Aralık 1987	31 Ekim 1989	TURGUT ÖZAL	ANAP	KENAN EVREN	1987 KITA SAHANLIĞI KRİZİ
47. HÜKÜMET	9 Kasım 1989	23 Haziran 1991	YILDIRIM AKBULUT	ANAP	TURGUT ÖZAL	1984-1990 BATI TRAKYA KRİZİ
48. HÜKÜMET	23 Haziran 1991	20 Kasım 1991	MESUT YILMAZ	ANAP	TURGUT ÖZAL	1991 NAHÇİVAN KRİZİ
58. HÜKÜMET	19 Kasım 2002	12 Mart 2003	ABDULLAH GÜL	AKP	AHMET NECDET SEZER	
59. HÜKÜMET	14 Mart 2003	29 Ağustos 2007	R.T. ERDOĞAN	AKP	AHMET NECDET SEZER	2003 DOĞU AKDENİZ MEB KRİZİ
60. HÜKÜMET	29 Ağustos 2007	6 Temmuz 2011	R.T. ERDOĞAN	AKP	ABDULLAH GÜL	2003 SÜLEYMANİYE ÇUVAL KRİZİ
61. HÜKÜMET	6 Temmuz 2011	29 Ağustos 2014	R.T. ERDOĞAN	AKP	ABDULLAH GÜL	2010 MAVİ MARMARA KRİZİ
62. HÜKÜMET	29 Ağustos 2014	28 Ağustos 2015	AHMET DAVUTOĞLU	AKP	RECEP TAYYİP ERDOĞAN	2011 SURİYE KRİZİ (SU-24 Krizi, RF-4 Krizi)
63. HÜKÜMET	28 Ağustos 2015	24 Kasım 2015	AHMET DAVUTOĞLU	AKP	RECEP TAYYİP ERDOĞAN	2014 IŞİD REHİNE KRİZİ
64. HÜKÜMET	24 Kasım 2015	24 Mayıs 2016	AHMET DAVUTOĞLU	AKP	RECEP TAYYİP ERDOĞAN	2015 SÜLEYMAN ŞAH TÜRBESİ KRİZİ
65. HÜKÜMET	24 Mayıs 2016	9 Temmuz 2018	BİNALİ YILDIRIM	AKP	RECEP TAYYİP ERDOĞAN	

Fuat Aksu, **Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Süreç Analizi,** (Dış Politika ve Kriz İncelemeleri Yay.: İstanbul, 2017), 87'den alınmış ve eklemeler yapılmıştır.

Hipotez-1: Hükümet sistemleri ve hükümet yapısı; krizlerde karar yapısını, kararların niteliğini, hangi araç-yöntemleri kullanılacağını ve yasama-yürütme ilişkisini etkiler.

Hükümet yapısı olarak çoğunluk hükümetlerinin krizlerde yasama-yürütme ilişkisine bakıldığında hükümetlerin dış politika ve kriz konularına yasamayı dahil etmeme eğilimi görülemektedir. Çoğunluk hükümetleri, özellikle halk desteğini alabilmiş "güçlü" iktidarlar olarak tanımlandıklarından yasamayı dış politika konularının dışında tutma hali daha çok ön plana çıkmaktadır. Yürütmenin kriz sürecinde yasamayı krize müdahil etmemesinin ortaya çıkardıkları sonuçlar ise kendi başına yeni hipotezler ve sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Çalışma içerisinde çoğunluk hükümetlerinin yönettiği hangi krizlere yasamanın müdahil edildiğine bakmanın yetersiz kalacağı sebebiyle; bunun yerine müdahilliğin sebep ve sonuçlarını anlamlandıran alt hipotezler üzerinden değerlendirme yapılacaktır.

H-1.a. Çoğunluk hükümetleri, iki seviyeli oyunun ikinci (ulusal) seviyesini oynama ihtiyacı duymazlar. Kriz sürecinde yasama ile iletişim kanallarını kullanmayan hükümetler muhalefetin uyarılarını da dikkate almazlar. Bu durum yasamanın denetleme kanallarını kullanmasını sınırlandırır.

Çalışmanın bu hipotezi açısından en ilginç örneklerden biri Adnan Menderes'in Başbakanlığında meydana gelen 6/7 Eylül Krizidir. Krizin tasarlanmış bir kriz olduğunun emarelerinin varlığı, neden tasarlandı sorusunu sordurduğu vakit krizin bir çıkarı ulusallaştırma kaygısı olduğunu görmekteyiz. İngiltere'nin Kıbrıs'tan çekilmesi ile başlayan Kıbrıs'ın statüsü ile ilgili tartışmalarda 6/7 Eylül olayları Türkiye'nin dış politikasında konuya yüklenen anlamın değişmeye başladığı bir döneme denk gelmektedir. Ancak çıkarın meşrulaştırılması için izlenen yöntem tek taraflı bir krizin tetiklenmesine sebep olmuştur. TBMM'nin Kıbrıs ile ilgili çizilen politikalar bağlamında ne de krizin akıbeti bağlamında yürütme tarafından müdahil edilmediğini söylemek mümkündür. TBMM'de görüşülen örf-i idare (sıkıyönetim) uygulamasının uzatılması için yasamanın görüşüne değil onayına sunulmuştur. Ancak Demokrat Parti'nin mecliste çoğunluğa sahip olması kararın alınması açısından yeterli olduğu için parti içi görüşmelerle bunu bir parti kararına dönüştürmek şeklinde sadece kendi milletvekillerini ikna etmeyi tercih etmişlerdir. 6/7 Eylül Krizinin yasamadaki bu bağlamdaki tartışmalara bakarak kriz sürecinde yasama-yürütme ilişkisine odaklanmak gerekir.

1951'de Kıbrıs'tan İngiltere'nin çekilmesi kararı Yunanistan'ın Ada'da hak iddia etmesi ile sonuçlanmıştır. Türkiye, 1930'larda yumuşayan ilişkisini devam ettirmek istemesi ve Balkanlar'da ittifak oluşturma girişimleri sebebiyle mevcut statünün devamından yana stratejisini sürdürmüştür. Yunanistan, Birleşmiş Milletler'e Ada'nın self determinasyon hakkı tanıması için başvurmuş ancak reddedilmiştir.[430] Yunanistan ve Kıbrıslı Rumlar, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması (enosis) için diplomatik girişimlerden başka terör eylemlerine başvurmuşlardır. Türkiye ilk başlarda Kıbrıs'ta statükonun devam etmesi tercihi Yunanistan'ın girişimleri sebebiyle artık yön değiştirmiştir. Kıbrıs'ta enosis destekçisi ve Yunanistan destekli EOKA[431] kurulurken kamuoyu oluşturmak maksadıyla Türkiye tarafından Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti kurulmuştur.

20 Haziran 1955 tarihinde İngiltere Yunan ve Türk Hükümetlerini Doğu Akdeniz'in siyasal ve savunmaya ilişkin sorunlarının görüşülmesi başlığında ancak konunun Kıbrıs'ın geleceği olduğu belli olan bir konferansa davet etmiştir.[432] Bu konferansa Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu Türkiye'yi temsilen katılmıştır. Başbakan Menderes, Londra'daki konferansta Türkiye'nin statükonun korunmasını asgari koşul olarak savunacaklarını açıklamıştır.[433] Muhalefet partisi CHP Genel Başkanı İsmet İnönü 25 Ağustos'taki açıklaması oldukça dikkat çekicidir. İnönü, "Kıbrıs'taki kardeşlerimizin can ve mallarını tehlikeden korumak için hükümetin alacağı bütün tedbirlerde beraberiz. Konferansta haklarımızı korumak ve kurtarmak yolunda hükümeti bütün gayretlerimizle destekleriz"[434] diyerek iktidarın yanında muhalefetin de Türkiye'nin yeni Kıbrıs politikasını şekillendirilmekte olduğunu ve içeride de kamuoyu oluşturma çabalarını görmekteyiz.

---

[430] Kudret Özarsay, **Kıbrıs Sorunu: Hukuksal İnceleme**, Ankara: Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi, 2007), 7.

[431] EOKA: Orijinal açılımı "Ethniki Organosis Kyprion Agoniston" dur. Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Birliği anlamına gelen EOKA emekli bir Yunan subayı olan Kıbrıs asıllı Georges Grivas tarafından Yunanistan'ın başkenti Atina'da kurulmuştur. Bakınız: Dilek Yiğit Yüksel, "Kıbrıs'ta Yaşananlar Ve Türk Mukavemet Teşkilatı (1957-1964)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c. 34, s. 96 (2018): 318.

[432] Melek Fırat, "1945-1960 Arasında Yunanistan'la İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. I**, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim, 2014): 600.

[433] Ahmet Sükrü Esmer, "Başbakan'ın Kıbrıs Demeci", **Ulus**, 28 Ağustos 1955.

[434] İsmet İnönü, "Kıbrıs", **Ulus**, 26 Ağustos 1955, 1.

6 Eylül günü İstanbul Ekspress gazetesi saat 16.00'da Atatürk'ün evi bombalandığı haberi manşet olarak verilmiştir. Haber kısa sürede yayılmış ve halkta infial yaratmıştı. Kıbrıs Türk'tür Derneği'nin çağrısıyla Taksim'de insanlar toplanmaya ve mitinge başlamıştır. Toplantı mitingle kalmamış İstanbul'un Rumlar'ın yaşadığı çeşitli semtlerinde evler ve dükkânları yağmalanmıştır. Olayların başladığı sırada Başbakan Adnan Menderes ile Cumhurbaşkanı Celal Bayar tren ile Ankara'ya gitmekteydi. Olayların iyice kontrolden çıkmaya başlayınca İstanbul Valisi tarafından Adnan Menderes'e durum hakkında bilgi verildikten sonra Menderes müdahale edilmesini emretmişse de olaylar kontrol altına alınamamıştır. İstanbul'a dönen Menderes olayları engellemeye çalışmış ve gece 00.00'da sıkıyönetim ve sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir.[435] Olaylar yalnız İstanbul'da değil Ankara ve İzmir'de de yaşanmıştır. Saldırılarda Rum ve gayrimüslim vatandaşlar ciddi anlamda maddi ve manevi zarar görmüşlerdir.

İçişleri Bakanı Namık Gedik baskılar sonucunda 10 Eylül 1955'te istifa etmek zorunda kalmıştır. 12 Eylül 1955 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi; İstanbul, İzmir ve Ankara vilayetlerinde örfi idare (sıkıyönetim) ilan edilmiş olduğundan Anayasa'nın 86. maddesine uygun olarak Cumhurbaşkanı tarafından toplantıya çağırılmıştır.[436] Öncesinde ise Demokrat Parti milletvekilleriyle görüşen Adnan Menderes bunun bir komünist darbe girişimi olduğunu ve örfi idare kararına destek vermelerini istemiştir. Meclisin krizle ilgili en önemli müdahilliği olağanüstü halin TBMM'de onaylanması ve bu süreçteki tartışmalarla olduğunu görmekteyiz.

Konu ile ilgili olarak ilk önce ana muhalefet partisi CHP adına İsmet İnönü yaşanan olayların değerlendirmesini yapmış ve üzüntülerini belirtmiştir.[437] Örfi idarenin devamı içinse önden görüşlerini bildirmiş, sonrasında hükümeti eleştirmiş ve yapılması gerekenleri izah etmiştir. İnönü örfi idare teklifinin gereksiz olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir[438]:

> "Hükümet vukuat yerlerinde örfi İdare istiyor. Ancak, Ankara'da geçen hâdiseler burada örfi idarenin devamını gerekli göstermiyor. Örfi idare ilânı için bilmediğimiz sebepler yoksa Ankara'da örfi idareden vazgeçmek gerektir, örfi idarenin bir an önce lüzumsuz hale gelmesini

[435] **Ayın Tarihi,** (Eylül 1955), https://web.archive.org/web/20100106140157/http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/1955/eylul1955.htm

[436] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem X, Birleşim 1, c. 7 (12 Eylül 1955): 668.

[437] **age**, 668-669.

[438] **age**, 669.

> temenni etmekte müttefik olduğumuza şüphe etmiyoruz. Ondan sonra istediğimiz 6 - 7 Eylül faciası üzerine bütün hakikatlerin meydana çıkmasını temin etmektir."

Kriz sırasında Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu Londra'da Kıbrıs ile ilgili konferansta bulunduğundan ülke içinde olacak herhangi bir karışıklığa karşı ekstra önlemler alınmış; Hilton Oteli, Fener Patrikhanesi ve Yunanistan Konsolosluğu gibi mühim yerlerde üst düzey güvenlik sağlanmıştı.[439] Fakat önceden alınmış bu kadar tedbire rağmen hükümet ve emniyet güçleri meydana gelen olayları kontrol altına alamamıştır. Hükümet Kıbrıs politikası için kamuoyu oluşturmak ve uluslararası müzakerelerde de bunu koz olarak kullanabilmek için düzenlemiş olma ihtimali bulunmaktadır. Olayları hükümetin organize etmiş olması ihtimali İnönü tarafından meclis kürsüsünde dile getirilmiştir[440]:

> "Hadiselerin her tarafı karanlıktır. Bu kadar tertipli ve teçhizattı bir tecavüz ne vakitten beri, nasıl hazırlanmıştır? 6 Eylül saat, öğleden sonra, 5-6'dan itibaren vahîm tabiatta başlıyan tecavüzler serbestçe nasıl gelişiyor! Nihayet askerî kuvvetler, sivil idarenin talebiyle derhal yardıma gelebilirlerdi. Hâdise yerleri de büyük askerî merkezlerdir. Hep bildiğimiz hicap ve elem verici tereddüt mevzularını tekrarlamayacağım. Hâdiselerin hazırlanış, ilerleyiş seyrinin mutlaka meydana çıkmasını isteriz."

İsmet İnönü olayın açıklığa kavuşturulması için hükümetin detaylıca TBMM'ye detayları açıklaması gerektiğini düşünmekteydi. İnönü'ye göre TBMM'nin olaylar karşısında alacağı tedbirler elbette bulunmaktaydı ama bunu ancak doğru bilgilerle yapabilirdi. Olayların devamının engellenmesi için örfi idareye gerek olmadığını düşünen İnönü, milletin endişelerinin giderilmesi için TBMM'nin toplantı halinde bulunmasını önermiştir.[441]

İnönü'den sonra Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) adına konuşan Ahmet Bilgin olayların ve olaylara hükümetin etkili şekilde müdahale etmediği, meydana gelen hasarlardan yetkililerin sorumlu olduğunu belirtmiş ve bu kadar geniş şekilde planlanmış bir gösteriyi zabıtanın önceden fark edememesini krizin karanlık yanı olarak değerlendirmiştir.[442]

İktidar cephesinin kürsüye yansımalarına bakacak olursak Burdur DP milletvekili Mehmet Özbey ise parti grubu toplantısında ağız birliği edildiği gibi konuşmasında Yunanistan'ı ve komünistleri halkı kışkırtmakla suçlamış, ihmali olan herkesin

---

[439] Şerif Demir, "Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, s. 12 (2007): 45.

[440] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem X, Birleşim 1, c. 7 (12 Eylül 1955): 669.

[441] **age**, 669.

[442] **age**, 670-671.

cezalandırılmasını istemiştir.[443] DP İstanbul milletvekili Ali Fuat Cebesoy ise hükümetin meclisi yeterince bilgilendirdiğini daha fazla anlatılacak bir şey olmadığını söylemiş ve örfi idarenin hainlerin yeniden harekete geçmemesi için gerekli ancak iki ayla sınırlı tutulmasının yeterli olduğunu belirtmiştir.[444] Cebesoy, yetkililerin ve hükümetin yeterli önlem almadığı ve müdahale etmediği eleştirilerine de cevap vermiştir.

Olayları bizzat görmüş ve azınlık milletvekili Aleksandros Hacopulos, gözlemlediği olayları TBMM genel kurulunda özetlemiştir. Evinin tahrip edildiğini belirten Hacopulos polis teşkilatının ihmali olduğu hatta olayları çıkaranların birileri tarafından desteklendiğini belirterek, bunların biran önce bulunması gerektiğini vurgulamıştır. Şiddet olaylarının önlenememesi ve bastırılamamasından Emniyet teşkilatının sorumlu olduğunu şöyle ifade etmiştir[445]:

> "Arkadaşlar; bizi en fazla üzen, maalesef itiraf mecburiyetindeyim, memleketin emniyet teşkilatıdır. Bunu itirafta hepimiz müttefikiz. Emniyet teşkilatı maalesef gafil avlanmış, maalesef uyumuş ve belki de dilim söylemeye varmıyor; bazı hadiselere göz yummuştur…Taksim'in göbeğinde çapulcular Zapyon Lisesinin kapısını zorlarken oradan süvari polisleri geçiyor. Hadiseyi görüyor, ne yapıyorsunuz utanmazlar, diyor ve geçiyor gidiyor. Daha mühim bir hadise benim evimde cereyan etmiştir. Benim evimde cereyan ettiği için söylemek mecburiyetindeyim. Evimin yanı başında polis karakolu bulunmaktadır. Bizi tanırlar, anne ve babamı bilirler. Tahripçiler evin içine giriyor, evi tamamıyla tahrip ediyor ve evimin önünde duran silahlı jandarmalar hiç müdahale etmiyor. Bu hadisede diyebilirim ki evim değil, tahripçiler muhafaza edilmiştir."

Hacopulos önemli bir noktaya daha değinerek hükümetin suçlu olmadığını kanıtlamaya çalışmıştır. "Arkadaşlar biz bugün filân devletle bozuştuk diye o ırktan olan vatandaşları mağdur edersek öbür gün falan devletle bozuştuk diye başkalarını mağdur edersek bu vatanın hali ne olur? Bunu reddediyoruz arkadaşlar."[446] sözleri ile hükümetin planlı eylemi olduğu algısını kırmak istemiş, "…bunu bu şekle sokan ve Türk milletinin bütünlüğünü bozan, galeyana getiren maalesef bâzı gazeteciler olmuştur. … Geçen gün, yani ayın sekizinde Ulus Gazetesinde şöyle bir yazı vardı : 'Kiliseleri Rum papazları yakmıştır.' Bu olur mu arkadaşlar?" ifadesiyle CHP'ye yakınlığı ile bilinen Ulus gazetesine dikkatleri çekmiştir.[447]

---

[443] **age**, 671-672.

[444] **age**, 673-674.

[445] **age**, 676.

[446] **age**, 676.

[447] **age**, 676.

Kürsüde bazı DP milletvekilleri yine üzüntülerini bildirmiş ve olaylar ile ilgili olarak hükümetin sorumlu olmadığını belirtmiştir.[448] Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Fuat Köprülü genel kurulda uzun bir konuşma yapmıştır. Muhalefetin iddialarının gerçek olmadığı ve hükümetin olayın gerçekleşmesi ile ilgisi olmadığını daha önce konuşan DP vekilleri gibi tekrar etmiştir. Ancak önemli bir noktayı belirtmiştir ki hükümet eylemcilerin planlarından haberdardı ancak zamanını bilmedikleri için baskın şeklinde gerçekleştiğini söylemiştir.[449]

Adnan Menderes, konuşmasında, milletvekillerinden gelen emniyet güçlerinin ve hükümetin süreçte yetersiz kaldıkları eleştirilerini doğru bulmadığını belirterek olayların çıkış zamanının Kıbrıs konusunda Londra'da yapılan toplantı esnasında olduğunu özellikle vurgulamıştır.[450] Adnan Menderes emniyet teşkilatının olayların bastırılması sırasında hataları ve eksiklikleri olduğunu ancak tümden suçlamanın doğru olmadığını düşünmekteydi. Olayın sorumlularının tespit edilip gereken cezayı alacağını, konunun şiddetle gerekli olan örfi idarenin oylanmasına geçilmesi gerektiğini belirtmiştir.[451]

Adnan Menderes'in ve Fuat Köprülü'nün konuşmalarından anlaşılacağı üzere hükümetin olaydan önceden haberdar olduklarını ancak olayın baskın şeklinde gerçekleştiğini, Kıbrıs gibi hassas bir konu olduğu için de emniyet güçlerinin yapacaklarını bilmediklerinden olayların bastırılamadığını söyleyerek sorumluluk almamış, hükümetin tertibi hatta ihmali olduğu suçlamasını asla kabul etmemiştir. Aynı gün yapılan TBMM'de oylamada, örfi idarenin altı ay süreyle İstanbul, Ankara ve İzmir 'de devam etmesi önerisi kabul edilmiştir.[452]

Kriz süreci böyle sonuçlanmış olsa da etkileri özellikle yasama üzerinden muhalefet-iktidar çekişmesinde sıklıkla yer almıştır. İsmet İnönü 16 Aralık 1955 günü Dördüncü Menderes Hükümeti'nin güven oylamasının mecliste görüşüldüğü sırada 6/7 Eylül olaylarını yeniden meclise taşımıştır. İnönü örfi idare sürecinde olayın tahkikatından bir sonuç elde edilemediği yönünde eleştirirken, hükümetin sebep olduğu 6/7 Eylül olaylarının, Yunanistan için eşsiz bir fırsat oluşturduğunu ve Yunanistan'ın

---

[448] Detayları için bakınız: **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem X, Birleşim 1, c. 7 (12 Eylül 1955)

[449] **age**, 684.

[450] **age**, 688-689.

[451] **age**, 689.

[452] **age**, 692.

Türkiye'ye karşı ithamlarda bulunduğunu belirtmiştir.[453] İnönü açık bir şekilde "6/7 Eylül vukuatından vahim bir surette mesul olan Bay Adnan Menderes'in Hükümetin başından ayrılması lazımdır"[454] diyerek bir dış politika krizinin yönetimde başarısız olmuş Başbakanı eleştirmekle kalmamış bunun sorumluluğunu alarak görevden uzaklaşması gerektiğini belirtmiştir. Menderes ise muhalefetin suçlamalarına tepki gösterirken "…İnönü gibi Devlet Başkanlığı ve Başbakanlık yapmış bir zatin böyle bir elim olayın T.C. Başbakanının yapabileceğine ihtimal vermesine..."[455] anlam veremiyordu.

13 Ocak 1956'da Kars Mebusu Mehmet Hazer'in 6/7 Eylül olayları için Başbakan Adnan Menderes ve İçişleri Bakanı hakkında Meclis tahkikatı açılmasına dair verdiği önerge görüşülmeye başlanmıştır.[456] Muhalefet, bu olaylar için sürekli Menderes'i sorumlu tutmuş ve bunun üzerine Menderes söz alarak şunları ifade etmiştir[457]:

> "Huzurunuzda bütün vazifelerini yapmış bir insanın vicdan huzuru ile konuşmaktayım. Muhterem arkadaşlar; yüzbinler harekete geçti, bunu Hükümet tertip etti, zabıta amirlerine, polis komiserlerine, polis memuruna, jandarmaya, jandarma komutanına, ordu müfettişine, bütün makamlara, bütün vazifelilere biz emrettik, sakın dokunmayınız, yüzbinlere emir verdik. Bütün bunların yapıldığına dair Hükümet aleyhine en küçük maddi bir delil ve emare mevcut değildir. Dünyada böyle bir şeyi yapabilecek ne bir teşekkül ne bir insan ne de bir Hükümet mevcut değildir. Başvekilden şüphe ediyorum demekle asıl işi elinde tutan devlet organlarının, askeri mahkemelerin, askeri makamların, Devlet Şurasının ve Yüksek Heyetinizin, Adnan Menderes'in şüpheli hüviyeti ile onun şüpheli hareketlerine iştirak etmiş olduğu iddiası acaba bu sözlerde mündemiç değil midir?"

Ciddi tartışmaların yaşandığı görüşmelerden sonra muhalefetin önerisi reddedilerek genel kuruldan geçememiştir. 28 Şubat 1956 tarihinde TBMM'de "6/7 Eylül tarihinde İstanbul ve İzmir'de vuku bulan hadiselerde zarar görenlerin zararlarının ödenmesine dair kanun layihası" görüşülürken yine benzer suçlamalar muhalefetten gelirken iktidar partisi kendini savunmuştur. Üzerinden bir yıldan fazla zaman geçmesine rağmen, Hükümetin kamuoyunu olayların gelişimi ile ilgili inandırıcı ve net açıklama yapamaması, hükümete yönelik eleştirilerin artmasına sebep olmuştur. Zaman zaman DP milletvekilleri bile konu ile ilgili meraklanıp Menderes'e olayın sorumlularını sormuşlardır. Ancak Menderes Yassıada dava sürecinde de karşısına çıkan bu soruya

---

[453] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem X, Birleşim 15, c. 8 (16 Aralık 1955): 267.

[454] **age**, 271.

[455] **age**, 299.

[456] "Kars Mebusu Mehmet Hazer'in, 6 - 7 Eylül hâdiseleri dolayısıyle Başvekil ve eski Dahiliye Vekili hakkında Meclis tahkikatı açılmasına dair takriri", **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem X, Birleşim 15, c. 8 (16 Aralık 1955): 63.

[457] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem X, Birleşim 23, c. 9 (13 Ocak 1956): 2.

hiçbir zaman net bir cevap verememiştir.[458] Menderes hükümetinin belki Kıbrıs politikaları dâhilinde yapmaya çalıştığı manevranın sonucu tetiklenen krizle kontrolden çıkan olaylar Menderes'in politikasını ulusa mal etme halinden uzaklaştırmıştır. Hatta hem iç politikada hem dış politikada olumsuz etkileriyle yüzleşmek durumunda kalmıştır.

Yine Adnan Menderes'in Başbakanlığı döneminde gerçekleşen bir kriz olarak 1958 Irak Krizinde de yürütme yasamadan gelen uyaranları dikkate almamış ve TBMM ile iletişim kanallarını kullanmak istememiştir. 14 Temmuz 1958 tarihinde Irak monarşisine karşı askeri darbe yapılarak Kral Faysal'ın devrilmesi ile Türk dış politikasında Irak Krizi tetiklenmiştir. Türkiye, komşu ülkedeki demokratik yöntemle olmayan bu iktidar değişimini Türkiye Bağdat Paktı'nın engellenmesi şeklinde yorumlamıştır. Hatta Pakt'ın engellenmesi amacıyla Irak'taki askeri müdahalenin SSCB tarafından dış destekli olduğunu iddia etmiştir.[459] Bu sebeple Menderes hükümetin krizin tetiklenmesiyle Irak'a askeri müdahalede bulunacağına dair açıklamalar yapmıştır. 14-17 Temmuz 1958 tarihleri arasında İstanbul ve Ankara'da Bağdat Paktı'nın diğer üyeleri olan Türkiye, Pakistan ve İran görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu sırada bu ülkelerin Irak'a müdahale edip etmeyeceği tartışılmaktaydı; ancak darbeyi ve darbe sırasındaki şiddet olaylarını kınamakla kalmışlardır.[460] Hükümetin tavrı yeni gelen iktidarı batı karşıtı olarak görmekte iken muhalefette olan CHP ve çevresi böyle düşünmemekteydi. CHP'ye göre Irak'taki olaylar baskıcı yönetime karşı milliyetçi duygularla yapılmıştı ve Irak'taki yeni hükümete sert tavır gösterilmemesi onu batı merkezli politikaya çekebilirdi.[461] Krize özgü tehdit algısı yürütme organı olarak hükümette oluşmuş iken muhalefetin düşüncesi buna uygun değildi ve yasamaya sirayet etmeyen bir algı vardı. Hükümetin askeri kuvvet kullanarak müdahale etme fikri CHP tarafından şiddetle karşı çıkılmakta ve meclise bu konunun getirilmesini talep etmekteydiler. Fakat hükümet konu

---

[458] Yassı Ada Dava sürecinde 6/7 Eylül olaylarının detayları için bakınız: Mehmet Arif Demirer,

6 Eylül 1955 Yassıda 6/7 Eylül Davası (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995).

Yassıada Zabıtlar-II: 6/7 Eylül Olayları Davası, haz. Emine Gürsoy Naskali (İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2007).

[459] Sönmezoğlu, **II. Dünya Savaşı'ndan…**, 113.

[460] Haluk Ülman, "Orta Doğu Buhranı", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, c. XIII, s. 4: 240.

Irak'taki darbenin ertesi günü ABD Lübnan'a İngiltere ise Ürdün'e asker sevk etmiştir.

[461] Ülman, **age**, 259.

üzerinde bir açıklama yapmaktan kaçınmakta ve TBMM'nin gündemine bir süre daha getirmemeyi tercih etmiştir. Hükümet krizdeki tehdit algısını bu derece yukarıda görmesine rağmen uygulanacak strateji ve politikayı yasama ile istişare ihtiyacı duymamaktaydı. Türkiye adına hükümet tarafından yapılan sert açıklamalar ve müdahale seçeneğinin dillendirilmiş olması bu kez SSCB'yi harekete geçirmiştir. SSCB, General Abdülkerim Kasım'ın kurduğu hükümeti desteklemiştir ve Türkiye'yi Irak'a müdahale etme planı olduğu gerekçesiyle suçlamıştır.[462] Hükümet, darbenin Nasırcı subaylar tarafından yapıldığının anlaşılması üzerinde SSCB'nin girişimi olduğu ve SSCB'nin bölgeye gönüllüler göndermesi durumunda askeri müdahalenin yapılacağını belirtmiş olsa da her koşulda müdahalenin zorunlu olduğunu düşünmekteydi.[463] SSCB'nin tehditkâr tavrına karşılık ABD devreye girmiş, Türkiye'nin endişelerini gidermek maksadıyla 28-29 Temmuz 1958 tarihinde Bağdat Paktı üyelerine güvenliklerini destekleyecek ikili antlaşmalar yapmayı teklif etmiştir.[464] ABD'nin de Irak'taki yeni hükümeti tanımasıyla birlikte 31 Temmuz'da Türkiye de tanımış ve kriz sonlanmıştır.[465]

Krizin TBMM'deki ilk yansıması dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun Paris'te bulunması sebebiyle yerine Dışişlerine vekâlet eden Namık Gedik, 26 Temmuz'da TBMM'de yaptığı konuşma olmuştur. Krizi tetikleyen eylemin karar yapısında yer alan aktörlerde nasıl bir algı yarattığı Gedik'in aşağıdaki konuşmasından gözlemlenebilir[466]:

> "Irak'taki Hükûmet darbesi üzerine, toplantı geri kalan üç devlet, yani Türkiye, İran ve Pakistan arasında memleketimizde yapılmıştır. Bu toplantıda, tahmin edileceği gibi müşterek bölgemizi alâkadar eden bütün meseleler, ezcümle Lübnan olayları ve Irak'ın durumundaki esaslı değişiklik ve bu memlekette cereyan eden şayanı teessüf hâdiseler geniş bir şekilde ve tam bir tesanüt havası içinde gözden geçirilmiş ve toplantı sonunda neşredilen müşterek tebliğde belirtildiği veçhile üç devlet arasında tam bir görüş birliğine varılmıştır. Bu üçlü görüşmelerin başlıca hedefi, bittabi son hâdiselerin bölge sulhunun ihlâline ve üç devletin emniyetini tehlikeye düşmesine müncer olmamasını temin etmek olmuştur. Biz bu toplantıda, politikamızın ana esaslarına sadık bir şekilde hareket ettik. Yüksek Meclisin bildiği gibi Türkiye'nin harici politikası daima sulhçu ideallerden mülhemdir ve bu esas Cumhuriyet Hükûmeti harici politikasına daima mesnet teşkil etmiştir. Harici politikamızın dünyada sulh ve emniyetin vikayesi için kurulmuş olan müşterek müdafaa sistemleri içinde inkişaf ettiği hepimizce

---

[462] Sönmezoğlu, **II. Dünya Savaşı'ndan…**, 115.

[463] Ömer Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)** (Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları,1972), 131.

[464] Türkiye ile bu ikili antlaşmanın imzalanması 5 Mart 1959 tarihini bulacaktır. Bakınız: "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti arasında İş Birliği Anlaşmasının tasdikine dair Kanun", **Resmî Gazete**, 16 Mayıs 1960, 10506.

[465] Sönmezoğlu, **II. Dünya Savaşı'ndan…**, 115.

[466] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem XI, Birleşim 86, c. 7 (26 Temmuz 1958): 820.

> malûmdur. Türkiye yalnız Orta Şark'ta değil, fakat dünyada sulh dâvasına bağlıdır. Ve bu hakikat bütün hüsnüniyet sahibi milletler tarafından takdir edilmektedir."

Gedik'in konuşmasında temkinli bir dil kullanmakta olduğu görülmektedir. Türkiye'nin Irak'a müdahalesi konuşulduğu dönemde hükümetin bir süre konuyu TBMM'ye getirmeme tercihi 21 Ağustos'ta değişecektir. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, TBMM genel oturumda dış politika krizi hakkında gelişmeleri aktarmıştır[467]:

> "Orta - Doğu memleketlerinin bir kısmını teşkil eden Arap devletleri üzerinde beynelmilel komünizmin sızma faaliyeti çok kuvvetli olmuştur. Orta - Doğu'da bulunan ve bizim kendilerine daima kardeş gözüyle baktığımız bu Arap devletleri yakın tarihte istiklâllerine kavuşmuş memleketlerdir. Bunların henüz bünyeleri tamamiyle teşekkül etmemiş ve millî arzuları tamamiyle tahakkuk etmemiştir… Türkiye, Orta - Doğu'da Arap devletlerinden başka milletlerin de mevcud olduğunu ve Arap milliyetçiliğinin ancak bu devletlerin huzur ve sükûnunu ve onların emniyetini haleldar etmediği müddetçe sempatiyle karşılaması lâzım geldiğini kabul eden ve tanıyan bir devlettir. Sevgili arkadaşlarım, milliyetçilik cereyanı elbette ki, bizim gibi istiklâlini, hürriyetini muhafaza edebilmek için uzun asırlar mücadele etmiş bir memleket için sempati ile karşılanacak bir cereyandır. Biz elbette ki, Arap milletinin bu hareketini sempati ile karşılarız. Fakat, bu hareketin hiçbir zaman bölgedeki diğer memleketlerin emniyetini, selâmetini ve huzurunu bozmaması en büyük ve her şeyden evvel gelen bir şarttır. Bu mıntıkadaki bir sızma hareketim önlemeyi temin etmektir. İşte bu sebepledir ki, son hâdiseler karşısında Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin politikası bu gibi hareketlere seyirci kalmama politikası olmuştur. Bu mıntıkada beynelmilel komünizmin sızma hareketlerini, hükümetleri devirme hareketlerini önlemek için harekete geçen Amerika ve İngiltere'yi bizim de desteklememiz bu prensiplerden mülhem olmuştur."

Zorlu'nun konuşmasından hükümetin krize yüklediği anlam bağlamında SSCB'nin komünizm faaliyetleri sonucunda gelişen krize, Türkiye'nin kendi güvenliği ve Ortadoğu'nun güvenliği için müdahalenin gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Zorlu'nun konuşmasındaki İngiltere ve ABD'nin desteklenmesi meselesi ise ayrıca bir konu haline gelmiştir. Irak'taki darbe sırasında Ürdün ve Lübnan, Arap milliyetçilerinden baskı gören iktidarlardı. Bu sebeple iktidarın devamı için Lübnan ABD'den, Ürdün ise İngiltere'de yardım istemişlerdi. Bunun üzerinde ABD Lübnan'a, İngiltere ise Ürdün'e asker sevk etmiştir. Lübnan'a asker çıkarılması sırasında ABD askerleri İncirlik Üssünü kullanmışlardır. Muhalefet bu durumu ABD'nin talebi ile mi yoksa hükümetin yetkisi ile mi gerçekleştiği noktasında eleştiride bulunmuştur. Dışişleri Bakanı'nın yukarıda belirtildiği üzere Türkiye'nin ABD ve İngiltere'yi desteklemesi konusundaki sözleri bu duruma meşruiyet getirmek maksadındadır. Dışişleri Bakanı'nın konuşmasından sonra CHP adına İsmet İnönü muhalefetin eleştirilerini şöyle dile getirmiştir[468]:

> "Muhterem arkadaşlar, bir aydan fazla bir zamandan beri Büyük Millet Meclislinde dış politika üzerinde müzakere açılmasını istiyoruz. Hissettiğimiz ihtiyacın sebebi Orta - Doğu olaylarının tetkik edilmesi lüzumu idi. Orta - Doğu olayları dünya ölçüsünde bir buhran yaratmış idi ve bu

---

[467] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem XI, Birleşim 87, c. 7 (21 Ağustos 1958): 632.

[468] **age**, 843.

> buhran bizim memleketimizi yakından ilgilendiriyordu. Bunların Büyük Millet Meclisinde konuşulması ve memleketimiz için muhtemel zararlı ihtimallerin Büyük Millet Meclisinim nüfuz ve kudretiyle bertaraf edilmesi imkânını aramış idik. Bir ay evvel Büyük Mecliste görüşmemiz mümkün olmadı… Son Orta-Doğu buhranının zahiri sebepleri Lübnan'daki ihtilâl ve Bağdad'da ihtilâldir. Tabiî Bağdad ihtilâli ehemmiyetçe bizim emniyetimizi yakından büyük mikyasta alâkalandırdığı için ön plâna geçmiştir. Lübnan ihtilâli ise eski dahilî mesele halinden çıkmış Birleşik Amerika'nın ve İngiltere'nin iştirakiyle Birleşmiş Milletlere yeni bir safhada intikal etmiştir. Şimdi İrak meselesi üzerinde fikirlerimi söyliyeceğim, Bâğdad ihtilâlinin artık geçmiş olan kendi içindeki safhasına dokunmıyacağım. Yalnız belirtmeye mecburuz ki, bizim askerî müdahalemiz ihtimali üzerinde ardı arası kesilmiyen haberler çok zararlı olmuştur. İrak'a bir askerî müdahalenin mutlaka daha büyük askeri hareketleri davet edeceği her memlekette söyleniyordu. Buna da Türkiye'nin sebebolabileceğini, yine de her memleket gördüğünü söylüyordu. Bizim Hariciye Vekilimiz bu esnada meydan okumakta devam ediyordu. Amerika hariciyesinin Türkleri seferden alıkoymak için son derece çalıştığı Amerika'nın en büyük gazeteleri tarafından ısrarla ve günlerce söylenmiştir. 20 Temmuzda neşriyata başlandı. Amerika'nın New - York Times ve New - York Herald Tribün'e gazeteleri neşriyat yapmışlar. 20, 21 ve 22 Temmuzda bu neşriyatları devam etmiştir. Hattâ Büyük Millet Meclisinde bu mesele konuşulduktan sonra 27 Temmuzda dahi neşriyat olmuştur. Neşriyata göre Türkiye'nin yalnız başına İrak'a karşı bir askerî harekâta girişmesinin doğru olmadığını Türklere anlatmak için büyük devletler mütemadi gayretler sarf etmişlerdir. Buhranlar esnasında Hariciye Vekilimizin gönüllü göndermek hususunda son derece zararlı beyanı olmuştur. Bunun daha garibi Haricive Vekilimiz bu bevanatını tashih etmek için yeni bir beyan yapmış ve bunun resmî beyanat değil, bir hasbihalden ibaret olduğunu ve firiklerinin, hakikatin anlaşılması için falan içtimada, falan tarihte söylenmiş olan sözlerinin tetkik edilmesi lâzım geldiğini ileri sürmüştür. Halbuki beyanatın özü, Türkiye'nin bu İrak hareketlerine gönüllü göndermek suretiyle müdahale etmek fikrinde olup olmadığının anlaşılması idi. Eğer tekzibedilmek isteniyorsa yalnız gönüllü göndermek hususunun aslı yoktur demek, bütün şüpheleri izaleye kâfi idi."

İnönü'nün, hükümeti kriz sürecinde yanlış stratejiler izlediği yönünde eleştirileri devam etmiş ve Demokrat Parti hükümetini başka ülkelerin adeta iç politikasına müdahale etmekle eleştirmiştir. ABD gibi taraf olmadığımız kriz durumlarına müdahil olmamız gerektiğini belirten İnönü bunu Türkiye'nin güç kapasitesinin desteklemeyeceğini de eklemiştir.[469] Ayrıca NATO ile ilişkiler kapsamında da Irak'taki kriz için Türkiye'nin kuvvet kullanma ihtimalini dillendirmesinin çok rasyonel sonuçları olmayacağını belirtmiştir[470]:

> "….Biz Amerika ve İngiltere'yi hareketlerinden olayı desteklemek vazifemiz olduğunu söylüyoruz. İrak'a askerî müdahale yüzünden başımıza bir zarar gelirse bu, NATO devletlerini vazifeye davet eder diye Amerika başta olmak üzere, heyecan göstermişlerdir. İlk defadır ki, bir NATO devleti doğrudan doğruya tecavüze uğramadığı halde NATO dışı bir sebep dolayısiyle müttefiklerinin tereddüt ve heyecanına sebebolmuştur. Bu sebebi Türkiye'nin yaratması esef verici olmuştur. Bu teşebbüs memlekete mânevi zarar getirmiştir ve çok vahim felâket getirebilecek bir teşebbüstür. Bunu bir misalle zihinlerinizde canlandırmak isterim: 1957 seçimlerinden önce Suriye'ye tecavüz isnadiyla tehdide uğramıştık. Geçen sene, bu haber çıkar çıkmaz Birleşik Amerika derhal vaziyetini ilân etmişti. Bizim lehimize tesanüt gösteren vaziyetini derhal ilân etmişti.... Hariciyemizin bizi maruz bıraktığı acı dersten kendisinin istifade etmesini bekleriz."

1958 Irak Krizi sürecinde, hükümet tehdit algısı bakımından bir hususta haklıydı. Çünkü ne kadar darbeyi yapan hükümet batı ülkeleri ile işbirliğinde olduklarını

---

[469] **age**, 844.

[470] **age**, 844.

belirten açıklamalar yapmışsa da Irak daha sonra Bağdat Paktı'ndan çekilmiş ve SSCB ile bazı antlaşmalar imzalayarak yakın ilişki kurmuştur[471]. Fakat Türkiye'de karar alıcının krizdeki tehdidin yoğunluğu ve vereceği tepki arasında orantısızlık bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin verilecek tepkinin kuvvet kullanmayı içermesi halince SSCB durumu fırsat bilip bölgeye müdahale etme ve alanın genişletme fırsatı bulabilirdi. Olası bir müdahale SSCB'nin bölgeye girişini hızlandırabilir ve hatta bölgede bir savaşı tetikleyebilirdi. Öyle ki ABD Başkanı Eisenhower'ın Kore'den sonra en yüksek gerilimli kriz olarak tanımlaması Soğuk Savaş içinde ciddi oranda krizin askerileşme eğiliminin arttığına işaret etmektedir.[472]

Menderes hükümeti çoğunluk iktidarı olarak Irak'a asker gönderme olasılığında TBMM'den kolayca tezkere kararı alabileceği için müdahale konusunda bu kadar ısrarcı bir tutum izlenmesine rağmen konuyu yasamada tartışma gereği duymamıştır. Bu durum hükümetin gözettiği çıkarları ve algıladığı tehdidi "ulusal"mış gibi davranma eğilimi doğurmuştur. Oysa muhalif kesimde ve aydınlar içerisinde hatta ABD'de bile bu müdahalenin gerilimi tırmandıracağı ve bundan kaçınılması yönünde yaygın bir görüş bulunmaktadır. Bu uyaranları dikkate almayan Menderes hükümeti SSCB'nin tehdit ve ikazlarına maruz kalarak hem krizdeki riski ve yeni bir kriz çıkma ihtimalini arttırmış hem de çatışmaya eğilim gösteren tehditkâr bir izlenimle ile ulusal prestij ve güvenilirliği zedelemiştir. Menderes hükümeti, karar alma yapısı içerisinde ulusal çıkarın inşa edilmesinin en mümkün olduğu yasamayı krize müdahil etmemiş olması süreç içerisinde karar birimini minimize ettiğini ancak bunun rasyonelliği ortadan kaldırdığını söylemek mümkündür. İsmet İnönü uluslararası sistemi ve ABD'den gelen sinyalleri doğru okumuş ve müdahalenin hem uluslararası hem de ulusal meşruiyete dayanmadığını karar alıcı olarak Menderes'e uyarıda bulunmuştur. Çoğunluk hükümetlerinin yaygın yönelimi olarak Menderes ve hükümeti muhalefetin fikirlerini dikkate almamış ve dolayısıyla yasamaya kriz sürecinde rol biçmemiştir. ABD'nin ortamı yumuşatacak şekilde güvenlik garantisi vermesinin ardından bu

---

[471] Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, "1958 Irak Darbesi ve CENTO'nun Kuruluşu", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. I**, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim, 2014): 633.

Amacı Batı ittifakından uzaklaşmak olduğu açık olsa da yönelmek istediği işbirliğini yalnız SSCB olarak değerlendirmeyip Arap Ortadoğu'sunu da düşünmek gerekir.

[472] Henry Kroll, **Sand Pirates** (USA: Xlibris, 2008), 26.

tavrından vazgeçen Menderes hükümeti SSCB ile çıkabilecek yeni bir krizin eşiğinden dönmüştür.[473]

Menderes hükümetleri döneminde olduğu gibi muhalefeti ve TBMM'yi uyarıcı bir mekanizma olmadan dış politika ve kriz yönetimine dair; eleştiri ve uyarılarını dikkate almadan karar alma sürecini yürüten çoğunluk hükümeti yapısındaki AKP hükümetlerini de görmekteyiz. AKP'nin iktidarı sürecinde meydana gelen krizlerin bazılarında yürütme, yasamanın etkisini göz ardı ederek politika ve strateji üretmiştir. Yasamanın bu bağlamda kriz yönetim sürecinde stratejilerin oluşturulup kararın alınması anlamıyla dâhil edilmediği dış politika krizlerinin Suriye Krizi, RF-4 Uçak Krizi ve Süleyman Şah Türbesi Krizi olduğunu söyleyebiliriz.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde başlayan ve "Arap Baharı" olarak adlandırılan halk ayaklanmaları 2011 yılında Suriye'yi de etkisi altına almıştır. Suriye'deki bu iç karışıklıklar bir hükümet krizi iken zaman içerisinde hem ikili dış politika krizleri doğurmuş hem de uluslararası bir kriz niteliğini almıştır.[474] Suriye krizi Türkiye ile Suriye arasında devletten devlete bir dış politika krizi iken, kriz içerisinde 2017 yılına kadar Türkiye'nin üç dış politika krizi daha tetiklenmiştir.[475] Bu krizlerin tarafı Suriye olan RF-4 Uçak Krizi ve Süleyman Şah Türbesi Krizidir. Suriye Krizine hükümetin yüklediği çıkar-tehdit algısı bağlamında değerlendirilince yasama ile ilişkisinin de ona göre şekillendiğini görmekteyiz.

Türkiye, Suriye'de çatışmaların durması için 2011 Nisan itibariyle olası önlemleri alması ve reformlar yapması için Esad iktidarına uyarıda bulunmuştur. Suriye'de şiddetin arttığı "22 Nisan olaylarının ardından 23 Nisan 2011'de yayınlanan -daha sonra silinecek olan- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı 111 No'lu

[473] O dönem "Ortadoğu buhranı" diye anılan Lübnan, Ürdün ve Irak iktidarlarına yönelik eylemler sürecinde Menderes hükümeti kendisine de yapılabilecek olası darbe girişimi tehdidine ve komşu ülkelerden gelebilecek tehdide karşı ABD'nin ne kadar yanında olduğunu da ölçmek istemiştir. Krizin yarattığı tehdit algısının seviyesini daha üst noktada göstermek ve o yönde tepki vereceğine dair açıklamalar yapılmasının altında bu sebep de yatmaktadır. ABD'nin Bağdat Paktı'na dahil olması için çaba göstermiş ancak ABD ikili antlaşmalarla güvence vermeyi tercih etmiştir.

[474] Suriye Krizinin faklı seviyeler boyutundaki detaylı analizi için bakınız: Mehmet Turan Çağlar, "Yerelden Uluslararası Düzlemlere Suriye Krizinin Dönüşümü" (Doktora Tezi, YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).

[475] Türkiye'nin Suriye Krizi içerisindeki üçüncü dış politika krizi Rusya ile yaşanan SU-24 Uçak Krizi'dir.

duyurusunda"[476] Esad'a uyarı ve destek mesajlarını dostane bir tavırla iletilmiştir. Fakat Esad'ın reform adımları atmaması hükümetin üslubunu sertleştirecektir. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve özel temsilci unvanıyla Millî İstihbarat Teşkilatı Müsteşarı Hakan Fidan, Esad'ın sivillere yönelik güç kullanımına son vermesi ve gerekli reformları yapması konularında ikna etmek için Şam'a gitmiştir. Esad iktidarı, Türkiye'de çeşitli düzeylerden gelen şiddetin durdurulması çağrısına cevap vermeyince Dışişleri Bakanı, 15 Ağustos 2011'de "Artık Suriye ile konuşulacak bir şey kalmamıştır"[477] açıklamasını yapmıştır. 14 Eylül 2011 tarihinde Başbakan Erdoğan, Mısır ziyaretinde Esad ile ilişkilerin kopmakta olduğunun mesajını vermiş, 21 Eylül 2011'de Erdoğan Suriye yönetimiyle ilişkilerin bozulduğu ve Suriye'ye yaptırımlar uygulanacağını duyurmuştur.[478] Kasım 2011'de Türkiye, Suriye yönetimine karşı askeri ve ekonomik yaptırımlar uygulayacağını açıklamıştır.[479] Suriye yönetimi ile ilişkilerinin bozulmasıyla Suriye'de yönetimin değişmesi gerekliliği tartışılır hale gelmiştir.

Bu koşullar altında, Türkiye 18 Ekim 2011 tarihinde Suriye'de muhalif gruplar ile resmi temaslar kurmuştur.[480] Böylelikle, Türkiye Suriye ile ilgili izleyeceği politika konusunda önemli bir adım atmıştır. Esad'ın Suriye'de iktidarı bırakması noktasında diğer grupların desteklenmesi yönünde bir strateji izlenmiştir. Bu durum yasamada muhalefet tarafından zaman zaman eleştirilere sebep olmuştur. Suriye'de Esad iktidarının değişmesinin Türkiye'nin çıkarları ile ilişkisi muhalefet tarafından kurulmamaktadır. Türkiye'nin kriz yönetiminde yasama-yürütmenin ilişkisinde Suriye krizinde hükümetin çıkar ve tehdit algısının yasamanın bütününe yansımadığını görmekteyiz. Suriye krizinde hükümetin çıkar algısının "ulusal çıkar" haline gelmesinin sağlanamaması hükümetin muhalefet tarafından sıklıkla eleştirilmesine sebep olmaktadır. İktidar ise meclisteki çoğunluğunu kullanarak anayasal zorunluluğu

---

[476] Nebi Miş, "Suriye 2011", **Ortadoğu Yıllığı 2011**, ed. Kemal İnat ve diğ. (İstanbul: Açılım Kitap, 2012): 273.

[477] "Operasyonlar Durmazsa Konuşacak Bir Şey Kalmaz", **BBC**, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/08/110816_syria_turkey [10.04.2020].

[478] "2 Yıllık İç Savaşın Kronolojisi", **Milliyet**, https://www.milliyet.com.tr/dunya/2-yillik-ic-savasin-kronolojisi-1652039 [10.04.2020].

[479] "Türkiye Suriye'ye Yaptırım Uygulamaya Başlıyor", **BBC**, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/11/111130_turkey_syria [22.08.2020].

[480] "Ankara, Suriyeli Muhalifleri 'Resmen' Kabul Etti", **BBC** https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/10/111018_turkey_syria_opposition [10.04.2020].

aşmaktadır. Bu kolaylık hükümetin kriz yönetim sürecindeki izlediği stratejiler noktasında yasamayı ikna etmesi gerekliliğini ortadan kaldırmaktadır. Bu bağlamda Suriye'ye yapılan askeri operasyonlar sebebiyle TBMM'den alınması gereken tezkere kararları öne çıkmaktadır. Suriye'ye asker gönderilmesine ilişkin ilk tezkere 4 Ekim 2012 tarihlidir ve 449 oy kullanımına 320 kabule 129 ret ile kabul edilmiştir.[481] Bu tezkerenin görüşmeleri sırasında Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, tezkerenin görüşülmesi için kapalı oturum talep etmiştir. CHP milletvekili Muharrem İnce bu konunun kapalı oturumda konuşulmasının elbet mümkün olduğunu ancak Suriye ile olası savaşın ülkenin çıkarları ile bağdaşmadığı noktasında eleştirilerde bulunarak tezkereye ret oyu vereceklerini belirtmiştir[482]:

> "Hükûmetin kapalı bir oturumda gizli bilgi vermesini anlayabiliriz. Hükûmetin vereceği bilgiler kapalı oturumda olsun; bizim söyleyeceklerimiz gizli değil, bizim söyleyeceklerimiz açıkta olsun, millet bilsin. Sonra, niye milletten saklayacağız bunu?…Bu millet çocuklarını savaşa gönderecek ama ne için göndereceğini bilmeyecek. Bu bir kere doğru değil, millet bunu bilmeli….Bakın, elimde iki tane tezkere var. Biri Kuzey Irak'la ilgili tezkere. Her şey net, belli, yazıyor, 'Irak'ın kuzeyi' diyor; mücavir alanlarını falan tek tek sayıyor. Şimdi ise bugün gelen tezkere. 1) Diyor ki: 'Eylemler silahlı saldırı eşiğindedir.' O zaman bu tezkere Anayasa'ya aykırıdır çünkü bir silahlı saldırı yok, eşiğindeymiş. Yani Anayasa 92 diyor ki: 'Milletlerarası hukukun meşru saydığı hallerde…'Demek ki bir saldırıyla karşı karşıya değiliz, saldırı gerçekleşmemiş, 'Saldırının eşiğindedir.' diyor. O zaman milletlerarası hukukun meşru saydığı hâl değildir, Anayasa 92'ye aykırıdır bu tezkere. 2) Diyor ki: 'Suriye Arap Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetlerince yürütülen…' Yani siz suçluyu bulmuşsunuz, Suriye Hükûmeti bunu yapan, kesin. Nerede bu kesin? Bunu yapan kesin Suriye Hükûmeti mi? Bu kadar net mi? Karşımızda bir devlet mi yaptı bunu? Bu kadar belli mi? 3) Sınırı belli değil, sınırı! Siz bu tezkereyle cihan savaşı yapabilirsiniz."

BDP adına konuşan Pervin Buldan da kapalı oturuma ve hükümetin gerekli açıklamaları yapmadığı konusunda eleştirilerini dile getirdiği konuşmasından bir kısım şöyledir[483]:

> "Tezkerenin kapalı oturumda da değil, açık bir şekilde buradan tezkerenin geri çekilmesini, eğer geri çekilmezse bile açık bir şekilde, kamuoyuna açık, Türkiye'ye açık, herkese açık bir şekilde neler yapacağınızı lütfen açıkça söyleyin. Nasıl bir politika izleyeceğinizi, Suriye'ye nasıl bir savaş açacağınızı açık ve şeffaf bir şekilde açıklamanızı istiyoruz. Evet, demokrasinin gereğidir şeffaflık, demokrasinin gereğidir açıklık, bunun için sizi bir kez daha açıklığa ve şeffaflığa davet ediyorum. Barış ve Demokrasi Partisi olarak tezkereye karşı olduğumuzu ve 'Hayır' oyu kullanacağımızı bir kez daha ifade ediyor, teşekkür ediyorum."

---

[481] "Suriye'deki durumun oluşturduğu tehdit ve riskler çerçevesinde hudut, şümul, miktar ve zamanı Hükümetçe takdir ve tespit edilmek kaydıyla, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi ve görevlendirilmesi ile gerekli düzenlemelerin Hükümet tarafından belirlenecek esaslara göre yapılması için, Anayasanın 92'nci maddesi uyarınca bir yıl süreyle izin verilmesine ilişkin Başbakanlık tezkeresi", **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XXIV, Birleşim 4, c. 30 (4 Ekim 2012).

[482] **age**, 278.

[483] **age**, 280-281.

AKP milletvekili Nurettin Canikli, hükümetin Suriye ile ilgili politikasını şekillendirirken Türkiye'ye ait RF-4 uçağının düşürülmesinin önemli bir kanıt olduğu üzerinde durmuştur. Suriye'nin saldırgan bir siyaset izlediği yönünde fikirlerini şöyle beyan etmiştir[484]:

> "Ülkeye saldırı yapılıyor, Türkiye devletine, Türk milletine bir saldırı yapılıyor ve Suriye Hükûmeti 'Bu saldırıyı biz yaptık.' diyor. Açıklaması var Suriye Enformasyon Bakanının, 'Bu saldırıyı biz yaptık.' diyor. Ama çıkılıyor burada, 'Hayır, Suriye yapmadı.' diyor bir arkadaşımız. Arkadaşlar, herkesin safını seçmesi gerekiyor. Türkiye'den mi yanasınız, yoksa zalim Esed'den mi yanasınız? Çoluk çocuk demeden, kendi halkını tankla, topla, uçakla bombalayan Esed'den mi yanasınız? Bunun kararını vermeniz gerekiyor, açıkça vermeniz gerekiyor. Suriye'nin bir bakanı diyor ki 'Biz bu saldırıyı yaptık, özür diliyoruz, kusura bakmayın.' Diyor ama bir arkadaşımız çıkıyor diyor ki: 'Hayır, Suriye yapmadı.' diyor. Böyle bir mantık olabilir mi değerli arkadaşlar? Türkiye Büyük Millet Meclisinde hiç kimse, bu millete saldırı yapan bir ülkenin politikasını savunamaz."

Muhalefet Suriye ile ilgili hükümetin dış politika tavrını eleştirmekte hem de tezkerenin sınırları konusunda eleştiride bulunmaktadır. Eleştiriler Suriye'nin neden tehdit olarak algılandığının açıkça ifade edilmediği, Suriye'nin güvenlik tehdidi oluşturmasında hükümetin yanlış dış politikasının sebep olduğu ve Türkiye'nin Suriye ile bir savaşa sürüklenmesinin rasyonel olmadığı yönündedir. CHP'nin tezkereye ilişkin en önemli iddiası ise savaş riskinin doğru tanımlanmadığı ve bu sebeple tezkerenin meşru sebebe dayanmadığı üzerinedir. Ancak muhalefetin itirazlarına rağmen çoğunluk hükümeti olmanın avantajı ile TBMM'deki sayısal üstünlük Başbakanlık tezkeresinin meclisten onay almasını sağlamıştır. MHP de eleştirilerine rağmen tezkereye destek vermiştir.[485] Bu tezkere, birer yıl arayla süresi dolduğu zaman 2019 yılına kadar süresi uzatılmak üzere yeniden TBMM'den geçirilmiştir.[486] 2013 yılındaki tezkerenin gerekçeleri daha da ağırlaştırılmış ve somut hale getirilmeye çalışılmıştır. Tezkere metninde geçen ifadelere göre, Suriye rejimi uluslararası normlara aykırı her türlü yöntemi ve silahı kullanabileceği bu noktada Türkiye, rejimin yapabileceği olumsuz girişimlerden ve Suriye'deki kaostan en çok etkilenecek ülkedir.[487] Esad yönetiminin kimyasal silah kullanmasının oluşturduğu tehdit üzerinde durulmuştur.

---

[484] **age**, 281.

[485] **age**, 281.

[486] Bu konudaki her tezkerenin listesi için tez içerisinde Ek-1'e bakınız.

[487] Gerekçe aşağıdaki gibidir;

"21 Ağustos 2013 günü Şam'da kimyasal silahlarla yaptığı saldırıda önemli bir çoğunluğunu çocukların oluşturduğu 1400'ü aşkın Suriye vatandaşı hayatını kaybetmiştir. Bu saldırı insanlığa karşı işlenmiş bir suç olup, bu husus 16 Eylül 2013 tarihinde Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan '21 Ağustos

Tezkere metni içerisinde yer alan yukarıdaki ifadeler olarak hükümet olası bir askeri çatışma veya müdahalenin uluslararası hukuka uygunluğunu ve meşruluğunu daha sağlam temele dayandırma amacındadır. Tezkere önerisinin meclise geldiği gün TBMM'nin yasama yılı açış konuşmasında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül de benzer noktalar üzerinden Suriye'deki krizi değerlendirmiştir. Gül'ün konuşmasından ilgili ifadeler şöyledir[488]:

> "Suriye'de geçen yıl binlerle ifade ettiğimiz kayıplar bu yıl 100 bini aşmış, toplu katliamlara yol açan kimyasal silahlar kullanılmış ve Suriye nüfusunun neredeyse yarısı mülteci durumuna düşmüştür. Etnik, dinî, mezhebi ve ideolojik fay hatları etrafında cereyan eden Suriye'deki iç savaş, tüm bölge için risk ve tehdit oluşturmaktadır. Ayrıca, Arap âleminin en önemli ülkesi Mısır'da, başlangıçta büyük ümitler yeşerten demokrasi deneyimi akamete uğramıştır. Yine, komşumuz Irak'ta son on yıldır devam eden terör ve şiddet dalgası sadece geçen mübarek ramazan ayında 1.500 kişinin ölümüne neden olmuştur. Tüm bunlara ilave olarak dünyanın başka yerlerinde irili ufaklı çatışmalar, terörist eylemler, yoksulluk ve sosyal huzursuzluklar devam etmektedir."

Kimyasal silah kullanımı riski üzerine inşa edilen tehdit algısı için şunu belirtmekte yarar vardır ki kimyasal silahların kullanıldığı BM raporuyla sabit olsa da ve basına yansıyan görüntüler mevcutsa da kimin tarafından kullanıldığına dair bir kanıta erişilememiştir. Suriye'de Esad iktidarının dışında kimi bölgeleri elinde tutan yerel gruplar da bulunmaktadır. Kimyasal silahları Esad mı yoksa diğer gruplar mı kullandı bu konu belirsizdir. Bu noktada 2013'te tezkerenin görüşüldüğü TBMM'nin genel

---

2013 tarihinde Şam'ın Gota Bölgesinde Kimyasal Silah Kullanımı İddialarına İlişkin Rapor'da da teyit edilmiştir. Suriye rejiminin kimyasal silah da dâhil uluslararası hukuk (1925 tarihli Boğucu, Zehirleyici ve Benzer Gazların ve Bakteriyolojik Araçların Savaşta Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Protokol) tarafından yasaklanmış silahları kullanması, başta ülkemiz olmak üzere Suriye'nin komşularına yönelik yakın ve ciddi tehdidi de azami düzeye çıkarmıştır. Suriye'deki gelişmelerin seyri, bu tarz silahların kullanılmasının engellenmesi ve caydırılmasının sağlanmasına yönelik tedbirlerin alınmasını, ulusal güvenlik çıkarlarımız açısından zaruret arz eden seviyeye ulaştırmıştır. Gelişmeler Suriye rejiminin uluslararası normlara aykırı her türlü yöntemi ve silahı kullanabileceği noktaya vardığını göstermektedir. Türkiye, rejimin yapabileceği her türlü saldırıdan ve Suriye'deki belirsizlik ve kaos ortamından en çok etkilenecek ülke konumundadır. Nitekim, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 27 Eylül 2013 tarihinde kabul ettiği 2118 sayılı Karar da Suriye'de kullanılan kimyasal silahların uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturduğunu teyit etmiştir. Yukarıda belirtilen tüm gelişmeler, ulusal güvenliğimize yönelik Suriye kaynaklı açık ve yakın tehdit oluşturan her türlü eyleme karşı, uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarımız doğrultusunda gereken tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmaktadır."

"Suriye'deki Durumun Oluşturduğu Tehdit Ve Riskler Çerçevesinde Hudut, Şümul, Miktar Ve Zamanı Hükümetçe Takdir Ve Tespit Edilmek Kaydıyla, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi Ve Görevlendirilmesi İle Gerekli Düzenlemelerin Hükümet Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Yapılması İçin, Türkiye Büyük Millet Meclisinin 04.10.2012 Tarihli Ve 1025 Sayılı Kararı'yla Hükümete Verilen İzin Süresinin Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca 04.10.2013 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Uzatılmasına Dair Karar", **Resmî Gazete**, 3 Ekim 2013, 28785.

Kararın bilgileri için bakınız: Ek-1.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXIV, Birleşim 4, c. 30 (4 Ekim 2012): 281.

[488] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XXIV, Birleşim 4, c. 30 (4 Ekim 2012): 281.

kurulunda MHP grubu adına konuşan Tuğrul Türkeş konuşmasında bu noktalara temas ederek karar alıcının algısındaki tehdit unsurlarının rasyonelliğini eleştirmektedir[489]:

> "Değerli milletvekilleri, doğrusu, insan düşünmeden edemiyor. Sayın Davutoğlu nasıl bir diplomasi dehası içindeydi ki ördüğü siyaset nihayetinde, bugün itibarıyla Türkiye Cumhuriyeti devletinin Suriye sınırı iki azılı terör gurubu tarafından paylaşılmaktadır. Bunlardan ilki El Kaide, ikincisi ise PKK'dır. AKP, PYD'nin liderini Ankara'da kırmızı halılarla karşılarken Suriyeli Türkmenleri yok saymış ve hor görmüştür. Açıkça ifade ediyorum, bu ayıptan AKP iktidarı birinci derecede sorumludur fakat meselenin özü burada değildir. İktidarın önümüze getirdiği tezkerenin gerekçelerinden birisi Suriye kaynaklı saldırılar şeklinde lanse edilmektedir.
>
> Sayın ilgili Bakan, size soruyorum: Türkiye-Suriye sınırında tek bir Esad yanlısı yapı kalmış mıdır? Sınırımızın diğer tarafının bir kısmı, insanlıktan nasibini almamış ama bu iktidara yakın sivil toplum kuruluşlarının da desteklediği terörist guruplar, diğer bir kısmı ise müzakere yürüttüğünüz bebek katillerinin elindedir. Hangi Suriye kaynaklı saldırılardan bahsediyorsunuz Allah aşkına?"

Ana muhalefet partisi CHP adına konuşan Osman Loğoğlu'nun ifadeleri hükümetin Suriye krizindeki politikalarını eleştirmektedir:

> "Önümüzdeki Suriye tezkeresi de göstermektedir ki AKP Hükûmeti, Suriye'deki savaşın her geçen gün artan maliyetini, ülkemizin yalnızlaşarak güvenliğinin tehlikeye girmesini ve bölgemizin daha geniş bir çatışma alanına dönüşmesi ihtimalini umursamamaktadır. Hükûmetin 'Esad gitsin.'den ibaret olan kısır yaklaşımı devam etmektedir. El Kaide başta olmak üzere, radikal unsurlara verilen desteğin kesilmeyeceği anlaşılmaktadır. Yüz binlerce sığınmacının ve halkımızın geleceğinin AKP Hükûmetinin ideolojik hırslarına feda edilmek istendiği apaçık ortadadır... AKP'nin Suriye siyaseti Türkiye'nin Orta Doğu politikasında savrulmalara da yol açmıştır. Türkiye, silahlı unsurları himaye eden ve komşu ülkedeki iç savaşa taraf olan bir ülke konumuna gelmiştir… AKP Hükûmetine göre 'El Kaide', 'Nusra Cephesi' ve El Kaide uzantısı 'Irak ve Suriye İslam Devleti' adlı örgütler terör örgütleri midir, yoksa sırf Suriye rejimine karşı oldukları için AKP'nin Suriye'deki müttefikleri ve dostları mıdır?"

Loğoğlu'nun konuşması sadece eleştirmekle kalmayıp yanlış olduğu düşünülen uygulamaların Türkiye'ye verdiği zararlar üzerinde de durmaktadır. AKP hükümetinin Suriye'deki muhalif gruplar ile ilişkisinin niteliğinin tartışmalı olması ve bunun getireceği sonuçlar üzerine adeta bir uyarı niteliğindedir. Öyle ki bu durum hükümetin karşısına doğrudan ve dolaylı olarak Rehine Krizi[490] ve Süleyman Şah Türbesi Krizlerinin tetiklenmesine giden yolu açacaktır.

Muhalefetin uyarılarına rağmen Suriye'de IŞİD, PYD gibi farklı grupların Türkiye'ye karşı oluşturduğu tehdidi hükümetin dikkate almaması Suriye krizinde yanlış değerlendirmeler yapmasına sebep olmuştur. Kriz yönetiminin en önemli unsurlarından biri olan uyaranların dikkate alınıp doğru değerlendirilmesi noktasında AKP hükümeti muhalefetin ve dolayısıyla TBMM'nin fikir ve görüşlerini karar alma

---

[489] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XXIV, Birleşim 3, c. 59 (3 Ekim 2013).

[490] Rehine Krizi'nin kriz incelemesine dair çalışma için bakınız: Ayşe Küçük ve Fuat Aksu, "Musul Rehineler Krizinde Türkiye'nin Kriz Yönetimi", **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi** (C.6 S.1): 13-54.

sürecine dâhil etmemiştir. Bu durum Musul Rehine krizini ve Süleyman Şah Türbesi krizini tetiklemiştir. Esad yönetimine karşı 'muhalif güçleri destekleyen'[491] AKP hükümeti Esad'ın nüfuz kaybetmesiyle IŞİD'in ve PYD'nin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. PYD/PKK terör örgütleri arasındaki bağlantı sebebiyle bölgedeki ayrılıkçı hareketin güçlenmesi Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve güvenliği açısından ciddi risk oluşturmaktadır. Diğer taraftan IŞİD'in bölgede güçlenmesi ve yayılması ile Türkiye Musul Rehine ve Süleyman Şah Türbesi Krizleriyle karşı karşıya kalmıştır. 2014 yılı itibariyle Türkiye için ne kadar Esad ile ilişkiler yumuşamamış ve Suriye'de iktidarın değişmesi gerektiği talebine devam edilse de Başbakanlık tezkerelerinin gerekçeleri Esad'a ilişkin tehditten ziyade IŞİD ve PYD terör örgütlerinin oluşturduğu tehdidi vurgulamaktadır.[492]

Türkiye'nin Suriye Krizi içerisinde IŞİD tehdidi ile karşı karşıya kaldığı bir kriz olarak Süleyman Şah Türbesi Krizi de Türkiye'de karar alıcıların yasamanın sürece müdahalesinin Süleyman Şah Türbesi Krizine de değinmek yerinde olacaktır. Bu krizde AKP hükümeti oldu-bitti ile fiili durum yaratarak Süleyman Şah Türbesi'nin Suriye'deki Münbiç-Karakozak'dan alınıp Suriye'deki Eşme'ye taşımıştır. Bu durum Türkiye ile Suriye arasında sınırlı olarak tetiklenmiş bir dış politika krizi yaratmıştır. Türkiye'nin eylemine Suriye BM'ye şikâyet ederek verdiği diplomatik tepkinin dışında bir tepki vermemiştir.[493] Fakat bu durum Esad'ın veya Suriye'de kurulacak yeni iktidarın Suriye'de otoritenin sağlanıp şu anki zayıf pozisyonundan çıktıktan sonrası için krizin tırmandırılmayacağı anlamı taşımamaktadır. Süleyman Şah Türbesi Suriye krizi içerisinde Türkiye'nin eylemlerini iç politikada ve dış politikada meşrulaştırma alanı olmuştur. Suriye'de çeşitli otorite iddiasında olan gruplar arasında çatışmalar devam ettiği, Suriye ile Türkiye arasındaki ilişkinin gerginleştiği süreçte Başbakan Erdoğan 5 Ağustos 2012'de dikkatleri Süleyman Şah Türbesi'ne çeken bir konuşma yapmıştır[494]: "Süleyman Şah Türbesi çevresiyle birlikte bizim

---

[491] Çağlar, "Yerelden Uluslararası", 40-47 ve 166-180.

[492] Tezkereler için bakınız tez içerisinde Ek-1.

[493] "Identical letters dated 23 February 2015 from the Permanent Representative of the Syrian Arab Republic to the United Nations addressed to the Secretary-General and the President of the Security Council, 25 Şubat 2015, S/2015/132, **United Nations Security Council** https://www.refworld.org/docid/54f818464.html [28.08.2020]

[494] "Ankara Warns Against Attack on Tomb", **Hürriyet Daily News**, 07 Ağustos 2012, http://www.hurriyetdailynews.com/ankara-warns-against-attack-on-tomb.aspx?pageID=238&nID=27233&NewsCatID=338, [22.04.2020].

topraklarımızdır. Orada yapılacak herhangi bir yanlış harekete bizim sabırlı olmamız mümkün değil. O çünkü topraklarımıza bir saldırıdır, aynı zamanda NATO topraklarına bir saldırıdır." Süleyman Şah Türbesi, Antlaşma ile sabit kılındığı üzere "*exclave statüdeki"* Türk toprağıdır. Yani saldırı olması halinde resmen Türk toprağına yapılmış bir saldırı uyaranı şeklinde alınması "*exclave"ın* doğası gereği normaldir. Bu konuda yapılan yorumlar Türkiye'nin Suriye'ye olası müdahalesini haklı bir zemine oturtma çabası olarak şekillenmiştir. NATO'nun adının geçmesi ise uluslararası destek alma fikrine dayandırılabilir. Diğer taraftan içeride ise millî duygular tetiklenerek Suriye krizine müdahillik normalleştirilmeye çalışılmıştır. TBMM'den alınan 2014 tezkeresinin gerekçesi içerisinde de Süleyman Şah Türbesi'ne yönelebilecek tehdit üzerinde durulmuştur. Yürütme, tezkere kararı için yasamayı bu noktada ikna etmek durumunda değildir. Çünkü mecliste çoğunluğu tezkerenin geçmesi için yeterliydi. Fakat ulusal zeminde Suriye krizine müdahil olma konusunda gelen eleştiriler sebebiyle iç politik kaygılar öne çıkmıştır.[495] 7 Haziran 2015 yılında genel seçimlerin Türkiye'de gerçekleşecek olması ve iktidar partisi AKP'nin ilk kez Recep Tayyip Erdoğan dışında bir başbakan adayı ile seçime girecek olması oy oranının düşmesi açısından risk oluşturmaktaydı. Hükümet politik kaygılarla millî bir sembolü kullanarak Suriye krizine dönük politikalarını haklı sebebe dayandırarak halk desteğini sağlamak istemiştir. Ancak ulusal egemenliğin temsil edildiği TBMM'de bu birlik ve destek için çaba sarf edilmemiştir. Süleyman Şah Türbesi'nin bulunduğu toprakların sınırları 1921 Ankara Antlaşması'nın 9. Maddesine göre belirlenmiş mülkiyet ve idaresi Türkiye'ye verilmiştir.[496] Türbenin taşınması Suriye ile yapılan ikili anlaşmaların dışında bir yöntemle belirlenmiş ve bunun yeni sınırları için TBMM'den onay alınmadığı gibi bilgilendirme ancak taşınma eyleminden sonra olmuştur. İç politik kaygılarla hareket eden hükümetin TBMM'yi kriz sürecine müdahil etmediğini görmekteyiz.

---

[495] Suriye'den gelen yoğun göçün toplum üzerinde yarattığı sosyolojik ve ekonomik baskı dönemin önemli ulusal konularından birisidir.

[496] Soysal, **Türkiye'nin Siyasal**, 51.

İkili anlaşmalarla değişen statüsü için bakınız: "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Suriye Arap Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Süleyman Şah Türbesi Tahkimat Projesinin Uygulanmasına İlişkin Ana Tutanağın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun", **Resmî Gazete**, 21 Ekim 2003, 25266.

"Süleyman Şah Türbesi Tahkimat Projesinin Gerçekleştirilmesine İlişkin Uygulama Protokolü", **Resmî Gazete**, 15 Mart 2007, 26463.

Süleyman Şah Türbesi'nin güvenliği ile ilgili olarak Türbe'nin yeri değiştirilmeden önce TBMM denetleme mekanizmaları içerisinde yazılı soru önergesi gelmiştir. Bunlardan ilki CHP Hatay milletvekili Mehmet Ali Ediboğlu'nun 3 Temmuz 2013 tarihindeki Süleyman Şah ve Caber Kalesi'ni koruyan askerlerin can güvenliğinin tehlikede olduğu iddiaları ile ilgilidir.[497] Sorunun muhatabı Dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu cevabında görevli askeri birliğin korunması için gerekli önlemlerin alındığı yönündedir.[498]

AKP'nin çoğunluk hükümeti olarak yönettiği bir dış politika krizi de Mavi Marmara Krizi'dir. İsrail ile Filistin çatışmasının Türk dış politikasına yansıması olan bu kriz bir sivil toplum örgütü tarafından tetiklenmiş sonrasında devlet-devlet seviyesinde dış politika krizine dönüşmüştür. İsrail'in 26 Aralık 2008'de Gazze'ye insani yardım malzemesi yapılmasına izin vermesinin ardından "İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı"[499], Gazze'ye ulaştırmak üzere bir yardım organize etmiştir.[500] Gazze'de yaşanan olaylarla birlikte uzun yıllardır Filistin'e ve dünyada bazı diğer çatışma bölgelerine yönelik yardım kampanyaları düzenleyen İHH, "Filistin'e Yol Açık!" sloganlı bir organizasyon gerçekleştirmiştir. Ancak bu organizasyon sadece yardım amacıyla değil aynı zamanda ambargonun da delinmesini amaçlamaktaydı. *Free Gazza Movement* isimli sivil toplum kuruluşunun yardım girişimlerinden biri olarak organize edilen daha sonra ismi "Gazze Özgürlük Filosu" olarak anılacak olan kampanyaya Türkiye'de İHH destek vermiştir.[501]

Gazze'ye doğru yola çıkan filo açık denizde iken İsrail Savunma Kuvvetleri tarafından müdahalede bulunulmuştur. Müdahale sırasında 10 kişi hayatını kaybetmiş ve 50'den fazla kişi yaralanırken, yardım filosunda bulunan gemiler de İsrail'in Aşdod Limanı'na

---

[497] Bu konuda bakınız:
"Caber Kalesi'ndeki Süleyman Şah'ın mezarının korunması ile ilgili hususlara ilişkin yazılı soru önergesi", **TBMM**, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/yazili_sozlu_soru_gd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=135834 [22.07.2020].

[498] "Caber Kalesi'ndeki Süleyman Şah'ın mezarının korunması ile ilgili hususlara ilişkin yazılı soru önergesi", **TBMM**, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/yazili_sozlu_soru_gd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=135834 [22.07.2020].

[499] Yaygın olarak kullanıldığı üzere kısaltması İHH olarak adlandırılacaktır.

[500] "İsrail Gazze'ye Yardıma İzin Verdi", **Hürriyet**, 26 Aralık 2008, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/israil-gazzeye-yardima-izin-verdi-10646130 [20.08.2020].

[501] Kampanyaya destek veren diğer kuruluşlar: Ship to Gaza (İsveç), Ship to Gaza (Yunanistan) ve The International Committee to End the Siege on Gaza ve European Campaign to End the Siege on Gaza.

çekilmiştir.[502] İsrail'in, insani yardım taşıyan filoya ait ve içinde çeşitli devletlerin vatandaşının olduğu " 'Mavi Marmara' gemisine gerçekleştirdiği askeri müdahale; Türkiye'de karar alıcı mekanizma tarafından öncelikli değerlere tehdit olarak algılanmıştır".[503] Böylelikle Türkiye ile İsrail arasında bir dış politika krizi tetiklenmiştir. Bu krizin yönetim sürecinde yasamanın rolüne baktığımızda TBMM'nin sınırlı rolünü görmekteyiz. 2 Haziran 2010 tarihinde TBMM'de grubu bulunan parti temsilcileri tarafından verilen bir önerge ile "İsrail Silahlı Kuvvetlerinin, insani yardım taşıyan gemi konvoyuna yaptığı ve çok sayıda masum insanın ölümüne ve yaralanmasına yol açan insanlık dışı saldırıyı şiddetle ve nefretle kınadıklarına ilişkin bildiri"[504] kabul edilmiştir. Hükümetin krize ilişkin değerlendirmelerine önemli bir destek sayılabilecek bildiri aşağıdaki görüşleri ve talepleri içermektedir[505]:

> "Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'na
>
> Türkiye Büyük Millet Meclisi, İsrail Silahlı Kuvvetlerinin 31 Mayıs 2010 Pazartesi sabahı, …insanlık dışı saldırıyı şiddetle ve nefretle kınamaktadır…
>
> Bu saldırı, Birleşmiş Milletler yasasının ve uluslararası hukukun açık bir ihlalidir.
>
> TBMM, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin bu olaydan dolayı İsrail'i kınayan ve yaptırımlar öngören bir kararı en kısa zamanda kabul etmesini beklemektedir. Bu menfur saldırının, bütün boyutlarıyla araştırılması için bağımsız bir uluslararası soruşturma komisyonu kurulmalıdır.
>
> İsrail Hükümeti, bu saldırı dolayısıyla resmen özür dilemeli, olayın sorumlularının yargılanarak cezalandırılmalarını sağlamalı, saldırının mağdurlarına tazminat ödemelidir.
>
> Türkiye, İsrail'e karşı millî ve uluslararası yargı yollarına başvurmalıdır.
>
> TBMM, Türk Hükümeti'nden, İsrail ile siyasi, askerî ve ekonomik ilişkilerimizi gözden geçirmesini ve gerekli etkin önlemleri almasını beklemektedir.
>
> TBMM, bu saldırıya karşı halkımızın gösterdiği haklı tepkileri saygıyla karşılamaktadır.
>
> TBMM, bu tepkilerin şiddete dönüşmeyeceğine ve Türkiye'deki Musevi vatandaşlarımızı incitici bir nitelik taşımayacağına inanmaktadır. İsrail Hükümeti'nin saldırgan tutumuna karşı gösterilen tepkiler, İsrail milletini hedef almamalıdır. TBMM, her zaman olduğu gibi Filistin halkı ile dayanışma içindedir ve Gazze'ye yönelik insanlık dışı abluka ve ambargonun derhal

---

[502] Detaylar için bakınız: "Report of the international fact-finding mission to investigate violations of international law, including international humanitarian and human rights law, resulting from the Israeli attacks on the flotilla of ships carrying humanitarian assistance", 22 Eylül 2010, A/HRC/15/21, **Birleşmiş Milletler Genel Konseyi**, https://www.refworld.org/docid/4cd3a8e32.htm" [28.08.2020]

[503] Ayşe Küçük ve Tuğçe Kafdağlı Koru, "Dış Politika Krizi Tetikleyicisi Olarak Sivil Toplum Kuruluşları: Mavi Marmara Örneği", **VIII. Uluslararası Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi Küresel ve Bölgesel Sistemde Devlet ve Devlet-dışı Aktörler,** 28-29 Kasım 2016 (Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2016): 787.

[504] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XXIII, Birleşim 110, c. 70 (2 Haziran 2010).

[505] Bu konuda bkz.; **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XXIII, Birleşim 110, c. 70 (2 Haziran 2010).

Bildiri oybirliği ile kabul edilmesine karşı hükümetin krize ilişkin sorumluluk ve izlediği siyasadaki aksayan noktalar üzerinde Meclis'te milletvekillerinin hükümete yoğun eleştirilerde bulunduğu görülmektedir. Bu konuda bkz.; **TBMM Tutanak Dergisi,** Dönem XXIII, Birleşim, c. 70 (3 Haziran 2010).

kaldırılmasını beklemektedir."

İsrail'in müdahaleyi gerçekleştirmesinin ardından dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu TBMM'de olay ile ilgili bilgilendirme amaçlı bir konuşma yapmıştır. Davutoğlu yardım organizasyonu yapılırken İsrailli yetkililer ile iletişim halinde olduklarını ve diplomatik ilişkinin her seviyede yapıldığını ancak buna rağmen olayın bu noktaya geleceğine dair emare görmediklerini belirtmiştir. Davutoğlu, İsrail'in şiddet içeren bir eylemde bulunmaması gerektiklerini de yetkililere bildirdiklerini ifade etmiş Türkiye'nin karar alma yapısı içerisinde olası krize yönelik senaryoları olduğunu ve buna ilişkin aksiyonlar hazırladıklarını açıklamıştır. Davutoğlu, İsrail'in yardım filosuna yönelik gerçekleştirebileceği eylemler üzerindeki karar alma yapısının tahminlerini ve senaryolarını hem TBMM konuşmasında hem de bir gazeteciye verdiği röportajda vurgulamıştır. TBMM'deki konuşmasında şöyle ifade etmiştir[506]:

> "Her türlü tedbiri, eylem planını da çıkardık. Üç farklı senaryoya göre çalışma yaptık. Onun içindir ki, bu haber bize Rio'da bir gece yarısı ulaştığında ne orada benimle birlikte bulunan Dışişleri ekibinde ne Ankara'da olan ekibimde ne de Birleşmiş Milletlerde olan ekibimde herhangi bir tereddüt olmaksızın bir eylem planı devreye sokulmuş ve üç gün içinde hem Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde bahsetmiş olduğum çalışmalar tamamlanmış hem bütün vatandaşlarımız kurtarılmıştır. Sadece söylem düzeyinde değil, eylem düzeyinde de bu senaryoları ne kadar iyi çalıştığımızı zaman ve arkadaşlarla birlikte gösterilen çalışmalar ortaya koymuştur."

Davutoğlu verdiği röportajda ise süreç boyunca dört senaryo üzerinde çalıştıklarını belirtmiştir.[507] Bu röportajda Davutoğlu senaryoları en olumludan olumsuza doğru şöyle sıralamıştır[508]:

1. Gemiler yaklaşınca İsrail blokaj yapar ve filoyu geçirmez,
2. Geminin limana çekilmesi gibi teknik bir müdahale olabilir,
3. Gemiye silahsız, baskın şeklinde operasyonel müdahale olabilir,
4. Gemiye askeri müdahale olabilir, fakat silahın kullanılmadığı sadece arbedeye sebep olabilecek.

Bu senaryoların dile getirilmesi TBMM'de tepki çekmiştir. MHP Milletvekili Ertuğrul Kumcuoğlu, "Mavi Marmara işinde 'Biz bu işin içinde değiliz.' diyorsunuz -keşke bu konuşmalar bugün olmasaydı- arkasından da diyorsunuz ki 'Bizim üç tane alternatif

---

[506] **TBMM Tutanak Dergisi,** Dönem XXIII, Birleşim 127, c.74 (01 Temmuz 2010): 128.

[507] Ropörtaj Bugün Gazetesi Ankara Temsilcisi Âdem Yavuz Arslan ile yapılmıştır. Fakat Bugün Gazetesi, FETÖ/PDY operasyonları kapsamında kapatılmıştır. Bu röportaja atıf ile yapılan hber için bakınız: "Ortadoğu İçin Bu yaz Endişeliyim", **Haber 7**, https://www.haber7.com/siyaset/haber/563043-davutoglu-ortadogu-icin-bu-yaz-endiseliyim

[508] **age**.

senaryomuz vardı.' Haa, demek ki buraya kadar işin içindesiniz. Hani işin içinde değildiniz?" diyerek sürecin başından beri kamuoyunda krizi hükümetin organize ettiği yönündeki algıyı destekleyen eleştirilerde bulunmuştur. Emareleri olmasına rağmen kanıtlaması zor olmakla birlikte Mavi Marmara Krizi'nin hükümet tarafından en iyi anlamıyla önlen(e)memiş bir kriz olduğunu söylemek mümkündür.[509] Hükümet ne kadar yardım konvoyuna sivil bir organizasyona devlet müdahalesi gerekmez gibi yaklaşmış olsa da kriz tetiklendiği andan itibaren sahiplenilmiştir. Yasama-yürütme ilişkisi bağlamında ise eğer karar alma birimi içerisinde her türlü önlem ve hazırlığın yapıldığı kriz tetiklendikten sonra ifade ediliyorsa hükümetin önemli güvenlik riski taşıyan bir konuda TBMM'yi bilgilendirmemesi dikkat çekicidir. Hükümet İsrail'in olası eylemine karşılık önlemler hazırlarken yasamanın desteğini alma ihtiyacı hissetmemiş dış politikada genellikle çoğunluk hükümetlerinin yaptığı gibi "kendine hasretme" yöntemine başvurmuştur. Fakat bu krize özgü olarak ilerleyen zamanda İsrail'den tazminat ve özür beklentisi içeren Türkiye'nin taleplerine ilişkin "pazarlık" sürecinde hükümet yine "bildiği" gibi davranmış ve yasamanın desteğini alamamıştır.

Davutoğlu'nun konuşması TBMM ile kurulan ilişki açısından net bir çıkarım yapmaya yetmemektedir. Ancak hükümetin kriz ile ilgili olarak algılamalarına dair bulgular vermektedir. Dışişlerinde olasılıklar ve önlemler hazırlanması yardım konvoyunun Türkiye-İsrail arasında bir krize dönüşeceği algısının varlığına işaret etmektedir. Fakat daha önce belirtildiği üzere bu karar birimi herhangi önleyici girişim gerçekleştirmemiştir. Fakat şu iddiayı da eklemek gerekir. Tolga Tanış'ın ifade ettiği şekliyle; İsrail, Türkiye'ye gemilerin Gazze'ye değil başka limana yanaşmalarını talep etmiş fakat yardım organizatörlerine Türk yetkililerin ilettiği talep olumsuz cevap almıştır.[510] Bu iddia da Türk hükümetinin kriz öncesi evrede "bu bir sivil girişimdir karışmayız" söylemiyle örtüşmemektedir.

Çoğunluk parti hükümetlerinin hatta AKP hükümetlerinin kullandığı yöntemlerin genelinin dışında bir yöntem ile TBMM aracılığı ile Türkiye'nin uygulayacağı yöntemler üzerine bilgi vermiştir. Hükümetten yasamaya kriz ile ilgili bilgi akışı olsa

---

[509] Tuğçe Kafdağlı Koru, "Insigts of the Mavi Marmara Confrontation: Analysinf the Turkish Crisis Management Process", **Analyzing Foreign Policy Crises in Turkey: Conceptual, Theoretical and Practical Discussions**, ed. Fuat Aksu ve Helin Sarı Ertem. (UK: Cambridge Scholars Publishing, 2017): 108-111.

[510] Tolga Tanış, **Potus ve Beyefendi-2002 Gün Türkiye-Amerika İlişkisinin İnişli Çıkışlı Hikayesi,** (İstanbul: Doğan Kitap, İstanbul), 149.

da kriz yönetim sürecinde yasamanın süreç üzerinde iradeli etkisi olmamıştır. Ancak uluslararası kamuoyuna hükümetin algı, çıkar ve stratejileri doğrultusunda kararlılığını bildirmek için sadece bir araç olarak Meclis'i kullanmıştır.

İsrail'in Mart 2013'te Türkiye'den "özür dilemesi" ve sonrasında olayda mağdur olanlara ödediği tazminatlar sonucu kriz süreci bitmiştir. Fakat kriz devam ederken muhalefet sıklıkla hükümetin krizdeki eylemlerine yönelik eleştiri getirmiştir. BM nezdinde yapılan kurulan komisyon ve incelemenin sonucundaki rapor ile İsrail'in Gazze'deki militan gruplar sebebiyle tehdit altında olduğu ve İsrail'in Gazze'ye uyguladığı deniz ablukası uluslararası hukuk nezdinde meşru bir güvenlik önlemi olarak kabul edilmiştir.[511] Eğer iddia edildiği gibi Türk hükümeti krizi tasarlamışsa ve Gazze ablukasının delinmesini, İsrail'i zor durumda bırakmayı amaçlamışsa beklentinin tam tersi gerçekleşmiş ve Gazze'ye uygulanan ambargonun meşru olduğu hukuki metne girerek kayıt altına alınmıştır. Böylece kriz sonrası süreçte Mavi Marmara gemisinde mağdur olan kişilere verilen tazminat ve Türkiye'ye karşı verilen ödünlerin değeri ortadan kalkmıştır. Ana muhalefet partisi CHP lideri tarafından bunu diplomatik bir hata olarak değerlendirilmiştir. Kriz yönetim sürecinde kapalı veya gizli oturum ile TBMM'nin bilgilendirilmediği konusunda eleştirisini de belirtmiştir. Oysaki hükümetlerin Meclislere bilgi vermesinin bir tercih meselesi değil demokratik zorunluluk olduğunu da eklemiştir. Gerçekten de süreç içerisinde TBMM'yi bilgilendirmek ve iletişim kurmak konusunda hükümet gerçek anlamda bir girişimde bulunmamıştır.[512]

---

[511] Sir Geoffrey Palmer, "Report of the Secretary-General's Panel of Inquiry on the 31 May 2010 Flotilla Incident,", **United Nations**, 2011, 4-5.

[512] TBMM denetleme mekanizmaları içerisinde yazılı soru önergeleri ile milletvekilleri kriz süreci ile bilgi almak istemişlerdir. Örneğin Antalya Milletvekili Hüsnü Çöllü'nün TBMM Başkanlığı'na vermiş olduğu yazılı soru önergesine Ulaştırma Bakanlığı 18 Ekim 2010 tarihinde verdiği cevapta Mavi Marmara gemisinin Komor bandırasına geçiş sürecini benzer ifadelerle doğrulamakta ve geminin Komor bayrak devletinin düzenlemiş olduğu belgeler doğrultusunda inceleme yapılarak limandan çıkışına izin verildiği ifade edilmektedir. Yazılı soru önergesi detayları için bakınız: **TBMM**, http://www2.tbmm.gov.tr/d23/7/7-15403c.pdf [10.05.2020].

Adana Milletvekili Osman Faruk Loğoğlu TBMM Başkanlığı'na vermiş olduğu yazılı soru önergesinde kısaca İsrail'in tüm talepleri karşılamamasına rağmen neden İsrail ile ikili görüşmelerin yapıldığı ile ilgilidir. (Ahmet Davutoğlu İsrail Ticaret Bakanı Ben Eliezer, Feridun Sinirlioğlu BM Mavi Marmara Komisyonu İsrail'li üyesi Joseph Ciechanover, Hakan Fidan Mossad Direktörü Tamir Pardo ile görüşmüştür. Soru metninde bu bilgiler yer almakta olup yetkililer tarafından yalanlanmamıştır.) Sorunun cevabı olarak ise İsrail'in hâlihazırda özür dilediği ve İsrail'in Türkiye'nin kararlılığının farkında olduğu yönündedir. (http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-15126sgc.pdf)

H-1.b. Çoğunluk hükümetleri, meclisteki üstünlüklerine rağmen kriz yönetiminde "ulusal çıkar" çerçevesinde meclisin [muhelefet dahil] desteğini alırsa dış politika kararlarını ulusal meşruiyete dayandırabilirler. İki seviyeli oyunun bir parçası olarak yasamanın da dış politika kararına ikna edilerek yönetilen dış politika krizleri karar alıcının kriz yönetimindeki başarısını destekler.

Ulusal çıkar ile ilişkilendirilen genellikle tüm hükümetlerin benzer stratejiler izlediği Türk Dış Politikasında Kıbrıs Krizleri içerisinde 1967 Kıbrıs Krizi bu hipotez özelinde önemli bir örnektir. 1964 Kıbrıs krizinin çözülmemesinin sonucunda 1967 yılında kriz yeniden tetiklenmiştir. 9-10 Eylül 1967 tarihinde Türk ve Yunan Başbakanlarının müzakerelerine rağmen krizi çözüm noktasına getirecek başarı elde edilememiştir. 15 Kasım 1967 de Rum millî muhafız birliği Türklerin çoğunlukta olduğu Geçitkale ve Boğaziçi köylerine saldırmış ve buraları ele geçirmiştir. Türk hükümeti öncelikli olarak sorunu diplomatik yollardan çözmeyi tercih etti. Yunanistan nezdinde yapılan girişimler neticesinde Millî muhafız birliği köylerden çekildi. Fakat bu süreçte 1 hafta boyunca Türk jetleri ada üzerinde uçuş yapmıştır. Bu süreçte Demirel hükümetinin askeri müdahale yapılması da gündemindeydi. Ancak askeri hazırlıkların yeterli olmaması ve Rumların köyleri boşaltmaya başlaması sebebiyle uygulanmamıştır. İhtimal dâhilinde olan askeri müdahaleyi hükümet TBMM'nin 1964 yılında aldığı karara dayandırabilecekti. Çünkü 1964 yılında alınmış olan 93 sayılı meclis kararı sadece o dönemi veya o dönemin hükümetini kapsamamakta tüm Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerini kapsamaktaydı. Ancak Demirel garantici tavrı ile ulusal desteğin teyidi bakımından tezkerenin yenilenmesi adına konuyu TBMM'ye getirmiştir. Gizli oturumda yapılan tartışmaların ardından 435 üyeden 432'sinin "evet" oyu ile kabul edilen tezkere metni şöyledir[513]:

> "T.B.M.M. Sayın Başkanlığına Kıbrıs'ta cereyan eden vahîm hâdiseler dolayısiyle Hükümetçe alman ve mer'i andlaşmalardan doğan silâhlı müdahale karan Yüksek Meclise arz edilmiş; gerekli izahat verilmiş ve sayın grup sözcüleri ile, sayın üyeler görüşlerini açıklamışlardır. Mer'i milletlerarası andlaşmalarm verdiği hakka istinaden; Kıbrıs'a Türk Silâhlı Kuvvetleri gönderilmesine izin verilmesine dair evvelce T. B. M. M. since alman 16 . 3 . 1964 tarih ve 93 sayılı Karar muvacehesinde; Devletin; dolayısiyle Meclis ve hükümetlerin temadiyeti esasına binaen bu mevzuda yeniden bir karar ittihazına mahal olmamakla beraber; bu hakkın istimalinden doğacak muhtemel inkişaf ve ihtilâtlar karşısında; lüzum, hudut ve şümulü Hükümetçe takdir ve tâyin olunacak şekilde Türk Silâhlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine Anayasanın 66 ncı maddesi gereğince izin verilmesine karar ittihazını arz ve teklif ederim."

[513] **TBMM Tutanak Dergisi**, Toplantı Yılı 7, Birleşim 2, c.7 (17 Kasım 1967): 4-5.

17 Kasım 1967 de Türkiye'nin Yunanistan'a verdiği nota ile saldırılara karşı Yunanistan'ın etkili önlemler alınması talep edilmiştir.[514] Yunan hükümeti ise cevaben krizin nedenlerinin detaylıca incelenmesi için Türkiye ile görüşmeye hazır olduğunu bildirmiş, Türkiye ise Kıbrıs Türk toplumu üzerinde ki tehdit kalmadığı sürece Yunanistan ile görüşmeyeceklerini beyan etmiştir. [515]

Taraflar arasında çözümsüzlüğün derinleşmesi üzerine ABD arabulucu olarak krize müdahale etmiştir. Arabuluculuk sonrası anlaşılan hususlar şu şekilde özetlenebilir[516]: Türkiye ve Yunanistan Kıbrıs Cumhuriyetinin bağımsızlığına ve bütünlüğüne saygı gösterecek, Türkiye ve Yunanistan antlaşmalar dışındaki adada bulunan kuvvetlerini önce Yunanistan olmak üzere geri çekecektir, kuvvetlerin geri çekilmesi BM barış gücü denetiminde yapılacaktır, Türkiye savaş tedbirlerini kaldıracaktır; Boğaziçi ve Geçitkale saldırılarının zararı tazmin edilecektir, BM barış gücü denetimi altında adada ki kanun dışı silahlara el konacaktır, Grivas adaya geri dönemeyecektir, Adada ki her iki toplumun kuvvetleri aşamalı olarak dağıtılacaktır. Bu isteklerin büyük çoğunluğu Türkiye'nindir ve Yunanistan tarafından kabul edilmiştir. Bunun en önemli sebebi Yunan kamuoyunun ve ABD'nin Yunanistan'daki cunta yönetimine uyguladığı baskıdır. ABD'nin baskısının sebebi ise Türkiye de artan ABD karşılığının azaltılması olmuştur.

1967 Kıbrıs krizi sonrasında 1964'ten beri fiilen ayrı yaşamayı sürdüren Kıbrıslı Türkler bu durumu 28 Aralık 1967 günü Kıbrıs geçici Türk yönetimini kurarak hukuksal çerçeveye oturtmuşlardır. KGTY'nin başkanı Fazıl Küçük yardımcısı ise Rauf Denktaş'tır. 19 maddelik ilkeler listesi ise 1960 anayasası yeniden uygulanıncaya kadar Kıbrıs Türk toplumunun yasama, yürütme ve yargı işlerini düzenleyen kurallardır. Türk hükümetinin askeri müdahale de bulunamaması üzerine Kıbrıslı Türkler Rum yönetimi ile görüşerek ayrı varlık olduklarını kabul ettirmeye çalışmışlardır. Bu süreçte Rum lideri Makarios'un Atina ile ilişkilerinin bozulması Türk ve Rum tarafının görüşmelerine zemin hazırlamıştır. Sonuç olarak Kıbrıslı Rumlar Türk toplumunun katılımının sağlandığı özer yerel yönetimleri kabul edecek

---

[514] **Dışişleri Belleteni**, s. 38 (30 Kasım 1967): 24.

[515] Melek Fırat, "Demirel Hükümeti, Albaylar Cuntası Yakınlaşması ve 1967 Kıbrıs Bunalımı", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. I**, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim, 2014): 737.

[516] Fırat, "Demirel Hükümeti…", 737-738.

duruma gelmiş iken Kıbrıslı Türkler ise toplumlarının tanınacağı siyasi özerkliği kabul edecek duruma gelinmiştir. Ancak her iki toplumun katıldığı görüşmeler sonuçsuz kalmıştır.

Kriz sürecinde yasama-yürütme ilişkisi bakımından en önemli durum Demirel hükümetinin 1964 kararını TBMM'de yeni bir tezkere ile teyit ettirmesidir. Demirel'in bu noktada iki amacı bulunmaktadır. Birincisi içeride meşruiyeti sağlamak ikincisi ise dışarıya karşı kararlılığı vurgulamaktır.[517] Kriz yönetimi açısından önemli olan bu iki unsuru sağlayan Demirel'in kriz yönetim sürecinde kuvvet kullanma bakımından kararlılığını göstermesi ancak krizi topyekûn bir savaşa dönüştürmemesi açısından kriz yönetim sürecinin başarılı olduğu söylenebilir. Ayrıca Demirel içeride TBMM'nin desteğinin yanından muhalefet lideri İsmet İnönü ile istişarelerde bulunarak İnönü'nün bilgi ve tecrübesinden faydalanmıştır. Özellikle askeri müdahale etmenin Türkiye'ye maliyetinin yüksek olacağı fikrinde Demirel ve İnönü ortak noktada buluşmaktaydılar. Ayrıca İnönü'nün 1964 Kıbrıs Krizi tecrübesi de bu duruma örnek teşkil etmektedir. Demirel hükümeti, çoğunluk hükümeti yapısında olmasına rağmen krizde ulusal konsensüsü sağlayarak karar almıştır.

Yine bir Kıbrıs uyuşmazlığı içerisinde tetiklenen Doğu Akdeniz Krizi'nde de Kıbrıs'ın "millî dava" niteliğinin ön plana çıktığı görülmektedir. AKP hükümetleri döneminde tetiklenen ve yönetilen bir dış politikası krizi olan Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Krizi çoğunluk hükümeti olarak AKP hükümetinin kriz yönetim alışkanlıkları içerisinde farklı bir konumda durmaktadır. Krizi tetikleyen eylem olan GKRY ile Mısır arasında imzalanan MEB Sınırlandırma Antlaşması'nın imzalanması sonrası süreçte AKP Kıbrıs'ın Türk Dış Politikasındaki geleneksel "millî dava" çizgisinde bir kriz yönetim strateji benimsediğini söylemek mümkündür. Krizin 2004 yılı itibariyle tetiklendiğini varsayarsak Kıbrıs'ın çözüm sürecinde önemli bir adım olan "Annan Planı" olarak anılan BM Kapsamlı Çözüm Planı sürecinde, Türkiye verdiği destek ve iyi niyet göstergesi olarak GKRY'nin eylemlerini diplomatik yollarla itirazda bulunmuştur. Annan Planı için Ada'da yapılan referandumda Türk tarafının 'evet', Rum tarafının 'hayır' demesi üzerine Kıbrıs'a ait sorunlar kaldığı yerden devam etmiştir. 2007 yılı itibariyle Türkiye diplomatik yöntemlerini kuvvet kullanma tehdidi

[517] Aydın Şıhmantepe, **Türk Dış Politikasında Bir Lider: Süleyman Demirel** (İstanbul: Cinius Yayınları, 2019), 108.

ile desteklemiştir.[518] Türkiye ve KKTC genel anlamıyla Kıbrıs sorunun çözümüne kadar MEB belirlemenin rafa kaldırılmasını GKRY'nin eylemlerini durdurmasını talep etmektedir. Ancak GKRY'nin eylemlerine devam etmesi ile Türkiye stratejisini misillemeye çevirmiştir. Misillemenin ilk adımı 21 Eylül 2011'de KKTC ile imzaladığı Kıta Sahanlığı Sınırlandırma Antlaşması olmuştur. Bu antlaşma anayasaya uygun olarak TBMM'de uygun bulma kanunu ile yürürlüğe girmiştir[519]. Burada TBMM'nin müdahilliği anayasal gerekliliktir. Fakat hükümetin çoğunluk yapısı gereği Meclis'ten kanunun çıkarması mümkündür. Yine de oylamaya katılan diğer partilerin milletvekilleri de olumlu oy vermişlerdir.[520] Türkiye, gelişen kriz sürecinde sismik ve sondaj gemileriyle krize özgü olarak ulusal güç kapasitesini genişletmiştir. Uyuşmazlığa özgü diğer önemli adım ise Türkiye Libya arasında imzalanan deniz yetki alanlarına ilişkin antlaşmadır. Türkiye 27 Kasım 2019 tarihinde Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükümeti ile Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası imzalamıştır. Türkiye Libya ile işbirliği sürecinde girene dek Doğu Akdeniz'deki faaliyetlerini yeniden sınırlandırmayı tercih etmiştir. Bu noktada şu tespiti yapmak yerinde olacaktır; AKP hükümetinin algısal olarak odak noktasının "Arap Baharı", Suriye Krizi ile Ortadoğu'da olması ve uluslararası destekleri sağlayamaması etkili olmuştur.[521] Bu süreçte hükümetin Doğu Akdeniz'de aktif siyaset üretmemesi muhalefet tarafından eleştirilere sebep olmuştur. Bu eleştirileri TBMM oturumlarında yapılan konuşmalarda ve hükümete yöneltilen yazılı soru önergelerinde görmekteyiz.[522]

---

[518] "2-5 Mayıs 2007 tarihleri arasında denizaltı, savaş gemileri ve uçaklar ile gerçek mermiler kullanarak yapılan tatbikat, Kıbrıs Adasının ilk kez 12-25 mil güneyinde gerçekleştirilmiştir. Deniz Kuvvetlerinin planlı tatbikatlarından olan Deniz Kurdu tatbikatları, son beş senedir ağırlıklı olarak Ege Denizi'nde yapılırken, 2007 yılında Doğu Akdeniz'de yapılmıştır." Sertaç Hami Başeren , "Doğu Akdeniz'de Gerilim", **TUDAV**, http://tudav.org/calismalar/deniz-alanlari/munhasir-ekonomik-bolge/dogu-akdeniz-serhat-h-baseren/, [23.01.2020].

[519] "Türkiye Cumhuriyeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Arasında Akdeniz'de Kıta Sahanlığı Sınırlandırılması Hakkında Anlaşma'nın uygun bulunduğuna dair Kanunu" 29 Haziran 2012 tarihinde kabul etmiş ve Kanun 12 Temmuz 2012 tarih ve 28351 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. **Resmî Gazete**, 12 Temmuz 2012, 28351.

[520] Bakınız: **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XXIV, Birleşim 127, c. 25 (29 Haziran 2012): 207.

[521] Uluslararası destek ile kastedilen ABD ile yaşanan gerilimler ve AB'nin GKRY'ni destekleyerek Türkiye'yi Doğu Akdeniz Krizinde suçlayıcı tavrıdır. AB ile Türkiye'nin tam üyelik müzakere sürecinin duraklaması ile ilişkilerin karmaşık hale gelmesi de etkilidir.

[522] Bunlardan bazıları:

"Doğu Akdeniz'de sondaj çalışması yapmak üzere satın alınan Fatih gemisine ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin ülkemizin haklarına yönelik tutumuna ilişkin", **TBMM**,

Hükümetin yasama ile etkileşimde olmayarak açık veya kapalı oturumda krize ilişkin izlenen stratejiyi veya soruna ilişkin kısıtları paylaşmaması eleştirilerin sebebi olmuştur. Diğer taraftan konunun Kıbrıs gibi "millî dava" diye tanımlanan bir konu özelinde olması hem dış politik kaygıları arttırmakta hem de bu durumun iç politikada rekabet alanı olarak kullanılmasına sebep olabilmektedir. Tüm bu eleştirilere rağmen Kıbrıs söz konusu olduğunda ulusal çıkarın devreye girmesi TBMM'yi birada tutmayı sağlamıştır. AB'nin krize dolaylı yoldan müdahil olması sonucu Türkiye'ye Doğu Akdeniz politikaları sebebiyle yaptırımlar uygulamayı esas alan kararları sonrasında TBMM'de ortak bir bildiri yayınlanmıştır. AKP Grup Başkanvekili Mehmet Muş, CHP Grup Başkanvekili Engin Özkoç, MHP Grup Başkanvekili Erkan Akçay ve İYİ Parti Grup Başkanvekili Lütfü Türkkan'ın imzaladığı, TBMM Genel Kurulu'nda okunan bildiri şöyledir[523]:

> "Bizler Türkiye Büyük Millet Meclisi´nde grubu bulunan siyasi partiler olarak, Doğu Akdeniz bölgesi hidrokarbon kaynaklarının paylaşımı konusunda, bir oldubittiye getirerek Kıbrıs Türk´ünün ve Türkiye Cumhuriyeti´nin uluslararası hukuk temelindeki meşru hak ve çıkarlarını görmemezlikten gelme, yok sayma, hesaba katmama yönündeki tüm girişimleri, hesapları şiddetle telin ediyor, bu yönde siyaset yürüten çevrelerin politikalarına her hal ve şartta karşı olduğumuzu en açık ifade ile ortaya koyuyoruz."

Ulusal çıkar haline gelmiş dış politika konuları ve bu konulardaki krizlerde yasama organında hükümet ve muhalefetin ortak noktada buluştuğunu söylemek mümkündür. Çıkar ve tehdit tanımlaması açısından ortak noktada buluşabilen hükümet ve muhalefet partilerinin kriz yönetim strateji ve yöntemi konusunda ters düştüğünü söylemek mümkündür. Doğu Akdeniz krizindeki bu tespiti kanıtlayan husus, Libya ile Türkiye

---

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/yazili_sozlu_soru_sd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=239707 [20.08.2020].

"Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki petrol ve doğalgaz aramalarına ilişkin", **TBMM**, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/yazili_sozlu_soru_sd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=246599 [20.08.2020].

"Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki egemenlik haklarının korunmasına yönelik izleyeceği dış politikaya ilişkin", **TBMM**, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/yazili_sozlu_soru_sd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=246813 [20.08.2020].

"Doğu Akdeniz'de yürütülen sondaj çalışmalarına yönelik AB'nin yaptırım kararına ve alınan önlemlere ilişkin", **TBMM**, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/yazili_sozlu_soru_sd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=253521 [20.08.2020].

"Yunanistan ile Güney Kıbrıs Rum Kesiminin Mısır'la imzaladığı Akdeniz'de Bitişik Bölge Anlaşmalarına ilişkin", **TBMM**, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/yazili_sozlu_soru_gd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=59343 [20.08.2020].

[523] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XVII, Birleşim 105 (18 Temmuz 2019).

arasında imzalanan Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükümeti ile Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası sonrasındaki gelişmelerdir. Mutabakat Muhtırası imzalanırken ikinci bir anlaşma olarak Türkiye ile Libya arasında Güvenlik ve Askeri İş Birliği Mutabakat Muhtırası da imzalanmıştır. Buna göre üç yıl süreyle Libya'ya[524] ile güvenlik ve askeri alanda danışmanlık, bilgi ve personel desteği anlamında işbirliği öngörülmektedir.[525] Libya Krizine Türkiye'nin müdahilliğine sebep olacak bu durum muhalefet tarafından dış politika çıkarlarına uygun bulunmamıştır.

Hipotez 3: Karar biriminin liderlik özellikleri ve liderin yasama ile ilişkisi kriz yönetim sürecinde etkilidir.

Çoğunluk hükümetlerinin karar biriminin dar tutulması hatta genellikle baskın lider tarafından kriz yönetim sürecinin ilerlediği örnekler bulunmaktadır. Bu durum yasamanın kriz sürecindeki müdahilliğini sınırlandırdığı gibi muhalefetten hükümete eleştirilerin gelmesine de sebep olmaktadır. Muhalefet, kriz sürecinde yasamanın dışarıda tutulmasını eleştirdiği gibi liderin krizde baskın konumda olarak diğer uyaranları dikkate almamasını da eleştirmektedir. Bu eleştiriler kriz sürecini doğrudan etkilememekle birlikte Türk siyasal hayatında sonuçlar doğurmaktadır. Bu konuda Turgut Özal'ın Başbakanlığı dönemindeki 1989 Göç Krizi ve AKP hükümetlerindeki krizlerde karar birimi üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır.

1984 yılı sonları itibariyle uygulamaya konulmuş olan isim değiştirme kampanyası ile Türk azınlığa uygulanan baskı 15 Ocak tarihine kadar Türk karar alıcıları tarafından dillendirilmemiştir.[526] İlerleyen süreçte ise Türkiye'deki kamuoyunda oluşan tepkilerin bir yansıması olarak 15 Ocak 1985 tarihinde milletvekili Murat Sökmenoğlu'nun yazılı soru önergesi ile meclisin önüne gelmiş, konuya ilişkin ilk konuşma gündem dışı olarak 23 Ocak tarihinde mecliste yer almıştır.[527] Cumhurbaşkanı Kenan Evren ise 15 Ocak tarihinde "sorunun iki ülke arasındaki iyi

---

[524] Libya'daki iç savaş sonucunda iki farklı hükümet oluşmuştur. Birincisi BM'nin de meşru kabul ettiği ve bazı grupların birleşmesi sonucunda oluşan Ulusal Mutabakat Hükümeti diğeri Hafter Hükümeti diye anılan General Halife Hafter'e bağlı Libya Ulusal Ordusu'dur.

[525] "7199 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti İle Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükûmeti Arasında Güvenlik ve Askerî İş Birliği Mutabakat Muhtırasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun", **Resmî Gazete,** 24 Aralık 2019, 30988.

[526] Zehra Gürsoy, "Türkiye-Bulgaristan İlişkilerinde 1989 Krizi: Kriz Yönetimi Açısından Bir İnceleme" (Yüksek Lisans Tezi, YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 121.

[527] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XVII, Birleşim 53, c.12 (15 Ocak 1985).

komşuluk ve dostluk ilişkileri çerçevesinde anlayış ile alınacağını umduğunu" belirterek sorunu Todor Jivkov'a iletmiştir. Devlet Başkanı Jivkov da verdiği yanıtta "sorun ile bizzat ilgileneceğini" ifade etmiştir. Murat Sökmenoğlu'nun yazılı soru önergesini ise Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu 18 Ocak tarihinde yanıtlamıştır. Halefoğlu sorunun en üst düzeyde ele alındığını, Evren'in söz konusu girişimini kastederek, Bulgaristan'dan gelen ölüm haberlerinin henüz resmi olarak teyit edilmediğini ifade etmiştir.[528] Meclis'te verilen cevabın ardından 13 Şubat'ta Dışişleri Bakanı Halefoğlu, "ateş olmayan yerden duman çıkmaz"[529] diyerek Bulgaristan'ın eylemlerinin gerçekliğine dair işaret vermiştir. Ancak açıkça dillendirilmesi için resmi bir teyide ihtiyaç duyulmaktaydı.

18 Şubat 1985'te Sofya Büyükelçi Ömer Lütem konuyla ilgili olarak Bakanlar Kurulu'na rapor sunmuştur. Bakanlar Kurulu toplantısından sonra yapılan açıklamada ise "Bulgaristan'da yaşayan 1 milyon Türk'e isim değiştirmeleri konusunda baskı yapıldığı" ilk kez resmi olarak dile getirilmiştir.[530] Böylece karar alıcıların Türk azınlığın varlığına yönelik tehdit kesinleşmiş ve taraflar arasında kriz tetiklenmiştir. Bu süreçte yasama-yürütme arasındaki ilişkinin şeffaf olarak ilerlediğini söylemek mümkündür. Hükümet emin olduğu bilgiler ölçüsünde yasamayı bilgilendirmiştir. Türkiye'nin kriz sürecinde komşuluk ilişkilerine zarar vermeden ancak Türk azınlığını da korumaya yönelik bir strateji izlediği görülmektedir. Dışişleri Bakanı Halefoğlu'nun Ankara Bulgar Büyükelçisi Argir Konstantinov ile yaptığı görüşmede görmek mümkündür. Halefoğlu, Türk azınlığa baskı konusunu ciddiye aldığını ve sorunun bir göç anlaşması yapılarak müzakere ile çözülmesini ifade ederek Türkiye'nin talebini dile getirmiştir. Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından Bulgar Devlet Başkanı Jivkov'a aktarılan Türkiye'nin söylemi; sorunun iki ülke arasındaki iyi komşuluk ve dostluk ilişkileri çerçevesinde bir anlayış ile ele alınması yönünde olmuştur.[531] Milletvekili Murat Sökmenoğlu, Türkiye'ye yansıyan bu tepkiler neticesinde, TBMM'de, Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu tarafından Bulgaristan ile ilgili olarak şu sorularının yazılı olarak cevaplandırılmasını talep etmiştir[532]:

---

[528] **age**, 501.

[529] **age**, 523.

[530] "1 Milyon Bulgar Baskı Altında", **Milliyet**, 19 Şubat 1985, 9.

[531] "Evren Jivkov'dan 'Çözüm' İstedi", **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1985,1.

[532] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XVII, Birleşim 2, c. 15 (16 Nisan 1985): 151-152.

> “ Bulgaristan'da zorla isim değiştirilen ve eziyet edilen Türk insanı sahipsiz kalmaya mahkûm mudur?
>
> Bulgaristan'da Kırcaali'ye bağlı Mestanlı ilçesinde işkence ile isim değiştirme bahanesi ile kaç soydaşımız katledilmiştir?
>
> Türkiye için işkence iddialarında bulunan Batının bu olaylara dikkati çekildi mi?”

Yazılı soruya Halefoğlu’nun cevabı şöyle olmuştur[533]:

> “Türkiye ile Bulgaristan arasında iyi komşuluk ilişkileri mevcuttur. Her iki ülke de bu ilişkilerin daha da iyileştirilmesi için çaba harcamaya kararlı olduğunu ifade etmiştir. Ulaşılmış olan düzey, halli icap eden meselelerin diyalog yolu ile çözüme kavuşturulmasını gerektirmektedir. Arzumuz mevcut meselelerin ilişkilerimiz zarar görmeden halledilmesidir. Gayretlerimizi ve girişimlerimizi bu istikamette sürdürmekteyiz.”

Halefoğlu’nun cevabı hükümetin o dönemki iyi komşuluk politikası zemininde krizin yönetildiğine dair TBMM’yi bilgilendirmiştir. Krizin ilerleyen süreçlerinde yasama-yürütme ilişkisi biraz inişli-çıkışlı seyretmiştir. Bulgaristan Türkiye’nin notalarına karşılık olarak Türkiye’nin tavrını içişlerine müdahale olarak yorumlayınca Başbakan Özal’ın krize yönelik tutumu sertleşmiş ve kriz tırmanmaya başlamıştır. Başbakan Özal, “Bulgaristan’ın göndereceği soydaşlarımıza kapımız açıktır”[534] diyerek Türkiye’nin azınlığın haklarının göç yolu ile korunmasını esas almıştır. 21 Aralık 1987 tarihinde yapılan genel seçimlerde Turgut Özal yeniden Türkiye Cumhuriyeti’nin başbakanı olarak görevine devam etmiş Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu’nun yerini ise Mesut Yılmaz almıştır. Kriz, ANAP yönetiminin iktidarında devam eden bir süreçte gelişim göstermiştir. Ancak vurgulamak gerekir ki Özal ve Halefoğlu arasındaki krizin sürecinde ortaya çıkan uyumsuzluklar Mesut Yılmaz’ın Dışişleri Bakanlığı görevine getirilmesi ile belirgin bir şekilde ortaya çıkmamıştır. Örneğin Halefoğlu Dış Türkler konusunda Sovyetleri kızdırmayacak, hassas dengeleri koruyacak bir tutum izlenmesi kanaatindeyken Başbakan Özal soruna sosyolojik açıdan bakarak Dışişleri Bakanlığı’nın hukuki çerçevede konu ile ilgilendiği söylemlerine ters düşen davranışlarda bulunmuştur.

“DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel ‘Biz 70 Milyon olana kadar Bulgar mezalimi karşısında 70 Türk kalmayacak’ şeklinde hükümetin olaylar karşısındaki yavaş tutumu eleştirilmiştir.”[535] 25 Mayıs tarihinde ise tüm TBMM üyeleri Bulgaristan’ı kınadığını bildiren bir önergenin dünya kamuoyuna sunulmasını kararlaştırmışlardır.[536]

---

[533] **age**, 151-152.

[534] “Özal: Değil 500 Bin, Çok Daha Fazla Soydaşımıza Kucak Açarız”, **Cumhuriyet**, 28 Şubat 1985,7.

[535] Gürsoy, **age**, 140.

[536] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XVII, Birleşim1, c.28 (25 Mayıs 1989):3.

1 Haziran'dan itibaren Viyana ve Belgrad üzerinden gerçekleşen göç hareketi Türkiye'nin sınır kapıları üzerinden gerçekleşmeye başlamıştır. Türk karar alıcıları bu evrede yaptıkları risk değerlendirmesi sonucunda sınırı açma kararı almışlardır. Bu kararın alınmasında Başbakan Özal'ın söylemleri doğrultusunda hareket edilmiştir. Belirtmek gerekir ki Turgut Özal'ın sınırların açılması kararına muhalefetten de bir tepki gelmemiş aksine bu kararı muhalefet de desteklemiştir. Muhalefetin tepkilerine bakacak olursak; DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel "Türkiye'nin sinesi soydaşlarına açık olmalı"[537], SHP Genel Başkanı Erdal İnönü de "Hükümetin davranışlarını destekliyoruz"[538] diyerek bu kararı desteklemiştir.

12 günde yaklaşık 12 bin kişinin gelmesi ile beklenen sayının çok üstünde insan hareketliliği ile karşı karşıya kalan Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz 12 Haziran'da "ümit ediyorum sınırın kapatılmasına ihtiyaç kalmaz" diyerek ilk kez sınırın kapatılmasının sinyalini vermiştir.[539] 12 Haziran'da Başbakan Turgut Özal, Genel Kurmay Başkanı Necip Torumtay ile görüşerek sınır güvenliği konusunda bilgi almıştır. Bu aşamada askeri önlemler alma gündeme gelmiş olup ciddi tehdit algısı söz konusu olmuştur. Ancak herhangi bir askeri önlem alma seçeneği görünürde tercih edilmemiştir. Gelen kişi sayısının gittikçe artması göç anlaşması yapılması tercihini ön plana çıkarmaktaydı. Fakat hala buna ikna edilemeyen Bulgaristan karşısında krizi yumuşak üslupla yöneten Özal hükümeti muhalefetten gelen desteği kaybetmeye başlamıştır. Sınırların kapatılmasına giden süreçle birlikte bu durum daha da derinleşecektir.

17 Ağustos'ta Bulgaristan'dan gelenleri taşıyan trenin girişine izin verilmemiştir. 19 Ağustos'ta Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz kitle halinde geçişlerin sakıncalar doğurduğunu ancak sınır kapılarının kapatılmasının söz konusu olmadığını belirtmiştir.[540] Fakat 19 Ağustos'un 20 Ağustos'a bağlandığı gece yapılan Bakanlar Kurulu toplantısı ile sınır kapılarının kapatılarak vize uygulamasına geçilmesine karar verilmiştir. Hükümet tarafından gelebilecek kişi sayısı en fazla 300 bin olarak tahmin edilmiş ve bu rakama ulaşılması ile sınır kapatma kararı verilmiştir. Başbakan Özal'ın baskın lider olarak ön planda olması ve hükümet içerisinde bile istişarede bulunmadığı

---

[537] "Demirel: Türkiye'nin Sinesi Soydaşlarına Açık Olmalı", **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1989, 1.

[538] "İnönü: Sofya ile Sorun Çözülmeli", **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1989, 1.

[539] "Zorunlu Göç Kıskacı", **Cumhuriyet,** 13 Haziran 1989,1.

[540] "Ankara'da Önlem Hazırlığı", **Cumhuriyet**, 20 Ağustos 1989, 8.

algısıyla, sınırın açılma kararını destekleyen muhalefet bu karara çok sert tepkilerde bulunmuştur. DYP, Başbakan Özal hakkında gensoru önergesi verirken SHP'de bu gensoru önergesini destekleyeceğini belirtmiştir. Sadece muhalefet tarafından değil iktidar partisi ANAP içinde de bu karar tartışılmıştır. 17 Ağustos tarihinde trenin geçişine izin verilmediğinde sınırların kapatılacağı iddialarını provokasyon olarak nitelendiren göçün organizasyonundan sorumlu Devlet Bakanı Ercüment Konukman bile "bu kararın uygulanan politikadan geri adım sayılacağını" ifade ederek karara karşı çıkmıştır.[541] Nitekim 4 yıldır Başbakan Özal "kucağımız açıktır" diyerek krizin başından beri Türk azınlığın hak ve statüsünü Türkiye'nin ulusal sınırları dâhilinde çözümleme amacında olmuştur. Bu durum da sonucu öngörülemeyen bir kararın verilmesine yol açarak Başbakan Özal'ın söylemlerine ters düşmesine yol açmıştır.

Kriz sürecinde TBMM anayasal zorunluluklar ve denetleme mekanizması olarak krize müdahil olmuştur.[542] Sınırların açılması kararı sonrasında gelenlerin iskânı sorunu ortaya çıkmış ve bu konuda hukuki düzenlemeye ihtiyaç olmuştur. Bunun için 1 Ocak 1989'dan sonra gelen kişilerin 1934 tarihli 2510 sayılı kanuna yeni bir madde eklenerek Bulgaristan'dan gelen kişilerin bu kanun hükümlerine göre serbest ya da iskânlı göçmen sayılmasına karar verilmiştir.[543] Ayrıca kriz sürecinde Anayasa'nın denetim mekanizmalarından olan yazılı ya da sözlü olarak milletvekilleri yürütmeden bilgi talep etmişlerdir.[544]

Krizin ilk dönemlerinde Dışişleri Bakanı Halefoğlu'nun da etkisiyle hükümet kriz yönetim sürecinde meclisin süreçteki desteğini almayı önemsemiştir. Ancak Özal'ın genel seçimlerden sonra yeniden iktidara gelmesiyle birlikte halk desteğini daha fazla hissetmiştir. Başbakan'ın baskın lider özellikleri devreye girerek diğer uyaranları dikkate almayan eğilimi TBMM'yi de sürecin dışında tutması ile sonuçlanmıştır.

---

[541] Gürsoy, **age**, 150.

[542] Ayrıca DYP milletvekilleri tarafından "Bulgaristan'daki soydaşlarımızın maruz kaldıkları göç olayı karşısındaki tutumu ve izlediği sorumsuz politika ile ülkemizin geleceği konusunda yaygın endişeler yarattığı iddiası ile Başbakan Turgut Özal hakkında gensoru önergesi" ile gensoru talebinde bulunulmaya teşebbüs edilmiş fakat daha sonra talep geri çekilmiştir.

[543] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XVIII, Birleşim 103, c. 29 (16 Haziran 1989): 317.

[544] Murat Sökmenoğlu 15 Ocak 1985 tarihinde yazılı soru önergesi ile krize ilişkin hükümetten bilgi talebinde bulunmuş, Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu 18 Ocak 1985 tarihinde krize özgü sorunun devletin üst düzeyi tarafından ele alındığı ve gerekli önlemlerin alınacağına dair cevap vermiştir.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XVII, Toplantı 2, c. 12 (12 Şubat 1985): 501.

Çoğunluk hükümetlerinde genelde görüldüğü üzere krizdeki kararları ulusallaştırma çabası olmadan almaya yönelen bir hükümet hatta karar alıcı-lider görülmektedir.

Dış politika krizlerinde karar birimi bakımından çoğunluk hükümetleri üzerinden bir değerlendirme yaptığımızda AKP hükümetlerine de bakmak gerekmektedir. AKP'nin uzun süreli iktidarı boyunca yönetilen krizlerde karar biriminin oldukça dar/küçük olduğunu söylemek mümkündür. Kararın krizlerin özgün durumu içerisinde genellikle Başbakan ve Dışişleri Bakanı çevresinde alındığı söylenebilir. Örneğin Suriye Krizi, Süleyman Şah Türbesi Krizi gibi krizlerin dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarı Hakan Fidan ve Genelkurmay Başkanı Necdet Özel/Hulusi Akar isimlerinin karar yapısı içerisinde yer aldığı söylenebilir. Fakat karar birimi dediğimiz ulusal gücü kullanma yetkisine sahip aktöre baktığımızda Başbakan Erdoğan'ın baskın lider olarak rolünü belirtmek gerekir. Davutoğlu'nun danışmanlık dönemi ve Dışişleri Bakanlığı dönemi ile "sıfır sorun" ve "aktif dış politika" ilkelerinin benimsenmesi Türkiye'nin dış politikasında yönelim değişiyor mu sorusunu getirmiştir. "Eksen kayması" olarak da hem kamuoyunda hem basında hem de literatürde süren tartışma salt bu ilkelerin sonucu değildir. Avrupa Birliği ile müzakerelerin tıkanması ve bu süreçte Türkiye'nin AB'ye karşı isteksiz tavrı, Ortadoğu ile Kuzey Afrika'ya olan ilgisinin artması, İsrail ile ilişkilerin gerginleşmesi, ABD ile inişli çıkışlı ilişkiler ve Rusya ile zaman zaman ortaya çıkan yakınlaşmalar bu tartışmayı getirmiştir. Bu bağlamda bu dış politika yöneliminin Ahmet Davutoğlu'na atfedilmesi kendisinin dış politikanın ideolojisini mi oluşturduğu yoksa aynı zamanda karar birimi içerisinde yerinin olup olmadığı sorusunu getirir. Dış politika krizlerinde Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı görevinde olduğu Mavi Marmara Krizi, Musul Rehinler Krizi ve Süleyman Şah Türbesi Krizi'nin yönetim süreçlerinde aktif rolü olmuştur. Fakat kararların alınması aşamasında Erdoğan'ın baskın lider olduğunun emareleri açıktır. Öyle ki bunun kanıtlarını Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonraki süreç bize vermektedir. Rusya ile Türkiye arasındaki SU-24 Uçak Krizinde, Rusya'ya ait uçağın düşürülmesi ile ilgili olarak talimatı kimin verdiği tartışması bu konuda örnek teşkil etmektedir. Uçak düşürüldüğünde Genelkurmay "…Türk hava sahasını ihlal eden milliyeti bilinmeyen

bir uçağa… müdahalede bulunmuştur" ifadesi ile bilgi verilmiştir.[545] Fakat Cumhurbaşkanlığından gelen bilgilerde ise önce uçağın "SU-24M tipi Rus uçağı olduğu belirtilmiş" sonra ise "Rus uçağı olduğu tahmin ediliyor" denmiştir.[546] Fakat siyasal sorumlu Başbakan Ahmet Davutoğlu ise "talimatı bizzat ben verdim" açıklaması 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrası FETÖ/PDY darbe girişimi soruşturmasında verdiği ifadelerle değişmiştir.[547] Bu süreçle beraber "Düşünün ki 17-14 saniye süren bir hava sahası ihlalinde, Başbakanın o spesifik olay için emri vermesi mümkün mü?" demiş fakat "Ben herhangi bir şey varsa siyasi sorumluluğu üstlenme konusunda hiç geri adım atmam" ifadelerini de eklemiştir.[548] Türkiye'nin RF-4 Uçağının düşürülmesi sonrasında değiştirdiği angajman kuralları Başbakanlık talimatı olarak Genelkurmay Başkanlığı'na iletilmiştir.[549] Rus uçağı bu angajman kuralına uyularak düşürülmüştür. Hukuki olarak işleyen süreç böyle olsa da bu uçağın düşürülmesine kimin karar verdiği hala tartışmalı olmakla birlikte FETÖ/PDY'nin bir kumpası olduğu da dava sürecinde ifadeler içerisinde yer almaktadır.[550] Burada şu açıktır ki Genelkurmay, Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı farklı açıklamalarda bulunmuştur. Parlamenter sistemde yürütmenin sorumsuz kanadı Cumhurbaşkanı kriz sürecinde rol üstlenmiş fakat bu krizde çok başlılık gibi gözükse de kurumlar arası iletişimsizliğin belirgin olduğunu göstermektedir. Fakat sonuçta Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Türk-Rus ilişkilerinde belirleyici aktör olması halinin devam etmesiyle beraber krizde baskın liderlik modeli açıktır. Bu kriz süreciyle ilgili belirtilmesi gereken bir diğer konu ulusal arka plandır. 1 Haziran 2015 Genel seçimlerinde hükümeti kurma yeterliliği sağlayamayan AKP, tekrarlanan seçimlerle 1 Kasım 2015'te çoğunluğu elde etmiştir. 24 Kasım 2015 tarihinde uçağın düşürülme olayı

---

[545] Gencer Özcan, "Rusya'nın Suriye Bunalımına Müdahalesi ve Türkiye", , **Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler: Kuşku ile Komşuluk,** ed. Gencer Özcan ve diğ (İstanbul: İletişim, 2017), 287.

[546] Özcan, "Rusya'nın Suriye", 287.

Ahmet Takan, "Kriz Yönetimi Çöktü", **Yeniçağ**, 29 Kasım 2015, https://www.yenicaggazetesi.com.tr/kriz-yonetimi-coktu-36431yy.htm [06.05.2020].

[547] "Davutoğlu'nun Pilotaj Hatası: Vurulan Rus Uçağı İçin "Bizzat Emir Verdim" Dedikten 8 Ay Sonra Fikir Değiştirdi", **T24**, 27 Temmuz 2016, https://t24.com.tr/haber/davutoglunun-pilotaj-hatasi-vurulan-rus-ucagi-icin-bizzat-emir-verdim-dedikten-8-ay-sonra-fikir-degistirdi,352105 [06.05.2020].

[548] **age**.

[549] Bu tarihlerde Başbakanlık görevi Recep Tayyip Erdoğan'dadır.

[550] "Rus Uçağının Düşürülmesi Bylock'ta", Milliyet, **https://www.milliyet.com.tr/gundem/rus-ucaginin-dusurulmesi-bylockta-vuran-eleman-cok-saglam-6115260** [07.06.2020].

gerçekleşmiş ve bu süreçte Davutoğlu 64. Hükümeti kurma aşamasındaydı. Olayın ertesi günü 25 Kasım'da TBMM'de Hükümet'in Programı Davutoğlu tarafından okunmuş ve 30 Kasım 2015'te bu hükümet güvenoyu alarak göreve başlamıştır.[551] SU-24 Uçak Krizi'nin TBMM'de yansıması ise sadece hükümet programı okunurken kısaca olayı belirten Davutoğlu ve AKP milletvekilleri konuyu dillendirmemekten yana tavır almışlardır. Ancak 30 Kasım günü CHP milletvekili Levent Gök Rus uçağının düşürülmesi hakkında hükümetin meclise yeterli bilgi vermediği ve Meclisi sadece oylamadan ibaret gördüğü yönünde eleştirmiştir.[552] Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olması sonrasında kurulan AKP hükümeti de dış politika konularını ve kriz yönetim süreçlerini iktidarlın meselesi olarak bakarak kriz yönetiminin karar birimini dar tutmuşlardır.

[551] Hükümet Programı için bknz: **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XXVI, Birleşim 4, c.1 (25 Kasım 2015).

Hükümet'in güven oylaması için bknz: **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XXVI, Birleşim 7, c.1 (30 Kasım 2015).

[552] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XXVI, Birleşim 7, c.1 (30 Kasım 2015): 207.

Tablo 6: Çoğunluk Hükümetleri, Türk Dış Politika Krizlerinde TBMM Müdahilliği ve Müdahilliğin Türü

KRİZLER	TBMM MÜDAHİLLİĞİ	TBMM MÜDAHİLLİĞİNİN TÜRÜ
6-7 Eylül Olayları Krizi	Var	Açık Oturum, Örfi idarenin onay kararı, Yazılı ve Sözlü Sorular
1957 Suriye Krizi	Yok	Yok
1958 Irak Krizi	Yok	Yok
1967 Kıbrıs Krizi	Var	Silahlı Kuvvetlerin Yurtdışına Gönderilmesi, Açık-Kapalı Oturum
1968-1974 Haşhaş Krizi	Var	Kanun yapma, Açık Oturum
1981 Limni Krizi	Yok	Yok
1987 Kıta Sahanlığı Krizi	Var-sınırlı	Açık Oturum
1984-1990 Batı Trakya Krizi	Sınırlı	Açık Oturum
1989 Bulgaristan Göçü Krizi	Var	Açık Oturum, Kanun yapma, Yazılı-sözlü sorular
1988-1990 Iraklı Sığınmacılar Krizi	Sınırlı	Açık Oturum
1991 Nahcivan Krizi	Var	Açık Oturum
2003 Doğu Akdeniz MEB Krizi	Var	Antlaşmaların uygun bulunması, Açık Oturum, Yazılı-Sözlü Soru Önergeleri
2003 Süleymaniye-Çuval Krizi	Yok	Yok
2010 Mavi Marmara Krizi	Var	İrade Beyanı, Açık Oturum, U.A. Antlaşmaların Kabulü, Yazılı Soru, Kınama
2011 Suriye	Var	Tezkere, Açık Oturum, Yazılı-Sözlü Soru
RF-4 Krizi	Sınırlı	Açık Oturum
SU-24 Krizi	Sınırlı	Açık Oturum
2014 Rehine Krizi	Yok	Yok
2015 Süleyman Şah Türbesi Krizi	Var	Silahlı Kuvvetlerin Yurtdışına Gönderilmesi, Yazılı sorular, Açık Oturum

Tez çalışması kapsamında araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

4.1.3. Koalisyon Hükümetlerinde Dış Politika Krizleri

Türkiye'de çeşitli dönemlerde birden çok partinin hükümet kurarak iktidara geldiği görülmektedir. Türk siyasal hayatında 14 hükümet koalisyon şeklinde kurulmuştur. Koalisyon hükümetleri iki, üç, dört parti ile oluştuğu gibi bir parti ve bağımsız vekillerden de oluşturulmuştur. Bu koalisyon dönemlerinde ise hükümetlerin Tablo 7'de ve Tablo 8'de listelendiği üzere 12 dış politika krizi yönettiğini görmekteyiz. 12 dış politika krizi sürecinde TBMM'nin koalisyon hükümetleri ile ilişkisinin nasıl olduğu ve bu ilişkinin hükümet tipinin koalisyon olmasından etkilenip etkilenmediği bu başlık içerisinde analiz edilecektir.

"Yürütme, kriz yönetim sürecine neden yasama organı olan meclisi dahil eder?" sorusuyla koalisyon hükümetlerinde yaşanan krizlere baktığımızda yasamanın parçalı yapısı krizlerin sıklıkla mecliste tartışıldığını görüyoruz. Koalisyon ortakları ve muhalefet partileri krizin seyrini ve krizin başarı değerlendirmesi konusunu meclis genel kurulu, kapalı oturum, sözlü-yazılı soru gibi yöntemlerle meclis kürsüsüne taşımıştır. Peki, ne zaman ve hangi tür krizlerde mecliste hangi kesim tarafından gündeme getirildiği sorusunun cevabı oldukça karmaşıktır. Bunda birçok fazla etken süreci etkilemektedir. Çalışma sürecinde belirlenen etkenler koalisyon hükümetinin yapısı, karar alıcı birimin merkezindeki liderin özelliği, krizin çıkar tanımlaması ve tehdit seviyesi ile yasamanın anayasal olarak açıkça denetim yetkisi olarak belirlenmiş onaylama-karar alma yetkisine dayanan durumlardır.

Tablo 7: Cumhuriyet Dönemi Koalisyon Hükümetleri ve Dış Politika Krizleri (1923-2017)

HÜKÜMET SAYISI	KOALİSYON ŞEKLİ	BAŞLANGIÇ TARİHİ	BİTİŞ TARİHİ	BAŞBAKAN	PARTİSİ	BAŞBAKAN YARDIMCILARI	KOALİSYON PARTİLERİ			DIŞ POLİTİKA KRİZLERİ			
28. HÜKÜMET	KOALİSYON	25 Aralık 1963	20 Şubat 1965	İSMET İNÖNÜ	CHP	KEMAL SATIR	BAĞIMSIZ	-	-	1964 JOHNSON MEKTUBU KRİZİ	1964 KIBRIS KRİZİ		
35. HÜKÜMET	KOALİSYON -GEÇİCİ	22 Mayıs 1972	15 Nisan 1973	FERİT MELEN	AP		CHP	MGP	-	1968-1974 AFYON KRİZİ			
36. HÜKÜMET	KOALİSYON -GEÇİCİ	15 Nisan 1973	26 Ocak 1974	MEHMET NAİM TALU	AP	NİZAMETTİN ERKMEN	CGP	-	-		1973 -1976 KITA SAHANLIĞI		
37. HÜKÜMET	KOALİSYON	26 Ocak 1974	17 Kasım 1974	BÜLENT ECEVİT	CHP	NECMETTİN ERBAKAN	MSP	-	-			1974 KIBRIS KRİZİ	1974-1979 NOTAM-FIR
39. HÜKÜMET	KOALİSYON	31 Mart 1975	21 Haziran 1977	SÜLEYMAN DEMİREL	AP	NECMETTİN ERBAKAN	MSP	MHP	CGP				
41. HÜKÜMET	KOALİSYON	21 Temmuz 1977	5 Ocak 1978	SÜLEYMAN DEMİREL	AP	NECMETTİN ERBAKAN	MSP	MHP	-				
42. HÜKÜMET	KOALİSYON	5 Ocak 1978	12 Kasım 1979	BÜLENT ECEVİT	CHP	ORHAN F. EYÜPOĞLU	BAĞIMSIZ	-	-				
49. HÜKÜMET	KOALİSYON	20 Kasım 1991	16 Mayıs 1993	SÜLEYMAN DEMİREL	DYP	ERDAL İNÖNÜ	SHP	-	-	1992 NAHÇİVAN KRİZİ	1992 TCG MUAVENET KRİZİ		
50. HÜKÜMET	KOALİSYON	25 Haziran 1993	5 Ekim 1995	TANSU ÇİLLER	DYP	ERDAL İNÖNÜ	SHP	-	-		1994-1995 EGE DENİZİ KRİZİ		
52. HÜKÜMET	KOALİSYON	30 Ekim 1995	6 Mart 1996	TANSU ÇİLLER	DYP	DENİZ BAYKAL	CHP	-	-	1996 KARDAK KRİZİ			
53. HÜKÜMET	KOALİSYON	6 Mart 1996	28 Haziran 1996	MESUT YILMAZ	ANAP	NAHİT MENTEŞE	DYP	-	-				
54. HÜKÜMET	KOALİSYON	28 Haziran 1996	30 Haziran 1997	NECMETTİN ERBAKAN	RP	TANSU ÇİLLER	DYP	-	-	1997 S300 FÜZE KRİZİ			
55. HÜKÜMET	KOALİSYON	30 Haziran 1997	11 Ocak 1999	MESUT YILMAZ	ANAP	MUSTAFA BÜLENT ECEVİT	DSP	DTP	-		1998 SURİYE - ÖCALAN KRİZİ		
57. HÜKÜMET	KOALİSYON	28 Mayıs 1999	19 Kasım 2002	BÜLENT ECEVİT	DSP	A.MESUT YILMAZ	MHP	ANAP	-				

Fuat Aksu, **Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Süreç Analizi,** (İstanbul: Dış Politika ve Kriz İncelemeleri Yay., 2017), 87.

Hipotez-1: Hükümet sistemleri ve hükümet yapısı; krizlerde karar yapısını, kararların niteliğini, hangi araç-yöntemleri kullanılacağını ve yasama-yürütme ilişkisini etkiler.

H-1.c. Koalisyon hükümetlerinde yürütme krizlerle ilgili kararlarda yasama [meclis/parlamento] desteğine sahip ise kararlarını, yöntem ve araçlarını [hem uluslararası hem de ulusal düzlemde] meşrulaştırmaları daha kolaydır.

Meclisin ve halkın desteğinden yoksun hükümetler rakibi tarafından zayıf ve istikrarsız olarak görülürler. Böylece zayıf görülen hükümetler, rakip ülkenin karar alıcısı tarafından krizlerde daha fazla yıpratılır ve taviz-çıkar elde etmeye yönelirler. Yöntem ve amaçlarını belirli sınırlar içinde mecliste paylaşmayan hükümetler dışarıdan meclisin desteklemediği, zayıf hükümetler olarak algılandıklarında ne yapacağı bilinemeyen, dış politikada tutarsız hükümetler imajı yaratır. Bu durumun içerideki yansımasını da değerlendirmek gerekmektedir. Kriz yönetim sürecinde başarısızlık riskine karşı meclisin desteği alınarak izlenen yöntem ve araçlarda hükümet sorumluluğu meclis ile paylaşmış olacaktır. Karar alıcının siyasal sorumluluğu açısından iktidarının devamlılığını destekleyecek bir unsur olacaktır. Bu çerçevede koalisyon hükümetleri biraz daha dikkat çekici olmaktadır. Çünkü koalisyon hükümetlerinin genel olarak istikrarsız ve kırılgan olduğu algısı kriz yönetim sürecine de yansıdığı görülmektedir. Koalisyon hükümetleri tıpkı iki seviyeli oyun oynar gibi rakiple müzakere yürütürken içeride de ulusal desteği sağlamak adına yasama ile müzakere sürecine girer. Bu elbette diğer hükümet tiplerinde de görülen bir durumdur; ancak koalisyonlar koalisyon içerisinde bir arada olma halini sağlamaya çalışırken bir yandan da koalisyonun güçlülüğüne ve bu çerçevede krizde başarılı olacaklarını yasamayı ikna etmek durumundadırlar.

Bu hipotez çerçevesinde 1964 Johnson Mektubu ve 1964 Kıbrıs Krizleri önemli örneklerdir. Üstelik bu krizler sürecindeki koalisyon hükümeti tek başlarına güvenoyu sağlayamadıkları "azınlık" durumundaki hükümetlerdi. Bu durumda dış politika krizlerinde hem uluslararası baskıya hem de meclisin eleştirilerine açık olmaktadır. 1964 Kıbrıs Krizi içerisinde yaşanan bir kriz olarak 1964 Johnson Mektubu Krizi'nin iç içe geçmişliği bir arada anlatmakta sakınca bulunmamaktadır. Kıbrıs'ta özellikle 1963 yılı "Kanlı Noel" olayı olarak anılan olaylar sonrası Kıbrıslı Türklere yönelik şiddet ve baskının artması ve Makarios'un Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın değiştirilmesi konusundaki talepleri bu iki krizin temel sürecini oluşturmuştur.

Türkiye 1960 Garanti Antlaşması'nın garantör devlet olarak kendisine vermiş olduğu haklarla 7 Haziran 1964'te Kıbrıs'a askeri harekât yapmaya karar vermiştir. ABD, Kıbrıs ve Ege'deki krizlerin bir Türk-Yunan savaşına dönüşerek NATO içerisinde kriz yaşanmasından endişe duymuştur. Ayrıca Kıbrıs'taki bir askeri çatışmada Sovyetler'in, Rumlara destek olabileceği ihtimali Sovyetler'in Adaya girmesi anlamına gelebilecekti. Bu risklere karşı ABD, Türkiye'nin harekâtını önlemek için girişimlerde bulunmuş fakat Türkiye kararlı duruş sergilemiştir. Türkiye'yi eyleminden vazgeçirmek için ABD Başkanı Johnson, 5 Haziran 1964'te, diplomatik üslubun dışında yazılmış bir mektubu Başbakan İsmet İnönü'ye göndererek harekâttan vazgeçmesini istemiştir. Mektubu İnönü'ye teslim eden Ankara Büyükelçisi'ne İnönü, ABD Başkanı ile hemfikir olmadığını bildirmiştir. Tarihte "Johnson mektubu" olarak anılacak olan ABD Başkanının mektubu, Türk-Amerikan ilişkileri için önemli bir kırılma noktası olmuştur.[553] Türkiye'nin NATO'ya katılması ile ABD'yle başlayan müttefiklik ilişkisi ilk kez sorgulanmıştır. Mektupta ABD Başkanı Johnson; Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale kararını Garanti Antlaşması'nı işletmeden kullanamayacağını, askeri müdahalenin SSCB ile çatışmaya sebep olabileceğinin sorumluluğunu düşünmeden davrandığını, Türkiye ile ABD arasında mevcut 12 Temmuz 1947 tarihli Yardım Antlaşması'nın 4. maddesine göre, Türkiye Amerika'nın vermiş olduğu silahları Kıbrıs'a müdahalede kullanamayacağını belirtmiştir.[554] Ayrıca ABD Başkanı konunun detaylı görüşülmesi için Türkiye Başbakanı'nı Washington'a davet etmektedir.[555]

Johnson'un mektubuna cevabı Başbakan İnönü, 13 Haziran'da iletmiştir. Diplomatik usule dikkat edilerek yazılması tercih edilen mektupta Johnson'un tavrının Türkiye için hayal kırıklı olduğu, Kıbrıs Rumlarının açıkça silahlanmaya başlamasına Türkiye'nin bütün uyarmalarına karşın ABD'nin bir şey yapmadığı belirtilmiştir.[556] İnönü ayrıca NATO'nun işlevi gereği, SSCB'nin Türkiye'ye saldırması halinde

---

[553] "Johnson mektubu"nun İngilizce metni için bkz. **Foreign Relations of the United States, 1964-1968 (Cyprus; Greece; Turkey)**, V. XVI (Washington, United States Government Printing Office, 1999), 107-110.

[554] **age**, 107-110.

[555] **age**, 107-110.

[556] Çağrı Erhan, "Kıbrıs Sorunu ve Johnson Mektubu", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. I**, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim, 2014): 687-688.

müttefiklerin destek olması gerektiği ancak bunu NATO'nun saldırganın iddialarına bakmadan yapması gerektiği aksi halde ittifakın sarsılmış olduğunu belirtmiştir.[557]

ABD Başkanı'na verilen yanıttan sonra Başbakan İnönü, 15 Haziran'da Millet Meclisi'nde yapılan gizli oturumda TBMM'yi bilgilendirmiş, hükümetinin Kıbrıs konusunda izleyeceği politikanın Meclis tarafından uygun görülüp görülmediğini belirlemek için güvenoyu talep etmiştir.[558] 15 Haziran'daki gizli oturumda Johnson mektubu İnönü'nün cevabi mektubuyla beraber TBMM'de okunmuştur.[559] Mektupların basına yansıması ise 13 Ocak 1966'yı bulacaktır.[560] Muhalefet tarafından Hürriyet gazetesince basılan mektuba İnönü'nün cevabı ise 14 Ocak 1966'da Cumhuriyet tarafından basılacaktır.[561]

Cevabi mektubunda Johnson'un davetini kabul eden İnönü, ABD'ye gitmeden önce TBMM'den güvenoyunun tazelenmesini talep etmiştir. Ancak bu genel bir güvenoyu değil sadece uygulanacak Kıbrıs politikalarını kapsayan bir güvenoyu talebidir.[562] ABD ile ilişkiler bu derece sarsılmışken İnönü meclisin desteğini alarak ABD'ye gitmek istemiştir. İnönü'nün dış politikayı yürütürken sıklıkla başvurduğu bir yöntemi bu krizde de kullanmıştır. İnönü, halkın ve TBMM'nin desteği ile müzakere masasına oturulduğunda karşı tarafa isteklerini kabul ettirebilmenin daha kolay olduğunu bilen ve bunu iyi uygulayan bir liderdi. Bunu hem müzakere anında karşı tarafa karşı koz olarak kullanmak açısından önemsediğini hem de kriz sonrasında yaptığı eylemlerin hesap verilmesi gerektiğinde sorumluluğu paylaşmak istediği şeklinde yorumlayabiliriz.

Johnson krizi meydana geldiği sırada görev başında olan hükümet İnönü Başbakanlığı'nda 25 Aralık 1963'te kurulan koalisyon hükümetidir. CHP koalisyonu

---

[557] Erhan, "Kıbrıs Sorunu…" , 688-689.

[558] **Dışişleri Belleteni**, s. 16 (31 Ocak 1966): 100-110.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 105, c. 30 (15 Haziran 1964): 528.

[559] Millet meclisindeki gizli oturumda okuduğu düşünülmektedir. Gizli oturumun tutanakları açılmamıştır ancak Meclis'teki görüşmeler esnasında ABD başkanının mektubunun okunduğuna dair milletvekili ifadeleri olmuştur. Gizli oturum talebi için bakınız: **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem I, Birleşim 105, c. 30 (15 Haziran 1964): 527.

[560] Cüneyt Arcayürek, "Johnson'un Mektubu", **Hürriyet**, 13 Ocak 1966, 1.

[561] "İnönü'nün Johnson'a Cevabı", **Cumhuriyet**, 14 Ocak 1966, 1.

[562] "Kıbrıs konusunda Hükümetin izlediği politikanın son safhasının ve bu safhada takib olunacak istikâmetin Büyük Meclisçe uygun görülüp görülmediğini belirtmek için güvenoyuna başvurulmasına dair Başbakanlık tezkeresi", **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem I, Birleşim 107, c. 30 (17 Haziran 1964): 528.

bağımsız milletvekilleri kurmuştur. Hükümetin kurulduğu dönem tam olarak Kıbrıs'ta şiddetin arttığı bir döneme denk gelmektedir. X. İnönü hükümeti olan bu koalisyon hükümeti öncesinde 25 Haziran 1962 tarihinde kurulan CHP-CKMP-YTP-Bağımsız milletvekillerinden oluşan IX. İnönü Hükümeti, 1963 yerel seçimlerinde CHP'nin koalisyon ortaklarının hezimete uğraması soncunda YTP ve CKMP'nin hükümetten çekilme kararı almasıyla sona ermiştir.[563] Yeni hükümetin kurulması ile ilgili belirsizlikler vardı. Bu süreçte yaşanan olaylar sonrasında CHP ve Bağımsızlardan kurulan X. İnönü hükümeti göreve gelirken yine bir koalisyondu ve yeterince güçlü olup olmadığı tartışmalıydı. Çünkü İnönü'ye verilen hükümeti kurma görevi sırasında hiçbir parti Kıbrıs'taki olayların ayyuka çıktığı bir dönemde İnönü ile koalisyona girmek istememiştir. 175 CHP milletvekili ve 33 bağımsız milletvekilinden oluşan hükümet yine de güvenoyu almıştı. Ancak hem 1964 Johnson Krizi sürecinde hem de 1964 Kıbrıs Krizi sürecinde koalisyon hükümetinin azınlık koalisyonu olma hali sıklıkla tartışılacaktır.

1964 Kıbrıs Krizi'ne giden süreçte Kıbrıs'taki olayların artmasının tartışıldığı Cumhuriyet Senatosu birleşiminde iç politikadaki istikrarsızlığa dair en önemli eleştiri Senato'nun Tabii Üyesi Sıtkı Ulay tarafından gelmiştir. Sıtkı Ulay'a göre olayların zamanlaması oldukça manidardır. Türkiye'de bir hükümet krizi yaşandığı esnada bu olayların yaşanması dikkat çekicidir.[564] Ulay'a göre ayrıca Birleşmiş Milletler'e olayın intikal ettirilmesi gerektiğini belirtirken hükümete de Kıbrıs'ta izlenmesi gereken yol hakkında tavsiyeler vermiştir.

Hükümete eleştirilerin sıklaştığı ve Kennedy'nin cenazesi dolayısıyla ABD'de olduğu sırada başına gelenlerin de etkisiyle İnönü Koalisyon hükümetine ulusal desteğin TBMM aracılığı ile sağlanacağına inanan İnönü böylelikle kriz sürecine yasamayı dâhil etmiştir. Bu durum, muhalefetin özellikle Johnson Mektubu Krizini iç politikada hükümeti eleştirme aracına dönüşmüştür. 17 Haziran 1963'te Millet Meclisi içerisinde ciddi tartışmalar olmuştur. Muhalefet partilerini temsil eden vekiller hükümetin Kıbrıs

---

[563] İnönü bu sırada ABD Başkanı Kennedy'nin cenaze töreni için ABD'de idi. Başbakan İnönü yeni Başkan Johnson ile Beyaz Saray'da yapacağı görüşmeden kısa süre önce koalisyon ortaklarının hükümetten çekildiklerini öğrenmesiyle Beyaz Saray' a Başkan Johnson ile olan randevusunun iptal edilebileceğini bildirmiştir. Ancak Johnson, İnönü ile görüşmeyi istediğini şu sözlerle bildirmiştir: "İsmet Paşa, Başbakan veya değil, Türkiye'yi her zaman en büyük yetki ile temsil edecek kimsedir. Kendisi ile görüşmek bana şeref verecektir." Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973: İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992), 162.

[564] **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Toplantı Yılı 1, Birleşim 20, c. 17 (26 Aralık 1963): 15-17

politikasını eleştirmiştir. Ayrıca muhalefet güvenoyu talebinin temel sebebinin iç politika ile bağını kurmuşlardır. Eğer başarısız olunursa Millet Meclisi de arkamızdaydı tek başımıza değildik denecekti başarılı olunursa iktidarın her daim güvenoyu ile desteklendiği şeklinde propaganda yapılacağına dair söylemler bulunmaktaydı.

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) milletvekili Cevad Odyakmaz koalisyon hükümetlerinin zayıf olacağı ve Kıbrıs gibi önemli bir konunun yoğunlaştığı dönemde bir koalisyon hükümeti kurulmasında ısrarcı olmakla suçladığı İnönü'yü eleştirmiştir.[565] Odyakmaz, İnönü'nün Kıbrıs sorununda yürüttüğü politikaları kendi iktidarınca şekillendirdiği ve muhalefetin görüşlerini dikkate almadığını belirtirken Kıbrıs meselesinin herhangi bir şekilde iç politikada feda edilecek bir mesele olmadığı sebebiyle hükümetin güvenoyu talebini iç politika kaygısına bağlamış; oy vermeyecekleri güvenoyu talebinden vazgeçilmesini istemiştir.[566] Ayrıca CMKP, hükümetin ABD ziyaretini İnönü'nün oldu-bitti ile Meclis'e kabul ettirmeye çalıştığını düşünmekteydi. Bunun delili olarak Meclise sorulmadan ABD Başkanı'nın davetinin kabul edildiği ve 168 milletvekili bulunan Adalet Partisi'nden bir müşavirin İnönü'ye seyahati sırasında eşlik edecek olması gösterilmiştir.[567] Muhalefet partilerinde diğeri olan Millet Partisi (MP) de hükümetin Kıbrıs politikasında tutarsız ve başarısız olduğu belirtmiş, İnönü'nün Kıbrıs gibi millî bir meselede NATO müttefiki ABD'nin çözmesini beklemesinin yanlış olduğunu belirterek grup olarak güvenoyu vermeyeceklerini belirtmiştir.[568]

Johnson mektubunun içeriği ve verilen cevap noktasına değinen Adana milletvekili Kasım Gülek "Muhterem arkadaşlarım; ben büyük bir memnuniyetle Türk cevabi notasının da aynı dille ve tonla verilmiş olduğunu bilmekle iftihar etmekteyim"[569] demiş ve güvenoyuna hükümetin duyduğu gereksinimi üzerinde durmuştur[570]:

---

[565] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem I, Birleşim 107, c. 30 (17 Haziran 1964): 596.

CKMP milletvekili Cevad Odyakmaz'ın İsmet İnönü'nün kuracağı hükümetin güvenoyu görüşmeleri sırasında konuya dair konuşması detayları için bakınız: **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem I, Birleşim 23, c.24 (2 Ocak 1964): 106-107.

[566] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem I, Birleşim 107, c. 30 (17 Haziran 1964): 596-597

[567] **age**, 596-597.

[568] **age**, 598-599.

[569] **age**, 599.

[570] **age**, 599-600.

> "Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Türkiye Başbakanını davet etmiş. Buraya gitmemek olmaz. Gidilecek. Oraya Türkiye Başbakanı gittiği vakit «arkamda beni tutuyorlar.» diyebilmek zorundadır. Bir itimatla gitmek zorundadır… Ama hiç olmazsa Cuma günü Hükümete itimat oyu verilmelidir. Hükümet itimat oyu almazsa, elbette belki düşer, belki Amerika'ya gitme imkânı da hâsıl olmaz. Büyük bir buhranla karşı karşıya geliriz. Bu durum hiçbir partinin faydasına değildir memleketin hiç faydasına değildir. Bunu önleyici bir tedbir bulmak hepimizin vazifesi iktidar partisinin de, muhalefet partisinin de vazifesidir… Parti başkanlarının, parti ileri gelenlerinden derhal bir araya gelerek bu konuda hiç olmazsa bu seyehat için mutlaka bir itimat sağlanmasını bir çözüm yoluna bağlamalarını temenni eder, hürmetle hepinizi selâmlarım."

Kasım Gülek'in konuşmasının ardından Adalet Partisi adına Cihat Bilgehan Kasım Gülek'in güvenoyu verilmesine dair savlarına cevap olacak bir konuşma yapmıştır. Cihat Bilgehan, konuşmasında hem hükümetin Kıbrıs politikalarını eleştirmiş hem de hükümetin güvenoyu talebinin gerçek anlamda ulusal destek sağlamayacağını ifade ettiği konuşmasından kesitler şöyledir[571]:

> "Eğer iktidarda bulunan Hükümet; Meclis ve onun ana kaynağı olan Millet çoğunluğuna dayanmıyorsa palyatif birtakım tedbirler ve hukukî dayanaklarla onu takviye etmek mümkün müdür? Elbette hayır. Bir an için bunun iç politikada müessir olabileceği kabul edilse bile, bu hale dış âlemin samimiyetle inanması güçtür. Kaldı ki, bir andlaşma yapmak veya bir karar teklifi götürmek üzere değil, sadece bir istişare ve fikir teatisi için Amerika Birleşik Devletlerine ziyarette bulunacak olan Sayın Hükümet Başkanı fil hal güvenoyundan çok daha geniş salâhiyetlerle mücehhezdir. Nitekim T.B.M.M'nin 16.03.1964 tarihli kararı ile Hükümet gerektiği vakit andlaşmalar uyarınca Kıbrıs'a Türk Silâhlı Kuvvetlerinin gönderilmesi iznine sahiptir. Bu güven oyundan çok daha kuvvetli bir durum yaratmaktadır. Halen Hükümetin bu yetkisi geri alınmadıktan başka o tarihten bu yana durumda bir değişiklik de olmamıştır."

Bilgehan, Başbakan'ın hükümetin silahlı kuvvetleri kullanmak gibi üst düzeyde yetkiyi TBMM'den almış olmasına rağmen sadece bir devlet başkanıyla yapacağı görüşme için onay istemesini tuhaf bulmuştur. Bu durumun ABD başkanı ile görüşmesinin içeriğinin Kıbrıs'ın statüsü dışında bir içeriğe mi sahip olacağı noktasında şüphesini belirterek güvenoyu vermeyeceklerini eklemiştir.[572] Ayrıca güvenoyu talebinin yöntem olarak Anayasa hukukuna aykırı olacağı, hükümetin bu güvenoyunu dış politikada kullandığı gibi genelleştirerek iç politikada da kullanmak maksadıyla hareket ettiğini ifade etmiştir.

Yeni Türkiye Partisi (YTP) adına konuşan Ekrem Alican diğer muhalefet partilerinden farklı bir tutum sergilemiştir. TBMM'de güvenoyu tartışmasının yapıldığı günün 10 gün öncesi 7 Haziran 1964'te TBMM'nin diğer kanadı Cumhuriyet Senatosu'nun seçimleri olmuştur. Bu seçimlerde iktidar partisi CHP'den 18 senatör, ana muhalefet partisi AP'den 18 senatör ve 1 de bağımsız senatör seçilmiştir.[573] Ekrem Alican,

---

[571] **age**, 604.

[572] **age**, 604-605.

[573] Tunca Özgişi, **Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu** (Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No.: 153, 2012), 61.

İnönü'nün hükümet hakkındaki endişelerini seçimdeki başarısızlığı ile ilişkilendirmiştir. Ancak Kıbrıs'ın güvenliğinin önemli bir mesele olması sebebiyle doğrudan güvenoyu vermemek şeklinde alınan tavrın yanlış olduğu şeklinde AP'yi eleştirmiştir[574]:

> "Washington'a böyle büyük bir mesele ile gidiyorum. Daha kuvvetli olarak bu vazifeyi orada ifa etmek isterim. Bu kuvveti sağlıyabilmek için Adalet Partisinin desteği de benim için bir zarurettir. Adalet Partisi Genel Başkanı veya Genel Başkan vekiline, 'Arkadaş, gelin beraber oturalım, bu meseleye nasıl bir hal tarzı bulabiliriz, bunu birlikte halledelim.' diyebilirdi."

diyerek ise Ekrem Alican İnönü'nün tavrını eleştirmiştir. Ekrem Alican partisinin konudaki tavrının ne olacağını ise hem ana muhalefeti hem iktidarı eleştirdikten sonra bu konunun AP ve CHP arasında çözülmesi gereken bir mesele olduğunu belirterek güvenoyu vermeyeceklerini açıklamıştır.

Başbakan İnönü güvenoyu konusunun görüşüldüğü birleşimde Kıbrıs konusundaki güvenoyunun hiçbir suretle iç politika malzemesi yapılacak bir konu olmadığını bunu yapanın muhalefet olduğunu ve muhalefeti hükümet krizi çıkartma girişimiyle suçlamış; ancak kendisinin buna izin veremeyeceğini belirtmiştir.[575] 19 Haziran'da TBMM'de yapılan güven oylamasında, hükümetin Kıbrıs konusundaki politikası; 2 çekimser, 194 ret oyu almış ve 200 kabul oyuyla onaylanmıştır.[576] Türkiye'nin hem iç hem dış politikasında birçok yansıması olan Johnson mektubu krizinde yasamanın müdahilliğinin en belirgin hali hükümetin Kıbrıs politikasına güvenoyu tezkeresi talebi ile gelişmiş ve BMM'nde hükümetin önemli ölçüde eleştirilmesine sebep olmuştur. Muhalefetten gelen eleştirilere rağmen güvenoyunu alarak ABD'ye giderken İnönü hem dış politikada desteklendiği imajı ile Johnson'un karşına ulusal çıkarı, millî davayı savunma amacıyla çıkmıştır. İç politika açısından baktığımızda da siyasi sorumluluğu paylaşmak adına bir hamle gerçekleştirmiştir.

1964 Johnson Mektubu Krizinde, CHP milletvekili Nihat Erim muhalefet kesiminin doğrudan güvenoyu vermeyeceğiz söylemi üzerinden siyaset yapmalarının doğru bulmadığını hangi konuda açıklık istiyorlarsa sormalarını, tavsiyeleri varsa da tartışmanın onun üzerinden yürütülmesinin daha uygun olduğunu belirtmiştir.[577] Millî politika üretmek üzerine de bunun Anayasa'nın gösterdiği usulle en uygun yeri olan

---

[574] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem I, Birleşim 107, c. 30 (17 Haziran 1964): 605.

[575] **age**, 630-634.

[576] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi,** Dönem I, Birleşim 109, c. 31 (19 Haziran 1964): 56.

[577] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem I, Birleşim 107, c. 30 (17 Haziran 1964): 608-612.

TBMM kürsüsünde üretilen politikanın millî politika olduğunu ifade etmiştir.[578] Ayrıca Erim, İnönü'nün ABD ile ilişkileri tek başına yürütme yetkisi olduğunu, kendi başına nota gönderip ziyaret gerçekleştirmesinin uluslararası teamüle uygun olduğu ve bundan TBMM'nin haberi olmadan yapabileceğini söyleyerek amacın Kıbrıs politikasına ulusal bir zemin oluşturmak gayretinde olduğunu belirtmiştir.[579]

AP İzmir Milletvekili Şinasi Osma konuşmasında farklı noktaya değinmiş; askeri hazırlıkların gizliliğe dikkat edildiği ve harekât mesafesinin çok kısa olmasına rağmen bunu Amerika'nın nasıl haber aldığını sormuştur.[580] Bu soru sonradan çokça tartışılacak olan şekilde İnönü'nün Ada'ya müdahalesini bilerek mi ABD'nin engellemesine müsaade ettiği argümanı açısından önemlidir. Osma ayrıca bazı sorularla hükümetin Kıbrıs'a aslında müdahale etmekte gönülsüz davrandığını ima etmiştir[581]:

> "24 - 25 Aralık gecesi yaptığı müşterek müdahale teklifine 12 saat geç cevap veren müttefiklerimizin bu tutumu karşısında tek taraflı müdahale hakkımızı neden kullanmamıştır ve Evvelce olduğu gibi son konuşmasında da açık olarak beyanda bulunan Sayın Başvekil, Kıbrıs'a karşı müdahale hakkımızı kullandığımız takdirde, komşumuz Rusya'nın bir tehdidine maruz kalırsak NATO'nun vecibelerini yerine getireceğini açık ve kesin olarak söyleyen Amerika'nın bu taahhüdü karşısında neden harekete geçmemiştir"

İnönü, müdahalenin yapılmaması gerekçesini de ABD'nin verdiği notalar sebebiyle müdahalenin o dönem ertelendiği fakat yeni gelişen durumlarla yeni bir müdahale yolu açıldığı ve bu yolda yeni müzakereler yapılması gerektiğini beyan etmiştir.[582] Bu müzakere sürecini yeni bir yol olarak tanımlayan Başbakan aşağıdaki ifadeleri kullanarak ABD ziyaretinin önemine dikkat çekmiştir[583]:

> "Elbette bu meseleyi görüşelim diye Sayın Amerika Başkanı davet ettiği vakit, o davete icab etmek hem münasebetlerimiz bakımından vazifedir mecburiyettir, hem takip ettiğimiz dâvanın selâmete çıkması için zarurî ve acil bir tedbirdir. Meseleyi teması kesip nasıl halledeceğiz? Onu niçin hareketimizin doğru olduğuna kaniyim, talebimizin haklı olduğuna kaniyim."

Yunanistan Başbakanı Papandreu'yu ve Türkiye Başbakanı İnönü'yü Washington'a davet eden ABD Başkanı Johnson, her iki liderle de ayrı ayrı görüşmüştür. Johnson-

---

[578] **age**, 611.

[579] **age**, 608-612.

[580] Turgay Bülent Göktürk, "Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Ceride Kayıtlarında 'Johnson Mektubu' ve Sonrası", **Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu",** Gazimağusa, 11-13 Aralık 2014: 221-242.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 107, c. 30 (17 Haziran 1964): 628-630.

[581] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem I, Birleşim 107, c. 30 (17 Haziran 1964): 629.

[582] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem I, Birleşim 107, c. 30 (17 Haziran 1964): 632-633.

[583] **age**, 634.

İnönü görüşmesi 22 Haziran 1964'te gerçekleşmiştir. Bu görüşmenin en önemli sonucu ABD'nin eski dışişleri bakanı olan Dean Acheson'un arabulucu olarak belirlenmesi olmakla birlikte Londra ve Zürich Antlaşmaları teyit edilerek sorunun müzakereler yoluyla çözülmesi deklare edilmiştir.[584] Türk-Amerikan ilişkilerine etkileri devam etmiş olsa da krizin bu görüşme ile yumuşadığını söylemek mümkündür.

1964 Kıbrıs Krizinin tekrarlayanı olarak 1974 Kıbrıs Krizi'nde de TBMM'de kuvvet kullanma tehdidinin yansımaları görülmüştür. 1974 Krizi'nde doğrudan askeri gücün devrede olduğu bir krizdir. 15 Temmuz 1974'te Yunan subayları denetimindeki Millî Muhafız Birliği'ne bağlı askerlerin Makarios'un Sarayı'nın bombalanması ile Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasını arzu eden kesimin hükümete yaptığı darbe ile Makarios düşürülmüş ve yerine EOKA üyesi Nikos Samson devlet başkanı olmuştur.[585] Yeni kurulan hükümet Türk cemaatine karşı yönelik bir eylem içerisinde olmadıklarını dile getirmiş olsa da Türkiye bu durumu Garanti Antlaşmasına aykırı olarak Yunanistan'ın adaya müdahalesi olarak değerlendirmiş ve Yunanistan ile görüşme haricinde tüm barışçıl diplomatik yollar denendikten sonra uluslararası antlaşmalardan doğan haklarını kullanacağını ilan etmiştir. Dönemin koalisyon ortağı Millî Selamet Partisi (MSP) lideri ve aynı zamanda Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan'ın 18 Temmuz 1974 günü TBMM'nin (Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'nun bir arada olduğu birleşik oturum yapılmıştır) gizli oturumunda yaptığı konuşma Türkiye'nin antlaşmadan doğan haklarını kullanacağı ve hükümetin üstüne düşen görevi yerine getireceğini belirterek krizde askeri kuvvet kullanma seçeneğinin olacağını göstermiştir.[586] Erbakan, kriz sırasında kuvvet kullanma seçeneğinin önceliğine dair meclisi bilgilendirerek bir zemin hazırlamıştır. Ancak meclisin desteğinin kriz sürecinde önemli pozitif etkisi sebebiyle konuşmasını şu sözlerle tamamlamıştır[587]: "Yüce Meclise bu millî konuda alınacak kararlar bakımından en isabetli kararlan alması hususunu Cenabı Hak'tan dileyerek sözlerimi burada

---

[584] Sönmezoğulu, **II. Dünya Savaşı'ndan**, 73.

[585] Melek Fırat "1960-1980 Arası Yunanistan'la İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. II**, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim, 2013): 741.

[586] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi (Gizli Oturum),** Dönem XIII, Bileşim 2, c. 13 (18 Temmuz 1974): 3-5.

[587] **age**, 5.

bitiriyorum. Cenabı Hak milletimize, Hükümetimize, Devletimize hayırlı ve şerefli sonuçlar nasip buyursun." Erbakan konuşmasında ayrıca olası müdahalede uluslararası desteğin durumu hakkında da bilgi vermiş ABD ile görüşmelerin devam ettiği, Sovyetler'in BM'e başvurulması fikrinde olduğu ve Yugoslavya başta olmak üzere bağlantısızlar grubunun ise Kıbrıs'taki darbeyi kınadıklarını belirtmiştir.

Erbakan'ın konuşmasından sonra muhalefette olan Demokratik Parti adına konuşan Ferruh Bozbeyli Kıbrıs'taki gelişmeleri eleştiren ve Türkiye'nin haklarını kullanarak duruma müdahale etmesinin gerekliliğinden bahsederek hükümete destek vermiştir.[588] Bozbeyli ve Cumhuriyet Senatosu üyesi Niyazi Ünsal Türk Hükümeti'nin yetki istediği ve tereddüt olmadan hükümete destek verileceği bildirilmiştir.[589]

Tüm bu görüşmeler krizin seyri açısından farklı bir noktada oldukça önem kazanmaktaydı. Başbakan Ecevit, İngiltere ve ABD ile fikir alışverişi yaparken 17 Temmuz'da askeri hazırlık ve planlar yapılmaya başlanmıştır. 19 Temmuz'da ise bu planlar tamamlanmıştı. ABD dışişleri Bakan Yardımcısı Sisco, Ecevit ile Kıbrıs ile ilgili görüşürken Türk çıkarma gemileri Mersin limanından Kıbrıs'a doğru yola çıkmışlardı. 18 Temmuz günü yapılan TBMM birleşik toplantısında Erbakan'ın konunun 20 Temmuz'da görüşülmek üzere birleşimin ertelenmesi talebinde iki sebep yatmaktadır. Birincisi 17 Temmuz'da başlanan askeri planlar dâhilinde yapılacak çıkarmada TBMM'nin nabzını ölçmektir. Bu konuda tam desteğin alındığı oldukça aşikârdır. O kadar ki Ferruh Bozbeyli ve Niyazi Ünsal, Erbakan'ın görüşmenin 20 Temmuz'a ertelenmesini kabul etmek istemezler ve hızlıca görüşmelere devam edilip 16 Mart 1964 tarihli 93 sayılı kararın tazelenerek hükümete Kıbrıs'a asker gönderme yetkisinin bir an evvel verilmesini isterler. Erbakan'ın 20 Temmuz'a görüşmelerin ertelenmesi konusundaki sebebi ise Başbakan Ecevit'in Londra'da konu ile ilgili İngiltere'yle görüşmede olması ve buna mukabil oradan gelecek cevabın beklenmesiydi. Ancak TBMM'den gelen tepki Londra'dan hangi cevap gelirse gelsin bunun kararlılığı etkilemeyeceğiydi. Hükümet silahlı kuvvetlerin kararını 18 Temmuz'da TBMM'den almamıştı; ama artık TBMM'nin planlanan çıkarmaya desteği olduğundan emin olmuştu. Erbakan'ın görüşmeleri 20 Temmuz'a ertelemesindeki ikinci sebep ise tamamen taktikseldi. TBMM'nin destekleyeceği

[588] **age**, 7-11.

[589] **age**, 11.

inancıyla ancak daha önce 1964'te olduğu gibi ABD'nin duruma müdahale etmesinin engellenmesi ve Yunanistan'ın da hazırlıksız yakalanması için bir hazırlık içerisinde olduğu sezdirilmek istenmemiştir.

20 Temmuz 1974 günü yapılan TBMM'nin birleşik toplantısında Başbakan Ecevit çıkarmanın nasıl gerçekleştiği ve başarısı hakkında TBMM'yi bilgilendirmiştir.[590] Konuşması sırasında Kıbrıs'ta yoğun olarak gelişen olaylar karşısında daha fazla beklemenin Türkiye'yi zor durama sokacağından dolayı daha fazla beklenemediğini ve bu konuda TBMM'nin bunu mazur göreceği beklentisini belirtmiştir. Bunun ardından TBMM'den 303 sayılı "Kıbrıs'a yapılan harekâtın meydana getirmesi muhtemel ihtilatlar karşısında, gerekliliği, sınırı ve miktarı hükümetçe takdir ve tayin olunacak şekilde Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine izin verilmesine dair Başbakanlık tezkeresi" teklif edilerek kabul edilmiştir.[591] TBMM'de söz alanlar desteklerini açıkça belirtmekle birlikte tezkerenin oybirliği ile kabul edilmiş olması yasamanın yürütmeye olan desteğinin açık göstergesidir. Bu desteği sağlayan en önemli etken kriz sürecinde yürütmenin yasama ile iletişim kanalları açık şekilde ilişkisini yürütmesi ve yasamanın duruma karşı pozisyonunu doğru şekilde ölçmesi olmuştur. Elbette Kıbrıs gibi "millî dava" haline gelen meselenin zaten ulusallaşmış olması da yasama ile yürütme arasındaki fikir ayrılıklarını bertaraf etmektedir.

Yasama ile yürütmenin kriz sürecinde yürüyen sorunsuz iletişimin, hükümetin koalisyon özelliğine rağmen meydana geldiğini söylemek gerekir. 12 Mart muhtırası sonrasında 14 Ekim 1973'teki ilk demokratik seçimle birlikte CHP-MSP koalisyonu kurulmuştur. CHP "ortanın solu" sloganıyla yola çıkmışken ve MSP ise "millî görüş" geleneğinden geldiklerini ifade etmekteydi. Koalisyonu oluşturan partilerin belki de tek ortak noktası Amerikan karşıtlığıydı. Var olan tek ortak nokta 1974 Kıbrıs Krizi'ni koalisyon hükümetinin başarıyla yürütmesini sağlayan bir etken olmuştur. 25 Ocak

---

[590] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi (Gizli Oturum),** Dönem XIII, Bileşim 3, c. 13 (20 Temmuz 1974): 19-33.

[591] 18 Temmuz 1974 tarihindeki TBMM'nin gizli celse zabıtlarında Başbakanlık'tan yabancı ülkeye asker gönderilmesine ilişkin bir tezkere önerisine rastlanmamıştır. Ancak TBMM'de milletvekilleri ve senato üyelerinin konuşmalarında bunun talep edildiği yönünde bir izlenim doğmakla birlikte belirsizlik bulunmaktadır. Ancak tezkerenin öneri ve onayına dair kanıtlar 20 Temmuz 1974 tarihli tutanaklarda mevcuttur.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi (Gizli Oturum), Dönem XIII, Bileşim 2, c. 13 (20 Temmuz 1974).

İlgili meclis kararının Resmî Gazete bilgileri için bakınız: Ek-1.

1974'te imzaladıkları koalisyon protokolü sonrasında Ecevit'in yaptığı konuşmadaki "Bu hükümet bir partinin hükümeti değildir, hatta bu hükümet iki partinin hükümeti de olmayacaktır. Bu hükümet, bütün milletimizin, devletimizin hükümeti olacaktır"[592] sözleri krizin sürecinde pek anlamlı duracaktır.[593] Öyle ki kriz yönetim literatüründe nadiren görülecek şekilde karar alma biriminin oldukça geniş olduğunu görmekteyiz.[594] Bir yanda koalisyon içerisinde bir müzakere sürmüş, bu bir halka daha genişlemiş Cumhurbaşkanı, Genelkurmay ve MGK da süreç içerisine katılmış ve nihayetinde bir halka daha genişleyerek TBMM de katılmıştır.[595]

Yasama ile yürütmenin çıkar tanımlarının örtüştüğü ve konunun millî bir düzlemde ele alınarak yönetilen bir kriz olarak 1998 Suriye Öcalan Krizi'ni de eklemek mümkündür. 1 Ekim 1998'de Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel TBMM açılış konuşmasında kuvvet kullanma tehdidinin aleni şekilde ifade ederek yasamanın açıkça kriz süreci içerisine dâhil edildiği daha önce belirtilmişti. Bunun bir adım ötesi olarak 7 Ekim 1998'de Başbakan Mesut Yılmaz Bakanlar Kurulu toplantısı sonrasında meclisi bilgilendirmiştir. Başbakan, diplomatik ve siyasi yolların denenmiş olmasına rağmen olumlu sonuç alınmadığını ve Suriye'nin terörü desteklemesine artık izin verilmeyeceğini belirtmiştir.[596] Kararlılığın göstergesine destek olarak ayrıca Bakanlar Kurulu'nda alınan kararları sıralamış ve yasama ile yürütme arasında iletişim

---

[592] "Protokol İmzalandı, Bakanlar Belli Oldu", **Milliyet**, 26 Ocak 1974.

[593] Ancak kriz sonrasında durum pek böyle devam etmeyecektir. CHP lideri Bülent Ecevit'in kazandığı popülarite ile güçlü bir hükümet kurma isteği sonucunda 16 Eylül 1974'te koalisyon hükümeti dağılmıştır. Ecevit'in güçlü hükümet arzusunu yalnızca siyasi hırslarına bağlamak doğru olmayacaktır. 1974 Krizi sonrasında diplomatik alana kayan Türk-Yunan ilişkilerinde müzakere sürecini güçlü bir hükümetle yürütmenin başarıya götüreceği inancına dair dış politika kaygıları da etkili olmuştur. Fakat netice Ecevit'in beklediği şekilde olmayacak ve ara seçimde Adalet Partisi en çok oyu alırken CHP ikinci sırada kalacaktır. Detayları için bakınız: Fuat Aksu, **Türk-Yunan İlişkileri: İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler** (Ankara: SAEMK Yay., 2001), 262-274.

[594] 1974 Kıbrıs Krizi'nde karar alma birimine dair daha detaylı bilgiler için bakını: Utku Emrah Gökçe, "1974 Kıbrıs Krizinde CHP-MSP Koalisyon Hükümetinin Karar Alma Süreci", **Ulisa: Journal of International Studies,** c.2, s.1 (2018): 41-60.

[595] Koalisyon içindeki pazarlık ya da konunun nasıl kararlaştırıldığı ile ilgili kısa bir bilgi vermek gerekirse, 15 Temmuz'da Kıbrıs'taki darbe haberi Türk Hükümeti'ne geldiğinde Ecevit Afyon'a gitmekteydi. Haberi alınca derhal Ankara'ya dönen Başbakan doğruca Genelkurmay Başkanlığı'na gitmiştir. Sonrasında Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün de katıldığı Bakanlar Kurulu toplantısı yapılmıştır. Bakalar Kurulu'nda Ecevit ve Erbakan İngiltere ortak müdahalenin yapılmaması konusunda anlaşmışlardır. Ancak Ecevit yine de İngiltere ile görüşmek istemiştir. Bunun sebebini Ecevit, Ada'ya yapılacak olası çıkartmanın gizlenmesi stratejisi olarak beyan etmiş ve Erbakan tarafından kabul görmüştür. Süleyman Arif Emre, **Siyasette 35 Yıl** (İstanbul: Milsan Basın, 1991), 153-155.

[596] **TBMM Tutanak Dergisi,** Dönem XX, Bileşim 3, c. 63 (7 Ekim 1998): 282-285.

kanallarını açık tutmak amacıyla Bakanlar Kurulu'nun Yüce Meclise düzenli olarak bilgi vereceğini aktarmıştır.[597]

ANAP, DSP ve DTP partilerinden oluşan koalisyon hükümeti TBMM'ye izahat verilmeden önce Bakanlar Kurulu'nda kriz sürecine dair yapılacaklarını koalisyon kararı şeklinde almışlardır. Koalisyon ortağı Ecevit'in Öcalan'ın ve PKK'nın Suriye'den çıkmasının belki şimdikinden daha kötü olacağı yönünde endişeleri vardı. Ancak Demirel, Bakanlar Kurulu toplantısında "…Oradan çıksın, nereye giderse gitsin, sonra gittiği yerle uğraşırız" çıkışında bulunmuştur.[598]

Kriz sürecinde yürütme kanadı olarak hem Cumhurbaşkanı hem Başbakan meclis içerisinde gelişmeler üzerine bilgi aktarmıştır. Bu muhalefet tarafında hem olumlu hem olumsuz şekilde karşılık bulmuştur. Olumlu tarafı terörle mücadele edilmesi konusunda şüphe olmamasıydı. Olumsuz tarafı ise krizin biranda gündemde yükselmesiydi. Örneğin Fazilet Partisi adına mecliste söz alarak konuşan Abdullah Gül'ün konuşmasından kısa kesitler vermek gerekirse[599]:

> "Böyle bir krize aniden girmemiz, kamuoyunun, haklı olarak 'yeni ne oldu, ne değişti' sorularını sormasına da sebep oluyor. Gerçekten, biz de bilmiyoruz… Değerli milletvekilleri, bütün bu beceriksizliklere ve yanlışlıklara rağmen, eğer, bu krizi, iç politika çıkarları için kullanmadığınıza ikna olursak ve Sayın Başbakan ve Hükümetin yetkilileri, bizlere, gelip gerekçeleri, bilgileri verirlerse, biz, aklınıza gelen her türlü desteği, size de vermeye, size bile vermeye, azınlık hükümetine bile vermeye hazırız. Ama, tek şartla: Bize gelin, bu bilgileri verin."

Hükümet ne kadar açık olursa olsun muhalefetin anlamlandıramadığı bir durum vardı. Bunun cevabı aslında hükümette değildi. Krizin bu kadar hızlı tırmandırılmasını sağlayan Süleyman Demirel olmuştur. 1 Ekim 1998'de TBMM'de yaptığı konuşma ile hızlıca tırmanan kriz daha önce anlatıldığı gibi Genelkurmay'da bile bir miktar

---

[597] Mesut Yılmaz'ın TBMM konuşmasında açıkladığı Bakanlar Kurulu kararları şöyledir:

"1- Silahlı Kuvvetlerimizin ve diğer güvenlik güçlerimizin kahramanca çabalan sonucunda, bölücü terör, ulusal sınırlarımız içinde, çok geniş ölçüde etkisiz hale getirilmiş ve bu nedenle çaresizliğe düşen bölücü örgüt, dış desteğe muhtaç hale gelmiştir. 2- Ülkemizin toprak bütünlüğünün ve vatandaşlarımızın can güvenliklerinin korunması için bölücü örgütün kökünün kazınması, Hükümetimizin, milletimize karşı en önde gelen sorumluluğudur. Bakanlar Kurulumuz, bu hedefe ulaşılmasının önündeki en önemli engelin komşumuz Suriye tarafından bölücü örgüte yıllardan beri sürdürülen ve giderek artan destek olduğunu değerlendirmiştir. 3- Bakanlar Kurulumuz, Suriye'nin bu konudaki inkârcı tutumunu sürdürmesi ve bölücü örgüte destek ve yardım sağlamaya devam etmesi halinde, gerekli her türlü caydırıcı tedbirin alınmasını, bu konuda uluslararası kuruluşların, üçüncü ülkelerin bilgilendirilme çalışmalarının hızlandırılmasını ve gelişmeler hakkında Yüce Meclise düzenli olarak bilgi verilmesini kararlaştırmıştır."

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XX, Bileşim 3, c. 63 (7 Ekim 1998): 285.

[598] Yetkin, **Kürt Kapanı**, 126.

[599] **TBMM Tutanak Dergisi,** Dönem XX, Bileşim 3, c. 63 (7 Ekim 1998): 297-301.

şaşkınlık yaratmıştı.[600] Ancak şu açıkça söylenebilir ki kriz yönetiminde izlenen yöntem belki tartışmalıydı ancak krizin hükümetteki çıkar-tehdit algısı TBMM'de karşılık buluyordu. Öcalan'ın Türkiye'ye getirilme sürecinde hükümet öne çıkmış olsa da kriz yönetim sürecinde baskın lider olarak siyasal sorumluluğu bulunmayan Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Koalisyon içerisinde Ecevit'in biraz daha ağırkanlı duruşu rakip karşısında baskı kurmakta etkili olmayabilirdi. Koalisyon ortaklarının ne yapacaklarını bilmeden kararsız tavırları zaman kaybettirip kriz yönetiminde başarıyı engelleyebilirdi. Bu anlamda Demirel'in Cumhurbaşkanı olarak kriz de biraz daha domine edici yaklaşımını bütünleştirici ve birleştirici olarak yorumlamak gerekir.[601] Bu durum koalisyon hükümetleri için yaygınca bilindiği üzere pazarlık sürecinin uzaması ve ortak karar alınması handikabını ortadan kaldırmıştır.

Kriz yönetilirken Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in baskın lider olarak ön planda olması hem askeri yetkililer hem de hükümet üzerinde önemli etki yaratmıştır. Şıhmantepe'ye göre; "siyasal sorumluluğunun bulunmamasına rağmen deyim yerindeyse, bir hükümet başkanı gibi dış politikayı yönlendirmiştir".[602] Cumhurbaşkanı Demirel'in kriz yönetiminde üstlendiği aktif rol Başbakan'ın yetersizliği ile ilgili olarak eleştirileri gündeme getirmiştir. DYP milletvekili Hayri Kozakçıoğlu bu konuyla ilgili olarak şu ifadelerle hükümeti eleştirmiştir[603]: "1 Ekim günü, Sayın Cumhurbaşkanımız burada konuştular. Sayın Cumhurbaşkanımız, burada bir başbakan gibi konuştular; niye; dış politikadaki boşluğu Sayın Cumhurbaşkanının kendisi doldurmak ihtiyacını hissetti; oysaki bu boşluk, burada, Hükümet tarafından doldurulmalıydı." Yürütmenin "sorumsuz" kanadı olarak Cumhurbaşkanının kriz sürecinde ön planda olarak kriz yönetimine etki etmesi dış politikanın esas yürütücüsü olan hükümetin başarısını ve gücünü sorgulattırır.

---

[600] Burada şunu belirtmek gereklidir ki Demirel'in krizlere bakış açısı durumu böyle şekillendirmişti. 9 Ekim 1998 gümü Genelkurmay ve hükümet ile yatığı toplantıda Demirel Esad'ın geri adım atmaması halinde ne yapılacağı sorusuna "Bu sualin cevabını şimdi aramamak lazımdır. Bu kriz işleri saat başı değişen şartlara tabidir." cevabı değişen koşullara karşı hızlıca değişen tavırlarla karşılık veriyor olmasını açıklıyordu. Detayları için bakınız: Aydın Şıhmantepe, **Türk Dış Politikasında Bir Lider: Süleyman Demirel** (İstanbul: Cinius Yayınları, 2019), 180.

[601] Şıhmantepe, **Türk Dış**, 181.

[602] Şıhmantepe **Türk Dış**, 182.

[603] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XX, Birleşim 3, c. 63 (7 Ekim 1998): 293.

Nahçivan SSCB'den bağımsızlığını kazanmasından sonra Ermenistan'ın saldırılarına maruz kalmıştır. 1992 Mayıs ayı içerisinde birçok kez Ermeni güçlerinin topçu ateşine tuttuğu Nahçıvan'ın Sederek bölgesinde 18 Mayıs 1992 tarihli saldırının ciddi boyutlara ulaşmasıyla Türkiye ile Ermenistan arasında dış politika krizi tetiklenmiştir. "Sederek bölgesi", Türkiye'nin sınırındaydı ve eğer Sederek Ermeni kontrolünde kalırsa Türkiye'nin Nahçivan'la fiziki bağı kopacaktı. Türk karar alıcıları için 18 Mayıs tarihinde krizi tetikleyen eylem dâhilinde tehdit algılanmış ve bir kriz yönetim sürecine girilmiştir.[604] Bu süreçte yürütmenin karar alma yapısındaki aktörler ve yasama organı TBMM arasında tehdidin algısının ortak olduğu görülmektedir. Ancak izlenmesi gereken strateji bağlamında farklılık bulunmaktadır. Bu farklılık sadece yasama-yürütme arasında değil aynı zamanda yürütmenin içerisinde de bulunmaktadır. Dönemin hükümeti DYP-SHP koalisyonuydu. Koalisyonun Başbakanı Demirel, Ermenistan'ın yaptığı saldırının ilk günlerinde meseleyi sınır ihlali olduğu ve endişe edilecek bir durum olmadığı yönünde değerlendirilmiştir.[605] Saldırıların devam edip Ermenistan'ın ilerlemesi üzerine ABD'ye Ermenistan'ın sınır ihlalinin kabul edilemez olduğu bildirilerek tepki gösterilmiştir.[606] Muhalefet tarafında ise Demirel'in sakin tavrı eleştiriye sebep olmuştur.10 Mayıs 1992'de muhalefette kanadındaki Anavatan Partisi Genel Başkanı Mesut Yılmaz, Nahçıvan konusunu değerlendirmek üzere bir basın toplantısı yapmış; hükümeti pasif davranarak geç kalmakla suçlamıştır.[607]

Nahçıvan Krizinin TBMM'deki yansımasına baktığımızda ise 20 Mayıs 1992 TBMM Genel Kurulu'nda, Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Anavatan Partisi Genel Başkanı Mesut Yılmaz ve DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit, gündem dışı konuşmalarını

---

[604] Laçin İdil Öztığ, **"**1992-1993 Nahçıvan Krizi"**, Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri** http://tdpkrizleri.org/index.php/1991-nahcivan-krizi [22.08.2020].

[605] "Anormal Bir Durum Yok", **Milliyet**, 5 Mayıs 1992, 17.

[606] "Demirel: Nahçıvan'a Seyirci Kalamayız", **Milliyet**, 8 Mayıs 1992, 7.

7 Mayıs'ta Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, ABD Dışişleri Bakanı James Baker ile Nahçıvan'daki saldırılar hakkında görüşmüş ve Ankara'daki ABD Büyükelçiliği yetkilileri Dışişleri Bakanlığı'na çağrılarak konuya duyarlılık göstermelerini istemiştir. Bakınız: **Ayın Tarihi**, (Mayıs 1992), https://web.archive.org/web/20100106140157/http://www.byegm.gov.tr:80/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/1992/mayis1992.htm [23.08.2020].

[607] **age.**

görmekteyiz. Hükümet adına TBMM'yi krizin gelişmeleri ile ilgili olarak bilgilendiren Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in ifadeleri şöyledir[608]:

> "Nahçıvan Cumhurbaşkanı Sayın Haydar Aliyev ve Sayın Meclis Başkanıyla sürekli görüşmekteyiz… Sayın Aliyev, Ermenistan Cumhurbaşkanı Petrosyan'la iki defa telefonla görüştüğünü, Petrosyan'ın, kendisine, top ve roket atışlarının durdurulacağına dair söz verdiğini belirtmiş; ancak, biraz önce kendileriyle yaptığım konuşmada, azalmış olmakla birlikte, tümüyle giderilemediğini söylenmiştir. Durumu yerinde incelemek üzere Nahcivan'a derhal bir heyet göndermekteyiz. Heyetimiz, Nahçıvan'ın maruz kaldığı saldırıyı bütün unsurlarıyla yerinde belirlemeye ve gözlemler yapmaya çalışacaktır."

Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin konuşmasının ilerleyen kısmından Türkiye'nin Nahçıvan Krizi'ne silahlı bir müdahalede bulunulmasına karşı olduğu anlaşılmaktadır. Çetin'in "Kafkasya'da, 7 milyonluk Azerbaycan ve 60 milyonluk Türkiye arasında sıkışmış olan 3,5 milyonluk küçük bir ülkenin saldırgan davranışlarına karşı çıkmak için derhal silaha sarılmak cihetine gitmek, gerekirse en son yapılacak işi, en başta yapmak olurdu"[609] sözleri hükümetin kuvvet kullanmak konusunu öncelemediklerini ortaya çıkarmaktadır.

Anavatan Partisi adına konuşan Mesut Yılmaz, aynı oturumdaki konuşmasında hükümetin kuvvet kullanmaktan yana gönülsüz tavrını eleştirmiştir[610]:

> "Eğer, silahlı saldırıya dayalı bir olay karşısında, bu olayı defedebilmek için, silahlı saldırıyı önlemeye matuf olarak bir diplomatik girişim yaparsanız; bu diplomatik girişimin yeterince etkili olabilmesi, caydırıcılık unsurunu da içinde taşımasına bağlıdır. Yoksa Ermenistan'a ahlak dersi vererek, üçüncü ülkelere telefon diplomasisi yürüterek bu saldırıları önleyemezsiniz. Türkiye, bu caydırıcılığa sahiptir; Türkiye, bu caydırıcılığını kullanmamıştır."

Yılmaz, Türkiye'nin müdahil olmamasını ve diplomatik yöntemlere başvurmasının başarıyı getirmeyeceğini ve Ermenistan'ı cesaretlendireceğini iddia etmiştir. Türkiye'nin anlaşmalardan doğan yükümlülükleri sebebiyle Nahcivan'a müdahale edip etmeyeceği konusu Refah Partisi adına TBMM'de konuşan Şevket Kazan tarafından da dile getirilmiştir[611]:

> "Nahcıvan'a vaki saldırı karşısında Türkiye'nin aktî birtakım sorumlulukları var; 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması'nın 3 üncü maddesi son derece açıktır. Bu anlaşmayı açıp, layıkı veçhile okuyan ve 'Son noktasına kadar neler yaparız?' diye bir çile, bir ıstırap çeken yok maalesef. Evet, Meclis konuyu görüşsün, Türkiye'nin müdahale hakkı vardır ve bu müdahale hakkının hukukî mesnedi de, işte biraz önce bahsettiğim 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'dır."

Koalisyon ortağı olan SHP'nin Ankara Milletvekili Mümtaz Soysal Türkiye'nin müdahalesi konusunun antlaşmalara dayandırılmasının hukuki olmadığını iddia

---

608 **TBMM Tutanak Dergisi,** Dönem XX, Birleşim 78, c. 11 (20 Mayıs 1992): 204.

609 **age**, 205.

610 **age**, 208.

611 **age**, 212.

etmekteydi. Soysal'a göre, Moskova ve Kars Antlaşmaları, 1960 Garanti Antlaşması'nın Kıbrıs'a sağladığı müdahale hakkını sağlamadığını bu sebeple Kıbrıs'a müdahale edildiği gibi Nahçıvan'a müdahale edilemezdi.[612] Soysal'a iki mesele arasındaki farkı şöyle açıklamıştır: Moskava Antlaşması'na göre Nahcivan, Azerbaycan'ın koruması altında özerk bir devlettir; bu bağlamda Moskova Antlaşması'nda "Nahcivan'ın, üçüncü devlete devredilemez" biçiminde bir ifade bulunmamaktadır.[613] Mümtaz Soysal ancak şunu da ekler "Bununla 'Bu, Azerbaycan'ın işidir, onlar kurtarsın' demek istemiyorum."[614] Mümtaz Soysal da koalisyon partilerinden birinin milletvekili olarak krize yüklenen anlam bakımından Türkiye'nin çıkarlarına tehdit olarak algılıyor; fakat askeri müdahale etmenin doğru olmadığını ifade ediyordu.

Yine Mümtaz Soysal'ın şu ifadeleri hem Nahçıvan Krizinde kriz yönetim prensipleri dahilinde askerileşmenin aşamalı olarak kullanılmasının kriz yönetiminde önemli olduğunu vurgulamaktadır[615]:

> "…Ya da Sayın Yılmaz'ın dediklerini tersine çevirerek söyleyelim: Eğer, dış politikada barışçı yolları kullandığınız zaman, arkanızda bir kuvvetin, bir yaptırım gücünün bulunmadığı izlenimini veriyorsanız, o politikadan ne kadar yanlış sonuçlar çıkacaksa, aynı zamanda da, hep birden şahinleşmiş olarak, aman bir fırsat çıksa da bir savaşa girsek havasını vermek de aynı ölçüde yanlıştır. Onun için, sayın konuşmacılar benden önce de söylediler, lütfen, konuyu, duygulara kapılmadan, ne yapmamız gerektiği noktasında yoğunlaştıralım ve milletin, yani bugünkü sözlerin, bugünkü manşetlerin kurbanı olmaması gereken, ezelden ebede doğru uzanması gereken yüce bir kavramın temsilcileri olarak doğruyu bulmaya çalışalım."

Soysal'ın ifadeleri krizin sulhen çözülmesinin önemini vurgulamaktadır. Kriz yönetim tekniklerine uygun olarak krizde baskının ve askerileşmenin kademeli olarak arttırılması gerektiğine dair önemli bir söylem örneğidir. Aynı zamanda yasama organını da bu konuda hükümeti desteklemeye davet ederek rakipte uyandırılmak istenen algı şudur: Doğrudan askeri kuvvet kullanma seçeneği saklı tutulmak üzere kriz sürecinde yapılan eylemler kesinlikle reddedilmekte, Nahçıvan'ın toprak bütünlüğüne saygı duyulma çağrısı yapılmaktadır. Karar alıcı, kuvvet kullanmayışını bir eksiklik veya acizlik olarak algılanmasını istememekte aksine bunun bir seçenek olduğunu ancak ilk seçenek olarak tercih edilmediğini belirterek diplomatik girişimlerle hem uluslararası desteği sağlamak istemiş hem de riski en aza düşürerek

---

[612] **age**, 212.

[613] **age**, 220.

[614] **age**, 220.

[615] **age**, 220.

krizi sonuçlandırmak istemiştir. Kuvvet kullanmamanın ancak gerekli olursa rakibi vazgeçirmek amaçlı kullanılacağının rakip Ermenistan üzerinde baskı oluşturabilmesi için yasama organı TBMM'de hükümetin acizlik ve basiretsizlikle suçlanmaması gerekirdi. Bu sebeple hükümet yasamanın kriz yönetiminde kullandığı diplomatik yöntemler konusunda ikna edilmesini önemsemiştir.

Türkiye, Nahcivan Krizinde askeri kuvvet kullanmak yerine askeri kuvvet kullanma tehdidinden faydalanarak Ermenistan sınırındaki askeri kuvvetlerini arttırmıştır. Bu durum Ermenistan'da tehdit ve gerginlik seviyesini artırmışsa da krizi tırmandırmaya devam etmiştir.[616]

Kriz yönetiminde seçilen stratejinin meşrulaştırılması ve rakipte ulusal desteğe sahip olduğu algısı yaratması bakımından ortaya çıkan bir durum da kuvvet kullanma tehididinin TBMM'de yürütme tarafından dile getiriliyor olmasıdır. Türk dış politikasında kuvvet kullanma tehdidine dayanan kriz yönetimi stratejilerinin uygulandığı krizler bulunmaktadır. Bu krizlerin bazılarında caydırma bazılarında ise zorlayıcı diplomasi stratejileri tercih edilmiştir.[617] Bu kriz yönetim stratejileri dahilinde karar almanın merkezinde bulunan koalisyon hükümetleri ulusal desteği ölçmek ve rakibe gözdağı vermek için askeri seçeneklerin değerlendirildiğini TBMM'yi araçsallaştırarak söylem üretme alanı olarak kullanır.

Örneğin 1964 Kıbrıs Krizinde İnönü er veya geç gerekli zamanda Ada'ya müdahale edileceği yönünde açıklaması olmuştur.[618] Bu açıklamayı İnönü TBMM'deki konuşmasında şöyle dile getirmiştir[619]:

> "Emniyet ve asayişin tesisi mutlaka yeni uluslararası ehemmiyetli kuvvetlerin yardımına muhtaçtır. Bu sabit olmuştur. Ne şekilde bir mutabakat hâsıl olursa olsun Türk Cemaatinin ve Kıbrıs'taki nizamın tesisi güvenliğin sağlam bir surette tesisi, 'büyük kuvvetlere ihtiyaç yardır...' hakikatini meydana çıkaracaktır. Ve bu kuvvet bulunacaktır. Hadiselerin seyrinden anladığımız kanaat budur... Ondan sonra, Kıbrıs'ta Türk Cemaatinin ve orada bulunan Rum Cemaatinin bundan sonraki hayatlarını tanzim edecek bir hal tarzı bulunacaktır. Bu müddet esnasında Büyük Meclis Kıbrıs meselesi üzerinde yakın ilgisini bir tek gün hafif tutmamıştır."

İnönü'nün konuşması temelde iki şeye hizmet etmektedir. Birincisi rakipte caydırıcı bir tehdit algısı yaratmaktır. İkincisi ise muhalefet partilerinden sürekli olarak gelen

---

[616] Öztığ, "1992-1993 Nahçıvan…", 422.

[617] Detaylar için bakınız: Aksu, **Türk Dış Politikasında,** 105-108.

[618] Fuat Aksu, Çolak Yunus, "Türkiye'nin Dış Politika Krizlerinde Ahdi Hukuk: Kıbrıs ve Nahçıvan Krizleri", **Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi,** s. 88 (2019): 33.

[619] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi,** Dönem I, Birleşim 55, c. 27 (19 Haziran 1964): 11-12.

Kıbrıs'a neden müdahale edilmediğine dair baskının azaltılmasıydı. İnönü, tecrübeli ve askeri geçmişe sahip politikacı olarak özellikle Johnson mektubu sonraki süreçte müdahaleyi başarıya götürecek koşulların var olması gerektiğine inanıyordu. Bu gerekli koşullardan birisi de uluslararası desteğin alınmasıydı. İnönü uluslararası desteğin gerekli olduğunu yine meclis kürsüsünde dile getirerek meclisin bu konuyu da göz önünde bulundurmalarını beklemiştir[620]:

> "İttifak manzumesinin işlenmesi, nazik bir mekanizmanın işlemesi demektir. Böyle, umumi efkâr karşısında her günkü tedbiri münakaşaya maruz olan siyasi safhalarında değil, ittifakların silâhlı düşman karşısında işlemesi halinde (bile müttefikler arasında bu tenkitler, tarizler, şikâyetler daima bulunmuştur ve, bulunacaktır... Mesul adamlar olarak bu şikâyetlere iştirak etmediğimi söylemekle bu bahsi kapatmak istiyorum. Herkes elinden geldiğini yapmaktadır. Müttefiklerin birbirilerinin elinden geleni nihayetine kadar azamisini yapması için mütemadiyen şikâyetlerde, tesirlerde bulunmaları mutat bir harekettir. Bunu bilirsiniz."

İnönü ancak, diplomatik girişimlerin başarısızlığı ve 7 Ağustos'taki Ada üzerinde ihtar uçuşlarının etkisiz kalması üzerine TBMM'nin verdiği silahlı kuvvetleri kullanma yetkisini fiiliyata dökmek zorunda kalmıştır. 8-9 Ağustosta Türk jetleri adayı bombalamıştır. Karar alıcı, kuvvet kullanma tehdidinden faydalanarak karşı tarafı caydırmayı başaramamış ancak zorlayıcı diplomasi çerçevesinde askeri müdahaleyi gerçekleştirmesi ile söylemi ile eylemi arasında tutarlı noktaya gelmiştir.[621] Türkiye'nin müdahalesinden sonra uyuşmazlık konusu BM'ye intikal etmiş ve Güvenlik Konseyi tarafları ateşkese davet etmiştir. Makarios ablukayı kaldıracağını açıkladıktan sonra Türkiye de 10 Ağustos'ta BM'nin ateşkes çağrısına uymuş ve kriz yumuşama evresine girmiştir.

Kuvvet kullanma tehdidinin açık bir şekilde TBMM aracılığı ile söylem olarak kullanıldığı bir kriz de Suriye ile yaşanan 1998 Öcalan Krizi'dir. PKK terör örgütünün lideri Abdullah Öcalan'ın Şam'da ikamet etmesine ve Suriye topraklarındaki Bekaa vadisinde PKK'ya ait çok sayıda kamp kurulmasına müsaade eden Suriye Türkiye'nin terörle mücadelesine engel olmaktaydı. 24 Kasım 1995'te Samandağ'dan sınırı geçip Türkiye'ye girmeye çalışan teröristler ile çatışan Türkiye'nin 23 Ocak 1996'da Suriye'ye bir dizi talepler içeren nota vermesiyle kriz tırmanmıştır.[622] İlişkileri gerginleştiği bu süreçte 1 Ekim 1998'de Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel TBMM'nin yasama yılı açılış konuşmasındaki sözleri Suriye'yi eyleminden

---

[620] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi,** Dönem I, Birleşim 55, c. 27 (19 Haziran 1964): 11-12.

[621] Aksu, Çolak, "Türkiye'nin Dış Politika", 33.

[622] Notada Türkiye ilk kez Suriye'den Öcalan'ı istemiştir. Bu krizin tırmanma seyri açısından önemlidir. Bakınız: Fuat Aksu, **Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi** (İstanbul: Bağlam, 2008), 253.

caydırmaya yönelik kuvvet kullanma tehdidi içeren konuşmasından bir kesit şöyledir[623]:

> "Esasen, Suriye, Türkiye'ye karşı açık bir husumet politikası izlemektedir, PKK terör örgütüne aktif destek sağlamayı sürdürmektedir. Tüm uyanlarımıza ve barışçı açılımlarımıza rağmen hasma-ne tutumundan vazgeçmeyen Suriye'ye karşı mukabelede bulunma hakkımızı saklı tuttuğumuzu, sabrımızın taşmak üzere olduğunu bir kere daha dünyaya ilan ediyorum."

Silahlı kuvvetlerin oldukça ön planda olduğu Öcalan Krizi'nde Demirel'in konuşmasından bir süre önce 16 Eylül 1998'de Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş, Suriye sınırı Reyhanlı'da yaptığı konuşmada Suriye'nin, Türkiye'nin iyi niyetini suiistimal ettiğini Özalan konusunda gerekli önlemleri almamaya devam ederse Türkiye'nin sabrının kalmadığını belirterek krizdeki askeri yoğunluğun arttığını göstermiştir.[624] Demirel'in TBMM konuşması Orgeneral'in konuşmasının ardından krizin askeri alandan sivil alana çekilmesi olarak değerlendirilmişse de dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem ve Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu asker-sivil işbirliği ile yürüyen bilinçli tavırlar olduğunu belirtmişlerdir. Hatta Orgeneral Kıvrıkoğlu, bu durumda zaten karar alıcının siyasi kanat olduğunu ve anayasaya uygun olarak olası savaş kararı TBMM'de alınacak ve hükümetin emriyle asker harekete geçecekti.[625] Kıvrıkoğlu sadece Demirel'in konuşmasını erken bulmuş ve krizin erken tırmandırıldığını düşünmüştü. Ona göre bu konu Ekim ayı MGK'sının konusuydu. Demirel ise askerin işi bu kadar yavaştan alacağını düşünmemişti ve iyi ki bu konuşmayı yaptığını yoksa geç kalınacağını ifade etmiştir.[626] Cumhurbaşkanının, Suriye'ye karşı kararlılığı göstermek üzere yasama organı nezdinde yaptığı bu konuşma dışarıya karşı olmasının aynında içeride de karşılık bulmuştu. Yasama organı aracılığı ile Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın kararlı tavırlarını sürdürmesi Türkiye'nin Suriye'ye yönelik ciddi bir harekete geçileceği rakipte zorunluluk duygusu yaratmıştır.[627] Gelişen süreçle beraber Türkiye'nin kararlı tavrı ve arabuluculuk

---

[623] **TBMM Tutanak Dergisi,** Dönem XX, Birleşim 1, c. 62 (1 Ekim 1998): 11-12.

[624] "Suriye'ye uyarı: Sabrımız kalmadı", **Milliyet**, 17 Eylül 1998.

[625] Murat Yetkin, **Kürt Kapanı: Şam'dan İmralı'ya Öcalan (Öcalan Yakalanışının 20. Yılında)** (İstanbul: Doğan Kitap, 2019), 300.

[626] Detayları için bakınız: Yetkin, **Kürt Kapanı**,126-130.

[627] Aksu, **Türk Dış Politikasında Zorlayıcı**, 266.

üstlenen üçüncü aktörlerin de etkisiyle beraber Suriye Türkiye'nin taleplerini kabul etmek durumunda kalmıştır.[628]

1995 Casus Belli Krizi de yine kuvvet kullanma tehdidi aracılığı ile rakibin eylemini gerçekleştirmesini engellemeye yönelik Türk dış politikasında kriz örneğidir. 1995 yılında Yunanistan'ın III. BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ni onaylayacağı ve bu sözleşmeye dayanarak karasularını 12 mile çıkaracağına dair açıklamaları Türkiye'de karar alıcıları harekete geçirmiştir.[629] Öyle ki konu doğrudan yasama organı olarak TBMM'ye önerge olarak gelmiştir.[630] Önergenin sonuç kısmı şöyledir[631]:

> "…Türkiye Büyük Millet Meclisi, Yunanistan Hükümetinin Lozan'la kurulmuş dengeyi bozacak biçimde Ege'deki karasularını 6 milin ötesine çıkarma kararı almayacağını ümit etmekle birlikte, böyle bir olasılık durumunda, ülkemizin hayatî menfaatlarını muhafaza ve müdafaa için, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine, askerî bakımdan gerekli görülecek olanlar da dâhil olmak üzere, tüm yetkilerin verilmesine ve bu durumun Yunan ve dünya kamuoyuna dostane duygularla duyurulmasına karar vermiştir."

Önergede, TBMM'de temsil edilen her siyasi partinin bir temsilcisinin imzası bulunmaktadır. TBMM başkanı Kamer Genç, önerge okunduktan sonra "Sayın milletvekilleri; Türkiye Büyük Millet Meclisince oybirliğiyle benimsenen bu bildirinin gereği Başkanlıkça yerine getirilecek ve gerekli yerlere duyurulacaktır. Oylamaya gerek yok efendim; biz, Başkanlık olarak bunun gereğini yapacağız."[632] demiştir. Hiçbir zaman oylanmayan ve meclis kararına dönüşmeyen bu önerge meclisin bir beyanı olarak kalmıştır. Öyle ki 2005 yılında dönemin TBMM Başkanı Bülent Arınç casus belli kararı olarak anılan bu kararın Türk-Yunan ilişkilerinin

---

[628] 6 Ekim 1998'de Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in yaptığı arabuluculukta; Türkiye ilişkilerin normalleşmesinin koşullarının Suriye'nin konuya ilişkin gerekli adımları atması gerektiğini içeren bir metin iletmiştir. Bu taleplerin büyük çoğunluğunu içeren bir belge 20 Ekim 1998'de Türkiye ile Suriye arasında imzalanan ve krize son veren Adana protokolünün de eki olmuştur. Protokol imzalanan kadar 9 Ekim'de Öcalan Suriye'den çıkartılmış ve Suriye diğer taleplerin yerine getirilmesini talep etmiştir.

[629] Yunanistan 21 Temmuz 1995 tarihinde III. Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesini onaylamıştır. Söz konusu sözleşmenin detayları için bakınız: United Nations Treaty Collection, **Birleşmiş Milletler**, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXI-6&chapter=21&Temp=mtdsg3&clang=_en [10.10.2019].

[630] "TBMM'de temsil edilen siyasî partilerin, Yunanistan'ın Ege Denizindeki karasularının 12 mile çıkarılmasına yönelik tutumunun doğuracağı sonuçların Yunan ve dünya kamuoyuna dostane duygularla duyurulmasına ilişkin önergesi" için bakınız **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XIX, Bileşim 121 c. 88 (8 Haziran 1995).

[631] **age**, 137.

[632] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XIX, Bileşim 121 c. 88 (8 Haziran 1995) 137.

dostane yürütülmesi için kaldırılması gerektiğini düşündüğünü, ancak baktığında böyle bir kararın olmadığını fark ettiğini belirtir.[633]

Bakıldığında aslında bir karara dönüşmeyen "casus belli kararı", Türk-Yunan ilişkilerinde caydırıcı bir söylem olarak yerini almıştır. Yunanistan ise bazen bu kararı bahane ederek Türk-Yunan sorunlarının çözümünde Türkiye'yi suçlarken bazen de iç politikalarında siyasi söylem olarak kullanabilmektedir. Yunanistan Dışişleri Bakanı Dimitris Avramopulos, 2012 yılında yeni kurulacak hükümetin güven oylamasının öncesinde Türkiye'ye iki ülke arasında ilişkileri ve görüşme sürecini olumsuz etkilediği casus belli kararını kaldırması çağrısında bulunmuştur.[634] Süleyman Demirel dönemin Cumhurbaşkanı olarak "casus belli kararı"nı, Arınç'ın 2005 yılındaki açıklamalarını eleştirerek Yunanistan'ın Ege'de karasularını 6 mil ötesine taşımanın savaş sebebi sayılacağının bir karara ihtiyaç duymadığı, bunun bir devlet politikası olduğu ve ciddi anlamda Yunanistan'a karşı caydırıcı güç oluşturduğunu belirtmiştir.[635] Devlet politikası haline gelmiş bu söylem koalisyon hükümeti döneminde tüm partilerin ortak şekilde fikir birliğine vararak bu türden bir önerge sunmalarını sağlamıştır. Uyuşmazlık özelinde ulusallaşmış çıkarın bir yansıması olarak değerlendirmek gerekir. Bunun yasama organı TBMM aracılığı ile yapılıyor olması ve bunun bir kararmış gibi uluslararası kamuoyuna yansıtılıyor olması ise kriz yönetim tekniği açısından Türk dış politikası açısından farklı bir örnek oluşturmaktadır.

Koalisyon hükümetleri döneminde yaşanan ve zorlayıcı diplomasi stratejisinin gereği kuvvet kullanma tehdidinden faydalanılan bir krizde GKRY ile yaşanan S-300 Füzeleri Krizidir.[636] Kuvvet kullanma tehdidinin yansımalarını TBMM'de gördüğümüz bir örnektir. Kriz, GKRY'nin S-300 füze sistemlerini Rusya'dan satın

---

[633] Nur Batur, "Meclis'te oylanmayan '12 mil' kararı kalksın", **Hürriyet**, 8 Nisan 2005, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/meclis-te-oylanmayan-12-mil-karari-kalksin-310125 [08. 05.2020].

[634] "Avramopulos: Türkiye 'casus belli'yi yürürlükten kaldırsın", **Hürriyet**, 8 Temmuz 2012, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/avramopulos-turkiye-casus-belliyi-yururlukten-kaldirsin-20939405 [08. 05.2020].

[635] Fikret Bila, "Demirel: Herkes Dış Siyaset Yapmamalı", **Milliyet**, 9 Nisan 2005. https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/demirel-herkes-dis-siyaset-yapmamali-111959 [08. 05.2020].

[636] Krizin detayları için bakınız: Aksu, Türk Dış Politikasında Zorlayıcı, 240-250.

S. Gülden Ayman, **Tırmandırma Siyasetine Bir Örnek: S-300 Krizi** (Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi: 2000).

alacağına dair antlaşma yapıldığı haberi üzerine tetiklenmiştir. Türkiye Rum tarafının silahlanma girişimine, Kıbrıs'ta Türk toplumunun güvenliğini tehlikeye atacağı ve çözüm sürecini olumsuz etkileyeceği sebebiyle tepki göstermiştir. S-300 Krizinde RP ve DYP koalisyonunun iktidarda olduğu, Refah-Yol diye anılan hükümet bulunmaktaydı. Bu dönem iç politikada ki yapı, dış politikada çok başlılığa sebep olmuştur.[637] 30 Haziran 1997 tarihine kadar Refah-Yol hükümetinin Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller'di. Tansu Çiller'in dış politikasının yönü batıya dönüktü. Aynı hükümetin Kıbrıs ve Türki Cumhuriyetlerle ilişkilerin sorumluluğu verilmiş olan Devlet Bakanı Abdullah Gül ise doğuya dönük bir dış politika izliyordu.[638] Bu durum şu noktada önem kazanmaktadır. Kriz yönetim sürecinde uluslararası desteğin sağlanabilmesi açısından Çiller biraz daha ön planda olmuştur.[639] Dışişleri Bakanı Tansu Çiller önce Rus yetkililerle görüşüldüğü ve füzelerin GKRY'ye satılmayacağının teyidinin alındığını belirtmişse de satış sürecinin devam ettirilmesi üzerine Türkiye söylemini sertleştirmiştir.[640] 14 Ocak 1997'de Millî Savunma Bakanı Turhan Tayan'ın TBMM'deki gündem dışı konuşmasında kuvvet kullanımına ifadeler görülmektedir. Tayan'ın GKRY'nin eylemine karşılık askeri tedbirlerin alındığını içeren konuşmasının detayları şu şekildedir[641]:

> "İşte, S-300 füzelerinin satışına ilişkin sözleşmenin Güney Kıbrıs'ta imzalanmasını, tüm bu senaryonun bir parçası olarak görmekte yarar vardır.
>
> Türkiye, daha başlangıcından beri, bu senaryoyu doğru değerlendirmiştir. Bir taraftan askerî planda gereken tedbirleri alırken, diğer taraftan da diplomatik kanallardan Rum-Yunan ikilisinin tuttukları yolun yanlışlığını, silah yığarak Ada'yı bir barut fıçısına çevirme teşebbüslerinin tehlikelerini, Ada'da artan gerilimin sonuçlarını, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Türk-Yunan dengesini Kıbrıs Halkının meşru hak ve çıkarlarını korumadaki kararlılığını en kuvvetli şekilde muhataplarına iletmiştir. Kıbrıs'ın, ancak bir çözümden sonra ve Türkiye ile eşzamanlı olarak Avrupa Birliğine üye olabileceğini, aksi bir teşebbüsün, Ada'yı tamamen bölünmeye götürebileceğini; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetine Türkiye ile ekonomik bütünleşmeye gitmekten başka bir seçenek kalamayacağını muhataplarına anlatagelmiştir."

---

[637] Gencer Özcan, "Yalan Dünyaya Sanal Politikalar", **11 Aylık Saltanat: Siyaset, Ekonomi Ve Dış Politikada Refahyol Dönemi**, ed. Gencer Özcan (İstanbul: Boyut Yayınları, 1998): 180.

[638] Aksu, **Türk Dış Politikasında Zorlayıcı**, 228-229.

Özcan, "Yalan Dünyaya…", 180.

[639] Uluslararası destek batıdan sağlanmıştır. ABD, İngiltere ve NATO'nun S-300'lerin Kıbrıs'a yerleştirilmesinin Rusya'nın Doğu Akdeniz'de ve Ortadoğu'da üstünlük sağlayacağı üzerinden destek arayışı ile Türkiye müttefik desteği bulabilmiştir. 29 Aralık 1998 tarihinde GKRY S-300 füzelerini Adaya konuşlandırmaktan vazgeçtiğini fakat füzelerin Girit'e konuşlandırılması için Yunanistan ve Rusya ile görüşeceğini açıklaması ile kriz sona ermiştir.

[640] Tansu Çiller'in Rusya ziyareti dönüşünde, bizzat Rusya'nın füzelerin satılmaması konusunda ikna ettiği yönünde bir algı oluşmuştur.

[641] **TBMM Tutanak Dergisi,** Dönem XX, Birleşim 45, c. 19 (14 Ocak 1997): 9.

Aynı oturumda görüş bildiren DYP milletvekili emekli Genelkurmay Başkanı Turan Güreş yine kuvvet kullanma seçeneği ve gerekleri üzerinden bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada Güreş hükümetin kriz yönetimine dair desteğini ve askeri güç kullanımına dair görüşleri şöyledir[642]:

> "O halde, Kıbrıs için stratejik olabilecek bu silahın Güney Kıbrıs yönetimince satın alınmaması ve bundan sonra da, Kıbrıs Rum yönetiminin silahlanma yarışını engellemek için, siyasî ve diplomatik kararlılığımız, devamlı olarak, tavizsiz, belli edilmelidir, açıklanmalıdır. Bu bapta, Hükümetin göstermiş olduğu kararlı ve zamanlı tepkiyi destekliyoruz. Alınacak askerî tedbirler için, burada öneride bulunmayı lüzumsuz görüyorum; çünkü, bu tedbirler alınır ve belki de alınmıştır."

Ancak kuvvet kullanma üzerinde muhalefetten tepki gelmiştir. DSP milletvekili askeri güç kullanımına dair bir tehdidin böyle aleni şekilde yapılmasının doğru bir strateji olmadığı yönünde eleştirmiştir.[643] Bu eleştiri esastan kaynaklı bir eleştiri değildir. Yani Kıbrıs'ın güvenliği ve krize yüklenen çıkar algısı hükümet ve meclis arasında örtüşmekte GKRY'nin silahlanma eylemi doğru bulunmamaktaydı. Mesele stratejiydi; eğer askeri güç kullanmak amacı var ise bunu dillendirerek değil gizlice yapılması yönündeydi. Fakat kriz sürecinde uygulanan zorlayıcı diplomasi kuvvet kullanma tehdidinde istemin ve cezanın/ödülün açık şekilde söylemde yer alması gerekliliğine sahip bir stratejidir.[644] Bu açıdan iktidarın rakibi eyleminden vazgeçirmek üzere kurguladığı stratejide kuvvet kullanmanın söyleme yansıması önem arz etmektedir. Bu açıdan muhalefetin eleştirisi karşılık bulmamış ve iç politik kaygılar taşıyan eleştiri olarak kalmıştır.

H.1.d. Krizin özellikleri yürütmenin yasamayı kriz yönetim sürecine müdahil etmesini belirler.

Bu tespit koalisyon hükümeti yapısı ile doğrudan ilişkili değildir; ancak koalisyon hükümetleri döneminde krizin niteliğinin yasama-yürütme ilişkisini belirleyen örnekler karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri "uyutulan" niteliği ile Muavenet Krizi iken diğeri ani niteliği ile 1996 Kardak Krizidir.

Ekim 1992'de Nato tatbikatı sırasında Amerikan uçak gemisi USS Saratoga'dan atılan füze ile Türk Muhribi TCG Muavenet vurulmuştur. Süleymen Demirel Başbakanlığındaki koalisyon hükümetinin iktidarı sırasında meydana gelen olayda 5

---

642 **TBMM Tutanak Dergisi,** Dönem XX, Birleşim 45, c. 19 (14 Ocak 1997): 16.

643 **TBMM Tutanak Dergisi,** Dönem XX, Birleşim 45, c. 19 (14 Ocak 1997): 22.

644 Bakınız: Alexander L. George, ""Theory and Practice", **The Limits of Coercive Diplomacy**, ed. Alexander L. George, Williams E. Simons (Boulder: Westview Press, 1994): 16.

Türk denizci yaşamını kaybetmiş 11 denizci yaralanmıştır. Olayın meydana gelmesinden kısa süre sonra Türk Genel Kurmay Başkanlığı tarafından kaza olarak tanımlanmıştır. Donanma Komutanı Güven Erkaya, yapılan inceleme sonrasında "kaza neticesi ABD gemisinden ateşlenen güdümlü merminin isabet etmesi"[645] sonucunda olayın meydana geldiği yönünde beyanı bulunmaktadır. Türkiye de karar alıcılar olayın ABD ile bir krize dönüşmesi endişesiyle oldukça temkinli davranmaktaydılar. Muavenet Krizine ilişkin analizinde Şıhmantepe, Türkiye'nin olayı krizleştirmekten kaçındığı yönünde değerlendirmesi bulunmaktadır.[646] Türkiye'de karar alıcının "kaza"yı kriz haline getirmeyip uyutması yasama-yürütme ilişkilerine de yansımıştır. 6 Ekim 1992'de olaydan birkaç gün sonra muhalefet partisi ANAP milletvekili Yücel Seçkiner olaya ilişkin olarak hükümetin kaza değerlendirmesini ve olay karşısında gerekli tedbirlerin almadığı yönünde eleştirmişitir.[647] Ancak hükümet adına cevap veren Savunma Bakanı, hükümetin peşinen olayı kaza olarak kabul etmediği gerekli incelemeler sonucunda bu kanıya varıldığını kendi argümanları ile savunmuştur.[648] Çeşitli zamanlarda sözlü ve yazılı soru önergeleriyle TBMM gündemine taşınan Muavenet Krizi için 23 Şubat 1993 tarihinde muhalefet partileri olan RP ve ANAP'tan iki ayrı meclis araştırma önergesi teklif edilmiştir.[649] RP milletvekili Cevat Ayhan'ın konuşması yasama-yürütme ilişkisi bağlamında oldukça dikkat çekicidir[650]:

> "Muhterem arkadaşlar, bir noktaya dikkatinizi çekmek istiyorum: Bundan bir süre önce rapor neşredildiğinde Millî Savunma Bakanımız, basın mensuplarına 'rapor gizlidir, açıklayanlayız' demişti, hâlâ da rapor açıklanmamıştır, neyin nesi bilmiyoruz. Niçin gizlidir? ... Meclis tarafından bilinmesi gerekir. Eğer, çok açıklanamayacak hususlar varsa, gizli oturum yapılarak açıklanır ve milletin vekilleri ikna edilir; ama maalesef, bu da yapılmamıştır…Meclis olarak bu meseleyi tahkik edelim istedik. Neden istiyoruz bu araştırmayı? Şundan istiyoruz: Maalesef, hükümetlerin, bazı olaylar karşısında zayıf olduğunu görüyoruz, hükümetler rahat değillerdir. Bu Hükümet ilk kurulduğu zaman Çekiç Güç'ün görev süresinin uzatılmasıyla ilgili müzakereler sırasında –yanlış hatırlamıyorsam- Sayın Başbakana, 'Çekiç Güç'e, Çekiç Güç'ün görev süresinin uzatılmasına daha evvel karşıydınız, neden şimdi görev süresinin uzatılmasını istiyorsunuz?' diye sorluduğunda kendileri, '50 milyar dolar borcumuz var. Eğer, bu dediklerini yapmazsam, önümüze fatura getirir koyarlar, işte bizim sıkıntımız budur' dediler… milletimizin başında bulunan bu değerli Hükümet de, bazı meselelerde gerektiği kadar güçlü olamamaktadır, işte bunun için, Hükümetin arkasında Türkiye Büyük Millet Meclisi var, rahat olsun diyoruz. 1920'li yıllarda işgal altındaki Türkiye'nin Meclisi bile, bugünkünden çok daha zor şartlarda yedi

---

[645] "Aptal Coni Yüreğimizi Yaktı", **Milliyet**, 3 Ekim 1992, 12.

[646] Şıhmantepe, **Türk Dış**, 147.

[647] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XIX, Birleşim 11, c. 18 (6 Ekim 1992): 258-260.

[648] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XIX, Birleşim 11, c. 18 (6 Ekim 1992): 260-263.

[649] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XIX, Birleşim 72, c. 30 (23 Şubat 1993): 148.

[650] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XIX, Birleşim 72, c. 30 (23 Şubat 1993): 189.

> düvele karşı savaşan Millî Mücadele kahramanlarının arkasında dipdiri ayakta durmuş ve mücadeleden başarıyla çıkmıştı. Biz bugün istiyoruz ki, sıkıştığı noktada, zorlandığı noktada Hükümetimizin arkasında Meclisimiz olsun. Bakın, ABD ile geçmişteki münasebetlerde, ABD'nin Türkiye'ye yardımları dile geldiği zaman, vaat edilen yardımlar çıkmadığı zaman, ABD Hükümetleri derhal, 'ne yapalım efendim, bizim meclisilerimiz bunu kıstı, kesti, yarısını verdi, yarısını vermedi' diye çeşitli mazaretlerin arkasına sığınabilmektedirler. İşte, buradaki Türkiye Büyük Millet Meclisi de, Hükümetimize, her konuda, her türlü desteği vermeye hazırdır; ama Hükümetin de, bu destek yolunu açmasını istiyoruz, grupları üzerindeki ambargoyu kaldırmasını istiyoruz."

Cevat Ayhan'ın konuşması, kriz yönetiminde ve dış politikaya ilişkin meselelerde hükümetlerin TBMM tarafından desteklenmesinin önemini özetlemektedir. Birçok defa tekrarlandığı üzere kriz yönetimin müzakere sürecinde istikrarsız hükümetler rakip tarafından "taviz verebilir" nitelikte görülmektedir. Bunu aşmanın yolu krize ilişkin alınacak kararlarda ulusal desteğin hükümete verildiğinin bilinmesidir. Ulusal desteğin ve iradenin en açık şekilde yansıdığı yer olarak meclisten alınacak destek bu bakımdan oldukça önemlidir. Ancak bu durum yasama ile yürütme arasındaki ilişkinin açık ve şefaf olması ile mümkündür. Ayhan'da muhalefet ile iktidar arasında açık iletişimin önemine dikkat çekmekte ve bunun sağlanabilmesi için hükümeti parlamenter sistemin denetleme mekanizmalarını işler hale getirmeye davet etmektedir. Bu durumun sadece söz konusu kriz özelinde değil diğer dış politika konularında da hükümetin güvenilirliğini arttıracağını belirtmiştir. Ancak kriz yönetim sürecine [hükümeti destekler nitelikteki] dahil olmak arzusu karşılık bulamamış ve araştırma önergesi reddedilmiştir.[651] Parlementer denetleme mekanizmasının işletilemediği Muavenet Krizi Türk dış politikası krizleri arasında "uyutulan" kriz olarak yerini almıştır.

1996 Kardak Krizi 25 Aralık 1995'te Figen Akat isimli Türk ticaret gemisinin Kardak kayalıkları yakınlarında karaya oturmasıyla tetiklenmiştir. Geminin kurtarma çalışmalarında Yunan ve Türk hükümetleri arasında çıkan anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır.[652] Krizi tırmandıran eylem ise Yunanistan'a ait Kalimnos adası belediye başkanının ve adanın papazının 26 Ocak 1996'da Kardak kayalıklarına çıkarak Yunan bayrağı dikmesi olmuştur.[653] 27 Ocak günü iki Türk muhabir adaya gelerek Yunan bayrağını indirmiş ve Türk bayrağını dikmiştir. Her iki sivil girişim iki ülke arasındaki

---

[651] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XIX, Birleşim 73, c.30 (24 Şubat 1993): 216.

[652] Detaylar için bakınız: Aydın Şıhmantepe, "Ege Denizinde Aidiyeti Tartışmalı Ada, Adacık ve Kayalıklar Sorunu: Kardak Krizi'nin Çatışma Çözümü Analizi Açısından İncelenmesi", (Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002)

[653] Aksu, **Türk- Yunan İlişkileri**,111

diplomatik gerginliği arttırmış ve hükümetler üzerindeki baskı artmıştır. 28 Ocak 1996 tarihinde kayalıklara askeri birlik göndermiş, Türk bayrağını indirtmiş ve kayalıklara konuşlanmıştır. Bu gelişmeden itibaren Türkiye'nin kriz yönetimine odaklanmış hem diplomatik girişimler hem de askeri girişimlerle Yunanistan'ın geri çekilmesini sağlamak istemiştir.[654] Yunanistan'ın kayayı boşaltmaması üzerine kayalıkların küçük olan kısmına Türk komandoları 30-31 Ocak 1996'da çıkmıştır. Kriz bu kadar hızlı ilerlerken Başbakan Tansu Çiller karar alma birimi içerisinde bulunmaktadır. Başbakan Çiller'in "o asker gidecek o bayrak inecek" söylemi Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanı olarak krizdeki müdahilliği krizi daha kontrollü bir stratejiye yöneltmiştir. Kardak'ın iki kayalıktan oluştuğu fark edilip diğer kayalığa 30 Ocak gecesi Türk askerlerinin çıkması kayalıklardaki Yunan askerlerine müdahale etme fikrine göre daha düşük seviyeli bir askeri hamleydi. Bu operasyonun gizli yapılması gerekliliği ve meselenin sınır operasyonu olması sebebiyle yürütme yasamayı kriz yönetim sürecine dâhil etmemiştir.[655] Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Çiller'in Kardak kayalıklarından ikincisine asker çıkarılması ile ilgili bilgi verip danıştığı 30 Ocak gününde kendisine bu konuda şu cevabı verdiğini belirtmiştir:

> "… Sayın Tansu Çiller bana geldi ve Kardak'la ilgili bilgi verdi. Ben kendisine aynen, 'bu bir sınır olayıdır, sınır olayında asker kullanmak gerekirse, kullanabilirsiniz, hükümetin ayrıca yetki almasına gerek yok' dedim. Sınır olayı olmazsa hükümetin meclisten yetki alması zorunlu, aksi halde anayasa ihlali olur, bunu da söyledim."

1996 Kardak Krizi'ne yol açan Figen Akat isimli geminin karaya oturması olayı 26 Aralık 1995'te gerçekleşmeden iki gün önce 24 Aralık'ta Milletvekili Genel Seçimi yapılmıştı. Yeni hükümetin kurulması ve güvenoyu olması 12 Mart 1996 tarihini bulacaktır. Krizin, hükümet kurulma görüşmeleri sırasında yaşanmıştır. Ancak var olan koalisyon hükümetinin başbakanı Tansu Çiller, Dışişleri Bakanı Deniz Baykal'dır. Koalisyon içerisinde kriz sürecinde ortak paydada buluşamama hali hâkimdi. Koalisyon içerisinde siyasilerin yönetim beceri ve felsefeleri, askeri sivil bürokrasinin krize bakış açısı dağınık bir karar yapısı karşımıza çıkarmaktadır.[656]

---

[654] 29 Ocak 1996 tarihinde Türkiye Yunanistan'a bir nota vererek ada ve adacıklarının aidiyetlerinin 1932 Türk İtalyan protokolü ve 1942 Paris Antlaşmasında belirlenmemiş olduğu, bunun için ada ve adacıkların egemenliklerin belirlenmesi üzere görüşmelere açık olunduğu bildirilmiştir.

Ali Kurumahmut, **Ege'de Temel Sorun: Egemenliğin Tartışmalı Adalar Sorunu** (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1998) , Ek 20-21.

[655] "Resmî Gazete Kara Sınırlarının Korunması ve Güvenliği Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 22 Kasım 1988, 19997.

[656] Aksu, **Türk Dış Politikasında Zorlayıcı,** 214.

Tansu Çiller "o asker gidecek, o bayrak inecek" söylemi ile krizin askerileşmesine yatkınlığı şahin bir duruş sergilemekteydi. Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel kriz yönetiminde siyasi sorumsuz olarak rol üstlenerek Yunanistan ile çatışmayı önleyecek diplomasinin ön planda olduğu çözüm yoluna gidilmesi konusunda hükümete telkin vermiştir. Demirel'in o dönem koalisyon üyelerinin ve askeri kanadın ikna sürecine dair ifadeleri şöyledir[657]:

> "…Başbakan geldi. 'Kayalığa asker çıkaralım, bayrak çıkaralım' diyor… Gidip bayrağı indirsek onlar müdahale eder… Savaş olur. Zaten savaş böyle olur. 'Bu ağır sorumluluktur' dedim. Bunu başka türlü çözmenin yolu yok mu? Peki, buradan savaş çıkarsa biz bunu dünyaya nasıl izah ederiz? Bize 'bir avuç kaya parçası için bu savaşı çıkarmasaydınız, başka türlü halletseydiniz' demezler mi? Yapmadık henüz. Ben diyorum ki, çağırdım hepsini geldiler… Açıkça söyledim… Siz Genelkurmay Başkanı olarak bunun sorumluluğunu taşıyamazsınız! Siz başbakan olarak taşıyamazsınız. Siz dışişleri bakanı olarak taşıyamazsınız. Kimse taşıyamaz… Müdahale her zaman yapabilirsiniz ama en son yapılacak iştir. İki saat sonra Genelkurmay başkanı geldi: ' Efendim sizin söylediğiniz doğrudur' dedi. 'Orada ikinci bir kayalık var. İkizi. İkincisine de biz asker çıkaralım.'
>
> Bir taraftan Amerikalılarla konuşuyoruz. Diğer taraftan ikinci kayalığa asker ve bayrak gönderme talimatı verdik. Biz sadece Clinton'ın lafına kanmadık.
>
> Kaldırın asker ve bayrağı hadise bitsin. İkinci kayalığa çıkmasaydık Amerika'nın arabuluculuğu belki işe yarardı belki de yaramazdı. Diplomaside güçlü olmak için kuvvet lazım. Gücünü göstermek lazım. Biz gücümüzü gösterdik."

Koalisyon içerisinde açıkça fikir ayrılığı bulunmamaktaydı. Ancak siyasiler bir o kadar şahin iken askerler aksine diplomasiden yanaydılar. Ancak hükümetin emirleri ile hareket eden askerlerin ikinci kayalıklara asker çıkarma alternatifi Yunan askerlerine müdahale etmek yerine daha az tırmandırma içeren bir eylemdi.[658] Süleyman Demirel'in de krize müdahalesi ile kuvvet kullanma tehdidinden faydalanılsa da askeri çatışmaya dönüşmeden önce Yunanistan'ın sonra Türkiye'nin çekilmesi ile kriz sonuçlanmış, taraflar *status quo ante'*ye dönmeyi kabul etmişlerdir. Kriz yönetimi karar birimi böyle şekillenmiş olsa da TBMM krize müdahil edilmemiştir. Bunda çalışma içerisinde daha önce anlatıldığı gibi ani kriz olması ve askerileşme boyutunda yasamanın kararına anayasal gerek duyulmaması yanında seçimden yeni çıkılmış ve henüz yeni hükümet kurulmamıştır. TBMM içerisinde koalisyon pazarlıklarının yapıldığı iç siyasete odaklanıldığı bir ortam bulunmaktaydı. Demirel'in de krizin askeri çatışma yaşanmadan çözülmesi yönündeki arzusuyla

---

[657] Nur Batur, **Yürekten Gülerekten Yürüdüm: Atina'da Bir Türk, Bir Gazeteci** (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2004), 30-32.

[658] Dönemin Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Onur Öymen anılarında, iki kayalıktan diğerine asker çıkarma fikrinin Yunanistan ve Kıbrıs'tan sorumlu müsteşar yardımcısı İnal Batu'ya ait olduğunu belirtmektedir. Onur Öymen, **Zor Rota: Gençlik ve Diplomasi Anıları** (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017), 360.

üstlendiği liderlik başbakanı bile bir miktar devre dışı bırakmış iken yasama krize hiçbir şekilde müdahil edilmemiştir.

Hipotez-2: Hükümetin alacağı dış politika kararı [savaş ilanı, asker gönderme, uluslararası antlaşmaların uygun bulunması vb. durumlarda] açık bir şekilde yasamanın görev, yetki, sorumluluk alanına giriyor ise yürütme yasamayı kriz yönetim sürecine müdahil eder.

Hükümetin yapısı ile çok da ilintili olmasa da yürütmenin kriz sürecinde yasamanın müdahilliğini gönüllü kabul ettiği bir diğer durum anayasal zorunluluktur. Ancak koalisyon hükümetlerinin yasamayı razı etme durumları örneğin çoğunluk hükümetlerine göre daha zor olabilmektedir. Anayasanın gerektiği katılım sürecinde yasamada yapılacak oylamalarda hem koalisyon ortaklarının hem de muhalefetin ikna edilmesi gerekmektedir. Koalisyon ortaklarının ikna süreci sadece bakanlar kurulunda değil bir yandan mecliste de gerçekleşebilmektedir. Ayrıca koalisyondan ve parti içinden oluşabilecek çatlaklara karşı muhalefetin de ikna edilmesi gerekmektedir. Diğer taraftan eğer koalisyon hükümetinin partilerine ait milletvekili sayısı anayasanın belirlediği orana ulaşmayan azınlık konumundaki hükümetler ise otomatik olarak muhalefetin desteğine ihtiyaç duymaktadır. Bu durumlarda yürütme iki seviyeli olarak, bir taraftan kriz yönetim sürecini rakip ile yürüttüğü pazarlık içerisindeyken ulusal mecrada da yasama ile bir pazarlık yürütmek zorundadır.

Türkiye'deki koalisyon hükümetlerinde bu iki seviyeli pazarlığın yürütüldüğü krizlerden biri olarak 1964 Kıbrıs Krizi'nde, 16 Mart 1964 tarihli 93 sayılı TBMM Kararı'nın hükümete verilmiş olması ile ilgilidir. 1963 yılı sonlarında başlayan Kıbrıs'taki şiddet eylemleri sonrasında Başbakan İsmet İnönü TBMM'de Kıbrıs'taki olaylar hakkında bilgi vermiş ve gerekli tedbirlerin hükümet tarafından alınacağını belirtmiştir. İnönü'nün konuşmasındaki en önemli nokta Kıbrıs'ın istikbalinin yeni bir safhaya girmiş olduğunu belirtmesi olmuştur.[659] Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin kürsüde yaptığı konuşmada Garanti Antlaşması'nın uygulanışı ile ilgili bilgi vermiştir.[660] Çünkü o dönem Türkiye'nin Antlaşmalardan doğan haklarını kullanmak

[659] **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Toplantı Yılı 1, Birleşim 20, c.17 (26 Aralık 1963): 6.

[660] Türkiye, İngiltere, Yunanistan'ın Kıbrıs Hükümetine ortak çağrıda bulunduğu ve Türk Hava Kuvvetlerine ait jet uçakları Lefkoşa'daki çarpışmaların durdurulması için ihtar uçuşları yaptığını belirten Erkin, bu uçuşlar da eğer başarılı olamazsa Kıbrıslı Türklerin hayatlarını korumak amacıyla

üzere müdahale etmesi gerekliliği hükümete eleştiri olarak yöneltiliyordu. Meclisteki bu konuşmaların Ada'ya müdahaleyi kolaylaştırıcı bir zemin yaratmaya yönelik olduğunu söylemek mümkündür.

Aynı günkü Cumhuriyet Senatosu birleşiminde Adalet Partisi Grubu adına konuşan Fethi Tevetoğlu, Yeni Türkiye Partisi Grubu adına konuşan Turhan Kapanlı, Millet Partisi Grubu adına konuşan Mansur Ulusoy konu hakkında görüşlerini bildirirken hükümeti tedbir almamak ve Garanti Antlaşması'nı uygulamamakla suçlamışlardır.[661]

Kıbrıs'taki gerginlik devam ederken ve diplomatik girişimler başarısızlıkla sonuçlanırken İnönü hükümeti kararlılığının içeride ve dışarıda bir göstergesi olarak TBMM'den adaya müdahale kararı almıştır. Bunun sonucunda 16 Mart 1964 tarihinde TBMM'nin 93 sayılı kararı ile Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerine Anayasanın 66. Maddesine dayanarak silahlı kuvvetleri kullanma izni verilmiştir.[662] Ancak bu kararın uygulanması Ağustos ayını bekleyecektir. Haziran ayında planlanan müdahale, ABD'den gelen Başkan Johnson'un mektubu ile engellenmiştir. TBMM görüşmeleri sırasında sıklıkla neden Garanti Antlaşması'nın hükümleri uygulanmadığı sorgulanıyordur. TBMM'nin 93 sayılı kararıyla hükümete verdiği yetki sonrasında da İnönü'nün neden hâlâ beklediği sorgulanmıştır. Kıbrıs'taki gerginlik ve şiddet olayları, Meclisteki tartışmalar da sürerken bu sırada ABD başkanı Johnson'dan gelen mektupla Türkiye, Kıbrıs krizi içerisinde bir taraftan da ABD ile bir kriz yaşamaktaydı. İnönü hükümeti bu iki kriz içerisinde ulusal desteğe ihtiyaç duymaktaydı.

gerekli tüm tedbirlerin Türk Hükümeti tarafından alınacağını söylemiştir Dışişleri Bakanı ayrıca durumun vahimleşmesi üzerine 23 Aralık'ta Yunanistan, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçilerini davet ederek Kıbrıs'taki olayları; Kıbrıslı Rumların tecavüz ve tahriklerinin derhal durdurulması için İngiltere ve ABD Hükümetlerinin ellerindeki bütün imkânları kullanmalarını talep ettiklerini belirtmiştir. Bu toplantının sonucunda 24 Aralık 1963'te ortak bir bildiri yayınlanmıştır. Buna göre: "Türkiye, İngiltere ve Yunanistan Hükümetleri, Garanti Antlaşmasını imza eden devletler sıfatıyla Kıbrıs Hükümeti ile Türk ve Rum Cemaatlerini hali hazır karışıklıklara son vermeye müştereken çağırırlar. Üç Hükümet, bu gece ateş kesilmesi için uygun bir saatin teshiline ve her iki cemaatten buna riayeti istemeye Kıbrıs Hükümetini davet ederler. Üç Hükümet ayrıca, hukuk nizamının korunması lüzumunu göz önünde tutarak bugünkü durumu doğuran güçlüklerin halline yardım maksadıyla müştereken tavassutta bulunmayı teklif ederler." Detayları için bakınız: **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Toplantı Yılı 1, Birleşim 20, c.17 (26 Aralık 1963): 7-10.

[661] Senatörlerin konuşma detayları için bakınız: **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Toplantı Yılı 1, Birleşim 20, c.17 (26 Aralık 1963).

[662] Bakınız tez içerisinde EK-1.

Tablo 8: Koalisyon Hükümetleri, Türk Dış Politika Krizlerinde TBMM Müdahilliği ve Müdahilliğin Türü

KRİZLER	TBMM MÜDAHİLLİĞİ	TBMM MÜDAHİLLİĞİNİN TÜRÜ
1964 Johnson Mektubu Krizi	Var	Güvenoyu, Kapalı Oturum, Açık Oturum
1964 Kıbrıs Krizi	Var	Silahlı Kuvvetlerin Yurtdışına Gönderilmesi, Kapalı Oturum, Açık Oturum
1968-1974 Afyon Krizi	Var	Kanun yapımı, Açık Oturum
1973-1976 Kıta Sahanlığı Krizi	Sınırlı	Açık Oturum
1974 Kıbrıs Krizi	Var	Silahlı Kuvvetlerin Yurtdışına Gönderilmesi, Kapalı oturum, Açık Oturum
1974-1979 Notam-Fır Krizi	Var-Sınırlı	Açık oturum
1991 Nahcivan Krizi	Var	Açık oturum
1992 Muavenet Krizi	Var-Sınırlı	Meclis Araştırma Önergesi, Açık Oturum
1995 Ege Denizi Krizi	Var	Açık oturum, İrade Beyanı
1996 Kardak Krizi	Yok	Yok
1997 S-300 Füze Krizi	Var	Açık oturum
1998 Suriye- Öcalan Krizi	Var	Açık Oturum

Tez çalışması kapsamında araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Hipotez-1: Hükümet sistemleri ve hükümet yapısı; krizlerde karar yapısını, kararların niteliğini, hangi araç-yöntemleri kullanılacağını ve yasama-yürütme ilişkisini etkiler.

Partiler-üstü hükümetler siyaseten seçmene karşı sorumlu olmadıkları için yeniden iktidara seçilme ve iktidarı sürdürme kaygısı gözetmediklerinden dolayı kriz yönetimlerinde ulusal destek aramaz ve karar yapısı içerisinde TBMM'nin müdahilliğini gözetmezler. Bu durumda kriz yönetimi ve karar sürecini dış uyaranlara karşı kapattıklarından süreç başarılı olmamaktadır.

ABD ile Türkiye arasında yaşanan Haşhaş Krizi koalisyon hükümeti döneminde tetiklenmişse de bu bölümde değinilecek olan kısmı 12 Mart Muhtırası sonrasında kurulan teknokrat hükümetin kriz yönetim sürecidir. Teknokrat hükümetlerde ulusal desteğin zayıf olması hükümetin kriz yönetim sürecini başarısız (ulusal çıkarın korunamamasına)

yönetmesine sebep olmuştur.[663] 26 Mart 1971 ile 11 Aralık 1971 tarihleri arasında, ordunun partisiz başbakan talebiyle Nihat Erim CHP'den istifa etmiş ve bağımsız olarak partiler-üstü hükümeti kurmuştur. Ulusal desteğin olmadığı hatta ulusal desteğe ihtiyaç duymadan iktidara gelen hükümet niteliği teknokrat ancak Bakanlar Kurulu içerisinde farklı partilerden milletvekilleri teknokrat hükümetin bir koalisyon yapısı olduğunu da söyleyebiliriz. İsmail Cem'in hükümetin niteliğini "muhtelit" olarak tanımlamaktadır.[664] Nihat Erim hükümet programı Millet Meclisi'ndeki güven oylamasında 370 milletvekilinin katıldığı oylamada, 3 çekimser, 46 red oyuna karşılık 321 oyla kabul edilmiştir. 75 milletvekili ise oylamaya katılmamıştır.[665] Hükümet kurulurken bu kadar desteğin olmasının sebepleri Nihat Erim'in hükümeti kurarken parti liderleri ile giriştiği sıkı pazarlık ve milletvekillerinin muhtıranın gölgesi altında siyasi gelecek kaygısıydı.[666]

ABD, yaşanan haşhaş krizi ile ilgili olarak eski Başbakan Süleyman Demirel ile birebir görüşüldüğü için Demirel'in konuyu detaylıca bildiğini, yeni hükümet ve ordunun, haşhaş sorununu çok da detaylı bilmediğini düşünüyor; Erim hükümeti daha ikna edilebilir görülüyordu.[667] Teknokratik yapısından dolayı Erim hükümetinin seçim sorumluluğu olmadığından iktidarının haşhaş yetiştiren illerdeki seçmen desteğine bu aşamada ihtiyacı ve sorumluluğu yoktu.

Haşhaş konusu Millet Meclisi'nde yer bulamamışsa da hükümet programı görüşmelerinde Senato'da gündeme gelmiştir. Başbakan Erim Hükümet programında Haşhaş Krizi ile ilgili olarak izleyeceği politikayı bildirmiştir. Hükümet programındaki konu ile ilgili ifadeleri şöyledir[668]: "Bütün dünya gençliği için kahredici bir afet halini almış olan afyon kaçakçılığının, her şeyden önce insanlık duygularını incittiği inancında olan Hükümetiniz

---

[663] Kriz partiler-üstü hükümet döneminde sonuçlanmamıştır. Zamana yayılmış bir kriz olarak kriz yönetim süreci devam kriz Ecevit'in Başbakanlığı döneminde sonuçlanacaktır.

[664] "12 Mart'ın ilk hükümeti, ilginç bir 'muhtelittir'. Tarihsel bürokratik tezlerin ve bürokratik 'establishement'in Nihat Erim, Sadi Koçaş gibi çoğulculuk ve demokrasiyi pek de içine sindirememiş klasik Atatürkçüleri, mutemet temsilciler olarak bu hükümette vardır. Onların yanına, Atilla Karaosmanoğlu ve Özer Derbil 'sol' Atatürkçülüğü, eğer böyle bir şey varsa, temsil etmektedir. Nihayet, Yapı ve Kredi Bankası danışmanı Sait Naci Ergin ve aynı bankanın müdürü Orhan Dikmen ile muhtelit tamamlanmaktadır."

İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart: Nedenleri, Yapısı ve Sonuçları** (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993), 449.

[665] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem XII, Birleşim 82,c. 12 (7 Nisan 1971): 465.

[666] Bakınız: **Nihat Erim 12 Mart Anıları**, Haz. Raşit Çavaş (İstanbul: Yapı Kredi Yay, 2007).

[667] **Foreign Relations of United States,** V. E–1, 1969–1976, Documents on Global Issues, "Memorandum From Harold H. Saunders of the National Security Council Staff to the President's Deputy Assistant for Domestic Affairs (Krogh)", Washington, March 25, 1971, 1-3.

[668] **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Toplantı Yılı 10, Birleşim 57, c. 64 (2 Nisan 1971): 567.

bu mesele üzerine önemle eğilecektir. Afyon üreticilerine daha iyi bir geçim alanı gösterilecektir." Bu ifadeler krizin gidişatının ABD'nin istekleri yönünde evirileceğine işaret etmektedir.

Millî Birlik Partisi adına konuşan milletvekili Kâmil Karavelioğlu, krizin çözümüne yönelik adımların ABD'den gelen baskıyla değil, Türkiye'nin çıkarlarına uygun olarak kendi Türkiye'nin tercihleri doğrultusunda atılması gerektiğini ifade etmiştir.[669] Senato üyesi Kasım Gülek de kaçakçılık konusunda Türkiye'nin çıkarlarını ve prestijini zedeleyen haşhaş sorununun acil ve kesin olarak çözülmesi gerektiğini söylemiştir.[670] Nihat Erim eleştirilere verdiği yanıtlarda; Karavelioğlu'nun "müsterih" olmasını istemiş ve haşhaş konusuna özel önem verdiğini hükümet programında ilgili bölümü kendisinin yazdığını söyleyerek belirtmiş, dünyadaki gençleri olumsuz etkileyen sorunu haşhaş ekimin geçimini sağlayan köylünün durumunu gözeterek çözecekleri konusunda hükümete güvenilmesi gerektiğini belirtmiştir.[671]

Erim hükümeti, Bakanlar Kurulu 29 Haziran 1971'de tarihli kararname ile Türkiye'de haşhaş ekimini ve afyon üretimini yasaklamıştır.[672] Kararname'ye göre; haşhaş ekiminin Denizli, Uşak ve Konya illerinde 1971 sonbaharından, Afyon, Kütahya, Burdur ve Isparta illerinde ise 1972 sonbaharından itibaren durdurulmasına karar verilmiştir. Ayrıca kararnamede bu illerde haşhaş ekimi yapanların Türkiye Malzeme Ofisi'ne 1971'de teslim ettikleri afyon miktarına göre tazminat verileceği de belirtilmiştir.

Haşhaş yasağının açıklanması sonrasında Erim Hükümeti'nin ABD baskıları sonucunda bu kararı aldığının ortaya çıkması çok uzun sürmemiştir. ABD Başkanı Nixon'ın yaptığı basın açıklaması olayın ardındaki gerçeği ortaya çıkarmıştır.[673] Köylünün zararının tazmini ABD tarafından karşılanacağı da Nixon'ın açıklaması ile ortaya çıkmıştır. Nixon Nihat Erim'in devlet adamlığına yaptığı övgülerin ardından, Nisan-Haziran 1971 döneminde Başbakan Erim ve Dışişleri Bakanı Olcay ile görüşmeler yaptıklarını, yasaklama kararının bu görüşmeler sonunda alındığını ifade etmiştir.

---

669 **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Toplantı Yılı 10, Birleşim 58, c. 64 (6 Nisan 1971): 519.

670 **age**, 567.

671 **age**, 571.

672 "1972 Sonbahar Devresinden İtibaren Haşhaş Ekimi ve Afyon Üretiminin Yasaklanacağı Hakkında Kararname", **Resmî Gazete**, 30 Haziran 1971, 13881.

673 Çağrı Erhan, **Beyaz Savaş: Türk Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996), 122.

Yasaklama sonrasında CHP Denizli Milletvekili İlhan Açıkalın TBMM'deki konuşmasında köylünün zarar göreceği ve ABD baskısıyla haşhaş ekiminin yasaklanmasının Türkiye'nin çıkarına da uygun olmadığını dile getirerek kararı eleştirmiştir.[674] Ancak hükümetin yapısı bu krizde önemli ölçüde etkili olmuştur. Hükümetin göreve gelişinin demokratik yöntemle olmayışı ulusal destekten yoksun olduğunu göstermektedir. Böyle bir durumda hükümet yasamanın da sürece müdahil edilmediğini söylemek gerekir. Ancak hükümet bu süreçte yasamanın desteğini alabilmiş olsaydı ABD baskısına karşı direnme gücü gösterebilirdi. Sonuç olarak "yasaklama kararı, halk desteğine aldırmayan bir hükümetin kararı olarak tarihe geçmiştir" [675].

1974 Ege Kıta sahanlığı Krizi de partiler-üstü hükümet olarak Sadi Irmak hükümetinin yönettiği bir krizdir. Hükümetin krizdeki eylemleri ve yasama ile ilişkisine bakmadan önce krizin gelişim sürecine değinelim. Türkiye Ege denizinde 27 bölgede petrol araması yapmak üzere Türkiye Petrolleri anonim ortaklığına verdiği ruhsatı 1 Kasım 1973'te Resmî Gazete de yayınlamıştır.[676] Yunan hükümeti 7 Şubat 1974'te Türkiye'nin girişimine karşılık söz konusu ruhsatın Yunan kıta sahanlığına girmesi sebebiyle ruhsatın geçersiz olduğunu bildiren bir nota vermiştir. Türkiye 27 Şubatta bu alanların Anadolu'nun dolayısıyla Türkiye'nin doğal uzantısı içerisinde kalan sahalar olduğunu belirterek buranın Türk kıta sahanlığı olduğunu Yunanistan'a cevaben iletmiştir. 29 Mayıs 1974'te savaş gemileri eşliğinde Çandarlı gemisi sismik araştırma yapmak üzere Ege'ye çıkmıştır. 18 Temmuz da Türkiye Yunanistan'ın hak iddia ettiği bölgelerde yeni ruhsatlar vermiştir. Bu süreçte Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler kıta sahanlığı sorununu ikinci plana itmiştir. Ancak Kıbrıs'ta ki bu gelişmeler tarafların bu konuda ki gerginliğini arttırmıştır. Türkiye'de de iç siyasette ki bazı gelişmeler krizin seyrini etkilemiştir. Ecevit'in istifası sonrasında kurulan Sadi Irmak hükümeti Ege'yi ihmal etmek ile suçlanmıştır.[677] Sadi Irmak kendi hükümetinden önce Norveç'ten kiralanan Longva sismik gemisinin Saroz Körfezi ve İzmir açıklarında petrol arayacağını olası bir müdahale de ise Türk çıkarlarının korunacağını açıklamıştır. Ancak bahsi geçen gemi Yunanistan'ın Norveç şirketine yaptığı baskıyla Mersin limanına geri döner. Ayrıca Yunanistan konuyu uluslararası adalet divanına götürmek istemiştir. Sadi

---

[674] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem III, Birleşim 114, c. 37 (23 Mayıs 1973): 537.

[675] Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye** (1945-1980) (İstanbul: Hil Yayın, Ekim 2007): 538.

[676] "TPAO'ya Ege Denizi'nde 27 arama ruhsatının verildiğini gösteren ilan", **Resmî Gazete**, 1 Kasım 1973, 14699.

[677] Melek Fırat, "Ege Adalarına İlişkin Sorunlar" **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. I**, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim, 2014): 754.

Irmak, liderlerle yaptığı konuya ilişkin görüşmede Ecevit'ten uluslararası yargıya gitmeden önce ikili görüşmelerin yapılması gerektiği yönünde bir uyarı almıştır. Ancak bunu dikkate almayan Irmak "Divana gitmekten kaçınamayız, zira haklıyız"[678] şeklinde açıklamada bulunmuştur. Sadi Irmak'ın bu tavrını düzeltmek Dışişleri Bakanlığına kalmıştır ki Dışişleri 6 Şubat'taki resmi yanıtta ilke olarak önerinin kabul edildiği ancak yöntem konusunda Bakanlar düzeyinde bir görüşme yapılması bildirilmiştir.

Burada yasama-yürütme ilişkisi bağlamında bir değerlendirme yapmak gerekirse Sadi Irmak hükümeti teknokrat hükümeti seçimle demokratik yöntem ile iktidarda değildir. Ulusal anlamda ne milletin desteği ile gelmediği için bu konuda demokratik denetim konusunda endişeleri bulunmamaktadır. Siyasal sorumluluk içerisinde olmayan hükümet karar alırken sonuçlarını değerlendirmek konusunda ihtiyatlı davranmamaktadır. Ayrıca Sadi Irmak'ın kurduğu hükümet TBMM'de güvenoyu dahi alamamış ancak yeni hükümet kurulana kadar görevine devam etmiştir. Bu gelişmelerle güvenoyu alamamış hükümetin Başbakanı olarak Meclis'e karşı sorumluluk da hissetmemektedir ve dış politikada rakipte zayıf bir profil çizmiştir.

Sadi Irmak hükümetinin güvenoyu alamaması üzerine birinci Milliyetçi Cephe diye anılan AP, MSP, CGP ve MHP'den oluşan koalisyon hükümeti kurulmuştur. Kriz yönetim sürecini ise bu hükümetin Başbakanı Demirel ve Dışişleri Bakanı Çağlayangil yürütmüştür. Krizi çözüm sürecine götürecek olan Demirel hükümeti olmuştur. Demirel ile Karamanlis'in 31 Mayıs 1975'te UAD'na sorunu götürme kararı alması ile başlamıştır.[679] Krizin nihayete erdiği bir *modus vivendi* durumuna varılması 2-11 Kasım 1976 Bern'deki görüşmeler sonrasında açıklanan Bern Deklarasyonu ile olmuştur. Buna göre yeni statü belirleninceye kadar taraflar kıta sahanlığı konusunda yeni bir adım atmayacaklardır. Esasen Bern Deklarasyonu ile taraflar anlaşamadıkları konusunda anlaşmaya varmışlardır.

Söz konusu hipotezin bir diğer örneği de 1981 Limni Krizi ile ilgilidir. 12 Eylül darbesinden sonra Kenan Evren'in Devlet Başkanı olduğu ve partiler-üstü bir hükümet olan Bülend Ulusu hükümeti ülke yönetimindeydi. Antidemokratik bu süreçte Bülend Ulusu ne kadar hükümet başkanı olsa da yürütmenin [hatta yasamanın] esas sahibi Milli Güvenlik Konseyi ve Devlet Başkanı Kenan Evren'di. NATO'nun askeri kanadından çekilen Yunanistan yeniden geri dönmek istiyor ancak NATO'da oybirliği ile karar alınan bu konuda Türkiye

---

[678] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem IV, Birleşim 11, c.7 (29 Kasım 1974).

[679] "İki Başbakan 'Barışçı Çözüm' Kararına vardı", **Milliyet**, 01.06.1976, 1.

veto yetkisini kullanıyordu. Darbeyle birlikte bu konu farklı bir boyuta taşınacak ve Türkiye ile Yunanistan arasında yeni bir kriz tetiklenecektir. NATO Kuvvetler Komutanı Bernard Rogers 17 Ekim 1980 tarihinde Türkiye'ye gelerek Kenan Evren'i Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına geri dönüşüne onay vermesi konusunda ikna etmiştir.[680] Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına geri dönüşünü sağlayan, Rogers Planı iki ülke arasındaki anlaşmazlıkların da çözümünü temel almaktaydı. Ancak hiçbir yaptırım içermeyen ve "asker sözü"ne dayanan bu anlaşma sonucunda Yunanistan, Rogers Planı'nda öngörülen Larissa'da kara ve hava karargâhlarını kurmayı içeren düzenlemeye uymadığı gibi Lozan Antlaşması'ndaki silahsız statüdeki Ege adalarında Limni'yi silahlandırmış, NATO savunma planları içerisine dahil etmek istemiştir.[681] Böylece Yunanistan adaların silahlandırılmasına uluslararası destek bulmaya çalışmıştır. Bu noktada Türkiye NATO ittifakı içerisinde engel olmaya çalışmışsa da Limni'nin silahlandırılmasını engelleyememiştir.

Yunanistan'ın bu eylemi ile Türkiye ile Yunanistan arasında 1981 Limni Krizi tetiklenmiştir. Türkiye bu krizi yönetim sürecinde uyutmayı tercih etmiş, Yunanistan'ın "fiili ihlal durumunu sonlandıracak girişimlerini sürdürürken zaman içerisinde daha az askeri tepki gösterirken siyasi ve hukuki argümanlarını korumayı sürdürmüştür."[682] Yasama-yürütme ilişkisi bakımından Limni Krizini önemli yapan nokta 12 Eylül darbesi sonrasındaki süreçte partiler-üstü hükümet döneminde krize sebep olacak eylemlerin gerçekleştirilmesidir. Aslında partiler-üstü Ulusu hükümetinden ziyade Kenan Evren'in Rogers Planı'na onay vermesi ile gelişen bir süreç karşımıza çıkmaktadır. Anti-demokratik düzende Devlet Başkanı olarak yürütmenin yetkilerini kullanırken sorumluluk konusunda hesap vereceği bir yapı bulunmamaktadır. İktidarın seçilmemiş niteliğine askeri otokratik yapısı da eklenince dış politikada da yapılan eylemin hesap verilebilir olması dikkate alınmamıştır. Böylece Rogers Planı'na onay vermenin getireceği riskler karar alıcı tarafından değerlendirilmemiştir. Parlamenter sistemin demokratik denetim araçlarının da işletilemiyor olması karar alıcıya daha fazla alan açmıştır. Ancak bu durum gerçekleştirilen bir dış politika eyleminin devletin milli çıkarlarına tehdit anlamı taşıyan bir krizin tetiklenmesine sebep olmuştur. Ancak şu detayı eklemek gerekir: TBMM tarafından 11 2012'de oluşturulan

---

[680] Ali Balcı, **Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar** (İstanbul: Alfa, 2018), 189.

[681] Aksu, **Türk-Yunan**, 101.

[682] Aksu, **Türk Dış Politikasında**, 69.

"Darbeleri Araştırma Komisyonu"[683]nun tutanaklarında dönemin Türk Dışişleri Bakanı İlter Türkmen'in Rogers Planı'nın Kenan Evren tarafından onaylanmasına ilişkin ifadeleri dikkat çekicidir. Tahkikatı yürüten İdris Bal'ın "Rogers Planı bedel midir, değil midir?"[684] sorusuna Türkmen, "Hayır, Rogers Planı katiyen bedel değildir."[685] yanıtını vermiştir. İdris Bal'ın konuyu detaylıca tekrar sorması üzerine Türkmen, "Ben yoktum, o sırada Rogers birdenbire geldi, işte anlaştılar. Ama yani Türkiye bir karar vermişti."[686] ifadelerini kullanmıştır. Türkmen'in "Türkiye bir karar vermişti" ifadesi alınan kararı millete mal etme en azından devlet politikası doğrultusunda hareket edildiği yönünde algı oluşturmak bakımından önemlidir. Hâlbuki İdris Bal'ın bahsedilen görüşmede bahsettiği gibi Rogers Planı'nın kabul edilmesi literatürde yaygın şekilde kabul edilen bir "gaf"tı.[687]

4.2. Uluslararası Krizlerde Yasama-Yürütme İlişkisi

Uluslararası ya da bölgesel alt sistemde değişimlere sebep olan uluslararası krizlerin bazılarına Türkiye çeşitli sebeplerle müdahil olmaktadır. Uluslararası krizlerde Türkiye'nin müdahilliği temelde iki sebeple açıklanabilir. Birincisi uluslararası yükümlülükler çerçevesinde müdahillik iken ikincisi ise uluslararası krizdeki aktörlerin eylemlerinden ya da krizin sonucundan Türkiye'nin çıkarlarına ilişkin tehdit algısı oluşmasıdır. Bazen ise bu her iki etken aynı anda belirleyici olmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Türkiye'nin müdahil olduğu uluslararası krizler Tablo 9 ve Tablo 10'da listelendiği gibidir. Uluslararası krizlerde Türkiye'nin karar alma ve dış politikasında yasama-yürütme ilişkisinin de bu iki sebep üzerine şekillenmiştir. Uluslararası yükümlülükler çerçevesinde BM ve NATO nezdindeki uluslararası operasyonlara katılma ile gündeme gelen yurtdışına asker gönderme ve ülkeye asker kabul etme kararları ile yasamanın yetki alanına girmesi ile yürütme anayasal zorunluluk olarak konuyu TBMM'ye getirmek zorunda kalır. Diğer taraftan uluslararası krizlerde çıkarın ve tehdidin tanımlanması noktasında da yasamanın yürütme ile etkileşimi söz konusu olmaktadır. Türkiye'nin müdahil olduğu kriz örneklerinde yasama ve

---

683 "Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar İle Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim Ve Süreçlerin Tüm Boyutları İle Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Bir Meclis Araştırması Komisyonu Kurulmasına İlişkin Karar", **Resmi Gazete**, 17 Nisan 2012, 28267.

684 **12 Eylül 1980 Askerî Müdahalesini Araştırma Alt Komisyonu Tutanakları**, 15 Ekim 2012, Birinci Oturum, 4.

685 **age**, 4.

686 **age**, 5.

687 **age**, 5.

yürütme ilişkisinin çoğunluk ve koalisyon hükümetleri ayrımı ile belirlenen hipotezler çerçevesinde analizi yapılacaktır.[688]

TBMM'nin sürece dâhil edilmesini zorunlu kılan durumlardan uluslararası barışı ilgilendiren operasyonların öncelikle kısaca gelişimine sonrasında ise Türkiye'nin bu operasyonlara katılma sebeplerine bakmak gerekir. "Barışı koruma" (*peacekeeping*) kavramı BM'nin Kurucu Şartı'nda yer almamaktaydı. BM Şartı'nda yer alan kolektif güvenlik önlemlerinin uygulamasındaki sorunlarla daha sonra oluşmuş ve zaman içerisinde gelişmiştir. Barışı Destekleme ve Koruma Operasyonları kavramı, 1948 yılında BM Güvenlik Konseyi'nin kararına dayanarak Orta Doğu'da ateşkesin korunması için oluşturulmuş, böylelikle dünyada çatışmaların önlenmesinde ve kriz yönetiminde bir yöntem olarak kullanılmaya başlanmıştır.[689] Barışı koruma operasyonlarının en ilkel hali gözlemci statüsüdür. İsrail'de Birleşmiş Milletler Orta Doğu Ateşkes İzleme Teşkilatı-*United Nations Truce Supervision Organization in Middle East* ismiyle 1948'de yapılmıştır.[690] Soğuk Savaş sürecinde gerçekleştirilenler "tarafların rızası, barış gücünün tarafsızlığı ve bir saldırı karşısında barış gücü askerinin kendini savunması dışında silaha başvurmama"[691] ilkelerinin hâkim olduğu 'birinci nesil' barışı koruma operasyonlarıdır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise ilkesel farklılıklarla 'ikinci nesil' barışı koruma operasyonlarına evirilmiştir.[692] BM Güvenlik Konseyi'ne 17 Haziran 1992'de sunulan "Barış için Gündem" isimli rapor ile yeni kavramlar ile barışı koruma faaliyetleri yeniden şekillendirilmiştir.[693] Bu yeni kavramlar şöyle sıralanabilir[694]: " çatışma önleyici diplomasi (*preventive diplomacy*), barışı oluşturma (*peace making*), barışı koruma (*peacekeeping*) ve çatışma sonrası barışı inşa etme (*post-conflict peace-building*)". 1990 sonrası bu konunun yeniden şekillendirilmesi ihtiyacının temeli Yugoslavya ve SSCB'nin dağılması sürecinde ortaya çıkan çatışma ve kriz

---

[688] Türkiye'nin siyasal hayatında karşımıza çıkan tek parti ve partiler-üstü hükümetler döneminde Türkiye'nin müdahil olduğu uluslararası kriz bulunmamaktadır.

[689] "Birleşmiş Milletler Barış Operasyonlarına Yaklaşımımız ve Katkılarımız", **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-baris-operasyonlarina-yaklasimimiz-ve-katkilarimiz.tr.mfa [20.08.2020].

[690] M. Tevfik Odman, **Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçıl Yöntemlerle Çözümlenmesi ve Barışı Destekleme Operasyonları** (Adana: Çağ Üniversitesi Yayınları No: 6, 2002), 122-137.

[691] Ülkü Demirtürk Demirdöğen, "Birleşmiş Milletler Barışı Koruma Operasyonları ve Güç Kullanma Olgusu (1946-1996)", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, s. 11 (2006): 237.

[692] **age**, 237.

[693] Detayları için bknz: B. Ghali Boutros, **An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peace-Keeping, Report of The Secretary-General Pursuant to The Statement Adopted By The Summit Meeting of The Security Council on 31 January 1992** (New York: United Nations, 1992).

[694] **age**, 2.

bölgelerine müdahalenin şeklinin değişmesidir. 1990 sonrasında insani yardım temel alınmakla birlikte askeri nitelik de güçlendirilmiştir. Bu çerçevede dünya üzerinde çatış ve kriz bölgelerine BM kararı ile müdahale etme ve barış güçlerine devletlerin askeri kuvvet göndererek müdahil olması söz konusudur. Bu düzenlemelerin açık ve netliği, bir devletin iç bunalımı ya da bölgesel bunalımlarında üçüncü aktörelerin müdahalesi bağlamında uluslararası meşruiyetin varlığını sağlamak için oldukça önemlidir. Türkiye'de zaman zaman bazı krizlere BM operasyonları kapsamında askeri destek göndererek müdahil olmuştur ve olmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin katıldığı uluslararası harekât ve gözlem misyonları şöyledir[695]:

- 1950 Kore Savaşı
- BM Somali Harekâtı (*UN Operation in Somalia* - UNOSOM)
- BM Bosna-Hersek Koruma Gücü (*UN Protection Forc*e-UNPROFOR) - NATO Uygulama/İstikrar Kuvveti (NATO *Implementation Force*-IFOR/NATO *Stabilization Force*-SFOR)
- BM Kongo Demokratik Cumhuriyeti Misyonu (*UN Mission in the Democratic Republic of the Congo* - MONUC)
- BM Sudan Misyonu (UN *Mission in Sudan* - UNMIS)
- NATO'nun Irak'a Eğitim Desteği (NATO *Training Mission Iraq* - NTM-I)
- NATO Birleşik Koruyucu Harekâtı (Libya)
- BM-Afrika Birliği Darfur Misyonu (*UN-African Union Mission in Darfur*-UNAMID)
- NATO Okyanus Kalkanı Harekâtı (*Operation Ocean Shield*)
- BM Afganistan Yardım Misyonu (*United Nations Assistance Mission in Afghanistan*-UNAMA)
- Etkin Çaba Harekâtı (*Operation Active Endeavour*)
- Arnavutluk- ALBA Harekatı
- Makedonya'da Harekatlar (*Essential Harvest, Amber Fox, Allied Harmony, Concordia ve Proxima* Harekâtları)
- AB Althea Harekâtı (*EU Operation Althea*)
- NATO Kosova Gücü (*Kosovo Force* - KFOR)

[695] "Türkiye'nin Barışı Destekleme Harekâtına Katkıları", **Türk Silahlı Kuvvetleri Genel Kurmay Başkanlığı**, https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=BarisiDestekleme [08.07.2020].

- BM Kosova Misyonu (*United Nation Interim Administration Mission in Kosovo*-UNMIK)
- Türkiye'nin Afganistan Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (*International Security Assistance Force*-ISAF) ve Kararlı Destek Misyonu'na (*Resolute Support Mission*-RSM)
- BM Lübnan Geçici Kuvveti (*UN Interim Force in Lebanon*-UNIFIL)
- BM Somali Yardım Misyonu (*United Nations Assistance Mission in Somalia* - UNSOM)
- Birleşik Görev Kuvveti 150/151 (*Combined Task Force 150/151 - CTF 150/151*)
- Deniz Muhafızı Harekâtı (*Operation Sea Guardian*-OSG)
- Savunma Kapasitesi İnşası (*Defence Capacity Building*-DCB) Girişimi
- NATO Erken İkaz ve Kontrol Kuvvetine (NATO *Airborne Early Warning & Control Force*- NAEW&C)
- NATO Irak Misyonu (NATO *Mission Iraq* - NMI)
- BM İran-Irak Askerî Gözlemci Grubu (UN Iran-*Iraq Military Observer Group* - UNIIMOG)
- BM Irak-Kuveyt Askerî Gözlem Misyonu (UN *Iraq-Kuwait Observation Mission* - UNIKOM)
- BM Gürcistan Gözlem Misyonu (UN *Observer Mission in Georgia*-UNOMIG)
- El Halil'deki Uluslararası Geçici Mevcudiyet (*Temporary International Presence in Hebron* -TIPH)
- AGİT Kosova Denetim Misyonu (OSCE *Kosova Verification Mission* - OSCE KVM)
- AGİT Gürcistan Sınır Gözlem Misyonu (OSCE *Border Monitoring Operation* - OSCE BMO)
- BM Doğu Timor Destek Misyonu (*UN Mission of Support in East Timor* - UNMISET)
- BM Bosna-Hersek Misyonu (UN *Mission in Bosnia-Herzegovina* - UNMIBH)
- Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde AB Polis Misyonu (EUPOL KINSHASA)

Uluslararası krizlere müdahil olmanın bir boyutu BM, NATO, AGİT gibi uluslararası/bölgesel örgütler aracılığı ile müdahil olmaktır. Bahsi geçen örgütlerin

düzenlediği operasyon ya da gözlemci nitelikteki müdahillikleri söz konusu olduğunda Türkiye'nin bu yapıları desteklemesinin çeşitli sebepleri vardır[696]:

- Türkiye'nin temel dış politika ilkeleri arasında "yurtta barış, dünyada barış" ilkesinin olması,
- Uluslararası örgütlere bağlılık ve uluslararası hukukun uygulanması noktasında kendi kendine düşen uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesi amacıyla *"pacta sund servanda"* (ahde vefa) ilkesine uygun davranmak
- Uluslararası/bölgesel aktör olarak, prestij ve diğer çıkarları gereği özellikle tarihi, kültürel bağları olan Kafkaslar, Ortadoğu, Balkanlar gibi "hassasiyet" duyulan bölgelerde ve diğer dini-kültürel bağ olduğuna inanılan bölgelerde aktif rol oynama arzusu,
- Soğuk Savaş sonrası değişen güvenlik algısı ile ulusal güvenlik için uluslararası güvenliğin özellikle bölgesel güvenliğin önem kazanması,
- Batı dünyasının, özellikle güvenlik çemberinin, içerisinde yer alabilme isteği,
- İnsani müdahale, insancıl müdahale, koruma sorumluluğu gibi kavramların uluslararası ilişkilerde oluşturduğu baskıya uygun davranma zorunluluğu.

4.2.1. Çoğunluk Hükümetlerinde Uluslararası Krizler

Hipotez-1: Hükümet sistemleri ve hükümet yapısı; krizlerde karar yapısını, kararların niteliğini, hangi araç-yöntemleri kullanılacağını ve yasama-yürütme ilişkisini etkiler.

Uluslararası krizlere müdahillik gerekçesi olarak yürütmenin tehdit-çıkar algısı yasama organının tehdit-çıkar algısı ile örtüşmesi kriz yönetim süreçlerinde hükümet ile TBMM'nin ilişkisini etkiler. Tehdit-çıkar algısı sadece iktidar-muhalefet ilişkisi bağlamında uyuşmuyorsa hükümetin kriz yönetim süreci muhalefet tarafın desteklenmez. TBMM'nin karar alma yapısı içerisine dâhil edilmemesi [ya da sadece usulen dâhil edilen] yasamanın demokratik denetim yollarını sınırlandırdığı gibi dış politika konularını hükümete özgü kılma hali ortaya çıkarır.

Saddam Hüseyin'in 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmesi ile başlayan Körfez Savaşı'nda Türkiye'de yürütmenin durumu Başbakan Yıldırım Akbulut iken Cumhurbaşkanı Turgut

[696] Bu sebepler için Gökhan Koçer'in çalışmasındaki fikirlerden faydalanılmış olup bir kısmına burada yer verilmemiş ya da birleştirilmiştir. Örneğin Koçer Müslüman olmayı ayrı bir başlıkta değerlendirmiş iken burada kültürel değerler içerisinde sayılmıştır. Bknz: Gökhan Koçer, "Türkiye'nin Barışı Destekleme Harekatlarına Katkısı", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, v. 3, n. 11 (Güz 2006): 47-70.

Özal'dır. Türkiye'nin komşusu olan Irak kriz ilk başladığında Türkiye'nin tarafsız olmasını beklemekteydi. Fakat Türkiye'nin tavrı Saddam'ın beklediği gibi olmayacaktır ve Türkiye BM'nin 6 Ağustos 1990'daki ambargo kararına uyarak 8 Ağustos'ta Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının vanalarını kapatmış, Irak sınırına asker yığmış ve ABD uçaklarına NATO üslerini açmıştır.[697]

Cumhurbaşkanı Turgut Özal, 1 Eylül 1990'da TBMM açış konuşması Körfez krizinde daha çok Özal'ın yönlendirdiği politik tercihlerin emarelerini göstermektedir[698]:

> "Politikamız, esas itibariyle, Irak'ın Kuveyt'ten kayıtsız şartsız çekilmesi; Kuveyt'in bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğünün ihyası ve meşru Kuveyt yönetiminin geri dönmesini sağlamaya yönelik olmuştur. Bu çerçevede Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin aldığı kararlar tarafımızdan desteklenmiş ve vazedilen ekonomik yaptırımlar süratle uygulamaya konulmuştur…
>
> …Türkiye'nin bu ambargonun etkin olmasında oynadığı kilit rolü herkes teslim etmektedir. Etkin bir ambargonun tesis edilmiş olması ise, meselenin bir silahlı çatışmaya dönüşmeden halledilebilmesi ihtimalini kuvvetlendirmiştir. Bu da, hem Türkiye'nin, hem bütün ilgili tarafların menfaatine olmuştur. Sayın milletvekilleri, Türkiye, bölgesinde bir istikrar unsuru, güçlü bir ülkedir; hem Batı, hem Doğu nezdinde vazgeçilmez bir ülkedir ve aralarında bir köprüdür. Hadiseler bu gerçeği bir kere daha gözler önüne sermiştir. Bu gerçeğin bizim tarafımızdan söylenmesinden ziyade, başkaları tarafından teslim edilmiş olması önemlidir."

Cumhurbaşkanı Özal'ın baskın lider olarak ön planda olduğu Körfez Krizinde Özal Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası önemini kaybettiği tartışmalarına sona erdirerek önemini vurgulamak istemekte ve kriz sonrası bölgede kurulacak yeni düzen içerisinde Türkiye'nin aktif rol almasını istemekteydi. Bu amaçlarla krizde yürütmenin siyasal sorumsuz kanadı olarak karar alma süreçlerine etki etmeye ve Türkiye'nin dış politika tercihlerini yönlendirmeye çalışmıştır.

Körfez Krizinde yasama-yürütmenin etkileşiminin en açık şekilde görüldüğü kısmı TBMM'den alınan tezkereler sebebiyle olmuştur. Bu sebeple 5 Eylül 1990'da TBMM'de, "Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhak etmesi sonucu ortaya çıkan Körfez Krizi sebebiyle, öncelikle Ortadoğu'da barışın ve istikrarın yeniden tesisini ve ülkemizin muhtemel tehlikelere karşı güvenliğinin idame ettirilmesini sağlamak… üzere… Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına" ilişkin tezkere TBMM'de 136 "ret"e karşılık 246 kabul oyuyla kabul edilmiştir.[699]

---

[697] Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, "1990-2000 Arasında Ortadoğu'yla İlişkiler-Arap Devletleriyle İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. II**, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim, 2013): 552.

[698] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XVIII, Birleşim 1, c. 47 (1 Eylül 1990): 8-14.

[699] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XVIII, Birleşim 3, c. 47 (5 Eylül 1990): 98.

Tezkere görüşmesi TBMM'nin kapalı oturumunda yapılmıştır. Dışişleri Bakanı Ali Bozer tezkereyi bölgede 22 ülkenin varlığı olması, Türkiye'nin de krizde aktif rol alması gerekliliği yönünden meşruiyetini sağlamak istemiştir.[700] Muhalefet partisi DYP adına konuşan Demirel'in şu ifadeleri oldukça önemlidir[701]:

> "Türkiye'nin herkesten evvel Irak'ta hasım hale gelmesinde hiçbir yarar yoktur… Çok zararı vardır. Şöyle vardır: Biz komşuyuz Irak'la. Eğer deniyorsa ki… gayet açıklıkla söyleyelim, Hükümetin gelip bu sözleri de burada cevaplaması lazım. Benim anladığıma göre, sokaklarda dolaşan laflara göre, 'Efendim, biz bu işte daha aktif bir vaziyet almalıyız. Üç sebepten dolayı. Bunlardan birincisi, işte harita değişecek. Harita değişince pasta çıkacak ortaya. Bu pastayı paylaşacağız.'…
>
> İkincisi, 'Efendim, Saddam güçlendi, Saddam bizim için bir tehlikedir. Saddam'ın şimdi burnu kırıtmazsa yarın bizim başımıza dert olur. İşte Fırat suyu der, Dicle suyu der, şu der. bu der' konusu var. Şimdi potansiyel tehlike bu; yani potansiyel tehlike olayına geliyorum. Saddam bugün değil ki, dün de sıradan potansiyel tehlike idi. Potansiyel tehlike arıyorsanız etrafınızda epeyi ülke var; bunların her birisini potansiyel tehlike olmaktan çıkarmaya kalkmak bizi bitirir."

Demirel'in söyledikleri gerçekten de gerçekleşmiştir. Krize "bir koyup üç almak" sloganı ile yaklaşan Özal'ın beklediği gibi olmamıştır. Kriz sonunda Özal'ın tahmin ettiği gibi Türkiye bölgedeki oluşum içerisinde yer alamadığı gibi "Çekiç Güç" olarak anılan yapı Kürt oluşumun desteklenmesi ile Türkiye için sorunlu alan yaratmıştır. Ayrıca Irak'ta mültecilerin güvenli geçişi için oluşturulan 36. paraleldeki "Güvenli Bölge", Kuzey Irak'ta otonom bir bölge oluşmasına yol açmıştır.[702]

Muhalefet tarafından Erdal İnönü'de Özal'ın Körfez Krizi politikalarını eleştirerek Türkiye'yi savaşa sürüklediğini eğer savaş yapılacaksa BM idaresinde yapılmalıydı ki İnönü'ye göre şu durumda Türkiye savaşa katılırsa savaştan muhalefet kesinlikle sorumlu değildi.[703] Muhalefetin hükümetin Körfez Krizine ilişkin bir diğer eleştirisinde dönemin Başbakanı Yıldırım Akbulut'un kriz yönetiminde pasif kalmasıyla ilgiliydi. Başbakan, Cumhurbaşkanı Özal'ın gölgesinde kalıyordu ve devletin kurumları arasında krizin yönetilmesine ilişkin fikir farkları olduğu iddia edilmekteydi. Gülistan Gülbey'in aktardığına göre döneme şahitlik eden kişilerle yaptığı görüşmelerden bazılarına göre Özal gerçekten "orkestra şefi" gibi hareket etmekteydi, fakat Özal hem Türkiye'nin çıkarlarını hem itibarını korumuştu.[704] Gülbey'in aktarmasıyla Özdem Sanberk'e göre de kriz

---

[700] **TBMM Tutanak Dergisi (Kapalı Oturum)**, Dönem XVIII, Birleşim 3, c. 47 (5 Eylül 1990): 4

[701] **age**, 11-13.

[702] Cihat Yaycı, "Irak'ta Yaşanan Savaşlar ve Türkiye'ye Etkileri", **Güvenlik Startejileri**, c. 15, s. 30 (2019): 337.

[703] Gülistan Gülbey, **Arızalı Demokrasilerde Dış Politika** (ODTÜ Yayıncılık: Ankara, 2010), 237-238.

[704] **age**, 239.

yönetiminde kurumlar arasındaki fikir ayrılıkları olduğu iddiası doğuydu ancak bu ayrılıklar oldukça küçük farklardı.[705]

Ayrıca Baskın Oran, Çekiç Güç'ün yasal dayanaklarının krize ilişkin alınan 107, 108 ve 126 sayılı TBMM kararlarının sorunlu olduğunu belirtmektedir.[706] 108 sayılı karar için SHP Anayasa Mahkemesine dava açmış, fakat reddedilmiştir.[707] Diğer taraftan Çekiç Güç'ün Irak'a Türkiye üzerinden yaptığı müdahalenin uluslararası meşruiyeti de bulunmamaktadır. 688 sayılı BM kararı dayanak gösterilirken bu karar sadece uluslararası insani yardıma izin vermektedir.[708]

Sonuç olarak TBMM kararları ile Çekiç Güç Türkiye'ye yerleşmiş ve Huzur Operasyonları gerçekleştirilmiş devamında Kuzeyden Keşif Harekâtına dönüşecektir ki bu kararlar ve operasyonlar hem iç hukukta hem uluslararası hukukta tartışmalıdır. Bu bağlamda TBMM kriz sürecine dâhil edilmiş ancak sadece anayasal zorunluluğu ortadan kaldırmak için edilmiştir ki zaten anayasanın uygulanması da tartışmalı hal almıştır. Diğer bakımdan Özal'ın dış politika meselelerinde kararları yönlendirme arzusu bu krizde de geçerli olmuştur. Meclis'in uyaran rolü ile kapalı oturumda krize müdahilliğin sakıncaları üzerinde gelen eleştiriler göz ardı edilmiştir. Ayrıca sadece TBMM değil Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay'da Özal'ın tavrı karşısında istifa etmiştir. Özal'ın baskın lider rolü ile bu kararların alındığı gerçekse de daha sonra iktidara gelen hükümetlerde bu noktada ABD ile işbirliğine devam etmişlerdir. Uluslararası sistemin etkilerinin önemini göz ardı etmemek gerekir.

Çoğunluk hükümetleri özelliği ile AKP hükümetinin müdahil olduğu krizlerde yasama-yürürme ilişkisi bakımından önem arzetmektedir. "Arap Baharı" ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde meydana gelen iç karışıklıklar zamanla uluslararası müdahalelerle

---

[705] **age**, 239.

[706] Baskın Oran, iç hukuka ilişkin hukuki sakıncaları çalışmasında detaylarıyla anlatmıştır. Oran'ın ifadelerinden özetle: Kararlar yürütmeye aşrı yetki vermekte, savaş hali ilan etme, hem dışarı asker gönderme, hem de içeriye asker kabul etme konusunda yetkiyi bütüncül olarak vermekte, savaş ilanının istisnai durumlarının uygulaması sorunluydu, sözkonusu kararlar "meclis kararı" idi ancak kanun olmalıydı ve 126 sayılı karar zamanı ve gereği belirleme yetkisini Bakanlar Kurulu'na vermesi gerekirken Genelkurmay'a vermiştir.

Baskın Oran, "Uluslararası ve İç Hukukta Çekiç Güç'ün Yasal Dayanakları Sorunu", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, c.50, s.3 (1995): 262-263.

[707] Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas Sayısı: 1990/31, Karar Sayısı: 1990/24, **Anayasa Mahkemesi**, http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/ac5dc961-00ad-49d1-818a-a933baa9aa70?excludeGerekce=True&wordsOnly=False [29.08.2020].

[708] "United Nations Resolution 688", S/RES/688, 5 Nisan 1991, **Birleşmiş Milletler**, http://unscr.com/en/resolutions/688 [31.08.2020].

birlikte uluslararası kriz haline gelmiştir. Bu krizler içerisinde Libya ve Suriye Krizlerine Türkiye'nin bazı sebeplerle taraf olmasına sebep olmuştur. Her iki kriz Türkiye'nin taraf olma süreci ve sebepleri bakımından farklıdır. Öncelikle Libya Krizi'ne bakacak olursak 1969'dan beri süren Kaddafi iktidarının devrilmesine giden süreç, 2011 yılı Ocak ayında yolsuzluklara yapılan eleştiriler Şubat ayında siyasi protestolara evirilmesi ise başlamıştır. Libya'daki iç bunalım BM Güvenlik Konseyi'nin 26 Şubat 2011 1970 sayılı karar ile uluslararasılarmış 17 Mart 2011 tarih ve 1973 sayılı sayılı karar ile de uluslararası müdahalenin önü açılmıştır.[709] 1970 sayılı karar Libya'ya yönelik bazı uyarılar, alınması gereken tedbirler, kısıtlamalar, ambargolar ve yaptırımlar içermektedir. 1973 sayılı karar, 1970 sayılı kararı tekrar ederek Kaddafi'nin uyarıları dikkate almayarak gerekli tedbirleri almadığı gerekçesiyle, Güvenlik Konseyi Libya'da yaşananları 'insanlığa karsı suç' olarak tanımlar, bunun için Kaddafi'ye ateşkes çağrısında bulunur ve Libya hava sahasında uçuşa yasak bölge ilan edilmiştir.

Kaddafi'nin1973 sayılı karardaki ateşkese uymaması üzerine İngiltere ve Fransa başta olmak üzere 19 Mart'ta Libya'ya havadan ve denizden operasyon düzenlemiştir. Ancak Kaddafi bu kararın ardında tüm operasyonlarını durdurduğunu açıklamış; Türkiye, Malta, Çin ve Almanya'nın ateşkesi denetlemeleri için gözlemci olmalarını talep etmiştir. Türkiye krizde arabulucu olmaya teşebbüs etmişse de uluslararası kamuoyu Kaddafi'nin ateşkes kararını şüpheli bulmuş ve Fransa'nın önderliğindeki koalisyon güçleri tarafından Şafak Yolculuğu Operasyonu (Operation Odyssey Dawn) başlatılmıştır.

Fransa Cumhurbaşkanı Nicholas Sarkozy kararı "Libya halkına, geleceklerini belirleme fırsatı sundukları" şeklinde; ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton ise harekâtın amacını "rejime bağlı güçler tarafından, özellikle Bingazi ve çevresinde, Libyalı muhaliflere yapılacak saldırıları önlemek ve rejimin BM kararı uyarınca uygulanan uçuş yasağına direnme kabiliyetini azaltmak" olarak değerlendirmiştir. [710] Koalisyon güçlerinin başlattığı hava harekâtı BM'nin talebiyle NATO'ya devredilmiştir. Böylece NATO, BMGK'nin 1973 sayılı kararını uygulamak üzere Birleşik Koruyucu Harekât (Operation Unified Protector) başlatmıştır.

---

[709] "United Nations Resolution 1970", S/RES/1970, 26 Şubat 2011, **Birleşmiş Milletler**, https://www.un.org/securitycouncil/s/res/1970-%282011%29 [29.08.2020].

"United Nations Resolution 1973", S/RES/1973, 17 Mart 2011, **Birleşmiş Milletler**, https://www.un.org/press/en/2011/sc10200.doc.htm [29.08.2020].

[710] "Fransız Uçakları Libya'ya Saldırdı", **BBC**, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/03/110319_libya_3update [29.08.2020].

Türkiye, Libya'da meydana gelen olayları halkın meşru talepleri olarak yorumlamışsa da Libya'nın iç meselesi olarak değerlendirmekteydi. 28 Şubat 2011'deki Türk-Alman Ekonomi Kongresi'nde açıklama yapan Başbakan Erdoğan şu sözlerle müdahalenin gündeme gelmesini eleştirmiştir[711]:

> "'NATO Libya'ya müdahale etmeli midir?' Böyle bir saçmalık olur mu yahu! NATO'nun ne işi var Libya'da? NATO, mensubu olan ülkelerden birine herhangi bir müdahale yapılması hâlinde böyle bir şey gündeme getirebilir. Bunun dışında Libya'ya nasıl müdahale edilebilir? Bakın, Türkiye olarak biz bunun karşısındayız. Böyle bir şey konuşulamaz, böyle bir şey düşünülemez."

Fakat kısa bir süre sonra NATO üyesi olan Türkiye'nin de harekâta katkı sağlaması gündeme geldiğinde bu durum Türk dış politikasında ikilem yaratmıştır. Türkiye'nin operasyona katkı sağlama kararı hem o güne dek sürdürdüğü müdahale karşıtı söylemlerine zıt olması hem de Libya'daki nüfusun çoğunun Müslüman olması nedeniyle CHP ve MHP milletvekilleri tarafından eleştirilmiştir. 24 Mart'ta TBMM'de gerçekleşen kapalı oturumdaki görüşmeler neticesinde kabul edilen 988 sayılı karar ile "Libya'da istikrar ve güvenliğin yeniden tesisine yönelik uluslararası çabalara çok boyutlu katkıda bulunmak üzere Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bir yıl süreyle yurtdışına gönderilmesi" kabul edilmiştir.[712]

Libya ile ilişkiler bağlamında Türk hükümetinin zamanla dış politikası bir kez daha değişmiştir. Değişti demek tek başına yetersiz kalacaktır. Çünkü artık Libya 2011'deki siyasal yapıların aynı şekilde varlığını sürdürdüğü Libya değildir. Kaddafi öldürülmüş Libya'da süreç içinde farklı iktidar odakları oluşmuştur. Türkiye bu yeni Libya'da yeni ilişkiler kurmak adına Ulusal Mutabakat Hükümeti ile diplomatik ilişki içerisine girmiştir. Bu kez uluslararası yükümlülükler dâhilinde katıldığı operasyon yerine Türkiye Libya ile imzaladığı ikili antlaşmalar sonucunda Libya'ya askeri güç gönderecektir.

2020 yılı başında "Libya'ya Asker Gönderme Tezkeresi" TBMM'de görüşülürken ciddi eleştiriler gelmiştir. Hükümet tezkere talebinde Doğu Akdeniz'deki Türkiye'nin çıkarlarına atıf bulunmaktadır[713]:

> "Türkiye ile Libya arasında imzalanan ve yürürlüğe giren Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası'yla daha da gelişen iki ülke arasındaki tarihî, sosyal, siyasi ve ekonomik köklü ilişkiler dikkate alındığında, Libya'da ateşkes ve barışın tesisiyle istikrarın sağlanması Türkiye açısından büyük önemi haizdir."

---

[711] "NATO'nun Libya'da Ne İşi Var", **NTV**, https://www.ntv.com.tr/turkiye/natonun-libyada-ne-isi-var,6VO1xU5PmkGhAGJtyRD3qA [29.08.2020].

[712] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XXVII, Birleşim 41 (2 Ocak 2020).

[713] **age**.

Tezkere görüşmelerinin yapıldığı TBMM'deki toplantıda muhalefet partileri olarak hem İYİ Parti hem CHP eleştirilerde bulunmuştur. İYİ Parti adına konuşan milletvekili Aytun Çıray'ın partisinin neden tezkereye karşı olduğunu hükümetin yaklaşımını eleştiren konuşmasından bir kısım şöyledir[714]:

> "Şimdi, yüz iki yıl sonra Türk milletine çok ağır bedeller ödetebilecek başka bir oldubittiyle karşı karşıyayız…'NATO'nun Libya'da ne işi var?' diyen Sayın Cumhurbaşkanı, daha ertesi günü, İzmir'in NATO operasyonunun merkezi olmasına izin vermişti ancak o sırada Suriye'de Emevi Camisi'nde cuma namazı kılma radikal hayali Libya'yı arka plana itti, Suriye'yi öne çıkardı. Şimdi, bugün getirdiğiniz tezkereye meşruiyet kazandırmak için 'Trablus'taki güçleri Birleşmiş Milletler meşru kabul ettiği için bu tezkereyi destekliyoruz.' diyorsunuz ama Birleşmiş Milletlerin verdiği meşruiyet konusunda hiç de inandırıcı ve ilkeli değilsiniz. Neden mi? Çünkü iç savaş çıktığında, Birleşmiş Milletlere göre, Suriye'nin meşru hükûmeti Esad Hükûmetiydi, siz ÖSO'yu desteklediniz."

Çıray, ayrıca AKP hükümetinin Libya'daki Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin sürekliliğinin Doğu Akdeniz ile ilgili çıkarlar gereği desteklenmesi gerektiği görüşünü de eleştirmiştir.[715] Gerekçesi olarak imzalanan deniz yetki alanları muhtırasının Libya'nın alanını maksimize ettiği ve bu sebeple hangi hükümet gelirse bu antlaşmayı destekleyeceğini ileri sürmüştür. CHP parti grubu adına konuşan Ahmet Ünal Çeviköz, tezkere metnini insani yardım dışında amaçlarla hazırlandığı ancak tezkerede yer alan "millî çıkar" tarifinin yapılmadığı ve tehdidin tanımlanmayıp çıkar ile bağının kurulmadığını belirtmiştir.[716] AKP grubu adına konuşan milletvekili İsmet Yılmaz Libya Krizindeki gelişmeleri ve günümüze kadar gelişen süreci anlattıktan sonra tezkerenin Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin destekleyici hamlesi olarak görülmesi gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir[717]:

> "Türkiye ile Libya arasında imzalanan ve yürürlüğe giren Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası'yla esasen deniz yetki alanları konusunda hem Türkiye'nin hem Libya'nın uluslararası hukuktan doğan hakları korunmaktadır. İki ülke arasındaki tarihî, sosyal, siyasi ve ekonomik köklü ilişkiler dikkate alındığında, Libya'da barışın tesisiyle istikrarın sağlanmasının Türkiye açısından büyük önemi haizdir…
>
> Bu Muhtıra vesilesiyle, Ulusal Mutabakat Hükûmetiyle güvenlik alanında geliştirilecek iş birliği, Berlin Süreci başlıklarından biri olan Libya'da güvenlik alanında reformların gerçekleştirilmesine de katkı sağlayacaktır.
>
> …Bu tezkerenin Gazi Meclisten güçlü bir destekle geçmesi, hem Libyalı kardeşlerimizin haklı mücadelesine verilecek kıymetli bir katkı olacaktır hem de ülkemizin Akdeniz'deki çıkarlarının milletimiz tarafından sonuna kadar savunulacağını ifade edecektir.
>
> Bu düşüncelerle tezkereye destek olacağımızı belirtiyor, yüce Meclis tarafından da bu tezkereye destek

---

[714] **age**.

[715] **age.**

[716] "Libya'da Ortaya Çıkan Şiddet Ortamının Sona Erdirilmesini Teminen Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Tarafından Alınan Kararlar Çerçevesinde; Lüzum, Sınır, Kapsam, Şekil, Yöntem ve Zamanı Hükümetçe Takdir ve Tespit Edilmek Kaydıyla Türk Silahlı Kuvvetleri Unsurlarının Yabancı Ülkelere Gönderilmesi ve Gerekli Düzenlemelerin Hükümet Tarafından Yapılmasına Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca Bir Yıl Süreyle İzin Verilmesine Dair Karar", **Resmî Gazete**, 26 Mart 2011, 27886

[717] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XXVII, Birleşim 41 (2 Ocak 2020).

verileceğine inanıyor; yüce heyetinizi saygıyla selamlıyorum."

İşçi Partisi Genel Başkanı ve İstanbul Milletvekili Erkan Baş hükümetin Libya politikasındaki tutumunu eleştirerek tezkere ile ilgili olarak Libya'ya asker gönderilmesinin Doğu Akdeniz'deki Türkiye'nin çıkarları ile doğrudan bağ kurulmasını ve bu konuda kamuoyu algısı oluşturulmasını eleştirmiştir.[718] Ayrıca siyasi görüşü ile bağlantılı olarak bu tür eylemleri emperyalizm ile bağdaştırmış ve AKP'nin niyetinin insani yardım amacıyla değil Türk askerini emperyal çıkarlarla kullanmak istediğini de eklemiştir.[719]

TBMM içerisinde muhalefet hükümeti iki şekilde eleştirmiştir. Birincisi yılbaşı sebebiyle çalışmalarına ara veren TBMM'nin apar topar genel kurula çağırılmasıdır. Konunun niçin bu kadar aciliyet arz ettiğini anlamlandıramamışlardır. Hükümetin kriz yönetim sürecinde yasama ile iletişim kanalı oluşturmaması muhalefet tarafından eleştiri gelmesine sebep olan en büyük etmendir. TBMM'de oturumun yapıldığı gün 2 Ocak 2020 tarihinde Yunanistan, İsrail ve GKRY arasında East-Med Boru Hattı Projesi Antlaşması imzalanmıştır.[720] Bu konuda hükümetten bir açıklama gelmemiş olsa da Libya ile ilişkilerin geliştirilmesi noktasında bir misilleme ve karşı tarafta baskı kurma hamlesi olarak düşünmek gerekir. Ayrıca Doğu Akdeniz'de kendi toprakları dışında bir alanda askeri güç bulunmasının baskı ve caydırma unsurunu arttırabileceği düşünülmüş olması muhtemeldir. Fakat yasamaya hükümet kanadından yeterli açıklamanın yapılmayışı hükümetin desteklenmemesine sebep olmuştur. Muhalefetin eleştirisinin ikinci sebebi ise Doğu Akdeniz'deki Türkiye'nin çıkarlarının sadece Libya'nın istikrarına bağlanmaması gerektiği yönündedir. Libya'daki krize müdahil olmanın kar/zarar hesabı yapıldığında rasyonel olmayacağı ifade edilmiştir. CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun Libya'da Türkiye'nin uluslararası hukuka uygun olarak arabulucu olarak barış sürecine destek vermesi yönünde hükümete çağrıda bulunmuştur.[721] Cumhurbaşkanı Erdoğan muhalefeti dikkate almamış fakat uluslararası konjonktürel gelişmelerle Libya'da Rusya ile birlikte ateşkes sürecinde barışçıl diplomatik bir alana yönelmiştir. Sonuç olarak Libya Krizinin yönetim sürecinde hükümet yasamanın

---

[718] **age**.

[719] **age.**

[720] A. Koutantou, "Greece, Israel, Cyprus sign EastMed gas pipeline deal", **Reurters**, https://www.reuters.com/article/us-greece-cyprus-israel-pipeline/greece-israel-cyprus-sign-eastmed-gas-pipeline-deal-idUSKBN1Z10R5 [20.08.2020].

[721] "CHP Lideri Kemal Kılıçdaroğlu'ndan Hükümete Libya Çağrısı", **Yeniçağ**, https://www.yenicaggazetesi.com.tr/chp-lideri-kemal-kilicdaroglundan-hukumete-libya-cagrisi-262789h.htm [22.08.2020].

rolünü sınırlandırmıştır. TBMM ve doğal olarak muhalefetin kriz ile ilgili müdahilliği anayasal zorunluluklar olarak gerçekleşmiş fakat irade ortaya koyamamıştır.

Anayasal zorunluluklar TBMM'yi kriz yönetim sürecine dâhil etmeyi gerektirir. Çoğunluk hükümetleri mecliste karar yeter sayısına sahip oldukları için TBMM'den istediği yönde kararı alabileceği gerekçesiyle meclisle ilişkisini sınırlı tutması her zaman geçerli değildir. Burada önemli bir faktör devreye girer. Bu faktör TBMM'deki iktidar-muhalefet dengesinde hesaba katılması gereken parti içi muhalefettir. Hükümetin krize müdahil olmak ve bu süreçte geliştirildiği stratejilere yönelik inşa ettiği çıkar algısı mecliste muhalefet partilerinde karşılık bulamadığı gibi bazen kendi partisi içinde de karşılık bulamamaktadır. Bu durumun çoğunluk hükümetlerindeki tezahürü ilginç örnekler sunmaktadır. Türk dış politikasında yasamanın etkisi söz konusu olunca akla ilk gelen örneklerden biri "1 Mart Tezkeresi" olayıdır. 1 Mart Tezkeresi, 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali ile başlayan kriz içerisinde Türk-ABD ilişkilerinde ve Türk siyasal hayatında önemli bir konumda durmaktadır.

11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrasında ABD'nin güvenlik anlayışındaki değişim (kitle imha silahlarına müdahale etme, terörle uluslararası mücadele gibi) 20 Eylül 2001'de ABD Başkanı Bush'un Kongre'de yaptığı konuşma ile literatüre "Bush Doktrini" olarak geçen süreçle beraber ABD'nin Irak'ta Saddam rejimini devirmek amacıyla müdahalesini gündeme getirmiştir. Şer ekseni olarak isimlendirilen Afganistan, Irak, İran ve Kuzey Kore gibi ABD karşıtı anti-demokratik devletlerle terörün kaynağı olarak mücadele edilecekti.

ABD Irak'a yapılacak operasyon için Türkiye'nin desteğini önemli görmekte ve Türkiye'den açılacak kuzey cephesinin gerekliliğini hükümet yetkililerini bildirmiştir.[722] O dönem DSP-MHP-ANAP koalisyonun istikrarsızlığı ve ekonomik krizin de etkileriyle birlikte erken seçime gidilmesine sebep olmuştur. İç politikaya odaklanılan bu dönemde hükümet bu konuda karar al(a)mamıştır. Koalisyon hükümetinde özellikle DSP lider Ecevit'in konuya ilişkin tavrı oldukça açıktı. 3 Kasım 2002 seçimleri sonrası Türkiye'de uzun bir aradan sonra ilk kez bir koalisyon değil çoğunluk partisi hükümet kuracaktır. TBMM'ye AKP ve CHP girebilmiş, AKP 363 milletvekili ile tek başına hükümeti kurabilecek sayıya sahip olmuştur. Başbakan Bülent Ecevit 19 Kasım 2002 tarihinde Başbakanlığı Abdullah Gül'e devretmiştir.[723] 19 Kasım 2002 tarihinde kurulan 58. Hükümet 28 Kasımda güvenoyu almıştır. Yeni hükümeti kuracak isim olarak Abdullah Gül'ün selefi

[722] "Kritik Ziyaret", **Hürriyet**, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kritik-ziyaret-60622 [22.08.2020].

[723] Bu süreçte AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan siyasi yasaklı olduğu için Başbakanlığı Abdullah Gül üstlenmiştir.

Bülent Ecevit'le yaptığı görüşmede Ecevit'in yeni Başbakana üç konuda tavsiyede bulunduğu iddia edilmektedir[724]: "1. Irak'ta sakın savaş girme, 2. Kıbrıs'ta Karpaz'ı sakın verme, 3. Ekonomik programı mutlaka sürdür."

57. koalisyon hükümeti ile başlayan süreçte ABD'nin Irak'a müdahalesinde Türkiye'den talepleri; U-2 uçaklarının Türk hava sahasını kullanmasına izin verilmesi, istihbarat birimlerinin Kuzey Irak'a geçişlerinin sağlanması, Türk havaalanlarında ve limanlarında keşif yapılması, 40-60 bin kişilik Kürt grupların ABD'de askeri eğitime almaları için Türkiye'den geçişlerinin sağlanması, Kuzeyden Keşif Harekâtı kapsamında uçuş sayısının, süresinin ve sahasının genişletilmesi, Türkiye'nin Kuzey seçeneğine izin vermesidir.[725] 57. Hükümet döneminde konuya ilişkin Cumhurbaşkanı, hükümet üyeleri, Genelkurmay ve üst düzey TSK komuta kademesi arasında yapılan çeşitli toplantı ve zirvelere rağmen koalisyon hükümeti seçi öncesinde böyle bir kararın sorumluluğunu almak istememiştir.[726] Ayrıca böyle bir müdahalenin uluslararası meşruiyetinden de endişe duyulmaktaydı.[727] Dışişleri Bakanlığı Başdanışmanı Tacan İldem yaptığı bir açıklamada "Türkiye'nin Irak konusundaki gelişmeleri yakından izlemesi komşusu olma nedeniyle doğaldır. Temennimiz Irak'ın uluslararası işbirliğine açık olmasıdır. Uluslararası yasallık temeline dayanmayan bir operasyon kabul edilemez."[728] diyerek o dönemki yönelim ifade edilmiştir. Fakat esas gelişmeler ve yasama-yürütme ilişkisi bakımından değerlendirme yapılacak dönem AKP iktidarının başlamasıyla gerçekleşmiştir.

3 Kasım seçimleri sonrasında mecliste ki milletvekili dağılımı şu şekildeydi: AKP 363, CHP 178 ve bağımsızlar 9 milletvekili şeklindedir.[729] 57. Koalisyonun partileri MHP, DSP ve ANAP seçim barajı altında kalarak TBMM'ye girememiştir. Seçim sonrasında AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan siyasi yasaklı olduğu için Abdullah Gül Başbakan olmuş, Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış olmuştur.

---

[724] Fikret Bila, "Ecevit ve Gül", **Milliyet**, 20.01.2002.

[725] Murat Yetkin, **Tezkere, Irak Krizinin Gerçek Öyküsü** (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004), 171-172.

[726] Fikret Bila, **Sivil Darbe Girişimi ve Gizli Belgelerde 1 Mart Tezkeresi, Ankara'da Irak Savaşları** (İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2007), 83-84.

[727] ABD'nin Irak'a müdahalesi operasyonun gerçekleştiği dönem kadar sonrasında da meşruiyeti uluslararası kamuoyu ve literatürde tartışma konusu olmuştur.

[728] "Ankara: Operasyonda Uluslararası Yasallık Şart", **Hürriyet**, 04.10.2002.

[729] "22. Dönem Milletvekili Genel Seçimi", **Türkiye Cumhuriyeti Yüksek Seçim Kurulu**, https://www.ysk.gov.tr/tr/03-kasim-2002-xxii-donem-milletvekili-genel-secimi/3009 [31.08.2020].

İlginç olan bir detay 3 Kasım'da; yani Türkiye'de genel seçimlerin olduğu gün Genelkurmay Başkanı Özkök ABD ziyareti geçekleştirmiş ve Dışişleri Müsteşar Yardımcısı Ali Tuygan ile 10 Kasım'a kadar ABD'li yetkililer ile görüşmüştür. ABD tarafında yeni hükümetin 57. Koalisyon hükümetine göre daha iyi anlaşılacağını işbirliğinin mümkün olduğu yönünde bir algı vardı. TSK'nın Türkiye'de etkinliğini düşünerek askeri kanadın ikna edilmesinin süreçte kolaylaştırıcı olacağı düşünülmüştür.

Uluslararası meşruiyet ile ilgili bir gelişme olarak 8 Kasım 2002'de, BM Güvenlik Konseyi'nden 1441 sayılı karar çıkmıştır.[730] Bu kararda ABD'nin beklentisi dışında askeri müdahaleye onay vermemiş, Irak'ta kitle imha silahları ve balistik füzelerin imhasında yeterli çaba göstermediği belirtilmiştir.[731] Bu karar BM Güvenlik Konseyi'nin Irak'a son uyarısı olmuş, sorumluluklarını yerine getirmezse yaptırımlarla karşılaşacağı belirtilmiştir. Kararın yaptırımlar konusunda net olmamasına rağmen ABD bu karara dayanarak müdahaleyi meşrulaştırmak istemiştir.

Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz ve Dışişleri Bakan Yardımcısı Marc Grossman, 3 Aralık 2002'de yeni hükümetin Başbakanı Gül ile görüşerek hükümetin fikrini öğrenmek istemiştir. Başbakan Gül, ABD'ye üslerin incelenmesine yönelik izni verebileceklerini söylemiştir. Çünkü bu inceleme için İncirlik'teki ABD personeli görevlendirilirse TBMM kararına ihtiyaç olmayacaktır. Fakat bu izinin harekâta destek verileceği anlamı taşımaması gerektiği de belirtilmiştir.[732]

24 Aralık'ta Başbakanlık'ta siyasi, bürokrat ve askeri yetkililerin olduğu Irak konulu bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Bila, bu toplantıda Genelkurmay'ın beş maddelik seçenek listesi gündeme getirdiğini belirtmektedir[733]:

- Hiç destek vermemek,
- Hava sahasını açmak,
- Hava sahasına ek olarak liman ve üsleri açmak,
- Diğerlerine ek olarak kara desteği vermek,
- Koalisyona asker vermek dâhil tam katılım.

---

[730] "United Nations Resolutions 1441", S/Res./1441 (2002), 8 Kasım 2002, **Bileşmiş Milletler**, https://www.un.org/Depts/unmovic/documents/1441.pdf [28.08.2020].

[731] "United Nations Resolutions 1441", S/Res./1441 (2002), 8 Kasım 2002, **Birleşmiş Milletler**, https://www.un.org/Depts/unmovic/documents/1441.pdf [28.08.2020].

[732] Yetkin, **Tezkere, Irak**, 100-101.

[733] Yetkin, **Tezkere, Irak**, 114.

TSK, Türkiye'nin de kontrolü altında gerçekleşecek operasyona sıcak bakmaktaydı.[734] Fakat siyasi kanatta bir kısım hükümet üyeleri dâhil her kesim aynı fikirde değildi. Başbakan Gül, 24 Aralık'ta ana muhalefet CHP'nin Genel Başkanı Deniz Baykal ile Irak konusunda görüşmüştür. Başbakan Gül, seçenekleri belirtip henüz hükümetin karar almadığını belirtirken muhalefetin görüşünü merak ettiklerini belirtmiştir. 3 Şubat'ta yine Gül ve Baykal arasında yapılacak görüşmede Baykal, bu müdahalenin Türkiye'ye olumsuz etkileri olacağını belirtmiştir.

25 Aralık'ta yapılan Bakanlar Kurulu'nda karar çıkması beklenirken hükümet yine hamle yapmamayı tercih etmiş 27 Aralık'taki MGK beklenmiştir. Hatta TBMM Başkanı Bülent Arınç ise 25 Aralık'ta bir röportajda Meclis'in karar konusunda yetkisine dikkat çekmiştir.[735]

Yılbaşı tatiline girmesi beklenen TBMM'yi Abdullah Gül açık tutmak istemişse de TBMM'de yapılan oylamada TBMM'nin yılbaşı için tatile girme kararı çıkmıştır. Aslında bu durum Meclis'in tavrına yönelik ipucu vermektedir. Bu gelişmeleri değerlendiren hükümet ABD'ye tezkerenin uluslararası meşruiyet sağlanmadan TBMM'den çıkmasının zor olduğu hükümet tarafında bildirilmiştir.[736]

Hükümet ile ABD'li yetkililer arasında görüşmeler sürerken 31 Ocak 2003'te MGK toplantısından "Irak operasyonunda ulusal çıkarların korunması için, TBMM'ye gerekli görülen askeri önlemlere işlerlik kazandırmaya yönelik kararların alınması" doğrultusunda tavsiye kararı çıkmıştır.[737] MGK'nın tavsiyesi ABD'yi umutlandırmış, tezkereyi destekleyen hükümet üyelerine destek vermiş, Irak'a girme konusuna sıcak bakan Genelkurmay'ı da memnun etmiştir.

Bakanlar Kurulu kararı ile 5 Şubat günü tezkere TBMM'ye sunulmuştur. Hükümet, "askeri üs ve tesisler ile limanlarda gerekli yenileştirme, geliştirme, inşaat, tevsi ve alt yapı çalışmalarıyla ilgili olarak ABD'ye mensup teknik ve askeri personelin 3 ay süreyle Türkiye'de bulundurulması" için TBMM'den karar istemiştir.[738] 6 Şubat'ta tezkere

---

[734] Bila, **Sivil Darbe,** 193.

[735] "Arınç: Irak için gizli oturum yapabiliriz", **Yeni Şafak,** https://www.yenisafak.com/gundem/arinc-irak-icin-gizli-oturum-yapabiliriz-2705733 [08.09.2020].

[736] "Davos'ta Irak zirvesi", **Milliyet**, 26 Ocak 2003.

[737] "2003 Yılı Ocak Ayı Toplantısı ", **MGK Genel Sekreterliği**, https://www.mgk.gov.tr/index.php/2003-yili-ocak-ayi-toplantisi [28.08.2020].

[738] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XXII, Birleşim 31, c.4 (5 Şubat 2003): 349.

görüşmeleri kapalı oturumda gerçekleştirilmiş ve 308 kabul, 193 ret ve 9 çekimser oyla kabul edilmiştir.[739]

1 Mart Tezkeresi olarak anılacak "Türkiye'de yabancı asker bulundurulmasına ve yurtdışına asker gönderilmesine ilişkin tezkere" ise 24 Şubat 2003'te Bakanlar Kurulu'nda görüşülmüş ve ciddi şekilde tartışılmıştır. Tartışma tarafları AKP'nin millî görüş geleneğinden gelenler ile çoğu ANAP kökenli liberaller arasındaydı.[740] Karşıt görüşlere rağmen Bakanlar Kurulu kararı alınmış ve bu konunun nihai kararı TBMM'ye bırakılmıştır. 25 Şubat 2003 tarihinde yurt dışına asker göndermeye ve Türkiye'ye ABD askerinin kabulüne ilişkin tezkere TBMM'ye sunulmuştur.

CHP lideri Deniz Baykal, asker gönderilmesine ve yabancı askerin kabul edilmesinin tek tezkerede gelmesini eleştirmiş, Türkiye'nin Kuzey Irak'a asker göndermesinin önlem almak için gerekli olduğunu belirtmiştir.[741] Yürütmenin diğer kanadı olarak Cumhurbaşkanı A. Necdet Sezer, uluslararası Meşruiyetin eksikliğine vurgu yapmış, ancak son kararın Meclis'e ait olduğunu belirtmiştir.[742] Bir önceki üslerin bakımına ilişkin tezkereden farklı olarak beklentilerin aksine MGK'den bir tavsiye karar çıkmamış, Genelkurmay'dan da bir açıklama yapılmamıştır. Türkiye'de karar yapısı içerisinde bulunan kararı destekleyen veya desteklemeyen her kesim de alınacak kararın sorumluluğundan çekiniyordu.

Nihayet karar günü olarak 1 Mart 2003 tarihinde Türk askerinin yurtdışına gönderilmesi ve yabancı askerlerin Türk topraklarında bulunmasına ilişkin tezkere metni kapalı oturumda görüşülmüş ve oylanmıştır. Oylama sonucunda 264 evet oyu almasına rağmen, salt çoğunluk olan 267 evet oyu olmadığı için "1 Mart Tezkeresi" reddedilmiştir.[743]

Hükümet 1 Mart akşamı olağanüstü toplanmıştır. Toplantının gündemi elbet tezkerenin reddedilmesi olmuşsa da esas konu bundan sonra ne yapılacağıydı. ABD ile ilişkilerde önemli bir kırılma noktası olarak yerini alacak bu karar sonrasında hükümet 19 Mart'ta üçüncü bir tezkere daha TBMM'ye sunmuş ve 20 Mart'ta TBMM kararı çıkmıştır.[744]

---

[739] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XXII, Birleşim 32, c.4 (6 Şubat 2003): 583.

[740] Fatma Anıl Öztop, "Karar Birimlerinin Dış Politika Yapım Sürecinin İşleyişine Etkileri: Türk Dış Politikası Örneği" (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016): 200.

[741] "Baykal: Türkiye K. Irak'a girmeli", **Hürriyet**, 26 Şubat 2003.

[742] "Tezkere Krizi", **Sabah**, 27 Şubat 2003.

[743] Bakınız: **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XXII, Birleşim 39, c.6 (1 Mart 2003).

[744] Bakınız: **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XXII, Birleşim 51, c.8 (20 Mart 2003).

AKP'nin TBMM'de karar almayı sağlayacak şekilde çoğunluk hükümeti olmasına rağmen "1 Mart Tezkeresi"nin onaylanmaması AKP'nin yapısı ve iktidar tecrübesi ile doğru orantılıydı. AKP kuruluşunda farklı siyasi kesimlerin bir araya gelmesiyle siyasi hayatında başlamıştır. Farklı görüşlerin (daha önce belirtildiği üzere millî görüşçü ve liberaller ayrımıyla) varlığı tezkereye ortak bir karar oluşmasını engellemiştir.[745] Öyle ki bu durum sadece Meclis'te değil henüz Bakanlar Kurulu kararında bile ciddi tartışmaları getirmiştir. Diğer taraftan AKP'liler ne kadar siyasi tecrübe ve gelenekler bireysel olarak sahipse de bir arada iktidar tecrübesinden yoksun bir hükümet profili bulunmaktadır. "AKP'nin tecrübesiz bir iktidar oluşu, grup bazlı hareket etmesini engellemiş ve milletvekillerinin birincil kimlikleri grup düzeyinde gelişmemiştir. Bu çerçevede aidiyetlik duygusunun parti temelli değil, kimlik düzeyinde şekillendiği görülmektedir."[746] Bunun en önemli özelliği çoğunluk partisi olmasına rağmen hükümet partisi AKP'nin parti kararı alamayışıdır. Bu özellikler de dikkate alındığında AKP hükümeti MGK, Cumhurbaşkanı, Genelkurmay ve TBMM ile işbirliği içerisinde hareket etmiştir. Çünkü kriz durumlarında ve ulusal güvenliği doğrudan etkileyen kararlarda hükümet sorumluluğu paylaşmak maksadıyla, karar sürecinde temel aktörlere danışma ihtiyacı duyabilmektedir.[747]

Kesgin ve Karboo 1 Tezkeresi'nin TBMM'den alınamaması kararını yasama-yürütme ilişkisi bakımından şöyle değerlendirmişlerdir[748]:

- Yüksek politik güvenlik içeren kararlarda parlamentolar önemli rol oynarlar,
- Parlamentonun etkin rolü olmuş fakat belirleyici değildir.

Türkiye-ABD ilişkilerinde dönüm noktası olan "1 Mart Tezkeresi" adeta bir rövanşı olarak değerlendirilen Çuval Krizi'ne giden süreci hazırlayacaktır. Ancak bu kriz günün koşulları gereği Türkiye tarafından tırmandırılmamıştır. Bu olay zamana bırakılarak "uyutulmuş kriz" olarak Türk-Amerikan ilişkileri tarihinde yerini almıştır.[749]

---

[745] Siyasilerin pozisyon ve tezkereye yönelik görüşlerinin detaylı bilgisi için bakınız: Kesgin, Kaarbo, "When and How", 30-31.

[746] Öztop, "Karar Birimlerinin", 211.

[747] Zeynep Taydaş, Özgür Özdamar, "A Divided Government, an Ideological Parliament, and an Insecure Leader: Turkey's Indecision about Joining the Iraq War", **Social Science Quarterly**, v. 94, n.1 (March 2013): 223.

[748] Kesgin, Kaarbo, "When and How", 33.

[749] Bakınız: Ayşe Küçük, "Süleymaniye (Çuval) Krizi", **Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri**, http://www.tdpkrizleri.org/index.php/2003-sueleymaniye-cuval-krizi [28.08.2020].

Hipotez-2: Hükümetin alacağı dış politika kararı [savaş ilanı, asker gönderme uluslararası antlaşmaların uygun bulunması vb. durumlarda] açık bir şekilde yasamanın görev, yetki, sorumluluk alanına giriyor ise yürütme yasamayı kriz yönetim sürecine müdahil eder.

Tür dış politikasında yasama-yürütme ilişkisinin temel noktalarından biri olarak yurt dışına silahlı kuvvetlerin gönderilmesi ve savaş ilanının tartışma konusu olduğu birçok örnek olmuştur. Parlamenter sistemin özelliği gereği yasamanın yetki alanına giren bu krizlerde yürütme organı zaruri olarak yasama organına başvurmaktadır. Bazen ise hükümet genişle istisnai durumları işaret ederek bu konuda yetkisini aşmaktadır. Bu türden anayasal zorunlulukların tartışmaları yasama-yürütme ilişkisi bağlamında farklı durumların ortaya çıktığı örnekler üzerinden çoğunluk hükümetleri bağlamında değerlendirme yapılacaktır.

Türkiye'nin dış politikasında önemli bir kırılma noktasını oluşturan uluslararası kriz olarak Kore Savaşı aynı zaman da yasama-yürütme ilişkisi bakımından ilginç bir örnek teşkil etmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Kore yarımadasının SSCB işgalinde olan kuzeyinde sosyalist, ABD işgalinde olan güneyinde ise kapitalist iki ayrı devlet kurulmuştur.[750] Farklı ideolojiye sahip iki devlet arasındaki anlaşmazlık savaşa dönüşünce Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kore'ye asker gönderilmesi çağrısında bulunmuştur. BM Güvenlik Konseyi"nin 7 Temmuz 1950 tarihli kararının ardından Türkiye de BM üyesi bir devlet olarak Kore'ye asker gönderme kararı almıştır. Dönemin Başbakanı Adnan Menderes ve hükümeti için bu katılma tercihi Türkiye'nin NATO üyeliğine kabul edilmesi için önemli bir adım olabilirdi. 23-25 Temmuz 1950 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret eden ABD'li senatör Cain "Türkiye'nin Kore Harbi'ne fiili surette yardımı, Atlantik Paktı'na girmesini sağlayacaktır." diyerek ABD'nin talebini ifade etmiştir.[751]

Türkiye'nin Kore'ye BM nezdinde asker gönderme karar 18 Temmuz 1950'de Başbakan Adnan Menderes'in Yalova'daki yazlığında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu, Millî Savunma Bakanı Refik İnce, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nuri Yamut'un katıldığı toplantıda görüşülmüşse de 25 Temmuz 1950 tarihinde BM'ye bildirilmiştir.[752]

---

[750] Çağrı Erhan, "Kore Savaşı", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular. Belgeler, Yorumlar C. I**, ed. Baskın Oran. (İstanbul: İletişim, 2014): 547.

[751] Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı**, 77.

[752] Daha önce belirtildiği üzere ABD'li Senatör'ün Türkiye ziyareti ile aynı tarih olması dikkat çekicidir.

Kore'ye asker gönderilmesi yasama-yürütme ilişkisi bakımından iç politikada ve dış politikada önemli bir karar olmuştur. Muhalefet, hükümetin Türkiye'nin ilk kez fiili olarak katılacağı bir savaşa tek başına karar vermemesi gerektiği yönünde önemli bir tartışma başlatmıştır. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü kararın ertesi günü hemen parti grubunu toplamış ve kararın TBMM'de alınması gerektiği ulusal çıkar ve mutabakat vurgusu yapılarak tartışılmıştır. Diğer taraftan Millet Partisi Genel Başkanı Hikmet Bayur da NATO üyeliğinin öneminin farkında olunduğu ancak kararın TBMM'de tartışılması gerektiğini vurgulamıştır.

Karar alınıp asker Kore'ye sevk edildiğinde TBMM tatildeydi. 1 Kasım 1950'de TBMM'nin açış konuşmasını yapan Cumhurbaşkanı Celal Bayar karar almanın içerisinde bulunan bir aktör olarak kararın gerekçesini ve getirdiğini şöyle izah etmiştir[753]:

> "Birleşmiş Milletlere bağlılığını her vesile ile gösteren ve vâki tecavüze karşı bu teşkilâtın zamanında harekete geçmesini memnuniyetle gören Türkiye. Güvenlik Konseyinin davetine uyarak Kore'ye bir askerî birlik göndermek suretiyle kendisine düşen vecibeyi zamanında yerine getirmiştir…
>
> …Bu itibarla Türkiye Doğu Akdenizin bu sistem içinde ahden alınmasını, ve bu suretle fasılasız bir istikrar ve sulh cephesinin kurulmasını temenni etmektedir. Bunun tahakkuku için ilgili memleketler nezdinde şimdiye kadar yapılmış 'olan siyasi teşebbüsler tamamen neticesiz kalmamış ve sayın milletvekillerinin de bildikleri gibi, Atlantik Paktı Konseyi adına Amerika Birleşik Devletleri Hariciye Nazırı, Şimali Atlantik Faktı teşkilâtının Akdeniz müdâfaasiyle ilgili askerî plârilaştırma mesaisi safhasına iştirake, Türkiye Hükümetini davet etmiştir."

Muhalefetin tepkisi daha fazla gecikmemiş ve 22 Kasım 1950'de İsmet İnönü, 23 Kasım 1950'de ise Bağımsız Milletvekilleri Osman Bölükbaşı ve Kemal Türkoğlu imzasıyla Kore kararına ilişkin iki gensoru TBMM'ye sunulmuştur. 1 Aralık 1950'de TBMM gündemine alınan gensorulardan İsmet İnönü'ye ait olan gensorunun gerekli şartları taşımadığı gerekçesiyle görüşülmemesi yönünde Meclis'te oy verilmiştir.[754] Osman Bölükbaşı ve Kemal Türkoğlu'nun gensorusu ise görüşmesi yönünde oy almıştır.[755] Hükümet gensoru hakkındaki görüşlerini 11 Aralık'ta bildireceğini açıklamıştır.

Kamuoyundan ve muhalefetten gelen baskı ile hükümet 6 Aralık 1950 tarihinde TBMM'ye "Birleşmiş Milletler emrine Kore'ye gidecek olan Türk silahlı kuvvetleri mensuplarına kanunlarımızda yazılı harb hali hükümlerinden hangilerinin uygulanacağı hakkında Bakanlar Kurulunca ittihaz edilen karar suretinin sunulduğuna dair Başbakanlık tezkeresi"ni sunmuştur.[756] Bu tezkerenin TBMM'ye gelmesinin önemli bir sebebi de Kore'ye giden

---

[753] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem IX, Birleşim 1, c. 2 (1 Kasım 1950): 10-11

[754] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem IX, Birleşim 1, c. 2 (1 Aralık 1950): 3 ve 5.

[755] **age**, 6.

[756] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem IX, Birleşim 15, c. 3 (6 Aralık 1950): 54-55.

askerlerin masraflarına ilişkin bütçeye ihtiyaç duyulmasıdır. "Birleşmiş Milletler emrine verilmek üzere askeri birlikler halinde yabancı ülkelere gönderilecek ordu mensuplarının aylık ve ücretleriyle çeşitli istihkakları ve birliğin sair masrafları hakkında Kanun tasarısı ve Millî Savunma ve Bütçe Komisyonları raporları"[757] aynı oturumun tartışma konusu olmuştur. Bağımsız Mardin Milletvekili Kemal Türkoğlu bu konuda hükümeti eleştirmiş ve masraflar için gerek olma hükümetin konuyu TBMM'ye taşımayacağını belirtmiştir.[758]

Başbakan Adnan Menderes'in 11 Aralık'ta TBMM'deki konuşmasına göre, Kore'ye asker gönderilmesinin bir savaş ilanı içermediği için 1924 Anayasası'nın 26. maddesi gereği TBMM kararına ihtiyaç bulunmamaktaydı.[759] Ayrıca Türkiye BM'nin çatışmayı durdurmak için attığı adımları Türkiye "ahde vefa" gereği desteklemeliydi.[760] Gensoruda imzası bulunan Osman Bölükbaşı ise cevaben özetle asker gönderilmesi kararının değil kararın TBMM tarafından alınmayışının karşısında olduğunu belirtmiş, hükümetin konunun hassas ve hızlıca alınması gereken bir karar olduğu yönündeki ısrarına ise Birinci TBMM'nin olağanüstü hal altında bile her konuyu TBMM'de tartışmasını örnek göstermiştir.[761] Gensoruda imzası olan diğer milletvekili Kemal Türkoğlu ise görüşmelerde; Başbakan'a, Kore'ye asker gönderilmesi için Bakanlar Kurulu kararının nasıl alındığını ve neden Resmî Gazete'de yayımlanmadığını sormuştur.[762] Gerçekten de bahsi geçen karara ilişkin bir kayıt bulunmamaktadır.

Tüm zorlu geçen tartışmalara rağmen güvenoyunda, hükümetin Kore'ye asker gönderme kararının uygunluğu 311 "evet", 39 "hayır" ve 1 "çekimser" oyla kabul edilmiştir.[763]

Hükümetin Kore'ye asker gönderme kararına ilişkin yasama-yürütme arasındaki anlaşmazlık temelde kararın TBMM'de alınmamasına dayansa da taraflar iki başlık üzerinde tartışmışlardır. Birinci "bu karar bir savaş ilanı kararı mıdır?", ikincisi ise "BM'nin almış olduğu karar bağlayıcı mıdır ve savaş ilanı sayılır mı?" sorularıdır. 1924 Anayasası'nın 26. maddesi savaş ilanı kararının TBMM'ye ait olduğunu söylerken hangi durumların savaş ilanı sayılacağını belirtmediği gibi 1961 ve 1982 Anayasası'nda olduğu gibi yurt dışına asker

---

[757] **age**, 54.

[758] **age**, 55.

[759] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem IX, Birleşim 1, c. 2 (11 Aralık 1950): 139.

[760] **age**, 136

[761] **age**, 139-144.

[762] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem IX, Birleşim 1, c. 2 (1 Aralık 1950): 151.

[763] **age**, 199.

gönderme kararına ilişkin hükmü de bulunmamaktadır.[764] Mümtaz Soysal bu konuyu şöyle yorumlamıştır[765]:

> "İkinci Dünya Savaşı içinde, Almanya ile diplomatik ve iktisadi ilişkilerin kesilmesi kararı, savaşa yol açabilecek bir adım sayıldığı için Meclis önüne getirilmişti. Kore'ye askeri birlik gönderme meselesinde ise Hükümet bunu bir savaş kararı saymadığı halde, muhalefet kararın bir savaş kararı olduğunda ve dolayısıyla TBMM tarafından alınması gerektiğinde ısrar etmekteydi. Şimdiye kadar, savaşın herkesçe kabul edilebilecek bir tanımlaması verilmiş değildir; ancak, Kore'deki Birleşmiş Milletler hareketinin bir savaş sayılması gerekeceği söylenebilir. Fakat Türk Hükümetinin aldığı kararda söz konusu olan mesele Kore'deki hareketin bir savaş kararı olup olmamasından çok Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 39, 41, 42. Maddelerine göre Birleşmiş Milletler emrine askeri birlik vermenin bir savaş kararı, yani TBMM'ce alınması gereken bir karar sayılıp sayılmayacağıdır. 1924 Anayasası metnine göre, bu konuda gerçekten tereddüde düşmek mümkündür; çünkü Anayasa metninde, silahlı kuvvet kullanılmasıyla ilgili olarak düşünülen tek hal 'savaş ilanı' halidir. Bu bakımdan Kore'ye askeri birlik gönderme kararının bir savaş ilanı kararı sayılamayacağını ileri sürmek hukuken doğru olabilir. Fakat ortada, başlamış bir savaşa fiilen katılma niyetini taşıyan bir karar bulunduğu da muhakkaktır"

Soysal'ın ifadesi ve muhalefetin o dönemki yaklaşımına göre, bu kadar önemli bir konunun savaş ilanı olsun veya olmasın TBMM tarafından alınıp meşru zemininin sağlanması gereklidir. Hükümetlerin, meclisler tarafından desteklenmesi; özellikle dış politika ile ilgili konularda, kararların ulusal menfaat taşıdığını göstermesi sebebiyle önemlidir. Kore Krizi özelinde de hükümetin Kore Krizi'nde BM misyonu ile katılım gösterme NATO'ya üye olunması çıkarı ile özdeşleştirilmiştir. Menderes hükümetleri öncesinde İnönü'nün Başbakanlığı döneminde de NATO üyeliği için çaba gösterilmiş ancak başarısız olunmuştur. Bu gelişmeler dikkate alındığında o dönem Türkiye'nin Batı ittifakı içerisinde yer alma arzusu hükümetin de muhalefetin de gözettiği ortak çıkardır. Zaten konuya ilişkin yapılan tartışmalarda bu gözlemlenmiştir. Ancak Menderes hükümetlerinin dış politikayı kendine hasretme ve İnönü yönlendirmesinde olduğu izlenimi yok etme arzuları TBMM'nin karar alma sürecinin dışında tutulmasına sebep olmuştur.[766]

İstisnai şekilde TBMM kararı alınmasının bir örneği de İsrail-Lübnan krizi ile ilgilidir. 12 Temmuz 2006'da Hizbullah'n iki İsrail askerini kaçırmasından, İsrail Lübnan'ı sorumlu tuttu ve Lübnan topraklarına saldırmıştır. Lübnan'da bulunan Hizbullah Örgütü'nün eylemi ile tetiklenen kriz İsrail'in güç kullanmasıyla savaşa dönüşmüştür. Karşılıklı askeri çatışma devam ederken 14 Ağustos 2006 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'nin 1701 sayılı kararı ile ateşkes çağrısında bulunmuştur. Buna göre; Lübnan'da UNIFIL askerlerinin konuşlandırılmasıyla beraber, İsrail'in bölgeden çekilmesi, Lübnan'ın bütününün Lübnan

---

[764] Tez çalışmasının 3. bölümünde bu konuda gerekli bilgiler verilmiş ve açıklamalar yapılmıştır.

[765] Soysal, **Dış Politika**, 199-200.

[766] Metin Toker, Menderes'in Kore kararını hükümetin, İnönü yönlendirmesinde olmadığını göstermek için bu yöntemle aldığını iddia etmektedir. Bakınız: Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı**, 85.

Hükümeti tarafından kontrol edilmesi, Litani Nehri'nin güneyindeki bölgede Hizbullah dâhil askeri ve/ya paramiliter hiçbir güç bulunmaması yönünde tedbirler alınmasına karar verilmiştir.[767]

Türkiye de UNIFIL'in 1701 sayılı BM kararı ile Lübnan'da geçekleştireceği harekâta katılmak istemiş ve bunu BM'ye bildirmiştir. BM'ye bildirildiği şekliyle Bakanlar Kurulu kararı 28 Ağustos 2006'da alınmış ve "dost ve müttefik ülkeler ihtiyaca göre belirlenebilecek havaalanı, liman, üst ve tesislerden 1701 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararında öngörülen amaçlarla kullanabilecektir."[768] Bu sırada en önemli nokta TBMM'nin tatilde olması ve olağanüstü toplantıya çağırılmasıdır.[769]

CHP'li milletvekili Önder Sav TBMM'den tezkere kararı alınmadan hükümetin harekete geçmesini eleştirmiştir[770]:

> "Türkiye'deki bazı liman, havaalanı, tesis ve üslerin Birleşmiş Milletler Gücü tarafından kullanılmasına, Bakanlar Kurulunca, 28 Ağustos 2006 tarihinde karar verildiği bildiriliyor ve bu kararın da Birleşmiş Milletlere iletildiği anlatılıyor. Mersin ve İskenderun Limanları, Adana ve Sabiha Gökçen Havaalanlarının kullanıma açıldığı da izah ediliyor. 'Bu kullandırma Birleşmiş Milletler kararına dayanıyor' denilerek, kolaycılığa kapılarak işin içinden Hükümet çıkamaz. Tezkere, hukuken yürürlüğe girmeden -eğer kabul edilirse, bugün hukuken yürürlüğe girecektir- Hükümetin sakat bir tasarrufuyla fiilen yürürlüğe sokulmak istenmektedir; hatta sokulmuştur. Birleşmiş Milletlere sığınmayın. Türkiye Büyük Millet Meclisinin daha size vermediği yetkiyi kim verdi size; Amerika Birleşik Devletleri mi verdi, İsrail mi verdi? Hangi yetkiyi, kimden alarak kullanıyorsunuz."

Hükümet ise kararını; TBMM'nin tatildeyken olayların geliştiği, ilk kez böyle bir uygulama yapılmadığı, daha önce örnekleri olduğunu hatta Cumhurbaşkanı'nın da kararı onayladığı yönünde savunmuştur.[771] Fakat Cumhurbaşkanı'nın söz konusu Bakanlar Kurulu kararını onaylaması hukuki bir geçerlilik oluşturmaz.[772] Çünkü Anayasa'nın 92 maddesi Cumhurbaşkanı'na silahlı kuvvetlerin kullanılması kararını onaylama yetkisini sadece silahlı kuvvetlerin kullanılmasının zaruri olduğu Türkiye'ye saldırı olması gibi durumlarda vermiştir.

TBMM'deki kararın hukuki usuller yönünden tartışılmasının yanında muhalefetin ciddi anlamda karara karşı olma hali vardır. Muhalefetteki Anavatan Partisi Genel Başkanı Erkan

---

[767] "United Nations Resolution 1701", S/RES/1701, 14 Ağustos 2006, **Birleşmiş Milletler**, http://unscr.com/en/resolutions/1701 [31.08.2020].

[768] Denk, **age**, 174.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXII, Birleşim 124, c. 127 (5 Eylül 2006): 87.

[769] **age**, 84.

[770] **age**, 90.

[771] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XXII, Birleşim 124, c. 127 (5 Eylül 2006): 102.

[772] Denk, **age**, 175.

Mumcu TBMM'de yapılan görüşmeler sırasında hükümetin çelişkili ifadeleri olduğunu belirtmiş, "Bu milletin, İsrail'in güvenliği için feda edecek evlatları yok" diyerek konu ile ilgili görüşlerini belirtmiştir.[773] Mumcu'nun konuşması şu bakımdan da dikkate değerdir: Mumcu 2001 Afganistan krizi ile AKP'nin Afganistan'a asker gönderilmesi noktasındaki itirazları ile şimdi Lübnan'a asker gönderilmesindeki desteğinin çeliştiğinden bahsetmiştir.[774] Aynı karşılaştırmayı CHP milletvekili Onur Öymen de Abdullah Gül'ün Afganistan ile ilgili tezkere oturumundan yaptığı alıntıyla, Gül'ün o dönem halkın %71'inin Afganistan'a asker gönderilmesini istemediğini ancak şimdi halkın %75'nin Lübnan tezkeresini istemediğini bunun neden hükümet tarafından dikkate alınmadığını belirterek yapmıştır.[775]

Muhalefetin itirazlarına rağmen AKP hükümetinin çoğunluk hükümeti olması sebebiyle muhalefet kanadından gelen "hayır" oyları sonuca etki etmemiş ve Lübnan'a asker gönderilmesine ilişkin tezkere TBMM'den geçirilmiştir.[776]

[773] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XXII, Birleşim 124, c. 127 (5 Eylül 2006): 135-144

[774] **age**, 139-140

[775] **age**, 134.

[776] **age**, 1602.

Tablo 9: Çoğunluk Hükümetleri, Uluslararası Krizlerde TBMM Müdahilliği ve Müdahilliğin Türü

KRİZLER	TBMM MÜDAHİLLİĞİ	TBMM MÜDAHİLLİĞİNİN TÜRÜ
1950 Kore Krizi	Var	Açık Oturum, Gensoru, Yurtdışına asker gönderilmesi kararı
1990 Körfez Krizi	Var	Açık Oturum, Kapalı Oturum, Silahlı Kuvvetlerin Yurtdışına Gönderilmesi, Ülkeye yabancı asker kabulü.
2003 ABD'nin Irak Müdahalesi	Var	Açık Oturum, Silahlı Kuvvetlerin Yurtdışına Gönderilmesi, Ülkeye yabancı asker kabulü.
2006 İsrail-Lübnan Krizi	Var	Açık Oturum, Silahlı Kuvvetlerin Yurtdışına Gönderilmesi
2008 Aden Körfezi Korsanlık Krizi	Var	Genel Kurul Konuşması, Silahlı Kuvvetlerin Yurtdışına Gönderilmesi
2011 Suriye Krizi	Var	Genel Kurul Konuşması, Silahlı Kuvvetlerin Yurtdışına Gönderilmesi, Yazılı ve Sözlü Sorular
2011 Libya Krizi	Var	Genel Kurul Konuşması, Silahlı Kuvvetlerin Yurtdışına Gönderilmesi, Yazılı ve Sözlü Sorular

Tez çalışması kapsamında araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

4.2.2. Koalisyon Hükümetlerinde Uluslararası Krizler

Türkiye'de koalisyon hükümetleri dönemlerinde 1962 Küba Krizi dışındaki tüm krizler uluslararası misyonlar vasıtasıyla dâhil olunan krizlerdir. Yine de bu krizlere müdahilliği salt olarak uluslararası yükümlülük çerçevesinde açıklamak yetersiz olur. Bu yöntem ile krizlerde faaliyet gösterildiği açıksa da bu faaliyetler daha önce belirtilen sebeplerde etkili olmuştur. Bu bağlamda hem anayasal gereklilikler hem de çıkar/tehdit algılamaları üzerinden koalisyon türü hükümetlerinde yasama-yürütme ilişkisinin nasıl kurulduğuna bakılacaktır.

Hipotez-2: Hükümetin alacağı dış politika kararı [savaş ilanı, asker gönderme uluslararası antlaşmaların uygun bulunması vb. durumlarda] açık bir şekilde yasamanın görev, yetki, sorumluluk alanına giriyor ise yürütme yasamayı kriz yönetim sürecine müdahil eder.

Yurt içine asker kabulü ve yurt dışında asker gönderme gibi konuların yasamanın yetki alanına girmesi ile yürütmenin mecburi olarak yasama organına başvurması ve yasamanın tutumu koalisyon hükümetlerinin yönettiği kriz örnekleri dahilinde analiz edilecektir. Koalisyon hükümetleri döneminde meydana gelen krizler Tablo-10'da listelenmiştir. Bu krizlerden Küba Krizi dışındaki diğer kriz örnekleri uluslararası misyonlara dâhil olup uluslararası yükümlülüğü yerine getirmeye ilişkindir. Somali, Bosna, Arnavutluk, Kosova Krizleri ve İsrail-Filistin çatışması bu hipotezi destekler örneklerdir.

1991 yılında Somali'de Siad Barre Hükümeti'nin isyancılar tarafından devrilmesinin ardından Somali süratle iç savaşa sürüklenmiştir. Hükümetin devrilmesine sebep olan muhalif grup kendi içinde parçalanmış ve otorite kuramamışlardır. İktidar mücadelesi General Mohamad Farah Aidid ile General Ali Mahdi Muhammed güçleri arasında ortaya çıkmıştır. İki tarafın çatışması arasında kalan halk temel ihtiyaçlarını karşılayamaz olmuşladır. BM Güvenlik Konseyi ülkeye insani yardımların ulaştırılabilmesinin güvence altına alınması amacıyla 03 Aralık 1992 tarihinde oy birliği ile bölgeye askeri operasyonların yapılmasını içeren 794 sayılı kararı almıştır.[777] Somali Harekâtı iki aşamada gerçekleştirilmiştir. UNOSOM-I isimli ilk harekât ABD liderliğinde koalisyon güçleri tarafından icra edilmiştir. Türkiye, harekâtın ikinci aşaması olan UNOSOM-II'ye 02 Ocak 1993-22 Şubat 1994 tarih aralığında katılmıştır. UNOSOM-II harekâtının hem BM hem Türkiye için önemli özellikleri olmuştur. UNOSOM-II, BM Şartı'nın VII. bölümü esaslarına uygun savaş şartlarını içeren ilk harekâttır ve ABD'nin Somali'den çekilmesiyle komuta sorumluluğunu BM'nin bizzat üstlendiği ilk askeri hareket olmuştur. UNOSUM-II'nin komutanlığını bir süre TSK'dan Korgeneral Çevik Bir yapmıştır.[778]

Somali Krizi ile neredeyse eş zamanlı olarak Bosna'da tetiklenen kriz uluslararasılaşmış ve BM'nin müdahil olmasını gerekli kılmıştır. Soğuk Savaş'ın ardından Yugoslavya'nın parçalanması ile Balkanlardaki istikrarsızlıklar krizlere sebep olmuştur. Yugoslavya'nın lideri Josip Broz Tito'nun ölümü sonrasında Slovenya ve Hırvatistan 1991'de

---

[777] "United Nations Resolution 794", S/RES/794 (1992), 3 Aralık 1992, **Birleşmiş Milletler**, http://unscr.com/en/resolutions/794 [20.08.2020].

[778] Taner Tanesen, "Kore'den Afganistan'a Türkiye'nin Uluslararası Barısı Koruma Operasyonlarına Katkıları" (Yüksel Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 45.

bağımsızlıklarını ilan etmiş ve hemen AB ülkeleri tarafından tanınmışlardır. Sırp kontrolündeki Yugoslavya ordusu bu bağımsızlıklara engel olmak için askeri müdahale gerçekleştirmişlerdir. Bağımsızlıktan sonra Sırpların ve Bosnalı Sırp milislerin harekete geçmeleri bölgedeki istikrarsızlığın giderek artmasına sebep olmuştur. Askeri çatışmaların başlamasıyla BM Yugoslavya'ya silah ambargosu içeren yaptırım kararı almıştır.[779] Çatışmalar sürerken 1992 yılında yapılan referandum sonunda Bosna-Hersek bağımsızlığını ilan etmiş, buna karşılık Bosnalı Sırplar da Sırp Cumhuriyetini ilan etmiştir. Türkiye bu süreçte Sırpların eylemlerini kınamış ve uluslararası toplumun Bosna'yı desteklemesi için girişimlerde bulunmuştur. Örneğin; Bosna Hersek'in Birleşmiş Milletler'e üye olmasıyla bağımsızlığın kalıcı olabileceğine ve bölgedeki barış sürecine gidilmesi için uluslararası toplumun daha etkin olabileceği düşünülmüştür. Türkiye Bosna'daki krizin çözümü için giriştiği birçok diplomatik girişimlerin yanında BM Güvenlik Konseyi'nin 21 Şubat 1992 günkü 743 sayılı kararıyla UNPROFOR (*United Nations Protection Force*-Birleşmiş Milletler Barışı Koruma Gücü) oluşturulmuş olan operasyona askeri kuvvet ile katılmıştır.[780]

Dönemin Türk Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Sırpların daha fazla zarar verecekleri kaygısıyla, 1992 Ocak ayında Türkiye'nin BM Barış Gücü'ne (UNPROFOR) asker gönderebileceğini açıklamıştır.[781] Bosna krizinde Türkiye bir taraftan Bosna ile tarihsel-kültürel bağ unsurunu göz önüne alarak diğer taraftan uluslararası sistem ve uluslararası hukukunda normlarını dikkate alarak bir dış politika izlemeyi tercih etmiştir. Sonuç olarak Sönmezoğlu'nun belirttiği gibi; "Türkiye Yugoslavya'ya yönelik politikasında bu federasyonu bir bütün olarak değerlendirerek bölgede çıkması muhtemel etnik veya dinsel temelli problemlerde kendisine uzak yakın ayrımı yapmadan tarafsız ve eşitlikçi bir dış politika izlemeyi benimsemiştir" [782].

BM'nin silah ambargosunun taraflar arasında yeteri kadar hakkaniyetle uygulanmaması Bosnalıları zor durumda bırakırken Sırpların askeri eylemlere devam etmesine sebep olmuştur. Bu noktada doğrudan müdahale edebilmek için BM operasyon birliklerine katılma kararı alınmıştır. Ancak bunun için 1982 Anayasası'nın 92. Maddesi gereği TBMM'nin

---

[779] "United Nations Resolution 713", S/RES/713 (1991), 25 Eylül 1991, **Birleşmiş Milletler**, http://unscr.com/en/resolutions/713[20.08.2020].

[780] "United Nations Resolution 743", S/RES/743 (1992), 21 Şubat 1992, **Birleşmiş Milletler**, http://unscr.com/en/resolutions/743[20.08.2020].

[781] Didem Ekinci, "The War in Bosnia-Herzegovina and Turkish Parliamentary Debates (1992-1995), A Constructivist Approach", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, vol 6, no 22 (2009), 43.

[782] Sönmezoğlu, **II. Dünya Savaşı'ndan**, 592.

onayı gerekliydi. Hükümet bu konu ile ilgili olarak TBMM'ye tezkere talebi ile başvurmak zorunda kalmıştır. Hükümet adına Başbakan Demirel TBMM'ye sunduğu hem Bosna hem Somali Krizlerini ilgilendiren tezkere metni şöyledir[783]:

> "Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına,
>
> 1. Uluslararası camia tarafından yapılan insancıl yardımların açlık çeken Somali halkına ulaştırılabilmesini sağlamak için, Somali'de güvenli bir ortamın tesisini öngören 794 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararını desteklemek, söz konusu kararın 11 inci işlem maddesindeki çağrıya uymak ve Somali'de sulh ve güvenin yeniden tesisine katkıda bulunmak;
>
> 2. Bosna-Hersek'te süregelen insanlık trajedisine çözüm getirmek ve insancıl yardım ulaştırmak için, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 743 sayılı kararıyla, eski Yugoslavya'ya ve bu kapsamda Bosna-Hersek'e gönderilmesi kararlaştırılan Birleşmiş Milletler Barış Gücüne UNPROFOR ve Bosna-Hersek ve diğer eski Yugoslavya Cumhuriyetleri konusunda Birlemiş Milletler Güvenlik Konseyince alınabilecek güç kullanma kararlarına katılmak, üzere, lüzum, hudut, şümul ve zamanı Hükümetçe takdir ve tespit edilmek kaydıyla Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine, Anayasanın 92'nci maddesi uyarınca izin verilmesini takdirlerinize arz ederim."

Koalisyon ortağı SHP Parti grubu Müslüman ülkelere yapılacak yardımları güvence altına almayı amaçlayan askeri harekâta katılmayı bir borç olarak değerlendirmiş ve tezkereyi desteklediklerini belirtmişlerdir.

Muhalefet tarafından CHP ise sadece askeri operasyona katılmanın yeterli olmayacağını belirtmiştir. Konunun diplomatik yollarla çözülmesi için Türkiye'nin daha etkin olması yönünde tavsiye verilirken konunun "Müslüman devletler" şeklinde dile getirilmesiyle iç politika malzemesi yapıldığı yönünde hükümeti eleştirmiştir[784]:

> " Bu sorun çözülmediği müddetçe, bizim, Bosna-Hersek'te her şeyi yaptığımız şeklindeki yaklaşımlar, sadece içeriye dönük mesajlar olmaktan ileriye gitmeyecek, sadece, çok önemli bir dış politika sorununun, halkımızın vicdanını sızlatan bir dış politika sorununun, içeride Hükümete bir prim aracı olarak kullanılmasından başka bir anlam taşımayacaktır. Nitekim, bu tezkerede de bu yaklaşım açık seçik ortaya çıkmaktadır."

Bosna Krizi ve Somali Krizi için tek tezkere metni TBMM'ye sunulmuştur. Ancak TBMM'de oylaması her bir madde için ayrı ayrı yapılmıştır. Tezkerenin her iki maddesi de TBMM tarafından uygun bulunup hükümete TSK'nın yurtdışına gönderilmesi için yetki verilmiş olsa da yapılan oylama sonucu TBMM'nin eğilimi hakkında fikir vermektedir. Söz konusu tezkerelerde birinci madde Somali Krizi ile ilgilidir ve oylamasının sonuçları; kullanılan oy 310, kabul oyu 266, ret oyu 43 ve geçersiz oy 1'dir.[785] İkinci madde ise Bosna

---

[783] "Somali Halkına Ulaştırılabilmesini Sağlamak İçin Somali'de Güvenli Bir Ortamın Tesisini Öngören 794 Sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararını Desteklemek, Söz Konusu Kararın 11'inci İşlem Maddesindeki Çağrıya Uymak ve Somali'de Sulh Ve Güvenin Yeniden Tesisine Katkıda Bulunmak Özere, Lüzum, Hudut, Şümul ve Zamanı Hükümetçe Takdir Ve Tespit Edilmek Kaydıyla Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi Kararı", **Resmî Gazete**, 10.12.1992, 21431.

[784] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XIX, Birleşim 36, c.22 (8 Aralık 1992): 233.

[785] **age**, 276.

Krizi ile ilgilidir ve oylamasının sonuçları; kullanılan oy 320, kabul oyu 317, çekimser oyu 1 ve geçersiz oy 2'dir.[786] Aynı uluslararası konjonktür aynı iç siyasi koşullar altında oylama sonuçları Meclis'in krizlere yüklediği anlamı göstermektedir. Somali Krizi'nde sadece insani gerekçelerle bölgede yaşanan dramın son bulması için destek olunmaktadır. Fakat bu noktada bu duruma eleştiri gelmekte; Somali'de bulunan uluslararası güçlerin emperyalist emelleri noktasında ifadeler konuşmalara yansımıştır. Elbette bu dönemin Soğuk Savaş sonrası süreçte BM'nin barış koruma operasyonlarındaki başarısı ve meşruiyetinin dayanağının tüm dünyada tartışıldığı bir sürece denk geldiğini belirtmek gerekir. Bu durum TBMM'de milletvekillerinin görüşlerine de yansımıştır. Muhalefette olan Anavatan Partisi milletvekili Kamran İnan "Somali'ye asker gönderilmesi konusunu, Birleşmiş Milletler çerçevesinde Güvenlik Konseyi ve Genel Sekreteriyle özdeşleştirmek değil, ondan soyutlamak kaydıyla ancak, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türk kamuoyunca bunu hoş karşılamak mümkün olur."[787] diyerek BM'nin güvenilirliğini tartışmaya açmıştır. Hâlbuki BM kararları uluslararası hukukta uluslararası müdahalelerin meşruluk zemini oluşturmaktadır.

Kamuran İnan'ın bir eleştirisi de Bosna ve Somali Krizine ilişkin tezkerenin tek bir metinde yer almasına ilişkin olarak şöyledir[788]:

> "Acaba, Sayın Hükümet, tezkerenin 1 inci maddesini tek başına sevk etmesi halinde, dengesinin noksan olacağı, Bosna-Hersek'e rağmen, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türk kamuoyunun yalnız Somali'ye asker gönderilmesi kararını benimsemeyeceği endişesiyle denge kurmak için mi bu maddeyi koydu; yoksa, Sayın Hükümet, bizim ve kamuoyunun henüz bilmediği bazı bilgilere, arşive sahip de, çok yakın bir gelecekteki, temenni ederiz olsun- Bosna-Hersek konusunda da, hiç olmazsa, Somali'ye benzer bir karar alınmak üzere olduğu ve binaenaleyh tedbirini şimdiden almayı düşündükleri mi? Eğer, böyle ise, bu bilgileri de Yüce Meclisten esirgememek lazım. Sayın Hükümetin sorumlu olduğu bir Meclis ve kamuoyu vardır. Demokrasinin, şeffaflık, berraklık diye, bir hayli de yüksek sesle söylenen yerlerin, ifadelerin asıl yeri ve uygulaması budur."

Kamuran İnan, hükümetin uluslararası baskılardan dolayı Somali'ye silahlı kuvvet gönderdiği ve bunu kamuoyu ve Meclis'e kabul ettirebilmek için toplumun daha hassas yaklaşacağı Bosna'ya da asker göndermenin göstermelik olarak eklendiği yönündedir. Ancak bunu tersinden değerlendirmenin daha doğru olacağı kanaati oluşmaktadır. Türkiye, Bosna Krizi ile yakından ilgilenmiştir. 1990'lı yıllarla birlikte ne kadar Türkiye dışa açık aktif bir politika izlemeye çalışmışsa da Somali, Türkiye için uzak bir coğrafyadır ve doğrudan ilgi alanına girmemektedir. Ancak Bosna hem nüfus özellikleri ile bağ kurduğu

---

[786] **age**, 276.

[787] **age**, 222.

[788] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XIX, Birleşim 36, c.22 (8 Aralık 1992): 224-225.

bir ülke hem de Balkanlar'da bir ülke olarak ortak bir bölgeyi paylaşmaktadır. Bu sebeple Bosna Krizine ilgisinin Somali Krizine göre daha fazla olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu sebeple İnan'ın aksine Balkanlar'da etkili olabilmek için Bosna Krizine ilgi gösterirken Somali Bosna'ya müdahilliğin meşruiyetini sağlamaktır. Hedef iç kamuoyu değildir, ancak uluslararası kamuoyuna dünyadaki sorunlarla ilgilenildiğini göstermek ve bunun yanında Bosna'da uluslararası kamuoyundan daha fazla destek alabilmeyi sağlamak amaçlanmıştır.

Balkanlar'da yaşanan ve Türkiye'nin sessiz kalmadığı bir diğer kriz de Arnavutluk Krizidir. Enver Hoxha liderliğinde yönetilen Arnavutluk, 1985 yılında Hoxha'nın ölümüyle başlayan bir dönüşümün içine girmiştir. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle beraber sistemik dönüşümden etkilenerek demokratikleşme sürecine girmiş ve 1991'de çok partili demokratik hayata geçmiştir. Fakat bu değişim sırasında siyasi ve ekonomik birçok sorunla karşılaşan Arnavutluk'ta bu sıkışma 1997'de önemli bir ekonomik buhranla patlama yaşamışsa da bunun önemli siyasi sonuçları da olmuştur. Ülkede kurulan banker sisteminin çökmesi ciddi boyutta ekonomik çöküntü yaratmış ve bu çöküntü siyasi iç karışıklığı da beraberinde getirmiştir. "Banker krizi"[789] olarak adlandırılan krizle beraber Arnavutluk halkının protestolara başlamasıyla beraber yönetim gerekli tedbirleri almaya çalışmışsa da sonuç elde edilememiştir.

Türkiye'nin Arnavutluk krizine müdahil olması tarihsel-kültürel bağa yapılan atıfın yanında bölgedeki diğer çıkarları sebebiyle Arnavutluk ile iyi ilişkiler geliştirme arzusuna dayanmaktadır. Yunanistan ile Arnavutluk'un, Epik bölgesinin paylaşımı temelinde yatan uyuşmazlıktan ve Yunanistan'da yaşayan Arnavutluk azınlık ile ilgili sorunlardan dolayı ilişkilerinin gergin olmasını Türkiye avantaja çevirmeye çalışmıştır. Arnavutluk, Balkanlar'da Yunanistan'a karşı bir iyi ilişki kurulabilecek ülke olarak değerlendirilmiştir. Çünkü Arnavutluk ile ilişkilerin dostane şekilde yürütülme arzusu 1997'deki banker krizi sonrasında uluslararası girişimlere destekten öncesine gitmektedir. Soğuk Savaş sonrası Arnavutluk'un demokratikleşme serüveninde yeni uluslararası sistemde tutunma hamlelerinde Türkiye destekleyici olmuştur. Bu bağlamda Arnavutluk'un Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ne katılmasına, 1992 yılında İslam Konferansı Örgütü'ne katılmasına ve

[789] Literatürde "Banker Krizi" ve "Piramit Krizi" gibi isimlerle anılmaktadır. Sebebi para biriktirme zinciri usulüne dayanan bir tür bankacılık sisteminin komünizm sonrası ülkede kalkınma amaçlı olarak yerleştirilmeye çalışılmasıdır. Bulgaristan gibi başka Balkan ülkeleri de bu sistemi denemişse de Arnavutluk'ta bu sistem çökmüş ve ekonomik krizin yanında siyasi bir krizin uluslararasılaşmasına kadar giden bir süreç getirmiştir.

NATO'ya üye olmak için başvurmasında Türkiye önemli rol oynamıştır.[790] 1991 yılında Türk Genel Kurmay Başkanı Doğan Güreş, 1992 yılında Başbakan Süleyman Demirel Arnavutluk'u ziyaret etmiş ve askeri, teknik birçok alanda işbirliği antlaşması imzalanmıştır. Bu kapsamda Arnavutluk ordusunun modernizasyonunda ve subayların eğitiminde Türkiye rol almıştır. Bu bağlamda bakıldığında 1997 Arnavutluk Krizinde uluslararası bir müdahaleye Türkiye kayıtsız kalmamıştır. Türkiye, BM ve AGİT öncülüğünde Arnavutluk'a gönderilen askeri kuvvetlere personel göndermiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin, 28 Mart 1997 tarihli 1101 sayılı kararı ile AGİT'e yetki devri yapılmış; İtalya'nın yönetiminde çok uluslu güç oluşturulmuştur.[791] Türkiye, çok uluslu barışı koruma gücü olan ve ALBA Harekâtı olarak isimlendirilen bu oluşuma "16 Nisan-01 Ağustos 1997 tarihleri arasında TCG Yavuz ve TCG Trakya firkateynlerinin refakatinde, TCG Ertuğrul ve TCG Karamürselbey amfibi gemileriyle ve 753 askeri personel ile katkı sağlamıştır" [792]. Bu noktada yasama ile yürütmenin ilişkisi devreye girmektedir. Çünkü yurt dışına silahlı kuvvetler personeli gönderilmesine dair kararın 1982 Anayasası'na uygun olarak TBMM'den alınması gerekmektedir. Arnavutluk'ta iç savaşa bağlı uluslararası kriz yaşanırken Türkiye'de iktidar DYP ve Refah Partisi'nin koalisyon hükümetiydi. Başbakanlık görevinde olan Necmettin Erbakan 1 Nisan 1997'de Ankara'da Bosna-Hersek Barışı Uygulama Konseyi Yürütme Kurulu Yüksek Temsilcisi Başkanı Carl Bilt ile yaptığı görüşmenin ardından yaptığı açıklamada, Türkiye'nin Arnavutluk'a asker göndereceğini belirtmiş ve Arnavutluk'un Türkiye için Bosna-Hersek kadar önemli bir ülke olduğunu ifade etmiştir.[793] Türk Silahlı Kuvvetlerinin Arnavutluk'a gönderilmesi hususunda Hükümetin yetkili kılınması için, Anayasanın 92'nci maddesine göre izin verilmesine dair Başbakanlık tezkeresini 10 Nisan 1997 tarihinde görüşmüştür. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1101 sayılı kararına dayanarak TSK'nın Arnavutluk'a gönderilmesine karar verilmiştir.[794]

---

[790] İlhan Uzgel, "Balkanlarla İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. II**, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim, 2013): 503.

[791] "United Nations Resolutions 1101", S/Res./1101 (1997), 28 Mart 1997, **Birleşmiş Milletler**, http://unscr.com/en/resolutions/doc/1101 [20.08.2020]

[792] "Türkiye'nin Barışı Destekleme Harekâtına Katkıları", **Türk Silahlı Kuvvetleri Genel Kurmay Başkanlığı**, https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=BarisiDestekleme [08.08.2020].

[793] **Ayın Tarihi**, (Nisan 1997), https://web.archive.org/web/20100108162245/http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/1997/nisan1997.htm [20.08.2020]

[794] "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Arnavutluk'a Gönderilmesi Hususunda Hükümetin Yetkili Kılınması İçin Anayasanın 92'nci Maddesine Göre İzin Verilmesine Dair Karar", **Resmî Gazete**, 10.04.1997, 22967.

TBMM'de hem koalisyon ortağı olan DYP hem de muhalefet partileri tezkereyi desteklemiştir.

Arnavutluk'a TSK'nin gönderilmesinin tezkere önerisi TBMM'ye getirildiği 9 Nisan 1997 günü ANAP Sivas milletvekili Muhsin Yazıcıoğlu ve 22 milletvekili TBMM'ye Arnavutluk ve Balkanlar'daki hükümetin dış politikasının tartışılması konusunda genel kurul görüşmesi yapılmasını talep etmiştir. Görüşme açılmasının gerekçesi arasında Yunanistan'ın Arnavutluk'ta inisiyatif ele geçirdiği ve buna karşılık önlem alınması gerektiği de yer almaktadır.[795] Ancak aynı gün hükümetin tezkere metnini TBMM Başkanlığı'na iletmesi ve ertesi gün tezkere görüşmelerinin yapılmasıyla birlikte Arnavutluk krizi TBMM'de geniş yer almıştır.

Muhalefet partisi DSP adına TBMM'de konuşan Şükrü Sina Gürel, Türkiye'nin Arnavutluk'ta yaşanan kaos ve iç savaşa seyirci kalamayacağını bölgeye yönelik izlenecek siyasetin cumhuriyetin değerlerine ve Türkiye'nin dış politika ilkelerine uygun olduğunu belirterek tezkereyi desteklediklerini ifade etmiştir.[796] Fakat yine de hükümetin Balkan politikalarının sadece Arnavutluk'la sınırlı kalmasının doğru olmadığı ve Balkanlar'da daha aktif politika izlenmesi gerektiği yönünde eleştirilerini de dile getirmiştir. TBMM'de ki diğer muhalefet partisi ANAP grubu adına söz alan Suha Tanık ise konuşmasının henüz başında iken BM kararı doğrultusunda uluslararası hukuka uygun olarak Arnavutluk'a gidecek askerlerin görevini başarıyla icra edip ülkeye dönmeleri konusunda iyi dileklerini ileterek tezkereye verecekleri desteği belirtmiştir.[797] Suha Tanık'ın Arnavutluk ve Yunanistan ilişkileri bağlamında krizi değerlendirmesi ise dikkate değerdir.

> "…Yüzde 20'ye yakın Ortodoks ve Yunanlılar, güneyde, Vlore dediğimiz kıyı şehrinde yaşıyor ki, burası, ocak ayında ilk ayaklanmaların başladığı yer, Yunanistan'a yakın bir bölge. Şimdi, Arnavutluk yetkililerine soruyorsunuz; burada, Yunan uyruklu yahut Yunan kökenli, orijinli Ortodoks olarak, nüfus sayımı ne kadardır yahut kaç nüfus vardır diyorsunuz, Arnavutların söylediği, yaklaşık 60-70 bin civarında olduğu; ama, Yunanlılar, bunun 300 bin civarında olduğunu söylüyorlar… Arnavutluk'un doğusunda -haritada da görebilirsiniz- dağılan Yugoslavya'nın ve Usküp'ün, bu bölgede yaşayan ve 'Makedon' olarak tabir ettiğimiz bir toplumu var; bunların ağırlıklı kısmı da Müslüman. Tabiî, hemen, ister istemez, bu, birtakım kimselerin, birtakım ülkelerin, bu ülkede, bu topraklar üzerinde, kendi emelleriyle ilgili birtakım gelişmeleri yahut birtakım rahatsızlıkları yaratmaya çalışmalarından kaynaklanabilir diye bir soru işareti beliriyor. Bu soru işaretimize cevabı nerede aramamız gerekiyor: Bakıyoruz, Arnavutluk İstihbarat Teşkilatı Başkanı, 1990 senesinde, Arnavutluk Parlamentosunda, bu konuda 'Arnavutluk'un üzerinde, bu komşularımızın, bizimle ilgili birtakım planları var, bu ülkede birtakım ayaklanmaları başlatmak için hazırlıklarda bulunuyorlar' diye açıklama yapıyor; İstihbarat Teşkilatı Başkanı, bunu, 1990 senesinde, Parlamentoda söylüyor... 1996 senesinde, Arnavutluk'ta, hızla bir banker olayı başlıyor; bankerler, vatandaşın verdiği paraya, aşağı yukarı yüzde 60'lar civarında aylık

[795] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XIX, Birleşim 80, c. 25 (9 Nisan 1997): 54-55.

[796] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XIX, Birleşim 81, c. 25 (10 Nisan 1997): 117-118.

[797] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XX, Birleşim 81, c. 25 (10 Nisan 1997): 119.

faiz vermeye başlıyorlar ve anormal bir gidiş gözleniyor; ama, bu gidişi de, birileri, müthiş bir şekilde hızlandırmaya çalışıyor"

Daha önce bahsedildiği üzere Türkiye'nin, bölgede özellikle Yunanistan'a karşı desteklemek üzere Arnavutluk ile ilişki geliştirmek istemesi ve kriz sebebiyle Yunanistan'ın avantaj elde etmesini engellemek amacı; Türkiye'nin tarihi-kültürel bağlar, insani değerler gibi gerekçelerinin yanında önemli bir gerekçe oluşturmaktadır. Hükümetin krize yönelik eylemleri ve eylemlerini meşrulaştırma gerekçesi olarak Türkiye'nin dolaylı olarak çıkarlarının korunması muhalefet tarafından da desteklenmiştir. Sonuç olarak Arnavutluk krizinde müdahil olmanın ve müdahilliğin yönteminin kriz yönetim sürecinde yasama-yürütme ilişkisinin kurulduğunu söylemek gerekir. Hükümet anayasal zorunluluk olarak yurtdışına asker gönderilmesi kararını TBMM'den alınması noktasında yasamaya başvurmuş ve yasama da bu kararı destekleyici tavır sergilemiştir. Ayrıca Arnavutluk ve Türkiye arasında yapılan dostluk ve işbirliği antlaşmaları da TBMM'nin uygun bulması ile kabul edilmiştir. Bu bakımdan da süreçte yasama-yürütme ilişkisinin varlığını görmekteyiz. Tezkere görüşmelerinde Meclis'teki konuşmalara da yansıdığı üzere Türkiye krize Yunanistan ile ilişkilerinde avantaj elde etmek yani Türkiye bölgedeki diğer çıkarlarını koruması krize müdahilliğin gerekçelerinden biri olmuştur. Krize müdahil olmanın gerekçesinin meşruluğu sağlanması yasamanın yürütmeyi desteklemesinde etkili sebeplerden biri olmuştur.

Kosova Krizi de Türkiye'nin dış politika gündemini meşgul eden ve müdahil olduğu bir uluslararası krizdir. Yugoslavya Federasyonu döneminde Kosova, Sırbistan Federal Cumhuriyeti içinde özerk bölge statüsündeydi. 1989 sonunda Sırbistan'ın Kosova'nın özerkliğini kaldırması ve 1991'de Kosova'da yaşayan Arnavutlar "Kosova Cumhuriyeti"ni ilan etti.[798] Pasif direniş niteliğindeki bağımsızlık hareketi kabul edilmeyince ve devlet sisteminin oluşturulamayışıyla birlikte 1998 yılında Kosova Kurtuluş Ordusu silahlı direnişe başlamasıyla Kosova Krizi tetiklenmiştir. Kosova Kurtuluş Ordusu'nun eylemlerine karşılık Sırplar Arnavutlara karşı etnik temizlik hareketi başlatmıştır. ABD, Taraflar arasında çatışmanın durmasını ve çözüm olarak ise NATO güçlerinin bölgeye yerleştirilmesini, 3 yıl süren bağımsızlıktan sonra bağımsızlık oylaması yapılması teklifini Yugoslavya'ya kabul ettiremeyince BM Güvenlik Konseyi kararını beklemeksizin 24 Mart 1999'da Yugoslavya'yı bombalamıştır.[799] BM'nin, Kosova'yla ilgili karar alması 31 Mart 1998

[798] İlhan Uzgel, "Kosova Sorunu", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. II**, ed.Baskın Oran (İstanbul: İletişim, 2013): 509.

[799] İlhan Uzgel, "Kosova Sorunu", 509.

tarihini bulacaktır. Bu karara göre Sırp polis güçlerini ve Kosova Kurtuluş Ordusu'nun şiddet içeren eylemlerini kınanırken, Kosova bölgesi dâhil Yugoslavya'ya askeri ambargo uygulanmasına karar vermiştir.[800] 9 Haziran 1999'da yapılan anlaşmayla Yugoslavya içerisinde bırakılmış olan Kosova bölgesine BM Barış Gücü gözetiminde olmak üzere özerklik tanınmıştır. Yapılan barış anlaşmasına göre Kosova'daki BM temsilciliğinin başlıca amaçları şunlar olmuştur[801]: "Anlaşmadan sonra güvenliğin ve etnik barışın sağlanması, Kosova'da geçici yönetimin kurulması, Priştine parlamentosunun seçilmesi ve 300.000 civarında mültecinin geri dönüşlerinin sağlanması." Bu kararla "Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu" (UNMIK) kurularak savaş sonrası şartları düzenlemekle görevli olmuştur. UNMIK, barış koşullarının sağlanmasına yönelik bir oluşum iken askeri bir oluşum olan "Kosova Barış Gücü" (KFOR) kurulmuştur. NATO komutasındaki KFOR çok uluslu bir barış gücüdür. KFOR NATO komutasında olmasına rağmen Rusya da katılmıştır.

Türkiye'nin Kosova Krizine bakışı ilk başta karışmamak ve mesafeli durmak üzerine olmuştur. Yugoslavya'nın 1974 anayasasına göre; federal cumhuriyet olan Bosna-Hersek'ten farklı olarak, Kosova özerk bölgeydi. Uluslararası hukuk bakımından Kosova'nın, Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsız olması mümkün değildi. Bu bağlamda, Kosova'da kriz tetiklendiğinde Türkiye'nin meseleye ilişkin tavrı, Yugoslavya'nın iç sorunu olduğu yönündeydi. Bunun bazı sebepleri[802] olsa da hükümetin mesafeli tavrı muhalefetin tepkisine sebep olacaktır. 10 Mart 1998 tarihinde muhalefet önerge vererek Meclis gündemine taşımıştır.[803] Dışişleri Bakanı İsmail Cem Türkiye'nin Sırbistan'ın sınırlarına saygı duyduğu şeklindeki açıklamalara dayanan politikasına yönelen eleştirileri var olan antlaşmalarla belirlenmiş hukuki sınırlara saygı duymanın bir gereklilik olduğu ve Türkiye'nin de buna uygun davrandığını belirtmiştir.[804] Ayrıca Cem, yaşanan olayların öncelikli olarak insani boyutuyla değerlendirdirildiğini ve biran önce şiddet olaylarının durması yönünde temennisini bildirirken şu ifadeleri kullanmıştır[805]:

---

[800] "United Nations Resolution 1244", S/RES/1244 (1999), 10 Haziran 1999, **Birleşmiş Milletler**, https://unmik.unmissions.org/united-nations-resolution-1244 [20.08.2020].

[801] Sönmezoğlu, **II. Dünya Savaşı'ndan**, 118.

[802] Bu sebepler temelde Kosova'nın bağımsızlık talebinin yaratacağı hukuki durum ile Türkiye'deki terör faaliyetleri ile ortaya çıkan ayrılıkçı hareketlerin benzeşebileceğine ilişkin endişeydi. Bakınız: İlhan Uzgel, "Kosova ve Güneydoğu: Benzerlikler ve Farklılıklar", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. II**, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim, 2013): 510.

[803] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XX, Birleşim 64, c. 47 (10 Mart 1998): 178-180.

[804] **age**, 248.

[805] **age**, 248-249.

> "Kosova'da yaşayan bütün insanların -Arnavut kökenlilerin, Sırp kökenlilerin, Türk kökenlilerin- hakkını gözeten, ölçülü, gerçekçi, daha özel haklar, o bölgeye, Kosova'ya verilmelidir…Türkiye olarak, bu kıvılcımın parlamaması, patlamaması için elimizden geleni yapmaktayız, yapacağız. Bizim için, elbette olay, bir politika meselesidir;…bu olay, bizim açımızdan, Türkiye açısından, insan meselesidir. Kosova, bizim yüreğimizin bir parçasıdır; Kosova'daki insanlar, moral olarak, ahlakî olarak, bize tarihimizin yadigârıdır. Hükümet olarak, bu duyarlılıkla, bu bilinçle ve elbette Millet Meclisiyle birlikte, sizlerle birlikte, bu önergeyi de elbirliğiyle kabul ederek, her şeyin en doğrusunu, en güzelini yapacağımıza güveniyorum."

Fakat Dışişleri Bakanı'nın açıklamaları muhalefeti tatmin etmemiştir. Fazilet Partisi adına konuşan Mustafa Baş'ın ifadeleri oldukça dikkat çekicidir[806]:

> "İslam Konferansı Örgütü, 13-15 Mart tarihlerinde Doha'da toplanacak. Bu toplantıya, karar metni hazırlanmış ve çok ciddî olarak gitmemiz lazım. İslam Örgütü içerisinde de Bosna Temas Grubu gibi bir grubun kurulması ve meselede bu konunun sahiplenilmesi gerekmektedir…
>
> …Genel görüşmede konuyu bir daha görüşmek dileğiyle -Kosova'daki büyük mücadelede bugüne kadar ölenlere, şehit olanlara Allah'tan rahmet diliyorum…"

Baş, Kosova'da ölenleri "şehit" olarak tanımlayarak kamuoyunun da dikkatini hassas bir noktadan çekmeye çalışmıştır. Fazilet Partisi'nin İslami kimliği ile örtüşen bir söylemle krize yaklaşılmıştır. Kosova Krizi'ne müdahil olma sürecinde kimlik ve değer tanımlamasını Müslümanlık üzerinden yorumlamıştır. Zaten bu durum daha önce değinildiği gibi Türkiye'nin diğer uluslararası krizlere müdahil olmasındaki gerekçelerden biri olmuştur. Ayrıca meseleye özgü olarak Türkiye'nin uluslararası alanda yapacağı girişimlerden biri olarak İslam Konferansı Örgütü'nde Kosova'nın gündeme getirilmesi noktasında ısrarcı olmuştur. Zaten hükümetin planları arasında olsa da yine de muhalefet ile hükümetin ortak noktalarını göstermesi açısından önemlidir. Fazilet Partili Hüseyin Kansu da Sırbistan'ın yaptıklarını İsrail'in yaptıklarına benzeterek Türkiye'nin sessiz kalmaması ve daha aktif politikalar üretmesi gerektiğini savunmuştur.[807]

Kosova krizi esnasında iktidarda bulunan koalisyon hükümetinin ANAP, DSP ve DTP koalisyon hükümeti yapısına ve meclisten gelen baskının ilişkisine bakmak gerekir. Özkeçeci, bahsi geçen koalisyon hükümetinde dış politikanın yönlendirici kanadının DSP olduğunu söylemektedir.[808] Gerçekten de Dışişleri Bakanı'na bakıldığında İsmail Cem DSP'nin milletvekiliydi. O dönem için ABD ve AB ile ilişkiler de DSP lideri Ecevit'in etkin rolü, Kıbrıs müzakere sürecindeki gelişmeler, İsmail Cem'in ile Yunanistan ile ilişkileri farklı boyuta taşıma arzusu buna örnek olarak verilebilir. Türkiye'nin iç güvenlik meseleleri sebebiyle ve Kosova'nun hukuki durumun Bosna'nın durumundan farklı olması Türkiye'nin

---

[806] **age**, 251-252.

[807] **age**, 239-243.

[808] Binnur Özkeçeci-Taner, "The role of ideas in coalition government foreign policymaking: Turkey as an example, 1991-2002" (Doktora Tezi, Syracuse University, 2004), 417.

Bosna politikasında daha farklı davranmasını gerekli kılmışsa da bu daha sonra özellikle Kosova'nın tanınmasına giden süreçte oldukça farklı bir noktaya evirilecektir. Peki, bu nokta da muhalefetin yani İslami bir gelenekten gelen Fazilet Partisi'nin krize yüklediği anlamla kurduğu baskı DSP'nin [aslında koalisyon hükümetinin] Kosova politikasında özerklik dışındaki seçeneklerin düşünülebileceği noktasına gitmesinde etkili olmuş mudur? Bunun cevabını açık şekilde vermek zor olsa da hiç etkili olmamıştır demek doğru olmayacaktır. Kosova krizindeki izlenen politikalarda sistemden gelen baskıların [ABD ile ilişkiler öncelikli olmak üzere] daha etkili olduğu açıktır. Ancak TBMM'den gelen eleştiriler ve Türkiye'nin Kosova politikasında daha aktif rol alması gerekliliğine yapılan vurgu ile hükümetin dış politika tercihlerini değiştirmesinde ve bunu meşrulaştırmasında kolaylaştırıcı olmuştur.

16 Mart 1998'de toplanan Bakanlar Kurulu Kosova'daki durum ile ilgili olarak 6 maddeden oluşan bir bildiride TBMM'den gelen tepkiler dikkate alınarak özerklik dışında başka seçeneklerinde görüşülebileceği belirtilmiştir.[809] 17 Mart 1998 tarihinde TBMM'de yapılan görüşmede yine Kosova sorunu gündemdeydi. Hükümet tarafından ilan edilen bildiri ile Türkiye'nin çözüm sürecindeki aktif rolü üzerine vurgu yapılırken, hükümet daha eleştirel yaklaşmakta ve Sırpların eylemlerinin doğrudan kınanmadığı gerekçesiyle bildiriyi yetersiz bulmaktadır.[810] Aynı gün TBMM ortak bir bildiri ile Kosova'daki şiddet eylemlerini kınamış, sorunun kalıcı olarak BM ve AGİT ilkeleri doğrultusunda çözülmesi gerektiği yönünde beyanda bulunulmuştur.[811]

Yasama ile yürütme arasındaki etkileşimin en açık kurulduğu durum ise Türkiye'nin çok uluslu Kosova Krizi ile ilgili oluşabilecek barış gücüne katılmaya ilişkin tezkerenin 8 Ekim 1998'de TBMM gündemine getirilmesi ve tezkerenin oybirliği ile kabul edilmesidir.[812] Tezkerenin tarihi 8 Ekim 1998'dir ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararı ile kurulan barış gücü KFOR'un ise tarihi 10 Haziran 1999'dur. "Kosova Kriziyle İlgili Olarak Oluşturulabilecek Çokuluslu Müşterek Güç'e Katılmak Üzere Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yurtdışına Gönderilmesine İzin Verilmesine İlişkin Başbakanlık Tezkeresi" başlığındaki tezkere de "oluşturulabilecek" ifadesiyle henüz böyle bir misyon oluşmamışken

[809] Fuat Aksu, "Kosova Krizinde Türkiye'nin Dış Politikası", **YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, c. III, s. 1 (Nisan 2010): 63.

[810] Bakınız: **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XX, Birleşim 67, c. 47 (17 Mart 1998).

[811] **age**, 101.

[812] **age**, 353.

hükümetin her ihtimali dikkate alarak ön hazırlık yaptığını göstermektedir. Hükümetin bu hazırlığı TBMM tarafından desteklenmiştir.

Kosova ile ilgili tezkerenin yapıldığı TBMM birleşiminde Devlet Bakanı Yücel Seçkiner'in diplomatik çabaların öncelik olarak tercih edildiği son çare olarak askeri kuvvet kullanılacağı ifade edilmiştir[813]:

> "Bosna-Hersek'te yaşanan insanlık dramının benzerinin Kosova'da yaşanmasını istemiyoruz.… Uyuşmazlığın diplomatik yollardan çözümü mümkün olmadığı takdirde, barışçı çözüm yollarının kuvvet kullanım tehdidiyle güçlendirilmesi ve gerektiğinde kuvvet kullanımına gidilmesi zorunlu hale gelmiştir. Hükümetimiz, Kosova sorununun ivedilikle çözümünü istemekte ve bunun için, ancak gerektiği takdirde ve sağlam bir hukukî temele dayanan askerî müdahale seçeneğinin de kullanılabileceğini düşünmektedir."

Seçkiner'in konuşmasındaki "sağlam bir hukuki temele dayanan askeri müdahale" ifadesine dikkat etmek gerekir. Çünkü NATO kapsamında yapılan askeri müdahalede henüz BM kararı bulunmamaktadır. Yurtdışına asker göndermenin meşru dayanakları bakımından bu tür bir uluslararası misyona katılma kararı anayasal düzlemde oldukça önemlidir. Ancak Türkiye bu süreçte ne kadar TBMM'den bu konuda tezkereyi almış ve 8 Ekim 1998 tarihli 596 sayılı karar olsa da hukuki zemini güçlü tutmak için TBMM'nin 1992 Bosna Krizi için aldığı 205 sayılı kararı kullanmıştır. Aksu'ya göre; 205 sayılı kararın metninde geçen "…Bosna-Hersek ve diğer eski Yugoslavya Cumhuriyetleri konusunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyince alınabilecek güç kullanma kararlarına katılmak üzere…" ifadesinin Kosova krizini de kapsayacağı kanaati oluşmuştur.[814] Hükümetin bu denli itidalli yaklaşmasına rağmen 205 sayılı kararın da Türkiye'nin eylemine meşru zemin yaratmadığı tartışmalarının önüne geçilememiştir. Çünkü Türkiye bu süreçte NATO uçaklarına havaalanlarını kullandırmak suretiyle destek vermiştir. Ancak 205 sayılı karar yurtdışına asker göndermeyi içermektedir ve "asker kabul etmek, üs kullandırmak" gibi hususları içermediği için eksik bulunmuştur.

Hipotez- 4: Uluslararası sistemdeki önemli değişimler kriz yönetim sürecinde yasama-yürütme ilişkisini etkiler.

1962 yılında SSCB ve ABD arasında çıkan Soğuk Savaş'ın dönüm noktası olan Küba Krizini aslında Türkiye'nin doğrudan doğruya taraf olduğu veya müdahil olduğu bir kriz olarak nitelemek pek doğru olmayacaktır.[815] Ancak krizde pazarlığı yapılan füzelerin Türkiye'de

---

[813] **age**, 359.

[814] Aksu, "Kosova Krizinde", 70.

[815] Küba Krizi hakkında detaylı bilgi ve analiz için bakınız: Graham T. Allison, **Essence of Desicion: Explaining the Cuban Missile Crisis** (Boston: Little Brown, 1971).

konuşlanmış olması ve kriz sonrası önemli ölçüde etkilenen Türk-Amerikan ilişkileri sebebiyle Küba Krizine değinmemek ve bu krizdeki yasama-yürütme ilişkisine bakmamak eksiklik olacaktır. SSCB'nin Küba toprakları içerisinde orta menzilli nükleer başlığa sahip füze yerleştirmesini ABD'nin fark etmesiyle 16 Ekim 1962 tarihinde Küba Krizi tetiklenmiştir. Uluslararası bir kriz olarak Soğuk Savaş'ın gidişatını etkileyen Küba Krizine Türkiye'nin müdahil olması Nikita Khruschev ile John F. Kennedy arasında kriz yönetimi sırasında yapılan müzakerelerde Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülmesinin pazarlık konusu olmasıdır.[816] Ancak krizin esas tarafı olan aktörler SSCB ve ABD bu pazarlıktan Türkiye'nin haberdar olmaması amaçlanmıştır.[817] Hem Türkiye ile ilişkileri bozmamak hem de diğer NATO üyesi ülkeleri güvenlik endişesine sokmamak amaçlanmıştır.[818] Çünkü kriz tetiklenmeden önce ABD söz konusu füzelerin kaldırılmasını Türkiye'den istemiş, fakat Türkiye olumsuz yanıt vermiştir.[819] ABD Türkiye'nin yine benzer bir tepki vermesinden çekinmiştir.

Kriz meydana geldiğinde Türkiye'nin krize olan yaklaşımına bakacak olursak CHP-YTP-CKMP-Bağımsızlar koalisyon hükümeti, Türkiye'nin müttefiki ABD'nin yanında yer alarak, ABD'nin 22 Ekim'de Küba'ya abluka kararına uyacağını açıklamıştır. Karar alıcılara göre Türkiye'nin Soğuk Savaş sürecinde izlediği stratejiler ve NATO ittifakı içinde yer almasından dolayı oldukça olağan bir tepkiydi.[820] Koalisyon hükümetinin Başbakanı İsmet İnönü TBMM'deki konuşmasında güvenlik endişelerinin dikkate alındığı ancak müttefik ABD'nin her koşulda yanında olunduğu vurgulanmıştır:[821]

> "Bugünkü vaziyette Birleşik Amerika'nın şikâyetini ve ciddî endişesini sadık bir müttefik olarak ehemmiyetle göz önünde bulunduruyoruz. Bu nazik zamanlarda umumi buhrana yeni unsurlar katılmasına sebep olmayacak bir sükûn ve itidal havası içimde vaziyeti takip ediyoruz. Böyle zamanlarda her yerde türlü haberler sızabilir. Bunları dürüst, hareketine emin olan insanların soğukkanlılığı ile karşılayacağız. Memleket içinde sabotaj hareketleri ile vasiyetimizi karıştırmak ve zayıflatmak teşebbüsleri olabilir. Kaynağı tabiatı ile dışarıda olacak bu gibi tesebbüsleri metanetle

---

[816] Küba Krizi, Soğuk Savaş sürecinde nükleer gücün kullanımına en çok yaklaşılan an olmuştur. Nükleer savaşın eşiğine gelinmesi, dünyanın nasıl zor bir dehşet dengesinde olduğunu görmek yumuşamaya ihtiyacın olduğunu Batı ve Doğu bloklarına göstermiştir.

[817] Ayşegül Sever, "Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Krizi ve Türkiye", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, c. 52, s.1 (1997): 652-653.

[818] Sönmezoğlu, **II. Dünya Savaşı'ndan**, 65.

Bu noktada önemli bir detay da Türkiye'deki Jüpiter füzeleri Türkiye-ABD arasındaki ikili antlaşma ile yerleştirilmiş değil NATO savunma sistemi kapsamında yerleştirilmişti.

[819] Sönmezoğlu, **II. Dünya Savaşı'ndan,** 64.

[820] Nasuh Uslu, **Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri**, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016), 156.

[821] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem I, Birleşim 135, c. 8 (24 Ekim 1962): 246-247.

> karşılayacağız. Büyük buhran günlerinde halklı, kararlı ve vecibelerine sadık barışçı bir milletin yolunda yürüyeceğiz."

SSCB lideri Khruschev'in 28 Ekim 1962'de Küba'daki füzelerin sökületeceğini açıklamasıyla yumuşayan krizin etkileri Türkiye'ye kriz sonrası evrede yansımıştır. ABD Türkiye'deki füzelerin eskidiği ve Polaris denizaltılarının daha etkili olduğu gerekçesiyle Jüpiter füzelerinin sökülmesini talep etmiş, 23 Ocak 1963 tarihinde Türkiye ABD'nin bu teklifini kabul etmiştir.[822]

Türkiye'de kriz sürecinde ABD ile süren müttefiklik ilişkisine yapılan vurgu ve ABD'nin Türkiye'yi tehlikeye atacak bir pazarlığa girişmeyeceği yönündeki algı, krizin yumuşamasıyla ABD'den gelen taleplerle tersine dönmüştür. Türkiye'de, SSCB'nin Türkiye'deki füzeleri pazarlık konusu yaptığı dile getirildiyse de karar alıcılar bunu dillendirmemiş hatta aksini iddia etmişlerdir. Örneğin, basına yansıyan bir habere göre SSCB lideri Kruşçev, Türkiye'deki üslerin kaldırılmasını talep etmiş olsa da ABD Başkanı Kennedy tarafından reddedilmişti.[823] Ancak kriz yumuşadıktan sonra; Ocak 1963 itibariyle ABD'nin, Jüpiterleri teknolojik açıdan daha iyi olan Polaris denizaltılarıyla değiştireceği gündeme gelmiştir. Türkiye'de iktidarın söylemi, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülmesinin ve Polarislerin getirilmesinin sebebi olarak ABD ile SSCB arasında yapılan pazarlık gösterilmiyordu. Kısa sürede, ABD ve SSCB arasındaki Küba-Türkiye pazarlığı, tüm dünya tarafından anlaşıldığında bile, Türk yetkililer yaptıkları açıklamalarda Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin kaldırılmasını SSCB-ABD pazarlığına dayandırmıyordu. Bunun önemli örneklerinden biri dönemin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmadır. Konuşmada kesin bir dille pazarlık reddedilmiş ve Türkiye'nin NATO ile ilişkilerinin de aynı seyirde ilerlediğini belirtmiştir[824]:

> "Malûmunuz olduğu veçhile Küba buhranı ısırasında, bu memleketteki füze üsleriyle memleketimizdeki füze üslerinin birlikte bir pazarlık konusu yapılması yolunda bir Sovyet teşebbüsü bahis konusu olmuş, A.B.D. böyle bir pazarlığı reddetmiştir. Mâruz teşebbüsten sonra iç ve dış basında memleketimizdeki füzeler söz konusu edilmiş ve pek nadir olmakla beraber bâzı yabancı gazetelerde 'Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin kıymeti ve NATO'da Türkiye'nin ifa ettiği mühim vazifelerde bir değişikli, bir azalma, olabileceği' tarzında nazari birtakım yorumlar yapılmıştır. Şunu yüksek huzurunuzda derhal ve kesin olarak arz edeyim ki, bu gibi haber ve yorumlar, yazarlarının şahsi düşüncelerini aksettirmekten öteye hiçbir muhteva, hiçbir mâna, hiçbir değer ve hiçbir hakikat taşımamaktadırlar."

---

[822] Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. I**, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim, 2014): 684.

[823] "Kruşçev Tükiye'deki Üsleri Pazarlık Konusu Yapıyor", **Milliyet**, 28 Ekim 1962, 1.

Uslu, **Çatlak İttifak…**, 159.

[824] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem I, Birleşim 27, c.10. (9 Ocak 1963): 629.

Dünya'da ve Türkiye'de füzelerin pazarlık edildiği haberleri çıkmaya başlamasıyla TBMM'de milletvekili Nihat Erim'in konunun TBMM'de Dışişleri Bakanından açıklama istemiştir.[825] Feridun Cemal Erkin, bu konuda açılan genel görüşmede; pazarlığın söz konusu olmadığını ancak teknik sebeplerle ve NATO'nun esnek mukabele doktrini çerçevesinde değişiklikler olabileceğini belirttikten sonra 23 Ocak 1963'te Millî Savunma Bakanı Sancar, NATO savunmasının iyileştirilmesi için polaris füzelerinin Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin yerini alacağını TBMM'de açıklamasıyla krizin sonucu artık netleşecektir.[826] Fakat Sancar'ın söylemi ABD'nin veya NATO'nun talebi gibi değil Türkiye ve ABD arasındaki pazarlığı sonucu gibi açıklanmıştır[827]:

> "NATO ittifak sisteminin daha tesirli nükleer silâhlarla müdafaasını sağlamak için Türkiye'deki Jüpiter füzeleri yerine Polaris füzelerinin ikamesi konusunda Türkiye ile Birleşik Amerika arasında devam eden müzakereler müspet olarak inkişaf etmektedir. Netice alınır alınmaz NATO Konseyine teklif yapılacaktır. Malûmatınıza arz ederim."

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Jüpiter füzelerinin kaldırılması ile ilgili bir başka Millet Meclisi birleşiminde, füzelerin "teknik gelişmelerin neticesinde" kaldırılacağını ve bunun Eylül ayından beri planlandığını ifade etmiştir.[828]

Küba Krizinde ABD ile müttefiklik ilişkisinin devamlılığı yönünde ilerleyen Türkiye'nin krize yönelik tutumu TBMM tarafından ilk süreçte desteklenmiştir. Küba'ya uygulanacak ambargo Türkiye tarafından takip edilmiş ve TBMM'deki tüm partilerde bu yönde görüşe sahiptirler.[829] Fakat iktidar ABD ile müttefikliğin sağlamlığı konusunda yanılmıştır. Bu durum 1964 Kıbrıs ve 1964 Johnson Mektubu Krizi ile de daha açık şekilde ortaya çıkacaktır. Bu noktada iktidarın Meclis'teki söylemi krizin gidişatına göre değişmiştir. ABD'nin neredeyse tüm dünyadan saklamaya çalıştığı pazarlık konusu Türkiye'deki füzelere yönelik taahhüdünün eylemleşmesiyle iktidarın söylem değişikliğine sebep olmuştur. Yine de bunu hem müttefiklik ilişkisi bozulmaması için hem de iktidarın zarar görmemesi için daha yumuşak bir söylem üzerinden götürmüş yanılgı gün yüzüne çıkarılmamaya çalışılmıştır. Fakat Nihat Erim gibi dış politika konusunda tecrübeli

---

[825] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem I, Birleşim 30, c.11. (14 Ocak 1963): 87.

[826] Feridun Cemal Erkin'in konuşması için bakınız: **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem I, Birleşim 30, c.11. (14 Ocak 1963): 103-110.

İlhami Sancar'ın konuşması için bakınız: **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem I, Birleşim 34, c.11. (23 Şubat 1963): 228.

[827] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem I, Birleşim 34, c.11. (23 Şubat 1963): 228.

[828] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem I, Birleşim 34, c.11. (23 Şubat 1963): 202.

[829] Sever, "Yeni Bulgular", 656.

milletvekilinin genel görüşme talebi ile TBMM gündemine getirilen kriz ile ilgili gerçekler artık kamuoyuna açıklanmıştır. Soğuk Savaş düzenini derinden etkileyerek yumuşamaya giden süreci başlatan Küba Krizi'nde Türkiye'de değişimden nasibini almış hem NATO'daki öneminin sorgulanması gündeme gelmiş hem de ABD ile müttefiklik ilişkisindeki çatlamanın ilk nüvesi oluşmuştur.

Uluslararası krizler doğası gereği sistemde önemli değişimlerin ve kırılmaların yaşandığı dönemlere denk gelmesi sebebiyle eski sistemin araçları artık yeni sistemde çalışmamaktadır. Tam olarak soğuk savaş sonrası döneme denk gelen uluslararası krizlerde BM operasyonlarının yöntem ve ilkelerinin tartışılmaya başlamıştır. BM'nin krizlere müdahale etmek noktasındaki "seçiciliği" önemli eleştiri kaynağı olmuştur. Özellikle Somali Krizine özgü olarak TBMM'deki tartışmalarda karşımıza çıkmaktadır.

Somali Krizi ve Bosna Krizi, Soğuk Savaş sonrası krizler olarak Türk dış politikasının gündemine gelmiştir. Bu dönem, BM'nin krizlerde barışı koruma ve barışı tesis etme rollerinin tartışılmaya başladığı, bu konuda yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu bir zaman dilimidir. Bunun yansımaları Somali ve Bosna Krizi için yurtdışına asker gönderme amacıyla Meclis'ten talep edilen tezkerenin tartışıldığı oturumda görülmektedir. Meclis neden Afrika'da birçok kriz yaşanan bölge varken Somali Krizine müdahil olmayı seçmişti ve BM'nin alınan kararları uygulamadaki güvenilirliği tartışılmıştır.

Kamran İnan, BM ile ilgili olarak iki noktada eleştiri getirmiştir. Birincisi Kıbrıs Krizleri ile ilgili olarak BM'nin yaklaşımı üzerine bir eleştiri getirmiştir[830]:

> "Zira açıkça söyleyeyim ki, biraz sonra izah edeceğim- Sayın Genel Sekreter Gali ve onu takip eden, âdeta gözü kapalı şekildeki Güvenlik Konseyi, birçok konuda Türk kamuoyunun ve hiç olmazsa bizim güvenimizi kaybetmiştir. Binaenaleyh, biz buraya 'evet' diyeceğiz...
>
> …Birleşmiş Milletlerin Kıbrıs konusunda, son temmuz ayından bu yana, bilhassa Temmuz 15'de başlayan ve 15 Ağustosta biten müzakereleri takiben, Genel Sekreterin âdeta ısrarıyla çıkardığı 774 sayılı bir Karar Tasarısı vardı; Son yapılan 26 Ekim görüşmelerinden sonra da, bu defa çok daha genişletilmiş ve kendisinin de yetkilerini genişleten yeni bir Karar Tasarısı; 789. Bu karar tasarılarıyla Sayın Genel Sekreter ve dolayısıyla Güvenlik Konseyi, Rum tarafının bir bakıma avukatlığını ve müdafaasını yapmakta ve neredeyse 20 Temmuz 1974 öncesine dönmenin yolunu açmaktadır ki, bunu Türkiye'nin kabul etmesi mümkün değildir.
>
> …Yapılmak istenen nedir: Yapılmak istenen, Kıbrıs'a bir bakıma Amerika Birleşik Devletleri ve Güvenlik Konseyi ifadesini kullanarak, Rumların bütün arzularını gerçekleştirmek. Bu çerçevede bir noktaya işaret etmek lazımdır."

İnan'ın ikinci eleştirisi ise BM Güvenlik Konseyi'nin Bosna'da Sırpların şiddet eylemlerine karşı bu zamana kadar duyarsız kalmakla suçlamakta ve keyfi davrandığını belirtmektedir. Somali ile ilgili olarak ise önce BM'nin niyetini ve işleyiş sistemini sorgulamaktadır.

---

[830] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XIX, Birleşim 36, c.22 (8 Aralık 1992): 222.

Afrika'da iç savaş içinde olan o kadar yer varken niçin Somali'ye müdahale ediliyor ve BM kuruluş amacına aykırı olarak savaşı önlemiyor kendisi silah kullanmak suretiyle devletlerin içişlerine müdahale etmekteydi.[831]

DYP adına görüş bildiren Sait Kemal Mimaroğlu, Kamuran İnan'ın eleştirilerine karşılık hem hükümetin diplomatik girişimlerini ve bunların başarısını anlatmış hem de BM sisteminin bir değişim aşamasında olduğunu belirterek karşılık vermiştir[832]:

> "Avrupa Konseyinin ekim toplantılarına Bosna-Hersek Dışişleri Bakanı geldi. Malumunuz olduğu gibi, Bosna-Hersek, Avrupa Konseyinin üyesi olmadığı için, kendisinin Avrupa Konseyinde dinlenmesi, kendisini basına duyurması mümkün olmadı. Açık söylüyorum, orada, bütün partilere mensup arkadaşlarımın işbirliğiyle ve hep beraber, Bosna-Hersek Dışişleri Bakanını kucakladık, siyasî komitelerde dinlenmesini sağladık; meselelerini anlatma imkânı buldu ve Avrupa Konseyi, aldığı yanlış bir kararı düzeltme yoluna gitti. Konsey bu konuda mesafe alıyor ve bu yanlışlığı şubatta düzelteceğini bekliyoruz. Bugün, Hükümetin Bosna-Hersek'le ilgili olarak teklif ettiği karar son derece ilginçtir. Dikkat edilirse, Hükümet, o kararda iki şey teklif ediyor: Birincisi, kurulan Birleşmiş Milletler gücüne katılmak istediğini söylüyor. İkincisi: İleride askerî bir güç müdahalesi söz konusu olduğu takdirde, şimdiden, Türkiye Büyük Millet Meclisinden yetki alıyor. Bunun iki anlamı var. Bir; uluslararası camiaya ahlaki bir baskı yapıyor; iki, böyle bir karar halinde hazır oluyor ve derhal müdahaleyi öngörüyor. Demin onu söyleyecektim, tabiî, bizim, Birleşmiş Milletler kararlarına katılmamız - arkadaşım diplomasiyi çok iyi bilir- bir diplomatik etiktir; başka türlü hareket edilemez. Bu bakımdan, Doğru Yol Partisi adına, Hükümetin, Bosna-Hersek'le ilgili olarak teklif ettiği iki açılı kararı bütün kalbimizle tasvip ettiğimizi ve Hükümeti kutladığımızı söylüyorum. Bu, bir öngörü ifade ediyor."

Türkiye'nin dış politika tercihlerinin uluslararası sistemden etkilendiği bir diğer uluslararası kriz de Kosova Krizidir. Fakat bu etkinin TBMM'ye yansımasından söz etmek mümkün değildir. Çünkü uluslararası sistemin baskıları Kosova Krizi sürecinde içeride müdahil değişken olarak yasamanın tutumuyla neredeyse tam olarak örtüştüğü için TBMM destekleyici etki içerisinde olmuştur. Kosova Krizinde Türkiye'nin önce tarafsız kalmayı sonra daha tarafgir bir tutum içine girerek NATO müdahalesine destek vermesine kadar giden süreç yasama-yürütme ilişkisi içerisinde yukarıda anlatılmıştır. Türkiye'nin Kosova Krizine taraf olmasında uluslararası kamuoyunun krize bakışı önemli şekilde etkili olmuştur. Türkiye'nin Batı yanlı politikalarının devamlılığı olarak Kosova Krizinde NATO ve ABD stratejileri doğrultusunda krizdeki tavrını yönlendirmiştir.[833] NATO Mart 1999'da askeri müdahaleyi gerçekleştirmesine rağmen BM'nin müdahaleye ilişkin meşru zemini

---

[831] "Dün akşam, Amerikan CNN Televizyonunda bu konuda bir oturum vardı. Konuşanlardan birisinin bir beyanı oldu, diyor ki. 'Acaba, bu, yeni bir hegemonya ve emperyalizm vasıtası haline mi geliyor? Yeni bir yol mu açılıyor? Bu şekilde, insanî bahaneleri kullanmak suretiyle, icap edilen ve ihtiyaç duyulan hallerde, bazı memleketlerin içişlerine karışmak, askerle gitmek, müdahale etmek...' Bunun üstünde de durmak lazımdır. Tümüyle, eğer, Birleşmiş Milletler yeni bir fonksiyon, yeni bir vazifeler serisi üstlenecekse, bunun, devletler hukuku çerçevesinde, oturtulması lazım ve Türkiye'nin burada öncülük etmesi lazımdır, inisiyatif alması lazımdır." **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XIX, Birleşim 36, c.22 (8 Aralık 1992): 226-227.

[832] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XIX, Birleşim 36, c.22 (8 Aralık 1992): 229-230.

[833] Birgül Demirtaş-Coşkun, "Kosova'nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, c. 7, s. 27 (2010): 71-73.

oluşturacak kararı ancak Haziran 1990'dır. Türkiye NATO'nun, sonradan meşruiyeti tartışılacak olan hava müdahalesine destek vermiş hatta kendi üslerini NATO uçaklarının kullanımına açmıştır.[834] Türkiye'nin ilk başta temkinli yaklaştığı Kosova Krizine yönelik siyasetindeki değişim 2008'de Kosova'nın bağımsızlığını tanımasına kadar gidecek olan süreci başlatmıştır. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle gelişen olaylar sonucu ortaya çıkan Kosova Krizinde Türkiye'nin stratejisini 11 Eylül Terör Saldırısı sonrası çok merkezli uluslararası sistemin getirdikleri de etkili olmuştur. Türkiye, dış politikasının süreklilik ilkelerinin sonucu olarak ABD'ye yakın dış politika izlemesi doğal olarak Kosova'yı tanımasında etkili olmuştur. Fakat ABD ilişkinin 1 Mart tezkeresi sonrası gerginleşmesinden hoşnut olmayan AKP iktidarı ilişkilerin olumlu yöne doğru seyretmesi için Kosova'yı tanıma konusunda hızlı davranmıştır. Bu durum TBMM'de diğer partilere tarafından da desteklenmiştir.

11 Eylül terör saldırısından sonra Afganistan'da Taliban yönetiminin Usame Bin Ladin'e verdiği destek önce ABD'nin sonra uluslararası toplumun tepkisine sebep olmuştur. 11 Eylül saldırından önce uluslararası terör gruplarına destek vermekten dolayı Birleşmiş Milletler'in 1267 sayılı kararıyla Taliban yönetimine uluslararası yaptırımlar uygulamaya başlamıştır.[835] ABD 11 Eylül sonrası terörün desteklendiği gerekçesiyle meşru müdafaa hakkını kullandığı gerekçesiyle 8 Ekim 2001'de Afganistan'a askeri harekat başlatmıştır. ABD müdahalenin meşruiyetini BM'nin 1368 ve 1373 sayılı kararlarına dayandırmaktadır. 1368 sayılı karar 11 Eylül 2001 günü terör eylemleri sonrasında alınmış; uluslararası terörü kınarken 1373 sayılı karar uluslararası teröre karşı işbirliğine çağrı yapmaktadır.[836] ABD'nin liderliğindeki Afganistan'a yapılan "Sonsuz Özgürlük Operasyonu" (*Enduring Freedom Operation*) isimli hava operasyonlarına İngiltere de katılmıştır. 20 Aralık 2001'de yani operasyonlar başladıktan sonra BM Güvenlik Konseyi 1386 sayılı kararla Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti- *International Security Assistance Force* (UGYK-ISAF) kurulmuştur.[837] Çoğu

---

[834] Sami Kohen, "Türkiye ne kazandi, ne kaybetti?", **Milliyet**, 12 Haziran 1999.

[835] "United Nations Resolution 1267", S/RES/1267, 15 Ekim 1999, **Birleşmiş Milletler**, https://www.undocs.org/S/RES/1267(1999) [29.08.2020].

[836] "United Nations Resolution 1368", S/RES/1368, 11 Eylül 2001, **Birleşmiş Milletler**, https://www.undocs.org/S/RES/1368(2001) [29.08.2020].

"United Nations Resolution 1373", S/RES/1373, 28 Eylül 2001, **Birleşmiş Milletler**, https://www.undocs.org/S/RES/1373(2001) [29.08.2020].

[837] 1386 sayılı kararda, Afgan Geçiş Otoritesine yardımcı olmak üzere 6 ay süreyle Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü (*International Security Assistance Force*-ISAF) kurulması öngörülmüştür. ISAF'a NATO üyesi devletlerin personel ve teçhizat yardımında bulunması talep edilmiştir. ISAF'ın görev ve yetkileri ise şu şekilde belirtilmiştir: Kabil'de ve tüm Afganistan çapında güvenliğin sağlanmasında Afganistan Geçiş Hükümetine yardımcı olmak, Hükümet kurumlarının geliştirilmesine ve hükümet otoritesinin tüm ülke

ABD askerlerinden oluşmaktayken sonradan Türkiye'nin de aralarında bulunduğu NATO birlikleri bu uluslararası güce katılmışlardır. Uluslararası kriz olarak sınıflandırılabilecek 2001 Afganistan Krizi'ne Türkiye'nin müdahilliği de uluslararası misyon gücüne verilen destekten kaynaklanmaktadır. Türkiye Ocak 2002'de misyona katılmış, Haziran 2002-Şubat 2003 döneminde ve Şubat-Ağustos 2005 döneminde iki kez ISAF'ın komutasını üstlenmiştir.[838] Türkiye'nin bu krize bu kadar müdahil olup önemli görevler üstlenmesindeki temel motivasyonlarından biri bu krizde terörle mücadele ediliyor olmasıydı. Böylece uzun süredir mücadele ettiği PKK ile mücadelede uluslararası desteği alabileceği inancı oluşmuştu, fakat bu inanç boşa çıkacaktır.[839] NATO ve ABD'nin Türkiye'nin böyle bir krizde aktif yer almasını ise Afgan halkının müdahaleyi kabullenebilmesi ve zorluk çıkarmaması sebebiyle istemiştir. Afgan halkının Müslüman kimliği ve Türkiye ile tarihsel bağı müdahalenin imajını olumlu bir hale büründürebilirdi. Öyle ki 2008'de ABD, Türkiye'den savaşkan unsurlarla krize katılmasını isteyecektir. Ancak Türkiye terörle mücadele kapsamında ABD'den yeterli desteği alamaması ve El-Kaide gibi bir terör örgütüne karşı savaşacak olmasına rağmen "Müslüman Afganlılarla" savaşılacak olması iktidarın diğer öncelikleriyle çatışması sebebiyle geri çevrilmiştir.[840]

ABD ilk kez NATO'nun 5. maddesini işletmiş ve Türkiye de NATO üyesi bir devlet olarak üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmek için girişimlerde bulunmuştur. NATO'ya askeri desteği verebilmek için Afganistan'a asker göndermek üzere Anayasanın 92. maddesi gereği tezkere TBMM'ye sunulmuştur.

Afgan halkının Müslüman olması sebebiyle Türk halkının tepki vermesini önlemek amacıyla TBMM'de tezkere görüşmelerinde ANAP grubu adına konuşan Ahat Andican'ın konuşması dikkat çekicidir[841]:

> "Çoğunuzun bildiği Olivier Roy isimli bir siyasal İslam uzmanı, 'Siyasal îslamın İflası' adlı kitabının ilk cümlesine şöyle başlar: 'Çağımızın sonuna yaklaştığımız bu dönemde, Batı kamuoyunda bir İslam tehdidi algısı ortaya çıkmıştır' der, sonra devam eder. On yıl geçtikten sonra bugün karşı karşıya kaldığımız durum da, bir anlamda, Afganistan'a yönelik hareketin gerçekleşmesini sağlayan

çapında genişletilmesine katkıda bulunmak, yeniden yapılandırma ve insani yardım çalışmalarına destek olmak. BM'nin yetkisini kabul ettiği ISAF, NATO komutasında görevini sürdürmüştür.

"United Nations Resolution 1386", S/RES/1386, 20 Aralık 2001, **Birleşmiş Milletler**, https://www.undocs.org/S/RES/1386(2001) [29.08.2020].

[838] İlhan Uzgel, "NATO'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. III**, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim, 2013): 308.

[839] Uzgel, "NATO'yla İlişkiler", 309.

[840] "Amerika Mehmetçiğin kanını istiyor", **Yeniçağ,** https://www.yenicaggazetesi.com.tr/amerikamehmetcigin-kanini-istiyor-27235h.htm [22.08.2020].

[841] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XXI, Birleşim 5, c. 71 (10 Ekim 2001): 236.

> Anglosakson veya Angloamerikan grubu da, bu olayda bir din çatışması olmadığını vurgulama noktasında çok ciddî bir hassasiyet göstermektedir."

Andican, koalisyon ortağı olarak tezkereyi destekleyen ANAP adına konuşurken tezkerenin; yan, uluslararası misyona katılmanın meşruiyetini sağlarken toplumun tepkisini engellemek istemiştir. Çatışmanın dinler arası bir çatışma olmadığını ifade ederek mücadelenin terör ile ilgili olduğu vurgusu yapılmıştır. Bu aslında uluslararası kamuoyu açısından da önemlidir. İçeriye bunun terörle mücadele niyetinde olduğu ifade edilirken dışarıya da Türkiye'nin benzer bir desteği beklediği mesajı verilmiştir. Andican'ın şu ifadeleri terörle mücadelesinin artık anlaşılabileceği ihtimalini daha iyi açıklamaktadır[842]:

> "Türkiye açısından da olayı değerlendirmemiz gerektiğini düşünüyorum, çok çerçeve olarak değerlendireceğim izin verirseniz. Yine, önce terör boyutuna baktığımızda, Türkiye 'terör mücadelesi' adı altında yapılan bu çalışmadan veya bu uygulamadan yararlanacaktır. Yirmi yıldır Batı kamuoyuna açıklayamadığı, daha doğrusu anlamak istemedikleri terör olayının uluslararası niteliğini ve bir gün dönüp kendilerine de bu şekilde zarar verebileceğini bu olay gösterdiği için, artık, Türkiye, uluslararası terör mücadelesinde ön alma imkânına sahip olmuştur."

O dönem yeni kurulan AKP muhalefettedir. Muhalefet partisi AKP tezkereye karşı bir tavır izlemiştir. AKP adına konuşan Abdullah Gül'ün ifadeleri şunları içermektedir[843]: Türkiye'nin Orta Asya'da düzen kurmak amacıyla rol alma çabaları uluslararası krizin içine girmeyi gerektirir, fakat Türkiye son dönemde kendi krizleriyle uğraşmakta ve hükümet bu konuda başarılı değildir. Ayrıca Gül, tezkerenin kapsam ve sınırının belirsiz olmasının hükümet için de sorunlu olacağı çünkü krizin sonunu görmenin o zamandan zor olduğu, krizin bilinmeyenlerinin çok olduğunu vurgulamıştır.[844] Gül Kosova ve Bosna krizleri ile karşılaştırma yaparak tezkereye olumsuz yaklaştıklarını belirtmiştir[845]:

> "Bosna'da, Kosova'da olduğu gibi, polis gücü mü yapacak, nerede duracak, ne kadar olacak, nereye yerleştirilecek, bütün bunlar hakkında bir bilgi olsaydı, belki farklı düşünülebilirdi… Bizler de bu sorumluluğu taşıyoruz ve bu kadar geniş, kapsamı belli olmayan, sınırı belli olmayan, süresi belli olmayan bir yurtdışına Türk Silahlı Kuvvetlerinin gönderilmesini uygun bulmuyoruz."

Yine muhalefet partisi olan DYP Genel Başkanı olarak Tansu çiller olumlu oy vereceklerini belirtmiş; fakat hükümetin bu desteği başarısızlıklarından dolayı hak etmediklerini de eklemiştir[846]:

> "Ancak, biz, her şeye rağmen, Doğru Yol Partisi olarak, bu, büyük devlet ve büyük Türkiye duruşunun gereği olarak -bu hükümet bunu hak etmese de Meclise gönderilen tezkerenin yanında olacağız ve onu destekleyeceğiz. Bu hükümet bunu hak etmemiş olabilir ama büyük Türkiye, bütün dünyanın gözünün üstünde olduğu bir ortamda bunu hak etmektedir."

---

[842] **age**, 239.

[843] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XXI, Birleşim 5, c. 71 (10 Ekim 2001): 244.

[844] **age**, 244.

[845] **age**, 244.

[846] **age**, 259.

Afganistan ile ilgili tezkereyi, TBMM'de Saadet Partisi ve AKP hariç koalisyon ve muhalefet partilerinin hepsi desteklemektedir. Ancak iktidara geldikten sonra AKP'nin ABD ve NATO'nun müdahalelerine karşı tavrında önemli ölçüde kırılma yaşanacaktır. Ancak Afganistan özelinde baktığımızda AKP'nin muhalefet iken krize müdahil olma karşıtlığı iktidara geldiğinde değişecektir. AKP'nin bu karşıtlı anti-emperyalist bir görüntü çizmek maksadıyla seçim yatırımı olarak bilinçli şekilde karşı çıkıldığını söylemek mümkündür. O dönem AKP Genel Başkan Yardımcısı Yaşar Yakışın milletvekillerine tezkereye karşı nasıl tavır alacaklarına dair bir bilgi notu gönderildiği iddia edilmektedir.[847] Buna halkın Afganistan halkının Müslüman kimliği dolayısıyla Türk halkında oluşan hassasiyet dikkate alınmalı ve tezkere reddedilmelidir. Oysa Türkiye'nin Afganistan krizi içerisinde yer alması Türkiye'nin bölgedeki güç dengelerinde kurucu unsurlardan biri olması şansını getireceği için çok önemli olduğunun farkında olunmasına rağmen verilecek "hayır" oyu TBMM'deki oylamayı etkilemeyeceği için AKP'nin halkın isteklerine kulak vererek siyaseten tezkere reddedilmeliydi.[848] Muhalefet-iktidar çekişmesinin TBMM'de ilginç bir yansıması olmuştur. Gerçekten AKP iktidara geldikten sonra neoliberal politikaları ve bölgesel güç olma konusundaki dış politika amaçları ile kendi iktidarı öncesinde Afganistan Krizi'nde izlenen dış politika stratejisini sürdürmüştür. Öyle ki daha önce bahsedilen ISAF komutasının Türkiye tarafından üstlenilmesi, 2009'da yeni birliklerin Afganistan'a gönderilmesi AKP iktidarı döneminde olmuştur. Afganistan'a ilişkin tezkere görüşmeleri, bir siyasi partinin iktidarda ve muhalefette iken söylemlerindeki farklılığı gösteren önemli bir örnektir.

Hipotez-2: Hükümetin alacağı dış politika kararı [savaş ilanı, asker gönderme uluslararası antlaşmaların uygun bulunması vb. durumlarda] açık bir şekilde yasamanın görev, yetki, sorumluluk alanına giriyor ise yürütme yasamayı kriz yönetim sürecine müdahil eder.

Parlamenter sistemin özelliği gereği silahlı kuvvetlerin kullanımı ve savaş ilanı konuları yasamanın yetki alanına girmektedir. Ancak hükümetlerin dış politika konularında mümkün olduğunca kendi özerk alanalarında karar verme eğilimde olmaları bu konuda bile yasamayı devre dışında bırakmaya iter. Bu durumda anayasaya ve uluslararası hukuka dayanan bazı gerekçelerle TBMM'nin alması gereken silahlı kuvvet kullanımı kararını ya TBMM'ye

---

[847] "AKP'den Çifte Afganistan Politikası", **NTV**, http://arsiv.ntv.com.tr/news/115868.asp#BODY [29.08.2020].

[848] "AKP'den Çifte Afganistan Politikası", **NTV**, http://arsiv.ntv.com.tr/news/115868.asp#BODY [29.08.2020].

getirmeden hükümet kararı olarak alırlar ya da önce fiili olarak uygulayıp TBMM'yi onay mercii gibi kullanırlar. Ortaya çıkan istisnai durumun koalisyon hükümetleri tarafından tercih edildiği uluslararası krizlere ilişkin örnekler bulunmaktadır.

İsrail-Filistin çatışması, Türkiye'nin de dış politikasını zaman zaman etkileyen dünyadaki önemli tekrarlayan çatışmalardan biridir. İsrail Devleti'nin kurulmasına giden süreçte çeşitli sebeplerle Türkiye biraz daha İsrail karşıtı gibi dursa da Soğuk Savaş'ın başlangıcı ve SSCB tehdidi gibi sebeplerle İsrail'i devlet olarak tanımıştır. Türkiye söz konusu çatışmanın tümüne müdahilliğinden bahsetmek mümkün değildir. Ancak dönemsel olarak müdahilliği önemli sonuçlar getirmiş ve hatta Türkiye'nin bir dış politika krizi yaşamasına sebep olmuştur. Türkiye ile İsrail arasında tetiklenen dış politika krizi olarak Mavi Marmara Krizi tarafların ilişkisinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu krize ilişkin detaylar ve yasama-yürütme ilişkisi dış politika krizleri ile ilgili başlıkta değinildiği için tekrar edilmeyecektir. Burada uluslararası krizlere müdahilliğin temel unsuru olarak kabul edilen uluslararası misyonlara destek verme bağlamında değinilecektir.

İsrail ile Filistin 15 Ocak 1997'de yaptıkları protokol gereği El-Halil (Hebron) kenti Filistin'e devredilecekti.[849] Bunun uygulamasının organizasyonu için El Halil Protokolü'nün ardından iki taraf 21 Ocak 1997'de El Halil Uluslararası Geçici Mevcudiyeti'nin yeniden tesisi için bir anlaşma daha imzalamış; buna istinaden gözlemci grupta olacak devletler 30 Ocak 1997'de kendi aralarında Anlayış Muhtırası imzalamıştır. Buna göre Norveç'in gözetiminde olmak üzere Norveç, İtalya, Danimarka, İsveç, İsviçre ve Türkiye'den gelen 180 kişi ile Uluslararası Geçici Mevcudiyet oluşturulmuştur.[850] Anlayış muhtırası Bakanlar Kurulu Kararı ile onaylanmıştır ve bu durum Meclis'te önemli tartışmalara sebep olacaktır.[851]

Bu süreçte protokolün uygulanmasının görüşülmesi maksadıyla 19 Şubat 1997'de Filistin Devlet Başkanı Yaser Arafat, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in davetlisi olarak Ankara'ya gelmiştir. Görüşmenin ertesi günü Cumhurbaşkanı Demirel ve Başbakan Erbakan, Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Tansu Çiller, ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz, DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit ve CHP Genel Başkanı Deniz Baykal ile

---

[849] "Protocol Concerning the Redeployment in Hebron", **Birleşmiş Milletler**, https://peacemaker.un.org/israelopt-redeploymenthebron97 [30.08.2020].

[850] "Hebron'da Geçici Uluslararası Mevcudiyet Kurulması Hakkında Anlayış Muhtırası", **Resmî Gazete**, 8 Şubat 1997, 22902.

[851] **age**.

görüşmelerde bulunmuştur.[852] Görülmektedir ki meclisteki tüm partilerin liderleri ile yürütme [cumhurbaşkanı ve başbakan] arasında görüşmeler olmuştur. Bu durum yürütmenin konun hassasiyetine verdiği önemi göstermektedir. Dönemin koşullarında İsrail-Filistin çatışması hem bölgesel hem de ulusal bakımdan hassas bir konu olması, özellikle Cumhurbaşkanı Demirel'in bu türden iç politik dengeleri gözetmesi bu görüşmeler üzerinde etkili olmuştur.

Türkiye'nin 54. hükümeti olan ve Refah-Yol hükümeti olarak anılan koalisyon hükümetinde [DYP ve RP] gerçekleşen El-Halil'e asker gönderme kararında yasamanın-yürütme ilişkisine bakacak olursak genel olarak muhalefet partilerinden hükümetin eylemine yani Türk askerinin gözlemci misyonu ile gitmesine destek vardır. Fakat usule ilişkin eleştiriler Meclis'teki görüşmelerin gündemine gelmiştir. ANAP grubu adına konuşan milletvekili Yücel Seçkiner önce konu ile ilgili olarak Dışişleri Bakanı'nın TBMM oturumlarına katılarak açıklama yapmamasını eleştirmiş, ardından TSK birliğinin TBMM'den tezkere onayı almadan bölgeye gittiği için şu sözlerle eleştirmiştir[853]:

> "Filistin'e birlik 14 Şubat 1997 günü gitti; gideli 6 gün oldu. Anayasanın 92 nci maddesine göre 'Milletlerarası hukukun meşru saydığı hallerde savaş hali ilanına ve Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası anlaşmaların veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği haller dışında Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisinindir.' Birlik gideli 6 gün oldu; Sayın Başbakan Anayasayı ihlal etmiştir; cumhuriyet savcılığına ihbar ediyorum."

DSP grubu adına konuşan Hikmet Sami Türk ise yine aynı eleştiriyi yapmış hatta biraz daha derinleştirerek hükümetin imzaladığı antlaşma ile ilgili de eleştiri getirmiştir. Türk'ün ifade ettiğine göre İsrail Hükümeti ile Filistin Kurtuluş Örgütü arasında El Halil/Hebron'da imzalanan 21 Ocak 1997 tarihli anlaşma bu şehrin Filistin Ulusal Yönetimine devrinden sonra, orada uluslararası gözlemcilik yapmak üzere geçici bir Uluslararası Mevcudiyet kurulmasını öngörmektedir.[854] Bu anlaşma doğrultusunda, altı devlet arasında, 30 Ocak 1997 tarihinde, Oslo'da bir Anlayış Muhtırası imzalanmıştır. Bu imza sahibi devletlerden biri Türkiye'dir. Fakat Türk'ün ifade ettiğine bu bir uluslararası antlaşmadır ve bu antlaşma Bakanlar Kurulu kararnamesinde de, bunların, 244 sayılı Kanuna göre, yani, "Milletlerarası Antlaşmaların Yapılması, Yürürlüğü ve Yayınlanması ile Bazı Antlaşmaların Yapılması İçin Bakanlar Kuruluna Yetki Verilmesi Hakkında Kanun"a göre onaylanmıştır. Yine Türk'e

---

[852] **Ayın Tarihi**, Şubat 1997, https://web.archive.org/web/20100916053338/http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/1997/subat1997.htm [30.08.2020].

[853] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XX, Birleşim 59, c. 21. (20 Şubat 1997): 94.

[854] **age**, 95-96.

göre bu kararnamenin Bakanlar Kurulu'na yetki verdiği ekonomik, ticari ve teknik antlaşmaların dışında bir antlaşmadır ve Meclis'in kanunla uygun bulması gerekmektedir ve bu haliyle hukuki nitelik kazanmamıştır. Hikmet Sami Türk'ün bir diğer eleştirisi de anlaşma metnin de Türkçe içerik ile İngilizce içerik arasında farklılık olmasıdır. Bu farklılığın Filistin Otonom Yönetimi için, Filistin Kurtuluş Örgütü ifadesinin kullanılmasına hükümet yetkilerinin yeterince dikkat etmediği ve bu durumun Filistin'in muhataplığı konusunda önemli bir handikap oluşturacağı belirtilmiştir. TBMM Başkanı, Türk'ün konuşmaları üzerine ilginç bir şekilde yorum belirmiştir[855]:

> "Aslında, tabiî, Sayın Türk'ün dediği konular Anayasa konusunda çok önemli konular. Gerçi, bu şekilde yapılan bir işlem, Silahlı Kuvvetlerin bir bölümünün bir yabancı ülkeye gönderilmesi, bütün gruplarca tasvip ediliyor; ama, bunun da emsal olmaması bakımından, bu gibi konuların özelliğini belirten açıklamaların da yapılması gerekiyor."

Meclis Başkanı bu sözlerin ardından hükümetin cevap verip vermeyeceğini sormuştur. Hükümet tarafından cevap verilmeyeceği belirtilmiştir. Tüm bu eleştirilere rağmen TBMM'den silahlı kuvvetlerin El-Halil'deki misyon için birlik göndermesi kararı alınmıştır.[856] Geçici Uluslararası Mevcudiyet (TIPH) misyonu görevine TSK personeli savaşkan unsurla değil sadece gözlem yapıp rapor hazırlamak göreviyle gitmişlerdir.[857] Ortadoğu'da tüm bölgeyi ilgilendiren bir krize Türkiye'nin bu türden bir göreve katılması tarafların barış sürecinde yer almak istemesidir. Zaten hükümetin kararın meşrulaştırılması sırasında bu taraflar arasında barış sürecinin Türkiye'ye etkilerini şöyle açıklamıştır[858]:

> "…Öte yandan barış sürecinin başarısı, Ortadoğu'da herkese yarar sağlayacak bir ekonomik ve ticarî işbirliğinin geliştirilip, yaygınlaştırılabilmesine de yakından bağlı olacaktır. Bir barışın kalıcı olabilmesi için bu barışa taraf olan milletlerin bunun nimetlerinden yararlanabilmeleri elzemdir. Ortadoğu'da da bölge halklarının, barışın gündelik yaşamlarını olumlu şekilde etkilediğini somut olarak görebilmeleri lazımdır. Bu tespitten hareketle, Türkiye, barışın ekonomik boyutunda da elinden geleni yapmak gayreti içerisindedir; bu anlayışla, Ortadoğu ekonomik zirvelerine de katılmakta, Filistin Halkının kalkınmasına yardımcı olmaya çalışmaktadır."

El-Halil/Hebron'a asker gönderilmesi tam anlamıyla yasamanın denetimine takılmıştır. Hükümet, Bakanlar Kurulu'nun onayladığı uluslararası antlaşma çerçevesinde oluşan bir sorumluluk ile yurtdışına asker gönderme işini fiilen uygulamıştır. Ancak bunu bir tezkere ile TBMM gündemine getirerek TBMM kararı alınmasını talep etmiştir. Fakat TBMM'den Bakanlar Kurulu Kararı ile onaylanabilecek antlaşmalar arasında olup olmayacağına ilişkin

---

[855] **age**, 107.

[856] **age**, 88.

Ayrıca bakınız: Tez içerisnde Ek 1.

[857] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem XX, Birleşim 59, c. 21. (20 Şubat 1997): 84.

[858] **age**, 104.

bir itiraz gelmiştir. Bu noktada hükümet çelişkili bir duruma düşmüştür. Eğer bahsi geçen anlaşma hükümetin onaylama yolunu tercih ettiği şekliyle geçerliyse TBMM kararına ihtiyaç yoktur.[859] Hükümet bu durumda yurtdışına asker göndermenin önemli sorumluluğunu TBMM ile paylaşmayı tercih etmiş olabilir. Çünkü yurt dışına asker gönderme eylemi bir uluslararası antlaşmaya atıfla gerçekleştirilmiştir ve bu durumda TBMM tezkere kararına anayasanın öngördüğü istisna kapsamında gerek yoktur. Fakat TBMM'de en başından antlaşmanın Bakanlar Kurulu kararı ile onaylanmasının hukuki geçerliliğini tartışmış ve bu durumda muhakkak TBMM kararı olması gerektiği belirtilmiştir. Ancak sonuç olarak TBMM'den tezkere kararı oybirliği ile alınmış ve anlaşmanın onayına ilişkin tartışma saklı kalsa da yurt dışına asker gönderme kararı hukuki zemine oturmuştur.

Tablo 10: Koalisyon Hükümetleri, Uluslararası Krizlerde TBMM Müdahilliği ve Müdahilliğin Türü

KRİZLER	TBMM MÜDAHİLLİĞİ	TBMM MÜDAHİLLİĞİNİN TÜRÜ
1962 Küba Krizi	Var	Genel Kurul Konuşması
1991 Bosna Krizi	Var	Genel Kurul Konuşması,
1992 Somali Krizi	Var	Genel Kurul Konuşması, Silahlı Kuvvetlerin Yurtdışına Gönderilmesi
İsrail-Filistin Çatışması (1997 El-Halil/Hebron)	Var	Genel Kurul Konuşması
1997 Arnavutluk Krizi	Var	Genel Kurul Konuşması, Silahlı Kuvvetlerin Yurtdışına Gönderilmesi, Antlaşmaların Uygun Bulunması
1999 Kosova Krizi	Var	Genel Kurul Konuşması, Tezkere
2001 Afganistan Krizi	Var	Genel Kurul Konuşması, Silahlı Kuvvetlerin Yurtdışına Gönderilmesi, Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Ülkeye Kabulü

Tez çalışması kapsamında araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

[859] Denk, **age**, 172.

5. SONUÇ

Bu tez, Türkiye'nin taraf veya müdahil olduğu dış politika ve uluslararası krizlerde yürütme ile yasamanın birbiri ile olan ilişkisini analiz etmiştir. Analizin temeli "yasama kriz yönetim sürecine müdahil olmuş mu/müdahil edilmiş mi?" sorusunun cevabı üzerinden gelişmiştir. Çünkü yürütme/hükümet, dış politika yapımının temel öznesi olarak zaten kriz yönetim sürecini gerçekleştirmektedir. Bu sebeple bazı koşullar dâhilinde yürütmenin yasamayı, kriz yönetim süreci içerisine aldığını bazen ise almadığı bazen de yasamanın sürece bir şekilde kendi isteği ile dâhil olmaya çalıştığını gördük. Yasamanın, kriz yönetim sürecine dâhil edilmesinin hatta edilmemesinin kriz yönetiminde ve karar alma sürecinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Çalışmada önce, sıklıkla kullanılan dış politika, karar alma ve kriz yönetimi ile ilgili kavramlara ilişkin literatürden faydalanarak bilgi verilmiştir. Ardından çalışmanın yöntemsel çerçevesini oluşturan uluslararası ilişkiler teorisi olarak neoklasik realizmin krizlerdeki yasama-yürütme ilişkisinin analizinde çizdiği çerçeve anlatılmıştır. Bu bağlamda bağımsız değişken-müdahil değişken-bağımlı değişken kavramları ile çalışmanın metodolojisi olarak tercih edilen neoklasik realizm çalışmada faydalı olmuştur. Bağımsız değişken olarak uluslararası sistemin girdileri krizlerin yönetildiği dönemlerde krize özgü olmak üzere uluslararası ve bölgesel sistemdeki gelişmelerin etkileri dikkate alınmıştır. Ancak çalışmanın sınırları dikkate alındığında her kriz için sistemik etkilere değinilmemiş gerekli ve açıkça yasama-yürütme ilişkisini etkilediği boyuta varan etkiler değerlendirilerek yazılmıştır. Yine de çalışma sürecinde yasama-yürütme ilişkisi krizler özelinde bakılırken arka planda varlığı dikkate alınmıştır. Müdahil değişken, neoklasik realizmi "neoklasik" yaptığı gibi bu tezde de ana karakter olmuştur. Neoklasik realist teorisyenlerinin bağımsız değişken mi müdahil değişken mi dış politika davranışını/kararını belirler tartışmasını girmeden müdahil değişkenin analizine odaklanılmıştır. Ancak bu da tam olarak yine neoklasik realist metotla; yani olay çalışmaları ile yapılmıştır. Neoklasik realizm müdahil değişken olarak ulusal yapının getirdiklerinin dış politika yapım sürecinde etkili olduğunu söyler. Çalışmanın temelini oluşturan yasama-yürütme arasındaki ilişkiyi anlamak tam da devletin içerisinden bir yere bakmayı gerektirir. Teoride bağımlı değişken olarak dış politika çıktıları ifade edilirken, tez içerisinde yasama-yürütme ilişkisinin de etkileri ile karar

alıcının/karar biriminin krize yönelik aldığı önlem ve uyguladığı stratejiler olarak karşılık bulmuştur.

Türkiye'nin kriz yönetim süreçlerinde yasama-yürütme ilişkisi analiz edilirken iki erk arasındaki ilişkinin temelde hükümet sistemi ve hükümetlerin yapısına göre şekillendiği görüldü. Bu bağlamda Türkiye'nin anayasal olarak 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında parlamenter sistemi (1924 Anayasası'nın meclis hükümeti sistemini de yakın olan özellikleri olması istisnası olmakla beraber) benimsemesi sebebiyle parlamenter hükümet sistemi özellikleri dikkate alınmıştır. Parlamenter sistemin özelliği olarak meclisin güvenoyu ile görevine başlayan ve sürdüren hükümetlerin yasama ile ilişkisi noktasında bir diğer dikkate alınması gereken etmende hükümetlerin yapılarıdır. Hükümetin tek parti, çoğunluk, koalisyon, partiler-üstü gibi yapıda olması meclis ile ilişkisini etkilemektedir. Bu sebeple kriz yönetim sürecinde hükümetin hangi yapıda olduğu dikkate alınarak tasnif yapılmış ve yasama-yürütme ilişkisi analiz edilmiştir. Krizlerde yasamanın müdahilliğinin hükümet yapılarının türünden etkilendiği sonucuna varılmıştır. Çünkü hükümetin yukarıda sayılan hükümet yapılarından hangisinde olduğu yasamanın da yapısını belirlemektedir. Örneğin tek parti hükümetleri olarak sınıflandırdığımız seçim sistemi içerisinde tek partinin var olduğu hükümet yapılarında yasamadaki temsil de tek partiye ait olmaktadır ya da koalisyon hükümetlerinde yasamadaki temsil koalisyonun partilerini ve diğer muhalefet partilerini kapsar. Yasamadaki temsilin hükümet ve hükümet dışından temsil edilip edilmemesi kriz yönetim süreçlerinde hükümete verilen/verilmeyen desteği anlamamızı kolaylaştırır. Kriz yönetiminde oluşacak muhalefetin de niteliğini anlamak açısından önemlidir. Yani muhalefet diğer partiden mi yoksa parti-içi mi önemlidir. Meclisteki çoğunluğuna güvenen tek parti veya çoğunluk hükümetleri meclisin onayına başvurduklarında kriz süreçlerinde her zaman desteklenirler mi, desteklenmemişlerse neden sorularını cevaplarken hükümet yapılarının önemini anlarız.

Türkiye'de tek parti döneminde yürütme parlamenter sistemin özelliklerini benimsediğini kriz yönetim süreçlerinde göstermiştir. Hükümet yürütme organı olarak kriz yönetim sürecini icra ederken bilgi akışı açısından yasama ile sürekli iletişim halinde olmayı tercih etmiştir. Yasamanın endişeleri giderilmeyi amaçlayacak şekilde açıklama yapılmış ve her gelişme neticesinde bilgilendirme sürecinin devam edeceği dışişleri bakanı, başbakan bazen ise içişleri bakanı tarafından ifade edilmiştir. Bu durumda karar alıcı elbette sadece yasamaya karşı hesap vermeyi amaçlamıyordu. Kriz sürecinin getirdiği koşullar tek tek anlatılarak krize karşı alınan önlem, tedbir ve eylemleri meşrulaştırma hamleleriydi.

Özellikle Musul krizi ve Sovyet talepleri krizi bu durumun en önemli örnekleridir. Çünkü Türkiye'yi üst seviyede güvenlik tehdidi ile karşı karşıya bırakan bu krizlerde yürütme eylemlerinin sorumluluğunu paylaşmak istemektedir. Karar alıcının yasamaya karşı sorumluluğunun dönem içerisindeki krizlere göre en üst düzeyde hissedildiği kriz Sancak krizidir. Baskın lider olarak cumhurbaşkanı Atatürk kriz müzakerelerinde 1921 Ankara Antlaşması'na aykırı olacak şekilde Hatay'ın Suriye'ye bağlanmasının hesabını TBMM'ye veremeyeceğini Suriye'ye iletmiştir. 1921 Antlaşması'nda TBMM'den Sancak'ın statüsü ile ilgili maddeye itirazlara Atatürk endişe duyulmaması gerektiği yönünde TBMM'yi telkin etmiş ve Antlaşma bu koşulla onaylanmıştır. Atatürk bunun önemli bir namus meselesi şeklinde değerlendirmiş ve Meclis'e karşı sorumluluğunun bilincinde olmuştur. Diğer taraftan bu durumu karşı tarafla yapılan müzakereler esnasında kırmız çizginin meşrulaştırılması için de kullanıldığını da eklemek gereklidir.

İki seviyeli oyunun, karar alıcının uyuşmazlık konusu üzerinde hem ulusal hem uluslararası alanda pazarlık ettiği bir dış politika eylemidir. Bu eylemi tek parti dönemi krizlerinde var olduğu şeklinde genelleştiremeyiz ancak Musul krizinde ve kısmen Sancak krizinde iki seviyeli oyunun oynandığını görmekteyiz. Musul krizinde Lozan görüşmelerinde sorunun çözülmeyişine gelen tepkiler TBMM'de hükümetin milletvekillerini ikna etmesi çabalarını doğurmuştur. Bir yandan İngiltere ile Lozan sürecinde yapılan müzakereler bir yandan da neden Musul neticelenmeden Lozan'dan dönüldüğüne dair TBMM ile yapılan müzakereler bu durumun bariz örneğidir. Diğer taraftan MC'ne gidilmesi konusunda iki seviyeli oyunun bir parçasıdır. İngiltere'nin tek taraflı MC'ye başvuru Türkiye tarafından eleştirilse de kabul edilmiştir. Ancak İngiltere güdümünde MC'nin alacağı kararın İngiltere lehine olacağı konusu TBMM'de sıkça tartışılmıştır. Bunun benzer hali Sancak krizinde de görülmektedir. MC'ye krizin çözülmesi için başvurulduğunda TBMM'de yine Fransa'nın MC içerisinde etkin olacağına dair endişeler dile getirilmiş ancak hükümet de bunu onaylamışsa da krizin yönetiminde hükümetin, Türkiye'nin hak kaybetmeyeceği şekilde her türlü önlemi aldığı şeklinde telkinde bulunulmuştur.

Tek partinin olduğu meclislerde yasamadaki muhalefet aynı zamanda parti içi muhalefettir. Tek parti düzeninin otokratik yapısı genel olarak mecliste çok sesliliği engellemektedir. Tek parti döneminde genel olarak bazı krizlerde -Musul krizi ve Sovyet talepleri en belirgini olmak üzere- kriz sürecinde muhalefetten bahsedilebilir. Ancak bu muhalefet kriz yönetim sürecini değiştirecek ölçüde etkili olmamıştır.

Kriz süreçlerinde baskın lider profilinin yoğun bir şekilde ön planda olduğunu görmekteyiz. Sancak krizi, Küçük Ağrı ve Sovyet talepleri krizlerinde baskın lider olarak cumhurbaşkanlarını görmekteyiz. Sancak krizi, cumhurbaşkanı olarak Atatürk'ün özellikle yönetimini üstlendiği bir kriz olmuştur. Bunda Hatay'daki Türklerin durumundan duyduğu endişe ve 1921 Ankara Antlaşması'nda Sancak'ın statüsüne uymayan bir eylemin gerçekleşmesinin hem içeride hem dışarıda yaratacağı prestij kaybı etkili olmuştur. Baskın liderin ön planda olmasının TBMM'deki yansıması ise olumluydu. Atatürk'ün üstlendiği krizi başarıyla yöneteceğine övgüler yapılmaktaydı. Kriz sürecinin de Türkiye lehine ilerliyor olmasıyla birlikte hükümet, kriz sürecini TBMM gündemine taşınmaktan çekinmemiştir.

Küçük Ağrı krizinde ise Atatürk'ün karizmatik lider özelliği kriz sürecinde rakibi yumuşatan ve krizin sulhla sonuçlanmasını getirmiştir. Atatürk'ün, İran ile Türkiye arasında belirlenecek olan sınırın tespitinde İran Şah'ının hakem olması önerisi iyi niyet göstergesi olarak Şah'ta olumlu etki yaratmış ve kararı Türkiye'nin isteği doğrultusunda almakta etkili olmuştur.

Sovyet talepleri krizinde ise baskın lider isim değiştirmiştir ve dönemin cumhurbaşkanı İsmet İnönü'dür. İkinci Dünya Savaşı dengelerinin gözetildiği dönemde karşı karşıya kaldığı krizi yönetirken İnönü baskın liderliği, dönemin otokratik yönetiminde muhalif olabilecek seslere daha fazla baskıcı hale dönüşmüştür. İç dinamiklerin de muhalefeti güçlendirdiği bir dönemde yaşanan kriz yine de İnönü'nün Sovyetlere karşı direnç göstermesi ile sonuçlanmıştır. Ancak bu süreçte ABD ve İngiltere'den Sovyetlere karşı destek alabilmek için manevralara yön vermiştir. Öyle ki bu desteği alabilmek, savaş sonrası kurulan düzende yer alabilmek için demokratikleşme gerekliydi ve bunun için gerekli girişimleri yapmıştır. Bu girişimler Türkiye'nin çok partili hayata geçiş süreci ile ilgilidir. Bu bağlamda bir dış politika krizi yasama-yürütme ilişkisi bakımından önemli bir değişime ve etkiye sebep olmuştur. Türkiye'nin SSCB ile karşı karşıya kaldığı kriz ile birlikte artık TBMM'nin yapısı değişmiştir. Böylelikle yasamanın içerisinde muhalefetin daha keskin şekilde belirdiği yeni sistemle birlikte yasama ve yürütmenin etkileşimi de şekillenmiştir. Bu sebeple Demokrat Parti'nin kurulmasıyla beraber ortaya çıkan krizler artık tek parti hükümetleri altında değil süreçteki yapıya bağlı olarak koalisyon, çok parti veya partiler-üstü hükümetlerin kriz yönetim süreci altındadırlar. Bu açıdan bir krizin sonucunun yasama-yürütme ilişkisine etkisi önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Tek parti hükümetlerinin yönettiği krizler yönetim süreci uluslararası sistemden etkilenirken bu yasama-yürütme ilişkisine de yansımıştır. İki kriz arasında yapılacak karşılaştırma ile daha iyi anlaşılabilir. Konu itibariyle toprak meselesi olan ve Lozan'da çözülemeyen meseleler olan Sancak ve Musul krizleri ile yapmak mümkündür. Musul, Türkiye tarafından kaybedilmiş Hatay ise Türkiye'nin bir parçası haline gelmiştir. İki kriz arasındaki yaklaşık on yıllık fark krizin ortamının farklı olmasına sebep olmuştur. Musul krizinde savaştan yeni çıkmış ve hem içeride hem dışarıda rüştünü ispat etmeye çalışan Türkiye yeni bir çatışma göze alamayacak durumdadır. Bunu fırsat bilen krizin rakip tarafı İngiltere ise Türkiye'de muhalif iç meseleleri (Kürt isyanlarını) kaşıyarak ve destekleyerek Türkiye'nin var olan gücünü azaltmaya ve bu meselelere yoğunlaştırmaya çalışmıştır. Sistem dengelerinin İngiltere'nin lehine olduğu bir dönemdir. Kriz yönetim sürecinin etkilerinden biri olan sistemik faktörler Türkiye için olumsuz işlemiştir. Sancak krizinde ise İngiltere ve Fransa bölgeden çekilmekte ve İkinci Dünya Savaşı'na doğru gidildiği günlerde odaklarını Avrupa'ya yöneltmek istiyorlardı. Savaşın getireceği ortamda bir başka dış politika uyuşmazlığı ile uğraşmak istemeyen Fransa'nın Hatay konusundaki motivasyonunu İngiltere'de kırmaktaydı. Kriz sürecinde arabulucu olan İngiltere, Türkiye ile geliştirdiği yakın ilişkiler sebebiyle (ekonomik ve ticari antlaşmalar öncelikli olmak üzere) Fransa üzerinde baskı kurmakta ve müzakere süreci Türkiye lehine işlemektedir. Hitlerin iktidara gelip silahlandığı, İspanya'da Avrupa'yı etkileyen iç savaşın yaşandığı ve sistemin yeni bir savaş yaşayacağı bu dönemde sistemik etkiler Türkiye için krizde destekleyici olmuştur. Yasama ve yürütme etkileşimi ile bağdaştırmak gerekirse Meclis Musul'a Hatay'a göre daha fazla güvenlik anlamı yüklemişti. Hatay ise elbette güvenlik çıkarını da ilgilendiriyordu ancak prestij ve kimlik faktörü de ön plandaydı. Her iki konuya da meclisin yoğun ilgisi vardı. Musul konusunda muhalefetin varlığından bahsedebiliriz ancak Sancak krizinde hükümete -hatta lidere demek daha doğru olacaktır- destek mevcuttur. Bu farklılık kıyası baştan yanlışlayacağı algısına kapılmamak lazımdır. Çünkü şu ilgiyi kurmak gerekir: Kriz dönemlerinde içerisinde bulunan sistemik koşullar kriz anında askeri çatışma gerekli olursa kaybedilecekleri önemli ölçüde etkilemektedir. Musul krizi yaşandığı dönemki koşullar Türkiye'nin ömrünü kısa sürmesine belki sebep verecekti ki bu yüzden Musul bu kadar tartışıldı. Sancak krizinde sistemin koşulları rakibin çatışmaya girme ihtimalini azaltmaktadır ve Musul krizine göre Türkiye ulusa güç kapasitesi olarak daha iyi bir konumdadır. Liderin gerekirse çatışılır söylemine itiraz gelmeyişinin sebeplerinden biri olarak İngiltere'nin desteği ve Fransa'nın buna pek hevesli olmayışı olarak görülebilir. Bu

sebeple sistemik faktörler hem krizin gidişatını hem de yasama-yürütme ilişkisini etkilemiştir.

Çoğunluk hükümetleri kriz yönetim süreçlerinde yasama ile ilişkisini en sınırlı şekilde tutan hükümetler olmuştur. Yasama üyelerinin çoğunun hükümetle aynı partiden olması parlamenter sistemin işlemesini büyük ölçüde sınırlandırmıştır. Çoğunluk hükümetleri denetleme mekanizmalarının kullanılmasını da önlemeye çalışmış ve başarılı da olmuşladır. Ancak sadece muhalefet partilerinin yürütmeyi denetleme konusunda sorumluluk aldıkları, parti içinde muhalefetin ise sınırlı sayıda örneklere yansıdığı görülmektedir.

Çoğunluk hükümetleri genellikle kriz yönetim süreçlerinde TBMM'nin müdahil olmasını tercih etmemektedir. Daha önce bahsedilen iki seviyeli oyunu oynama ihtiyacı duymadıkları görülmüştür. Dış politikayı kendilerine hasretme eğilimindedirler. Mecliste alınması gereken kararları için kararın alınmasını sağlayacak çoğunluğa sahip olmaları bu konudaki en önemli güven sebebidir. Diğer taraftan çoğunluk hükümetlerinde kriz yönetim süreçlerinde yaygın olarak baskın lider özelliğinin de görüldüğü ve hükümetin TBMM ile ilişkisine yansıdığını söylemek mümkündür.

Çoğunluk hükümetlerinin dış politika krizlerinde yasama-yürütme ilişkisinde "baskın lider" etkisinin dışında kaldığı bir dönem olarak DP'nin çoğunluk hükümeti döneminde TBMM kriz yönetim sürecine anayasal gereklilikler dışında dâhil edilmek istenmemiştir. Başbakan, cumhurbaşkanı, dışişleri bakanı gibi küçük grup karar alma birimi özelliklerinin görüldüğü DP hükümeti 6/7 Eylül Krizi, 1957 Suriye Krizi ve 1958 Irak Krizi'ni yönetmiştir. 6-7 Eylül olaylarında örfi idare kararının TBMM tarafından alınması gerektiği için mecburen TBMM'ye başvurmuştur. Muhalefetin 6/7 Eylül'de yaşanan olayları hükümetin Kıbrıs politikalarını şekillendirmek üzere bilerek çıkardığı iddiaları TBMM'de krize ilişkin tartışmaların temelini oluşturmuştur. Aslında hükümet krizi TBMM gündemine getirmek istememekteydi ve öncelikli olarak parti grubunda görüşme yapılmış ve TBMM'de örfi idare için destek verilmesi öğütlenmiştir. Muhalefetin olayın araştırılması için yaptığı girişimler hükümet tarafından engellenmiştir. Eğer hükümetin Kıbrıs politikası ile ilgili olarak kamuoyu algısı oluşturma çabası var ise bu durum yasama-yürütme ilişkisi bakımından ilginç bir durum ortaya çıkarmaktadır. Çünkü "Kıbrıs'a sahip çıkma" üzerine kurulacak bu politika yeni yeni gündeme gelirken muhalefet partisi olan CHP'nin lideri İsmet İnönü'nün söylemlerine de yansımaya başlamış ve hükümet bu konuda desteklenmiştir. Ancak 6/7 Eylül olaylarıyla birlikte iktidar muhalefetten bağımsız olarak politikasını şekillendirmek istemiştir. Yani kamuoyu oluşturmak için yapılmış bir eylem ise bu konuda TBMM'nin

desteğini alarak meseleyi "ulusallaştırma" yerine dış politika tercihini siyaseten iktidara mahsus kılmak istenmiştir. Benzer olarak 1957 Suriye ve 1958 Irak Krizlerinde de Menderes hükümeti, TBMM'yi kriz yönetiminin dışında tutmuştur. Öyle ki muhalefetin ısrarlarına rağmen TBMM'de ancak kriz sönümlenmeye başladıktan sonra gelebilmiştir. Soğuk Savaş'ın en yoğun hissedildiği dönemde SSCB ile bir çatışmanın içine sürüklenme ihtimaline rağmen Türkiye Irak'taki hükümete yapılan darbeye sert tepkiler verip müdahale etmek istemiştir. Menderes hükümetinin bu tavrı özellikle İnönü tarafından eleştirilmiştir. İnönü ısrarla TBMM'nin toplanıp konunun gündeme taşınmasını istese de Menderes hükümeti İnönü'nün isteğine olumlu cevap vermemiştir. Soğuk Savaş'ta sıcak çatışmaya en yaklaşılan krizlerden biri olarak değerlendirilen Ortadoğu Buhranları'nda hükümet bu durumu rasyonel bulmuş ancak muhalefetin onayını alamayarak krizde yasama ile yasama arasında amaç-çıkar farklılaşması ortaya çıkmıştır. ABD'nin Menderes hükümetini müdahale ile ilgili olarak engelleme çabaları Türkiye'yi sistemde saldırgan devlet olarak görünmesini sağlamıştır. Bu durum muhalefet tarafından Türkiye'nin prestij kaybı olarak değerlendirilmiştir.

Bazen çoğunluk hükümeti olmanın verdiği güvenle çoğunluk hükümeti başbakanların daha fazla "baskın lider" özelliğini kullandığı görülmektedir. Bu noktada DP dönemini biraz dışarıda tutmak gerekir. DP döneminde Adnan Menderes'in genel olarak dış politika özel manada krizlerde baskın lider özelliği olduğu yasama-yürütme ilişkisi bağlamında söylemek mümkün değildir. Demirel, Özal ve Erdoğan, liderlik profili olarak baskın liderliği kriz yönetimlerinde ön plana çıktığı gibi bu yasama-yürütme ilişkisine yansımaktadır. Baskın liderler kriz yönetimlerinde genellikle yasamayı dışarıda tutmayı tercih etmişlerdir. Tabi hepsi için yekten bir genelleme yapmak doğru olmayacaktır. Hem gündemdeki krizin niteliği hem de liderin siyasi geleneği bu süreçte farklı tezahürler oluşturmuştur. Örneğin Süleyman Demirel, kriz yönetiminde hükümet başkanı iken daha farklı devlet başkanı iken daha farklı bir profil çizmiştir. Devletin devamlılığı ve devlet teamüllerine dikkatten ödün vermeyen Demirel başbakanlık döneminde siyasi konumun devamlılığı ve meclise karşı sorumluluk dikkate alarak daha iletişime açık olmuştur. Ancak cumhurbaşkanlığı döneminde daha fazla yönlendirici rol üstlenmiştir. Demirel'in çoğunluk hükümetinin başbakanı olarak yönettiği 1967 Kıbrıs Krizi'nde hem muhalefet ile hem meclis ile iletişim içerisinde olduğu görülmektedir. Kıbrıs uyuşmazlığının "milli dava" niteliğinin etkili olduğu açıktır. 1964 yılındaki Meclis kararının tüm Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerine verilmiş olmasına rağmen 1967'de silahlı kuvvetlerin yurtdışına gönderilmesi için 1964 yılındaki kararı adeta

“tazele”miş ve Ada’ya olası müdahalede kararın sorumluluğunu TBMM ile paylaşmak istemiştir. İktidarların dış politika kararlarına ilişkin sorumluluğu paylaşma yöntemi olarak meclisin desteğini alma yöntemine başvurulmuştur.

Turgut Özal’ın baskın lider özelliğinin çoğunluk hükümeti olarak yönettiği dış politika krizlerinde genellikle TBMM’yi kriz yönetiminin dışında tutmaya dönüştüğünü görmekteyiz. Örneğin, 1989 Bulgaristan Göç Krizinde TBMM’deki muhalefet sadece muhalefet partilerinden değil parti içerisinden de yükselmekteydi. Bulgaristan’dan gelecek göçmenlere sınır kapılarının kapatılmasıyla birlikte Özal’ın dış politikadaki sorumsuz ve tutarsız olduğu iddia edilen eylemleri için gensoru bile gündeme gelmiştir. Parti içerisinde bile kararları tek başına almakla eleştirilen Özal kriz sürecinde TBMM ile iletişim içerisinde olmamıştır. Fakat Bulgaristan’ın eylemi TBMM tarafından krizin başında ortak bildiri ile kınanmış ve sözlü-yazılı soru önergeleri ile hükümet parlamenter sistemin denetim araçları ile denetlenmeye çalışılmıştır. Yine de TBMM’nin kriz yönetiminin karar alma sürecinde etkisi oldukça sınırlı kalmıştır.

Türkiye’nin en uzun süreli çoğunluk hükümeti olarak AKP hükümetlerinde kriz yönetiminde yasama-yürütme ilişkisi çoğunluk hükümetlerinin tipik örneğini oluşturmaktadır. Yürütme, yasamayı anayasal zorunluluklar dışında yasamayı krize müdahil etmek istememekte ve böylece muhalefetin dış politika süreçlerine katılmadığı ve eleştirilerin dikkate alınmadığı bir durum ortaya çıkmaktadır. AKP hükümetleri yönettiği 8 dış politika krizinde TBMM ile ilişkisini sadece araçsal olarak oluşturmuştur. Krizlerde muhalefetin parlamenter sistemin denetim mekanizmalarını kullanmaya çalıştığı sözlü veya yazılı sorular bile genellikle süresi geçirilerek, rutin ve yüzeysel cevaplarla geçiştirilmiştir. Ancak yurtdışına asker gönderilmesi gibi tezkere kararının yasamadan alınması gerektiğinde mecburen yasamaya başvurmuş, fakat TBMM’de çoğunluğu sağlayabiliyor olmasından dolayı muhalefeti ikna sürecine gerek duymamıştır. AKP çoğunluk hükümetlerinin kriz yönetiminde TBMM’yi yalnız araç olarak kullandığı bir örnek de Mavi Marmara Krizidir. O dönem İsrail ile ilişkilerde geleneksel Türk dış politikasının dışına çıkılacağı izlenimi oluşturulmaya çalışılırken kısmi olarak yasamanın desteği alınmaya çalışılmıştır. Örneğin İsrail’in krizi tetikleyen eylemi ortak bir meclis bildirisi ile kınanmış ve kriz yönetiminde izlenecek stratejilerin meşruiyetini sağlamak bakımından TBMM toplanmıştır. Ancak burada hükümet kriz yönetim stratejisi olarak krizi tırmandırmak isterken Meclis’teki konuşmalarla bunu söylemler ile desteklemek istemiştir. AKP hükümetinin o dönem dış politika amaçlarından İsrail ile ilişkileri gerginleştirmek ve Gazze’deki ablukayı ortadan kaldırmak için krizin

tırmandırılması İsrail'i "köşeye sıkıştırmak" için rasyonel değerlendiriliyordu. Ancak eylem ve araçlarını rasyonel zeminde oturtulmaması ve muhalefetin sonraki süreçte Mavi Marmara Krizinin yönetiminde AKP'nin siyasetini tutarsız olarak değerlendirmesi TBMM'den gelecek ulusal desteği azaltmıştır. Bu örnekteki gibi istisnalar dışında AKP çoğunluk hükümetlerinde TBMM'nin kriz yönetim süreçlerine müdahilliğinin sadece muhalefet etme ile sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan Doğu Akdeniz Krizi gibi "ulusal çıkar"ın daha belirgin olduğu krizlerde yasama ve yürütmenin ortak çıkar-tehdit algısını inşa etmesini sağlar. Fakat AKP hükümetinin Doğu Akdeniz Krizi'ne ilişkin çıkarların korunmasını sebebiyle Libya Krizi'ne müdahil olma hali TBMM'de muhalefet tarafından desteklenmemiştir.

Koalisyon hükümetlerinin "istikrarsız" namının aksine kriz dönemlerine bu özelliğinin yansımadığı görülmüştür. Koalisyon hükümetlerinin yasama-yürütme ilişkisini kriz sürecinde dikkatle kurulduğu görülmektedir. Bunun temel sebebi koalisyon hükümetlerinin kırılganlıklarının fazla olmasıdır. Bir "hükümet krizi" yaşanmaması için kriz süreçlerinde koalisyon hükümetleri krize yönelik kararları ile ilgili olarak TBMM'den destek almayı tercih etmişlerdir. Koalisyon partileri zaten Bakanlar Kurulu'nda temsil edildikleri için burada süzgeçten geçen ilişkiler TBMM'de daha rafine şekilde yansımış; çok önemli tartışmalar olmamıştır. Yine de krize ilişkin konuyu TBMM'de tartışmaya açılmıştır. Koalisyon ortaklarının hükümeti sürdürme arzusu bu noktada belirleyici unsurlardan biri olmuştur. Dış politika konularında özellikle bir dış politika krizi yönetirken hükümetin devamlılığının sağlanması hem devletin çıkarları bağlamında hem de hükümetin siyasi bekası bağlamında ayrıca önem kazanmıştır.

Koalisyon hükümeti olarak yönetilen 1964 Johnson Mektubu Kriz ve 1964 Kıbrıs Krizi neredeyse eş zamanda olmasıyla benzer koşullar altında yönetilen ve iç içe geçen krizlerdir. İnönü Başbakanlığındaki koalisyon hükümetinin dışarıdan desteklenerek kurulmuş olması dış politika konusunda hükümetin eleştirilerine sebep olmuştur Aynı zamanda hükümet de krizi yönetirken Meclis'in desteği konusunda şüpheye düşmüştür. Bu durumda krize yönelik atacağı adımların sonuçlarının sorumluluğunu siyaseten paylaşabilmek için parlamenter sistemin denetleme mekanizması olan güven oylamasına başvurulmuştur. Ancak TBMM'deki muhalefet güvenoyunda hükümeti desteklemişse de hükümete eleştiriden kaçınmayarak dış politika meselelerinin siyasete alet edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir. 1964 Johnson Mektubu Kriz ve 1964 Kıbrıs Krizi, ayrıca 1961 Anayasası sonrası yönetilen il dış politika krizleridir. İnönü'nün lider özelliği olarak Lozan barış görüşmelerinden beri

gelen geleneğiyle TBMM'nin dış politikada desteğine önem vermesinin yanında artık yeni anayasa ile gelen süreç kamuoyunun dolayısıyla Meclis'in dış politikadaki denetimini önemli hale getirmiştir. Yani hükümetlerin dış politikada ve dolayısıyla kriz yönetimlerinde "hesap verme" geleneği oluşmaya başlamıştır.

Hükümetler kriz yönetiminde kuvvet kullanma tehdidi kullanırken TBMM'nin desteğini alabilmeyi ve bu desteği rakibe gösterebilmek istemiştir. Bunun örnekleri olarak Nahçivan, 1998 Suriye Öcalan Krizi ve 1995 Ege Denizi Krizi verilebilir. Hükümetlerin TBMM'de kuvvet kullanımını meclislerde söylem olarak kullanmalarının sebeplerinden biri rakibin ikna olmasını sağlamaktır. Çünkü kuvvet kullanımını içeren silahlı kuvvetlerin kullanımı ve savaş ilanı gibi konular hükümetlerin teklifi meclislerin onayını bağlıdır. Bu sebeple rakip, gerektiğinde meşru şekilde kuvvet kullanılabileceği konusunda meclisin de desteğini alan hükümetin kuvvet kullanma ihtimaline yakın olacağını görür ve kriz de geri adım atma ihtimali güçlenir. Kuvvet kullanımına itiraz gelmezse anayasal gerekliliklerle meclis önüne gelecek tezkere kolaylıkla onaylanacaktır. Bu sebeple kriz yönetim teknik ve stratejilerinin bir parçası olarak yasama-yürütme arasındaki ilişkinin şekillendiği ve kriz yönetim sürecini etkilediğini görmekteyiz. Bu tür durumların örneklerinden biri olarak 1995 Ege Denizi Krizinde, TBMM'de Yunanistan'ın karasularını 12 mile çıkarmasının casus belli sayılacağına yönelik yapılan konuşma meclis kararına dönüşmemiş olmasına rağmen Yunanistan ile ilişkilerde caydırıcı etkisi olmaktadır.

Duyarlılık/gizlilik gerektiren ve ani krizler hükümetin yapısı ile çok bağlantılı olmadan yasamanın önüne getirilmekten kaçınılmaktadır. Örneğin Kardak Krizi'nde silahlı kuvvetlerin ülke dışında kullanılmasına rağmen yapılan askeri müdahale sınır güvenliği kapsamında değerlendirilerek Bakanlar Kurulu'nun sorumluluğunda bir eylem olarak icra edilmiştir. Bu sebeple TBMM'den bir tezkere kararı alınmasına ihtiyaç duyulmamıştır ki bu durum operasyonun gizliliğini tehlikeye sokacak bir eylem olabilirdi. Ayrıca Musul Rehine Krizi'nde de TBMM'de konuya ilişkin yapılacak birleşim güvenlik gerekçeleriyle iptal edilmiştir. Ani ve güvenlik öncelikli krizlerde hükümetler yasamayı böylelikle karar yapısı içerisine almamayı tercih ederler. 1974 Kıbrıs Krizi'nde benzer bir yol izlenmiş olsa da TBMM tamamen sürecin dışında tutulmamış en azından hükümetin uygulamasını onaylaması sağlanmıştır. 1974 Kıbrıs Krizi'nde Ada'ya müdahale hazırlıkları yapılırken TBMM bilgilendirilmiş ancak konu ile ilgili Başbakanlık tezkeresinin görüşülmesi 20 Temmuz 1974'e yani müdahale gününe ertelenmiştir. Askeri operasyonun hem Yunanistan hem de ABD'nin öğrenmesini engellemek için taktiksel olarak yapılmış bir hamledir.

Böylece görüşmelerle TBMM'nin nabzı ölçülmek istenmiş, Yunanistan'ın ön alıcı eylem yapması ve ABD'nin 1964 Kıbrıs Krizinde olduğu gibi operasyonu engellemesi önlenmiştir. Ada'ya yapılan operasyon 1964 Kıbrıs Krizindeki TBMM kararına dayandırılarak gerçekleştirilmiş olsa da operasyonun başladığı gün yani 20 Temmuz günü aynı karar tazelenmiş ve müdahalenin ulusal meşruiyeti sağlanmıştır.

Partiler-üstü hükümetler Türkiye'de askeri müdahaleler sonrasında kurulan hükümetlerdir. Bu tür hükümetler seçimle iktidara gelmedikleri için siyaseten seçmene karşı kendilerini sorumlu hissetmezler ve kriz yönetiminde ulusal çıkarın korunması noktasında dikkatsizce davranabilirler. Örneğin, Haşhaş Krizinde haşhaş ekimine getirilen sınırlandırma 12 Mart Muhtırası sonrasında kurulan Nihat Erim hükümetinin kararıdır. Bazı gerekçelerle ABD'nin desteklediği düşünülen 12 Mart askeri müdahalesinin sonrasında kurulan hükümetin ABD ile yaşanan krizde ABD'nin talebinin yerine getirilmesi dikkat çekicidir. Erim hükümeti seçilmiş demokratik bir hükümet olmaması sebebiyle yasamanın da 12 Mart gerginliği ile krize müdahil olamadığı süreçte Türkiye krizde geri adım atmıştır. Diğer taraftan 1974 Kıta sahanlığı Krizinde yine partiler-üstü hükümet olarak Sadi Irmak Başbakanlığı'ndaki hükümet Türkiye'nin Ege'deki çıkarlarına uygun olmamasına rağmen Uluslararası Adalaet Divanı'na gidilebileceğine dair açıklamaları Yunanistan'ın eline bir fırsat geçmesine sebep olacaktır ki devreye dışişleri bürokrasisinin girmesiyle süreç teknik görüşmelere geçilmiştir. 12 Eylül darbesi sonrasındaki süreçte Kenan Evren'in Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşüne onay vermesiyle gelişen süreçte Yunanistan durumu manipüle etmiş; Ege adalarının silahlanması konusunu NATO şemsiyesi altına sokma girişimleri ile 1981 Limni Krizi tetiklenmiştir. Kenan Evren'in askeri otokratik yönetiminde böyle bir kararı alması Türkiye'nin Ege adalarına ilişkin politikaları için önemli bir handikap oluşturmuştur. Kamuoyu denetiminde ve haliyle TBMM denetiminde olmayan bu tür hükümetlerin kriz yönetim süreçleri ulusal çıkarı koruyamadıkları ve taviz verdikleri için başarısız olarak sonuçlanmıştır.

Türkiye'nin müdahil olduğu uluslararası krizlerde yasama-yürütme ilişkisi analiz edilirken dış politika krizlerinden biraz daha karmaşık bir sürecin ortaya çıktığını söylemek gerekir. Çünkü uluslararası krizlere müdahil olma durumunu dış politika krizinde olduğu gibi açıkça görmek her zaman mümkün olmamaktadır. Önce "Türkiye hangi uluslararası krizlere müdahil olmuştur?" sorusunu sorarken müdahillik kıstasını belirmek gerekir. Bu çalışmada bilfiil krizi yönetmenin krize dâhil olmayı sağlayan en bariz göstergenin yanında bazı uluslararası krizlere uluslararası misyonlar vasıtası ile müdahil olduğu görülmüştür. Ayrıca

Türkiye'nin yönettiği dış politika krizlerinin bazıları uluslararası krizler içerisinde tetiklenen krizler olmuştur. Bazen de bir uluslararası krizin sonucu Türk dış politikasında önemli izler bırakan gelişmelere sebep olmuştur. O halde bu çalışmada incelenecek uluslararası krizler seçilirken şu unsurlar dikkate alındı: 1-) Uluslararası krize doğrudan taraf olma, 2-) Uluslararası misyonlara katılma, 3-)Uluslararası kriz içinde bir dış politika krizi yaşamak, 4-) Uluslararası krizin Türk dış politikasında kırılma noktası olacak şekilde yöneliminin etkilenmesi. Böylece Türkiye'nin müdahil olduğu uluslararası krizlerde yasama-yürütme ilişkisi incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken yine hükümet yapıları tasnifi dikkate alınmıştır. Dış politika krizleri analiz edilirken tek parti, koalisyon, çoğunluk ve partiler-üstü hükümet yapılarına göre yapılmışsa da sürece uygun olarak uluslararası krizler sadece koalisyon ve çoğunluk hükümet yapılarının iktidar dönemlerinde meydana gelmiştir.

Uluslararası krizlerin incelemesinde tez çalışmasında tercih edilen teorik çerçeve olarak neoklasik realizmin bağımsız değişkeni ve müdahil değişkeninin etkilerinin hangisinin daha etkili olduğuna dair bir çıkarımda bulunmak gerekliliği ortaya çıkmıştır. Neoklasik realizm hangi değişkenin dış politika yapım sürecinde daha etkili olduğunu anlamanın ancak "olay çalışmaları" ile mümkün olduğunu ifade etmektedir. Uluslararası krizler doğası gereği sistemde veya bölgesel alt sistemde köklü değişiklikler getirdiği için ve genellikle çok taraflı bir görünüm çizdiği için uluslararası sistemin etkilerinin fazlaca olduğunu söylemek mümkündür. Sistemdeki değişimin etkilerinin sonucu ortaya çıkan krizler ve sistemin yapısını değiştiren krizler Türkiye'nin dış politika konusu olmuştur. Yani esasen doğrudan sistemik şoklar Türkiye'nin dış politikaya ilişkin gündemine gelir.

Türkiye'nin daha açık şekilde dış politika çıkarlarını ilgilendirmesi sebebiyle müdahil olduğu Balkanlar'daki ve Ortadoğu'daki uluslararası krizlerde sistemin ve sistemdeki öncü devletlerin dış politika davranışlarından etkilenmiştir. Peki, bu durumda "müdahil değişken olarak TBMM'nin etkisi ikinci planda mı kalmıştır?" sorusunun cevabına tüm krizler için yekten cevap vermek yanlış olacaktır. Bu bağlamda neoklasik realizmin de işaret ettiği gibi olay çalışması yapmanın önemi ön plana çıkmaktadır.

Uluslararası krizlerde Türkiye'nin uzun vadeli olarak dış politika yönelimlerini belirlerken dikkate alınan bölgelerde gelişen krizlerde Türkiye'nin krize müdahil olması ve TBMM'nin yürütmeyi desteklemesi daha kolay olmuştur. Özellikle Balkanlar'da meydana gelen krizlerde Türkiye'nin siyasi, kültürel ve tarihi bağ kurduğu topluluklara destek verilmesi noktasında bu bir "ulusal çıkar" haline gelmiştir. Örneğin Kosova Krizinde dönemin koalisyon hükümeti krize müdahil olmakta tereddütlü davranırken TBMM içerisinde

muhalefet partilerinde daha aktif dış politika izlenmesi yönünde baskı oluşmuştur. Ancak bunu yukarıda bahsedilen sistemin etkileri ile birlikte değerlendirmek gerekir. Kosova krizinde sistemin getirdiği bir etki olarak ABD'yi unutmamak gerekir. ABD'nin ve NATO'nun tavrı takip edilmiş ve bu yönde krize etki edilmiştir. Bu demek değildir ki Türkiye, Kosova'ya destek vermedi ya da vermek istemedi. Türkiye Kosova'nın bağımsızlık sürecine kadar siyasi ve ekonomik yardımda bulunmuştur. Fakat krize müdahil olmak Yugoslavya'nın iç meselesi olduğu yönündeki söylem değişiminde ABD'nin etkisi olduğu açıktır. Ancak bu aslında Türkiye'nin dış politika yönelimi bakımından olağan bir süreçtir. Ne kadar Soğuk Savaş sonrası döneme ait bir kriz olsa da Türkiye batı yönelimli bir dış politika izlemekte ve o dönemde hala NATO müttefiki bir devlettir. Özellikle 2008 yılında Kosova'nın bağımsızlığının tanınmasında Türkiye'nin ABD ile ilişkileri iyi yürütme çabası da etkili olmuştur. Bu kadar sistemik etkilerle birlikte karar alıcının dış politika tercihleri, iç politikada ve TBMM'de kolayca meşrulaşmıştır.

Uluslararası krizlerde yasama ile yürütme arasındaki temel ilişki parametresi silahlı kuvvetlerin kullanılması üzerine olmuştur. Bunun ilk örneği 1950 Kore Krizi ile başlamış ve Türkiye'nin müdahil olduğu tüm uluslararası krizlerde yaşanmıştır. Kore'ye asker gönderilmesini meclis kararı almadan gerçekleştiren DP hükümeti, TBMM'de muhalefetin özellikle muhalefet lideri İnönü'nün ciddi eleştirisine sebep olmuştur. Ancak DP'nin iddiası; amaçlarının meclisi saf dışı bırakmak olmadığı sadece Kore'ye asker gönderilmesinin 1924 Anayasası gereğince savaş hali ilanı olmadığı ve bu sebeple de TBMM'ye başvurulmadığıdır. Gerçekten de 1924 Anayasası yurtdışına asker gönderilmesi ve ülkeye asker kabulüne ilişkin bir kararın yetkisini düzenlememekteydi. Ancak Kore'ye asker gönderilmesi savaş ilanı mıydı? Mesele savaş ilanı olmasa bile Cumhuriyet'ten beri Türk askerinin ilk kez ülke dışına çıkacak olmasına istinaden TBMM'ye konunun getirilmesi muhalefetin temel argümanıydı. Muhalefet konuyla ilgili gensoru teklifi vermiş olsa da işletilememiştir. Çünkü hükümetin çoğunluk yapıda olması denetim mekanizmasının işlemesini engellemiştir. Tartışmaların giderek artması üzerine hükümet kararın onaylanması içi TBMM'ye başvurmuş ve Kore'ye asker gönderilmesi kararının uygun olduğu onaylanmıştır. DP'nin Kore'ye asker göndermek istemesindeki temel motivasyonu Türkiye'nin NATO'ya üye olmasıyla ilişkiliydi. O dönem muhalefette bulunan İnönü Başbakanlığı döneminde NATO'ya girme çabaları başladığı göz önüne alındığında Soğuk Savaş koşulları altında DP'nin politikası muhalefet tarafından desteklenecektir. Fakat DP hükümeti rüştünü ispat edebilmek için TBMM'yi dışarıda tutmuş ve kendi karar birimi ile

dış politika kararı almıştır. Türk siyasal hayatında yaşanan Kore Krizine özgü bu tartışma 1961 Anayasası'nda silahlı kuvvetlerin kullanılmasına ilişkin olarak savaş hali dışında düzenleme getirilmesine sebep olmuştur.

Türkiye'nin müdahil olduğu önemli uluslararası krizlerden biri olarak 1990 Körfez Krizinde Türkiye'nin karar yapısı oldukça tartışılmıştır. Cumhurbaşkanı Özal'ın baskın lider olarak ön planda olduğu Körfez Krizinde Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası önemini kaybettiği tartışmalarına sona erdirerek önemini vurgulamak istemekte ve kriz sonrası bölgede kurulacak yeni düzen içerisinde Türkiye'nin aktif rol almasını istemiştir. Bu amaçlarla krizde yürütmenin siyasal sorumsuz kanadı olarak karar alma süreçlerine etki etmeye ve Türkiye'nin dış politika tercihlerini yönlendirmeye çalışmıştır. Özal'ın baskın liderliği TBMM'de muhalefetin kriz yönetim sürecini desteklemediği bir durum ortaya çıkarmıştır. Özal'ın muhalefetin tüm itirazlarına rağmen krize müdahil olmayı sağlaması Özal'ın beklediği sonuçlar olarak bölgedeki yeniden yapılanmada Türkiye'nin etkin olacağı savı gerçekleşmemiştir. TBMM'de çoğunluk hükümeti olunmasından faydalanılarak TBMM'nin silahlı kuvvetlerin kullanılması kararını alabilmesi çoğunluk hükümetlerinin krizlerde TBMM'nin taleplerini göz ardı ederek karar alabildiklerinin bir örneği olmuştur.

Çoğunluk hükümetlerinde kriz yönetiminde TBMM'nin önemini ortaya çıkaran en önemli örnek ABD'nin Irak'a müdahalesine ilişkindir. TBMM'de karar sayısına sahip olmasına rağmen parti içinde muhalefetin göz ardı edilmemesi gerekir. Bunun yek ve en önemli örneği "1 Mart Tezkeresi" olmuştur. AKP hükümeti ABD'nin Irak'a müdahalesinde ABD'ye destek anlamı taşıyacak tezkere kararı TBMM'den geçememiştir. AKP hükümeti bu konuda TBMM'deki diğer partileri ikna edemediği gibi parti içerisinde de grup kararı al[a]mamıştır. Oylama sonucu göstermektedir ki AKP'li milletvekilleri de tezkereye "hayır" oyu vermişlerdir ve parti-içi muhalefet işleyerek TBMM'ye yansımıştır. Meclis ve muhalefet tartışmalarında diğer partilerin yaptığı muhalefet ön plana çıkmakla birlikte parti-içi muhalefet nadir görülen bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bu sebeple bu tür muhalefetin yansımaları özgün örnekler ortaya çıkarmaktadır. Neden AKP teklif ettiği tezkereyi meclisten çoğunluğa sahip olmasına rağmen geçiremedi hatta kendi partisinden bile fire verdi dediğimizde iktidarının çok yeni ve tecrübesiz olması öncelikli sebep iken partiyi kuran isimlerin siyasi tecrübelerine rağmen partinin siyasal hayata yeni başlamış olması da önemli bir diğer sebeptir. Ayrıca partinin kuruluş aşamasında farklı yapılar içerisinde katılımcılarla şekillenmesi ve bunun milletvekili profiline de yansıması dikkat edilmesi gereken önemli bir noktadır. Bir siyasi parti içinde elbette ortak paydaları

bulunmaktaydı ama farklı gruplar içerisinden gelen milletvekilleri henüz AKP kimliği potasında bütünleşmemişlerdi. AKP'nin iktidarını güçlendirmesi ve parti içi gelenekler oluşturabilmesiyle uluslararası krizlerde TBMM'de alınacak kararlarda bütüncül şekilde yaklaştığı görülmektedir. Örneğin Libya Krizi veya Suriye Krizi gibi krizlerde TBMM'de silahlı kuvvetlerin kullanılmasına ilişkin kararlar muhalefetin itirazlarına rağmen "evet" oyu ile kabul edilmiştir.

Bu çalışma Türkiye'nin dış politika ve uluslararası krizlerinde yasama ve yürütmenin ilişkisini analiz etmiş ve TBMM'nin yasama organı olarak [doğrudan veya dolaylı] yürütmenin kriz yönetim sürecinde etkili olduğu sonucuna varmıştır. Yasamanın kriz yönetim ve karar alma sürecine müdahil olmaması veya ettirilmemesinin ulusal çıkarın savunulamaması ve demokratik süreçlerin işletilememesi başta olmak üzere pek çok olumsuz sonucu olmaktadır. Hükümet sisteminin parlamenter sistem olduğu dönemi temel alan bu çalışma parlamenter sistemin dış politikada demokratik denetim mekanizmalarının büyük ölçüde önemli olduğunu göstermiştir.

Hükümet sistemi parlamenter sistem olmayıp başkanlık sistemi olsaydı bile bu sefer bu sistemin denetim ve denge mekanizmaları üzerinden tartışma ve analiz yapılacaktı. Yani önemli olan sistemin özelliklerinin ne olduğu değil sistemin gerektirdiği demokratik denetim mekanizmaları ile yürütme erkini elinde bulunduran yapının denetlenebilip denetlenemediğidir. Yürütmenin tabii olarak ulusal güvenlik sınırları içerisinde şeffaf ve hesap vermeye hazır bir yapı ve anlayışta olması iç politikada olduğu kadar devletin varlığı, güvenliği ve devamlılığını ilgilendirmesi sebebiyle dış politika konuları içinde geçerlidir. Krizi yöneten karar birimi, kriz yönetim sürecinde krize ilişkin durumu ve büyük ölçekte dış politika vizyonunu karar birimine hasretme anlayışı içerisinde olması amaçlarını, çıkarlarını, stratejilerini ulusa mal etmekten alıkoyar. Bu tür yönetimler antidemokratik, tutarsız, öngörülemez gibi sıfatlarla anılırlar. Tutarsız ve sadece güne göre belirlenen, vizyonu olmayan dış politika kararları alan bu yönetimler kriz yönetimlerinde de başarısız olarak rakipten gelen tehdide karşı menfaatlerini koruyamazlar.

Türk dış politikasında çalışma dahilinde incelenen krizlerde yürütmenin, yasamayı kriz yönetim süreçlerine dahil etmemesinin temel sebebi "dış politika işini" hükümetin yetki alanına özgü görme eğilimidir. Diğer taraftan hükümetler, yasamanın yetki alanına giren ve meclis onayı/kararı gerektiren konularda yasamada çoğunluğa sahipse TBMM'yi yine kriz

yönetim sürecinin dışında tutmaktadırlar. Krizin özelliğine bağlı olarak ani veya tırmandırılması rasyonel görülmeyen krizlerde yine hükümetler kriz yönetimini tek başlarına üstlenirler. Baskın liderin olduğu karar birimleri ve seçmen sorumluluğunu düşünmeyen iktidarlar da kriz yönetim sürecinde karar alma yapısına yasamanın katılmasını tercih etmezler. Yürütme temelde anayasal zorunluluk olan savaş ilanı, ülkeye asker kabulü, antlaşmaların uygun bulunması gibi konularda mecburi olarak yasamanın kriz yönetim sürecine dahil olmasını sağlarlar. Hükümetin, yasamanın kriz yönetim sürecine dahil etmesine dair diğer gerekçeler ise rakipte üstünlük sağlama ve iç politikada iktidarını devam ettirebilme temeline dayanmaktadır. İç politikaya ilişkin olanları söz konusu krizde alınacak kararın meşruiyetini sağlamak ve sorumluluğu "milli irade"nin temsilcisi meclis ile paylaşmaktır. Bu sayede krizde uygulanan dış politika kararının olumsuz sonuçları tek başına iktidarın sorumluluğunda olmayacaktır. Diğer taraftan rakibe karşı ulusal desteğe sahip güçlü iktidar olduğunu göstermek, kriz yönetiminde kuvvet kullanma ve kırmızıçizgi çizme stratejilerinin destekleyicisi olarak yasama ile ilişkisini olumlu ilerlediğini/desteklendiğini göstermek için yasama kriz yönetim sürecine dahil edilir.

Yürütme yasamayı zorunlu olmadıkça yasamayı kriz yönetiminin dışında tutma eğilimine karşı yasama dış politika ve krizlere özel ilgi gösterir. Bu durumun temel sebebi iktidar-muhalefet çekişmesidir. Muhalefet, iktidar olma çabası ile krizde hükümetin kararlarını onaylamadığı durumlarda TBMM'de konuyu gündeme getirerek hükümeti eleştirir. Muhalefetin eleştirisinin altında sebep krize özgü tehdit-çıkar algısının ve krizin yönetilmesine yönelik seçilen strateji-yöntemlerdeki muhalefet ile iktidar arasındaki farklılaşmadır. Anayasal zorunluluklarla yasamanın yetkisi alanına giren konularda hükümet yetki aşımı ile meclisin işlerliğini sınırlıyorsa bu durum muhalefetin eleştirisine sebep olmaktadır.

Ulusal çıkarın korunması temelindeki başarılı kriz yönetiminin gerçekleşeceği idealize edilmiş yasama-yürütme ilişkisi kurulmasının temel kuralları yoktur. Ancak örnek olayların işaret ettiği birtakım tespitler bulunmaktadır. Bunlar yapılan tez çalışmasının ışığında şöyle sıralanabilir:

- Yürütme, hükümet sisteminin ve siyasal rejimin gerektirdiği anayasal çerçevede yasamanın alanına giren konularda yetkisini aşımı ile kararlar almamalıdır.
- Ulusal çıkarın yasama ve yürütme bakımından ortak noktada oluşturulmalıdır.

- Yasama, kriz sürecinde aşırı müdahaleci olup kriz yönetim sürecini zorlaştırmamalıdır.
- Yasama-yürütme ilişkisinde hükümet sisteminin ve siyasal rejimin denge ve denetleme mekanizmaları kullanılabilir olmalıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Aksu, Fuat. **Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Süreç Analizi**. İstanbul: Dış Politika ve Kriz İncelemeleri Yay., 2017.

_____. **Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi**. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2008.

_____.**Türk-Yunan İlişkileri: İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler.** Ankara: SAEMK Yay., 2001.

Ahmad, Feroz **Demokrasi Sürecinde Türkiye** (1945-1980). İstanbul: Hil Yayın, 2007.

Allison, Graham T. **Essence of Decision: Explaining The Cuban Missile Crisis**. 1. bs. Bostan: Little, Brown, and Company, 1971.

Allison, Graham T. , Philip Zelikow. **Essence of Decision: Explaining Cuban Missle Crisis.** 2. bs. New York: Longman, 1999.

Atabey, Figen. **1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı.** İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık 2014.

Ayman, S. Gülden. **Tırmandırma Siyasetine Bir Örnek: S-300 Krizi.** Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi: 2000.

Bakırcı, Fahri. **TBMM Genel Kurulu'ndaki Yerleşik Uygulamalar**. Ankara: TBMM Basımevi, 2015.

Balcı, Ali. **Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar**. İstanbul: Alfa, 2018.

Batur, Nur. **Yürekten Gülerekten Yürüdüm**: **Atina'da Bir Türk, Bir Gazeteci**, Bir Kadın İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2004.

Bila, Fikret. **Sivil Darbe Girişimi ve Gizli Belgelerde 1 Mart Tezkeresi, Ankara'da Irak Savaşları**. İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2007.

Bilgin, Murat. "Parlamenter Sitemin Doğduğu Ülke: İngiltere". **Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Parlamenter Sistem**. ed. Semra Gökçimen. Ankara: TBMM Basımevi, 2017: 183-225.

Boutros, B. Ghali. **An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peace-Keeping, Report of The Secretary-General Pursuant to The Statement Adopted By The Summit Meeting of The Security Council on 31 January 1992**. New York: United Nations, 1992.

Brecher, Michael. **International Political Earthquakes**. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2008.

Brecher, Michael, Jonathan Wilkenfeld. **A Study of Crisis.** Michigan: The University of Michigan Press, 2003.

Breuning, Marijke. **Foreign Policy Analysis: A Comparative Introduction.** New York: Palgrave Macmillan, 2007.

Carey, John M. "Presidential versus Parliamentary Government". **Handbook of New Institutional Economics**. ed. Claude Menard ve Mary M. Shirley. Netherlands: Springer, 2005: 91 -122.

Cem, İsmail. **Tarih Açısından 12 Mart: Nedenleri, Yapısı ve Sonuçları**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993.

Cheibub, Jose Antonio. **Presidentialism, Parliamentarism, and Democracy.** Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Craig, Gordon, Alexander L. George, **Güç ve Devlet Yönetimi: Günümüzün Diplomatik Sorunları**, çev. İhsan Dağı ve Emir Yüksel. Ankara: Dış Politika Enstitüsü, 1997.

Demirel, Ahmet. **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup.** İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Demirer, Mehmet Arif. **6 Eylül 1955 Yassıda 6/7 Eylül Davası**. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995.

Denk, Erdem. **Silahlı Kuvvet Kullanımıyla İlgili TBMM Kararları**. Ankara: Siyasal Kibaevi, 2011.

Deringil, Selim. **Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası.** İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.

Devlen, Balkan, Özgür Özdamar. "Neoclassical Realism and Foreign Policy Crises". **Realism Today: A Paradigmatic Inventory.** ed. Annette Freyberg-Inan, Ewan Harrison, Patrick James. Baltimore: John Hopkins University Press, 2009: 136-163.

Emre, Süleyman Arif. **Siyasette 35 Yıl**. İstanbul: Milsan Basın, 1991.

Erhan, Çağrı. **Beyaz Savaş: Türk Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu** Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996.

_____. "1960-1980 Arasında ABD ve NATO'yla İlişkiler". **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. I**. ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim, 2014: 681-715

_____. "Kıbrıs Sorunu ve Johnson Mektubu". **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular. Belgeler, Yorumlar C. I**. ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim, 2014: 686-689.

_____. "Kore Savaşı", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular. Belgeler, Yorumlar C. I**, ed. Baskın Oran. (İstanbul: İletişim, 2014): 547.

Erkin, Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**. Ankara: Başnur Matbaası, 1968.

Eroğul, Cem. **Çağdaş Devlet Düzenleri**. Ankara: İmaj Yayınları, 1996.

Evans, Graham, Jeffrey Newnham, **The Penguin Dictionary of International Relations**. London: Penguin, 1998.

Festinger, Leon. **A Theory of Cognitive Dissonance.** Evanston, IL: Row & Peterson, 1957.

Fırat, Melek. "Ege Adalarına İlişkin Sorunlar". **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. I**. ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim, 2014: 750-758

_____. "1945-1960 Arasında Yunanistan'la İlişkiler". **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. I**. ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim, 2014: 576-615.

_____. "Demirel Hükümeti, Albaylar Cuntası Yakınlaşması ve 1967 Kıbrıs Bunalımı". **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. I.** ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim, 2014: 685-691.

Fırat, Melek, Ömer Kürkçüoğlu, "Fransa'yla İlişkiler". **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. I**. ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim, 2014: 277-297.

Fırat, Melek, Ömer Kürkçüoğlu. "1958 Irak Darbesi ve CENTO'nun Kuruluşu". **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. I**. ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim, 2014: 633-635.

Fırat, Melek, Ömer Kürkçüoğlu. "1990-2000 Arasında Ortadoğu'yla İlişkiler-Arap Devletleriyle İlişkiler". **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. II**. ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim, 2013: 551-568.

Foley Michael, John E. Owens. **Congress and the Presidency: Politics in a Separated System**. Manchester, Manchester University Press, 1996.

Foreign Relations of the United States, 1964- 1968 (Cyprus; Greece; Turkey), V. XVI. Washington: United States Government Printing Office, 1999.

Foreign Relations of the United States, V. E–1, 1969–1976, Documents on Global Issues, "Memorandum From Harold H. Saunders of the National Security Council Staff to the President's Deputy Assistant for Domestic Affairs (Krogh)", Washington: March 25, 1971, 1-3.

Genovese, Michael A., Robert J. Spitzer. **The Presidency and the Constitution: Cases and Controversies** . New York: Palgrave Macmillîan, 2005.

Gerede, Hüsrev. **Siyasi Hatıralarım I: İran (1930-1934)**. İstanbul: Vakit Basımevi, 1952.

George, Alexander L. **The "Operational Code": A Neglected Approach to the Study of Political Leaders and Decision-Making.** Santa Monica, CA: RAND Corporation, 1967.

_____. **Presidential Decision Making in Foreign Policy: The Effective Use of Information and Advice.** Boulder, CO: Westview Press, 1980.

_____. "Strategies for Crisis Management". **Avoiding War.** ed. Alexander L. George. USA: Westwiev Press, 1991: 377-395.

_____. "Theory and Practice". **The Limits of Coercive Diplomacy**. ed. Alexander L. George, Williams E. Simons. Boulder: Westview Press, 1994: 13-23.

_____. **Avoiding War**. USA: Westwiev Press, 1991.

George, Alexander L., Timothy J. McKeown. "Case Studies and Theories of Organizational Decision-Making". **Advances in Information Processing in Organizations**. ed. Robert Coulam and Richard Smith Greenwich: JAI Press, 1985: 21-52.

Goloğlu, Mahmut. **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II: Tek Partili Cumhuriyet**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Gözler, Kemal. **Anayasa Hukukuna Giriş.** Bursa: Ekin Kitabevi, 2004.

_____. **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**. Bursa: Ekin Yayınevi, 2011.

_____. "Türkiye'de Bir Bilinmeyen: Isdar". **Prof. Dr. Erdal Onar'a Armağan Cilt II**. haz. A. Merih Öden ve diğ. Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2013: 897-950.

Greg, Cashman. **What Causes War? An Introduction to Theories of International Conflict.** New York: Lexington Books, 2014.

Gülbey, Gülistan. **Arızalı Demokrasilerde Dış Politika.** ODTÜ Yayıncılık: Ankara, 2010.

Hagan, Joe D. **Political Opposition and Foreign Policy in Comparative Perspective**. Boulder, Co: Lynne Rienner, 1993.

Hermann, Charles F., "Crisis", **The Oxford Companion to Politics of the World**, ed. Joel Krieger. New York: Oxford University Press, 1993.

_____. **Crises in Foreign Policy: A Simulation Analysis**. Indianapolis: The Bobbs-Merrill Company, 1969.

_____. "International Crisis as a Situational Variable". **International Politics and Foreign Policy**. ed. James N. Rosenau. New York: Free Press, 1969: 409-421.

_____. "Threat, Time and Surprise: A Simulation of International Crisis". **International Crises: Insights from Behavior Research**. ed. Charles F. Hermann. New York: Free Press 1972: 187-211.

Hermann, Margaret G. "Leader Personality and Foreign Policy Behavior". **Comparing Foreign Policies.** ed. James N. Rosenau. New York: SAGE Publications, 1974: 201-234.

Hermann, Margaret G., Charles F Hermann , Joe D. Hagan. "How Decision Units Shape Foreign Policy Behavior". **New Directions in the Study of Foreign Policy**. ed. Charles F. Hermann, Charles W. Kegley, Jr., and James N. Rosenau. Boston: Allen and Unwin, 1987: 311-312.

Hill, Christopher. **The Changing Poltics of Foreign Policy**. Palgrave MacMillan, 2003.

Houben, Marc. **International Crisis Management: The Approach of European States**. London and New York: Routledge, 2005.

Hudson, Valerie M. **Foreign Policy Analysis: Classic and Contemporary Theory**. USA: Rowman & Littlefield Publishers, 2006.

_____. "The History and Evolution of Foreign Policy Analysis". **Foreign Policy: Theories, Actors, Cases**. ed. Steve Smith, Amelia Hadfield, Tim Dunne. New York: Oxford University Press, 2008: 13-34.

Işıtman, Tarık Ziya. **Mahmut Esat Bozkurt: Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri**. İzmir: Güneş Basım ve Yayınevi, 1944.

İba, Şeref. **Osmanlı'dan Günümüze Meclis İç Tüzük Metinleri**. Ankara: TBMM Basımevi Müdürlüğü, 2007.

İba, Şeref. **Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku**. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2015.

İsmet İnönü'nün TBMM Konuşmaları (1920-1973) I. Cilt. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu

İşyar, Ömer Göksel. **Karşılaştırmalı Dış Politikalar: Yöntemler-Modeller-Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası.** Bursa: Dora, 2013.

Janis, Irving. **Victims of Groupthink**. Boston: Houghton Mifflin, 1972.

Jervis, Robert. **Perception and Misperception in International Politics**. Princeton: Princeton University Press, 1976.

Juneau, Thomas. **Squandered Opportunity: Neoclassical Realism and Iran's Foreign Policy**. Stanford University Press, 2015.

Karboo, Juliet. **Coalition Politics and Cabinet Decision Making: A Comparative Analysis of Foreign Policy Choices.** USA: University of Michigan Press, 2012.

Kaşık, Halit Tunç. "Parlamenter Sistem: Teori, Pratik ve Tartışmalar". **Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Parlamenter Sistem**, ed. Semra Gökçimen. Ankara: TBMM Basımevi, 2017: 1-13.

Kroll, Henry. **Sand Pirates**. USA: Xlibris, 2008.

Koçak, Cemil. **İkinci Parti: Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Cilt I.** İstanbul: İletişim, 2010.

Koçak, Konur Alp. "ABD Başkanlık Sistemi: 'Ayrı' Ama 'Birlikte' ÇALIŞAN Organlar", **Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi**. ed. Semra Gökçimen Ankara: TBMM Basımevi, 2017: 21-77.

Kurumahmut, Ali. **Ege'de Temel Sorun: Egemenliğin Tartışmalı Adalar Sorunu**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1998.

Kürkçüoğlu, Ömer. **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**. Ankara Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1972.

Lebow, Richard Ned. **Between Peace and War: The Nature of International Crisis**. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1981.

Leites, Nathan. **A Study of Bolshevism.** New York: Free Press, 1953.

_____. **The Operational Code of Politburo.** New York: Mcgrew Hill, 1951.

Lijphart, Arend. **Patterns of Democracy**. New Haven; London: Yale University Press, 2012.

Lobell, Steven E., "Threat Assessment, the State, and Foreign Policy: A Neoclassical Realist Model". **Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy**. ed. Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro. New York: Cambridge University Press, 2009: 42-74.

Mintz, Alex, Karl DeRoun. **Understanding Foreign Policy Desicion Making.** New York: Cambridge University Press, 2010.

Miş, Nebi. "Suriye 2011". **Ortadoğu Yıllığı 2011**. ed. Kemal İnat ve diğ. İstanbul: Açılım Kitap, 2012: 273.

Neack, Laura. **The New Foreign Policy: Power Seeking in a Globalized Era.** USA: Rowman & Littlefield Publishers, 2008.

Nihat Erim 12 Mart Anıları. Haz. Raşit Çavaş. İstanbul: Yapı Kredi Yay, 2007.

Odman M. Tevfik. **Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçıl Yöntemlerle Çözümlenmesi ve Barışı Destekleme Operasyonları**. Adana: Çağ Üniversitesi Yayınları No: 6, 2002.

Ozansoy, Arda. "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 11. Yasama Dönemi'ndeki (1957-1960) Dış Politikaya Katılımı". **Yasama Dergisi**. s. 28 (2014): 66-103.

Özbudun, Ergun. **Türk Anayasa Hukuku**. Ankara: Yetkin, 2017.

Özcan, Gencer. "Dış Politika Analizi". **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler ve Süreçler**. ed. Evren Balta. İstanbul: İletişim, 2014: 323-351.

_____. "Rusya'nın Suriye Bunalımına Müdahalesi ve Türkiye". **Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler: Kuşku ile Komşuluk.** ed. Gencer Özcan ve diğ. İstanbul: İletişim, 2017: 269-299.

_____. "Yalan Dünyaya Sanal Politikalar". **11 Aylık Saltanat: Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahyol Dönemi**. ed. Gencer Özcan. İstanbul: Boyut Yayınları, 1998: 179-200.

Özarsay, Kudret. **Kıbrıs Sorunu: Hukuksal İnceleme**. Ankara: Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi, 2007.

Özgişi, Tunca. **Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu.** Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 153, 2012.

Öymen, Onur. **Zor Rota: Gençlik ve Diplomasi Anıları**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017.

Pazarcı, Hüseyin. **Uluslararası Hukuk**. Ankara: Turhan Kitabevi, 2008.

Ripsman, Norrin M. "Neoclassical Realism and Domestic Interest Groups". **Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy**. ed. Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro. New York: Cambridge University Press, 2009: 170-193.

Ripsman, Norrin M., Steven E. Lobell, Jeffrey W. Taliaferro. **Neoclassical Realist Theory of International Politics**. Oxford University Press, 2016.

Rosenau, James N. "Pre-theories and Theories of Foreign Policy". **Approaches in Comparative and International Politics**. ed. R. Barry Farrell. Northwestern University Press,1966: 27-92.

_____. "The Study of Foreign Policy". **World Politics: An Introduction**. ed. James N. Rosenau ve diğ. New York: The Free Press, 1976: 23-36

Sathasivam, Kanishkan. "No Other Choice: Pakistan's Decision to Test The Bomb.". **Integrating Cognitive and Rational Theories of Foreign Policy Decision Making**. ed Alex Mintz. New York: Palgrave Macmillan, 2003: 55-76

Snyder, Glenn H., Paul Diesing. **Conflict Among Nations: Bargaining Decision Making and System Structure in International Crises.** Princeton University Press, 1977.

Snyder Richard C., H. W. Bruck, Burton Sapin. **Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics.** N.J: Princeton University, 1954.

Soysal, İsmail. **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları** 1. Cilt. Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara, 1989.

Soysal, Mümtaz. **Dış Politika ve Parlamento.** Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1964.

Sprout, Harold, Margeret Sprout. **Man–Milieu Relationship Hypotheses in the Context of International Politics**. Princeton NJ: Princeton University Press, 1956.

Sprout Harold, Margeret Sprout. **The Ecological Perspective on Human Affairs with Special Reference to International Politics.** Princeton NJ: Princeton University Press, 1965.

Stein, Arthur A. "Contraints and Determinants: Structure, Purpose, and Processin the Analysis of Foreign Policy". **Approaches, Levels, and Methods of Analysis in International Politics**. ed. Harvey Starr, New York: Palgrave MacMillan, 2006: 189-213.

Şıhmantepe, Aydın. **Türk Dış Politikasında Bir Lider: Süleyman Demirel.** İstanbul: Cinius Yayınları, 2019.

Şimşir, Bilal N. **Bizim Diplomatlar**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996.

Taliaferro, Jeffrey W., "Neoclassical Realism: Psychology of Great Power Intervention". **Making Sense of International Relations Theory**. ed. Jennifer Sterling Folker. Boulder, CO: Lynne Rienner, 2006: 38–53.

Taliaferro, Jeffrey W., Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman. **Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy**. Cambridge University Press, New York, 2009.

Taliaferro, Jeffrey W., Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman. "Introduction: Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy. **Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy**. ed. Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro. Cambridge: Cambridge University Press, 2009: 1-41.

Tanış, Tolga. **Potus ve Beyefendi-2002 Gün Türkiye-Amerika İlişkisinin İnişli Çıkışlı Hikayesi.** İstanbul: Doğan Kitap, İstanbul.

Tanör, Bülent. **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri: 1789-1980** . İstanbul: Der Yayınları, 1995.

Tayfur, Fatih. "Dış Politika". **Devlet ve Ötesi**. der. Atila Eralp. İstanbul: İletişim, 2005: 73.

Tekin, Yusuf, M. Çağatay Okuyan, **Türk Siyasal Hayatı**. Ankara: Orion Kitabevi, 2015.

Tellal, Erel. "SSCB'yle İlişkiler". **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. I**. ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim, 2014: 499-522.

Teziç, Erdoğan. **Anayasa Hukuku.** İstanbul: Beta, 2012, 417.

Toker, Metin. **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973: İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992.

Turan, İlhan. **İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1944-1950**. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları: 99, 2003.

Turhan, Mehmet. **Hükümet Sistemleri**. Ankara: Gündoğan Yayınları,1993.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü. **İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946).** Ankara: Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Serisi, 1973.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü. **Montreux ve Savaş ve Öncesi Yılları** (1935-1939). Ankara: Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Serisi, 1973.

Uluslararası İlişkiler Sözlüğü. der. Faruk Sönmezoğlu. İstanbul: Der, 2005: 671.

Uslu, Nasuh. **Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri**. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016.

Uzgel, İlhan. "Balkanlarla İlişkiler". **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. II**. ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim, 2013: 481-524.

_____. "Kosova Sorunu". **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. II**. ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim, 2013: 509.

_____. "Kosova ve Güneydoğu: Benzerlikler ve Farklılıklar". **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. II**. ed. Baskın Oran İstanbul: İletişim, 2013: 508-513.

_____. "NATO'yla İlişkiler". **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. III**. ed.Baskın Oran. İstanbul: İletişim, 2013: 307-319.

Uzgel, İlhan, Ömer Kürkçüoğlu, "Batı Avrupa'yla İlişkiler". **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. I**. ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim, 2014: 258-314.

Wiltse, Evren Çelik ."Liberal, İşbirliği, Kolektif Güvenlik ve Neoliberal Kurumsalcılık". **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler ve Süreçler**. ed. Evren Balta. İstanbul: İletişim, 2014: 133-151.

Yassıada Zabıtlar-II: 6/7 Eylül Olayları Davası. haz. Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2007.

Yenigün, Cüneyt. **Soğuk Savaş Sonrası TBMM ve Dış Politika: Belgeler-Yorumlar**. İstanbul: Nobel, 2004.

Yetkin, Murat. **Kürt Kapanı: Şam'dan İmralı'ya Öcalan (Öcalan Yakalanışının 20. Yılında)**. İstanbul: Doğan Kitap, 2019.

_____. **Tezkere, Irak Krizinin Gerçek Öyküsü**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.

Young, Oran R. **The Intermediaries: Third Parties in International Crisis.** Princeton: Princeton University Press, 1967.

Yüzbaşıoğlu, Necmi. **Anayasa Hukuku El Kitabı**. İstanbul: Beta, 2007.

Sönmezoğlu, Faruk. **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası.** İstanbul: Der Yayınları: 2006.

_____. **İki Savaş Sırasında ve Arasında Türk Dış Politikası. İ**stanbul: Der, 2011.

Dergi Makaleleri

Aksu, Fuat. "Kosova Krizinde Türkiye'nin Dış Politikası".**YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi**. c. III. s. 1 (Nisan 2010): 51-89.,

Aksu, Fuat, Yunus Çolak. "Türkiye'nin Dış Politika Krizlerinde Ahdi Hukuk: Kıbrıs ve Nahçıvan Krizleri". **Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi.** s. 88. (2019): 19-54.

As, Efdal. "XVI. yy.'dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü". **Atatürk Yolu Dergisi**. s. 12 (2010): 219-253.

Ay, Şadiye. "Türkiye'de Parlamenter Sistem Ve Hükümet Sistemi Tartışmaları". **Mevzuat Dergisi**. s. 77 (2004): 1-17.

Aybay, Rona. "Uluslararası Antlaşmaların Türk Hukukundaki Yeri". **TBB Dergisi**. s.70 (2007): 187-213.

Çetinsaya, Gökhan. "Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)". **Avrasya Dosyası**. c. 5. s. 3 (1999): 148-175.

Çiçekli, Mehmet Yahya. "Türkiye Büyük Millet Meclisi XIII. Yasama Dönemi (1965-1969) ve Dış Politika: Dış Politikanın Parlamenter Denetimi ile TBMM'nin Dış İlişkileri". **Yasama Dergisi**. s. 27 (2014): 71-119.

Dayı, S. Esin. "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması". **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**. s. 19 (2002): 331-340.

Demir, Şerif. "Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları". **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**. s. 12 (2007): 37-63.

Demirdöğen, Ülkü Demirtürk. "Birleşmiş Milletler Barışı Koruma Operasyonları ve Güç Kullanma Olgusu (1946-1996)". **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**. s. 11 (2006): 236-257.

Demirtaş-Coşkun, Birgül. "Kosova'nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)". **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, c. 7. s. 27 (2010): 51-85.

Dinçkol, Bihterin. "1924 Anayasası Döneminde Siyasal Muhalefet". **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi-Hukuk Araştırmaları Dergisi**. c. 21. s. 2 (2015): 339-354.

Doyle, Michael W. "Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs". **Philosophy and Public Affairs**. v. 12. n. 3 (1983): 205-235.

Ekinci, Didem. “The War in Bosnia-Herzegovina and Turkish Parliamentary Debates (1992-1995), A Constructivist Approach”. **Uluslararası İlişkiler Dergisi**. vol 6. no 22 (2009): 37-60.

Emiroğlu, Hüseyin. “Türk Dış Politikasının Oluşturulma Sürecinde Yasama-Yürütme İlişkileri”. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. c. 54. s. 3 (1999): 41-70.

Fox, William T.R. “E.H. Carr and Political Realism: Vision and Revision”. **Review of International Studies.** n.11 (1985): 1-16.

Gökçe, Utku Emrah. “1974 Kıbrıs Krizinde CHP-MSP Koalisyon Hükümetinin Karar Alma Süreci”. **Ulisa: Journal of International Studies.** c.2. s.1 (2018): 41-60.

Hermann, Margaret G., “Explaining Foreign Policy Behavior Using the Personal Characteristics of Political Leaders”. **International Studies Quarterly**. v. 24. n. 1 (1980): 7-46.

_____. “How Decision Units Shape Foreign Policy: A Theoretical Framework”. **International Studies Review**. v. 3. n. 2 (2001): 47-81.

_____, Hermann, C. “Who Makes Foreign Policy Decisions and How: An Empirical Inquiry”. **International Studies Quarterly**. V.3. n.4 (1989): 361-387.

Herrman, Richard, James F. Voss, Tonya Y. E. Schooler, Joseph Ciarrochi. “Images in International Relations: An Experimental Test of Cognitive Schemata”. **International Studies Quarterly**. v.41. n.3 (1997): 403-433.

Holsti, Kal J. “National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy”. **International Studies Quarterly**. v. 14, n. 3 1970: 233-309.

İba, Şeref. “TBMM'nin ToplanIı Düzeni Yönünden Kapalı (Gizli) Olurum Kavramı”. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. c. 59. s. 3 (2004): 105-129.

Karboo, Juliet. “A Foreign Policy Analysis Perspective on the Domestic Politics Turn in IR Theory”. **International Studies Review**. v. 17. n. 2 (2015): 189-216.

Kesgin, Barış, Juliet Kaarbo, “When and How Parliaments Influence Foreign Policy: The Case of Turkey’s Iraq Decision”. **International Studies Perspectives**. vol 11. n. 1 (2010): 19-36.

Koçer, Gökhan. “Türkiye’nin Barışı Destekleme Harekatlarına Katkısı”. **Uluslararası İlişkiler Dergisi**. v. 3. n. 11 (Güz 2006): 47-70.

Küçük, Ayşe, Fuat Aksu. “Musul Rehineler Krizinde Türkiye’nin Kriz Yönetimi”. **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**. c.6. s.1: 13-54.

McDonnell, Duncan, Marco Valbruzzi. “Defining and Classifying Technocrat-Led and Technocratic Governments”. **European Journal of Political Research**. v. 53. n. 4 (2014): 654-671.

Oran, Baskın. “Uluslararası ve İç Hukukta Çekiç Güç’ün Yasal Dayanakları Sorunu”. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, c.50, s.3 (1995): 257-270.

Pastorella, Guilia "Technocratic Governments İn Europe: Getting The Critique Right". **Political Studies**. v. 64 n.4 (2016): 948-965.

Sezginer, Murat. "Güçlü Yürütme Anlayışı ve Türkiye'deki Görünümü". **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. c. 3. s. 1 (1990): 67-93.

Stabile, Don R. "Veblen And The Political Economy Of Technocracy: The Herald Of Technological Revolution Developed An Ideology Of 'Scientific' Collectivism". **The American Journal of Economics and Sociolagy**. v. 46. n. 1 (1987): 35-48.

Maoz, Zeev , Russett Bruce. "Normative and Structural Causes of Democratic Peace 1946–1986". **American Political Science Review.** v. 87. n. 3 (1993): 624–639.

Mintz, Alex . "How Do Leaders Make Decisions?: A Poliheuristic Perspective". **Journal of Conflict Resolution**. v. 48. n. 1 (2004): 3-13.

Mintz, Alex ve diğ. "The Effect of Dynamic and Static Choice Sets on Political Decision Making: An Analysis Using the Decision Board Platform". **American Political Science Review**. v.91. n.3 (1997): 553-566.

Nye, Joseph S. "Soft Power". **Foreign Policy.** n. 80 (1990): 153-171.

Öztığ, Laçin İdil. "Küçük Ağrı Krizi: Türkiye-İran İlişkilerinde Bir Kriz Yönetimi Örneği". **Avrasya Etüdleri**. c. 54. s. 2 (2018): 154-155.

Putnam, Robert D. "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games." **International Organization**. v. 42. n. 3 (1988): 427-460.

Rathbun, Brian "A Rose by Any Other Name: Neoclassical Realism as the Logical and Necessary Extension of Structural Realism", **Security Studies**, v. 17 (1994): 294-321.

Pınar, Mehmet. "TBMM Gizli Celse Zabıtlarında Musul Meselesi". **Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi**. s. 61 (2017): 167-194.

Putnam, Robert D. "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games." **International Organization**, v. 42, n. 3 (1988): 427-460.

Renshon, Jonathan , Stanley A. Renshon. "The Theory and Practice of Foreign Policy Decision Making", **Political Psychology**. v. 29. n. 4 (2008): 509-536.

Rose, Gideon. "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy". **World Politics**. v. 51. n. 1 (1998): 144-172.

Rosenau, James N. "Comparative Foreign Policy: Fad, Fantasy, or Field?". **International Studies Quarterly**. v. 12, n. 3 (1968): 296-329.

Sever, Ayşegül. "Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Krizi ve Türkiye". **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. c. 52. s.1 (1997): 647-660.

Soysal, İsmail. "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri". **Belleten**. c. 49. s. 193 (1985): 79-109.

Şener, Bülent. "Ağrı İsyanı (1926-1930) ve Türkiye-İran Krizi (1930):Türk Dış Politikası Tarihinde Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması". **International Journal of History**. c. 4. s. 4 (2012): 385-413.

Şimşir, Bilal N. "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamları ile Görüşmeleri". **Belleten**. c.45/1. s.177 (1981): 157-207.

_____. "Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-Irak İlişkileri". **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**. c. 21, s. 63 (2005): 859-916.

Taliaferro, Jeffrey W. "State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource Extractive State". **Security Studies**. v. 15. n. 3 (2006): 464-495.

Taydaş, Zeynep, Özgür Özdamar. "A Divided Government, an Ideological Parliament, and an Insecure Leader: Turkey's Indecision about Joining the Iraq War". **Social Science Quarterly**. v. 94, n.1 (March 2013): 217-241.

Turhan, Mehmet. "Meclis Hükümeti (Konvansiyon Kuramı)". **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. c. 46. s. 1 (1991): 453-464.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. **Dışişleri Belleteni**. s. 16 (31 Ocak 1966).

_____. **Dışişleri Belleteni**. s. 38 (30 Kasım 1967).

Ülman, Haluk. "Orta Doğu Buhranı". **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. c. XIII. s. 4: 232-261.

Wildavsky, Aaron. "The Two Presidencies: Presidential Power is Greatest When Directing Military and Foreign Policy,". **Society**. v. 4. n. 2 (1966): 7-14.

Yaycı, Cihat. "Irak'ta Yaşanan Savaşlar ve Türkiye'ye Etkileri". **Güvenlik Startejileri**. c.15, s. 30 (2019): 331-352.

Yeşil, Feyzullah. "Türkiye Büyük Millet Meclisi XVII. Yasama Dönemi (1983-1987) ve Dış Politika: Dış Politikanın Parlamenter Denetimi ile TBMM'nin Dış İlişkileri". **Yasama Dergisi**. s. 27 (2014): 31-70.

Yüksel, Dilek Yiğit. "Kıbrıs'ta Yaşananlar Ve Türk Mukavemet Teşkilatı (1957-1964)". **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**. c. 34. s. 96 (2018): 311-376.

Bildiriler

Göktürk, Turgay Bülent. "Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Ceride Kayıtlarında 'Johnson Mektubu' ve Sonrası". **Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu,** 11-13 Aralık 2014, Gazimağusa: 221-242.

Küçük, Ayşe, Tuğçe Kafdağlı Koru. "Dış Politika Krizi Tetikleyicisi Olarak Sivil Toplum Kuruluşları: Mavi Marmara Örneği". **VIII. Uluslararası Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi Küresel ve Bölgesel Sistemde Devlet ve Devlet-dışı Aktörler,** 28-29 Kasım 2016. Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2016: 786-813.

Gazeteler

Arcayürek, Cüneyt. "Johnson'un Mektubu". **Hürriyet**. 13 Ocak 1966.

Bila, Fikret. "Ecevit ve Gül". **Milliyet**. 20.01.2002.

Esmer, Ahmet Sükrü. "Başbakan'ın Kıbrıs Demeci". **Ulus**. 28 Ağustos 1955.

İnönü, İsmet. "Kıbrıs". **Ulus**. 26 Ağustos 1955.

Kohen, Sami. "Türkiye ne kazandi, ne kaybetti?". **Milliyet**. 12 Haziran 1999.

"Ankara: Operasyonda Uluslararası Yasallık Şart", **Hürriyet**, 04.10.2002.

"Ankara'da Önlem Hazırlığı". **Cumhuriyet**. 20 Ağustos 1989.

"Anormal Bir Durum Yok". **Milliyet**. 5 Mayıs 1992.

"Aptal Coni Yüreğimizi Yaktı". **Milliyet**. 3 Ekim 1992.

"Arınç: Irak için gizli oturum yapabiliriz", **Yeni Şafak,** https://www.yenisafak.com/gundem/arinc-irak-icin-gizli-oturum-yapabiliriz-2705733 [08.09.2020].

"Baykal: Türkiye K. Irak'a girmeli", **Hürriyet**, 26 Şubat 2003

"Davos'ta Irak zirvesi". **Milliyet**. 26 Ocak 2003.

"Demirel: Nahçıvan'a Seyirci Kalamayız". **Milliyet**. 8 Mayıs 1992.

"Demirel: Türkiye'nin Sinesi Soydaşlarına Açık Olmalı". **Cumhuriyet**. 31 Mayıs 1989.

"Evren Jivkov'dan 'Çözüm' İstedi". **Cumhuriyet**. 16 Ocak 1985.

"İnönü'nün Johnson'a Cevabı". **Cumhuriyet**. 14 Ocak 1966.

"İnönü: Sofya ile Sorun Çözülmeli". **Cumhuriyet**. 31 Mayıs 1989.

"İran'a Şiddetli Bir Nota Verdik". **Akşam**. 30 Temmuz 1930.

"İran Hükümetine Nota Verdik". **Akşam**. 6 Temmuz 1930.

"Komşu Devlet Şakilere Karşı Tedbir Almıştır". **Cumhuriyet**. 23 Temmuz 1930.

"Özal: Değil 500 Bin, Çok Daha Fazla Soydaşımıza Kucak Açarız". **Cumhuriyet**. 28 Şubat 1985.

"Protokol İmzalandı, Bakanlar Belli Oldu". **Milliyet**. 26 Ocak 1974.

"Suriye'ye uyarı: Sabrımız kalmadı". **Milliyet**. 17 Eylül 1998.

"Tezkere Krizi". **Sabah**. 27.02.2003.

"Türkiye Fransız Hükümeti'ne Bir Nota Verdi". **Cumhuriyet**. 10 Ekim 1936.

"Türk-Sovyet Muahedesi Uzatılmayacak". **Cumhuriyet Gazetesi**. 22 Mart 1945.

"Zorunlu Göç Kıskacı". **Cumhuriyet.** 13 Haziran 1989.

"1 Milyon Bulgar Baskı Altında". **Milliyet**. 19 Şubat 1985.

İnternet Erişimli Haber Kaynakları

Batur, Nur. "Meclis'te oylanmayan '12 mil' kararı kalksın". **Hürriyet**. 8 Nisan 2005. https://www.hurriyet.com.tr/gundem/meclis-te-oylanmayan-12-mil-karari-kalksin-310125 [08.05.2020].

Bila, Fikret. "Demirel: Herkes Dış Siyaset Yapmamalı". **Milliyet**. 9 Nisan 2005. https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/demirel-herkes-dis-siyaset-yapmamali-111959 [08.05.2020].

Erhan, Çağrı. "Sayın Başbakanım Arşivleri Açınız!". **Türkiye Gazetesi**. https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/prof-dr-cagri-erhan/514806.aspx [07.10.2020].

"ABD'de Federal Yargıç, Trump'ın Yasağını Askıya Aldı". **BBC**. 29.01.2017. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38787555 [20.06.2019].

"AKP'den Çifte Afganistan Politikası". **NTV**. http://arsiv.ntv.com.tr/news/115868.asp#BODY [29.08.2020].

"Amerika Mehmetçiğin kanını istiyor". **Yeniçağ**. https://www.yenicaggazetesi.com.tr/amerika-mehmetcigin-kanini-istiyor-27235h.htm [22.08.2020].

"Ankara, Suriyeli Muhalifleri 'Resmen' Kabul Etti". **BBC**. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/10/111018_turkey_syria_opposition [10.04.2020].

"Ankara Warns Against Attack on Tomb". **Hürriyet Daily News**. 07 Ağustos 2012, http://www.hurriyetdailynews.com/ankara-warns-against-attack-on-tomb.aspx?pageID=238&nID=27233&NewsCatID=338, [22.04.2020].

"Avramopulos: Türkiye 'casus belli'yi yürürlükten kaldırsın". **Hürriyet**. 8 Temmuz 2012. https://www.hurriyet.com.tr/gundem/avramopulos-turkiye-casus-belliyi-yururlukten-kaldirsin-20939405 [08.05.2020].

"İsrail Gazze'ye Yardıma İzin Verdi". **Hürriyet**. 26 Aralık 2008. https://www.hurriyet.com.tr/dunya/israil-gazzeye-yardima-izin-verdi-10646130 [20.08.2020].

"Davutoğlu'nun Pilotaj Hatası: Vurulan Rus Uçağı İçin 'Bizzat Emir Verdim' Dedikten 8 Ay Sonra Fikir Değiştirdi". **T24**. https://t24.com.tr/haber/davutoglunun-pilotaj-hatasi-vurulan-rus-ucagi-icin-bizzat-emir-verdim-dedikten-8-ay-sonra-fikir-degistirdi,352105 [06.05.2020].

"Obama yeni göçmenlik planını açıkladı". **Anadolu Ajansı**. 21.11.2014. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/obama-yeni-gocmenlik-planini-acikladi/99470 [20.06.2019].

"Operasyonlar Durmazsa Konuşacak Bir Şey Kalmaz". **BBC**. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/08/110816_syria_turkey [10.04.2020].

"Ortadoğu İçin Bu yaz Endişeliyim" **Haber 7**. https://www.haber7.com/siyaset/haber/563043-davutoglu-ortadogu-icin-bu-yaz-endiseliyim [08.10.2020].

"Ricciardone'nin ataması Senato'da kabul edildi". **Cumhuriyet**. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/281942/Ricciardone_nin_atamasi_Senato_da_kabul_edildi.html [19.06.2019].

"Rus Uçağının Düşürülmesi Bylock'ta". **Milliyet**. https://www.milliyet.com.tr/gundem/rus-ucaginin-dusurulmesi-bylockta-vuran-eleman-cok-saglam-6115260 [07.06.2020].

"Türkiye Suriye'ye Yaptırım Uygulamaya Başlıyor"i **BBC**. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/11/111130_turkey_syria [22.08.2020].

"Who, What, Why: What Can Technocrats Achieve That Politicians Can't?". **BBC**. https://www.bbc.com/news/magazine-15720438 [29.08.2020].

"2 Yıllık İç Savaşın Kronolojisi". **Milliyet**. https://www.milliyet.com.tr/dunya/2-yillik-ic-savasin-kronolojisi-1652039 [10.04.2020].

İnternet Kaynakları

Anayasa Mahkemesi Kararı. Esas Sayısı: 1990/31. Karar Sayısı: 1990/24. **Anayasa Mahkemesi**. http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/ac5dc961-00ad-49d1-818a-a933baa9aa70?excludeGerekce=True&wordsOnly=False [29.08.2020].

Ayın Tarihi. (Eylül 1955). https://web.archive.org/web/20100106140157/http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/1955/eylul1955.htm [23.08.2020].

Ayın Tarihi. (Mayıs 1992). https://web.archive.org/web/20100106140157/http://www.byegm.gov.tr:80/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/1992/mayis1992.htm [23.08.2020].

Ayın Tarihi, (Şubat 1997), https://web.archive.org/web/20100916053338/http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/1997/subat1997.htm [30.08.2020].

Ayın Tarihi. (Nisan 1997). https://web.archive.org/web/20100108162245/http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/1997/nisan1997.htm [20.08.2020].

Başeren, Sertaç Hami. "Doğu Akdeniz'de Gerilim". **TUDAV**. http://tudav.org/calismalar/deniz-alanlari/munhasir-ekonomik-bolge/dogu-akdeniz-serhat-h-baseren/ [23.01.2020].

Güder, Süleyman. “Lotus-Bozkurt Davası”. **Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri**. http://tdpkrizleri.org/index.php/1927-bozkurt-lotus-crisis/item/210-ana-sayfa-192-1927-bozkurt-lotus-krizi [29.08.2020].

Küçük, Ayşe. “Süleymaniye (Çuval) Krizi”. **Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri**. http://www.tdpkrizleri.org/index.php/2003-sueleymaniye-cuval-krizi [28.08.2020].

Madison, James. “The Particular Structure of the New Government and the Distribution of Power Among Its Different Parts” From the New York Packet (1788), Federalist Paper N. 47. **Official Blog of the Massachusetts Trial Court Law Libraries**. https://blog.mass.gov/masslawlib/legal-history/massachusetts-declaration-of-rights-article-30/ [20.08.2018].

Milletler Cemiyeti. “League of Nations Collection of Text Concerning The Sanjak of Alexandretta” (C.282.M.183.1937). Genave, 21 Temmuz 1937. **Birleşmiş Milletler.** https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-282-M-183-1937_EN.pdf [08.09.2020].

Öztığ, Laçin İdil. “1935 Bulgaristan Krizi”. **Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri.** http://tdpkrizleri.org/index.php/1935-bulgaristan-krizi [28.08.2020].

_____. **“**1992-1993 Nahçıvan Krizi”**, Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri** http://tdpkrizleri.org/index.php/1991-nahcivan-krizi [22.08.2020].

Palmer, Sir Geoffrey. “Report of the Secretary-General’s Panel of Inquiry on the 31 May 2010 Flotilla Incident,”. **Birleşmiş Milletler**. https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-205969/ [28.08.2020].

“Adana Milletvekili Osman Faruk Loğoğlu’nun Sayın Başbakanımıza Yönelttiği 7/15126 Sayılı Yazılı Soru Önergesi”. **TBMM**. http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-15126sgc.pdf [20.08.2020].

“Antalya Milletvekili Hüseyin Çöllü’nün 7/15403 Esas Sayılı Yazılı Soru Önergesi ve Cevabı”. **TBMM**. http://www2.tbmm.gov.tr/d23/7/7-15403c.pdf [10.05.2020].

“Attitude of the United States toward the demands of the Soviet Union for revision of the regime of the Turkish Straits and other matters affecting Turkish-Soviet relations”. **Foreign Relations of The United States: Diplomatic Papers, 1945, The Near East and Africa, V. VIII.** https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945v08/ch42 [10.02.2020].

“Birleşmiş Milletler Barış Operasyonlarına Yaklaşımımız ve Katkılarımız”. **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**. http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-baris-operasyonlarina-yaklasimimiz-ve-katkilarimiz.tr.mfa [20.08.2020].

“Caber Kalesi’ndeki Süleyman Şah'ın mezarının korunması ile ilgili hususlara ilişkin yazılı soru önergesi”. **TBMM**. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/yazili_sozlu_soru_gd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=135834 [22.07.2020].

“Doğu Akdeniz’de sondaj çalışması yapmak üzere satın alınan Fatih gemisine ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin ülkemizin haklarına yönelik tutumuna ilişkin”. **TBMM**.

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/yazili_sozlu_soru_sd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=239707 [20.08.2020].

"Doğu Akdeniz'de yürütülen sondaj çalışmalarına yönelik AB'nin yaptırım kararına ve alınan önlemlere ilişkin". **TBMM**. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/yazili_sozlu_soru_sd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=253521 [20.08.2020].

"Executive Order I", **Library of Congress**. loc.gov/item/scsm000433/ [07.08.2020].

"Executive Order 9066: Resulting in the Relocation of Japanese". **USA National Archives**. https://www.archives.gov/historical-docs/todays-doc/?dod-date=219 [30.05.2019].

"Identical letters dated 23 February 2015 from the Permanent Representative of the Syrian Arab Republic to the United Nations addressed to the Secretary-General and the President of the Security Council". 25 Şubat 2015. S/2015/132. **Birleşmiş Milletler.** https://www.refworld.org/docid/54f818464.html [28.08.2020].

"Kriz". **Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük**. https://sozluk.gov.tr/ [10.08.2020].

"Hükümet". **Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük**. https://sozluk.gov.tr/ [10.08.2020].

"Memorandum From Harold H. Saunders of the National Security Council Staff to the President's Deputy Assistant for Domestic Affairs (Krogh)". Washington, 25 Mart 1971. **Foreign Relations of United States: 1969-1976, Volume E-1, Documents on Global Issues.** https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/frus/nixon/e1/c15659.htm [20.07.2020].

"Protocol Concerning the Redeployment in Hebron", **Birleşmiş Milletler**, https://peacemaker.un.org/israelopt-redeploymenthebron97 [30.08.2020].

"Report of the international fact-finding mission to investigate violations of international law, including international humanitarian and human rights law, resulting from the Israeli attacks on the flotilla of ships carrying humanitarian assistance". A/HRC/15/21. 22 Eylül 2010. **Birleşmiş Milletler.** https://www.refworld.org/docid/4cd3a8e32.htm [28.08.2020].

"Senato Atamasını Onayladı", **Habertürk**, https://www.haberturk.com/dunya/haber/676778-senato-atamasini-onayladi [07.10.2020].

"The Treaty of Versailles". **United States Senate**. https://www.senate.gov/artandhistory/history/common/generic/Feature_Homepage_TreatyVersailles.htm [30.05.2019].

"Türkiye'de Dış Politika Krizlerinde Karar Verme ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi", TÜBİTAK /SOBAG 1001 Projesi / Proje N. 112K172, **Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri**, http://tdpkrizleri.org/index.php/about [20.08.2020].

"Türkiye'nin Barışı Destekleme Harekâtına Katkıları". **Türk Silahlı Kuvvetleri Genel Kurmay Başkanlığı**. https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=BarisiDestekleme [08.07.2020].

"Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki petrol ve doğalgaz aramalarına ilişkin". **TBMM**. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/yazili_sozlu_soru_sd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=246599 [20.08.2020].

"Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki egemenlik haklarının korunmasına yönelik izleyeceği dış politikaya ilişkin". **TBMM**. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/yazili_sozlu_soru_sd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=246813 [20.08.2020].

"United Nations Treaty Collection". **Birleşmiş Milletler**. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXI-6&chapter=21&Temp=mtdsg3&clang=_en [10.10.2019].

"United Nations Resolution 688". S/RES/688. 5 Nisan 1991. **Birleşmiş Milletler**. http://unscr.com/en/resolutions/688 [31.08.2020].

"United Nations Resolution 713". S/RES/713 (1991). 25 Eylül 1991. **Birleşmiş Milletler**. http://unscr.com/en/resolutions/713[20.08.2020].

"United Nations Resolution 743". S/RES/743 (1992), 21 Şubat 1992. **Birleşmiş Milletler**. http://unscr.com/en/resolutions/743[20.08.2020].

"United Nations Resolution 794". S/RES/794 (1992). 3 Aralık 1992. **Birleşmiş Milletler**. http://unscr.com/en/resolutions/794 [20.08.2020].

"United Nations Resolution 1701". S/RES/1701. 14 Ağustos 2006. **Birleşmiş Milletler**. http://unscr.com/en/resolutions/1701 [31.08.2020].

"United Nations Resolutions 1101". S/Res./1101 (1997). 28 Mart 1997. **Birleşmiş Milletler**. http://unscr.com/en/resolutions/doc/1101 [20.08.2020]

"United Nations Resolution 1244". S/RES/1244 (1999). 10 Haziran 1999. **Birleşmiş Milletler**. https://unmik.unmissions.org/united-nations-resolution-1244 [20.08.2020].

"United Nations Resolution 1267". S/RES/1267. 15 Ekim 1999. **Birleşmiş Milletler**. https://www.undocs.org/S/RES/1267(1999) [29.08.2020].

"United Nations Resolution 1368". S/RES/1368. 11 Eylül 2001. **Birleşmiş Milletler**. https://www.undocs.org/S/RES/1368(2001) [29.08.2020].

"United Nations Resolution 1373". S/RES/1373. 28 Eylül 2001. **Birleşmiş Milletler**. https://www.undocs.org/S/RES/1373(2001) [29.08.2020].

"United Nations Resolution 1386". S/RES/1386. 20 Aralık 2001. **Birleşmiş Milletler**, https://www.undocs.org/S/RES/1386(2001) [29.08.2020].

"United Nations Resolutions 1441", S/Res./1441 (2002). 8 Kasım 2002. **Birleşmiş Milletler.** https://www.un.org/Depts/unmovic/documents/1441.pdf [28.08.2020].

"United Nations Resolution 1970". S/RES/1970, 26 Şubat 2011, **Birleşmiş Milletler**, https://www.un.org/securitycouncil/s/res/1970-%282011%29 [29.08.2020].

"United Nations Resolution 1973". S/RES/1973, 17 Mart 2011. **Birleşmiş Milletler**. https://www.un.org/press/en/2011/sc10200.doc.htm [29.08.2020].

"Yunanistan ile Güney Kıbrıs Rum Kesiminin Mısır'la imzaladığı Akdeniz'de Bitişik Bölge Anlaşmalarına ilişkin". **TBMM**. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/yazili_sozlu_soru_gd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=59343 [20.08.2020].

"2003 Yılı Ocak Ayı Toplantısı". **MGK Genel Sekreterliği**. https://www.mgk.gov.tr/index.php/2003-yili-ocak-ayi-toplantisi [28.08.2020].

"22. Dönem Milletvekili Genel Seçimi". **Türkiye Cumhuriyeti Yüksek Seçim Kurulu**. https://www.ysk.gov.tr/tr/03-kasim-2002-xxii-donem-milletvekili-genel-secimi/3009 [31.08.2020].

Resmî Gazete

"Antakya ve İskenderun meselesi hakkında Hariciye vekili Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın beyanatının tasvib edildiğine dair karar". **Resmî Gazete**, 3 Kasım 1936, 3475.

"Andlaşmaların Yapılması, Yürürlüğü ve Yayınlanması ile Bazı Andlaşmaların Yapılması için Bakanlar Kuruluna Yetki Verilmesi Hakkında Kanun". **Resmî Gazete**, 11 Haziran 1963, 11425.

"Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun". **Resmî Gazete**, 19 Ağustos 1984, 18550.

"Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanun". **Resmî Gazete**, 11 Temmuz 1939, 4255.

"Hebron'da Geçici Uluslararası Mevcudiyet Kurulması Hakkında Anlayış Muhtırası". **Resmî Gazete**, 8 Şubat 1997, 22902.

"Kara Sınırlarının Korunması ve Güvenliği Hakkında Kanun". **Resmî Gazete**, 22 Kasım 1988, 19997

"Milletlerarası Andlaşmaların Yapılması, Yürürlüğü ve Yayınlanması ile Bazı Andlaşmaların Yapılması İçin Bakanlar Kuruluna Yetki Verilmesi Hakkında Kanun". **Resmî Gazete**, 11 Haziran 1963, 11425.

"Libya'da Ortaya Çıkan Şiddet Ortamının Sona Erdirilmesini Teminen Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Tarafından Alınan Kararlar Çerçevesinde; Lüzum, Sınır, Kapsam, Şekil, Yöntem ve Zamanı Hükümetçe Takdir ve Tespit Edilmek Kaydıyla Türk Silahlı Kuvvetleri Unsurlarının Yabancı Ülkelere Gönderilmesi ve Gerekli Düzenlemelerin Hükümet Tarafından Yapılmasına Anayasanın 92 nci Maddesi Uyarınca Bir Yıl Süreyle İzin Verilmesine Dair Karar". **Resmî Gazete**, 26 Mart 2011, 27886

"Somali Halkına Ulaştırılabilmesini Sağlamak İçin Somali'de Güvenli Bir Ortamın Tesisini Öngören 794 Sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararını Desteklemek, Söz Konusu Kararın 11 İnci İşlem Maddesindeki Çağrıya Uymak Ve Somali'de Sulh Ve Güvenin Yeniden Tesisine Katkıda Bulunmak Özere, Lüzum, Hudut, Şümul Ve

Zamanı Hükümetçe Takdir Ve Tespit Edilmek Kaydıyla Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi Kararı". **Resmî Gazete**, 10.12.1992, 21431.

"Suriye'deki Durumun Oluşturduğu Tehdit Ve Riskler Çerçevesinde Hudut, Şümul, Miktar Ve Zamanı Hükümetçe Takdir Ve Tespit Edilmek Kaydıyla, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi Ve Görevlendirilmesi İle Gerekli Düzenlemelerin Hükümet Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Yapılması İçin, Türkiye Büyük Millet Meclisinin 04.10.2012 Tarihli Ve 1025 Sayılı Kararı'yla Hükümete Verilen İzin Süresinin Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca 04.10.2013 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Uzatılmasına Dair Karar". **Resmî Gazete**, 3 Ekim 2013, 28785.

"Süleyman Şah Türbesi Tahkimat Projesinin Gerçekleştirilmesine İlişkin Uygulama Protokolü". **Resmî Gazete**, 15 Mart 2007, 26463.

"T.P.A.O.'ya Ege Denizi'nde 27 arama ruhsatının verildiğini gösteren ilan". **Resmî Gazete**, 1 Kasım 1973, 14699.

"T.C. Anayasasının 30, 57, 136, 138 ve 148 inci Maddelerinin Bazı Fıkralarının Değiştirilmesi ve 2 Geçici Madde Eklenmesi Hakkında". **Resmî Gazete**, 20 Mart 1973, 14482.

"Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının bazı maddelerinin değiştirilmesi ve geçici maddeler eklenmesi hakkında Anayasa Değişikliği". **Resmî Gazete**, 22 Eylül 1971, 13964.

"Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti arasında İş Birliği Anlaşmasının tasdikine dair Kanun". **Resmî Gazete**, 16 Mayıs 1960, 10506.

"Türkiye Cumhuriyeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Arasında Akdeniz'de Kıta Sahanlığı Sınırlandırılması Hakkında Anlaşma'nın uygun bulunduğuna dair Kanunu". **Resmî Gazete**, 12 Temmuz 2012, 28351.

"Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Süleyman Şah Türbesi Tahkimat Projesinin Uygulanmasına İlişkin Ana Tutanağın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun". **Resmî Gazete**, 21 Ekim 2003, 25266.

"Türk Silahlı Kuvvetlerinin Arnavutluk'a Gönderilmesi Hususunda Hükümetin Yetkili Kılınması İçin Anayasanın 92'nci Maddesine Göre İzin Verilmesine Dair Karar". **Resmî Gazete**. 10.04.1997. 22967.

"1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki 12 Haziran 1960 tarihli ve 1 sayılı Geçici Kanuna ek «Kurucu Meclis Teşkili» hakkında Kanun". **Resmî Gazete**, 16 Aralık 1960, 10682.

"1972 Sonbahar Devresinden İtibaren Haşhaş Ekimi ve Afyon Üretiminin Yasaklanacağı Hakkında Kararname". **Resmî Gazete**. 30 Haziran 1971, 13881.

"7199 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti İle Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükûmeti Arasında Güvenlik ve Askerî İş Birliği Mutabakat Muhtırasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun". **Resmî Gazete,** 24 Aralık 2019, 30988.

Yayınlanmamış Tezler

Aybak, Sebile Yıldız. "1950-1983 Yılları Arasında Kıbrıs Sorunu ve TBMM'deki Yankıları". Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Aydın, Hüseyin. "Türkiye'nin Yurtdışına Asker Gönderme Kararlarında Yasama ve Yürütmenin Rolü". Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Bahçacı, Çınar. "Parlamento ve Dış Politika". Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Bakırcı, Fahri. "Başkanlık Sistemi, Parlamenter Sistem, Meclis Hükümeti Sistemlerinin Karşılaştırılması ve Türkiye Örneği". Ankara: TBMM Uzmanlık Tezi, 1994.

Çağlar, Mehmet Turan. "Yerelden Uluslararası Düzlemlere Suriye Krizinin Dönüşümü". Doktora Tezi. YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Gürsoy, Zehra. "Türkiye-Bulgaristan İlişkilerinde 1989 Krizi: Kriz Yönetimi Açısından Bir İnceleme". Yüksek Lisans Tezi. YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Koçer, Gökhan. "Türkiye'de Dış Politika ve Parlamento". Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.

Özkeçeci-Taner, Binnur. "The Role of Ideas in Coalition Government Foreign Policymaking: Turkey as an Example, 1991-2002". Doktora Tezi. Syracuse University, 2004.

Öztop, Fatma Anıl. "Karar Birimlerinin Dış Politika Yapım Sürecinin İşleyişine Etkileri: Türk Dış Politikası Örneği", Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Şıhmantepe, Aydın. "Ege Denizinde Aidiyeti Tartışmalı Ada, Adacık ve Kayalıklar Sorunu: Kardak Krizi'nin Çatışma Çözümü Analizi Açısından İncelenmesi". Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

Tanesen, Taner. "Kore'den Afganistan'a Türkiye'nin Uluslararası Barısı Koruma Operasyonlarına Katkıları". Yüksel Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

TBMM Tutanakları

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Toplantı Yılı I, Birleşim: 20, c.17 (26 Aralık 1963)

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Toplantı Yılı I, Birleşim: 20, c.17 (26 Aralık 1963): 6.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Toplantı Yılı I, Birleşim: 20, c.17 (26 Aralık 1963): 7-10.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Toplantı Yılı I, Birleşim 20, c. 17 (26 Aralık 1963): 15-17.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Toplantı Yılı X, Birleşim 58, c. 64 (6 Nisan 1971): 519.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Toplantı Yılı X, Birleşim 58, c. 64 (6 Nisan 1971): 567.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 135, c. 8 (24 Ekim 1962): 246-247.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 27, c.10. (9 Ocak 1963): 629.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 30, c.11. (14 Ocak 1963): 87.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 30, c.11. (14 Ocak 1963): 103-110.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 34, c.14. (23 Şubat 1963): 202.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 34, c.14. (23 Şubat 1963): 228.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 23, c.24 (2 Ocak 1964): 106-107.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 105, c. 30 (15 Haziran 1964): 527.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 105, c. 30 (15 Haziran 1964): 528.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 107, c. 30 (17 Haziran 1964): 596.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 107, c. 30 (17 Haziran 1964): 596-597

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 107, c. 30 (17 Haziran 1964): 598-599.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 107, c. 30 (17 Haziran 1964): 599.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 107, c. 30 (17 Haziran 1964): 599-600.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 107, c. 30 (17 Haziran 1964): 604.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 107, c. 30 (17 Haziran 1964): 604-605.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 107, c. 30 (17 Haziran 1964): 605.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 107, c. 30 (17 Haziran 1964): 630-634.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 107, c. 30 (17 Haziran 1964): 608-612.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 107, c. 30 (17 Haziran 1964): 628-630.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 107, c. 30 (17 Haziran 1964): 629.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 107, c. 30 (17 Haziran 1964): 632-633.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 107, c. 30 (17 Haziran 1964): 634.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 109, c. 31 (19 Haziran 1964): 56.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem I, Birleşim 55, c. 27 (19 Haziran 1964): 11-12.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem III, Birleşim 82, c. 12 (7 Nisan 1971): 465.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem III, Birleşim 114, c. 37 (23 Mayıs 1973): 537.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Dönem I, Birleşim 177, c. 4 (20 Ocak 1923): 1200-1202.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Dönem I, Birleşim 5, c.4 (5 Mart 1923): 111-112.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Dönem I, Birleşim 6, c.4 (6 Mart 1923): 176-180.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Dönem I, Birleşim 6, c. 4 (6 Mart 1923): 153- 154.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Dönem II, Birleşim 46, c. 4 (4 Şubat 1925): 94.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Dönem II, Birleşim 46, c. 4 (4 Şubat 1925): 211-213.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Dönem II, Birleşim 46, c. 4 (4 Şubat 1925): 214.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VII, Birleşim 1, c. 20 (1 Kasım 1945): 3-9.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VII, Birleşim 15, c. 20 (1 Kasım 1945): 260.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VII, Birleşim 15, c. 20 (1 Kasım 1945): 256-257

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VII, Birleşim 15, c. 20 (1 Kasım 1945): 259.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VIII, Birleşim 3, c. 1 (14 Ağustos 1946), 29-30.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, Birleşim 1, c. 2 (1 Kasım 1950): 10-11

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, Birleşim 1, c. 2 (1 Aralık 1950): 3 ve 5.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, Birleşim 1, c. 2 (1 Aralık 1950): 6.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, Birleşim 15, c. 3 (6 Aralık 1950): 54-55.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, Birleşim 1, c. 2 (1 Aralık 1950): 136

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, Birleşim 1, c. 2 (11 Aralık 1950): 139.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, Birleşim 1, c. 2 (1 Aralık 1950): 139-144.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, Birleşim 1, c. 2 (1 Aralık 1950): 151.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, Birleşim 1, c. 2 (1 Aralık 1950): 199.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XVII, Birleşim, c.12 (15 Ocak 1985).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XVII, Birleşim, c. 12 (12 Şubat 1985):501.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XVII, Birleşim, c. 12 (13 Şubat 1985):523.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XVII, Birleşim 2, c. 15 (16 Nisan 1985): 151-152.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XVII, Birleşim1, c.28 (25 Mayıs 1989): 3.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XVIII, Birleşim 1, c. 47 (1 Eylül 1990): 8-14.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XVIII, Birleşim 3, c. 47 (5 Eylül 1990): 98.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 78, c. 11 (20 Mayıs 1992): 204.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 78, c.11 (20 Mayıs 1992): 205.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 78, c.11 (20 Mayıs 1992): 208.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 78, c.11 (20 Mayıs 1992): 212.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 78, c.11 (20 Mayıs 1992): 220.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 11, c. 18 (6 Ekim 1992): 258-260.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 11, c. 18 (6 Ekim 1992): 260-263.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 36, c.22 (8 Aralık 1992): 222.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX Birleşim 36, c.22 (8 Aralık 1992): 226-227.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 36, c.22 (8 Aralık 1992): 229-230.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 36, c.22 (8 Aralık 1992): 233.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 72, c. 30 (23 Şubat 1993): 148.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 72, c. 30 (23 Şubat 1993): 189.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 73, c.30 (24 Şubat 1993): 216.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Bileşim 121 c. 88 (8 Haziran 1995).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Bileşim 121 c. 88 (8 Haziran 1995): 137.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 45, c. 19 (14 Ocak 1997): 9.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 45, c. 19 (14 Ocak 1997): 16.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 45, c. 19 (14 Ocak 1997): 22.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 59, c. 21. (20 Şubat 1997): 84.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 59, c. 21. (20 Şubat 1997): 88.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 59, c. 21. (20 Şubat 1997): 94.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 59, c. 21. (20 Şubat 1997): 95-96.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 59, c. 21. (20 Şubat 1997): 104.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 59, c. 21. (20 Şubat 1997): 107.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 80, c. 25 (9 Nisan 1997): 54-55.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XX, Birleşim 80, c. 25. (9 Nisan 1997): 54-55.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 81, c. 25 (10 Nisan 1997): 117-118.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 81, c. 25 (10 Nisan 1997): 119.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 64, c. 47 (10 Mart 1998): 178-180.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 64, c. 47 (10 Mart 1998): 248.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 64, c. 47 (10 Mart 1998): 248-249.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 64, c. 47 (10 Mart 1998): 251-252.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 64, c. 47 (10 Mart 1998): 239-243.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 67, c. 47 (17 Mart 1998).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 67, c. 47 (17 Mart 1998): 101.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 4, c. 63 (8 Ekim 1998): 353.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 4, c. 63 (8 Ekim 1998): 359.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Bileşim 3, c. 63 (7 Ekim 1998): 282-285.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Bileşim 3, c. 63 (7 Ekim 1998): 285.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Bileşim 3, c. 63 (7 Ekim 1998): 297-301.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 3, c. 63 (7 Ekim 1998): 293.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XIX, Birleşim 1, c. 62 (1 Ekim 1998): 11-12.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXI, Birleşim 5, c. 71 (10 Ekim 2001): 236.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXI, Birleşim 5, c. 71 (10 Ekim 2001): 239.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXI, Birleşim 5, c. 71 (10 Ekim 2001): 244.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXI, Birleşim 5, c. 71 (10 Ekim 2001): 259.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXI, Birleşim 39, c.6 (1 Mart 2003).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXI, Birleşim 51, c.8 (20 Mart 2003).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXII, Birleşim 31, c.4 (5 Şubat 2003): 349.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXII, Birleşim 32, c.4 (6 Şubat 2003): 583.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXII, Birleşim 124, c. 127 (5 Eylül 2006): 84.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXII, Birleşim 124, c. 127 (5 Eylül 2006): 87.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXII, Birleşim 124, c. 127 (5 Eylül 2006): 90.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXII, Birleşim 124, c. 127 (5 Eylül 2006): 102.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXII, Birleşim 124, c. 127 (5 Eylül 2006): 134.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXII, Birleşim 124, c. 127 (5 Eylül 2006): 135-144

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXII, Birleşim 124, c. 127 (5 Eylül 2006): 139-140.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXII, Birleşim 124, c. 127 (5 Eylül 2006): 1602.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXIII, Birleşim 110, c. 70 (2 Haziran 2010).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXIII, Birleşim 111, c. 70 (3 Haziran 2010).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXIII, Birleşim: 127, c.74 (01 Temmuz 2010): 128.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXIV, Birleşim 127, c. 25 (29 Haziran 2012): 207.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXIV, Birleşim 4, c. 30 (4 Ekim 2012).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXIV, Birleşim 4, c. 30 (4 Ekim 2012): 278.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXIV, Birleşim 4, c. 30 (4 Ekim 2012): 280-281.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXIV, Birleşim 3, c. 59 (3 Ekim 2013).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXVI, Birleşim 4, c.1 (25 Kasım 2015).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXVI, Birleşim 7, c.1 (30 Kasım 2015).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXVI, Birleşim 7, c.1 (30 Kasım 2015): 207.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXVII, Birleşim 41 (2 Ocak 2020).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XXVII, Birleşim 41 (2 Ocak 2020).

TBMM Tutanak Dergisi (Birleşik Toplantı), Toplantı Yılı VII, Birleşim 2, c.7 (17 Kasım 1967): 4-5.

TBMM Tutanak Dergisi (Gizli Oturum), Dönem XIII, Bileşim 2, c. 13 (18 Temmuz 1974): 3-5.

TBMM Tutanak Dergisi (Gizli Oturum), Dönem XIII, Bileşim 2, c. 13 (18 Temmuz 1974): 5.

TBMM Tutanak Dergisi (Gizli Oturum), Dönem XIII, Bileşim 2, c. 13 (18 Temmuz 1974): 7-11.

TBMM Tutanak Dergisi (Gizli Oturum), Dönem XIII, Bileşim 2, c. 13 (18 Temmuz 1974): 11.

TBMM Tutanak Dergisi (Gizli Oturum), Dönem XIII, Bileşim 2, c. 13 (20 Temmuz 1974).

TBMM Tutanak Dergisi (Gizli Oturum), Dönem XIII, Bileşim 3, c. 13 (20 Temmuz 1974): 19-33.

TBMM Tutanak Dergisi (Kapalı Oturum), Dönem XVIII, Birleşim 3, c. 47 (5 Eylül 1990): 4.

TBMM Tutanak Dergisi (Kapalı Oturum), Dönem XVIII, Birleşim 3, c. 47 (5 Eylül 1990): 11-13.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem II, Birleşim 16, c.7 (19 Mart 1924): 743-744.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem II, Birleşim 38, c.21 (9 Ocak 1926): 92.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem II, Birleşim 115, c.26 (7 Haziran 1926): 164-165.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem II, Birleşim 115, c.26 (7 Haziran 1926): 176.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem IV, Birleşim 65, c. 9 (18 Haziran 1932): 163.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem IV, Birleşim 65, c. 9 (18 Haziran 1932): 4-7.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem IV, Birleşim 65, c. 9 (18 Haziran 1932): 163-168.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem IV, Birleşim 65, c. 9 (18 Haziran 1932): 163.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem IV, Birleşim 65, c. 9 (18 Haziran 1932): 163.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem IV, Birleşim 65, c. 9 (18 Haziran 1932): 164.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem IV, Birleşim 65, c. 9 (18 Haziran 1932): 164-165.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem V, Birleşim 1, c.13 (01.11.1936): 6.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem V, Birleşim 8, c. 13, (27.11.1936): 79.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem V, Birleşim 30, c. 15, (29 Ocak 1937): 161.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem V, Birleşim 45, c.17 (7 Nisan 1937): 19.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem V, Birleşim 45, c.17 (7 Nisan 1937): 20-22.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem V, Birleşim 45, c.17 (7 Nisan 1937): 21.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem VI, Birleşim 37, c. 4 (7 Temmuz 1939).

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem X, Birleşim 1, c. 7 (12 Eylül 1955): 668.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem X, Birleşim 1, c. 7 (12 Eylül 1955): 668-669.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem X, Birleşim 1, c. 7 (12 Eylül 1955): 669.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem X, Birleşim 1, c. 7 (12 Eylül 1955): 669.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem X, Birleşim 1, c. 7 (12 Eylül 1955): 670-671.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem X, Birleşim 1, c. 7 (12 Eylül 1955): 671-672.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem X, Birleşim 1, c. 7 (12 Eylül 1955): 673-674.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem X, Birleşim 1, c. 7 (12 Eylül 1955): 676.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem X, Birleşim 1, c. 7 (12 Eylül 1955).

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem X, Birleşim 1, c. 7 (12 Eylül 1955): 684.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem X, Birleşim 1, c. 7 (12 Eylül 1955): 688-689.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem X, Birleşim 1, c. 7 (12 Eylül 1955): 689.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem X, Birleşim 15, c. 8 (16 Aralık 1955): 267.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem X, Birleşim 15, c. 8 (16 Aralık 1955): 271.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem X, Birleşim 15, c. 8 (16 Aralık 1955): 299.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem X, Birleşim 15, c. 8 (16 Aralık 1955): 63.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem X, Birleşim 23, c. 9 (13 Ocak 1956): 2.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem XI, Birleşim 86, c. 7 (26 Temmuz 1958): 820.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem XI, Birleşim 87, c. 7 (21 Ağustos 1958): 632.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem XI, Birleşim 87, c. 7 (21 Ağustos 1958): 843.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem XI, Birleşim 87, c. 7 (21 Ağustos 1958): 844.

Anayasalar

ABD Anayasası. 1787. **Amerika Birleşik Devletleri Senatosu**. https://www.senate.gov/civics/resources/pdf/US_Constitution-Senate_Publication_103-21.pdf, Senat [30.05.2019].

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. 1924.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. 1961.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. 1982.

EKLER

Ek 1. Yurt Dışına Asker Gönderme, Ülkeye Asker Kabulü ve Türtk Silahlı Kuvvetlerin Kullanılmasına İlişkin TBMM Kararları		
Karar No/ Karar Tarihi/ Resmî Gazete Tarihi	**Karar**	**İlgili Kriz**
1705 / 11.12.1950 / 28.12.1950	Birleşmiş Milletler emrine Kore'ye Silâhlı kuvvetler gönderilmesi hususunda Hükümet tarafından verilen hukuki ve siyasi izahatını tasvip edilmesine dair olan önergesinin kabulü kararı	Kore Krizi
93 / 16.03.1994 / 18.03.1964	İmzalanan ve Yürürlükte Olan Andlaşmalar Uyarınca Gerektiği Vakit, Kıbrıs'a Türk Silahlı Kuvvetlerinin Gönderilmesine İzin Verilmesi Kararı	1964 Kıbrıs Krizi
148 / 17.11.1967 / 20.11.1967	Mer'i Milletlerarası Andlaşmaların Verdiği Hakka İstinaden; 16/3/1964 Tarih Ve 93 Sayılı Kararla Türkiye Büyük Millet Meclisi Tarafından Hükümete Verilen Yetkinin Kullanılmasından Doğacak Muhtemel İnkişaf Ve İhtilâtlar Karşısında; Lüzum, Hudut Ve Şümulü Hükümetçe Takdir Ve Tayin Olunacak Şekilde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesine İzin Verilmesi Kararı	1967 Kıbrıs Krizi
303 / 20.07.1974 / 21.07.1974	Dış Siyasi Olayların Ortaya Çıkardığı Ağır Şartlar Sonunda Ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin 16/3/1964 Gün Ve 93 Sayılı; 17/11/1967 Gün Ve 148 Sayılı Kararları İle Verilen İzne Dayanılarak, Kıbrıs'a Yapılan İndirme Ve Çıkarma Harekâtının Meydana Getirmesi Muhtemel İhtilâtlar Karşısında; Gerekliliği, Sınırı Ve Miktarı Hükümetçe Takdir Ve Tayin Olunacak Şekilde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesine Anayasa'nın 66'ncı Maddesi Uyarınca İzin Verilmesi Kararı	1974 Kıbrıs Krizi
107 / 12.08.1990 / 14.08.1990	Irak'ın Kuveyt'i İşgali Ve Sonrasında Meydana Gelen Ve Ülkemizi Yakından İlgilendiren Olaylar Sebebiyle, Türk Devletinin Ve Cumhuriyetinin Varlığını Tehlikeye Düşürmesi Muhtemel Gelişmeler Karşısında, Anayasanın 117 Nci Maddesine Göre Millî Güvenliğin Sağlanmasından Ve Silahlı Kuvvetlerin Yurt Savunmasına Hazırlanmasından Yüce Meclise Karşı Sorumlu Bulunan Hükümete; Ülkemize Bir Tecavüz Vuku Halinde Derhal Mukabele Edilmesi Maksadına Münhasır Olarak, Savaş Hali İlanı. Silahlı Kuvvetlerin Kullanılması, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi Veya Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Türkiye'de Bulunması Konularında Anayasanın 92 Nci Maddesi Uyarınca İzin Verilmesi Kararı	Körfez Krizi
108 / 05.09.1990 / 07.09.1990	Körfez Krizi Sebebiyle, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesine Ve Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Türkiye'de Bulunmasına, Anayasanının 92 Nci Maddesi Uyarınca İzin Verilmesine Dair	Körfez Krizi
126 / 17.01.1991 / 17.01.1991	Irak'ın Kuveyt'i İşgal Ve İlhak Etmesi Sonucu Ortaya Çıkan Körfez Krizi Sebebiyle Öncelikle Ortadoğu'da Barışın Ve İstikrarın Yeniden Tesisi İçin 678 Sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararını Desteklemek Ve Ülkemizin Muhtemel Tehlikelere Karşı Güvenliğinin İdame Ettirilmesini Sağlamak, Kriz Süresince Ve Sonrasında Hasıl Olabilecek Gelişmeler İstikametinde Türkiye'nin Yüksek Menfaatlerini Etkili Bir Şekilde Korumak Ve Kollamak, Hadiselerin Seyrine Göre İleride Telafisi Güç Bir Durumla Karşılaşmamaya Yönelik Süratli Ve Dinamik Bir Politika İzlenmesine Yardımcı Olmak Üzere; Lüzum, Hudut, Şümul Ve Zamanı Hükümetçe Takdir Ve Tayın Olunacak Şekilde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesine Ve Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Türkiye'de Bulunmasına, Bu Kuvvetlerin Kullanılmalarına Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca İzin Verilmesi Kararı	Körfez Krizi
180 / 26.06.1992 / 28.06.1992	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 688 Sayılı Karan Da Göz Önünde Tutularak Ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin 17.1.1991 Tarih Ve 126 Sayılı Kararına Dayanılarak Başlatılan "Provide Comfort II" Harekatı Çerçevesinde Ülkemizde Konuşlandırılan Çokuluslu Gücün Görev Süresinin Çok Uluslu Gücün Yapısı, Güce Bağlı Yabancı Ülke Silahlı Kuvvetleri Personelinin Ülkemizde Tabi Olacakları Statünün Tayini, Türkiye'nin Güce Katkısı Ve Bu Gücün Amaçlarına Uygun Biçimde Kullanılmasıyla İlgili Bütün Kararlan Almaya Bakanlar Kurulunun Yetkili Kılınmasına; Anayasanın 92 'nci Maddesi Uyarınca İzin Verilmesi Kararı	Körfez Krizi
204 / 08.12.1992/ 10.12.1992	Somali Halkına Ulaştırılabilmesini Sağlamak İçin Somali'de Güvenli Bir Ortamın Tesisini Öngören 794 Sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararını Desteklemek, Söz Konusu Kararın 11 İnci İşlem Maddesindeki Çağrıya Uymak Ve Somali'de Sulh Ve Güvenin Yeniden Tesisine Katkıda Bulunmak Özere,	Somali Krizi

	Lüzum, Hudut, Şümul Ve Zamanı Hükümetçe Takdir Ve Tespit Edilmek Kaydıyla Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi Kararı	
205 / 08.12.1992 / 10.12.1992	Bosna-Hersek'de Süregelen İnsanlık Trajedisine Çözüm Getirmek Ve İnsancıl Yardım Ulaştırmak İçin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 743 Sayılı Kararıyla Eski Yugoslavya'ya Ve Bu Kapsamda Bosna-Hersek'e Gönderilmesi Kararlaştırılan Birleşmiş Milletler Barış Gücüne (UNPROFOR) Ve Bosna-Hersek Ve Diğer Eski Yugoslavya Cumhuriyetleri Konusunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyince Alınabilecek Güç Kullanma Kararlarına Katılmak Üzere, Lüzum, Hudut, Şümul Ve Zamanı Hükümetçe Takdir Ve Tespit Edilmek Kaydıyla Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesine, Anayasanın 92 'nci Maddesi Uyarınca İzin Verilmesi Kararı	Bosna Krizi
206 / 24.12.1992 / 26.12.1992	Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 17/I/199I Tarih Ve 126 Sayılı Kararına Dayanılarak Başlatılan "Provide Comfort H" Harekâtı Çerçevesinde Ülkemizde Konuşlandırılan Çokuluslu Gücün Görev Süresinin 31 Aralık 1992 Tarihinden İtibaren 6 Ay Süre İle Uzatılmasına; Çokuluslu Gücün Yapısının, Güce Bağlı Yabana Ülke Silahlı Kuvvetleri Personelinin Ülkemizde Tabi Olacakları Statünün Tayini, Türkiye'nin Güce Katkısı Ve Bu Gücün Amaçlarına Uygun Biçimde Kullanılmasıyla İlgili Bütün Kararlan Almaya Ve Mevzuatı Çıkarmaya Ve Gerektiğinde Harekâtı Sona Erdirmeye Bakanlar Kurulunun Yetkili Kılınması İçin; Anayasanın 92 'nci Maddesine Göre İzin Verilmesi Kararı	Körfez Krizi
245 / 24.06.1993 / 26.06.1993	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 688 Sayılı Kararını da Göz Önünde Tutularak Ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 17/1/1991 Tarih Ve 126 Sayılı Kararı'na Dayanılarak Başlatılan "Provide Comfort II" Huzur Harekâtı Çerçevesinde Ülkemizde Konuşlandırılan Ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 24.12.1992 Tarihli Ve 206 Sayılı Kararı İle Görev Suresi Uzatılan Çokuluslu Gücün Görev Süresinin 1 Temmuz 1993 Tarihinden İtibaren 6 Ay Daha Uzatılmasına; Çokuluslu Gücün Yapısı, Güce Bağlı Yabana Ülke Silahlı Kuvvetleri Personelinin Ülkemizde Tabi Olacakları Statünün Tayini, Türkiye'nin Güce Katkısı Ve Bu Gücün Amaçlarına Uygun Biçimde Kullanılmasıyla İlgili Bütün Kararları Almaya Ve Gerektiğinde Herekâtı Sona Erdirmeye Bakanlar Kurulunun Yetkili Kılınması İçin; Anayasanın 92 'nci Maddesine Göre İzin Verilmesi,	Körfez Krizi
279 / 28.12.1993/ 30.12.2993	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 688 Sayılı Kararı Da Göz Önünde Tutularak Ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin 17.1.1991 Tarih Ve 126 Sayılı Kararma Dayanılarak Başlatılan "Provide Comfort H" Huzur Harekâtı Çerçevesinde Ülkemizde Konuşlandırılan Ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin 24.6.1993 Tarihli Ve 245 Sayılı Karan İle Görev Süresi Uzatılan Çokuluslu Gücün Görev Süresinin 31 Aralık 1993 Tarihinden İtibaren 6 Ay Süreyle Uzatılmasına; Çokuluslu Gücün Yapısı, Güce Bağlı Yabancı Ülke Silahlı Kuvvetleri Personelinin Ülkemizde Tabi Olacakları Statünün Tayini, Türkiye'nin Güce Katkısı Ve Bu Gücün Amaçlarına Uygun Biçimde Kullanılmasıyla İlgili Bütün Kararları Almaya Ve Gerektiğinde Harekâtı Sona Erdirmeye Bakanlar Kurulunun Yetkili Kılınması İçin Anayasanın 92 İnci Maddesine Göre İzin Verilmesi Kararı	Körfez Krizi
325 / 14.06.1994/ 16.06.1994	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 688 Sayılı Kararı Da Gözönünde Tutularak Ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 17.1.1991 Tarih Ve 126 Sayılı Kararı'na Dayanılarak Başlatılan "Provide Comfort II" Huzur Harekâtı Çerçevesinde Ülkemizde Konuşlandırılan Ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin 28.12.1993 Tarihli Ve 279 Sayılı Kararı İle Görev Süresi Uzatılan Çokuluslu Gücün Görev Süresinin 30 Haziran 1994 Tarihinden İtibaren 6 Ay Süreyle Uzatılmasına; Çokuluslu Gücün Yapısı, Güce Bağlı Yabancı Ülke Silahlı Kuvvetleri Personelinin Ülkemizde Tabi Olacakları Statünün Tayini, Türkiye'nin Güce Katkısı Ve Bu Gücün Amaçlarına Uygun Biçimde Kullanılmasıyla İlgili Bütün Kararları Almaya Ve Gerektiğinde Harekatı Sona Erdirmeye Bakanlar Kurulu'nun Yetkili Kılınması İçin Anayasanın 92 'nci Maddesine Göre İzin Verilmesi Kararı	Körfez Krizi
353 / 28.12.1994/ 30.12.1994	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 688 Sayılı Kararı Da Göz Önünde Tutularak Ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin 17.1.1991 Tarih Ve 126 Sayılı Kararına Dayanılarak Başlatılan "Provide Comford II" Huzur Harekatı Çerçevesinde Ülkemizde Konuşlandırılan Ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin 14.6.1994 Tarihli Ve 325 Sayılı Kararı İle Görev Süresi Uzatılan Çokuluslu Gücün Görev Süresinin 31 Aralık 1994 Tarihinden İtibaren 6 Ay Süreyle Uzatılmasına; Çokuluslu Gücün Yapısı, Güce Bağlı Yabancı Ülke Silahlı Kuvvetleri Personelinin Ülkemizde Tabi Olacakları Statünün Tayini; Türkiye'nin Güce Katkısı Ve Bu Gücün Amaçlarına Uygun Biçimde Kullanılmasıyla İlgili Bütün Kararları Almaya Ve Gerektiğinde Harekatı Sona Erdirmeye Bakanlar Kurulunun Yetkili Kılınmasına; Anayasanın 92 'nci Maddelerine Göre İzin Verilmesi Kararı	Körfez Krizi
371 / 27.06.1995/ 29.06.1995	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 688 Sayılı Kararı Da Göz Önünde Tutularak Ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin 17.1.1991 Tarih Ve 126 Sayılı Kararına Dayanılarak Başlatılan "Provide Confort II" Huzur Harekâtı Çerçevesinde Ülkemizde Konuşlandırılan Ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin 28.12.1994 Tarihli Ve 353 Sayılı Kararı İle Görev Süresi Uzatılan Çokuluslu Gücün Görev Süresinin 30 Haziran 1995 Tarihinden İtibaren 6 Ay Süreyle Uzatılmasına; Çokuluslu Gücün Yapısı, Güce Bağlı Yabancı Ülke Silahlı Kuvvetleri Personelinin Ülkemizde Tabi Olacakları Statünün Tayini, Türkiye'nin	Körfez Krizi

	Güce Katkısı Ve Bu Gücün Amaçlarına Uygun Biçimde Kullanılmasıyla İlgili Bütün Kararları Almaya Ve Gerektiğinde Harekatı Sona Erdirmeye Bakanlar Kurulunun Yetkili Kılınmasına; Anayasanın 92 'nci Maddesine Göre İzin Verilmesi Kararı	
386 / 28.10.1995/ 31.10.1995	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 688 Sayılı Kararı Da Göz Önünde Tutularak Ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin 17.1.1991 Tarih Ve 126 Sayılı Kararına Dayanılarak Başlatılan "Provide Comfort II"Huzur Harekâtı Çerçevesinde Ülkemizde Konuşlandırılan Ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin 27.6.1995 Tarihli Ve 371 Sayılı Kararı İle Görev Süresi Uzatılan Çokuluslu Gücün Görev Süresinin 31 Aralık 1995 Tarihinden İtibaren 3 Ay Süreyle Uzatılmasına; Çokuluslu Gücün Yapısı, Güce Bağlı Yabancı Ülke Silahlı Kuvvetleri Personelinin Ülkemizde Tabi Olacakları Statünün Tayini, Türkiye'nin Güce Katkısı Ve Bu Gücün Amaçlarına Uygun Biçimde Kullanılmasıyla İlgili Bütün Kararları Almaya Ve Gerektiğinde Harekâtı Sona Erdirmeye Bakanlar Kurulunun Yetkili Kılınmasına; Anayasanın 92 'nci Maddesine Göre İzin Verilmesi Kararı	Körfez Krizi
409 / 28.03.1996/ 30.03.1996	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 688 Sayılı Kararı Da Göz Önünde Tutularak Ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 17.1.1991 Tarih Ve 126 Sayılı Kararı'na Dayanılarak Başlatılan "Provide Comfort II" Huzur Harekâtı Çerçevesinde Ülkemizde Konuşlandırılan Ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 28.10.1995 Tarihli 386 Sayılı Kararı İle Görev Süresi Uzatılan Çokuluslu Gücün Görev Süresinin 31 Mart 1996 Tarihinden İtibaren 3 Ay Süreyle Uzatılmasına; Çokuluslu Gücün Yapısı, Güce Bağlı Yabancı Ülke Silahlı Kuvvetleri Personelinin Ülkemizde Tabi Olacakları Statünün Tayini, Türkiye'nin Güce Katkısı Ve Bu Gücün Amaçlarına Uygun Biçimde Kullanılmasıyla İlgili Bütün Kararları Almaya Ve Gerektiğinde Harekâtı Sona Erdirmeye Bakanlar Kurulu'nun Yetkili Kılınmasına; Anayasanın 92 'nci Maddesine Göre İzin Verilmesi Kararı	Körfez Krizi
435 / 18.06.1996/ 19.06.1996	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 688 Sayılı Kararı Da Göz Önünde Tutularak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 17.1.1991 Tarihli Ve 126 Sayılı Kararı'na Dayanılarak Başlatılan "Provide Comfort II" Huzur Harekâtı Çerçevesinde Ülkemizde Konuşlandırılan Ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 28.3.1996 Tarihli Ve 409 Sayılı Kararı İle Görev Süresi 31 Mart 1996 Tarihinden İtibaren 3 Ay Uzatılan Çokuluslu Gücün Görev Süresinin, Türkiye Büyük Millet Meclisinin Karar Tarihinden Başlamak Üzere 31.7.1996 Tarihine Kadar Uzatılmasına, Çokuluslu Gücün Yapısı, Güce Bağlı Yabancı Ülke Silahlı Kuvvetleri Personelinin Ülkemizde Tabi Olacakları Statünün Tayini, Türkiye'nin Güce Katkısı Ve Bu Gücün Amaçlarına Uygun Biçimde Kullanılmasıyla İlgili Bütün Kararları Almaya Ve Gerektiğinde Harekâtı Sona Erdirmeye Bakanlar Kurulu'nun Yetkili Kılınmasına; Anayasanın 92''nci Maddesine Göre İzin Verilmesi Kararı	Körfez Krizi
452 / 30.07.1996 / 30.07.1996	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 688 Sayılı Kararı Da Göz Önünde Tutularak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 17.1.1991 Tarih Ve 126 Sayılı Kararı'na Dayanılarak Başlatılan "Provide Comfort II" Huzur Harekatı Çerçevesinde Ülkemizde Konuşlandırılan Çokuluslu Gücün Görev Süresinin 31 Temmuz 1996 Tarihinden İtibaren 5 Ay Süreyle Uzatılması Kararı	Körfez Krizi
477 / 25.12.1996 / 27.12.1996	Körfez Krizi Sonrası Irak İle İlgili Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararlarının Hedeflerine Ve Ruhuna Uygun Olarak Ve Irak'ın Toprak Bütünlüğünün Muhafaza Edilmesine Özen Göstererek, Amerika Birleşik Devletleri Hava Unsurlarıyla İngiltere Hava Unsurlarının Katılımıyla, Türkiye Tarafından Belirlenecek İlke ve Kurallara Bağlı Olarak, Sadece Keşif Ve Gerektiğinde Önleme Uçuşlarıyla Sınırlı Hava Harekatında Bulunulmasına, Lüzum, Hudut, Kapsam Ve Zamanı Hükümetçe Tayin Ve Takdir Olunmak Üzere 31 Aralık 1996 Tarihinden İtibaren 6 Ay Süre İle Bakanlar Kurulu'nun Yetkili Kılınması İçin Anayasanın 92'nci Maddesine Göre İzin Verilmesi	Körfez Krizi
487 / 20.02.1997 / 22.02.1997	Türkiye Tarafından Hebron (El-Halil)'A Askeri Personel Gönderilmesi Hususunda Hükümetin Yetkili Kılınması İçin, Anayasanın 92 'nci Maddesine Göre İzin Verilmesine Dair Karar	Arnavutluk Krizi
492 / 10.04.1997 / 12.04.1997	Türk Silahlı Kuvvetlerinin Arnavutluk'a Gönderilmesi Hususunda Hükümetin Yetkili Kılınması İçin Anayasanın 92'nci Maddesine Göre İzin Verilmesine Dair Karar	Arnavutluk Krizi
506 / 26.06.1997 / 28.06.1997	"Kuzeyden Keşif Harekatı"nın Görev Süresinin Uzatılmasına Dair Karar	Körfez Krizi
528 / 25.12.1997 / 26.12.1997	"Kuzeyden Keşif Harekatı"nın Görev Süresinin Uzatılmasına Dair Karar	Körfez Krizi
587 / 23.07.1998 / 13.07.1998	Türk Silahlı Kuvvetlerinin Arnavutluk'a Gönderilmesi Hususunda Hükümetin Yetkili Kılınması İçin, Anayasa'nın 92'nci Maddesine Göre İzin Verilmesine Dair Karar	Arnavutluk Krizi
596 / 08.10.1998 / 13.10.1998	Kosova Kriziyle İlgili Olarak Oluşturulabilecek "Çokuluslu Müşterek Güç"e Katılmak Üzere Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yurtdışına Gönderilmesine, Anayasanın 92'nci Maddesine Göre İzin Verilmesine Dair Karar	Kosova Krizi
621 / 24.12.1998 / 26.12.1998	"Kuzeyden Keşif Harekatı"nın Görev Süresinin Uzatılmasına Dair Karar	Körfez Krizi
642 / 23.06.1999 / 25.06.199	"Kuzeyden Keşif Harekatı"nın Görev Süresinin Uzatılmasına Dair Karar	Körfez Krizi
658 / 25.12.1999 /	"Kuzeyden Keşif Harekatı"nın Görev Süresinin Uzatılmasına Dair Karar	Körfez Krizi

28.12.1999		
698 / 28.06.2000 / 30.06.200	"Kuzeyden Keşif Harekatı"nın Görev Süresinin Uzatılmasına Dair Karar	Körfez Krizi
710 / 17.12.2000 / 19.12.2000	"Kuzeyden Keşif Harekatı"nın Görev Süresinin Uzatılmasına Dair Karar Karar	Körfez Krizi
720 / 25.06.2001 / 27.06.2001	"Kuzeyden Keşif Harekatı"nın Görev Süresinin Uzatılmasına Dair Karar Karar	Körfez Krizi
722 / 10.10.2001/ 10.10.2001	Hükümet, Anayasanın 92 Nci Ve 117 Nci Maddeleri Uyarınca, Gereği, Kapsamı, Sınırı, Zamanı Ve Süresi Hükümetçe Belirlenmek Üzere, Terörizme Karşı Başlatılan Sürekli Özgürlük Harekâtı Ve Devamının İcrası Kapsamında Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi, Yabancı Silahlı Kuvvetler Unsurlarının Türkiye'de Bulunması Ve Hükümetçe Verilecek İzin Ve Belirlenecek Esaslar Çerçevesinde Bu Kuvvetlerin Kullanılması İçin Hükümete İzin Verilmesi Kararı	Afganistan
730/ 25.12.2001 / 27.12.2001	"Kuzeyden Keşif Harekatı"nın Görev Süresinin Uzatılmasına Dair Karar	Körfez Krizi
743 / 18.06.2002 / 20.06.2002	"Kuzeyden Keşif Harekatı"nın Görev Süresinin Uzatılmasına Dair Karar	Körfez Krizi
753 / 25.12.2002 / 27.12.2002	"Kuzeyden Keşif Harekatı"nın Görev Süresinin Uzatılmasına Dair Karar	Körfez Krizi
759 / 06.02.2003 / 07.02.2003	Türkiye'deki Askeri Üs Ve Tesisler İle Limanlarda Gerekli Yenileştirme, Geliştirme, İnşaat Ve Tevsi Çalışmaları İle Alt Yapı Faaliyetlerinde Bulunmak Amacıyla, Amerika Birleşik Devletleri'ne Mensup Teknik Ve Askeri Personelin 3 Ay Süreyle Türkiye'de Bulunmasına İzin Verilmesine İlişkin Karar	
763 / 20.03.2003 / 21.03.2003	Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kuzey Irak'a Gönderilmesine; Bu Kuvvetlerin Gerektiğinde Belirlenecek Esaslar Dairesinde Kullanılmasına Ve Muhtemel Bir Askeri Harekat Çerçevesinde Yabancı Silahlı Kuvvetlere Mensup Hava Unsurlarının Türk Hava Sahasını Türk Makamları Tarafından Belirlenecek Esaslara Ve Kurallara Göre Kullanmaları İçin Gerekli Düzenlemelerin Yapılmasına, Anayasanın 92 Nci Maddesi Uyarınca 6 Ay Süreyle İzin Verilmesine Dair Karar	ABD'nin Irak'ı İşgali
782 / 07.10.2003 / 08.10.2003	Türk Silahlı Kuvvetlerinin Güvenlik Ve İstikrara Katkı Yapmak Amacıyla Irak'a Gönderilmesine; Bu Kuvvetlerin Görev Ve Kullanılmasına İlişkin Gerekli Düzenlemelerin Hükümet Tarafından Yapılmasına Anayasa'nın 92'nci Maddesi Uyarınca Bir Yıl Süreyle İzin Verilmesine Dair Karar	ABD'nin Irak'ı İşgali
876 / 27.06.2006 / 27.06.2006	Avrupa Birliği'nin "Avrupa Kuvveti Kongo Demokratik Cumhuriyeti Harekatı"Na Katılımın, Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliği Adaylığını Destekleyeceği, Avrupa Güvenlik Ve Savunma Politikasına Verdiğimiz Destek İle Uyumlu Olduğu Ve Ülkemizin Genel Olarak Barışı Destekleme Harekatlarına Olan Yaklaşımı İle Örtüşmesi Nedeniyle; Anayasanın 92 Nci Ve 117 Nci Maddeleri Uyarınca Gereği, Sınırı, Kapsamı Ve Zamanı Hükümetçe Takdir Ve Tespit Edilmek Kaydıyla, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin "Avrupa Kuvveti Kongo Demokratik Cumhuriyeti Harekatı" Kapsamında Yurt Dışına Gönderilmesi Ve Hükümetçe Verilecek İzin Ve Belirlenecek Esaslar Çerçevesinde Bu Kuvvetlerin Kullanılması İçin Hükümete İzin Verilmesi Kararı	Kongo Krizi
880 / 05.09.2006/ 07.09.2006	Türk Silahlı Kuvvetlerinin Lübnan'a Gönderilmesi Hususunda Anayasanın 92 Nci Maddesi Uyarınca Hükümete İzin Verilmesine Dair Karar	Lübnan Krizi
892 / 29.05.2007 / 01.06.2007	Birleşmiş Milletler Geçici Görev Gücü Bünyesinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin 5 Eylül 2007 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Unıfil Harekâtına İştirak Etmesi Hususunda Anayasanın 92 Nci Maddesi Uyarınca Hükümete İzin Verilmesine Dair Karar	Lübnan-İsrail Krizi
903 / 17.10.2007 / 19.10.2007	Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Irak'ın Kuzeyinden Ülkemize Yönelik Terör Tehdidinin Ve Saldırıların Bertaraf Edilmesi Amacıyla, Sınır Ötesi Harekat Ve Müdahalede Bulunmak Üzere, Irak'ın Pkk Teröristlerinin Yuvalandıkları Kuzey Bölgesi İle Mücavir Alanlara Gönderilmesi Ve Görevlendirilmesi Hususunda Anayasanın 92 Nci Maddesi Uyarınca Hükümete Bir Yıl Süreyle İzin Verilmesine Dair Karar	
925 / 08.07.2008 / 11.07.2008	Birleşmiş Milletler Geçici Görev Gücü Bünyesinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin 5 Eylül 2008 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha UNIFIL Harekâtına İştirak Etmesi Hususunda Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca Hükümete İzin Verilmesine Dair Karar	Lübnan-İsrail Krizi
929 / 08.10.2008 / 10.10.2008	Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Irak'ın Kuzeyinden Ülkemize Yönelik Terör Tehdidinin Ve Saldırılarının Bertaraf Edilmesi Amacıyla, Sınır Ötesi Harekat Ve Müdahalede Bulunmak Üzere, Irak'ın PKK Teröristlerinin Yuvalandıkları Kuzey Bölgesi İle Mücavir Alanlara Gönderilmesi Ve Görevlendirilmesi İçin Türkiye Büyük Millet Meclisinin 17/10/2007 Tarih Ve 903 Sayılı Kararıyla Hükümete Verilen Bir Yıllık İzin Süresinin Anayasanın 92 Nci Maddesi Uyarınca 17/10/2008 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Süreyle Uzatılmasına Dair Karar	
934 / 10.02.2009 / 13.02.2009	Türk Silahlı Kuvvetleri Deniz Unsurlarının, Korsanlık/Deniz Haydutluğu Ve Silahlı Soygun Eylemleriyle Mücadele Amacıyla Yürütülen Uluslararası Çabalara Destek Vermek Üzere Aden Körfezi, Somali Karasuları Ve Açıkları, Arap Denizi Ve Mücavir Bölgelerde Görevlendirilmesi Hususunda Anayasanın 92 Nci Maddesi Uyarınca Hükümete Bir Yıl Süreyle İzin Verilmesine Dair Karar	Aden Korsanlık Krizi

940 / 23.06.2009 / 25.06.2009	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin Unıfıl'in Görev Süresinin Uzatılması Yönünde Karar Alması Durumunda; Hudut, Şümul Ve Miktarı Hükümetçe Belirlenecek Türk Silahlı Kuvvetleri Unsurlarının, 1701 Sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararı Ve 880 Sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Kararı İle Tespit Edilen İlkeler Kapsamında 5 Eylül 2009 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Unıfıl Harekatına İştirak Etmesi Ve Bununla İlgili Gerekli Düzenlemelerin Hükümet Tarafından Yapılması İçin Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca İzin Verilmesine Dair Karar	Lübnan-İsrail Krizi
948 / 06.10.2009 / 13.10.2009	Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Irak'ın Kuzeyinden Ülkemize Yönelik Terör Tehdidinin Ve Saldırılarının Bertaraf Edilmesi Amacıyla, Sınır Ötesi Harekat Ve Müdahalede Bulunmak Üzere, Irak'ın PKK Teröristlerinin Yuvalandıkları Kuzey Bölgesi İle Mücavir Alanlara Gönderilmesi Ve Görevlendirilmesi İçin Türkiye Büyük Millet Meclisinin 17/10/2007 Tarih Ve 903 Sayılı Kararıyla Hükümete Verilen Ve 8/10/2008 Tarihli Ve 929 Sayılı Kararı İle Bir Yıl Uzatılan İzin Süresinin, Anayasanın 92 Nci Maddesi Uyarınca 17/10/2009 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Uzatılmasına Dair Karar	
956 / 02.02.2010 / 05.02.2010	Türk Silahlı Kuvvetleri Deniz Unsurlarının; Korsanlık/Deniz Haydutluğu Ve Silahlı Soygun Eylemleriyle Mücadele Amacıyla Yürütülen Uluslararası Çabalara Destek Vermek Üzere, Gereği, Kapsamı, Zamanı Ve Süresi Hükümetçe Belirlenecek Şekilde Aden Körfezi, Somali Karasuları Ve Açıkları, Arap Denizi Ve Mücavir Bölgelerde Görevlendirilmesi Ve Bununla İlgili Gerekli Düzenlemelerin Hükümet Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Yapılması İçin Türkiye Büyük Millet Meclisinin 10/2/2009 Tarihli Ve 934 Sayılı Kararı İle Hükümete Verilen İzin Süresinin Anayasanın 92 İnci Maddesi Uyarınca 10/2/2010 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Uzatılmasına Dair Karar	Aden Korsanlık Krizi
969 / 24.06.2010 / 24.06.2010	Birleşmiş Milletler Geçici Görev Gücü Bünyesinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin 5 Eylül 2010 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Unıfıl Harekâtına İştirak Etmesi Hususunda Anayasanın 92 Nci Maddesi Uyarınca Hükümete İzin Verilmesine Dair Karar	Lübnan-İsrail Krizi
975 / 12.10.2010/ 15.10.2010	Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Irak'ın Kuzeyinden Ülkemize Yönelik Terör Tehdidinin Ve Saldırılarının Bertaraf Edilmesi Amacıyla, Sınır Ötesi Harekat Ve Müdahalede Bulunmak Üzere, Irak'ın PKK Teröristlerinin Yuvalandıkları Kuzey Bölgesi İle Mücavir Alanlara Gönderilmesi Ve Görevlendirilmesi İçin Türkiye Büyük Millet Meclisinin 17/10/2007 Tarih Ve 903 Sayılı Kararıyla Hükümete Verilen Ve 8/10/2008 Ve 6/10/2009 Tarihli 929 Ve 948 Sayılı Kararları İle Birer Yıl Uzatılan İzin Süresinin Anayasanın 92 Nci Maddesi Uyarınca 17/10/2010 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Uzatılmasına Dair Karar	
984 / 07.02.2011/ 10.02.2011	Türk Silahlı Kuvvetleri Deniz Unsurlarının; Korsanlık/Deniz Haydutluğu Ve Silahlı Soygun Eylemleriyle Mücadele Amacıyla Yürütülen Uluslararası Çabalara Destek Vermek Üzere, Gereği, Kapsamı, Zamanı Ve Süresi Hükümetçe Belirlenecek Şekilde Aden Körfezi, Somali Karasuları Ve Açıkları, Arap Denizi Ve Mücavir Bölgelerde Görevlendirilmesi Ve Bununla İlgili Gerekli Düzenlemelerin Hükümet Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Yapılması İçin Türkiye Büyük Millet Meclisinin 10/2/2009 Tarihli Ve 934 Sayılı Kararıyla Hükümete Verilen Ve 2/2/2010 Tarihli Ve 956 Sayılı Kararıyla Bir Yıl Uzatılan İzin Süresinin Anayasanın 92 Nci Maddesi Uyarınca 10/2/2011 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Uzatılmasına Dair Karar	Aden Korsanlık Krizi
988 / 24.03.2011 / 26.03.2011	Libya'da Ortaya Çıkan Şiddet Ortamının Sona Erdirilmesini Teminen Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Tarafından Alınan Kararlar Çerçevesinde; Lüzum, Sınır, Kapsam, Şekil, Yöntem Ve Zamanı Hükümetçe Takdir Ve Tespit Edilmek Kaydıyla Türk Silahlı Kuvvetleri Unsurlarının Yabancı Ülkelere Gönderilmesi Ve Gerekli Düzenlemelerin Hükümet Tarafından Yapılmasına Anayasanın 92 Nci Maddesi Uyarınca Bir Yıl Süreyle İzin Verilmesine Dair Karar	Libya Krizi
996 / 05.07.2011 / 09.08.2011	Birleşmiş Milletler Geçici Görev Gücü Bünyesinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin 5 Eylül 2011 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Unıfıl Harekâtına İştirak Etmesi Hususunda Anayasanın 92 Nci Maddesi Uyarınca Hükümete İzin Verilmesine Dair Karar	Lübnan-İsrail Krizi
1005 / 05.10.2011 / 08.10.2011	Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Irak'ın Kuzeyinden Ülkemize Yönelik Terör Tehdidinin Ve Saldırılarının Bertaraf Edilmesi Amacıyla, Sınır Ötesi Harekat Ve Müdahalede Bulunmak Üzere, Irak'ın PKK Teröristlerinin Yuvalandıkları Kuzey Bölgesi İle Mücavir Alanlara Gönderilmesi Ve Görevlendirilmesi İçin Türkiye Büyük Millet Meclisinin 17/10/2007 Tarihli Ve 903 Sayılı Kararıyla Hükümete Verilen Ve 8/10/2008, 6/10/2009 Ve 12/10/2010 Tarihli 929, 948 Ve 975 Sayılı Kararları İle Birer Yıl Uzatılan İzin Süresinin Anayasanın 92 Nci Maddesi Uyarınca 17/10/2011 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Uzatılmasına Dair Karar	
1008 / 25.01.2012 / 31.01.2012	Türk Silahlı Kuvvetleri Deniz Unsurlarının; Korsanlık/Deniz Haydutluğu Ve Silahlı Soygun Eylemleriyle Mücadele Amacıyla Yürütülen Uluslararası Çabalara Destek Vermek Üzere, Gereği, Kapsamı, Zamanı Ve Süresi Hükümetçe Belirlenecek Şekilde Aden Körfezi, Somali Karasuları Ve Açıkları, Arap Denizi Ve Mücavir Bölgelerde Görevlendirilmesi Ve Bununla İlgili Gerekli Düzenlemelerin Hükümet Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Yapılması İçin Türkiye Büyük Millet Meclisinin 10/2/2009 Tarihli Ve 934 Sayılı Kararıyla Hükümete Verilen Ve 2/2/2010 Ve 7/2/2011 Tarihli 956 Ve 984 Sayılı Kararları	Aden Korsanlık Krizi

	İle Birer Yıl Uzatılan İzin Süresinin Anayasanın 92 Nci Maddesi Uyarınca 10/2/2012 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Uzatılmasına Dair Karar	
1023 / 29.06.2012 / 04.07.2012	Birleşmiş Milletler Geçici Görev Gücü Bünyesinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin 05.09.2012 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Unıfil Harekâtına İştirak Etmesi Hususunda Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca Hükümete İzin Verilmesine Dair Karar	Lübnan-İsrail Krizi
1025 / 04.10.2012 / 06.10.2012	Suriye'deki Durumun Oluşturduğu Tehdit Ve Riskler Çerçevesinde Hudut, Şümul, Miktar Ve Zamanı Hükümetçe Takdir Ve Tespit Edilmek Kaydıyla, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi Ve Görevlendirilmesi İle Gerekli Düzenlemelerin Hükümet Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Yapılması İçin, Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca Bir Yıl Süreyle İzin Verilmesine Dair Karar	Suriye Krizi
1026 / 11.10.2012 / 16.10.2012	Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Irak'ın Kuzeyinden Ülkemize Yönelik Terör Tehdidinin Ve Saldırılarının Bertaraf Edilmesi Amacıyla, Sınır Ötesi Harekât Ve Müdahalede Bulunmak Üzere, Irak'ın Pkk Teröristlerinin Yuvalandıkları Kuzey Bölgesi İle Mücavir Alanlara Gönderilmesi Ve Görevlendirilmesi İçin Türkiye Büyük Millet Meclisinin 17.10.2007 Tarihli Ve 903 Sayılı Kararıyla Hükümete Verilen Ve 08.10.2008, 06.10.2009, 12.10.2010 Ve 05.10.2011 Tarihli 929, 948, 975 Ve 1005 Sayılı Kararları İle Birer Yıl Uzatılan İzin Süresinin Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca 17.10.2012 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Uzatılmasına Dair Karar	
1031 / 05.02.2013 / 08.02.2013	Türk Silahlı Kuvvetleri Deniz Unsurlarının; Korsanlık/Deniz Haydutluğu Ve Silahlı Soygun Eylemleriyle Mücadele Amacıyla Yürütülen Uluslararası Çabalara Destek Vermek Üzere, Gereği, Kapsamı, Zamanı Ve Süresi Hükümetçe Belirlenecek Şekilde Aden Körfezi, Somali Karasuları Ve Açıkları, Arap Denizi Ve Mücavir Bölgelerde Görevlendirilmesi Ve Bununla İlgili Gerekli Düzenlemelerin Hükümet Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Yapılması İçin Türkiye Büyük Millet Meclisinin 10.02.2009 Tarihli Ve 934 Sayılı Kararı'yla Hükümete Verilen Ve 02.02.2010, 07.02.2011 Ve 25.01.2012 Tarihli 956, 984 Ve 1008 Sayılı Kararları İle Birer Yıl Uzatılan İzin Süresinin Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca 10.02.2013 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Uzatılmasına Dair Karar	Aden Korsanlık Krizi
1045 / 06.07.2013 / 11.07.2013	Birleşmiş Milletler Geçici Görev Gücü Bünyesinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin 05.09.2013 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha UNIFIL Harekâtına İştirak Etmesi Hususunda Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca Hükümete İzin Verilmesine Dair Karar	Lübnan-İsrail Krizi
1047 / 03.10.2013 / 04.10.2013	Suriye'deki Durumun Oluşturduğu Tehdit Ve Riskler Çerçevesinde Hudut, Şümul, Miktar Ve Zamanı Hükümetçe Takdir Ve Tespit Edilmek Kaydıyla, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi Ve Görevlendirilmesi İle Gerekli Düzenlemelerin Hükümet Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Yapılması İçin, Türkiye Büyük Millet Meclisinin 04.10.2012 Tarihli Ve 1025 Sayılı Kararı'yla Hükümete Verilen İzin Süresinin Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca 04.10.2013 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Uzatılmasına Dair Karar	Suriye Krizi
1049 / 10.10.2013 / 12.10.2013	Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Irak'ın Kuzeyinden Ülkemize Yönelik Terör Tehdidinin Ve Saldırılarının Bertaraf Edilmesi Amacıyla, Sınır Ötesi Harekât Ve Müdahalede Bulunmak Üzere, Irak'ın Pkk Teröristlerinin Yuvalandıkları Kuzey Bölgesi İle Mücavir Alanlara Gönderilmesi Ve Görevlendirilmesi İçin Türkiye Büyük Millet Meclisinin 17.10.2007 Tarihli Ve 903 Sayılı Kararıyla Hükümete Verilen Ve 08.10.2008, 06.10.2009, 12.10.2010, 05.10.2011 Ve 11.10.2012 Tarihli 929, 948, 975, 1005 Ve 1026 Sayılı Kararları İle Birer Yıl Uzatılan İzin Süresinin Anayasanın 92?Nci Maddesi Uyarınca 17.10.2013 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Uzatılmasına Dair Karar	
1054 / 16.01.2014 / 21.01.2014	Türk Silahlı Kuvvetleri Deniz Unsurlarının; Korsanlık/Deniz Haydutluğu Ve Silahlı Soygun Eylemleriyle Mücadele Amacıyla Yürütülen Uluslararası Çabalara Destek Vermek Üzere, Gereği, Kapsamı, Zamanı Ve Süresi Hükümetçe Belirlenecek Şekilde Aden Körfezi, Somali Karasuları Ve Açıkları, Arap Denizi Ve Mücavir Bölgelerde Görevlendirilmesi Ve Bununla İlgili Gerekli Düzenlemelerin Hükümet Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Yapılması İçin Türkiye Büyük Millet Meclisinin 10.02.2009 Tarihli Ve 934 Sayılı Kararıyla Hükümete Verilen Ve 02.02.2010, 07.02.2011, 25.01.2012 Ve 05.02.2013 Tarihli 956, 984, 1008 Ve 1031 Sayılı Kararları İle Birer Yıl Uzatılan İzin Süresinin Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca 10.02.2014 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Uzatılmasına Dair Karar	Aden Korsanlık Krizi
1067 / 02.07.2014 / 04.07.2014	Birleşmiş Milletler Geçici Görev Gücü Bünyesinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin 5.9.2014 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Unıfil Harekâtına İştirak Etmesi Hususunda Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca Hükümete İzin Verilmesine Dair Karar	Lübnan-İsrail Krizi
1071 / 02.10.2014 / 02.10.2014	Türk Silahlı Kuvvetlerinin Gerektiği Takdirde Sınır Ötesi Harekât Ve Müdahalede Bulunmak Üzere Yabancı Ülkelere Gönderilmesi Ve Aynı Amaçlara Yönelik Olmak Üzere Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Türkiye'de Bulunması, Bu Kuvvetlerin Hükümetin Belirleyeceği Esaslara Göre Kullanılması İle Risk Ve Tehditlerin Giderilmesi İçin Her Türlü Tedbirin Alınması Ve Bunlara İmkân Sağlayacak Düzenlemelerin Hükümet Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Yapılması İçin Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca Hükümete Bir Yıl Süreyle İzin Verilmesine Dair Karar	Suriye Krizi

1076 / 20.11.2014 / 27.11.2014	Hudut, Şümul, Miktar Ve Zamanı Hükümetçe Takdir Ve Tespit Edilmek Üzere, Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Avrupa Birliğinin Orta Afrika Cumhuriyeti Ve Mali'de İcra Ettiği Harekât Ve Misyonlar Kapsamında Yurt Dışına Gönderilmesi ve Hükümet Tarafından Verilecek İzin Ve Belirlenecek Esaslar Çerçevesinde Bu Kuvvetlerin Kullanılması İçin Hükümete Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca Bir Yıl Süreyle İzin Verilmesine İlişkin Karar	Mali Krizi
1079 / 06.01.2015 / 10.01.2015	Türk Silahlı Kuvvetleri Unsurlarının Nato'nun Afganistan'da İcra Edeceği Kararlı Destek Misyonu Ve Devamı Kapsamında Yurt Dışına Gönderilmesi, Aynı Amaçlara Yönelik Olmak Üzere Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Anılan Misyon'a Katılmak İçin Ülkemiz Üzerinden Afganistan'a İntikali İle Geri İntikali Kapsamında Türkiye'de Bulunması Ve Bunlara İmkân Sağlayacak Düzenlemelerin Hükümet Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Yapılması İçin, Anayasa'nın 92'nci Maddesi Uyarınca Hükümete İki Yıl Süreyle İzin Verilmesine İlişkin Karar	Afganistan Krizi
1082 / 03.02.2015 / 06.02.2015	Türk Silahlı Kuvvetleri Deniz Unsurlarının; Korsanlık/Deniz Haydutluğu Ve Silahlı Soygun Eylemleriyle Mücadele Amacıyla Yürütülen Uluslararası Çabalara Destek Vermek Üzere, Gereği, Kapsamı, Zamanı Ve Süresi Hükümetçe Belirlenecek Şekilde Aden Körfezi, Somali Karasuları Ve Açıkları, Arap Denizi Ve Mücavir Bölgelerde Görevlendirilmesi Ve Bununla İlgili Gerekli Düzenlemelerin Hükümet Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Yapılması İçin Türkiye Büyük Millet Meclisinin 10.02.2009 Tarihli Ve 934 Sayılı Kararı İle Hükümete Verilen Ve 02.02.2010, 07.02.2011, 25.01.2012, 05.02.2013 Ve 16.01.2014 Tarihli 956, 984, 1008, 1031 Ve 1054 Sayılı Kararları İle Birer Yıl Uzatılan İzin Süresinin Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca 10.02.2015 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Uzatılmasına Dair Karar	Aden Korsanlık Krizi
1094 / 08.07.2015 / 11.07.2015	Birleşmiş Milletler Geçici Görev Gücü Bünyesinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin 05.09.2015 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Unıfil Harekâtına İştirak Etmesi Hususunda Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca Hükümete İzin Verilmesine Dair Karar	Lübnan-İsrail Krizi
1098 / 03.09.2015 / 08.09.2015	Türkiye'nin Ulusal Güvenliğine Yönelik Terör Tehdidi Ve Her Türlü Güvenlik Riskine Karşı Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Gerekli Her Türlü Tedbiri Almak, Irak Ve Suriye'deki Tüm Terörist Örgütlerden Ülkemize Yönelebilecek Saldırıları Bertaraf Etmek Ve Kitlesel Göç Gibi Diğer Muhtemel Risklere Karşı Ulusal Güvenliğimizin İdame Ettirilmesini Sağlamak İçin Hudut, Şümul, Miktar Ve Zamanı Hükümetçe Takdir Ve Tayin Olunacak Şekilde, Gerektiğinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi, Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Türkiye'de Bulunması Ve Bu Kuvvetlerin Hükümetin Belirleyeceği Esaslara Göre Kullanılması İle Hükümet Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Gerekli Düzenlemelerin Yapılması İçin Türkiye Büyük Millet Meclisinin 02.10.2014 Tarihli Ve 1071 Sayılı Kararıyla Hükümete Verilen Bir Yıllık İzin Süresinin Anayasa'nın 92'nci Maddesi Uyarınca 02.10.2015 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Uzatılmasına Dair Karar	Suriye Krizi
1107 / 09.02.2016 / 16.02.2016	Türk Silahlı Kuvvetleri Deniz Unsurlarının; Korsanlık/Deniz Haydutluğu Ve Silahlı Soygun Eylemleriyle Mücadele Amacıyla Yürütülen Uluslararası Çabalara Destek Vermek Üzere; Gereği, Kapsamı, Zamanı Ve Süresi Hükümetçe Belirlenecek Şekilde Aden Körfezi, Somali Karasuları Ve Açıkları, Arap Denizi Ve Mücavir Bölgelerde Görevlendirilmesi Ve Bununla İlgili Gerekli Düzenlemelerin Hükümet Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Yapılması İçin Türkiye Büyük Millet Meclisinin 10/2/2009 Tarihli Ve 934 Sayılı Kararı İle Hükümete Verilen Ve Son Olarak 3/2/2015 Tarihli 1082 Sayılı Karar İle Bir Yıl Uzatılan İzin Süresinin Anayasanın 92 Nci Maddesi Uyarınca 10/2/2016 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Uzatılmasına Dair Karar	Aden Korsanlık Krizi
1115 / 27.06.2016 / 01.07.2016	Birleşmiş Milletler Geçici Görev Gücü Bünyesinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin 05.09.2016 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Unıfil Harekâtına İştirak Etmesi Hususunda Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca Hükümete İzin Verilmesine Dair Karar	Lübnan-İsrail Krizi
1119 / 02.08.2016 / 11.08.2016	Hudut, Şümul, Miktar Ve Zamanı Hükümetçe Takdir Ve Tespit Edilmek Üzere, Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Birleşmiş Milletlerin Mali Ve Orta Afrika Cumhuriyeti'nde İcra Ettiği Harekat Ve Misyonlar Kapsamında Yurt Dışına Gönderilmesi Ve Hükümet Tarafından Verilecek İzin Ve Belirlenecek Esaslar Çerçevesinde Bu Kuvvetlerin Kullanılması İçin Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca Hükümete Bir Yıl Süreyle İzin Verilmesine Dair Karar	Mali Krizi
1128 / 01.10.2016 / 02.10.2016	Türkiye'nin Ulusal Güvenliğine Yönelik Terör Tehdidi Ve Her Türlü Güvenlik Riskine Karşı Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Gerekli Her Türlü Tedbiri Almak, Irak Ve Suriye'deki Tüm Terörist Örgütlerden Ülkemize Yönelebilecek Saldırıları Bertaraf Etmek Ve Kitlesel Göç Gibi Diğer Muhtemel Risklere Karşı Ulusal Güvenliğimizin İdame Ettirilmesini Sağlamak İçin Hudut, Şümul, Miktar Ve Zamanı Hükümetçe Takdir Ve Tayin Olunacak Şekilde, Gerektiğinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi, Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Türkiye'de Bulunması Ve Bu Kuvvetlerin Hükümetin Belirleyeceği Esaslara Göre Kullanılması İle Hükümet Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Gerekli Düzenlemelerin Yapılması İçin Türkiye Büyük Millet Meclisinin 03.09.2015 Tarihli Ve 1098 Sayılı Kararıyla Hükümete Verilen Bir Yıllık İzin Süresinin	Suriye Krizi

	Anayasa'nın 92'nci Maddesi Uyarınca 02.10.2016 Tarihinden İtibaren 30.10.2017 Tarihine Kadar Uzatılmasına Dair Karar	
1133 / 03.01.2017 / 05.01.2017	Türk Silahlı Kuvvetleri Unsurlarının Nato'nun Afganistan'da İcra Edeceği Kararlı Destek Misyonu Ve Devamı Kapsamında Yurt Dışına Gönderilmesi, Aynı Amaçlara Yönelik Olmak Üzere Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Anılan Misyon'a Katılmak İçin Ülkemiz Üzerinden Afganistan'a İntikali İle Geri İntikali Kapsamında Türkiye'de Bulunması Ve Bunlara İmkân Sağlayacak Düzenlemelerin Hükümet Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Yapılması İçin, Türkiye Büyük Millet Meclisinin 06.01.2015 Tarihli Ve 1079 Sayılı Kararı İle Hükümete Verilen İzin Süresinin Anayasanın 92 Nci Maddesi Uyarınca 06.01.2017 Tarihinden İtibaren İki Yıl Daha Uzatılmasına Dair Karar	Afganistan Krizi
1136 / 08.02.2017 / 11.02.2017	Türk Silahlı Kuvvetleri Deniz Unsurlarının; Korsanlık/Deniz Haydutluğu Ve Silahlı Soygun Eylemleriyle Mücadele Amacıyla Yürütülen Uluslararası Çabalara Destek Vermek Üzere; Gereği, Kapsamı, Zamanı Ve Süresi Hükümetçe Belirlenecek Şekilde Aden Körfezi, Somali Karasuları Ve Açıkları, Arap Denizi Ve Mücavir Bölgelerde Görevlendirilmesi Ve Bununla İlgili Gerekli Düzenlemelerin Hükümet Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Yapılması İçin Türkiye Büyük Millet Meclisinin 10/2/2009 Tarihli Ve 934 Sayılı Kararı İle Hükümete Verilen Ve Son Olarak 9/2/2016 Tarihli Ve 1107 Sayılı Karar İle Bir Yıl Uzatılan İzin Süresinin Anayasanın 92 Nci Maddesi Uyarınca 10/2/2017 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Uzatılmasına Dair Kara	Aden Korsanlık Krizi
1155 / 17.07.2017 / 18.07.2017	Birleşmiş Milletler Geçici Görev Gücü Bünyesinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin 05.09.2017 Tarihinden İtibaren 31.10.2018 Tarihine Kadar Unıfil Harekâtına İştirak Etmesi Hususunda Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca Hükümete İzin Verilmesine Dair Karar	Lübnan-İsrail Krizi
1156 / 17.07.2017 / 18.07.2017	Hudut, Şümul, Miktar Ve Zamanı Hükümetçe Takdir Ve Tespit Edilmek Üzere, Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Birleşmiş Milletlerin Mali Ve Orta Afrika Cumhuriyeti'nde İcra Ettiği Harekat Ve Misyonlar Kapsamında Yurt Dışına Gönderilmesi Ve Hükümet Tarafından Verilecek İzin Ve Belirlenecek Esaslar Çerçevesinde Bu Kuvvetlerin Kullanılması İçin Hükümete Verilen İznin Süresinin Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca 02.08.2017 Tarihinden İtibaren 31.10.2018 Tarihine Kadar Uzatılmasına Dair Karar	Mali Krizi
1162 / 23.09.2017 / 24.09.2017	Türkiye'nin Millî Güvenliğine Yönelik Ayrılıkçı Hareketler, Terör Tehdidi Ve Her Türlü Güvenlik Riskine Karşı Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Gerekli Her Türlü Tedbiri Almak, Irak Ve Suriye'deki Tüm Terörist Örgütlerden Ülkemize Yönelebilecek Saldırıları Bertaraf Etmek Ve Kitlesel Göç Gibi Diğer Muhtemel Risklere Karşı Ulusal Güvenliğimizin İdame Ettirilmesini Sağlamak İçin Hudut, Şümul, Miktar Ve Zamanı Hükümetçe Takdir Ve Tayin Olunacak Şekilde, Gerektiğinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi, Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Türkiye'de Bulunması Ve Bu Kuvvetlerin Hükümetin Belirleyeceği Esaslara Göre Kullanılması İle Hükümet Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Gerekli Düzenlemelerin Yapılması İçin Anayasa'nın 92'nci Maddesi Uyarınca Türkiye Büyük Millet Meclisinin 02.10.2014 Tarihli Ve 1071 Sayılı Kararıyla Hükümete Verilen Ve Son Olarak 01.10.2016 Tarihli Ve 1128 Sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Kararıyla 30.10.2017 Tarihine Kadar Uzatılan İzin Süresinin 30.10.2017 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Uzatılmasına Dair Karar	Suriye Krizi
1179 / 07.02.2018 / 13.02.2018	Türk Silahlı Kuvvetleri Deniz Unsurlarının; Korsanlık/Deniz Haydutluğu Ve Silahlı Soygun Eylemleriyle Mücadele Amacıyla Yürütülen Uluslararası Çabalara Destek Vermek Üzere; Gereği, Kapsamı, Zamanı Ve Süresi Hükümetçe Belirlenecek Şekilde Aden Körfezi, Somali Karasuları Ve Açıkları, Arap Denizi Ve Mücavir Bölgelerde Görevlendirilmesi Ve Bununla İlgili Gerekli Düzenlemelerin Hükümet Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Yapılması İçin Türkiye Büyük Millet Meclisinin 10/2/2009 Tarihli Ve 934 Sayılı Kararı İle Hükümete Verilen Ve Son Olarak 8/2/2017 Tarihli Ve 1136 Sayılı Karar İle Bir Yıl Uzatılan İzin Süresinin Anayasanın 92 Nci Maddesi Uyarınca 10/2/2018 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Uzatılmasına Dair Karar	Aden Korsanlık Krizi
1198 / 02.10.2018 / 05.10.2018	Hudut, Şümul, Miktar Ve Zamanı Hükümetçe Takdir Ve Tespit Edilmek Üzere, Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Birleşmiş Milletlerin Mali Ve Orta Afrika Cumhuriyeti'nde İcra Ettiği Harekat Ve Misyonlar Kapsamında Yurt Dışına Gönderilmesi Ve Hükümet Tarafından Verilecek İzin Ve Belirlenecek Esaslar Çerçevesinde Bu Kuvvetlerin Kullanılması İçin Hükümete Verilen İznin Süresinin Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca 31.10.2018 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Uzatılmasına Dair Karar	Mali Krizi
1199 / 03.10.2018 / 09.10.2018	Türkiye'nin Millî Güvenliğine Yönelik Ayrılıkçı Hareketler, Terör Tehdidi Ve Her Türlü Güvenlik Riskine Karşı Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Gerekli Her Türlü Tedbiri Almak, Irak Ve Suriye'deki Tüm Terörist Örgütlerden Ülkemize Yönelebilecek Saldırıları Bertaraf Etmek Ve Kitlesel Göç Gibi Diğer Muhtemel Risklere Karşı Ulusal Güvenliğimizin İdame Ettirilmesini Sağlamak İçin Hudut, Şümul, Miktar Ve Zamanı Hükümetçe Takdir Ve Tayin Olunacak Şekilde, Gerektiğinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi, Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Türkiye'de Bulunması Ve Bu Kuvvetlerin Hükümetin Belirleyeceği Esaslara Göre Kullanılması İle Hükümet Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Gerekli Düzenlemelerin Yapılması İçin Anayasa'nın 92'nci Maddesi	Suriye Krizi

	Uyarınca Türkiye Büyük Millet Meclisinin 02.10.2014 Tarihli Ve 1071 Sayılı Kararıyla Hükümete Verilen Ve Son Olarak 23.09.2017 Tarihli Ve 1162 Sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Kararıyla 30.10.2018 Tarihine Kadar Uzatılan İzin Süresinin 30.10.2018 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Uzatılmasına Dair Karar.	
1201 / 16.10.2018 / 20.10.2018	Hudut, Şümul Ve Miktarı Cumhurbaşkanınca Belirlenecek Türk Silahlı Kuvvetleri Unsurlarının, 1701 (2006) Sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararı ve 880 Sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Kararıyla Tespit Edilen İlkeler Kapsamında 31.10.2018 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Unıfıl'e İştirak Etmesi Ve Bununla İlgili Gerekli Düzenlemelerin Cumhurbaşkanınca Yapılması İçin Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca İzin Verilmesine Dair Karar	Lübnan-İsrail Krizi
1206 / 25.12.2018 / 29.12.2018	Türk Silahlı Kuvvetleri Unsurlarının Nato'nun Afganistan'da İcra Etmekte Olduğu Kararlı Destek Misyonu Ve Devamı Kapsamında Yurt Dışına Gönderilmesi, Aynı Amaçlara Yönelik Olmak Üzere Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Anılan Misyon'a Katılmak Amacıyla Ülkemiz Üzerinden Afganistan'a İntikali İle Geri İntikali Kapsamında Türkiye'de Bulunması Ve Bunlara İmkân Sağlayacak Düzenlemelerin Cumhurbaşkanı Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Yapılması İçin, 06.01.2015 Tarihli Ve 1079 Sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Kararı İle Verilen Ve 03.01.2017 Tarihli Ve 1133 Sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Kararı İle Uzatılan İzin Süresinin Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca 06.01.2019 Tarihinden İtibaren İki Yıl Uzatılmasına Dair Karar	Afganistan Krizi
1207 / 05.02.2019 / 09.02.2019	Türk Silahlı Kuvvetleri Deniz Unsurlarının Aden Körfezi, Somali Karasuları Ve Açıkları, Arap Denizi Ve Mücavir Bölgelerde Görevlendirilmesi, Denizde Terörizmle Mücadele Harekâtlarına Katkı Sağlanabilmesi Maksadıyla Unsurlarımızın Bölge Ülkeleri Karasuları Dışında Denizde Terörizmle Mücadele Görevi İçin Yetkilendirilmeleri Ve Bununla İlgili Gerekli Düzenlemelerin Cumhurbaşkanı Tarafından Yapılması İçin Türkiye Büyük Millet Meclisinin 10/2/2009 Tarihli Ve 934 Sayılı Kararı İle Verilen Ve Son Olarak 7/2/2018 Tarihli Ve 1179 Sayılı Karar İle Bir Yıl Uzatılan İzin Süresinin Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca 10/2/2019 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Uzatılmasına Dair Karar	Aden Korsanlık Krizi
1231 / 08.10.2019 / 10.10.2019	Türkiye'nin Millî Güvenliğine Yönelik Ayrılıkçı Hareketler, Terör Tehdidi Ve Her Türlü Güvenlik Riskine Karşı Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Gerekli Her Türlü Tedbiri Almak, Irak Ve Suriye'deki Tüm Terörist Örgütlerden Ülkemize Yönelebilecek Saldırıları Bertaraf Etmek Ve Kitlesel Göç Gibi Diğer Muhtemel Risklere Karşı Ulusal Güvenliğimizin İdame Ettirilmesini Sağlamak İçin Hudut, Şümul, Miktar Ve Zamanı Cumhurbaşkanınca Takdir Ve Tayin Olunacak Şekilde, Gerektiğinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi, Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Türkiye'de Bulunması Ve Bu Kuvvetlerin Cumhurbaşkanının Belirleyeceği Esaslara Göre Kullanılması İle Cumhurbaşkanı Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Gerekli Düzenlemelerin Yapılması İçin Anayasa'nın 92'nci Maddesi Uyarınca Türkiye Büyük Millet Meclisinin 02.10.2014 Tarihli Ve 1071 Sayılı Kararıyla Verilen Ve Son Olarak 03.10.2018 Tarihli Ve 1199 Sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Kararıyla 30.10.2019 Tarihine Kadar Uzatılan İzin Süresinin 30.10.2019 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Uzatılmasına Dair Karar	Suriye Krizi
1232 / 08.10.2019 / 10.10.2019	Hudut, Şümul, Miktar Ve Zamanı Cumhurbaşkanınca Takdir Ve Tespit Edilmek Üzere, Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Birleşmiş Milletlerin Mali Ve Orta Afrika Cumhuriyeti'nde İcra Ettiği Harekat Ve Misyonlar Kapsamında Yurt Dışına Gönderilmesi Ve Cumhurbaşkanınca Verilecek İzin Ve Belirlenecek Esaslar Çerçevesinde Bu Kuvvetlerin Kullanılması İçin Verilen İznin Süresinin Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca 31.10.2019 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Uzatılmasına Dair Karar	Mali Krizi
1233 / 22.10.2019 / 26.10.2019	Hudut, Şümul Ve Miktarı Cumhurbaşkanınca Belirlenecek Türk Silahlı Kuvvetleri Unsurlarının, 1701 (2006) Sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararı Ve 880 Sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Kararıyla Tespit Edilen İlkeler Kapsamında 31.10.2019 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha UNIFIL'e İştirak Etmesi Ve Bununla İlgili Gerekli Düzenlemelerin Cumhurbaşkanınca Yapılması İçin Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca İzin Verilmesine Dair Karar	Lübnan-İsrail Krizi
1238 / 02.01.2020 / 03.01.2020	Hudut, Şümul, Miktar Ve Zamanı Cumhurbaşkanınca Takdir Ve Tayin Olunacak Şekilde, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Gerektiği Takdirde Türkiye Sınırları Dışında Harekât Ve Müdahalede Bulunmak Üzere Yabancı Ülkelere Gönderilmesi, Bu Kuvvetlerin Cumhurbaşkanının Belirleyeceği Esaslara Göre Kullanılması İle Risk Ve Tehditlerin Giderilmesi İçin Her Türlü Tedbirin Alınması Ve Bunlara İmkân Sağlayacak Düzenlemelerin Cumhurbaşkanı Tarafından Belirlenecek Esaslara Göre Yapılması İçin Anayasa'nın 92'nci Maddesi Uyarınca Bir Yıl Süreyle İzin Verilmesine Dair Karar	Libya Krizi
1241 / 05.02.2020 / 08.02.2020	Türk Silahlı Kuvvetleri Deniz Unsurlarının Aden Körfezi, Somali Karasuları Ve Açıkları, Arap Denizi Ve Mücavir Bölgelerde Görevlendirilmesi, Denizde Terörizmle Mücadele Harekâtlarına Katkı Sağlanabilmesi Maksadıyla Unsurlarımızın Bölge Ülkeleri Karasuları Dışında Denizde Terörizmle Mücadele Görevi İçin Yetkilendirilmeleri Ve Bununla İlgili Gerekli Düzenlemelerin Cumhurbaşkanı Tarafından Yapılması İçin Türkiye Büyük Millet Meclisinin 10/2/2009 Tarihli Ve 934 Sayılı Kararı İle Verilen Ve Son Olarak 5/2/2019 Tarihli Ve 1207 Sayılı Karar İle Bir Yıl Uzatılan İzin Süresinin Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca 10/2/2020 Tarihinden İtibaren Bir Yıl Daha Uzatılmasına Dair Karar	Aden Korsanlık Krizi

Resmî Gazete ve TBMM Tutanaklarından faydalanılarak oluşturulmuştur.
Resmî Gazete, www.resmigazete.gov [06.10.2020].
TBMM, https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html [06.10.2020].

ÖZ GEÇMİŞ

2005 yılında Kocaeli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun olmuştur. 2013'te Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde yüksek lisansını tamamlamıştır. Yüksek lisans tez çalışması "Kriz Yönetimi Açısından Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı" başlığındadır. "Türkiye'de Dış Politika Krizlerinde Karar Verme ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi" başlıklı TÜBİTAK 1001 Projesi (Proje No: 112K172)'nde araştırmacı-bursiyer olarak yer almıştır. Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde doktora çalışmasını "Türk Dış Politikasını İlgilendiren Krizlerde Yasama-Yürütme İlişkisi" başlıklı doktora tezi ile tamamlamıştır. Dış Politika Analizi, Kriz Yönetimi ve Kriz Analizi, Türk Dış Politikası ilgi ve çalışma alanlarıdır.

Yayınları:

Aksu, Fuat, Tuğçe Kafdağlı Koru. "İki Seviyeli Oyun Örneği Olarak Sancak Krizi". **Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politika Araştırmalar Dergisi**. Aralık 2020, Cilt 4, sayı 2.

Koru, Kafdağlı Tuğçe. "Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Krizinde Üçüncü Aktör Olarak Avrupa Birliği". **Marmara Conference on European Studies-2020/ Debating Europe: Past, Present and Future**. İstanbul, 2020.

Koru, Kafdağlı Tuğçe, Fuat Aksu. "Türk Dış Politikası Krizlerinde Yasama-Yürütme İlişkisi". **Siyasi İlimler Türk Derneği XVII. Lisansüstü Konferansı, 2019**.

Küçük, Ayşe ve Koru, Kafdağlı Tuğçe. "Alexander George'un Kriz Yönetimi Stratejileri Bağlamında Mavi Marmara Krizi". **Siyasi İlimler Türk Derneği XVI. Lisansüstü Konferansı, 2018**.

Koru, Kafdağlı Tuğçe. "Insights of the Mavi Marmara Confrontation: Analysing the Turkish Crisis Management Process". **Analyzing Foreign Policy Crises in Turkey: Conceptual, Theoretical and Practical Discussions**. ed. Fuat Aksu ve Helin Sarı Ertem. UK: Cambridge Scholars Publishing, 2017: 83-111.

Koru, Kafdağlı Tuğçe. "Dış Politikada Sembolik Değerlerin Araçsallaştırılması: Süleyman Şah Türbesi'nin Taşınması". **XV. Uludağ Uluslararası İlişkiler Konferansı, 2018**.

Küçük, Ayşe ve Koru, Kafdağlı Tuğçe. "Dış Politika Kriz Tetikleyicisi Olarak Sivil Toplum Kuruluşları: Mavi Marmara Örneği". **XIII: Uludağ Uluslararası İlişkiler Konferansı, 2016**.

Küçük, Ayşe ve Koru, Kafdağlı Tuğçe. “Mekan-İktidar İlişkisi Bağlamında Siyasal Coğrafya Açısından Ortadoğu’nun Yeniden Yapılanması: ‘Arap Baharı’ Söylemi. **III. Ortadoğu’da Siyaset ve Toplum Kongresi, Sakarya, 2016**.

Koru, Kafdağlı Tuğçe. “Status of Turkey’s Exclave Territory in Syria: The Relocation Crisis of Suleyman Shah Tomb”. **ECPR General Conference Prague, 2016**.

Yeliz Kulalı, Tuğçe Kafdağlı. “Jack Levy”. **Savaş Kuramları-Temel Düşünürler ve Yaklaşımlar**. ed. Erhan Büyükakıncı. İstanbul: Liberte, 2015.

Kafdağlı, Tuğçe. “Understanding the Mavi Marmara Crisis in Turkish-Israeli Relations”, **ECPR General Conference, Glasgow, 2014**.

Kafdağlı, Tuğçe. “Kriz Yönetimi Açısından Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları”. **Uluslararası Kıbrıs Öğrenci Kongresi**, 2013.